

האוניברסיטה העברית בירושלים

הפקולטה למדעי החברה

המחלקה לגאוגרפיה

זהות בני האכרים בגליל, המקרה של יבנאל

חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה

מאת רפאל שפר

הוגש לסינט האוניברסיטה העברית בירושלים

יוני 2009

האוניברסיטה העברית בירושלים

הפקולטה למדעי החברה

המחלקה לגאוגרפיה

זהות בני האכרים בגליל, המקרה של יבנאל

חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה

מאת רפאל שפר

הוגש לסינט של האוניברסיטה העברית בירושלים

יוני 2009

עבודה זו נעשתה בהדרכתם של

ד"ר רן אהרנסון
פרופ' יובל דרור

תודות

התודה הראשונה שלוחה לאותם בני אכרים במושבות הגליל, שהיו הדור הילידי הראשון בארץ, ואת סיפורם בחנה העבודה. לקבוצה זו השתייך אבי גדליה שיינוק שפר שהמשיך את מסורת עבודת האדמה של אבותיו ממייסדי משמר הירדן, מטולה ויבנאל. בזכות חייהם וזיכרונותיהם התאפשרה עבודה זו.

התודה השנייה נשלחת למעטים שהכירו בחשיבות המסמך, התמונה והמכתב ושמרו עליהם; למשפחות הותיקות ביבנאל ומושבות סמוכות, שהסכימו לפתוח את דלתותיהם ולהעביר לידי מאוצרותיהם השמורים. מיוחד בפועלו הוא אורי שרפמן בן בית-גן, אשר לא רק אסף ושמר מסמכים רבים, אלא יצר מקורות נוספים ויחודיים בעשרות רבות של ראיונות שערך ביוזמתו משך עשרות שנים, עם ראשוני מושבות הגליל ובניהם. אורי בנדיבותו העביר למטרות המחקר חומרים נדירים רבים, ועל כך תודה מעומק הלב.

התודה השלישית שלוחה למי שיקרא עבודה זו ויבחן את המקורות הראשונים שנאספו כבסיסי נתונים ממופתחים, הפתוחים למתעניין. התודה מיועדת בייחוד לאותם אלה שירצו להמשיך עבודה וחומרים אלו במחקרים נוספים.

לדר' רן אהרנסון מהאוניברסיטה העברית – המחלקה לגאוגרפיה, החוקר את המושבות הראשונות ואנשיהן. אהרנסון ליווה את עבודתי כבר בתואר השני, הנחה ותרם רבות לעבודת המאסטר 'אופי אכרות הגליל, המקרה של יבנאל בעשורה השני'. בהובלתו הנעימה והנבונה התגבשה העבודה, והערותיו הקפדניות לאורך המחקר סילקו מכשולים והבהירו מטרות ומסרים.

לפרופ' יובל דרור צאצא למשפחת קורקין מאוניברסיטת תל אביב, ששורשיו באדמת הגליל ומפירות עץ הדעת האקדמי שלו נהניתי לאורך המחקר כולו. ניסיונו הרב עזר להפריד בין עיקר לטפל, ותרם רבות למיקוד וצלילות מבנה העבודה.

תודה ליהודית אשתי, שזרזה אותי להתחיל בלימודים. בלעדיה הייתי נותר אוטודיקט וללא פירות מחקריים. תודה והערכה עמוקה לביתי קיבוץ רביבים ולאותם חברים שבתפקידם אישרו ואיפשרו את יציאתי ללימודים, למרות גילי המתקדם. תודה מיוחדת לחברי במפעל רביב ולהנהלתו, שתמכו בלימודים ובמחקר זה לאורך השנים בהם שילבתי לימודים ועבודה. תודה לחנהלה אורא על העריכה, לננסי פרחי על התרגום ולאחי מלאכי על שהשקיע רבות בשיפור העבודה, ותמיד ברצון.

תודה לגופים שתמכו כספית בביצוע העבודה: המועצה האיזורית רמת נגב, הנהלת מפעל רביב וקרן 'יד אורה'.

העבודה מוקדשת לצאצאי האכרים שייסדו מושבות עבריות בארץ ישראל, המחוייבים לחיבור הקשה והמתמשך של אדם ואדמה; במיוחד לאחי בנימין ולמשפחתו ביבנאל, אשר מהווים את חוליית החיבור בין דמות האכר העברי לבין עתיד לוט בערפל של המושבה בגליל.

תוכן:

תוכן.....	עמ' 9
רשימת טבלאות ורשימת תמונות.....	עמ' 13
רשימת מפות, רשימת איורים ורשימת נספחים.....	עמ' 14
תקציר.....	עמ' 15

הקדמה

1. רקע.....	עמ' 20
2. נושא העבודה.....	עמ' 20
3. מצב המחקר.....	עמ' 22
4. גבולות העבודה.....	עמ' 26
5. מקורות ועיבודם.....	עמ' 28
6. מתודולוגיה ומושגי יסוד.....	עמ' 31
7. פרקי העבודה.....	עמ' 34
8. התפתחות דגמי "היהודי החדש" ומגשימיהם.....	עמ' 37

פרק 1 – יבנאל בנופה הפיזי והחברתי

1.1 מושגים בגאוגרפיה חברתית.....	עמ' 44
1.2 גאוגרפיה ואוכלוסייה בגליל התחתון המזרחי.....	עמ' 47
1.2.1 בעלות על קרקעות בגליל התחתון.....	עמ' 49
1.2.2 אדמות יבנאל.....	עמ' 50
1.2.3 אכריות במושבה.....	עמ' 52
1.2.4 אוכלוסייה בגליל התחתון.....	עמ' 54
1.2.5 אוכלוסיית יבנאל.....	עמ' 56
1.3 מבנה המושבה ובית האכר.....	עמ' 58
1.3.1 בית וחצר האכר ביבנאל.....	עמ' 60
1.3.2 מבנים ומוסדות ציבוריים במושבה.....	עמ' 62
1.3.3 דרכים בבקעת יבנאל.....	עמ' 64
1.4 הבקעה ושדותיה.....	עמ' 66
1.4.1 שמות המקומות בבקעה.....	עמ' 66
1.4.2 נוף בקעת יבנאל.....	עמ' 68
1.4.3 שדות המושבה ובני האכרים.....	עמ' 71
1.5 נוף האכרות בגליל.....	עמ' 75
1.5.1 פלחה חרבה בגליל התחתון.....	עמ' 76
1.5.2 נטיעות במושבה.....	עמ' 78
1.5.3 עבודת האכר הגלילי.....	עמ' 80
1.5.4 משק מעורב ביבנאל.....	עמ' 83
1.6 שכנים וקשרים.....	עמ' 87
1.6.1 מוסדות ארציים.....	עמ' 87
1.6.2 מרכזי שירותים ומסחר בסביבה.....	עמ' 90
1.6.3 מוסדות אזורים בגליל התחתון.....	עמ' 91
1.6.4 ישובים יהודיים באזור.....	עמ' 92
1.6.5 שכנים ערבים בסביבת יבנאל.....	עמ' 94
1.7 סיכום ומסקנות – יבנאל בנופה הפיזי והחברתי.....	עמ' 96

פרק 2 – השפעת בית ההורים ביבנאל על זהות הבנים

2.1	פתיחה - מרכזיות המשפחה	עמ' 101
2.2	הסבים בסיפור משפחת האכר	עמ' 102
2.2.1	הסבים בתהליך העלייה לארץ	עמ' 102
2.2.2	הסבים בשלבי ההתיישבות	עמ' 103
2.2.3	תרומת הסבים לתרבות במושבה	עמ' 104
2.2.4	יחס הנכדים לסבים	עמ' 105
2.3	השפעת מרכיבי חיי ההורים	עמ' 106
2.3.1	יחס ההורים לגולה ולעלייה	עמ' 106
2.3.2	נוהגי הדת במשפחות האכרים	עמ' 111
2.3.3	פעילויות בבית ובחצר	עמ' 116
2.3.4	עבודת האדמה במושבה	עמ' 120
2.3.5	תפקידי האכרה	עמ' 124
2.3.6	מרכיבי תרבות האכרים	עמ' 128
2.4	תכונות ותפקוד ההורים	עמ' 136
2.4.1	יחס ההורים לשכנים הערבים	עמ' 136
2.4.2	עזרה וחסד במושבה	עמ' 144
2.4.3	מחלות ומוות במשפחת האכר	עמ' 149
2.5	השפעת בית ההורים ביבנאל בזיכרון הבנים	עמ' 152
2.5.1	סיכום ומסקנות- השפעת בית ההורים	עמ' 153

פרק 3 - החינוך והשפעתו על בני האכרים ביבנאל

3.1	פתיחה: החינוך העברי ובית הספר הכפרי	עמ' 157
3.2	נתוני מערכת החינוך ביבנאל	עמ' 158
3.2.1	מוסדות החינוך במושבה	עמ' 159
3.2.2	מספר התלמידים	עמ' 161
3.2.3	עמדתם הדתית של תושבי יבנאל	עמ' 162
3.2.4	נתוני תוכנית הלימודים ומנהלים	עמ' 162
3.3	השפעת 'החדר' והמלמדים על בני האכרים	עמ' 164
3.3.1	'החדר' הראשון ביבנאל	עמ' 165
3.3.2	'החדר המתוקן'	עמ' 166
3.3.3	האופייני והמיוחד ל'חדר'	עמ' 167
3.4	השפעת בית הספר העברי ומוריו על בני האכרים	עמ' 168
3.4.1	המחנכים בבית הספר ביבנאל	עמ' 169
3.4.2	היחס במושבה למורים והשפעתם	עמ' 172
3.4.3	הלימודים בבית הספר הכפרי	עמ' 174
3.4.4	החינוך בתנאי המושבה בגליל	עמ' 175
3.4.5	קשרי החינוך בגליל התחתון	עמ' 176
3.5	חינוך בלתי פורמאלי ביבנאל	עמ' 178
3.5.1	פעילויות בזמן הפנוי	עמ' 179
3.5.2	השפעת הסביבה על בני המושבה	עמ' 184
3.5.3	השתתפות התלמידים בעבודה	עמ' 187
3.5.4	הביטחון ותלמידי בית הספר	עמ' 190
3.6	השתקפות עולם הילדים בחוברות בתי הספר בגליל	עמ' 193
3.6.1	חוברות בתי ספר בגליל	עמ' 193
3.6.2	השתקפות הוויית החיים במושבה וניתוחה	עמ' 194
3.7	סיכום ומסקנות: החינוך והשפעתו על בני האכרים	עמ' 202

פרק 4 – בני האכרים ביבנאל – בחרות

4.1	פתיחה.....	עמ' 210
4.1.1	השאלה הדורית.....	עמ' 210
4.1.2	דור בני האכרים ביבנאל.....	עמ' 212
4.2	השתלבות בני האכרים בעבודה ובמשק.....	עמ' 213
4.2.1	בנים בהתפתחות המשק.....	עמ' 213
4.2.2	בנים בהכנסת מיכון.....	עמ' 214
4.2.3	בנים בשילוב עבודה וביטחון.....	עמ' 216
4.2.4	התיישבות בנים במושבה.....	עמ' 218
4.3	השתלבות בני האכרים בביטחון.....	עמ' 223
4.3.1	נוער יבנאל בהגנת הסביבה.....	עמ' 224
4.3.2	בני האכרים במשטרה ובצבא הבריטי.....	עמ' 228
4.3.3	התפתחות ההגנה האקטיבית בסביבה.....	עמ' 230
4.3.4	מיתוסים בזהות צעירי המושבה.....	עמ' 234
4.3.5	בני האכרים במאורעות ובמלחמת העצמאות.....	עמ' 239
4.3.6	דוריות בביטחון ביבנאל.....	עמ' 240
4.4	תרבות והשכלה של בני האכרים.....	עמ' 241
4.4.1	השכלה פורמאלית על יסודית.....	עמ' 241
4.4.2	השכלה בלתי פורמאלית.....	עמ' 243
4.4.3	נוער יבנאל דרך דמותו של משה זלמן.....	עמ' 244
4.4.4	חיי החברה של נוער יבנאל.....	עמ' 248
4.4.5	תרבות מקומית של בני האכרים.....	עמ' 250
4.5	סיכום ומסקנות - בחרות בני האכרים בגליל.....	עמ' 256

פרק 5 – בני האכרים ביבנאל – מעגל חיים

5.1	פתיחה.....	עמ' 265
5.2	יחסים והערכה בין-דוריים ביבנאל.....	עמ' 266
5.2.1	יחס בני האכרים במושבה לאבות.....	עמ' 266
5.2.2	יחסי בנים וזהות עצמית.....	עמ' 268
5.2.3	קשרי משפחות אכרים במושבה.....	עמ' 272
5.3	מערכות יחסים בחברת האכרים ביבנאל.....	עמ' 274
5.3.1	יחסי קבוצות אכרים במושבה.....	עמ' 274
5.3.2	ניגודיות בין קבוצות האכרים.....	עמ' 275
5.3.3	השפעות פוליטיות ביבנאל.....	עמ' 278
5.3.4	הדמות המרכזית במושבה - צימרמן.....	עמ' 281
5.4	המשכיות בני האכרים: אדמה ופרנסה.....	עמ' 284
5.4.1	בעלות בנים על אדמה.....	עמ' 284
5.4.2	פרנסת בני האכרים במושבה ובחוץ.....	עמ' 286
5.4.3	צוואות וירשויות במשפחות האכרים.....	עמ' 288
5.5	שינויים בחברת בני האכרים ביבנאל.....	עמ' 290
5.5.1	השתלבות בני אכרים בהנהלת המושבה.....	עמ' 290
5.5.2	דרכו של בן אכרים להנהלה - ניסן אליוביץ.....	עמ' 295
5.5.3	שינויים ביבנאל לאחר קום המדינה.....	עמ' 299
5.6	זיכרון והנצחה ביבנאל.....	עמ' 303
5.6.1	הספדי אכרים ובניהם.....	עמ' 304
5.6.2	הנצחה בספרים וחברות.....	עמ' 305
5.6.3	סיפור המושבה במצבות.....	עמ' 309
5.7	סיכום ומסקנות - מעגל חיי בני האכרים ביבנאל.....	עמ' 313

פרק 6 – סיכום ומסקנות

6.1	שאלות המחקר.....	עמ' 320
6.2	שיטת המחקר.....	עמ' 321
6.3	סיכום המחקר.....	עמ' 322
6.4	מסקנות.....	עמ' 325
6.5	תרומה מתודולוגית.....	עמ' 328
6.6	תרומה מחקרית וחידושים.....	עמ' 331

מקורות.....	עמ' 333
תקציר באנגלית.....	עמ' XIII-XIX
תוכן באנגלית.....	עמ' VII-XII

א. רשימת הטבלאות:

מס'	עמ'	שם
1	54	מספר אכריות יבנאל ובית גן
2	56	שמות מייסדי יבנאל
3	58	נתוני האוכלוסייה ביבנאל
4	77	כלכלת מושבות הגליל התחתון בתחילת תקופת המנדט
5	160	מוסדות חינוך מנתוני ארכיונים
6	162	זהות דתית ביבנאל
7	163	השוואת שעות בלימוד המקצועות
8	164	מנהלי בית הספר ביבנאל
9	193	פרטי חוברות בתי הספר בגליל
10	218	נתוני 44 אכריות ביבנאל 1938
11	245	עבודות הפלחה לשנת 1928
12	291	השתתפות בנים ונשים בלקט אסיפות המושבה
13	329	הדגמת איחזור מתמצית הזיכרונות
14	329	הדגמת איחזור מאוסף המסמכים

ב. רשימת התמונות:

מס'	עמ'	שם
1	74	בקעת יבנאל 1947
2	83	אכרים קוצרים במערמות 1921
3	83	עגלות הובלת תבואה לגורן
4	83	הגורן במנחמיה
5	85	מכונת דישה מונעת טרקטור
6	86	טרקטור קומביין ובני אכרים
7	259	כרזת חלוצים
8	259	בן אכר יבנאלי
9	312	עמוד בית כנסת – צבי שושני
10	312	פירמידת שדה קטומה – אנשל שיינוק
11	312	סלעי בזלת – צילה ומתתיהו קוסטיצקי
12	312	עץ גדוע ודגל ישראל – מנחם לונץ איש לח"י
13	324	המחרשה הציונית
14	325	מחרשה בגינה פרטית
15	325	פסל סוס ומחרשה
16	325	פסל אכר ומחרשתו

ג. רשימת המפות:

מס'	עמ'	שם
1	49	קרקעות יק"א בגליל התחתון 1905
2	51	גושי השדות ביבנאל
3	53	חלקות השדה ביבנאל 1958
4	59	מתאר יבנאל 1903
5	65	בקעת יבנאל 1941

ד. רשימת האיורים:

מס'	עמ'	שם
1	60	סכימה של בית במושבות הברון
2	61	בית וחצר ביבנאל
3-4	67	הגיית שמות מושבות

ה. רשימת נספחים:

כל הנספחים נמצאים בפורמט דיגיטלי על CD מצורף לעותק העבודה המודפס.

מס'	שם ספריה/קובץ	תוכן
1	בית קברות יבנאל	צילומי מצבות , צולמו ב 2005
2	זהות בני האכרים- דוקטורט	הדוקטורט בפורמט דיגיטלי
3	זיכרונות בני אכרים	זיכרונות בני אכרים מתומללים
4	מפתחות מאגרי מסמכים	קבצי אקסל למסמכים ממופתחים
5	משה זלמן יומן	חלק מצילומי עיזבון משה זלמן
6	צילומים	לקט תמונות מיבנאל ועוד

תקציר.

1. רקע.

הנוף האנושי והנוף הפיזי של המושבה השתנו מימי בראשית, עת ראשוני המתיישבים בנו את המושבה וחרשו בבהמות את אדמתה, חלוצי המורים העבריים גיבשו בגליל את תורת החינוך העברי; אנשי 'השומר' והאכרים שמרו סביב חומת המושבה ובשדותיה; הערבים היו "שכנים" אשר יחסי קירבה וחשדנות התקיימו ביניהם, ובני האכרים חונכו בחינוך מסורתי-לאומי, חינוך עברי-כפרי.

התחזקות תנועת העבודה בשנות ה-20 והגעתו להגמוניה בחברת היישוב בשנות ה-30 השפיעו על הספרות והמחקר בארץ גרמו להתמקדותם ב'התיישבות העובדת'. בכך הודרה המושבה העברית לשולי התודעה הציבורית. האכר העברי שהיה חלוץ בניית מרחב כפרי עברי חדשני בו נולד דור בני הארץ דור הילידים הראשון, נתפס לא אחת כמנצל 'עבודה זרה' ו'בועז'.

טענת המחקר היא שהדירה חברתית השתיקה את קולו של בן האכר שדיבור והתארגנות לא היו צדדיו החזקים. עם התפוגגות הזיכרון נעלם בן האכר הן כאובייקט בעל סיפור חיים וזהות קולקטיבית משל עצמו, והן כסובייקט מהסיפור הציוני כבן דמותו ומגשימו של "היהודי החדש". עבודה זו באה להוסיף לסיפור הכללי את דמות בן האכר ואת המושבה העברית כרקע לצמיחתו, ובכך לגוון ולהעשיר אותו מצד אחד ולהעלות שאלות ותובנות חדשות לגבי הסיפור ההגמוני המקובל מצד שני.

2. שאלות המחקר.

הוגי הציונות שאפו להחזיר את העם היהודי המפוזר בארצות הגויים אל ארץ אבותיו, ופה בארץ בחיבור בין העם לאדמתו יצמח "היהודי החדש". הוא יהיה בריא בגופו ורוחו, יעבוד את אדמתו וידבר עברית מלידה – דמות מנוגדת ליהודי הגלות. המושבה העברית היתה המבנה הפיזי-חברתי הראשון שנוצר ביישוב החדש בארץ, ורק לאחר שנות דור נוסד הקיבוץ הראשון. הדור הראשון של ילידי הארץ היו אם כן בני האכרים. אלא שאת דמות מגשימי חזון "היהודי החדש" מילאו החלוץ ובנו הצבר. לבני האכרים כמעט ואין מקום בהיסטוריוגרפיה הציונית, עבודה זו באה למלא את החסר.

שאלת המחקר המרכזית בעבודה זו - חשיפת הזהות הקולקטיבית של קבוצת בני האכרים במושבה בגליל בתקופת היישוב - נידונה לאורך פרקי התוכן מתוכם נבנתה הזהות הקולקטיבית כפי שעלתה מתפיסתם העצמית של בני האכרים ביבנאל, מתוך עדויותיהם וזיכרונותיהם. תמצית מרכיבי הזהות הקולקטיבית שנמצאו:

1. מרכזיות הסביבה ומאפייני הילידיות.
2. העבודה החקלאית בשדה.
3. מרכיב הכוח בעבודה, בביטחון ובחברה.

4. השפעת חינוך כפרי לאומי ומסורתי.

5. חוסר כישורי התארגנות ומנהיגות.

6. מחוייבות למושבה ולהמשכיות.

מתוך ממצאי המחקר בשאלה המרכזית, עלו שתי שאלות משנה:

1. מודל "היהודי החדש" – השינויים בשמו, באופיו ובמיצגיו בפועל.

2. יחס ה'יישוב' לבני האכרים - מקום המושבה והאכר העבריים בסיפור הציוני.

הדין והמסקנות מהממצאים מאפשרים הרחבת המחקר מהפרטיקולארי לאוניברסאלי, מהמקרה של קבוצת ילידי הארץ במושבה בגליל להכללה רחבה, כפי שנעשה בפרק הסיום.

3. גבולות המחקר.

בתכנון המחקר נקבעו גבולות שלושה מרחבים: אוכלוסיית המחקר, הגבולות הגיאוגרפיים וגבולות הזמן.

אוכלוסיית המחקר היא בני אכרים שנולדו בשני העשורים הראשונים של המאה ה-20. קביעה זו משאירה מקום להחלטות משנה כמו הכללת בני אכרים שהגיעו כילדים צעירים למושבה והכללת אותם שיצאו מהמושבה בגילים שונים, אשר התייחסו לעצמם כבני המושבה. המשותף לבני הקבוצה הוא היותם בנים למשפחות אכרים במושבה בגליל אשר חיו באותה תקופה, באותם התנאים, באותו חינוך, וחוו חוויות דומות ומשותפות שיצרו את 'הזהות הקולקטיבית' שבחן המחקר.

התחום הגיאוגרפי הוא אזור הגליל התחתון וחמשת המושבות שנוסדו בו בתחילת המאה ה-20: יבנאל, מנחמיה, כפר תבור, סג'רה ובית גן. לפי תפיסת הגאוגרפיה התרבותית מימדים מרחביים משפיעים על הקשר ל'מקום' הנוצר מתוך תפיסות והבניות של גאוגרפיה חומרית [place] ושל גאוגרפיה מדומיינת [space] כאחת. בני האכרים שגדלו בבקעת יבנאל נקשרו אל נופה הגיאוגרפי, שדותיה, רחוב המושבה בית הספר, בית הכנסת ובית העם כנוף הולדתם אשר הטביע בהם את חותמו לאורך חייהם.

גבולות הזמן: זמן במחקר היסטורי מורכב ממספר שכבות, זמן האירוע, הזמן שקדם לו והיה הרקע להתרחשותו, זמן המקורות שנבדקו על האירוע, זמן המחקר וזמני קריאת המחקר בעתיד. הזמן הנחקר הוא "תקופת היישוב" ובמקרה של מושבות הגליל התחתון הכוונה לתקופה שגבולותיה מתחילים עם הקמת המושבות בשנת 1901-1904 ומסתיימים במלחמת העצמאות ב 1948-1949. סיפור החיים מסופר בדרך כלל על העבר בזמן ההווה, ומטרתו עתידית. הזמנים שקדמו והשפיעו על הזמן הנחקר תלויים בזכר המסוים, אצל חלק מהזוכרים ההתחלה נמצאת בעיירה היהודית, במזרח אירופה בשלהי המאה ה-19 ובעליית המשפחה לארץ. באופן זה מהווה זמן העבר חלק מזיכרון וזהות הזוכר, ובכך מתרחבת יריעת הזמן הנבחן בעבודה, נהיית מורכבת וחייה החלטות לא פשוטות.

4. מתודולוגיה ומושגים.

מחקר זה הוא אינטרדיסציפלינרי באופיו ועל כן הוא נעזר בדיסציפלינות מחקריות אשר נמצאות בשימוש בתחומי הגאוגרפיה ההיסטורית, הגאוגרפיה החברתית והגאוגרפיה התרבותית. שילובן מאפשר גמישות בביצוע המחקר תוך הסתמכות על שיטות ומודלים מוכרים. תחומי הידע העיקריים שנעשה בהם שימוש בעבודה זו הם:

חקר מקרה (case study) הפך לכלי מקובל גם במחקר היסטורי וגיאוגרפי ומשמש להרחבת הידע המקומי ולהעמקת ההבנה בתחום מוגדר ובהקשרים רחבים יותר. המחקר תורם מצד אחד לפענוח שאלות המחקר ולשיפור כלי חקר המקרה ומצד שני להעמקת הידע וההבנה הרחבים יותר של בחינת תופעה כללית על ידי השוואת תרומתו לידע ותובנות מתחומים נוספים.

היסטוריה בעל-פה (Oral History): בשנות השבעים של המאה ה-20 הוכרה ההיסטוריה שבע"פ כגישה ואף כדיסציפלינה בזכות עצמה. היא משמשת ללימוד ההיסטוריה של חברות ואנשים שהיו ללא מקורות כתובים מקובלים ולכן חסרי היסטוריה לכאורה, כמו ילידים, נשים ואלה שלא השתייכו לאליטה.

זיכרון וסיפור חיים (Memory and Life-story): תחום זה נובע מגישת ההיסטוריה בעל פה, והמייחד אותו הוא העיסוק בשיקופי עבר כפי שנמסרים בתקופה מאוחרת יותר, כאשר פרשנות העדויות מנסה להציג את המשמעות האישית בהקשר החברתי הרחב של אירועי חיים של האדם. בזיכרונות ובסיפורי החיים ישנה תובנה אישית לאירועים פרטיים וציבוריים כמו גם מידע שלא קיים במקורות פורמאליים-ארכיוניים.

מחקר איכותני (Qualitative Research) משמש להבנת תופעה מסוימת באמצעות כללים וחוקים. החוקר יוצר מחדש במחשבתו את האווירה, הלכי הרוח, המחשבות, הרגשות והמוטיבציות של מושאי המחקר. ההסבר שייך לתחום הידע הגלוי הנצפה בחפצים, בהתנהגויות בתופעות ואירועים. ההבנה שייכת לתחום הידע הסמוי הנוצר על ידי פרשנות והשתמעויות חדשות של ידע ישן. בשלב הסופי של המחקר נוצר מבנה תיאורטי מהממצאים בשדה. שלב אחרון זה של מתודת התיאוריה המעוגנת בשדה, הוא תהליך הכללה המשתמש במושגים תיאורטיים לתיאור המקרה הנחקר כדי להעלות את הניתוח לרמה מופשטת ורחבה ככל הניתן, כפי שמודגם בפרק הסיכום.

5. מקורות ועיבודם.

בחינת 'הזהות הקולקטיבית' של בני האכרים ביבנאל התבססה על זיכרונות חברי הקבוצה כפי שרואיינו בדרך כלל בגיל מבוגר. אלה עדויות אישיות על חייהם, תפקודם ועל יחסי החברה במושבה, ומהווים בסיס לחילוץ זהותם. סוג שונה של מקורות הם מסמכים בני הזמן הקשורים למושבה, אנשיה וקשריהם השונים וכן ידיעות ומאמרים בנושא המושבות בגליל ואכריהן שפורסמו בעיתונות בת הזמן הנחקר. סוג מסמכים נוסף בן הזמן הם הצילומים בהם

תועדו חיי בני האכרים בגליל. מקור מחקרי המעניק בסיס תיאורטי ותובנות מבוססות הם סוגי הספרות המחקרית, ספרי מקום ונושא.

שלבי עיבוד מקורות ראשוניים:

1. תמלול מקורות אודיו ווידאו.
2. הקמת מאגרי נתונים דיגיטאליים נפרדים לזיכרונות, למסמכים ולקטעי עיתונות.
3. זיהוי מוצא המסמך כולל תאריך לועזי ורישום פיזי בפינת המסמך.
4. רישום הנתונים הביבליוגרפים של המסמכים בקובץ אקסל.
5. תמצות תוכן המסמך לעמודת תוכן בקובץ.
6. איסוף המקורות המודפסים לפי סדר כרונולוגי.

שלבי האיחזור:

1. כאשר נדרשים מקורות בנושא מסוים מוקלדות מילות מאפיינות בעמודת התוכן או פרטים ביבליוגרפים בעמודות הביבליוגרפיה.
2. מתקבלת קבוצת רשומות שנבדקת, מתוכה מסומנים הקטעים שנראים כמתאימים.
3. במידה והתוצאות אינן מתאימות נערך חיפוש לפי מילים דומות או קרובות.
4. לפי התוצאות נבדקים אוספי המקורות עצמם, ומתקבלת רשימה מצומצמת.
5. מתוך הרשימה נבחר המידע או הציטוט המתאים לשילוב במחקר.
6. פרקי העבודה.

הקדמה. בהקדמה מוצגת מטרת וגבולות העבודה בהיבטים מתודולוגיים, חידושיה ותרומתה הצפויה. בפרק 4 תיבן דמותו של בן האכר כמייצג אפשרי ל"יהודי החדש".

פרק 1 יבנאל בנופה הפיזי והחברתי. פרק זה מציב מסד נתונים ישוביים וחברתיים של המושבה יבנאל בגליל התחתון. מטרתו לשקף את תנאי הסביבה ותפקוד אכרי המושבה, בה צמח והתפתח דור בני האכרים. מסד זה יהיה בסיס נתונים גיאוגרפי יישובי לבחינת התפתחות זהותם הקולקטיבית בפרקים הבאים.

ארבעת פרקי התוכן הבאים מסודרים כרונולוגית כתחנות במעגל חיי בני האכרים:

פרק 2 השפעת בית ההורים ביבנאל על זהות הבנים. במקרים רבים היו משפחות האכרים רב דוריות, הילדים גדלו בסמיכות לסביבהם שהיו ציונים ודתיים. פרק זה בחן את השתקפות והשפעות בית ההורים ותפקודם כפי שנחקקו בזיכרונות בני האכרים במושבה, בתור שלב ראשון של יצירת זהות דורית.

פרק 3 החינוך והשפעתו על בני האכרים ביבנאל. החינוך במושבה נוצר כשילוב שתי גישות, הגישה המודרנית והגישה המסורתית ונוצרה מערכת מסורתית לאומית. פרק זה בחן את השפעת מערכת החינוך המקומית, 'החדר' ובית הספר על בני האכרים, תוך שילוב מרכיבי חינוך בלתי פורמלי ופעילויות בזמן הפנוי.

פרק 4 בני האכרים ביבנאל – בחרות. המילה "בחרות" כוללת את המילה "חרות" ואת משמעויות החופש והבחירה של הבחורים והבחורות. זו תחילת הדרך העצמאית של קבוצת

בני האכרים ביבנאל שהתבטאה בעבודה החקלאית, בביטחון ובתרבות המקומית. פרק זה בוחן האם ובמה מעידה תקופת הבחרות על התגבשות בני האכרים במושבה בגליל לא רק כקבוצה גילית, אלא כמייצגי "דור" של בני מקום מסוים – המושבה הגלילית יבנאל. השוואת בן אכר לחלוץ, תבטא את האפייני והשונה כמייצגי "היהודי החדש".

פרק 5 בני האכרים ביבנאל – מעגל חיים. 'סיפור החיים' (life story) בנוי מהדרך בה מתאר אדם את חייו ומעניק להם משמעות, ותוך כך גם בונה את זהותו בין במודע ובין שלא במודע. התחנות במעגלי החיים של פרט וחברה מהוות חלק מהתרבות האנושית ומשרטטות תהליכי המשכיות ושינוי. בפרק זה נידונים אירועי מעגל החיים אשר משותפים לקבוצת בני האכרים ביבנאל, ובכך משלימים את דמותו וזהותו העצמית של בן האכר בגליל.

פרק 6 סיכום ומסקנות. בפרק זה מסוכמת העבודה המחקרית בזהות הקולקטיבית של קבוצת בני האכרים בגליל. בסעיף המסקנות מרוכז סך התובנות שנבעו מהמחקר כולו, ובירור מקום בני האכרים במפת דגמי "היהודי החדש". שני הסעיפים האחרונים מטפלים בחידושי המחקר ובתרומתו.

7. מסקנות המחקר.

בני האכרים בגליל, חינוכם, סביבת חייהם ותפיסתם העצמית לא העניקו להם יתרון ולא הכשירו אותם למאבק על מקומם בחברת היישוב המתגבשת. בני האכר חסרו השכלה רחבה, אידיאולוגיה ברורה וכושר התארגנות. התארגנות האכרים בארץ היתה בנושאים "פרופסיונאליים" בהתמקדות באינטרסים הכלכליים האופייניים לאכר הפרטי ולבעל הפרדס. בני האכרים לא הצליחו להקים מסגרת משלהם ונתרו ללא יכולת השפעה פוליטית ביבנאל ובמושבות הגליל בדומה לחוסר ההשפעה של מעמד האכרים במוסדות היישוב. את המקום הטבעי של מגשימי מודל "היהודי החדש" שהיו אמורים למלא בני האכרים בני דור הילידים הראשון בארץ ישראל, תפסו החלוצים ובניהם הצברים בהשפעת עליית כוחה של תנועת העבודה ביישוב.

8. תרומה וחידושים.

תרומת העבודה כוללת שלושה חידושים בשני תחומים. בתחום המתודולוגי - בניית בסיסי נתונים ראשוניים כולל מפתחות דינאמיים, הפתוחים לכל אדם. בתחום המחקרי בשני תחומים: מחקר ראשוני בחשיפת 'הזהות הקולקטיבית' של דור בני האכרים בגליל, ואיתגור ההיסטוריוגרפיה הציונית המקובלת בהעמדת בן האכר כמגשים חזון "היהודי החדש".

הקדמה

"עם שאיננו יודע את עברו – ההווה שלו דל, ועתידו לוט בערפל."
יגאל אלון בטכס שימור אתרים, ראש פינה 1975.

1. רקע

תמורות רבות חלו בנוף המושבה הגלילית בתקופת המנדט ושינויים רבים גם בתחומים נוספים ממשיכים ומעצבים מחדש את נופה הפיזי והאנושי. בסוף תקופת המנדט נותרה דמות המושבה העברית של תחילת הישוב רק בספרי הלימוד הישנים, בתמונות ובראשי מעט הזכרים שנהגו לספר ולהיזכר בעבר. בודדים כתבו את זיכרונותיהם, חלקם רואיין ותועד. לימים כאשר הקמתי משפחה בקיבוץ רביבים, הזמנתי את אבי והקלטתי את סיפוריו. זו היתה פעולת התיעוד המודעת הראשונה שצמחה והתרחבה למחקר זה העוסק בנוף מושבה עברית בגליל, בנוף בקעת יבנאל, באכריה ובמיוחד בבני האכרים שנולדו במושבה - בתפקודם ובזהותם.

התחזקות תנועת העבודה השפיעה על הספרות והמחקר בארץ, וגרמה להתמקדותו ב'התיישבות העובדת' ובכך הודרה המושבה העברית לשולי התודעה הציבורית. האכר העברי שהיה חלוץ בניית מרחב כפרי עברי חדשני בו נולד דור בני הארץ - הדור הילידי הראשון - נתפס לא אחת כמנצל 'עבודה זרה' ו'בועז'. עבודה זו תברר את זהות בני האכרים ומקומם בהיסטוריוגרפיה הציונית.

המחקר נכתב בשפה "רזה" באופן מכון משני טעמים. הראשון הוא שמירת קירבה ל'שפת המקום' של נשואי המחקר. ללשון השיח המקומי שהיוותה חלק בלתי נפרד מזהותם יש משמעות לאופיו של המחקר שצמח 'מלמטה'. הטעם השני היא תחושת אי נוחות מדיונים אקדמיים המרבים בהתנסחויות מפליגות ושימוש במונחים מסורבלים שאינם מוסיפים דבר להצגת הממצאים, לניתוחם ולהבהרת הנושא.

2. נושא העבודה

הציונות רצתה לחבר בין העם לבין הארץ בהנחה שכאן יצמח 'היהודי החדש', טבעי, חסון, מחובר לאדמה, ומשחרר מנטל הגלות. המושבות היוו מסגרת ראשונה בה צמחו בני היישוב החדש. המושבות היוו את המעבדה הראשונה לניסוי של יצירת "יהודים חדשים". בני

האכרים היו בני הדור העברי הילידי הראשון. הם נולדו להוויה עברית ההולכת ונוצרת, צמחו תוך קרבה בלתי אמצעית לטבע ולחקלאות, למדו בעברית ודיברו בה בחיי היומיום, השתלבו מגיל צעיר בעבודה החקלאית ובהגנה על הרכוש והחיים, והכירו מקרוב את השכנים הערבים.

טענת המחקר היא שהעדפת ה'התיישבות העובדת' וזיהוי ה'חלוץ' וה'צבר' כמייצגי "היהודי החדש" גרמה להתעלמות ההיסטוריוגרפיה הציונית מדמות בני האכרים והתאמתם לדמות "היהודי החדש" הילידי.

מטרת המחקר היא להבין איך ראו בני האכרים את דמותם העצמית שצמחה בשדה החיטה במושבה גלילית. זהותם העצמית, בין במודע ובמוצהר ובין בפועל, תעומת בסיום המחקר מול מודל "היהודי החדש" בהגות הציונית ומייצגיו.

שאלת המחקר המרכזית היא מהם מרכיבי ומאפייני 'הזהות הקולקטיבית' של קבוצת בני האכרים במושבה גלילית בתקופת היישוב, ומה משמעותם? הממצאים יאפשרו המשך ברור שאלות משנה:

1. מהם השינויים בשמו, באופיו ובמייצגיו בפועל של מודל "היהודי החדש"?
 2. מהו יחס ה'יישוב' לבני האכרים - מקום המושבה והאכר העבריים בסיפור הציוני?
- המחקר העולמי בדק את נושא 'הזהות הקבוצתית' מזווית אידיאולוגית-אתנית: "באירופה עצמה נוצרו שני שיחי זהות מובחנים: זהות לאומית וזהות מעמדית. הדיון בזהות לאומית הינו תוצר של הלאומיות האירופית שצמחה במחצית השנייה של המאה ה-19, ובשני העשורים האחרונים היא עומדת בפני דיון ביקורתי, המתמקד בפרויקט ההבניה והדמיון של זהות זו" תוך דיון בגיבוש זהות באמצעות 'אחר', או גיבושה כהליך שילוב של מרכיבי זהות שונים.¹ ספרות העלייה הראשונה נתנה ביטוי למודל "היהודי החדש", אשר יוצר כהנגדה לדמות היהודי הגלותי.² מקום מרכזי במחקר הישראלי תופס העיסוק ב'דור בארץ' המזוהה עם 'דור הפלמ"ח'.³ אחד מחלקיו המרכזיים של מפעל התחייה הציוני בארץ ישראל, היה יצירת זהות תרבותית עברית.⁴ 'זהות קולקטיבית' כמפתח להבנת תהליכים חברתיים-היסטוריים היא: "צירוף הזהויות האישיות והקבוצתיות השונות... אם כי קשה למצוא דגם אידיאלי של זהות קולקטיבית, אלא תבנית הדמיון שאליה שואפת החברה להידמות".⁵ כמו שחברה מורכבת מחברה, כך מאפייני החברה מורכבים מצירוף מאפייני אוכלוסייתה. המשותף נשמר בזיכרון האישי של הפרט, וצירוף הזיכרונות הפרטיים, כהרחבה מטפורית,

¹ הציטוט מתוך: שנהב, יהודה, http://www.ha-keshet.org.il/articles.asp?article_id=22; על מרכיב 'האחרים' בחברה: בר און, דן, על ה'אחרים' בתוכנו: תמורות בזהות הישראלית מנקודת מבט פסיכולוגית-חברתית, באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 1999.

² ברלוביץ, יפה, 'מודל היהודי החדש' בספרות העלייה הראשונה: הצעה לאנתרופולוגיה ציונית', עלי שית 17-18 (1983), עמ' 57.

³ דרור, יובל, 'סוגיות אישיות ולאומיות בזהות הנוער היהודי החילוני בארץ-ישראל בשנות העשרים והשלושים כפי שהן משתקפות בעיתוני הגימנסיות העבריות העירוניות', עיונים 11 (2001), עמ' 261-262.

⁴ עזריהו, מעוז, 'עברית ועברות: היבטים של יצירת זהות תרבותית', מדעי היהדות 40 (2000), עמ' 77-88.

⁵ שפירא, אניטה, יהודים חדשים יהודים ישנים, תל אביב: עם עובד, 1997, עמ' 10-11.

בונה את הזיכרון הקולקטיבי, כלי הכרחי ביצירת הזהות העצמית והאחדות של קהילה.⁶ בחינת הזהות הקבוצתית של בני האכרים בגליל, תתרום למחקר מידע על קבוצה שטרם נחקרה ומזווית נוספת והבנה חדשה לגבי התגבשות ההיסטוריוגרפיה הציונית.

הציונות המעשית החלה ב 1882, עם בואם של החלוצים הראשונים אנשי 'העלייה הראשונה' לארץ ישראל. רובם התיישבו בערים וחלקם הקטן חיפש דרך חדשה, שונה, ובעלת משמעות מלאה יותר למימוש החזון הציוני. אנשים אלו יסדו כפרים חקלאיים שנקראו מושבות, קולוניות. המושבות שנוסדו ביהודה בשומרון ובגליל – שהיו שונות ברבים ממאפייניהן מאזור לאזור – היו החידוש העיקרי של 'היישוב החדש' בארץ. מושבות יהודה פיתחו את המטעים. ענפי הגפן ואחר כך את הפרדסים, כאשר התפתחויות טכנולוגיות, מי תהום גבוהים וקירבה לנמל יפו אפשרו את שגשוגן והתרחבותן.⁷

מושבות הגליל התפתחו באופן שונה, הנובע מתנאי האזור הפיזיים והיישוביים: האקלים והגשמים, האזור הגיאוגרפי, מבנה הקרקעות והבעלות עליהן, הגוף המיישב יק"א מיסוד הברון רוטשילד, הרכב המתיישבים הראשונים ומוצאם, הקרבה ליישובים ערבים והמרחק ממרכז עירוני ועברי. נתוני יסוד משותפים אלה גרמו להתפתחות דומה של מושבות הגליל, שהיו מבוססות על פלחה חרבה, ולאכר הוקצו שטחי עיבוד גדולים. התלות בגורמי הטבע, המרחק מהשווקים והבידוד היחסי של האזור הכתיבו קצב התפתחות איטי ביותר לאורך שנים רבות, עד אמצע שנות השלושים. השינוי המשמעותי החל עם התפתחות התחבורה, גילוי המים בבקעת יבנאל, הכנסת מיכון וגיוון ענפי המשק. מושבות הגליל היו סביבה ששמרה על אופייה הבסיסי ואורחותיה. השינויים בה היו איטיים ומאוחרים. על כן ניתן בקלות רבה יותר לבדוק בהן את זהות ותפקוד בני הדור הראשון שנולד במושבות. המקורות המחקריים לבדיקה זו מועטים, והעבודה תעשה שימוש רב במקורות ארכיוניים, בעדויות בני הקבוצה הנחקרת ובספרי מושבות.⁸

3. מצב המחקר

המחקר על חברת האכרים בעולם פחות מפותח מאשר חקר שושלות מלכים, מבני שלטון ומלחמות. גישה זו לקבוצות שוליים כמו האכרים, נבעה מסיבות אחדות: א. החשיבות הפחותה שניתנה לאוכלוסיית האכרים, שנתפסה כסבילה ושאינה יוצרת ערכים היסטוריים.

⁶ וינריב, אליעזר, 'היסטוריה- מיתוס או מציאות? מחשבות על מצב המקצוע', רמת אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 2003, עמ' 234-235.

⁷ גלעדי, דן, 'הישוב בתקופת העלייה הרביעית (1924-1929): בחינה כלכלית ופוליטית', עבודת דוקטורט, האוניברסיטה העברית, 1968. הסימוכין מפוזרים לאורך המחקר; קרלינסקי, נחום, 'זמנות פרטיות בתקופת המנדט – הפרדסנות העברית 1920-1939', עבודת דוקטורט, האוניברסיטה העברית, 1995, עמ' 64.

⁸ דוגמאות לספרי מושבות: עבר הדני, ההתיישבות בגליל התחתון – חמישים שנות קורותיה, יבנאל: מסדה והתאחדות האכרים בגליל התחתון, 1955; מיכאלי, בן-ציון, סג'רה תולדותיה ואישיה, תל אביב: עם עובד, 1973; נאור, מרדכי, יבנאל, מעשים ומראות, יבנאל: המועצה המקומית יבנאל, 1982; קרניאל, מ. מסחאים- כפר תבור סיפורים, כפר תבור: עמותת מוזיאון כפר תבור, 1988.

ב. מיעוט מסמכים והעדר תיעוד למחקר. ג. בהשפעת תנועת העבודה על כתיבת ההיסטוריוגרפיה הציונית, המעיט המחקר לעסוק באכרים העברים כקבוצה בעלת 'סיפור' ייחודי.

מנהיגי תנועת הפועלים היו גברים, סוציאליסטיים, אשכנזים וחופשיים, ובהתאם ה'אחרים' היו הערבים, הנשים, המזרחיים והאזרחיים. המושבות שהיו המבנה הציוני המודרני הראשון בארץ, והיוו את הביטוי הראשון לעבריות, הודרו ממקומם וקולם כמעט ולא נשמע בהיסטוריוגרפיה הציונית. האכר והמושבה נתפסו בעבר כמתנגדים לעבודה עברית, ולכן נעדר חלקם ביצירת התופעה הראשונה של ישוב עברי בעל תרבות עברית חומרית ותרבותית.

חלוצי מחקר המושבה העברית ומניחי יסוד למחקרי המשך עסקו בצדדים ההתיישבותיים הפיזיים ומזווית מוסדית של תופעת המושבה, ופחות בצדדים החברתיים של האכר העברי.⁹ מחקרים בנושאי דוריות או בחינוך העברי מתייחסים בעיקר ל'התיישבות העובדת', מחקר בודד הוקדש לבחינת תופעת האכרות באופן כללי.¹⁰ על ההתיישבות בגליל התחתון פורסמו מספר מחקרים רובם מזווית מוסדית.¹¹ זלטנרייך, חוקר היסטוריה חברתית, פירסם מספר עבודות על החינוך והחברה במושבות הגליל.¹² למחקר זה קדמה עבודת מאסטר על אופי המושבה בגליל.¹³

עבודה זו היא אינטרדיסציפלינרית באופייה, על כן תיעזר במודלים מחקרניים ודיסציפלינות שונות בהתאם לצרכיה. במחקר זה נעשה שימוש במספר תחומי חקר עיקריים כמו גאוגרפיה היסטורית, ובמהלכו שולבו הבנות וגישות מתחומי משנה כמו 'תחושת מקום', 'משחקי ילדים', 'מעגל חיים', 'הנצחה' ו'יהודי חדש'.

3.1 גאוגרפיה היסטורית (Historical Geography): הגאוגרפיה ההיסטורית עוסקת במערכת היחסים וההשפעות שבין אוכלוסייה נתונה לאיזור מסויים ובדיקת ייחודו של האיזור לאורך תקופות זמן מוגדרות. אהרנסון שחקר את מפעל הברון רוטשילד בהקמת המושבות,

⁹ מחקרי יסוד: שאמה, שמעון, בית רוטשילד וארץ ישראל, ירושלים: מאגנס, 1980; בן-ארצי, יוסי, המושבה העברית בנוף ארץ-ישראל 1882-1914, ירושלים, יד יצחק בן צבי, 1988; אהרנסון, רן, הבארון והמושבות: ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל בראשיתה 1882-1890, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1990.

¹⁰ רוזנר, מנחם ואחרים, הדור השני- הקיבוץ בין המשך לתמורה, מרחביה: ספרית פועלים, 1978; דרור, יובל, כלים שלובים בחינוך הלאומי: הסיפור הציוני, ירושלים: מאגנס, 2008; לוינגר, פריץ, מבנה חברתי של אכרות, עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, 1974.

¹¹ מחקרים בולטים בתחום: עמית, עירית, מקומו של חיים מרגליות קלוורסקי ביישוב הגליל התחתון 1895-1905, עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית, 1981; מנור, אורית, ספרי יובל במושבות הגליל כהשתקפות לזהות ולזיכרון קולקטיביים, עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, 2000; ינקלביץ, אסתי, סג'רה ומקומה בוויכוח על אופייה של ההתיישבות בארץ-ישראל בראשית המאה העשרים, עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, 1996.

¹² זלטנרייך, יאיר, ואורית מנור, 'אספה', ועד ומוכתר בכפר-תבור, 1901-1933 – מקרה חקר בהיסטוריה חברתית, קתדרה 95, 2000, עמ' 67-100; זלטנרייך, יאיר, 'מפגשי תרבויות? מושבות הגליל התחתון בעיני פקידי יק"א ופיק"א', קתדרה 120, 2006, עמ' 107-134.

¹³ שפר, רפאל, אופי האכרות הגליל, המקרה של יבנאל בעשורה השני, עבודת מוסמך, אוניברסיטת בן גוריון, 2004.

פירסם מחקרים נוספים בתחום הגאוגרפיה ההיסטורית.¹⁴ התרחבות והעשרת המחקר הגיאוגרפי היסטורי בעשורים האחרונים והכללת תחומי ידע מגוונים, התבטאו בכתיבת מחקרים מזוויות אחדות המדגישות כמה מהגישות המפורטות בהמשך.¹⁵ מחקרים רבים מתבססים על כמה מתודות, ביניהן מתודות מרכזיות המפורטות להלן.

3.2 גאוגרפיה הומאנית (Human Geography): הגאוגרפיה ההומאנית עוסקת בדרכים בהן נוצרים יחסים בחברה, וכיצד זהויות חברתיות מתפתחות במרחב מסוים על ידי בחינת מבני חברה וסביבה, תוך דיון במשמעויותיהם, בסמלים ובייחודם.¹⁶ בתחום זה נכתבו בעשור האחרון מספר עבודות על מקומן של הנשים בתחילת ההתיישבות, ומחקר על הקשר בין ביוגרפיה של אדם לבין הגאוגרפיה בה פעל.¹⁷ מחקר חברתי על 'מקום קטן בגליל' בדק את החברה ביבנאל בתחילת שנות התשעים של המאה ה-20, כדוגמה לחברה הישראלית.¹⁸

3.3 היסטוריה מקומית (Local History): תרומת ההיסטוריה המקומית היא בהצגת הזהות המקומית ומערכות היחסים במקום וזמן נתון. לעומת ריבוד היסטורי רצוף של ישובים באירופה, ההיסטוריה של רוב הישובים בארץ עדיין קצרה יחסית. חשיבות מחקר של היסטוריה מקומית עולה ככל שנוצרים שינויים בישוב ולשמירת הזהות המקומית כניגוד לתהליכי גלובליזציה. היסטוריה מקומית יכולה לתרום להבנת תהליכים היסטוריים, חברתיים, וכלכליים כלל ארציים ומעבר לכך.¹⁹ בן ארצי שהניח יסוד לחקר המושבה העברית, פירסם מספר מחקרים על מושבות ומחקר מקומי על חיפה.²⁰ מונחים רווחים בתחום הם תחושת מקום, חיי יומיום, מקום ומרחב, סֶפֶר ופריפריה.

¹⁴ אהרנסון, רן, "על התיישבות העליה הראשונה והמחקר הגאוגרפי-היסטורי", בתוך: י. בן ארצי, י. ברטל, א. ריינר (עורכים), נוף מולדתו, מחקרים בגאוגרפיה של א"י ובתולדותיה, מוגשים ליהושע בן-אריה, הוצאת מאגנס, ירושלים 1999, עמ' 133-114; אהרנסון, רן, "ההתיישבות בא"י - מפעל קולוניאליסטי? ההסטוריונים החדשים מול הגאוגרפיה ההסטורית", ציונות: פולמוס בן זמננו - עיונים בתקומת ישראל, סדרת נושא [1] (בעריכת פ. גינוסר, א. בראלי), אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע, 1996, עמ' 340-354.

¹⁵ בן-אריה, יהושע, ארץ בראי עברה: מחקרים בגאוגרפיה היסטורית של ארץ ישראל, ירושלים: מאגנס, 2001; בן-ארצי, יוסי, 'להפוך מדבר לכרמל': התהוות הכרמל כמרחב נבדל בעיר מעורבת 1918-1948, ירושלים: מאגנס, 2004; Muller, Edward, K. 'Historical Geography, Geographical History and the American Way', in: Historical Geography Vol. 32 (2004), pp7-18; קרק, רות ויוסף גלס, משפחת וליר: שבעה דורות בירושלים 1800-1948, ירושלים: גפן, 2005.

¹⁶ Hoggart, Keit, Lees, Loretta and Davies, Anna (Eds.), Researching Human Geography, London: Arnold, 2002; Pain Rachel, Introducing Social Geography, London: Arnold, 2001.

¹⁷ שילה, מרגלית, אתגר המיגדר: נשים בעליות הראשונות, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2007; אהרנסון, רן, על אהרן אהרנסון במרחב הלבנט המתעורר [בכתובים].

¹⁸ Sobel, Zvi, A Small Place in Gallilee: Religion and Social Conflict in an Israeli Village, New York-London, Holmes & Miir, 1993.

¹⁹ Williams, Michael, A., Researching Local History, Longman, London, 1996; Tiller, Kate, English Local History: An Introduction, Great Briain: Sutton Publishing, 2002.

²⁰ בן ארצי, יוסי, 'ניתוח גיאוגרפי של מקורות היסטוריים - בהדגמת שיחזור המערך הפיזי של משמר-הירדן', אופקים בגיאוגרפיה 6 (1982), עמ' 35-48; גולדשטיין, יעקב ויוסי בן ארצי, מושבה לא נושבה: פרשת עין-זיתים 1890-1910, חיפה: הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה, 1991; בן ארצי, יוסי, חיפה: היסטוריה מקומית, חיפה: אוניברסיטת חיפה, 1998; אהרנסון, רן, לכו ונלכה: סיורים במושבות העלייה הראשונה, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 2004.

בהיסטוריה מקומית יש חשיבות לצילומים שנעשו במקום ובזמן הנחקרים. הצילום משמש מקור נאמן, המוסיף תרומה ייחודית לתמונת העבר ולפרשנותה.²¹ העבודה תיעזר בצילומים כדי להציג בצורה ויזואלית סצנות, נופים ואנשים עליהם נסב המחקר, בשלושה תחומים: השוואת הייצוג הויזואלי של בן האכר והחלוץ, המחשת הסיפור המקומי כפי שנשקף ממצבות בית הקברות, ותיאור המחרשה כמייצגת מרכיב זהות של בני האכרים ביבנאל.

3.4 'זהות' (Identity) ו'דורות' (Generations): במושגי מפתח אלה עוסקים ענפים שונים של הסוציולוגיה הבודקת מבנים חברתיים, תפקוד חברתי, ושינויים ביחסי קבוצות בחברה. אחת מהחלוקות האפשריות לקבוצות בחברה היא החלוקה הדורית, גישה שפיתח מנהיים אשר ציין את 'רוח הזמן' (Zeitgeist) ותהליכי שינוי מהירים בחברה, כגורמים היוצרים זהות חדשה של קבוצה חברתית.²² לכל קבוצה חברתית ישנו 'זיכרון קולקטיבי' המיוחד לה ומאפיין אותה.²³ נוסף לזיכרונות האישיים וניסיון חיים משותף, מורכבת זהות הקבוצה גם מ'מחוזות זיכרון' (Lieux de memoire) משותפים.²⁴ שינויים בזהות מקומית משקפים שינויים לאומיים רחבים יותר.²⁵

ישנם מודלים למיפוי זהות קבוצתית, כדוגמת תיאורית המעגלים אצל דרור, המציעה שלושה מעגלי זהות: הקרוב - אני ובית ספרי, המתרחב - אני העם והארץ, הכולל - אני והעולם.²⁶ אחת הטענות שעלתה כלפי החינוך העברי היא, שהדגיש את מעגל העם והארץ על חשבון המעגל הכללי, הרחב יותר. כיום מסתמנת מגמה הפוכה.

מדעי ההתנהגות בישראל עוסקים בין היתר בפענוח הקשרים שבין הזהות האישית והזהות הקולקטיבית. הגישה המקובלת במחקר בישראל, קובעת את הפריודיזציה – ממנה נגזרות המשמעויות המחקריות – לפי העליות לארץ. רצף העליות מהווה את החוט המקשר היוצר את התיקוף והתוקף של קבוצות האוכלוסיה בארץ. אנשי העליות השונות יצרו את חברת היישוב, ובמפגשיהם נוצרו המתחים הסוציולוגיים שבחברה. דרך תיאורטית לבחינת הקשר בין הציונות ל'נעורים' מציע חותם, אשר ראה בנעורים קבוצה בעלת "אסטרטגיה מופשטת" הנובעת מכפירה מודרנית בעבר, ומרד במבני החברה הקיימים. חותם בחן את צעירי תנועות הנוער היהודי-גרמני החלוצי כמגשימי תיאוריה זו. חולשת גישתו נמצאת בניסיון לראות

²¹ בארת, רולאן, מחשבות על הצילום, ירושלים: כתר, 1988; Dror, Yuval, 'Textbook Images as A Means of 'Nation/State Building': Zionist Geographical Texts 1918 to 1948', in: History of Education Review 33(2), 2004, pp 59-72.

²² Mannheim, Karl, Essays on the Sociology of Knowledge, New York: Oxford University Press, 1952, pp 309-313.

²³ Halbwachs, Maurice, On collective memory, Chicago: University of Chicago Press, 1992. דן, תכלת ואבק: דור תש"ח – דיוקן עצמי, ירושלים: כתר, 1993.

²⁴ נורה, פייר, 'בין זיכרון להיסטוריה- על הבעיה של המקום', זמנים 45, 1993, עמ' 5-19.

²⁵ Lowenthal, David, Identity, 'Heritage and History', in: Gillis, J.R. Commemorations: The politics of National Identity, Princeton: Princeton University Press, 1994, pp 41-57.

²⁶ דרור, יובל (לעיל, הערה 3).

בציונות ביטוי והסמלה לנעורים, ובתנועות הנוער ביטוי עיקרי לציונות, ובכך להתעלם מרבדי העליות שכללו אוכלוסיות רב-דוריות.²⁷

הרצוג טענה, כי יש לכלול יחד את שלושת מרכיבי מושג מנהיים על הדוריות: האתר הדורי, המימוש הדורי והמימוש הדורי. הרצוג העניקה משמעות רבה ל'מקום' בו נוצרת הקבוצה ובו נקבעת זהותה. יתרון גישה הוא ניתוח חברתי בו ציר הדוריות מחליף את ציר העליות, ובכך מאפשר בחינה משוחררת של המציאות המורכבת בארץ. ציר הדוריות איפשר את הכללת דור ילידי הארץ בדיון ההיסטורי.²⁸

מחקרים רבים בארץ ובעולם עסקו בבדיקת בני הדור השני בתחומי הפוליטיקה והספרות, כלומר באליטות המובילות. בארץ מתפתח מחקר סוציולוגי-פסיכולוגי של בני הדור השני והשלישי לניצולי השואה.²⁹ עד כה לא נמצאו מחקרים בני השוואה לבחינת דור בני האכרים, אם כי ישנם מחקרים קרובים העוסקים במאפיינים שונים של בני קיבוץ, או מחקר על תמונת דור המייסדים אצל בני הדורות הבאים, מחקר חברתי על יבנאל וביוגרפיה על יגאל אלון.³⁰ בחינת ניסיון החיים המשותף ובחינת מרכיבי תרבות חומריים, תרבותיים וסמליים של בני האכרים, תתרום להבנת זהותם. הבחנות אלו של מרחב אופייני, משמעות וזהות עצמית של קבוצה ומערכת יחסיה עם קבוצות אוכלוסייה אחרות, עומדים בבסיס עבודה זו.

4. גבולות העבודה

לעבודה זו נקבעו גבולות בשלושה תחומים: אוכלוסיית המחקר, גאוגרפיה וזמן. קביעת הגבולות נועדה למקד את המחקר ולמנוע גלישה לתחומים קרובים בעלי תרומה שולית. אוכלוסיית המחקר היא בני אכרים שנולדו בשני העשורים הראשונים של המאה ה-20. קביעה זו משאירה מקום להחלטות משנה כמו הכללת בני אכרים שהגיעו כילדים צעירים למושב וכן את אלה שיצאו מהמושב בגילים שונים, אך נמצאה בזהותם העצמית השתייכות לקבוצת בני האכרים במושב. בדיקה קרובה יותר תצביע על מספר אפשרויות ביניים כמו משפחות שחיו במושב זמן מסוים ועברו למקום אחר, משפחות שהתאכרו (קבלו משק בית ותקציב מיק"א או פיק"א) במושב שנים רבות לאחר הקמתה, משפחות שעסקו בחקלאות באופן חלקי, או שלא עסקו בחקלאות כלל.

²⁷ חותם, יותם, 'נעורים כאסטרטגיה: תאולוגיה פוליטית, ציונות וזמן', בתוך: חותם, יובל (עורך), 'תור הנעורים': נוער יהודי-גרמני בעידן המודרני, ירושלים: מאגנס, 2008, עמ' 15-3.

²⁸ הרצוג, חנה, "דור לדור יביע אומר": הדיאלקטיקה של יחסי דורות חברתיים ופוליטיים בישראל, בתוך: הרצוג, חנה, טל כוכבי ושמעון צלניקר (עורכים), דורות מרחבים זהויות: מבטים עכשוויים על חברה ותרבות בישראל, תל אביב וירושלים: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, 2007, עמ' 21-43.

²⁹ בר-און, דן, בין פחד לתקווה: סיפורי חיים של חמש משפחות ניצולי שואה שלושה דורות במשפחה, תל אביב: בית לוחמי הגיטאות והקיבוץ המאוחד, 1988.

³⁰ רוזנר (לעיל, הערה 10); אריה, נילי, דימויים וזיכרונות בתקשורת בין-דורית בגדרה הביל"ית, עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית, 1986; Sobel (לעיל, הערה 18); שפירא, אניטה, יגאל אלון – אביב חלדו: ביוגרפיה, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2004.

החלטתי לכלול את כל אלה ששייכו עצמם לאותה קבוצה חברתית, כלומר את כל תתי הקבוצות שהוזכרו. אליהם יצורפו בני האכרים מהמושבה בית גן שנוסדה בסמיכות זמן ובקרבת מקום ליבנאל, שלמדו, עבדו וחוו אירועים ותהליכים דומים ומשותפים לנוער המושבה המקומי שהיה חברה אחת. בהתאם לקביעת מנהיים שהגדיר קבוצה בעיקר על פי מרכיביה החברתיים,³¹ זוהו בני האכרים על ידי מאפיינים חברתיים.

התחום הגיאוגרפי הוא אזור הגליל התחתון וחמשת המושבות שנוסדו בו בתחילת המאה ה-20: מנחמיה, כפר תבור, סג'רה, בית גן ויבנאל המרכזית והגדולה שבהן. לפי תפיסת הגאוגרפיה התרבותית מימדים מרחביים משפיעים על הקשר ל'מקום' הנוצר מתוך תפיסות והבניות של גאוגרפיה חומרית [place] ושל גאוגרפיה מדומיינת [space] כאחת.³² בני האכרים שגדלו בבקעת יבנאל נקשרו אל נופה הגיאוגרפי, שדותיה, רחוב המושבה בית הספר, בית הכנסת ובית העם כנוף הולדתם, אשר הטביע בהם את חותמו לאורך חייהם גם אם עזבו את המושבה. כדוגמה להשפעת החיים במושבה על עיצוב זהות בן אכר: ספר זיכרונותיו של אלון והביוגרפיה שלו שכתבה שפירא, בשניהם בולטת 'תחושת מקום' (sense of place) עמוקה של בן מושבה.³³

העבודה תתמקד בחקר מקרה המושבה יבנאל הנמצאת בגליל התחתון, בצד הדרומי של בקעת יבנאל. מספר סיבות עמדו מאחורי ההחלטה להתרכז בבדיקת בני אכרים במושבה יבנאל כדוגמה לכלל מושבות הגליל התחתון. ראשית יבנאל אשר שימשה כ'אם מושבות הגליל התחתון', ובה פעלו מוסדותיו האיזוריים, הייתה בעלת מרכיבי נוף, אוכלוסייה וחקלאות דומים לשאר המושבות. מכאן שיבנאל יכולה לשמש כמקרה מייצג. שנית, הבחירה במקום נסמכה על היקף מקורות מקומיים רחב ועשיר, ולבסוף, הקשר האישי שלי ליבנאל.

גבולות הזמן מורכבים מהזמן הנחקר, מהזמן שקדם והשפיע על זמן המחקר, מהזמנים של הזיכרונות ומזמן מחקר זה. הזמן הנחקר הוא "תקופת היישוב". במקרה של מושבות הגליל הכוונה לתקופה שגבולותיה הם מהקמת המושבות הנידונות בשנים 1901-1904 ועד מלחמת העצמאות ב-1948-1949. סיפור החיים מסופר בדרך כלל על העבר בזמן ההווה ומטרתו עתידית וכולל שלוש חטיבות זמן שונות.³⁴ הזמנים שקדמו והשפיעו על הזמן הנחקר תלויים בזוכר המסוים. אצל חלק מהזוכרים ההתחלה נמצאת בעיירה היהודית, במזרח אירופה, בשלהי המאה ה-19 ובעליית המשפחה לארץ. באופן זה מהווה זמן העבר חלק מזיכרון וזהות הזוכר, ובכך מתרחבת יריעת הזמן הנבחן בעבודה.

המקורות למחקר כוללים מקורות מזמני האירוע כמו מסמכים, תמונות ועיתונות הזמן, אשר כוללים בדרך כלל תאריך מדויק ומידע, בצד התייחסות בת הזמן לאירועים המוזכרים.

³¹ מנהיים, קרל (לעיל, הערה 22), עמ' 291.

³² רווד, בתיא, התמרחבות במולדת האתנית: בחינה השוואתית של ישראל, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן גוריון, 2005, עמ' 69.

³³ אלון, יגאל, בית אבי, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1975; שפירא, אניטה (לעיל, הערה 30).

³⁴ צבר – בן יהושע, נעמה ורות דרגיש, 'מחקר הסיפור', בתוך: צבר – בן יהושע, נעמה (עורכת), מסורות וזרמים במחקר האיכותי, תל אביב: דביר, 2001, עמ' 168-170; Roberts, Brian, 'Biography, Time and Local History-making', *Rethinking History* Vol. 8(1), 2004, pp 89-102. ההתייחסות מעמ' 99-100.

מקורות מאוחרים יותר כמו אוספי ראיונות, זיכרונות כתובים ועבודת שדה שנוצרו לרוב בשנים מאוחרות לתקופה הנחקרת. חלק גדול מהראיונות עם בני האכרים נעשה ביוזמת אורי שרפמן בן אכר מבית גן בשנים 1960-1980. תיעוד נוסף הכולל ראיונות, צילומים ועבודות שדה נערכו לצורך מחקר זה בשנים 2004-2009.

5. מקורות ועיבודם

מייסדי יבנאל ובניהם המעיטו לכתוב. תנאי המקום, העבודה הקשה, מצב ההשכלה וחוסר המודעות לחשיבות התיעוד ושמירתו במעבר דורות - כל אלה גרמו לצמצום מקורות כתובים אישיים של הזמן והמקום. במהלך השנים לאחר קום המדינה, התעוררה מודעות לספר את העבר, הן ביוזמה עצמית ובעיקר כהענות ליוזמות מהחוץ.

המחקר יתבסס בעיקר על שני אוספים:

1. אוסף אורי שרפמן, הנמצא בשלבי מעבר לארכיון המושבות המוקדם לאחרונה ביבנאל. האוסף כולל בעיקר הקלטות ותמלולי הראיונות שערך שרפמן עם בני משפחתו ועם רבים מהאכרים ובני האכרים במושבות הגליל.

2. אוסף שפר ברביבים, הכולל ראיונות מוקלטים ומתומללים בחלקם עם בני המושבה, תמונות ומסמכים של משפחות ביבנאל, ואוסף בן אלפי פריטים מעיתונות הזמן המתייחסים למושבות הגליל.

המיוחד באוספים אלו הוא ההיקף הרחב והמגוון של מסמכים המשקפים את החיים במושבות הגליל באופן כללי ובאופן ממוקד בחיי האכרים ובניהם ביבנאל.

סוגי המקורות העיקריים ששימשו בעבודה זו, הם:

1. **ראיונות:** רוב הראיונות נערכו במחצית השנייה של המאה ה-20. אוסף הראיונות מאופיין במספר תכונות משותפות, כולל היכולת של המראיין לדבר עם המראיין באותה שפה ויכולתו להכיר ולהבין שמות, נושאים וביטויים מקומיים. מאחר ושרפמן היה חלק מאותה קבוצה, חי במושבה והיה חלק מהמארג המקומי, ניתן לראות בראיונות אלו סוג של תצפית משתתפת. מקורות נוספים הם אוטוביוגרפיות וביוגרפיות שהינם מסוג העדות הישירה ביותר של האדם, ומצד שני הם סובייקטיביים ומציגים את האירוע מזווית אישית. חלק מרכזי של מקורות העבודה הם זיכרונות בני האכרים. בזיכרונותיהם ניתן למצוא שילוב זמנים המשקף חיים של המשכיות במשפחות רב-דוריות. הזיכרונות מתייחסים לפרק זמן שתחילתו לפני תקופת המנדט וסיומו לעיתים בזמן הראיון עצמו, לאחר קום המדינה. מימדי הזמן הרבים חייבו הקשבה ל'רוח הזמן' ו'רוח המקום' תוך מודעות לאופי הפרשני העכשווי של המחקר.

רוב הראיונות הותרו לשימוש הציבור בתוקף היותם מופקדים בארכיונים ציבוריים ובאוספים נוספים. השימוש בהם ובתוכנם חייב גישה אתית, המתבטאת בהצנעת ציטוט שמות אנשים שהיו מעורבים באירועים רגישים. המרואיינים עצמם מזהים בשמות מלאים.

מתוך קודקס מתומלל ומתומצת הכולל ראיונות וזיכרונות של 69 אכרים ובני אכרים ממושבות הגליל התחתון ובעיקר מיבנאל, נבחרו לציטוט תוך כדי התפתחות המחקר 57 בהתאם לתרומת הציטוט לנושא הנידון. בין המצוטטים 45 בנים 6 בנות, 30 מהם מיבנאל והשאר ממושבות נוספות בסביבה. 30 מבני האכרים המשיכו לחיות במושבות הוריהם, 15 עזבו. שיעור העוזבים המעידים על זהותם כבני אכרים מוסברת בקשר העמוק שלהם למושבה ועל האפשרויות המוגבלות שלהם להתיישב במושבת הולדתם. למרות שלא ניתנה העדפה לדמות או קבוצה מסוימת, איפשר המחקר השמעת דעות מזוויות ראייה של קבוצות מיעוט כמו בני אנשי העלייה השנייה ובנות אכרים.

2. **עיתונות:** 'הצפירה', 'הפועל הצעיר', 'דאר היום', 'הארץ', 'דבר' ונוספים. עיתונים כמו 'דאר היום', 'החרות' ו'בוסתנאי' נתנו מקום נרחב יחסית לידיעות ומאמרים על המושבות. ידיעות מקומיות "מאת סופרנו" שהיה בדרך כלל בן המקום, דנו בענייני המושבה ושיקפו מידע מקומי ודעות של בני המקום. נושאים כמו חקלאות, יחסי האכרים עם השכנים הערבים, יחס השלטונות לאכרים ועוד, זכו להתייחסות התלויה בגישת העיתון, אך לרוב מזווית מקומית. בחרתי לבדוק ביסודיות מגוון רחב של עיתונות הזמן, לא רק מפני שיש בה מידע רב ערך המאורגן לפי תאריכים ברורים, אלא משום שעיתונות זו הגיעה ברובה לידי בני הקבוצה ושימשה כחלק מהדיון הציבורי במושבה. באוסף פריטי עיתונות זו שמויין וקוטלג, נמצאים למעלה מאלפיים פריטים המתייחסים למושבות הגליל ובעיקר ליבנאל, רובם מהמחצית הראשונה של המאה ה-20.

3. **מסמכי ארכיונים:** מסמכים רבים של גופים ציבוריים ומוסדות כמו ועדי מושבות, הסתדרויות אזוריות וגופים ארציים כמו יק"א ופיק"א נמצאים בארכיונים מקומיים כמו 'ארכיון יבנאל', 'ארכיון כפר תבור', וארכיונים ארציים, כמו 'הארכיון הציוני המרכזי' ו'ארכיון העבודה'. בדיקת המסמכים תתרום להבנת תהליכים, לחשיפת המדיניות של אותם הגופים, ולזיהוי כוחות ואירועים הקשורים במושבות הגליל, אשר השפיעו על חיי האכרים וחיי בניהם. השתקפות עשירה של הדיון הציבורי, כמו גם אירועים ואנשים, ניתן למצוא בפרטי כל ועדי המושבות והגופים הכלכליים האזוריים. בעבודה זו, שלא כמו במחקרים היסטוריים מסורתיים, הבוחנים את הנושא 'מלמעלה' ובודקים התפתחויות רחבות, ישמשו מסמכים אלו בתפקיד משני כיוון שהם ממעטים לבטא את עמדותיו, מחשבותיו ותחושותיו האיש הפשוט, האכר ובנו.

4. **ספרות מחקרית:** בנושאי ההתיישבות ניתן למצוא מספר ספרי מחקר יסודיים, המשמשים בסיס ונקודות מוצא גם למחקר זה, כמו ספרי העלייה הראשונה והשנייה, וכן

ספרי מחקר תחומיים בשטחי החינוך והכלכלה.³⁵ תרומת מקורות אלו היא בעיקר בשיקוף תמונה רחבה יותר, ארצית או אזורית. מחקרים אלה מאפשרים השוואת המקרה הנחקר לתופעות רחבות על ידי יצירת מפת מושגים ופיתוח הכללות. מחקרים על החקלאות העברית והמושבה העברית כוללים מבטים ספציפיים יותר, ומאפשרים הבנת מציאות החיים המושבתית על מרכיביה השונים שהתקיימה בעיקרה גם ביבנאל.³⁶

5. **ספרות לציון מקום או אדם:** קבוצת ספרים על מושבות בגליל כוללת פרסומים לא מחקרניים, ביניהם כאלה שיצאו ביוזמה של ועד מושבה, או ביוזמה אישית של אחד מבני המושבה.³⁷ רוב הספרים מציגים את סיפורי החיים ואת סיפור המקום דרך לקט של אפיזודות ותמונות. יש להתייחס בספקנות למידע הנמצא בהם, מאחר ולא נערכו בכלים מדעיים ועל פי רוב ללא מראי מקומות, אבל הם משקפים את רוח המקום ובמידה מסוימת את רוח הזמן, ומהווים ביטוי לתרבות המקומית במבט מבפנים.

ספרי זיכרון וספרי זיכרונות מהווים קבוצת מקורות נוספת, וכמו ספרי מקום, יש להם יתרונות של קירבה לדמות ולקורותיה אם כי מדובר במידע אישי ומשפחתי. זיכרונות של אנשים מן השורה שנכתבו אמנם מזווית אישית סובייקטיבית, מציגים יריעת חיים אישית המשולבת בהווית החיים הכללית ומשקפים את רוח הזמן.³⁸

עיבוד ושימוש במקורות ראשוניים:

העבודה בדקה את תדמית בני האכרים במושבות הפלחה בגליל בתקופת המנדט, לא במטרה להציג את מציאות החיים "כמו שהיתה", אלא לברר את זהותם העצמית של בני האכרים כפי שניתן לדלות מעדויותיהם, תוך השלמה ובהצלבת מקורות נוספים. מקורות ראשוניים אלה מעידים על אורח-החיים של בני הקבוצה, תפקודיהם החברתיים, פעילויות חקלאיות וכלכליות, פעילויות ביטחוניות ותרבותיות. במקורות אלה נמצא מידע על עקרונות ואידיאולוגיה העולים בין אם במוצהר ובין בפועל מתוך הסב-טקסט של עדויותיהם. תהליך עיבוד הנתונים המתואר בהרחבה בספרות,³⁹ שימש בסיס לעיבוד מקורות המחקר תוך כדי המשך איסופם ושיפור השיטות וכלי העיבוד.

³⁵ אציין במיוחד את: ליסק, משה (עורך ראשי), תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה, ירושלים: האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, מוסד ביאליק, 1990-2008, כרכים 1-5; ברטל, ישראל, זאב צחור ויהושע קניאל (עורכים), העלייה השנייה, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1997, 3 כרכים; אלבוים-דרור, רחל, החינוך העברי בארץ ישראל, א', ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1986; אלבוים-דרור, רחל, החינוך העברי בארץ ישראל, ב', ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1990; בראלי, אבי ונחום קרלינסקי, כלכלה וחברה בימי המנדט 1918-1948, באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון, 2003.

³⁶ בן ארצי, יוסי (לעיל, הערה 9); סמילנסקי, משה, פרקים בתולדות היישוב, תל אביב: מהדורה ב', דביר, 1969; עבר הדני (לעיל, הערה 8).

³⁷ נאור, מרדכי (לעיל, הערה 8); קרניאל, מרדכי (לעיל, הערה 8); קוסיצקי, רחל ואחרים (עורכים), המאה הראשונה – יבנאל 1901-2001, סיפורים בניחוח הבקעה, [חמו"ל], 2001; רגב, יואב, בית גן – מושבה בגליל התחתון, נתניה: אחיאסף, 2005.

³⁸ מתוכם אציין את: קוסיצקי, אברהם, בטרם האיר הבוקר, תל אביב: משרד הביטחון ההוצאה לאור, 1982; עבר הדני (עורך), חיים צימרמן איש הגליל, תל אביב: טברסקי, 1964; יפרה, חביב (עורך), בקעה זו נערים אלה – ספר הזכרון לחללי יבנאל, יבנאל: הועדה הציבורית ליד המועצה המקומית יבנאל, 1967; שפר, רפאל ואחרים, שפר בארץ, יבנאל: הוצאת המשפחה, 1991; יצחקי, דוד, לילות כנען, כפר תבור: שבתאי גל-און, 1995.

³⁹ Hoskins, G. W., Local History in England, U.S.A: Rowman and Littlefield, U.S.A, 1972; צבר בן יהושע, נעמה, מסורות וזרמים (לעיל, הערה 34).

השימוש הרב בציטוטים הציג לא רק מידע וערכים של בני הקבוצה הנחקרת, אלא איפשר בחינה בלתי אמצעית של שפת המקום. בגוף הציטוט פורשו מונחים ושמות בהערות קצרות בתוך סוגריים מרובעים. הקונטקסט של הציטוט צורף בצמוד לו והסבטקסט פורש בסיכומי הנושאים. הציטוטים נאמנים למקורות ומובאים בקיצורים הנדרשים.

שלבי עיבוד מקורות ראשוניים:

1. תמלול מקורות אודיו ווידאו.
2. הקמת מאגרי נתונים נפרדים לזיכרונות, למסמכים ולקטעי עיתונות.
3. רישום הנתונים הביבליוגרפים של המקור בקובץ אקסל.
4. המרת התאריכים העבריים ללועזיים.
5. תמצות תוכן המקור לעמודת תוכן בקובץ.
6. איסוף המקורות המודפסים לפי סדר כרונולוגי.

שלבי האיחזור:

1. לחיפוש מקורות בנושא מסוים מוקלדות מילים מאפיינות בעמודת התוכן או פרטים ביבליוגרפים בעמודות הביבליוגרפיה.
2. מתקבלת קבוצת רשומות שנבדקת, מתוכה מסומנות הרשימות המתאימות.
3. במידה והתוצאות אינן מספקות נערך חיפוש לפי מילים דומות או קרובות.
4. בהתאם לתוצאות נבדקים אוספי המקורות עצמם, ומתקבלת רשימה מצומצמת.
5. מתוך הרשימה נבחר המידע או הציטוט המתאים לשילוב במחקר.

יתרונות שיטה זו על פני תוכנות נתונים מסחריות:

1. אקסל פשוט להקמה ולהפעלה ונמצא בכל מחשב.
2. קובץ אקסל מכיל עד 64000 רשומות בגיליון אחד.
3. ניתן לבצע חיפושים מגוונים על כל הרשומות יחד.
4. ניתן לבצע על אותן רשומות סריקות חוזרות בהקשרים נוספים.

הערות שוליים:

לנוחיות הכתיבה והקריאה לכל פרק נקבעו הערות בנפרד, כולל מיספור.

סימון התאריכים:

להקלת ההשוואה וליצירת אחידות, הומרו התאריכים העבריים במיפתוח ובקיטלוג, לתאריכים לועזיים.

6. מתודולוגיה ומושגי יסוד

אין העבודה מתיימרת להציג התפתחות של כל גישה ואת חוקריה המרכזיים, אלא לציין את אלו שעמדו בבסיס מחקר וזה והייתה להם השפעה על עיצובו.

מחקר זה בוחן אופי קבוצת אוכלוסיה במקום ובזמן נתון, ועושה שימוש במתודות הקשובות לאיכויות, למשמעויות, ולהבנת תפקודה של חברת עבר. בכל פרק יוצגו הממצאים תוך השוואה למקורות נוספים. עיתונות הזמן תאפשר עימות ואימות רצוף ותסייע בתיארוך האירועים. מסמכי המוסדות יוכלו להאיר מזוויות נוספות את ההתרחשויות, ובדרך כלל גם לקושרן לתאריך ולשמות קונקרטיים.

ייחקרו הנושאים המרכזיים המהווים מרכיבים מהותיים במחקר קבוצת בני האכרים בגליל, בהם: המושבה העברית בגליל; אופי האכרות העברית; תפקיד הדוריות בחברה בכלל וביישוב מסוים בפרט; איך נוצרים ומה מבטאים ערכים מקומיים פיזיים ותרבותיים, כמו חינוך, מסורת, עבודה וביטחון; השפעת כל אלה על הזהות הקולקטיבית של בני האכרים בגליל ומשמעותם הרחבה לגבי כלל ההתיישבות.

בנוסף לדיסציפלינות שפורטו בסעיף 3 על מצב המחקר, ישמשו מודלים מחקרניים נוספים במהלך העבודה. לכל אחד מהם ישנה שיטה מחקרית וכלים המתאימים למחקר זה.

1. **חקר מקרה (case study)**: כלי זה הפך למקובל גם במחקר היסטורי וגיאוגרפי ומשמש להרחבת הידע המקומי ולהעמקת ההבנה בתחום מוגדר בהקשרים רחבים יותר. צירוף מחקרי מקרה מאפשר מבט אינטגרטיבי, דבר התורם לשיפור חקר המקרה ולהעמקת הידע וההבנה של תופעה כללית, תוך שילוב מקרים הן ממרכז התחום והן ממקרי שוליים.⁴⁰ כיום מתרבים מחקרי קבוצות של 'אחרים' בחברה ויש הבודקים את החברה הכללית על פי מיקום 'האחרים' בתוכה.⁴¹ שימוש במתודולוגיות של חקר מקרה המוגדר בגבולות של מקום וזמן יאפשר בחינת מקרה בני האכרים ביבנאל כדוגמה.

2. **היסטוריה בעל-פה (Oral History)**: בשנות השבעים של המאה ה-20 הוכרה ההיסטוריה שבעל פה כגישה ואף כדיסציפלינה בזכות עצמה. היא משמשת ללימוד ההיסטוריה של חברות ואנשים שהיו ללא מקורות כתובים מקובלים, ולכן חסרי היסטוריה לכאורה, כמו ילידים, נשים ואלה שלא השתייכו לאליטה. התפתחות הטכניקה של ההקלטה קידמה ענף היסטורי זה, כאשר המקורות המוקלטים יכולים להיות יותר מהימנים מכתובים, כי במפגש פנים אל פנים, ועל ידי שאלות, ניתן לעיתים לדייק יותר מאשר בקריאת טקסט כתוב.⁴² בארץ נוצר מחקר הבודק קבוצות מיקוד דרך ראיונות, על

⁴⁰ Steward, Julian H., *Area Research- Theory and Practice*, New York: Social Science Research Council, 1950; Yin, R. K. *Case Study Research, Design and Methods*, 2nd ed. Thousand Oaks: Sage Publications, 1994.

⁴¹ בר און, דן (לעיל, הערה 1).

⁴² Finningan, Ruth, *Oral traditions and the verbal arts : a guide to research practices*, London: Routledge, 1996; Nevins, Allan, 'Oral History: How and Why It Was Born', in: Dunaway, David and (eds.), *Oral History an Interdisciplinary anthology*, Walnut Creek: AltaMira Press, 1996; Thompson, Paul, *The Voice of the Past: Oral History*, 3rd ed., Oxford & New York: Oxford University Press, 2000.

מנת לאפיין את זהותם.⁴³ העבודה תעשה שימוש נרחב בזיכרונות וראיונות עם בני האכרים, על כן חשובה תרומת מחקרים קודמים בתחום זה.⁴⁴

3. **זיכרון וסיפור חיים (Memory and Life-story):** תחום זה נובע מגישת ההיסטוריה בעל פה, והמייחד אותו הוא העיסוק בשיקופי עבר כפי שנמסרים בתקופה מאוחרת יותר, כאשר פרשנות העדויות מנסה להציג את המשמעות האישית בהקשר החברתי הרחב של אירועי חיים של האדם.⁴⁵ סיפור-חיים וזהות אישית הם חלק ממונחי התחום בו נבדקות תופעות חברתיות של קבוצות כמו קליטת נשים מזרחיות בקיבוץ או משמעות המלחמה אצל חיילים.⁴⁶

4. **סמנטיקה ושיח (Semantic and Discourse analysis):** התפתחות חקר השיח בעשורים האחרונים מצביעה על ה'שיח' כמערכת מורכבת של דרכי ביטוי מהם עולה דמות ה'דובר'.⁴⁷ במחקרים בנושאים חברתיים ניתן מקום להבנת ולפרשנות הטקסט ויש תחומים בהם נבדקים גם הקונטקסט והסבטקסט כפי שעולה מהעדויות. 'טקסט' עשוי להיות דיבור, הופעה או תופעה פיזית, כמו התנהגות אדם או הנוף הפיזי והתרבותי.⁴⁸ העבודה תשתמש במתודות שפותחו בחקר התרבות וגילוייה, כמו תרבות מקומית, כדי לאפיין את זהות בני האכרים כפי שתעלה מביטוי השיח שייחקרו.

5. **מחקר איכותני (Qualitative Research):** משמש להבנת תופעה מסוימת באמצעות כללים וחוקים. החוקר יוצר מחדש במחשבתו את האווירה, הלכי הרוח, המחשבות, הרגשות והמוטיבציות של מושאי המחקר. ההסבר שייך לתחום הידע הגלוי הנצפה בחפצים, בהתנהגויות בתופעות ואירועים. ההבנה שייכת לתחום הידע הסמוי הנוצר על ידי הבנות חדשות והשתמעויות חדשות של ידע ישן. החוקר נדרש לנסות לפענח את הרשמים שאסף, חווה ותיעד, ואת החומר שקרא ולמד מאחרים על מנת לתת משמעות

⁴³ ליבליך, עמיה, גלגולו של מקום, ירושלים: שוקן, 2000.

⁴⁴ Stricklin, David and Rebecca Sharpless (Eds.), *The Past meets the Present*, Lanham-New York-London: University Press of America, 1988; נורה, פייר (לעיל, הערה 24), עמ' 19-5; גלבר, יואב, היסטוריה זיכרון ותעמולה: הדיסציפלינה ההיסטורית בעולם ובארץ, תל אביב: עם עובד, 2007.

⁴⁵ Jeffrey, Jaclyn and Glenace Edwall, *Memory and History*, Lanham: University Press of America, 1994; Yow, Valerie, 'Researching Life Stories and Family Histories', *The Oral History Review*, V30, I 2, (2003).

⁴⁶ לומסקי-פדר, עדנה, כאילו לא היתה מלחמה: תפיסת המלחמה בסיפורי חיים של גברים ישראלים, ירושלים: מאגנס, תשנ"ח; חדד-קדם, נעמה, סיפורי-חיים של נשים מזרחיות שנקלטו בקיבוצים בנגב בשנות החמישים, מחקר נראטיבי-ביוגרפי, עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית, 2000.

⁴⁷ לנדאו, רחל, 'בין חקר השיח לחקר הסיגנון', בלשנות עברית חפ"ש 20, (סיון תשמ"ג), עמ' 61-77; Gee, James, *An Introduction to Discourse Analysis – Theory and Method*, London and New York: 1999, דה סוסיר,

פרידמן, מורס בבלשנות כללי, תל אביב: רסלינג, 2005.
⁴⁸ רון, עמוס, נופים ייצוגיים ונופים סימבוליים של ראשית ההתיישבות הציונית הכפרית בבקעת-כנרת, עבודת דוקטורט, האוניברסיטה העברית, 2001.

לתופעה הנחקרת.⁴⁹ הגישות המתקדמות במחקרים איכותניים תתרומנה למחקר איכותני זה.⁵⁰

שלבי עיבוד מקורות במחקר איכותני במתודת התיאוריה המעוגנת בשדה לפי גבתון.⁵¹ השלב הראשון בארגון החומר יהיה פירוק הטקסטים לקטגוריות ראשוניות, יחידות ניתוח. קטגוריזציה היא תהליך פרשנות של המידע וחילוך משמעויות הנמצאות בטקסט או בסב-טקסט, והקטגוריות תורכבנה מקטעי טקסט כמו מילים, משפטים, נושאים ורעיונות, ויכללו: שמות אנשים, מקומות, ביטויים, פעילות ועבודה בסביבה פרטית ובסביבה ציבורית; שפות וביטויים מקומיים, אירועים פרטיים וציבוריים בעבודה, בתרבות, בהגנה וכו'.

בשלב השני יבדקו ויתוקנו שמות הקטגוריות בהתאם לתוכן שהצטבר בהן על ידי בחינת הקריטריונים של הקטעים ומידת התאמתם לקטגוריה בה הם נמצאים. בשלב השלישי יבדקו תנאי הכניסה לקטגוריות וכדי להגביר את התוקף הפנימי של הממצאים תעובה כמות הקטעים והצלבתם לפי הצורך. סימום של שלב זה יתרחש כאשר ממצאים וקטעים נוספים לא ישנו את התמונה המצטיירת, וניתן יהיה לסמן תשובה לשאלת המחקר.

בשלב הרביעי ל אחר ארגון חוזר של הקטגוריות תיבנה היררכיה בין הקטגוריות שיבטאו את חשיבותן היחסית וקשריהן הפנימיים. יסומנו קטגוריות-גרעין שתפקידן להצביע על מושגים הקשורים לעולם התיאוריה, במטרה כפולה, להציג את הייחודיות של בני האכרים, ולייחס את הממצאים לידע קיים ולתיאוריות קיימות.

השלב הסופי ייצור מבנה תיאורטי מהממצאים בשדה. שלב אחרון זה של מתודת התיאוריה המעוגנת בשדה, הוא תהליך הכללה המשתמש במושגים תיאורטיים לתיאור המקרה הנחקר, כדי להעלות את הניתוח לרמה מופשטת ורחבה ככל הניתן.

7. פרקי העבודה

תהליך המחקר שונה מתהליך כתיבת המחקר. בעוד המחקר עצמו התחיל אי שם ברעיונות שהשתנו, בהרחבת הידע בלימוד לתואר ראשון ושני, תוך איסוף חומרים והתחלת ארגונם, הרי שכתיבת המחקר נעשית בהמשך לעבודה שאיפשרה הכנת מסגרת משוערת למחקר והוגשה כהצעת מחקר. בדומה לשינויים והתגבשות בשלבי הלימוד המוקדמים, גם בשלב

⁴⁹ Denzin, Norman, K. and Yonna S. Lincoln (Eds.), *The Landscape of Qualitative Research*, Thousand Oaks-London-New Delhi: Sage, 1998
⁵⁰ Limb, Melanie and Claire Dwyer (Eds.), *Qualitative Methodologies for Geographers*, London: Arnold, 2001.
 צבר בן יהושע, נעמה, מסורות וזרמים (לעיל, הערה 34); שקדי, אשר, מילים המנסות לגעת – מחקר איכותני תיאוריה ויישום, תל אביב: רמות, 2003.

⁵¹ גבתון, דן, 'תיאוריה המעוגנת בשדה: משמעות תהליך ניתוח הנתונים ובניית התיאוריה במחקר איכותני', צבר בן יהושע, נעמה, מסורות וזרמים (לעיל, הערה 34), עמ' 195-227.

הכתיבה התגלו חומרים נוספים, ונמצאו תובנות חדשות אשר השפיעו על המחקר, נושאי וחלוקתו לפרקים. התרחבות מאגרי המקורות תוך שיפור שיטות השימוש בהם, הובילו לרוב השינויים שנערכו באירגון העבודה ותכניה.

שאלות המחקר נותרו זהות בתוכנית המחקר ובביצועו. השינוי בארגון הפרקים מעיד על התפתחות המחקר תוך כדי בנייתו וכתיבתו. השינוי הראשון הוא הקדמת פרק נתוני גאוגרפיה של הגליל התחתון ובקעת יבנאל בתוכו, והשינויים באוכלוסיית הגליל התחתון והתמקדות באכרי יבנאל. בכך הוצב מסד כמותי ומסגרת סביבת המחקר, בתחילתו. ארגון פרקי התוכן בתוכנית המחקר נערך לפי נושאים עיקריים בחיי בני האכרים. במהלך התקדמות המחקר בלטה עדיפות ציר הזמן בחיי בני הקבוצה המבטא את שלבי הצמיחה וההתפתחות, אם כי לא כולם היו בו זמנית באותו שלב. לכן הוקדם פרק על השפעת בית ההורים והסבים, והסתיים בפרק הסוגר את מעגל החיים וכולל גם דיון בהנצחה כחלק ממעגל החיים.

הקדמה

ההקדמה כוללת מספר נושאים אשר מהווים יחד את המבוא לעבודת מחקר זו. תחילה המניעים למחקר, טענותיו, מטרתו ושאלותיו. הצגת תחומי המחקר המרכזיים בהם ייעשה שימוש והם הבסיס המחקרי לעבודה. סימון גבולות העבודה, המוגבלת מטבעה, בתחומי האוכלוסייה הנבדקת, המקום והזמן. דיון בסוגי המקורות ושיטות עיבודם, המתודולוגיה המרכזית ותרומת העבודה.

פרק 1. יבנאל בנופה הפיזי והחברתי.

פרק זה מציב מסד נתונים ישוביים וחברתיים של המושבה יבנאל בגליל התחתון. מטרתו לשקף את תנאי הסביבה ותפקוד אכרי המושבה, בה צמח והתפתח דור בני האכרים. מסד זה יהיה בסיס נתונים גיאוגרפי יישובי לבחינת התפתחות זהותם הקולקטיבית בפרקים הבאים. נבחר מידע שיתרום להבנת השפעת נתוני המקום ומשמעותם לאנשי המושבה בהיבטי הגאוגרפיה היישובית, הגאוגרפיה הפיזית והתרבות החומרית של מושבות הגליל התחתון ואכריהן. לצורך זה שולבו התייחסויות בני המושבה המוסיפות ידע מקומי ומעניקות קשר ומשמעות לסיפור חייהם.

הפרק עוסק בסביבה הפיזית של הגליל התחתון המזרחי, מבנה המושבה יבנאל, אופי האכרות, הישובים הסמוכים והשכנים הערבים. הפרק כולל מושגי יסוד המאפשרים פרשנות ביחסי אדם-נוף, והצגת הנוף הפיזי ושימושי הסביבה בהתפתחות היסטורית. בסיכום תיבחן מערכת יחסי אדם-אדמה בתור דוגמה מקומית של 'עבודת האדמה' בחיי היומיום של אכרי מושבה בגליל.

פרק 2. השפעת בית ההורים ביבנאל על זהות הבנים.

פרק זה בחן את השתקפות בית ההורים הרב-דורי בזיכרונות בני האכרים במושבה, כשלב ראשון ביצירת זהות דורית. ה'מיקום החברתי' (social location) תלוי בסביבה בה מתקיים

תהליך ההתגבשות וגיל הקבוצה החווה אותו⁵² - כך בדוגמה של קבוצת בני האכרים ביבנאל. משפחת האכר הטיפוסית השתייכה לדגם המשפחה המסורתית המורחבת שפרנסתה מבוססת על ייצור מזון ברמה טכנולוגית נמוכה, מרכזיות מרכיבי העבודה והקרקע, תלות באקלים והשפעת פגעי הטבע. מקובל להתייחס לחברת האכרים כחברה מסורתית ושמרנית אשר מתנגדת לשינויים.⁵³ חברת מהגרים משקיעה מאמצים בלימוד טכניקות התנהגות המתאימות לסביבתה החדשה, ותוך כך נבנה מדרג ערכים חדש.⁵⁴ רוב אכרי יבנאל לא נולדו בארץ והגיעו ארצה כחלק מתנועת הגירה גדולה של העלייה הראשונה. זהות המתיישבים הראשונים ביבנאל עוצבה משילוב שמרנות וחדשנות, ממסורת ומההכרח והיכולת להשתנות.

פרק 3. החינוך והשפעתו על בני האכרים ביבנאל.

פרק זה בחן את השפעת מערכת החינוך במושבה על זהות בני האכרים. המוסד החינוכי הראשון שהוקם ביבנאל היה 'חדר' וכאשר נבנו בתי המושבה, נבנה גם בניין לבית הספר במרכזה. תנאי הבידוד היחסי של מושבה בגליל התחתון בתקופת היישוב, יצרו עולם ילדות שהתבסס על הסביבה הגיאוגרפית והחברתית הקרובה ובו השפיעו המורים שחיברו את בני האכרים לעולם הרחב. לפיכך ספגו בני האכרים ביבנאל ערכים בעלי אופי לאומי-מקומי כמו חשיבות הארץ לעם ישראל וערכים יהודיים שהתייחסו למסורת האבות ולגולה שהיא העבר של משפחותיהם. במקביל התפתחו יחסים עם הערבים שכניהם הקרובים. מכל אלה עוצבה זהותם של בני המקום. הם פיתחו 'תחושת מקום' עמוקה ותפקדו כחלק ממשפחת אכרים בעשייתם ובמחשבתם. מחוזות הזיכרון של בני האכרים הם השדה כחוויה מרכזית, הגלות כהנגדה, המיתוס והטיול כמכונני ערכים, בית הכנסת כהמשכיות והשכנים הערבים כהתמודדות.

פרק 4. בני האכרים ביבנאל – בחרות.

התפקוד העצמאי של בני האכרים ביבנאל ייבחן בשני פרקים, הראשון בחרות והשני בגרות. 'בחרות' (Adolescence) היא תקופת הנוער, ימי הנעורים, הדור הצעיר, עלומים ותשחורות.⁵⁵ המילה "בחרות" כוללת את המילה "חרות" ואת משמעויות החופש והבחירה של הבחורים והבחורות, זו תחילת הדרך העצמאית של קבוצת בני האכרים ביבנאל. פרק זה בוחן האם ובמה מעידה תקופת הבחרות על התגבשות בני האכרים במושבה בגליל לא רק כקבוצה גילית, אלא כמייצגי "דור" של בני מקום מסוים – המושבה הגלילית יבנאל.

⁵² Griffin, Larry J., "Generation and Collective Memory" Revisited: Race, Region and Memory of Civil Rights', in: *American Sociological Review*, 69(4), (Aug. 2004), pp 544-557.

⁵³ לוינגר, פרץ (לעיל, הערה 10).

⁵⁴ Eisenstadt S. N., Ben-David J., 'Inter-Generation tensions in Israel', in: *International Social Science Bulletin*, Vol. 7, No. 1, 1956, pp 54-75; Eisenstadt S.N. and Ben-David J. 'Inter-Generation Tensions in Israel', בתוך: בר-יוסף, רבקה ואילנה שלח (עורכות), *המשפחה בישראל – מקראת*, ירושלים: אקדמון, 1969.

⁵⁵ אבן שושן, אברהם, *מלון חדש א'*, ירושלים: קרית ספר, 1961, עמ' 114; אבניאון, איתן, *מילה במילה*, חולון: איטב, 2000, עמ' 58.

בני האכרים בגליל חוו שינויים רבים בתקופת התבגרותם והיו מודעים להיותם "דור":
 "זכה הדור שלנו - ודור שלנו אני קורא לדור שנולד בסוף העשור הראשון ובתחילת העשור השני של המאה הנוכחית [המאה ה-20] אנחנו זכינו בזה שראינו גם את ההתיישבות והחקלאות בהתהוותה ועד שהגיעו לדרגה הגבוהה של היום וזכינו לראות את ההגנה משלביה הראשונים. לא רק לראות, כי אם לקחת חלק בכל נושא ההגנה ובנושא ביטחון היישוב, מהקמתו ועד שאנחנו רואים את צה"ל במלוא עוצמתו."⁵⁶
 הסיכום מציג את בני האכרים בשלב הבחורות בשלושה תחומי חיים, בעבודה, בביטחון ובתרבות. המסקנות תתייחסנה לאופן בו השפיע כל תחום על הזיכרון הקולקטיבי ועל זהות בני האכרים.

פרק 5. בני האכרים ביבנאל – מעגל חיים.

פרק תוכן אחרון זה יבחן את שלב הבגרות (Adulthood) בחיי בני האכרים, בתור שלב משלים ב'מעגל החיים' (Life cycle). 'מעגל החיים', שהוא סך תחנות חיי אדם⁵⁷ מייצג תקופה בה תפקדו הבנים כאנשים מבוגרים ובתור אכרים שהחליפו את האבות המייסדים. 'סיפור החיים' (life story) בנוי מהדרך בה מתאר אדם את חייו ומעניק להם משמעות, ותוך כך גם בונה, בין במודע ובין שלא במודע את זהותו.⁵⁸ התחנות במעגל החיים של פרט וחברה מהוות חלק מהתרבות האנושית,⁵⁹ ומשרטטות תהליכי המשכיות ושינוי. בפרק זה נידונים אירועים המשותפים לבני קבוצת האכרים ביבנאל, אשר משלימים קווים לדמותו וזהותו העצמית של בן האכר בגליל.

פרק 6. סיכום ומסקנות.

בפרק זה מסוכמת העבודה המחקרית שעניינה הזהות הקולקטיבית של קבוצת בני האכרים בגליל, כפי שעולה מסעיפי המתודולוגיה ושאלות המחקר, ובהדגמה על המחרשה כמייצגת זהות. בסעיף המסקנות מרוכזות סך התובנות שנבעו מהמחקר כולו, חידושו ותרומתו.

8. התפתחות דגמי "היהודי החדש" ומגשימיהם

הצירוף של מרכיבי זהות "יהודי" עם "חדש" הוא ביטוי להמשכיות ושינוי. זהו אוקסימורון מתוח המתחיל ביהודים מעיירות מזרח אירופה ומתפתח בארץ ישראל היא "ארץ אבותינו", לדפוס חיים חדש בלתי מוכר, הנובע מהוויית חיים שונה במובנים רבים.

⁵⁶ מוקדי, עמוס, הקלטות שרפמן, CD8, עמ' 1.

⁵⁷ על מעגל החיים ודרכי המחקר: מתחילת שנות ה-70 החלה להיווצר גישה מיוחדת במדעי החברה לחקר חיי אדם לפי סיפורו ונקבעו מונחים כמו: היסטורית-חיים, מחקר חיי אדם, חקר הכתיבה הביוגרפית והאוטוביוגרפית: Miller, Robert, *Researching Life Stories and Family Histories*, London, Sage, 2000. "מעגל-חיים" - הגדרה מילונית: "a series of stages through which something (as an individual, culture, or manufactured product) passes during its lifetime": <http://www.merriam-webster.com/dictionary/life+cycle>.

⁵⁸ צבר-בן יהושע, נעמה ורות דרגיש, 'מחקר סיפר', בתוך: צבר-בן יהושע, נעמה, מסורות וזרמים (לעיל, הערה 34), עמ' 191.

⁵⁹ הרצוג, חנה, 'מראת המראות: מבוא', בתוך: הרצוג, חנה (עורכת), *חברה במראה*, תל אביב: רמות – אוניברסיטת תל אביב, 2000, עמ' 15.

שאלות המשנה עוסקות בבחינת השינויים שעבר מיתוס "היהודי החדש", ובהתאם מה מקומה של קבוצת בני האכרים בחברת היישוב העברי ובהיסטוריוגרפיה הציונית. שתי שאלות המשנה תידונה בארבעה היבטים:

1. בחינת דמות "היהודי החדש" בספרות ועיתונות הזמן.
 2. בחינת השינויים במודלים של "היהודי החדש" במחקר.
 3. יחסו של בן גוריון לאכרים בכלל ולבני האכרים בפרט.
 4. הייצוג הויזואלי של החלוצים מול בן האכר.
- ההיבט האחרון ייבחן ' בפרק 4, העוסק בזהות הדורית של בני האכרים.

1 בחינת דמות "היהודי החדש" בייצוגה על ידי בני אכרים.

בסוף המאה ה-19 החלו לכתוב על הדמות הרצויה של "היהודי החדש" שייחוצר בחיבור המחודש של העם היהודי עם ארץ אבותיו, בה ייווצר דור ילידי שיהיה שונה מדמות "היהודי הישן", הגלותי. כאשר יוסרו כבלי הגלות, לפי טשרניחובסקי, יקום דור בארץ אשר "יחיה, יאהב, יפעל, יעש" –⁶⁰ ארבעה תפקודים המעידים על אדם חופשי, טבעי ופעיל. בסיווריו בארץ ב 1899, התרשם חיסין מילדי גדרה: "לנגד עיני עברו בסך אמנונים, אבנרים, אבשלומים, שושנות ויואבים. מה מוזרים נשמעו לאוזני שאינה מורגלת, צלילי השמות הקדומים הללו. מה נחמדים הילדים: בריאי בשר, מוצקים, חזקים, בעלי פנים סמוקות או שזופות. כולם הקיפוני והחלו לספר בערנות ובשובבות אירועים שנחרתו בראשיהם, סיפורים שבכולם מילאו תפקיד מומו הפרה או עייר בשם בלעם."⁶¹ חיסין ראה ילדי כפר פשוטים ורעננים. בתחילת המאה פורסמה רשימה המתארת את ילדי נס ציונה, היא ואדי חנין: "ילדי אכרים עברים מדברים לומדים ומשחקים בשפת עמם וארצם אך מתבונן אתה אל עיניהם החולות אל כל יצירי גוום החלש ואתה רואה לתוגת נפשך טיפוס עוני חדשים."⁶² ישנו כבר מודל רצוי אבל המציאות איכזבה.

ז'בוטינסקי תיאר שלושה מאפיינים לבן אכר מכפר תבור, אותו פגש בסיור בגליל בשנת 1910: ביטויי ילידיות בדיבור ובשפת הגוף, חיוניות בטיול והכרת הסביבה, יחס עמוק לתנ"ך כמדריך לאומי והיסטורי. ז'בוטינסקי הציב את בן האכר כבעל תכונות ודמות של "היהודי החדש".⁶³

אסתר ראב בת המושבה פתח תקוה, (נולדה 1894) משוררת צברית ראשונה שנולדה באקלים העברי שהלך והתגבש כתרבות ארץ-ישראלית מקומית,⁶⁴ הקדישה שיר לזהותה הילידית בשם "שירת אשה", ובו כתבה: "ברוך שעשני אשה – שאני אדמה ואדם...כצמח

⁶⁰ טשרניחובסקי, שאול, 'אני מאמין', כל כתבי א', תל אביב: עם עובד, 1990, עמ' 27-28. השיר נכתב באודסה בשנת 1894.

⁶¹ חיסין, חיים, מסע בארץ המובטחת, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1982 ע' 163-165.

⁶² גולדפארב י. 'עמק שושנים', הצפירה, 7.10.1902.

⁶³ ז'בוטינסקי, זאב, 'בעל בית כזית', בתוך: סיפורים כרך 7, ירושלים: ערי ז'בוטינסקי, 1949. הסיפור פורסם בשנת 1910.

⁶⁴ ברלוביץ, יפה, שאני אדמה ואדם: סיפורי נשים עד קום המדינה, תל אביב: עם עובד, 2003, עמ' 94.

השדה – נושא פרי".⁶⁵ ראב רואה עצמה כבת 'המקום' המטפורי, 'המקום הקטן' כעשב השדה ו'המקום הגדול' כשילוב אדם ואדמה, והיא, בת המושבה, היא פרי האדמה. סמילנסקי מראשי האכרים והפרדסנים, ביטא את 'שירת' האכר והמושבה בפרוזה. בני האכרים מאופיינים בכתביו במיזוג תכונות אכר ושומר, אשר המפעילים את "המחרשה המשחררת". הם הדגם האידיאלי של יליד הארץ. הם לא חוו את מורכבות המעבר מחורבן לגאולה וחסרים את רובדי היציאה מהגלות, על כן דמויותיהם שטוחות ופסיביות מבחינה אידיאולוגית. לפי זינגר דגם 'העברי החדש' הוצג בספרות בהשפעת יתרון בני הגולה, שעלו בתודעתם הרעיונית ובאקטיביזם על בני הארץ.⁶⁶

בן עמ"י מראשי 'בני בנימין', סימן את תכונות בני האכרים: "צעירי המושבות הם אנשי עבודה פשוטים וטבעיים, בעבודה רואים הם את ההצלה היחידה לעתידותינו הלאומיים בארצנו. הם מבינים את רוחותיה, מכירים את שפת השכנים, יודעים לחרוש ניר ולשיר בגאווה את שמחת העם העברי".⁶⁷ בני האכרים משלבים פשטות, ילידיות ועבודה ובכך, לדעתו, הם מייצגי העם העברי המתחדש. באותה שנה תיאר בן עמ"י ללורד בלפור את בני האכרים: "לחלוצים הראשונים נולדו בנים בארץ ישראל אשר ילידי הארץ הם, אשר ינקו את האהבה למולדת עם חלב אמם. ההגנה על המולדת אינה פרי קריאה בספרים אלא דבר טבעי הנמצא בדמם. בעלי חוש האדמה, השפה העברית – שפת הנביאים היא שפתם משחר ילדותם".⁶⁸

בן הארץ העיתונאי אורי קיסרי, היה מהראשונים שקבע את הצבר בתור סמל לילידי הארץ וטען לבכורתם: "הכינוי הזה שצלצל זה תדיר באזני - ילידי הארץ - צלצל בטון של גנאי של ביטול, של בוז, של רחמים. העולים ארצה חייבים ליידע כי החומר הראשון הקיים והתוסס בארץ הוא חומר ילידי הארץ "עלי הצבר". אהרון ושרה אהרנסון ואבשלום היו עלי צבר".⁶⁹ קיסרי התייחס לבני המושבות הראשונות כדור בני הארץ הראשון, וקרא להקמת הסתדרות של ילידי הארץ.

2 בחינת השינויים במודלים של "היהודי החדש" במחקר.

סעיף זה סוקר את התפתחות המודלים ומיצגיהם בארץ, את ההקשר והמשמעות שהוענקה לכל אחד משמות התואר: "יהודי ישן", "יהודי חדש", ארצישראלי חדש, "אדם חדש", "עברי חדש", חלוץ, "צבר", "דור תש"ח".

מודל "היהודי החדש" נוצר בתנועת חיבת ציון, בתור מודל שכנגד לדמות "היהודי הישן" הגלותי, ובמטרה "להחזיר את היהודי אל טבעו הראשוני" בו תלו את "יצירת ארץ חדשה

⁶⁵ ראב, אסתר, 'שירת אשה', המיית שורשים- מבחר, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1976, עמ' 95-96.

⁶⁶ סמילנסקי, משה, כתבי משה סמילנסקי, ג', ד', תל אביב: [חמול], 1937. מצוטט ומפורש אצל: זינגר, עמי, "השיבה לקרקע" – הדגם האידיאולוגי וביטוייו ביצירתו של משה סמילנסקי, עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, 1995, עמ' 96-123.

⁶⁷ בן-עמ"י, 'ארבע שנים ליסוד "בני בנימין"', דאר היום, 6.1.1925.

⁶⁸ בן עמ"י, 'לורד בלפור בראש-פנה', דאר היום, 8.4.1925.

⁶⁹ קיסרי, אורי, 'אנחנו...עלי הצבר!', דאר היום, 20.4.1931.

ויצירת עם חדש". "היהודי החדש" תואר בספרות שהקדימה את היווצרותו בפועל, כאדם יוצר בעבודת גוף ועמל כפיים בעל חוסן, מוסריות ולאומיות.⁷⁰

רייכל זיהתה ארבעה דגמים בחינוך ילידי הארץ, שלושה מוצהרים ואחד חבוי:

א. דגם האכר העברי: יציר העלייה הראשונה, התפתח במושבות וכלל אכר מסורתי, אכר משתלב ואכר משכיל. חלק מהאבות המייסדים שללו מתן השכלה, אחרים לא ראו סתירה בין הספר והמעדר.

ב. דגם הפועל: יציר העלייה השנייה והשלישית, כולל תלמידים עירוניים, שילכו להתיישבות ועבודה חקלאית או יהיו פועלי ייצור בעיר.

ג. דגם חבר קולקטיבי: התפתח בהתיישבות העובדת, כולל את בני ההתיישבות העובדת שישתלבו בה בבגרותם.

ד. דגם חבוי: רוב ילידי הארץ התלמידים העירוניים, כולל נוער עובד ונוער משכיל נחשב כ'סרח עודף'.⁷¹

שפירא הבחינה בארבעה מודלים של "היהודי החדש":

א. האחד-העמי: משכיל-חילוני-משוקע בתרבות הלאומית.

ב. ההרצליאני: ערכי כבוד האדם וכבוד לאומי, אימוץ נורמות של הליברליזם האירופי.

ג. לפי ברדיצ'בסקי: גיבור מודרני תלוי בין שני העולמות, קרוב לטבע, לעבודת האדמה, ארציות על חשבון הרוחניות, כוח על חשבון האהבה, יצריות על חשבון רציונאליות.

ד. הדגם הסוציאליסטי: מחויבות הפרט לחברה, הגשמה עצמית בעבודה בחקלאות.

לפי שפירא ספג "היהודי החדש" תערובת של מסרים סותרים מארבעת הדגמים, התאפיין ב'סגנון' דורי שהיה משותף לכל בני קבוצת הגיל שגדלה בארץ בשנות השלושים והארבעים: מבטא עברי, צורת הדיבור, שפת גוף, לבוש, קשר קבוצתי, שאיפה למרחבי הארץ, חספוס והעדפת הפיזיות והמעשה.⁷²

אבן זהר השתמשה במונח "הארצישראלי החדש" כמודל הילידי של סופרי העלייה הראשונה, אשר בתהליך שינוי איטי מ 1910 עד 1940 הפך ל "עברי חדש", בהשפעת המערכת הפוליטית על "הספרות המגוייסת". ההבדלים העיקריים בין הדמויות: "הארצישראלי החדש" תמיד יליד הארץ, נוטה להיות אכר, חסר אידיאולוגיה ומקיים דיאלוג עם הדת. "העברי החדש" איש העלייה השנייה, לרוב יליד הגולה, נוטה להיות חלוץ, פועל או שומר, בעל אידיאולוגיה חברתית, חסר זיקה לדת.⁷³

⁷⁰ ברלוביץ, יפה (לעיל, הערה 2), עמ' 54.

⁷¹ רייכל, נירית, "שורשים" או 'אופקים': דיוקן התלמיד הארץ-ישראלי הרצוי בשנים 1889-1933, קתדרה 83, עמ' 96-55. הדגמים מעמ' 58-59.

⁷² שפירא, אניטה, 'המיתוס של היהודי החדש', בתוך: גולומב, יעקב (עורך), ניטשה בתרבות העברית, ירושלים: הוצאת מאגנס, 2002, עמ' 113-130.

⁷³ אבן-זהר, בשמת, 'כניסת הדגם של "העברי החדש" לספרות העברית', בתוך: שמיר, זיוה ואבנר הולצמן (עורכים), נקודות מפנה בספרות העברית וזיקתן למגעים עם ספרויות אחרות, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 1993, עמ' 187-200.

אלבויים בחנה את דמות נוער המושבות בתור "העברי החדש", כמחקר השלמה לטיפול האינטנסיבי של המחקר שהתרכז עד אז בבדיקת דורות בנים מאוחרים יותר: אהרנסון ייצג תרבות דורית שמאפייניה היו: החנקת רגשות, פיתוח פרגמטיות, סגנון מחוספס בוטה וישיר, בדומה למאפייני מתיישבים באזורי ספר ומהגרים. אלה יחד עם סגנון לבוש והשימוש בעברית בהגייה ספרדית, ביטאו נורמות תרבותיות שונות מאלו של דור ההורים ויצרו פער דורות. היחידה הדורית החדשה אימצה תכונות של: נחישות, חוצפה, ביטול סמכויות עבר, וניחנה בביטחון עצמי. הטיפול בחקר הנוער בארץ, לטענתה, מרוכז ברובו בשנות השלושים והארבעים, ודמותו של דור תש"ח מאפילה ומעלימה את תרבויות הנוער שקדמו.⁷⁴

במאמרה המסכם על מיתוס "היהודי החדש", בחנה שפירא את דגם "היהודי החדש" בתור מיתוס – דמות עתידית אותה יש ליצור ולעצב. שפירא בדקה את דפוסיו השונים האחד העמי, ההרצליאני, הויטליסטי – אותו תיאר ברדיצ'בסקי והסוציאליסטי. לטענתה, המגשים של מיתוס "האדם החדש" היה החלוץ, ואת ערכיו הנחיל "לחניכי תנועות הנוער של ארץ-ישראל העובדת". מסקנתה היא, שבני קבוצת הגיל שגדלה בארץ בשנות השלושים והארבעים, הם שהיו לסמל שהגשים את מיתוס "היהודי החדש".

יונתן שפירא קבע שחלוצי העלייה השנייה הם בני הדור הראשון בארץ.⁷⁵ פלד וספקטור לאחרונה, כמו הורוביץ, אלמוג ורבים נוספים לפניו, זיהו את החלוץ בתור מגשים מודל "היהודי החדש" או "האדם החדש", ואת הצבר בנו של החלוץ בתור מיצגו בהמשך. הורוביץ זיהה את בני דורו שחונך על ברכי תנועת העבודה, כ"אדם עברי חדש".⁷⁶ המחקר ההיסטורי-סוציולוגי הקנוני העוסק בדיוקן דור בני הארץ, מעיד על התמקדות בדיוקנו ובתרבותו החל ממחצית השנייה של שנות ה-30 ואילך, ומכונה בשם "דור תש"ח".⁷⁷

3 התפתחות יחסו של בן גוריון לאכרים בכלל ולבני האכרים בפרט.

יחסו של דוד בן גוריון לאכרים ולבני האכרים מייצג את עמדת היישוב, מאחר והמחנה הסוציאליסטי אותו הנהיג, היה המחנה הדומיננטי בתקופת המנדט. פועלי העלייה השנייה ברדתם מהאוניה, פגשו אכר עברי בעל פרדסים כמעסיק, ובמאבקם על 'עבודה עברית' הפך ליריב. בתחילת דרכו הציבורית ביטא בן גוריון עמדה אוהדת לאכרי הגליל: "פה בסג'רה מצאתי סביבת מולדת, כל בני המושבה עובדים ונהנים מיגיע כפיהם. הגברים חורשים

⁷⁴ אלבויים-דרור, רחל, "'הוא הולך ובא', מקרבנו הוא בא העברי החדש", אלפיים 12 (1996), עמ' 104-135. למשל עמ' 133-135.

⁷⁵ על מיתוס "היהודי החדש" ומגשימיו: שפירא, אניטה, "המיתוס של היהודי החדש", בתוך: שפירא, אניטה (לעיל, הערה 5), עמ' 155-174; שפירא, יונתן, עילית ללא ממשכים, תל אביב: ספרית פועלים, 1984, עמ' 58.

⁷⁶ פלד, רינה, "האדם החדש" של המהפכה הציונית, תל אביב: עם עובד, 2002, עמ' 14, 27; ספקטור-מרזל, גבריאלה, צברים לא מזדקנים: סיפורי חיים של קצינים בכירים מדור תש"ח, ירושלים, מאגנס, 2008, עמ' 13-14; אלמוג, עוז, הצבר – דיוקן, תל אביב: עם עובד, 1997. בין השאר עמ' 388; הורוביץ, דן, תכלת ואבק: דור תש"ח – דיוקן עצמי, ירושלים: כתר, 1993. בין השאר עמ' 11, 23, 37, 45.

⁷⁷ יובל דרור, "דור תש"ח בין 'דורות בארץ' – זהותו, יחסו ליהדות והגדרות ה'דור', קתדרה 81 (1996), עמ' 133-159.

וזורעים אדמתם, הנשים עובדות בגינה וחולבות והילדים רועים אווזים ורוכבים על סוסים. בני כפר הם, ריח הקמה והזבל נודף מהם ופניהם שזופי שמש".⁷⁸

יחסו לבני האכרים היה חלק ממאבקיו הפוליטיים בשנות ה-20. בנסיעתו מקהיר למוסקבה ב 1923, עיין בתנ"ך ורשם ביומנו ציטוטים שהתאימו להשקפת עולמו: "על ההסתדרות: הרחיבי מקום אוהלך ויריעות משכנותיך", "ועל האכרים: ועמדו זרים ורעו צאנכם ובני נכר אכריכם וכרמיכם", "ועל בני בנימין: העזו בני בנימין – כי רעה נשקפה מצפון".⁷⁹

בשנת 1929 דחה את פניית 'ברית טרומפלדור' [בית"ר] לכנס משותף בי"א באדר בתל-חי. בשנת 1931 על רקע דרישות שכר ויחס מעליב מצד הפועלים לאכרים ביבנאל, ביקש לקרבה על ידי "שינוי יחס הפועלים לאכרים".⁸⁰

בשיחה עם נציגי 'בני בנימין' בשנת 1937, טענו נציגיהם כי "הפועלים שולטים ביישוב ובצינות", כלומר באידיאולוגיה ובמוסדות היישוב. בן גוריון ענה: "לבני הארץ יש יתרון וחסרון, יהדותם טבעית יותר אבל ציוניותם פגומה".⁸¹

בשנת 1941 יזם בן גוריון פגישה ממושכת עם "פעילי התאחדות בני המושבות" בה השתתפו 50 צעירים, דיברו 14 פעילים, מהם שתי נשים ונציג אחד מהגליל. בפתיחה הסביר בן גוריון את מטרתו: "הפרובלמאטיקה של הנוער המושבתי בשאלת היחסים ההדדיים ביניהם ובין המוסדות. אני רואה את מרכז השאלה ביעוד החלוצי של הנוער העברי". והוסיף: "אנחנו [הנהגת המחנה הפועלי] בני עיר זרה, וברצוננו להתחבר שוב אל האדמה – אתם נושמים את ריח האדמה, נולדתם על האדמה, אתם בני האדמה כי לא היתה בכם גלות". בן גוריון ביקש מבני האכרים לאמץ את האידיאולוגיה "הנכונה", החלוצית. בדברי בני האכרים בלטו ביטויי התסכול מיחס מוסדות היישוב אליהם כאל בני חורגים, המושבות מוזנחות ודרושה עזרה שלא מגיעה: "בדרך כלל אין [אנחנו] בני האכרים אנשי האדמה יודעים לדבר".

בתשובתו ביטא בן גוריון את מחשבות החלוצים טרם עלייתם ארצה: "כשהייתי נער היו ויכוחים אצלנו מה יהיו פני הדור השני בארץ [דור הילידים הראשון]. היו סברות שהוא יהיה מטומטם, מחוסר תרבות, שהוא יהיה מנותק מהיהדות, שייברא שבט עברי. והדבר הכי גדול שיש לנו בארץ: מהצד הגופני לא ניתנונו [בני הארץ]."⁸² תשובתו מבהירה את הערכת בני המושבות: בריאים בגופם אך לוקים ברוחם, בגישתם האידיאולוגית.

⁷⁸ בן גוריון, דוד, 'ביהודה ובגליל: קטעי זיכרונות', לוח אחיעבר ב', ניו יורק: 1916.

⁷⁹ יומן בן גוריון, אבג, רשומה 2663, 4.8.1923.

⁸⁰ יומן בן גוריון, אבג, רשומה 4797, 4.1.1929; שם, רשומה 6011, 19.9.1931.

⁸¹ יומן בן גוריון, אבג, רשומה 2458, 13.3.1937.

⁸² יומן בן גוריון, אבג, רשומה 30448, 14.4.1941.

בהקדשה שכתב בן גוריון לספר הזיכרון לחללי יבנאל בשנת 1965, ציין: "רק ביבנאל מצאנו הטיפוס שראינו בחזוננו, צעירים משכילים בעלי חזון ברוח שאפפה את העלייה השנייה, הרוח החלוצית והדבקת בחזון".⁸³

יחסו של בן גוריון נמתח בין הערכה לראשונותם הילידית לבין ביקורת פוליטית. בשנת 1941 השקיע מאמץ רב לגיוס בני האכרים ולכן הרבה בדברי קילוסין. החיבור הטבעי שלו היה לקבוצת הרדיקלים ביבנאל, אנשי העלייה השנייה. את בני האכרים כינה "בני האדמה" וציין את חוסנם הפיזי וחולשתם "הציונית והחלוצית".

במהלך השלבים הראשונים של הגשמת הציונות, מודל "היהודי החדש" הפך לגדמי "אדם חדש", אותם ייצגו בהיסטוריוגרפיה הציונית נציגי תנועת העבודה – החלוץ והצבר שחונך בתנועות הנוער הסוציאליסטיות. מקומו של הדור הילידי הראשון בארץ – בני המושבות – נותר בשוליים.

9. תרומת העבודה

בדיקת הזהות הקולקטיבית של בני האכרים בגליל תאיר תחום לא מוכר מעין 'חור שחור' בהיסטוריוגרפיה הציונית, שכמעט ולא נחקר. בני האכרים היוו קבוצה מיוחדת שהתפתחה במושבות הגליל בתחילת המאה ה-20. הוויית חייהם הייתה שונה מחיי העיר העברית ונבדלת במרכיביה המרכזיים מאופי החיים בקיבוץ ובמושב, שהתפתחו מאוחר יותר. בחינת חברת הנוער המושבית, אשר תפקדה במסגרת תנאים חומריים, חברתיים ופוליטיים ייחודיים תתרום ותחדש בשלושה תחומים. מבחינה מתודולוגית תהייה זו עבודה ראשונה אשר ריכזה אלפי מקורות ראשוניים ממופתחים, ופותחת מאגר זה לשימוש רחב. מבחינה מחקרית הושגו שני חידושים. האחד הוא בחינת וחשיפת הזהות הקולקטיבית של דור בני האכרים במושבה גלילית, והשני הוא איתגור מוסכמת מקומם – או העדרותו – בסיפור הציוני.

⁸³ יומני בן גוריון, אבג, רשומה 3412, 5.4.1953; חביב, יפרח (עורך), בקעה זו ונערים אלה, יבנאל: הועדה הציבורית ליד המועצה המקומית יבנאל, 1967, עמ' 17.

פרק 1 – יבנאל בנופה הפיזי והחברתי

פרק זה מציב מסד נתונים ישוביים וחברתיים של המושבה יבנאל בגליל התחתון. מטרתו לשקף את תנאי הסביבה ותפקוד אכרי המושבה, בה צמח והתפתח דור בני האכרים. מסד זה יהיה בסיס נתונים גיאוגרפי יישובי לבחינת התפתחות זהותם הקולקטיבית בפרקים הבאים. נבחר מידע שיתרום להבנת השפעת נתוני המקום ומשמעותם לאנשי המושבה מהיבטי הגאוגרפיה היישובית, הגאוגרפיה הפיזית והתרבות החומרית של מושבות הגליל התחתון ואכריהן. לצורך זה שולבו התייחסויותיהם של אנשי המקושה המוסיפות ידע מקומי ומעניקות קשר ומשמעות לסיפור חייהם.

הפרק יעסוק בסביבה הפיזית של הגליל התחתון המזרחי, מבנה המושבה יבנאל, אופי האכרות, היישובים הסמוכים והשכנים הערבים. תחילה יוצגו מושגי יסוד תומכי פרשנות ביחסי אדם-נוף, בהמשך יוצג הנוף הפיזי ושימושי הסביבה ברצף ההתפתחות ההיסטורית. בסיכום תיבחן מערכת יחסי אדם-אדמה כדוגמה מקומית של 'עבודת האדמה' בחיי היומיום של אכרי מושבה בגליל.

1.1 מושגים בגאוגרפיה חברתית

גאוגרפיה חברתית (Social or Human Geograpy) הגאוגרפיה החברתית התפתחה כתחום ידע נפרד במדע הגאוגרפיה שעבר שינוי מאז אריסטו, מגישה כמותית של מדידת גורמים פיזיים במרחב, עד לגישת קאנט הרואה את המרחב לא רק במשמעותו הפיזית, אלא כמרחב לפעילות ולעיצוב האדם.¹

מטרת הגאוגרפיה החברתית היא להבחין בגורמים ובקשרים של חיבורי תרבות ומקום מעבר לעדויות על חיי היום יום. שיטות איכותניות שפותחו החל משנות ה-70 של המאה ה-20, ומנסות לבדוק את המושג החמקמק 'תחושת מקום' (sense of place). גיאוגרפים חברתיים חוקרים את מערכות היחס והמשמעות של אנשים למקום, למרחב ולנוף. "תחושת מקום נקבעת וניתנת לאיפיון על פי לוקליות מסוימת במובן הקרוב למושג הילידיות – בית, רחוב, חברים, נוף ילדות, הרגל, והזדהות אוטומטית עם כל אלה כמו עם שפת אם."² נוף (landscape) כולל קשת משמעויות של מרכיבים פיזיים ומנטליים בנושאי חברה, תרבות חומרית, עיור, אומנות, תכנון פיזי ועוד. באמצע המאה ה-20, במקביל לחקירת הממצאים הפיזיים בשטח, הגאוגרפיה ההומאנית התייחסה גם לתפיסה התרבותית ולהעדפות האנשים בסביבתם. נתוני ארכיטקטורה, מארג שדות וגבולות הוכללו לתוך

¹ Earle Carville, Mathewson Kent and Kenzer Martin (Eds.), Concepts in Human Geography, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 1996, pp 5.

² גורביץ, זלי, על המקום, תל אביב: עם עובד, 2007, עמ' 6.

הקשר תרבותי רחב יותר, היכול לבחון נושאים כמו: חדירת טכנולוגיות חדשות, אידיאות חדשות והתגבשות קבוצות. בשנות ה-80 הובן ה'נוף' כחלק מחיי האדם, היינו: יחידה שלמה של קהילה וסביבה, מקום בו חיים אנשים, וחיי הפרט מושפעים מהיסטורית המקום ותפקודו. הבנת הנוף מחייבת הבנה והקשבה לשפת המקום.³ נוף מסדר ראשון הוא המציאות הקיימת בשטח, פיזית ובנויה. נוף מסדר שני הוא ייצוגי הנוף בתמונה, מסמך או זיכרון.⁴

מקום (place) מגדיר שתי סביבות, האחת הסביבה הפיזית המיידית, הכוללת נופי ילדות, מבנים קרובים, חברים. סביבה נוספת היא הסביבה הקוגניטיבית, האידיאולוגית כדגם מופשט של קשירת ערכים למקום, המשפיעים על הגישה והתפקוד בו.⁵ 'מקום' הן במשמעותו הראשונית של אתר גיאוגרפי, והן במשמעויות של קשר אדם - מקום בהיבטים תיאורטיים ותרבותיים.⁶ ה'מקום' משפיע על אורח החיים ומתבטא בצורות דיבור, בהתנהגות, באידיאולוגיה, בטכנולוגיה ובמערכת ערכים הקושרים את אנשיה לאותה חברה.⁷

היחס ל'מקום' כולל שלושה יסודות: מקום, נוף, ארכיטקטורה. "המקום הוא טריטוריה, ארץ, מושג בעל משמעות מוחשית-גשמית, מוגדרת ומתוחמת. ה'מקום' הוא גם כינוי של אלוהים. המקום טעון משמעויות רבות. היחס למקום, לארץ-ישראל מורכב עוד יותר: המקום כארץ-מולדת, כחזון אוטופי בעל משמעות סמלית ייעודית, קשר ראשוני וישיר למקום ולמקומיות כנוף, אקלים ושפה – לעומת משמעויות רוחניות מרוחקות ומנותקות מהמקום המוחשי עצמו. המקום כנושא זיכרונות ואסוציאציות קדומות...וקישורם למשמעויות הלאומיות החדשות."⁸

זהות מקומית (local identity) מוגדרת בתור מרכיב של זהות אישית הנוצר בתהליך התנסות במקום בהתאמה למשך החיים במקום. לכן ילידי המקום יצרו קשר חזק יותר למקום ולזהותו.⁹ הזהות המקומית תלויה במבנה החברתי של תושבי המקום ובמשמעות שהם מעניקים לו. זהות מקום נוצרת בזמן נתון ובהרכב חברתי מסוים, כלומר מבטאת ייחוד תרבותי-חברתי. נתינת שם למקום היא אחת הפעולות הבסיסיות בתהליך בניית הזהות אשר בנוסף להענקת זהות חדשה, מייחדת אותו ממקומות אחרים. בהתייחסות למקום, ידגיש האדם את המרכיבים הקרובים אליו איתם הוא יכול להזדהות. קבוצות אוכלוסייה שונות

³ Earle Carville (Ibis, comment no.1), pp 134-5; 147.

⁴ Mikesell, Marvin W. 'Landscape', in: Sills, D. L. (Ed.), *International Encyclopaedia of the Social Sciences*, The Macmillan Company & The Free Press, 1968, pp 575-580.

⁵ זינגר, עמי, "השיבה לקרקע" – הדגם האידיאולוגי וביטוייו ביצירתו של משה סמילנסקי, עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, 1995, עמ' 23-31.

⁶ ציונית, שאול, 'מושג של מקום: המקום הגיאוגרפי באספקלריה פילוסופית', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2003, עמ' 41.

⁷ אפרת אלישע, גאוגרפיה של האדם, תל אביב: אחיאסף, 1998, עמ' 12; 103.

⁸ אלבוים דרור, רחל, המחר של האתמול, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1993, א', ע' 148-9.

⁹ Bernardo Hernandez, M. Carmen Hidalgo, M. Esther Salazar- Place attachment and place identity in natives and non-natives, *Journal of Environmental Psychology* (2007), in: doi:10.1016/j.jenvp.2007.06.003, pp 3; 25.

בעלות מטרות שונות, יזהו באופן שונה את המקום. ההתייחסות למקום מבליטה חלק ממרכביו ומתעלמת מחלקם האחר.¹⁰

תחושת מקום (sense of place) הוא הקשר הנוצר בין אדם לבין מקומו תוך כדי ניסיון החיים במקום. לתחושת מקום שני גורמי יסוד, המרכיבים הפיזיים בנוף המקומי ויחס האוכלוסייה המורכב מקשר אישי, מערכות כוח חברתי, אמונות ומסורות. המיקום, הנוף והמעורבות האישית קושרים את האדם למראות המקום ומשמעויות הסביבה הפיזית והחברתית-תרבותית.¹¹ קהילה מושרשת במקום יוצרת ביטוי קשר כמו מקומות "מקודשים" וסמלים מייצגים.¹²

זהות מרחבית (regional identity) קשורה לתחושת המקום ולכן נדרשת חקירתה.¹³ 'זהות מרחבית' היא אמירה חברתית המבטאת יחס אוכלוסייה לסביבה מסוימת. היא המעניקה לסביבה את זהותה וייחודה החברתי תרבותי. הענקת הייחוד למקום והפיכתו לבית עבור תושביו מתחיל בנתינת שם לסביבה ולמרכיביה. הנוף התרבותי הנמצא בתהליכי שינוי, מטביע את חותמו בזיכרון הקולקטיבי, וכך המקום, על תכניו הפיזיים והסמליים, משמש מקור לאמירה תרבותית, פוליטית וחברתית.¹⁴

היליד הארץ ישראלי, בן המקום, הוא תמיד במקום. הוא נולד במקום ומתוכו, ומאז הוא שוכן בו – בעריסה, בבית, בקבר. המקום כהמשך של גופו. היליד מקיים קשר טבעי, ממש חפיפה בין המקום במובנו הפיזי, לבין המקום כעולם של משמעויות, של שפה, זיכרון ואמונה. התנ"ך כמו הסיפור הציוני הוא חיבור בני המקום למקום. ההגעה למקום הופכת את היהודי ללא מקום, 'לעם הארץ' – קבלת משמעות חדשה ועמוקה בהתחברות עם ארץ ישראל. "ההגעה" ארצה נתפשה כפריצה של ראשונים הנחלצים במעשיהם מהמצב הגלותי. הם הפכו את ה'ארץ' מסמל למציאות חיים וחיברו את המקום 'הקטן' הקונקרטי עם 'המקום' הגדול האידיאולוגי. הדגשת הקשר לקרקע ביטא את החזרה לארצי ולממשי. החיבור מחדש עם המקום התפרש מעבר לעניין הטריטוריאלי והפוליטי, כחיבור מחדש עם תחושת היליד דרך ההתיישבות, עבודת האדמה, אחיזה בנשק ודיבור בעברית.¹⁵

מושבה: מושבה היא מקום ישוב כפרי של יזמים פרטיים בו הבעלות על האדמה ואמצעי הייצור היא פרטית, העיבוד נעשה על ידי הבעלים ופועלים שכירים. הנחלות אינן זהות בגודלן

Ashworth G.J. and Brian Graham, *Senses of Place: Sense of Time*, Ulster: Ashgate, 2005, pp 21-22. ¹⁰

Shamai, Shmuel, 'Measuring Sense of Place: Methodological Aspects', in: *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 96 (5), (Dec. 2005), pp 467-476. ¹¹

Tuan, Yi-Fu, *Space and Place – The Perspective of Experience*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1977, pp 198. ¹²

Passi, A. Regional and Place: Regional Identity in Question, in: *Progress in Human Geography* 27, (2003), pp 475-485. ¹³

Ashworth, G.J. (Ibis, comment no. 10), pp 21-22, 63-65. ¹⁴

¹⁵ גורביץ, זלי (לעיל, הערה 2), עמ' 4-17.

ובהרכבן המשקי. במושבה יכול כל אדם לקנות בית ואדמה ולהתיישב בתור אכר או תושב. מוסדות המושבה כולל ועד, המנהל את חיי היומיום ומטיל מיסים על תושביה.¹⁶

אכרות: המונח משמש במשמעות כפולה, גם יחידת המשק של האכר במושבה, הנחלה הפרטית, וגם מונח כולל המבטא את המהות של מלאכת האכר ומעמד האכר, כמו שהיה נהוג בדבור העברי ובעיתונות ראשית המאה ה-20.¹⁷ (הרחבה על האכרות בסעיף 2.5.)

אכר: אדם השייך למעמד בעלי אדמה ועובד אדמה. מייסדי המושבות נקראו "אכרים-ראשונים" או "מתיישבים ראשונים", היו ברובם אנשי העלייה הראשונה. במקורות התקופה יש שיכונם גם: "זקנים", "חרדים", "שחורים", "נכדי-הברון" ו"חלוצים-ראשונים". ביבנאל התיישבו גם פועלים אנשי העלייה השנייה שהתאכרו והפכו לאכרים. אכרים אלו כונו גם: "רדיקלים", "אכרים-צעירים", "מתקדמים".

השמעת קולה של קבוצת שוליים, החסרה בהיסטוריוגרפיה הישראלית, קבוצת בני האכרים בגליל, מתאים למתודולוגיה של המחקר הפוסט ציוני. בניגוד לו, מחקר זה לא הופך את הציונות למושא ביקורת, אלא רואה בה את הסיפור המרכזי, אליו הוא מתכוון להוסיף את סיפורם. בחינת ה'מקום' בו נולדו וצמחו בני האכרים במושבות הגליל תעניק בסיס ראשון לבחינת זהותם הקולקטיבית.

1.2 גאוגרפיה ואוכלוסייה בגליל התחתון המזרחי.

הגליל התחתון המזרחי הוא אזור בעל מאפיינים גיאולוגיים מובהקים וגבולות ברורים המייחדים אותו מסביבתו. גבולותיו בצפון נחל ארבל ובדרום עמק יזרעאל, במערב התבור וגבעת המורה, ובמזרח ים כנרת. הקרקע הפוריה נוצרה מבליית סלעי הבזלת, ששבריהם מכסים שטחים נרחבים. ממוצע המשקעים באזור כ-400 מ"מ לשנה. בקעת יבנאל בה כמות המשקעים נמוכה יותר¹⁸ עם שכיחות רבה של שנות בצורת, זכתה לכינוי "הנגב של הגליל".¹⁹ מקורות מים נמצאים בעיקר בואדיות ובשולי ההרים. שני נחלים עיקריים עוברים ממערב למזרח, נחל יששכר, בערבית ואדי פיג'ס ונחל תבור, בערבית ואדי בירה. בשניהם עברו דרכי

¹⁶ אבן שושן, אברהם, מלון חדש ב' (מהדורה שמינית), ירושלים: קרית ספר, 1961, עמ' 738; בר-גל, יורם, 'שימושי קרקע חקלאיים במושבות קטנות (במבט גיאוגרפי-אזורי)', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, 1975, עמ' 1 (לפי גורביץ וגרין); לנגבוים, שלומית, 'ועדי המושבות ותורמתם להתפתחות המושבות הראשונות 1882-1918', עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית, 1999, בעיקר עמ' 17-33.

¹⁷ בן יהודה, א', מילון הלשון העברית הישנה והחדשה, א, ירושלים תל אביב: לעם, 1948, עמ' 220; קוסטיצקי, אברהם, בטרם האיר הבוקר: מסיפורי ראשונים בגליל, תל אביב: משרד הבטחון ההוצאה לאור, 1982, עמ' 171; ויצמן, חיים, 'בלעדי איכרות עברית אי-אפשר לנו לכוון את הלאום העברי', הצפירה, 19.2.1920, עמ' 3.

¹⁸ ביתן, אריה, תמורות יישוביות בגליל התחתון המזרחי 1800-1978, ירושלים: הוצאת יד יצחק בן צבי, 1982, עמ' 15.

¹⁹ ברסלבי, יוסף, הידעת את הארץ הזו? – בין תבור וחרמון, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1961, עמ' 349.

רוחב שקישרו בין חוף הים לירדן ולשטחים מזרחה לו, דרך הים בנחל תבור ודרב אל-חוארנה בנחל יששכר.²⁰

באתר עובדיה הנמצא במוצא נחל יששכר לירדן, נחפר הישוב הפרהיסטורי הקדום ביותר מחוץ לאפריקה וגילו 1.4 מיליון שנים. באתר נמצאו שרדי עולם צומח וחי עשירים. מעט ישובי האדם הקדמון התגלו בגליל התחתון.²¹ בניגוד לתכונות עמק הירדן, האופי השולי של אזור הגליל התחתון ותנאיו הגיאוגרפיים-אקלימיים, השפיעו על מיעוט ההתישבות בו והגבילו את התושבים בעיקר למרעה ומעט גידולי שדה ובוסתנים בקרבת מקורות מים.²² בתקופה הפרסית והביזנטית התרחב היישוב באזור, אשר היה מיושב בדלילות בתקופות קודמות.

התנחלות שבטי ישראל בגליל נבעה מגורמים כלכליים ומדיניים, כאשר לאורך שנים נותר הישוב הכנעני באזור. נחלת שבט נפתלי בגליל התחתון היתה גדולה יחסית לנחלות שבטים סמוכים ובה ישובים מעטים בסביבת יבנאל: אדמי הנקב, יבנאל ואולי גם אלון בצעננים.²³ צבי אילן שחקר את בתי הכנסת בגליל ובגולן, זיהה לפחות עשרה אתרים בסביבת בקעת יבנאל, בהם נמצאו אבנים מבתי כנסת. חלק מהאבנים נמצאות היום בשימוש משני במושבות הגליל, הן כמצבות בבתי הקברות והן כפריטי מורשת בגינות ובחצרות הבתים.²⁴ עדות להתבססות האוכלוסייה בתקופה הרומית הוא מפעל מים מיוחד הקרוי 'תעלת ברניקי'. התעלה אספה מים ממעיינות בנחל יששכר בבקעת יבנאל והגיעה עד לטבריה. התעלה שימשה למטרות השקאה, הספקת מים ואולי גם למתקני פאר המקובלים בתרבות הרומית.²⁵ העיר טבריה היתה מרכז יהודי משך מאות שנים, הוטבעו בה מטבעות, בה חובר התלמוד הירושלמי ובה נקבע הניקוד. טבריה שימשה כעיר מחוז של הגליל התחתון בעשורים הראשונים של המאה ה-20.

בתקופת האימפריה העותמאנית נחלשה השליטה המרכזית באזור הגליל התחתון המזרחי שהיה מרוחק מדרכים עיקריות ומחוף הים. במאה ה-19 נערכו פשיטות של שבטי בדואים ומרד של שליטים קטנים מקומיים. המצב הכלכלי והביטחוני המעורער גרם לניידות גדולה, כפרים נעזבו ונהרסו ונבנו שנית. הממשל העותמאני יישב באזור הריק אוכלוסייה מוגרבית וצ'רקסית בתור יסוד נאמן לשלטון.

הנוסעים המערביים במאה ה-19 המעיטו לעבור באזור בגלל מיעוט אתרים נוצריים וחוסר דרכים נוחות. עדויותיהם מזכירות כ-30 מקומות ישוב באזור, מהם חמישה בבקעת יבנאל:

²⁰ גל, צבי, רמת יששכר – התישבות קדומה באזור שוליים, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1980, עמ' 11-12; ברסלבי, יוסף, הידעת את הארץ? – נוף האדם בגליל, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1965, עמ' 13-16.

²¹ וינוגרדוב, זלמן, בקעת כנרת – אדם, אתרים ונוף, ירושלים, הוצאת אריאל, 1998, עמ' 19-24; שטקליס, מ. 'התרבות הפרהיסטורית בארץ-כנרת', בתוך: הירשברג ח. ז. (עורך), כל ארץ נפתלי – הכינוס הארצי הכ"ד לידעת הארץ, ירושלים: החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, 1968, עמ' 41.

²² גל (לעיל, הערה 20), עמ' 100.

²³ ספר יהושע, פרק יט', פסוק 33.

²⁴ אילן, צבי, בתי-כנסת בגליל ובגולן, ירושלים: אריאל, 1987, עמ' 50-84; ליפשיץ, מוישלה, הקלטות שרפמן, CD 15, עמ' 17.

²⁵ וינוגרדוב (לעיל, הערה 21), עמ' 60.

אזור הגליל התחתון המזרחי מצטייר כאזור שולי להתיישבות במאה ה-19, בשל מיעוט הגשמים, מצב הביטחון, שליטה רופפת של הממשלה וצורת הבעלות על הקרקעות. בקעת יבנאל מתוארת כבקעה פוריה ללא עץ, עם אוכלוסייה בדואית, צאן ושדות חיטה קטנים. בשלב ההתיישבות הראשון בגליל התחתון הוקמו על ידי יק"א המושבות סג'רה, ימה (יבנאל), מסחה (כפר תבור), ומלחמיה. בכל אחת יושבו מספר משפחות בהתאם לכמות האדמה שנקנתה ובהקצאת כ-250 דונם לאכרות. יבנאל נוסדה בסוף 1901 והתיישבו בה 36 משפחות אכרים.²⁹ בשנת 1905 היו בבעלות יק"א כ-80000 דונם בגליל התחתון. בשנת 1913 היו בבעלות יהודית בגליל התחתון המזרחי 125753 דונם ובבעלות ערבית 73105 דונם.³⁰ בשנת 1945 היו בבעלות יהודית כולל אדמות פיק"א, קק"ל ופרטיים, 137689 דונם.³¹ מדיניות פיק"א שלא להקים יישובים חדשים באזור גרמה להשאר הכפריים הערבים כחוכרים על רוב האדמות שנקנו מהם.³²

1.2.2 אדמות יבנאל.

אוסובצקי הנימרח, פקיד הברון, עסק ברכישת אדמות וסייע לניצני ההתיישבות היהודית בגליל העליון בעיקר. את רכישת האדמות שעליהן הוקמה ימה היא יבנאל, יזם וביצע פקיד יק"א חיים מרגליות קלוורסקי ביולי 1901. ב-18.10.1901 נרכשו השטחים הראשונים, 2500 דונם בימה וכן 3500 דונם במסחה.³³ במפת יק"א מסומנות 36 הנחלות של מייסדי יבנאל, לכל אחד ניתנה אכרות בת 270 דונם. במפה המשקפת את שלב יסוד יבנאל מזהים שבעה גושים בשמותיהם הערבים, כל אחד מהגושים חולק בשווה בין המייסדים:

בית-ג'אן	1935 דונם	סיידה	1049	טיירה	1036	שמסין	2491
זינטצהלה	1922 דונם	טבנדג'ה	480	אל מל	829 דונם.		

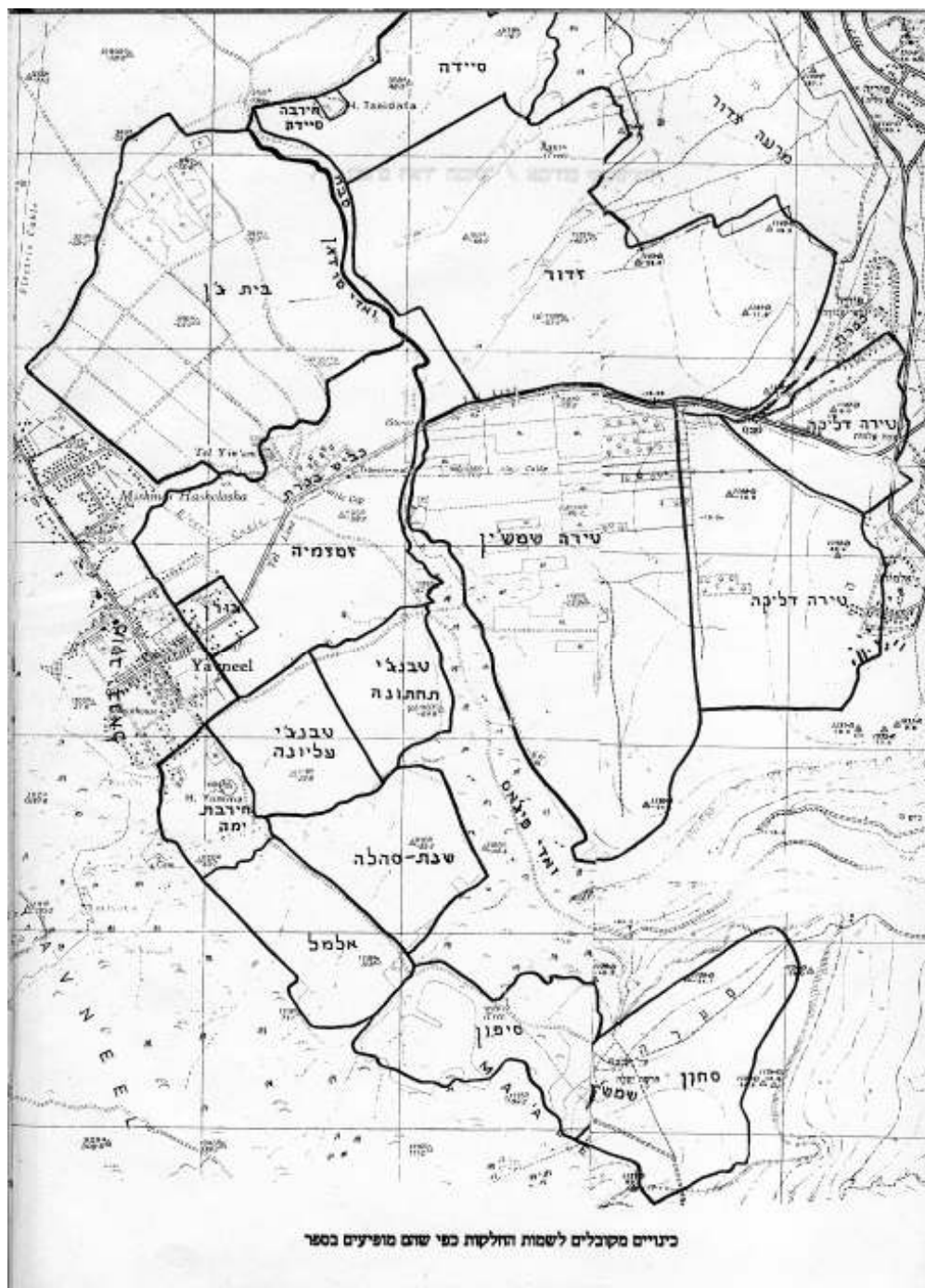
סה"כ 9742 דונם אדמת שדות. אדמות המרעה, השטח הבנוי והגנים לא פורטו במקור.³⁴ בדוח ברבייה מ-18.2.1902 נכתב כי אכרי ימה מעבדים 12700 דונם בשני שטחים,

²⁹ על מבנה חברת יק"א ופעולותיה: שאמה, שמעון, בית רוטשילד וארץ-ישראל, ירושלים: מאגנס, 1980; אהרנסון, רנן, הבארו והמושבות: ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל בראשיתה 1882-1890, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1990; כץ, יוסי (לעיל, הערה 28).

³⁰ מפת יק"א, שירטט קנטור, אצמ, תיק J15M/131, 5.1913. רכישה זו היתה המשך לתחילת קניית אדמות בגליל התחתון שביצע אוסובצקי, פקיד הברון רוטשילד: אחד מן הצופים, צפת, 21.6.1899, הצפירה.
³¹ עמית, עירית, 'מקומו של חיים מרגליות קלוורסקי ביישוב הגליל התחתון 1898-1905', עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית, 1981, עמ' 65; מפת יק"א 5.1913 אצמ, תיק J15M/131; ביתן (לעיל, הערה 18), עמ' 118; גורביץ, דוד וגרין אהרן, ההתיישבות החקלאית העברית בארץ ישראל, ירושלים: המחלקה לסטטיסטיקה של הסוכנות היהודית לארץ ישראל, 1938, עמ' טבלאות 40.118. לפי גורביץ, שטחי הקרקע של יבנאל ב-1914 היו 21410 דונם.
³² מכתב מאת פיק"א אל הסוכנות בירושלים בדבר עיבוד אדמות הכפר הערבי שעה, אצמ, J15/5867, 12.9.1932.
³³ עמית (לעיל, הערה 31), עמ' 49, המקור: אצמ, תיק J15/6552, אצמ, תיק J15/6273. קלוורסקי ניהל את מושבות הגליל התחתון בחמש השנים הראשונות.
³⁴ אצמ, מפת יק"א, תיק J15M/164, ללא תאריך, כנראה 1902.

באדמות ימה ואדמות דלייקה.³⁵ לאחר שנתיים גדל הרכוש הקרקעי של יק"א בסביבת יבנאל ל 21582 דונם, והתאפשרה החכרת 2000 דונם לבעלי משפחות גדולות.³⁶

מפה מס' 2. מפת גושי השדות ביבנאל³⁷

³⁵ רבבייה א, דוח להנהלת יק"א בפריז, נכתב בסג'רה, אצמ, תיק J15/5494, 18.2.1902, עמ' 33.

36 ברבייה א. דוח להנהלת יק"א בפריו, אצמ, תיק J15/5494, 15.7.1904, עמ' 12.

³⁷ קוסטיצקי (לעיל, הערה 17), על כריכת הספר.

גושי השדות ביבנאל שמרו על שמותיהם הערביים כמעט ללא שינוי מתחילת ההתיישבות ועד כתיבת המחקר. יונתן קוסטיצקי, נכד למייסדים, תיאר והסביר את השמות הערביים של שדות ואתרים בבקעת יבנאל בספר היובל שיצא בשנת 2001.³⁸ המפה ממחישה את גושי האדמות בפיזורם בבקעת יבנאל. לכל אכר היה שדה בכל אחד מהגושים. האדמות נתחמות על ידי ההרים שסביב הבקעה ומחולקת במרכזה על ידי ואדי פיג'ס.

בסוף 1903 רכשה יק"א אדמות נוספות בגבולות המושבות הקיימות להרחבת ההתיישבות, העברת הבעלות נמשכה כשנה: "בסוף 1903 גדלו אדמות אזור טבריה עם רכישת דלייקה-עיסא, דלייקה-סוהו ועוד חלקות בעיר טבריה. סה"כ 20000 דונם."³⁹ במפות, החל משנות ה-30, זוהו הגושים במספרים אשר שימשו לזיהוי פורמאלי של השדות בעיקר כלפי מוסדות מחוץ למושבה.⁴⁰ לאחר קום המדינה נרשמו האדמות לפי מספרי גוש וחלקה:⁴¹

1. אדמות יבנאל בגושים: 17360-17347, 17375 – 17364, 17447.
 2. אדמות בית גן בגושים: 15443 – 15433.
 3. אדמות מיבנאל לאלומות בגושים: 17363 – 173613.
 4. אדמות משמר השלושה בגושים: 17357 – 17356.
- שטח שדות יבנאל 13573 ד', בנוי 795 ד', לאלומות 982 ד', סה"כ 14368 ד'.
 - שטח שדות בית גן 6813 ד', השטח הבנוי 645 ד', סה"כ 7458 ד'.
 - שטח משמר השלושה 597 ד'.
 - שטחים בבעלות פיק"א 7146 ד'.
- סה"כ שטחי הישובים יבנאל – בית גן ומשמר השלושה ללא מדרונות ההרים, 29569 דונם.
- 1.2.3 אכריות במושבה.
- בחינת זהות בני האכרים ביבנאל בתקופת הישוב פורשת כחמישים שנות רציפות במקום, במהלכן נעזבו חלק מהאכריות על ידי הבעלים הראשונים ונמסרו למתיישבים חדשים וחלקן נותר בידי בנים ממשיכים.
- תמונת הבעלות על האכריות ביבנאל מייצגת את אופי ורמת ההמשכיות.

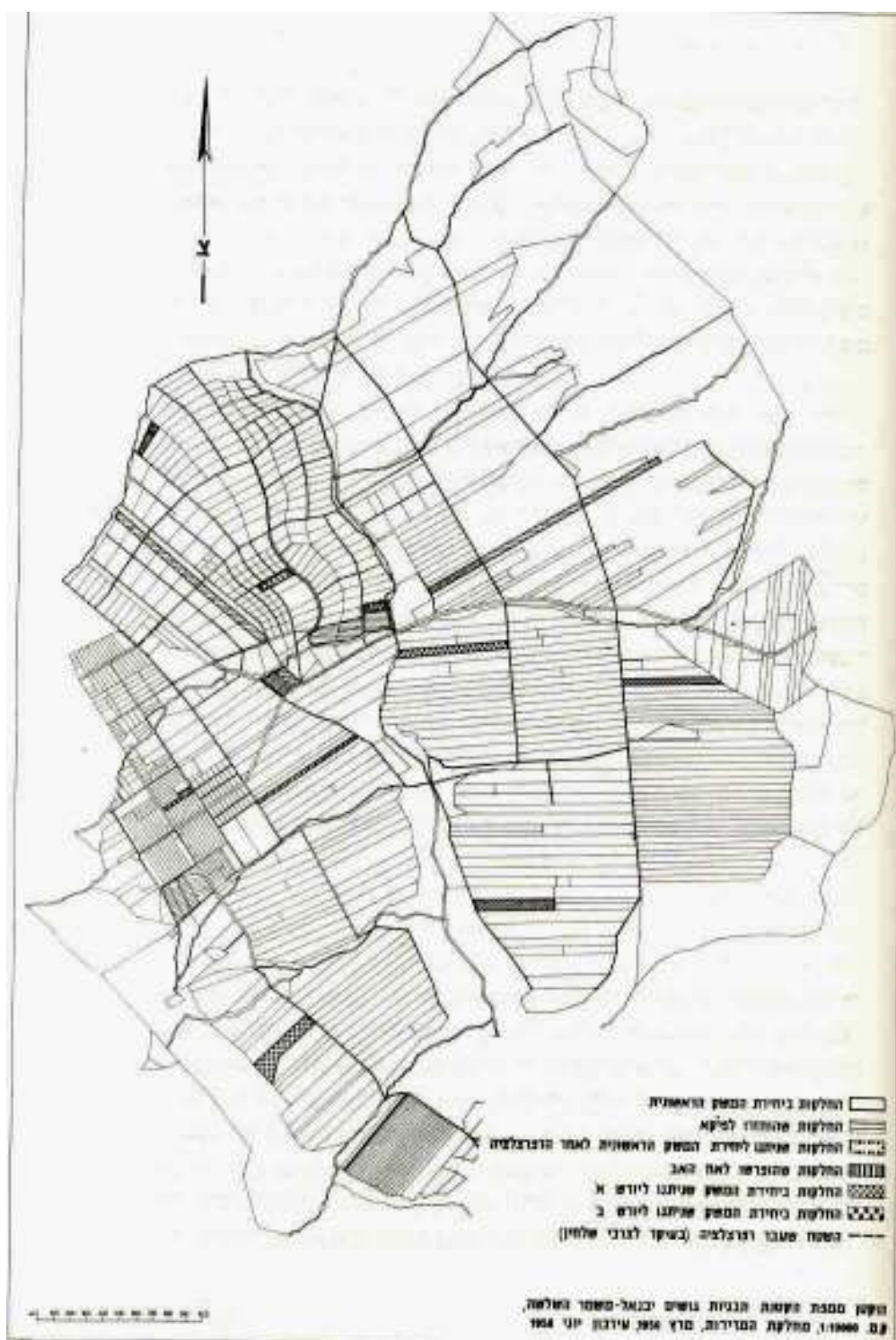
³⁸ קוסטיצקי, תמר (לעיל, הערה 18).

³⁹ RAPPORT DE L'ADMINISTRATION CENTRALE AU CONSEIL D'ADMINISTRATION POUR L'ANNEE 1903, IMPRIMERIE R. VENEZIANI: PARIS, 1904, pp 79.

⁴⁰ אצמ, מפת גושים ושדות, J15M/7327, ללא תאריך רשום, לאחר 1938.

⁴¹ רשימת קרקעות, אוסף צימרמן, ללא תאריך, כנראה 1949.

מפה מס' 3. מפת חלקות השדה ביבנאל, לשנת 1958 – להמחשת הורשת האדמות.⁴²

⁴² ביתן (לעיל, הערה 18), עמ' 225.

טבלה מס' 1: מספרי אכריות ביבנאל ובית גן⁴³

מס'	תאריך	מושבה	אכריות		בנים יורשים	אלמנות	התיישבות בנים
			מיושבות	ריקות			
1	1902	יבנאל	36				
2	1.5.1922	יבנאל	45				
		בית גן	22				
3	1.6.1930	יבנאל	39	5			
4	16.5.1933	יבנאל	31	14			
		בית גן	19				
5	1935	יבנאל	47				
6	27/08/1936	יבנאל	44		14	2	
7	1938	יבנאל	44		12	2	
8	1.1.1940	יבנאל	48		14	2	6
		בית גן	27	2		2	
9	21.6.1943	יבנאל	36	8	14	3	

בטבלה מס' 1 מרוכזים נתוני הבעלות על אכריות ביבנאל ובית גן. בשנת 1943, ארבעים שנה לאחר הקמתה, רוב האכריות ביבנאל החליפו בעלים. 9 אכריות נותרו בידי המשפחות המייסדות, 14 בנים ירשו את אכרות ההורים, שלוש אלמנות הפעילו את האכרות המשפחתית, ובעזרת פיק"א התיישבו 6 בני אכרים בשנת 1938 וקבלו משקי עזר בני 18 דונם.⁴⁴ השכונה נקראה "שכונת יהודה" על שם יהודה אליוביץ בן המושבה שנרצח במאורעות ב-1937.

1.2.4 אוכלוסייה בגליל התחתון:

עד תחילת ההתיישבות היהודית רוב אוכלוסיית הגליל התחתון הכפרית היתה ערבית מוסלמית ומעט ערבית נוצרית, שעסקה בגידול צאן ובגידול תבואה לצריכה עצמית. האוכלוסייה הערבית בגליל התחתון, בסוף המאה ה-19, מנתה בין 2650 ל 9770 נפש.⁴⁵ מיקום הישובים הערבים הושפע ממצב הביטחון וייתכן שגם ממצב התברואה. למרות הריחוק ממקורות המים העדיפו להתיישב על ההרים והרמות הגבוהות יותר. אחת הסיבות למיעוט נתונים על האוכלוסייה הערבית בגליל התחתון היא, ששבטי הבדואים גרו באוהלים ולא בישוב קבע ונדדו בהתאם לאפשרויות המרעה. סאריסלו שחקר את אתרי העתיקות באזור בשנת 1922, ציין כי כ 70 משפחות בדואיות שישבו בחירבת ימה וחירבת בית ג'ן, נדדו משם עם אוהליהם בשנת 1900. בתשעה ישובים ערבים חיו בשנת הסקר 3357

⁴³ המקורות לפי המיספור בטבלה: 1. אצמ, מפת יק"א J15M/164, שם; 2. מל, תיק 4-312-8-1-99, נתוני המושבות, 1.5.1922; 3. אצמ, תיק J15/7326, דוח סימפסון, 1.6.1930; 4. אצמ, תיק J15/5573, דוח 'התאחדות האכרים', 16.5.1933; 5. אצמ, תיק J15/5559, מס רכוש לשנת 1935; 6. אצמ, תיק J15/7327, נתוני פיק"א, 27.8.1936; 7. אצמ, תיק J15/5559, ללא תאריך, אחרי 1937; 8. מל, תיק 4-312-8-1-68, נתונים, 1.1.1940; 9. אתר ארכיון יבנאל, הכנות למדידות סטלמנט, 21.6.1943.

⁴⁴ אצמ, תיק J15/7332, הגרלת המגרשים לשישה בני אכרים, 30.7.1939.

⁴⁵ ביתן (לעיל, הערה 18), עמ' 60.

מוסלמים, 60 נוצרים. בתשעה ישובים יהודים חיו 1136 יהודים וכן 248 ערבים שעבדו במושבות.⁴⁶

להתיישבות היהודית בגליל התחתון היתה השפעה כפולה על האוכלוסייה הערבית, דחיקה ומשיכה. כצעד משלים לרכישת האדמה התפנו משפחות האריסים הערבים שעבדו את האדמה לפנים, ובהמשך התגוררו בתוך וליד המושבות משפחות של חראתים ופועלים ערבים שעבדו אצל האכרים.

השיעור היחסי של תושבי מושבות הגליל מכלל תושבי הכפר העברי בארץ ירד מ 18% בשנת 1914, ל 8% ב 1927 ול 2.4% ב 1936. ירידה זו מבטאת את הפסקת ההתיישבות בגליל בשנים אלה, בגלל פנייתה לאזורים אחרים ולצורות התיישבות שונות, וזאת למרות שהיתה קרקע יהודית פנויה והיו פניות של פרטים וגופים שונים להתיישב במושבות הקיימות ולהוספת ישובים.⁴⁷ בתוך המושבות הקיימות ירד מספר יחידות המשק מ 144 בשנת 1927 ל 125 בשנת 1936,⁴⁸ ירידה מתונה נרשמה גם ביבנאל.

במהלך התפתחות המושבות נוספו קבוצות אוכלוסייה כמו בעלי מלאכה ותושבים, תימנים ופועלים. העסקת 'עבודה זרה', כלומר: חראתים ערבים שגרו בחצרות האכרים, היתה אחד מנושאי העימות בין אנשי העליה הראשונה לבין המתנגדים, אנשי העליה השנייה.⁴⁹ למרות שנתוני האוכלוסייה היהודית במושבות הגליל התחתון אינם מדויקים,⁵⁰ גדלה האוכלוסייה. לפי בן ארצי, היו בשנת 1904 320 נפש ובשנת 1914 875 נפש.⁵¹ בשנת 1936, מנתה האוכלוסייה היהודית בגליל התחתון 1235 נפש.⁵² לפי ביתן עלה מספר התושבים היהודים בגליל התחתון מ 979 בשנת 1936 ל 2627 בשנת 1946, מהם 380 תוספת בישובים הותיקים, כמחציתם ביבנאל.⁵³

התפתחות הישוב בגליל התחתון לאחר שנות קיפאון ארוכות שנמשכו מפרוץ מלחמת העולם הראשונה ועד לשנות השלושים, נבעה ממיצאת מים בקידוח בבקעת יבנאל ב 1932, אשר איפשר מעבר חלקי לעיבוד אינטנסיבי של שטחים מצומצמים יותר והקצאת קרקע להתיישבות נוספת, ומהמצב הביטחוני החמור במאורעות 1936-9, שחייב עיבוי היישוב היהודי.

46 Saarisalo, Aapeli, *Boundary between Issachar and Naphtali*, Helsinki: Suomalaisen Tiedekatemian Toimituksia, 1927, pp 21-22.

47 נאמן, א. 'מן הגליל התחתון', *הארץ*, 15.11.1927; [ללא מחבר], 'תביעות מושבות הגליל מן הסוכנות', *דבר*, 9.1.1941; ביתן (לעיל, הערה 18), עמ' 156-157.

48 ביתן (לעיל, הערה 18), עמ' 164.

49 שליין, אליהו, 'מכתב למערכת', *הפועל הצעיר*, 3.8.1920.

50 להדגמה - נבדקו מספרי האוכלוסייה ביבנאל ב 1907: לפי ביתן 300 נפש ולפי בן ארצי 200 נפש. מספר האכרים לפי ביתן 47 ולפי בן ארצי 45 ולפי מסמך של יק"א המפרט את יבולי כל אכר, רק 35. המקורות: ביתן, שם, עמ' 94; בן ארצי, יוסי, 'ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל 1900-1917 מאפיינים גיאוגרפיים-יישוביים', בתוך: ליסק, משה (עורך), *תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה - התקופה העות'מאנית ב'*, ירושלים: האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים ומוסד ביאליק, 2003, עמ' 356; אצ"מ, תיק J15/652.

51 בן ארצי, יוסי, 'להפוך מדבר לכרמל': התהוות הכרמל כמרחב נבדל בעיר מעורבת 1918-1948, ירושלים: מאגנס, 2004, עמ' 356.

52 גורביץ, דוד ואהרן גרין (לעיל, הערה 31), עמ' 8-9.

53 ביתן (לעיל, הערה 18), עמ' 165.

1.2.5 אוכלוסיית יבנאל.

את יבנאל, בדומה לשאר מושבות הגליל התחתון, יסדו יוצאי מושבות ותיקות ואנשים שעבדו אצל יק"א, רובם בעלי משפחות. האוכלוסייה ביבנאל כללה את משפחות האכרים כיסוד מרכזי, אליו נוספו קבוצות ובודדים כמו קבוצת משפחות תימנים שהתיישבו במושבה בשנת 1912 ובעלי מקצוע. בנוסף התגוררו בה פועלים יהודים בודדים ובקבוצות לתקופות הכשרה קצרות. מחוץ למושבה, ובתקופות מסוימות גם בתוכה, גרו משפחות של חריתים ופועלים ערבים. בחינתן של קבוצות אלו, שהיוו חלק מהמרקם החברתי והכלכלי במושבה, ממתין למחקר נוסף.

משפחות המייסדים.

בשלושה מקורות נמצאות רשימות מלאות של מייסדי יבנאל⁵⁴. במפת חלוקת האדמות בייסוד יבנאל רשומים שמות 36 המייסדים. בשנות ה-30 כתב אברהם קוסיצקי, שנימנה על המייסדים את זיכרונותיו על העשור הראשון ביבנאל, הכולל את רשימת האכרים הראשונים ותפקודם. בשנת 1982 יצא ספר ליובל ה-80 של יבנאל ובו טבלת שמות 36 המייסדים. בשלושת המקורות לא מוזכר הרכבי, שהיה המתיישב היחיד שאיננו אכר ושימש שוחט בודק ובורר.

טבלה מס' 2: שמות מייסדי יבנאל.

שם אכר	מפה	זיכרונות	ספר	בא מ	נפטר ביבנאל	ממשיכים ב 1935
1 אלכסנדר אהרון	1	1	1	חורן		
2 ברקוביץ יחיאל	1	1	1	חורן	ב 1927	ברקוביץ יעקב ונחום
3 ברקוביץ יוליוס יולס	1	1	1	מטולה		
4 לוי משה מושון	1	1	1	חורן		
5 קוסיצקי אברהם	1	1	1	מטולה	ב 1939	
6 כהן משה	1	1	1	מטולה		
7 גוטרמן אליהו	1	1	1	חורן	ב 1918	גוטרמן משה
8 יעקב אליהו	1	1	1	חורן		
9 ימני אברהם, קירה	1	1	1	מטולה	ב 1918	
10 כץ מאיר	1	1	1	ראש פינה		
11 לוי עזריאל	1	1	1	חורן		
12 לוי דוד יוסף	1	1	1	חורן		
13 לוי יחזקאל	1	1	1	חורן		
14 לוי יצחק	1	1	1	חורן		
15 לוי ניסים	1	1	1	חורן		
16 לבקוביץ משה	1	1	1	חורן		
17 מגידוב דב	1	1	1	ראש פינה	ב 1935	
18 מקרוב פסח	1	1	1	חורן		
19 מייזל שמואל צבי	1	1	1	חורן	ב 1934	מייזל אברהם לייב
20 מרגלית חיים יצחק	1	1	1	מטולה		
21 מאירוביץ לייב יעקב	1	1	1	חורן/זיכרון		
22 נחומבסקי אחים, אשר	1	1	1	מטולה		
23 פייקוביץ שמואל	1	1	1	ראש פינה		

⁵⁴ אצמ, מפת יק"א, J15M/164; קוסיצקי (לעיל, הערה 17); נאור, מרדכי (עורך), יבנאל מעשים ומראות, יבנאל: המועצה המקומית יבנאל, 1982.

24	פורטר משה	1	1	1	חורן		
25	רזניק אברהם	1	1	1	מטולה	ב 1914	רזניק חיים וברוך
26	סחין שבתאי נטע	1	1	1	חורן	ב 1924	סחין יעקב
27	ששון יצחק	1	1	1	מטולה		
28	שיינוק אנשל	1	1	1	מטולה	ב 1933	שיינוק גדליה
29	שמואלביץ אריה לייב	1	1	1	מטולה	ב 1923	שמואלביץ צבי
30	סגל אליעזר	1	1	1	מטולה		סגל חיה
31	זילברשטיין מאיר	1	1	1	מטולה		
32	סייד אחים, מרדכי	1		1	חורן		
33	ויינגר משה	1	1	1	חורן		
34	וולוביץ יעקב	1	1	1	חורן		
35	זבלנוביץ יוסף, קווקזי	1	1	1	מטולה	ב 1934	
36	צוקרמן יוסף	1	1	1	מטולה		
37	שיינוק אליעזר		1		משמר הירדן	ב 1941	
	סה"כ	36	36	36		12	8

צורת המיון במקורות משקפת את תפיסת השיטה המתאימה למטרת המחקר. בשלושת המקורות הפרטים דומים ביותר, ואילו סדר השמות מבליט ומאפיין את המשמעות של ארגון הנתונים. המוסדות בחרו מפתח כללי ואילו האכר קוסטיצקי בחר מפתח חברתי. במפת יק"א הסדר הוא לפי A-B, בצרפתית. אצל קוסטיצקי לפי מוצא המייסדים, ובספר לפי מיקום הבית במושבה.

לאחת-עשרה משפחות מהמייסדים היו שמות בעברית, מהם לשמונה שמות מסורתיים. כל היורשים (בשנת 1935) שמרו על שמות המשפחה של ההורים. רוב השמות הפרטיים הם בעברית, לארבעה מצורף גם שם ביידיש ולאחד שם ביידיש בלבד. שני אכרים מזרחיים נקראו לעיתים גם במסמכים רשמיים בהתאם למוצאם האתני, כמו "אברהם התימני".⁵⁵

שינויי אוכלוסייה ביבנאל.

תנועות קבוצות אוכלוסייה עיקריות ביבנאל בעשורים הראשונים:

- א. התיישבות המשפחות המייסדות בשנת 1901.
- ב. התיישבות מספר משפחות אריסים במקום העוזבים בשנת 1906.
- ג. הצטרפות קבוצת מתיישבים עם קניית אדמה נוספת בשנת 1908.
- ד. עזיבת משפחות הבולגרים כנראה בגלל נקמת דם בשנת 1909-1910.
- ה. הצטרפות קבוצת 'קדימה' רובם רווקים בשנת 1910.
- ו. הצטרפות 12 משפחות תימנים חלקם ממגורשי כנרת בשנת 1912.
- ז. הצטרפות זמנית של קבוצות פועלים וקיבוצי הכשרה החל משנת 1923.

⁵⁵ שרון קירה, עפרה, לך לך סגה משפחתית, הוצאת אעלה בתמר, 2002, עמ' 221-220 מתוך מחברת חשבונות ועד יבנאל, 1905.

טבלה מס' 3: נתוני האוכלוסייה ביבנאל⁵⁶.

שנה	מס' אוכלוסייה	אכריות פעילות	מקור	הערות
1901		36	מפת יק"א, אצמ J15M/164	לא נמצאו נתוני אוכלוסייה
1909	224	47	ביתן, עמ' 94	
1914	300	29	ארצי, עמ' 356	
1918	315	40	ביתן, עמ' 94	
1922	365	45	גורביץ, עמ' 34	
1927	385	42	גורביץ, עמ' 34	
1931	391	43	גורביץ, עמ' 34	
1936	459*	44	גורביץ, עמ' 34	
1943	465	36	אתר יבנאל, סטטיסטיקה	כולל בית גן
1946	630		ביתן, עמ' 208	לא נמצאו נתוני אכריות

* בשנת 1936 הורכבה האוכלוסייה מ: 190 בני משפחות אכרים, 151 פועלים, 118 בעלי מקצוע. מעבודה בחקלאות באופן ישיר התפרנסו 341 נפש, שהיוו 74% מהאוכלוסייה. נתוני הטבלה מציגים את אופי התפתחות יבנאל בשני קריטריונים: במספרי האוכלוסייה ובמספרי האכריות. מספרן של האכריות גדל מ 36 ל 45 בשנת 1922 ולאחר מכן היתה ירידה ל 36 אכריות פעילות בשנת 1943. אוכלוסיית יבנאל גדלה באופן רצוף ושילשה את מספרה. ניתן להסביר את השינוי בנתונים, ואת חוסר שני הנתונים בטבלה, בהעברת הדגש מהאכריות והעבודה החקלאית כמרכיב זהות עיקרי, אל כלל אוכלוסייה מגוונת ומתרבה. תנועת האוכלוסייה הגדולה בעשור הראשון, משקפת אי יציבות תוך התפתחות שנעצרה במלחמת העולם הראשונה. בתקופת המנדט הבריטי גדלה האוכלוסייה באופן הדרגתי כתוצאה מהתפתחות חקלאית-כלכלית.

1.3 מבנה המושבה ובית האכר

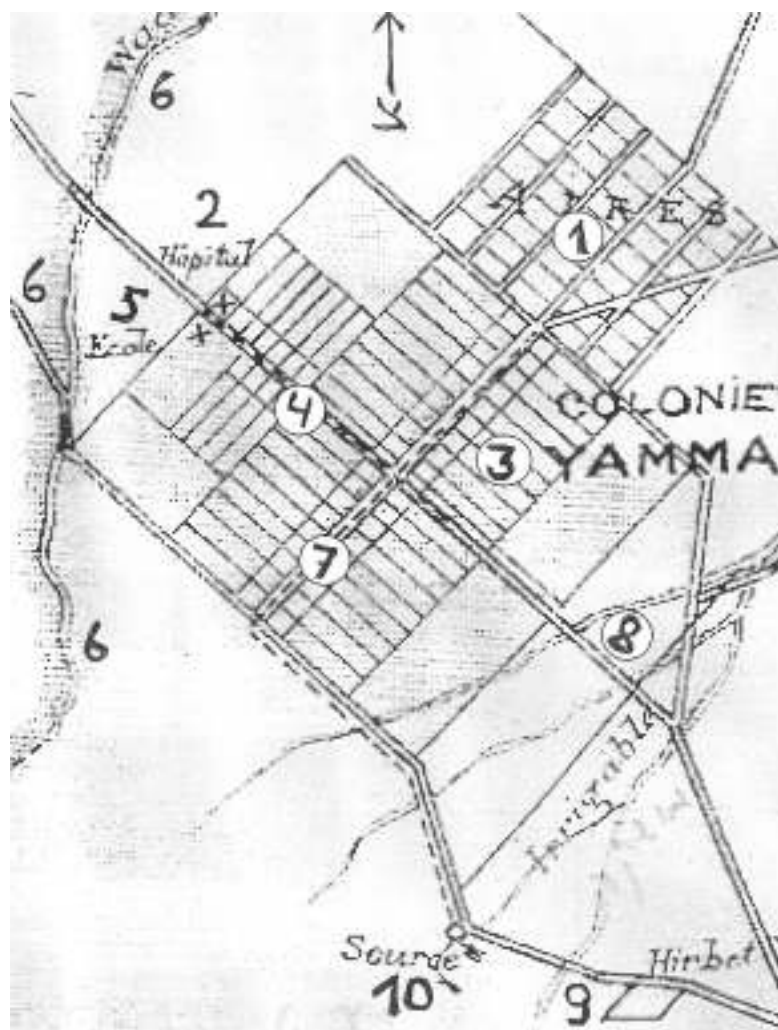
סעיף זה יציג את המבנה הפיזי של המושבה יבנאל וסביבתה בתקופת היישוב – אשר השתנה מאוד במהלך השנים שחלפו. בספרו 'לכו ונלכה' שיצא לציון מאה ועשרים שנה

⁵⁶ ביתן (לעיל, הערה 18), עמ' 94; בן ארצי (לעיל, הערה 51), עמ' 356; גורביץ, דוד ואהרן גרץ (לעיל, הערה 30), עמ' 34. השלמת נתונים מתוך: מס' אכריות ב 1922 - מל, 4-312-8-1-99, 1.4.1922-312-8-1-99. מס' אכריות ב 1927 - מל, 4-312-8-1-99. מס' אכריות ב 1931 - אצמ, שאלון סמפסון, J15/7326, 1.6.1930. מס' אכריות ב 1936 - אצמ, דוח פיק"א, J15/7327, 27.8.1936; מס' אכריות פעילות ב 1943, 21.3.1943, אתר ארכיון יבנאל: <http://www.yavneel.org.il/site/asp>

להתיישבות, סוקר אהרנסון את המבנה והאתרים המרכזיים במושבות העלייה הראשונה.⁵⁷ ההתיישבות היהודית בגליל התחתון נערכה כמפעל התיישבות אזורי ומתוכנן כמערכת חבלית לראשונה בארץ, על ידי יק"א בשנים 1899-1904. יק"א קנתה את האדמות, תקצבה את האכרים והמשיכה להיות הגב המוסדי של מושבות הגליל התחתון לאורך עשרות שנים. תכנון הבתים והמושבה ביבנאל נעשו על ידי האדריכל רוגוב מפקידות הברון,⁵⁸ אם כי לאכרים נותרה אפשרות להתערבות מסוימת, כמו בקשתם להוסיף מרתפים, שהתקבלה, או בקשת אשת אכר להגבהת גג המטבח, שנדחתה.⁵⁹

מפה מס' 4: מתאר יבנאל⁶⁰

- 1 גורן
- 2 בית חולים
- 3 חכורות (גנים)
- 4 רחוב בית הספר
- 5 בית ספר
- 6 ואדי
- 7 הרחוב הראשון
- 8 דרכי עפר
- 9 חירבת ימה
- 10 מעין.

⁵⁷ אהרנסון, רן, לכו ונלכה: סיורים במושבות העלייה הראשונה, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 2004, על יבנאל עמ' 293-284.

⁵⁸ על בית גן עמ' 299-294. בן ארצי, יוסי, המושבה העברית בנוף ארץ-ישראל, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1988, עמ' 143-142; על הדמיון בין בתי

המושבות בגליל: בן ארצי, 1988, שם, עמ' 122.

⁵⁹ על הבנייה ובקשה להוספת מרתפים ושער לחצר: קוסיצקי (לעיל, הערה 17), ע' 105; מכתב של הבנאי טייטלבוים לפקיד יק"א מתכנן ומבצע הבנייה חיים מרגליות קלוורסקי מיום 5.11.1903 אצמ J15/6505; שפר, גדליה, הקלטות שפר, A-RIGHT-1, עמ' 43.

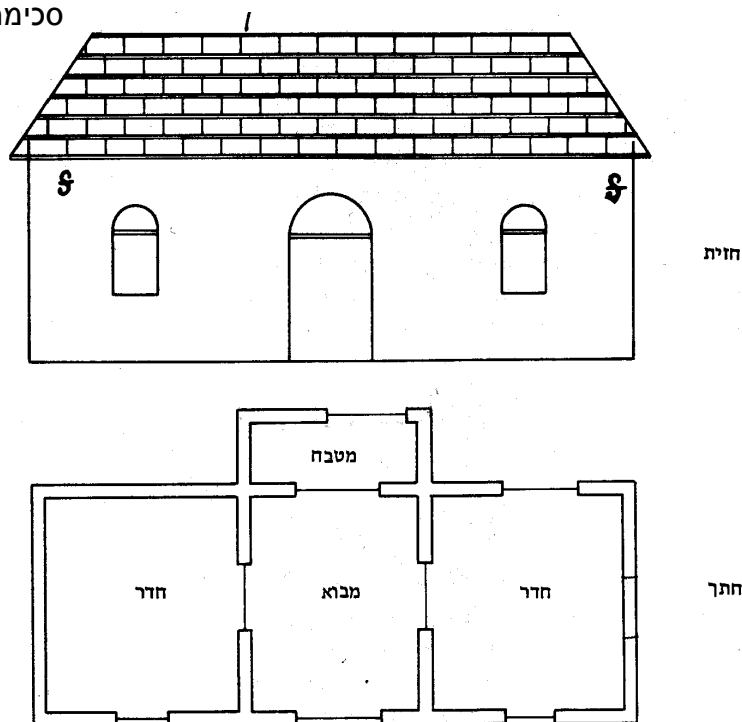
⁶⁰ מפות יק"א, אצמ, קטע ממפה מס' J15M/131, 3.1913.

1.3.1 בית וחצר האכר ביבנאל:

בתי האכרים ביבנאל נבנו ב 1902⁶¹ בשתי שורות במקביל לרחוב אורך, אשר הותר באמצעותו מעבר שאיפשר מאוחר יותר, מעבר לדגם צולב ואפשרות להוספת בנייה. תחילה נבנו משני צידי הרחוב האמצעי ארבעה רבעים, בכל אחד 9 בתים וחצרות, המוקפים בקיר חומה משותף, יחד 36 בתי אבן בזלת שחורה. ב 1905 נקנו שטחי קרקע נוספים בסביבה, ובשנת 1908 בנו לאכרים החדשים שבעה בתים ברחוב הצולב לכיוון בית גן.⁶² בשנת 1912 הגיעו מספר משפחות תימניות ליבנאל, עבורם נבנתה במזרח המושבה שכונת צריפים.⁶³ ריצפת הבתים היתה מעפר מהודק ללא ריצוף.⁶⁴ הוספת מרצפות היתה מייקרת את הבנייה שחרגה מהתקציב המאושר. לקראת שבת, כדי להדק את האבק והעפר של הרצפה, היו שמרחו אותה בביליל של מים וזבל פרות שנקרא בלינגה.⁶⁵ המרתף נועד לשמור על מצרכי המזון היבש כמו סוכר ואורז, שהיו קונים בצמח בשקים בזמן מכירת היבול. היו אכרים שאחסנו במרתף את הקש הגס, קסל, ששימש להסקת הטבון. בבית היו שני חדרים ומטבח. החדר הקטן שימש כחדר הילדים והגדול שימש כחדר אורחים, ונמצאו בו מיטת ההורים ושולחן לארוחות השבת.

איור מס' 1.

סכימה של בית אכר במושבות הברון⁶⁶

איור 11. חזית וחתך בית-מגורים אופייני ב'דגם הפקידות'

⁶¹ ש. שולמן, הצפירה, 27.10.1902. שמחה שולמן, מקבוצת המשכילים ביישוב הישן בצפת, היה מורה במטולה, דיווח שקלוורסקי עסוק בבניית 80 בתים בימה, מסחה ועבדיה [מנחמיה].

⁶² בן אסתר, 'מהמושבות', השקפה, 2.6.1908.

⁶³ בהרחבה על מבנה המושבה העברית אצל בן ארצי, (לעיל, הערה 58).

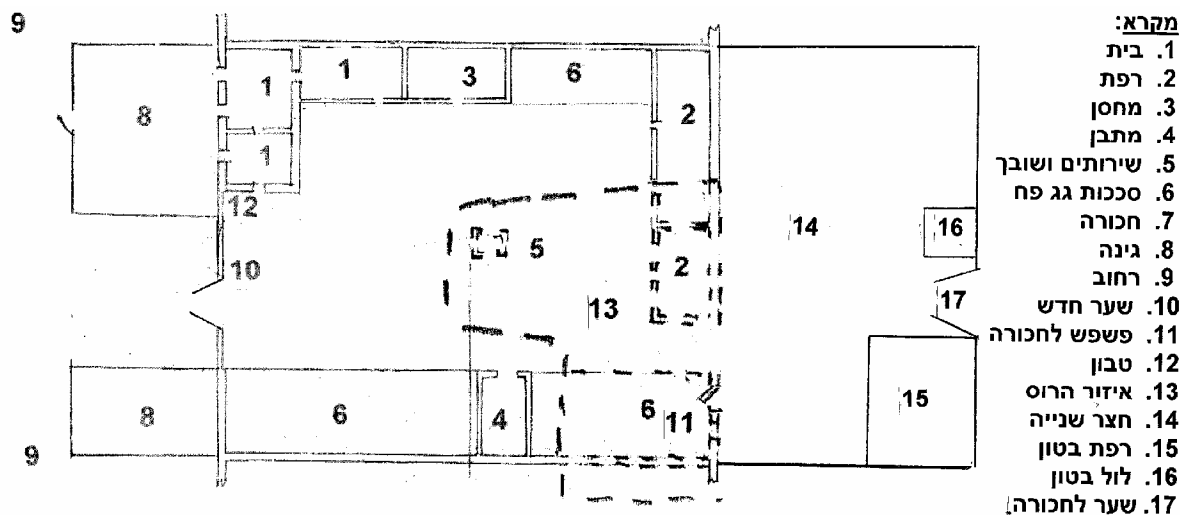
⁶⁴ בן ארצי (לעיל, הערה 58), עמ' 144.

⁶⁵ עבר הדני, ההתיישבות בגליל התחתון, חמישים שנות קורותיה, תל אביב: מסדה והתאחדות האכרים בגליל התחתון, 1955, עמ' 257.

⁶⁶ בן ארצי (לעיל, הערה 58), עמ' 130.

בחצר נעשו עבודות משלימות לעבודת השדה והיא שימשה כסדנת האכר. אל החצר הגיעו קצות שני שירותים ציבוריים של המושבה: דרך ומים. בסכימת בית אכר זו ישנם שלושה חדרים ומטבח, דרכו היה המעבר לחצר. בולט גג הרעפים, נסתרת הריצפה.

איור מס' 2: בית וחצר של אכר ביבנאל⁶⁷. ק.מ. 1:450

הבית והרפת נבנו מאבני בזלת וגגות רעפים על ידי יק"א בהקמת המושבה. הסככות השירותים והמתבן ניבנו בהדרגה על ידי האכר מאבני בזלת וגגות פח. הרפת והלול ניבנו מבטון על ידי 'התאחדות האכרים' במימון פיק"א.

בחצר היו מבנים קבועים, בעלי חיים, מתקנים וציוד נייד של מכונות וכלים חקלאיים. רפת ואורווה לבהמות, סככות לציוד ולמיכלים לאיחסון התבואה. הטבון נמצא גם הוא בחצר, בסמוך למחסן חומרי ההסקה. בחצר התבצעו עבודות משק ומשק-בית, ממנה יצא האכר לעבודתו עם שחר ואליה שב לעת ערב. משק החי כלל שני סוגי בעלי חיים: בהמות עבודה: שוורים, פרדות וסוסים, ובעלי חיים לגידול: פרות, צאן, ברווזים, תרנגולות ויונים. החראת הערבי, (שמעמדו היה כעין אריס - בין פועל לשותף), ומשפחתו גרו בחצר מול הפתח לחכורה [מיקום 11 בסקיצה], היא הגן האחורי, והיו מעין שומרי-סף שפיקחו על הכניסה האחורית לחצר.⁶⁸ ברז המים היחיד בחצר שימש לצרכי הבית, להשקאת החיות, לרחצה, אפיה וכביסה.

הכלי המרכזי בציוד האכר היתה המחרשה. היו מחרשות ערביות קלות 'סיפה', המותאמות לזוג שוורים ומחרשות אירופאיות סוק וביסוק,⁶⁹ לעבודת סוסים או פרדות. המחרשות

⁶⁷ הסקיצה הוכנה בעבודת שדה בתאריך 7.12.2002. במשק של משפחת אנשל שיינוק ממיסדי יבנאל. החלקים החסרים הושלמו מתוך הכרות אישית ותמונות באוסף המשפחתי. מצב החצר והבית ב 2002: בחצר פורקו השובך ורוב הרפת עם הקיר האחורי ולבית התווסף אגף מטבח ושירותים. המבנים שפורקו סומנו בקו-מקווקו. ב 2007 ההרס נמשך ורוב הסככות נפלו.

⁶⁸ שיינוק, שמואל, הקלטות שפר, קלטת וידיאו מס' 25, אביב 1993, (בחצר שיינוק). שמואל נולד בשנת 1914 ביבנאל.

⁶⁹ 'סיפה' הוא המונח בערבית למחרשה קלה, תחילה היתה מעץ ואחר כך אותו מיבנה נעשה מברזל, בצורת סיכה גדולה, ללא כנפיים. סוק ו'ביסוק' הן מחרשות אירופאיות מפלדה עם כנפיים. לביסוק היה זוג גלגלים מלפנים.

הערביות היו נחוצות לחריש באדמות זרועות אבנים או במדרונות. עם התקדמות הכשרת השדות העדיפו האכרים את העבודה במחרשות ומיכון אירופי עם סוסים: "אין לי סבלנות להמחרשה הערבית. להשוורים ניקח חראת"⁷⁰.

"בהשוורים שלהם עובדים באמת ערבים בשכר יום ויהודים אין למצוא לעבודה זו."⁷¹

כאשר שוכלל המשק, נפרצה החומה ובשטח הגן הקרוב נבנו לול ורפת מבטון. הרחבת החצר נדרשה גם עבור הטרקטור וציודו.⁷²

1.3.2 מבנים ומוסדות ציבוריים במושבה:

בית הקברות הוקם מעל המעין ממזרח לו, בסמוך לחירבת ימה על אדמה ציבורית של מדרונות ההר. המצבה עם התאריך המוקדם ביותר בבית הקברות היא מצבת מאיר שיינוק, שנפטרה במגפת החולירע ב 20.11.1902. המוסד הציבורי הראשון ביבנאל היה כנראה ה'חדר' שקיימו האכרים כבר בחירבת ימה והועבר ליבנאל. מחוסר מבנה נדד בין בתי האכרים.⁷³ התכנון המקורי של יק"א כלל שני בנינים לחינוך ולבריאות, שניבנו במרכז המושבה הראשון, באמצע הרחוב הראשי על מגרשים שהוקצו לכך. בית המרקחת שימש גם למגורי הרוקח ונבנה בהמשך לבניית הבתים ב 1904. הבניין הראשון לבית הספר נבנה מול בית המרקחת, וכלל דירות למורים וחדרי לימוד. בשנת 1911 הסתיימה בניית בית הספר בקצה המערבי של רחוב התושבים, בסמוך לבית גן לשימוש ילדי שתי המושבות. בית הספר שימש גם לאירועים מרכזיים במושבה, כמו אירוח הברון בנימין רוטשילד, שביקר גם בבית הכנסת הזמני.⁷⁴

למרות שהברון היה יהודי מאמין ואף רובם של המתיישבים הראשונים, פקידות יק"א היתה רחוקה מהמסורת היהודית, לכן לא תוכננה בניית בית כנסת בהקמת המושבות בגליל התחתון. כאשר התפנה ביתו של האכר ששון, שהיה במרכז המושבה, כנראה בשנת 1905, נקבע בו בית הכנסת ובחדר צמוד ה'חדר' לילדים. בית הכנסת הזמני שימש משך עשרות שנים, עד לחנוכת בית הכנסת החדש "משאת בנימין", שנבנה באביב 1933,⁷⁵ במרכזה החדש של המושבה לכיוון המושבה בית גן, בסמוך לבניין בית הספר המרכזי. למקוה שימשו מי המעין עד שנבנה מקוה בין שכונת התימנים למושבה בשנת 1923.

⁷⁰ קוסטיצקי (לעיל, הערה 17), עמ' 319; על החלפת השוורים בסוסים ופרדות: אביצור, שמואל, המחרשה הארץ ישראלית: תולדותיה והתפתחותה, תל אביב: ספרית השדה, 1965, עמ' 128.

⁷¹ אכר מלחמיה, 'מלחמיה', השקפה, 19.2.1907.

⁷² בניית רפתות ולולים: דו"ח התאחדות האכרים בגליל התחתון, מל, תיק 18-1-8-312-4, 2.12.1930; טרקטורים: התאחדות האכרים בגליל התחתון אל המפקח על הייצור ירושלים, מל, תיק 47-1-8-312-4, 4.6.1943.

⁷³ קוסטיצקי, מתתיהו, אוסף דגן, עמ' 1-4. מתתיהו היה מילדיה הראשונים של יבנאל; בקי, רות, להתחיל מבראשית, תל אביב: משרד הבטחון ההוצאה לאור, 1988, עמ' 71. המלמד היה בנו של אליעזר נחום מסג'רה.

⁷⁴ קוסטיצקי (לעיל, הערה 17), עמ' 126; מכתב השו"ב הרכבי לקלווריסקי, אצמ, תיק J15/6504. במכתבו מוזכרת בתו שנפטרה בחולירע; לשנת בניית בית הספר: פארן, ירח, 'בתי הספר במושבות הגליל התחתון – סג'רה, יבנאל, מסחה (כפר תבור), מלחמיה) – מהקמתם עד כיבוש ארץ ישראל על ידי הבריטים (1918)', דור לדור כה, (2005), עמ' 181; על פתיחת בית הספר: מכתב וינשטיין למרכז המורים על פתיחת בית הספר ב 27.11.1903, תיק בס 424, 4.149/17; על בניית המבנה החדש לבית הספר וחנוכתו בט"ו בשבט התרע"א [13.2.11]: גלילי, י. מכתב מיבנאל, האור, 6.2.1911, כרמי, זאב אל שינקין, אח תיק בס 424, 4.149/17, 4.6.1911. ביקור הברון בנימין רוטשילד ביבנאל ב 24.2.1914 היה אחד מהאירועים החשובים בזיכרון בני יבנאל.

⁷⁵ הזמנת אנשי פיק"א לטכס הפתיחה, ועד יבנאל 30.3.1936, אצמ, תיק J15/7326.

תוכנית יק"א להספקת מים למושב הושפעה מרצונה לראות באכרים מסתפקים במועט ומאמצים חלק מנוהגי הערבים. פריינטה פקיד יק"א, הציע לאכרי יבנאל שיביאו מים על גבי בהמות ובמסחה הציע לאסוף מים מהגגות.⁷⁶ לחץ האכרים ונכונותם לבצע את העבודה בעצמם, סייעו להנחת צנרת מהמעין עד לחצרות. בכל אחת הותקן ברז קטן לשתייה לאדם ובהמה.⁷⁷ המים נלקחו מהמעין שליד חירבת ימה ובשנת 1924 נקנה מעין המיזרב כדי לענות על גידול הצריכה והמחסור המתמשך במים. בשנת 1932 נערך קידוח "עמוק" במרכז הבקעה ליד תל ינועם, ונמצאה כמות גדולה של מים לראשונה בגליל התחתון השחון. מערכת הספקת המים התפתחה בשנים הבאות, נוספו קידוחים ובריכות אגירה. תעלת הבטון ששימשה לחלוקת המים לשדות הוחלפה בצינורות. מציאת המים נחרתה עמוקות בזיכרונות בני המושבה, ושינתה את אופי החקלאות. כמו כן השפיעה על תחומים נוספים כמו הרחבת התיישבות במקום. הבאת חשמל למשאבת הבאר עד לקרבת המושבה, איפשרה את חיבור בתי המושבה לרשת החשמל בסיוע פיק"א.⁷⁸

הכנסת גידול הטבק למושבות הגליל התחתון וההצלחה הכלכלית בתחילה, נחשבה להישג חשוב בגוון ענפי החקלאות. בסיוע הפקידות הוחלט לבנות ביבנאל, מנחמיה וסג'רה צריפים לאריזת הטבק. בעבודות הטבק עסקו גם פועלים רבים. התפתחות זו איפשרה כניסת עבודה עברית במספרים גדולים למושבות, וביבנאל נבנה עבורם בית פועלים.⁷⁹ את הספרייה יזם והקים שבותי סחין, מהמתיישבים הראשונים ביבנאל,⁸⁰ למימון קניית ספרים נידבו האכרים פחי חיטה שנאספו בגורן. בבית הספר שכנה הספרייה ובו התקיימו הצגות. המרחב הציבורי למפגשי האכרים היה בית הכנסת הישן, בו התקיימו גם אסיפות ושיבות. בקיץ 1932 הסתיימה בנייתו של בית העם במעלה המושבה, מעל הרחוב הראשון. מבנה הבטון בעל שתי קומות תוכנן גם כעמדה המשקיפה על הסביבה ובו היו חדרים למוסדות כלכליים ותרבותיים.⁸¹

בית השלושה תוכנן למרכז תרבותי, שינציח את זיכרם של שלושת חללי יבנאל במאורעות 36-39. למעשה ההנצחה המיידית והמרכזית היתה הקמת מושב עובדים בשם 'משמר השלושה' בסמוך למקום נפילתם. ביטוי לכך נמצא בחוברת בית הספר ביבנאל:

" אליעזר רוזובסקי (כתה ד') לנשמת השלשה.

לא במצבת אבן קרה נסתפק

לא רק באזכרות נזכיר את שמם,

לבנין, עבודה ויצירה נשתוקק.

רק אתמול נשפך דמם

⁷⁶ דוחות פריינטה, 31.7.1903, אצמ, תיק J15/5493, עמ' 50; דוחות פריינטה 15.7.1904, אצמ, תיק J15/5494, עמ' 9.

⁷⁷ קוסטיצקי (לעיל, הערה 17), עמ' 139-142.

⁷⁸ ש"מ, 'יבנאל', דאר היום, 30.12.1934.

⁷⁹ ש. שמעוני, 'מהגליל התחתון', הפועל הצעיר, 20.6.1924; ועד התאחדות האכרים, 22.6.1924, מל 4-312-8-1-18.

⁸⁰ עבר הדני (לעיל, הערה 65), עמ' 479; ענתבי וסחין – ועד הביבליוטק יבנאל, מל, תיק 4-312-8-1-17, 10.6.1909.

⁸¹ א.ס. 'יבנאל', דאר היום, 9.9.1931; יבנאלי, 'יבנאל', דאר היום, 11.7.1932.

וכבר עולים, ישוב מקימים.

הישוב – הוא המצבה !

מצבות כאלה נקים

הרבה, הרבה מאוד.⁸²

בית גן השכנה, קבלה חלק גדול מהשירותים הציבוריים ביבנאל, ובה נבנה בית קומתיים ששימש לכל המוסדות הציבוריים המקומיים: בית ועד, בית כנסת, גן ילדים, ובשנים מאוחרות יותר גם כתחנת משטרה. את מימיה קיבלה בית גן ממעיינות קטנים סמוכים. כשגדלה המושבה והחלו בגידול טבק, עלה צורך בתוספת מים. האכרים בנו בקיץ 1924 ביוזמתם, תכנונם וביצועם העצמי סכר בואדי. הסכר נפרץ ונגרף בחורף 1927.⁸³

המוסדות הראשונים שהוקמו עם הקמת יבנאל ביוזמה מקומית, היו מוסדות הדת: בית קברות וה'חדר'. בשלב בניית הבתים בנתה יק"א מבנים לשירותי חינוך ובריאות, בניין לבית הספר ובנין למרפאה. הקמתם משקפת מזווית של תרבות חומרית ומבחינת התפתחות החברה במקום, את האופי הדתי של תושבי יבנאל שרובם היו אדוקים. בשנים מאוחרות יותר נבנה 'בית העם' בראש המושבה, כמוסד המרכזי. התפתחות המוסדות מראה מעבר מתפיסת הדת כגורם מעצב תרבות, לתפיסה חילונית-לאומית, המעמידה במרכז את האדם והעם.

1.3.3 דרכים בבקעת יבנאל:

מערכת של שלוש קבוצות דרכים הובילו מהמושבה ואליה. רשת דרכי העפר לשדות, דרכי קשר אזוריות בין המושבות בגליל התחתון, וחיבור לדרכים ארציות. את דרכי העפר תיחזקו האכרים לאחר כל חורף כדי לתקן את נזקי הגשמים, כדי לאפשר נסיעה בעגלות אל השדות והבאת התבואה לגורן. דרכי עפר לחיבור בין המושבות נסללו על ידי יק"א בסמוך להקמת המושבות. סלילת כבישים התבצעה מאמצע שנות העשרים בהשתתפות יק"א, ההסתדרות הציונית והממשלה. תמיכת הממשלה שנבעה מצרכי ביטחון והתפתחות התחבורה המוטורית איפשרה את סלילת הכבישים.

במפה משנת 1941 מסומנות דרכי השדות העיקריות ומערכת הכבישים מכנרת דרך יבנאל ובית גן, לכיוון כפר תבור. ניכרות משבצות חלקות ההשקאה והפרדס, ובנייה על מקום הגורן שיצא משימוש. המפה משקפת את השינויים המבניים והחקלאיים של יבנאל לאחר מציאת המים. חשיבות רבה היתה לקשר אל תחנת הרכבת בצמח שהיתה אמצעי התחבורה הממונע היחיד, שקישר את ישובי הגליל התחתון למרכזים ארציים, עד מלחמת העולם הראשונה. אחרי המלחמה תיקנה יק"א את הדרכים שבין יבנאל-שרונה, פוריה-כנרת, יבנאל-כנרת ויבנאל-מלחמיה.⁸⁴ תחילה נסלל הכביש בין יבנאל לכנרת בשנת 1923. באמצע שנות השלושים פנתה

⁸² רוזובסקי, אליעזר, 'לגשמת השלושה', אלמה ב', בית הספר יבנאל בית-גן ומשמר השלושה, ניסן, תפרי"ח [אפריל, 1938].

⁸³ יהורב, 'מן הגליל התחתון', הארץ, 24.8.1924; רגב, יואב, בית גן: מושבה בגליל התחתון, נתניה: אחיאסף, 2005, עמ'

102; י.ב. 'מן הגליל התחתון', הארץ, 9.1.1927.

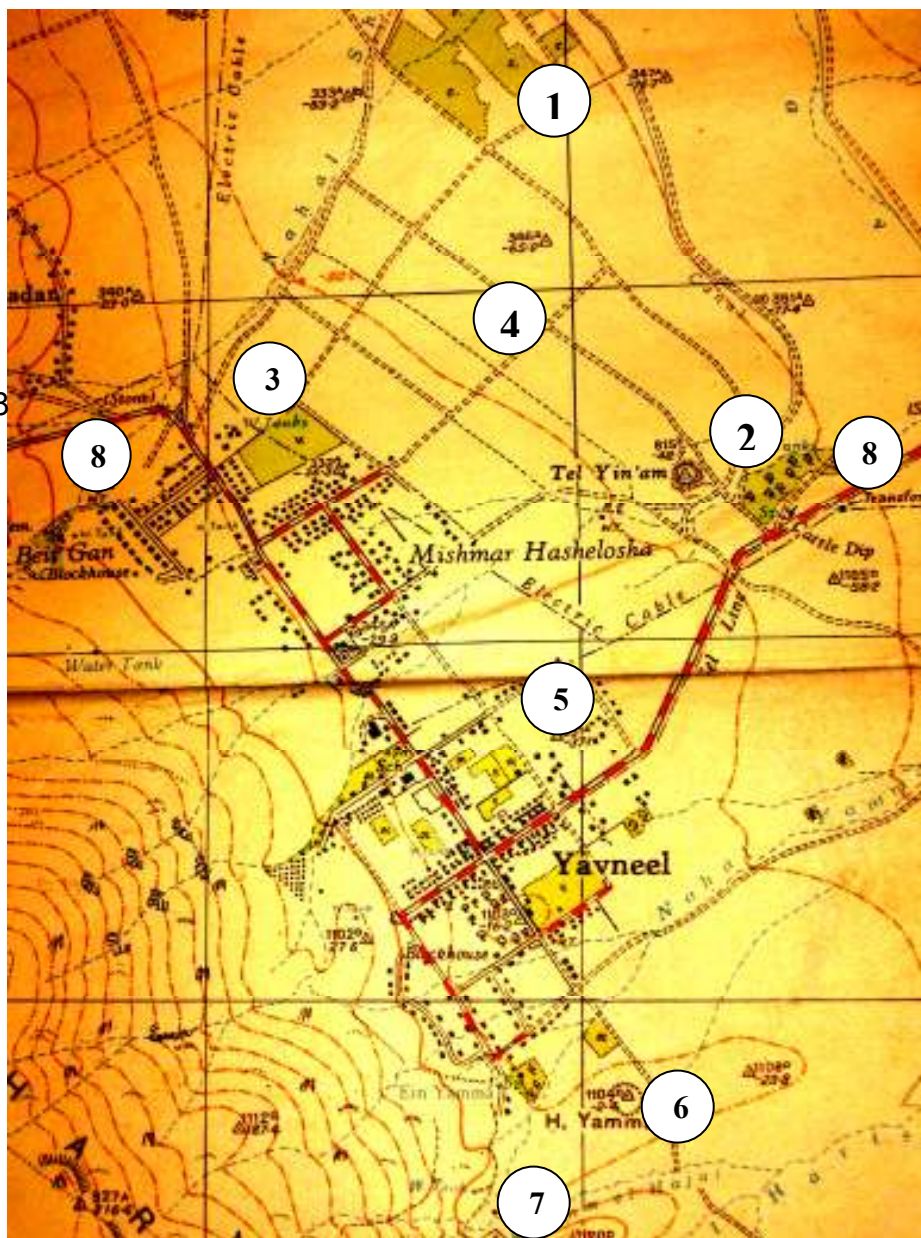
⁸⁴ ש-י, 'מכתבים מן הגליל', הארץ, עמ' 4, 21.11.1920; 'בארץ ישראל', הצפירה, 14.12.1920.

המושבה בבקשה לסלול כביש בינה לבין כפר תבור, במטרה לאפשר קשר עם בית הספר החקלאי כדורי, לקידום החינוך והחקלאות.⁸⁵ הכביש בין יבנאל לכפר תבור נסלל בשנת 1942.⁸⁶

מפה מס' 5: בקעת יבנאל בשנת 1941.⁸⁷

- 1 פרדס משותף
- 2 ביצה ובאר
- 3 חלקות השקאה
- 4 דרכי השדות
- 5 בנייה על הגורן
- 6 חירבת ימה
- 7 בית הקברות
- 8 כביש שרונה כנרת

⁸⁵ עבר הדני (לעיל, הערה 65), עמ' 510; ש-כ-ן, 'בגליל התחתון', הארץ, 26.7.1933.

⁸⁶ כביש יבנאל-כנרת: הסתדרות העובדים אל התאחדות האכרים בגליל התחתון, על התחלת העבודה, אוסף צימרמן, 12.12.1923; כביש יבנאל לכפר תבור: התאחדות האכרים בגליל התחתון [?], אל סגן מושל מחוז טבריה; על סיום סלילתו: מל, תיק 4-312-8-1-66, 20.4.1942.

⁸⁷ מפת מחלקת המדידות של ממשלת פלשתינה, 1941, תוקן והודפס על ידי מחלקת המדידות של מדינת ישראל 8.1958.

1.4 הבקעה ושדותיה

בעשורים האחרונים מתפתח המחקר הגיאוגרפי העוסק בהבנת הנוף כמוצר תרבותי, אשר מעוצב בתהליך מתמשך על ידי אוכלוסיית המקום, ומציג את סמליה בתוכו. הסעיף יבדוק את קשרי אדם נוף במושבה החקלאית יבנאל.

1.4.1 שמות המקומות בבקעה:

תהליך התיישבות של אוכלוסייה חדשה מלווה גם בשינויי נוף ובשינויי שמות בנוף.⁸⁸ כאשר נקנו אדמות הגליל התחתון ונוסדו המושבות, המקומות השונים זוהו תחילה לפי שבטי הבדואים שחיו בהם, ובשמות שהתושבים הערבים כינו אותם. המתיישבים היהודים שהיו רובם אדוקים שומרי מצוות, הכירו את הגאוגרפיה של 'ארץ אבותיהם', וחידשו שמות הנזכרים במקורות. אימוץ שמות מהתנ"ך וקביעת שמות עבריים היו מכשיר פוליטי במאבק הציוני על החזרה לארץ האבות.⁸⁹ בביקורו במושבות הגליל התחתון, הציע אוסישקין למסחאים לקרוא למושבה "כפר תבור".⁹⁰ כשהגיע ליבנאל, אמרו לו האכרים כי מצאו את שם המקום העברי במקורות, והוסיפו כי כוונה נוספת נמצאת במשמעותו, בעזרת האל ייבנה המקום. השם התנ"כי קיבל גם משמעות טיפולוגית, המעידה על זהותם הדתית של המייסדים.⁹¹ בתיאור התנחלות השבטים בארץ, מוזכרת סביבת יבנאל בגבולות שבט נפתלי: "וַיְהִי גְבוּלָם, מִחֶלֶף מֵאֵלֶּון בְּצַעְנָנִים וְאֶדְמֵי הַנֶּקֶב וַיִּבְנֶאל--עַד-לָקוֹם; וַיְהִי תִצְאָתָיו, הַיַּרְדֵּן."⁹² בן יבנאל זיהה את שם מושבתו בהסתמך על התנ"ך והמשנה, החל מהתנחלות השבטים בארץ, וכלה ברכישת אדמה על ידי הברון רוטשילד. בכך הוא קבע את שני עמודי התמך להתיישבות, התחברות ל"ארץ אבותינו" והמעשה הציוני במימון הברון:

"מושבתנו יבנאל. מיקומה: בגליל התחתון, בחלקו הדרומי של שבט נפתלי. נזכרת בתנ"ך בספר יהושע בגורל חלוקת הארץ לשבטים. במשנה נזכרת בשם יָמָה וכן גם בפי הערבים. כך נרשמה בספרי הרכישה בטאבו בעת שהברון רוטשילד קנה את האדמה."⁹³

משה שולמן אכר ביבנאל, שיקף את נוף בקעת יבנאל וסביבתה הנשקף מפוריה, כבקעה רחבה עטופה בשדות צבעוניים. הודגש המבנה הפיזי המתוכנן של המושבות:

"לרגלך בקעה רחבה ושדות בר ירוק וכתום עוטפים אותה ובתוכה המושבה ימה, שטוחה לפניך מחולקת לבתיה וחצרותיה כטבלא של שח-מט. ולצידה המושבה בית-גן בנויה

⁸⁸ על הקשר בין שמות מקומות ולאומיות: בר-גל, יורם, 'מפות ולאומיות: קריאה מחודשת ב'אטלס ישראל'', אופקים בנאוגרפיה 55 (2002), עמ' 8-29.

⁸⁹ כך, יוסי, 'שמות מקומות ותפקידם הפוליטי: המאבק הציוני לשמירת שמות המקומות העבריים בתקופת היישוב', מחקרים בנאוגרפיה ט"ו (1998), עמ' 105-116.

⁹⁰ ענתבי, יהודה, יומן ט' בחשון תר"פ, מצוטט ב: הראובני, מאיר (עורך), כפר תבור (מסחה), כפר תבור: המועצה המקומית, 1976, עמ' 68.

⁹¹ עבר הדני (לעיל, הערה 65), עמ' 116; קוסטיצקי (לעיל, הערה 17), עמ' 144.

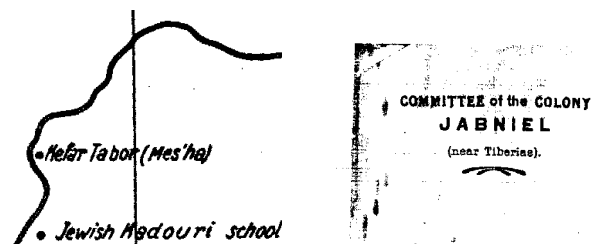
⁹² ספר יהושע, פרק טו, פסוק 11; פרק יט, פסוק 33.

⁹³ שפר, גדליה, הקלטות שרפמן, CD12, עמ' 24; מפת יק"א לסלילת דרך בואדי פיג'ס, אצמ, תיק J15/M150, 31.7.1903.

בתבנית קמץ גדול אדום. לצד דרום תוכל לראות את המושבה מלחמיה, דרך מסילת הברזל ועמק הירדן.⁹⁴

בתחילת המאה ה-20, בהשפעת השפה הערבית והמורים הראשונים אפשטיין ווילקומיץ, נקבע ההיגוי הגלילי שביטא כל "ב" כאות דגושה. השם כפר תבור נהגה KEFAR TABOR, השם יבנאל נהגה JABNIEL.

איורים מס' 3-4⁹⁵ : הגיית שמות המושבות.

יבנאל שמרה לאורך שנים על השם הערבי ימה שמקורו בתנ"ך⁹⁶, במקביל לשמה החדש. כך גם כפר תבור אשר מזוהה בשם "כפר תבור" בהתייחס לתפקידה ההתיישבותי ציוני, ואילו בשם "מסחה" בהקשר נוסטלגי לעבר: "כפר תבור על נופיו ואנשיו וסביבתו העוינת הוא פרק בראשית במסכת ההתיישבות שאפשר להגדירו כנוסטלגיה מסחאית."⁹⁷ מלחמיה שינתה שמה למנחמיה בשנת 1921, בעת ביקורו של הנציב העליון הראשון הרברט סמואל במושבה: "לאות זיכרון לביקורו של נציב יהודה הראשון אחרי אלפיים שנה של גלות, הוחלט לשנות את שם המושבה ממלחמיה (שפרושה מלחמה, כי רבות נלחמה המושבה על קיומה), לשם מנחם – על שם אבי הנציב."⁹⁸ סג'רה שמרה על שמה הערבי למרות ניסיונות להחליפו בשם העברי אילניה: "השם הערבי סג'רה נדבק לישוב העברי ונשתרש בהתיישבותנו כמושג היסטורי."⁹⁹

השפעת עמים ותרבויות על תחלופת שמות מקומות ניכרת גם בשמירת צלילי שמות מקומות או בשילוב משמעות השם הישן בשם החדש.¹⁰⁰ נתינת ובחירת שמות למקומות והשימוש בהם, משקפים לרוב את דמותה של החברה המקומית ומבטאים את הקשר שלה למקום¹⁰¹. לנתינת שמות עבריים ליישובים היתה מטרה כפולה: פנימית, ככלי להעמקת הקשר שבין העם לארצו, וחיצונית, כדי לחזק את הטיעון בדבר הזכות ההיסטורית של עם ישראל על 'ארץ

⁹⁴ שולמן, מ. 'פוריה', החרות, 1.7.1912.

⁹⁵ נייר מכתבים של ועד יבנאל, ועדי מושבות הגליל אל המושל האזרחי בטבריה, אוסף צימרמן, 9.5.1921; מפת תיירות 1933 מתוך: כץ, יוסי, 'הציונות ושיווקה של ארץ-ישראל: מדריכי התיירים הציוניים בתקופת המנדט הבריטי', קתדרה 97 (2001), עמ' 108. עוד על ההיגוי הגלילי: בר-אדון, אהרן, "הניב הגלילי ומיבטאו – פרק בתולדות תחיית העברית בארץ-ישראל", קתדרה 24 (7.1982), עמ' 115-138.

⁹⁶ בגבול נחלת שבט נפתלי: ספר יהושע, י"ט, 33.

⁹⁷ הראובני, מאיר (לעיל, הערה 90), עמ' 8.

⁹⁸ תושב, 'הנציב העליון במנחמיה (מלחמיה)', הארץ, 18.4.1921.

⁹⁹ מיכאלי, בן-ציון, סג'רה תולדותיה ואישיה, תל אביב: עם עובד, 1973, עמ' 15.

¹⁰⁰ בנבנישתי, מירון, 'המפה העברית', דהאן, יוסי והנרי וסרמן (עורכים), להמציא אומה – אנתולוגיה, רמת אביב:

האוניברסיטה הפתוחה, 2006, עמ' 190-195.

¹⁰¹ כץ, יוסי (לעיל, הערה 89), עמ' 105.

אבותיו.¹⁰² בחלק ממושבות הגליל התחתון כמו ביבנאל, ניתן שם עברי תנ"כי למקום על ידי האכרים המייסדים עצמם בסמוך להקמת המושבה, אף בניגוד לחברה המיישבת שהמשיכה משך שנים לקרוא למושבה ימה (YAMMA).¹⁰³

1.4.2 נוף בקעת יבנאל

ברסלבי ציין את השפעת הנוף על האדם בגליל: "טבע האזור של חקלאות בעל, חיי העמל הקשים, הריחוק ממרכזי היישוב העברי בארץ ללא דרכי תחבורה נוחות, חיי השמירה וההגנה על החיים והרכוש, טבעו את חותמם על דמותם של האכר, הפועל והשומר העבריים."¹⁰⁴ נוף יבנאל בהשתנותו הטבעי חותמו גם על בני האכרים שנולדו וגדלו בו.

טריסטרם תיאר בביקורו בשנת 1864 את הבקעה ותושביה הדלים: "בקעת יבנאל, אגן רחב מוקף גבעות. כשני מילין רוחבו ומילין אחדים אורכו, שטוח ופורה, זרוע דגן, אך מקצהו עד קצהו לא יראה אף שיח אחד. כאן פגשנו נשים אחדות עטופות כליל בחבילות עצומות של גבעולי חוחים שקוששו בחריצות כחומר דלק – מצרך יקר ביותר בחבל ארץ זה. המידרונים מסביב זרועים אוהלי בדווים שחורים, לא מקובצים אלא פזורים. ברחבי האמפיתיאטרון העצום רעו עדרים לאין מספר. העובדה שבעמקים אין כל ישוב של קבע, מעידה על מארת הסכנה המתמדת ששרתה דורות על דורות בארץ זו."¹⁰⁵

שנים אחדות אחרי טריסטרם סייר גרן בארץ ישראל. בבקעת יבנאל רעה עדר גמלים שהגיע מעבר הירדן, והוא ציין שנים עשר אתרי חירבות עזובות בסביבה. באחת מהן נמצאו כעשר משפחות פלחים. "בשעה אחת וחמש עשרה דקות הגעתי לתחתית עמק שפר. נובעים כאן כמה מעיינות בשם "עיון ימה" ויוצרים ביצה קטנה. בקרבת מקום יש על גבעה כפר חרב בנוי אבני בזלת, בשם "חירבת ימה", והוא אולי כפר ימא שבגליל המוזכר בתלמוד."¹⁰⁶

בכתב העת 'העולם' משנת 1909 התפרסמה רשימה על ייחוד נוף האדם במושבות הגליל: "הרושם הראשון שעושה המושבה בגליל התחתון הוא לגמרי אחר מאשר במושבות הנטיעות [מושבות פרדסי יהודה]. פה איננו מוצאים אפנדים [אדונים] עברים כי אם אכרים פשוטים ואמיתים. פה איננה שפוכה רוח האדנות והעצלנות. פה אין יושבים אנשים בעלי דרישות גדולות, בעלי אחוזות לפי רוחם ושאיפותיהם העובדים במוחם ולא בידיהם, כי אם אכרים העובדים ואוהבים את עבודתם, אכרים מלובשים בגדים פשוטים, ופניהם בריאים ושזופים מן השמש וידיהם חזקות ומורגלות בעבודה. ברחוב אנו פוגשים אכר הולך טעון כלי עבודה על כתפו. פה אנחנו רואים צעיר נוסע בעגלתו הרתומה לזוג סוסים חזקים, מוביל עשב מן

¹⁰² כץ, יוסי (לעיל, הערה 89), עמ' 114.

¹⁰³ שימוש בשמות הערביים YAMMA וגם MESA בדוחות יק"א: בדוח בנייה בגליל התחתון של יק"א, אצמ, תיק J15/6677, לעומת השימוש מוקדם בשם העברי "יבנאל": יחיאל ברקוביץ, אישור קבלת הבתים, "11 בטבת תרס"ד, יבנאל", אצמ, תיק J15/6414, 30.12.1903.

¹⁰⁴ ברסלבי (לעיל, הערה 20), עמ' 316.

¹⁰⁵ טריסטרם, הנרי בייקר, מסע בארץ ישראל: יומן 1863-1864, ירושלים: מוסד ביאליק, 1981, עמ' 316. תיאורים דומים

נוספים אצל ביתן (לעיל, הערה 18), עמ' 73.

¹⁰⁶ גרן, ויקטור, תיאור גיאוגרפי, היסטורי וארכיאולוגי של ארץ ישראל 6–הגליל א', ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1985, עמ' 177-180.

השדה. לפני הבתים איננו רואים שפחות ערביות כמו במושבות הנוטעים. בגינות אנחנו רואים אכרים או בניהם ולפעמים גם נשיהם או בנותיהם משקים את הירקות.¹⁰⁷

כשנה לאחר מכן טייל יצחק בן צבי עם חבורת פועלים בגליל, ורשמיו ממושבות הגליל התחתון עוסקים בעיקר במבנה המשק החקלאי, המיכון, הקשרים עם הערבים והחישובים הכלכליים: "אכרי ימה עובדים כולם בעצמם ונוסף לזה רובם מעסיקים חראתים ערבים ואינם זקוקים, לדבריהם, לפועלים עבריים. הם מסתפקים בחמישה עשר פועלים יהודים העובדים במושבה. יש לראות שינוי-מה לטובה בזה שהאכרים התחילו להתעניין במשק בית. מגדלים עופות וכו', אך ירקות אין להם. אולם כל האכרים עובדים בשדות כמו ידיהם."¹⁰⁸

בסוף המאה ה-19 ניקנו אדמות בחורן על ידי אגודות של יהודים מבולגריה ורומניה, ועל ידי הברון רוטשילד. בסיועו החלו המתיישבים לבנות חמש מושבות, למרות שלא קיבלו אישורי בנייה. כאשר הודח פקיד הברון אוסובצקי, גורשו המתיישבים היהודים.

המתיישבים הראשונים ביבנאל היו מגורשי החורן ויוצאי מושבות ותיקות יותר. על קורותיו סיפר אחד מהם, שהיה ממייסדי יבנאל:

"סבא יחיאל ברקוביץ החליט לנסוע ולתור את הארץ המובטחת בטרם יביא לשם את משפחתו בת עשרת הילדים. בשנת 1895 באו התושבים הראשונים ועלו לסאחם ג'ולן וקראו למקום "תפארת בנימין" לכבודו של הברון בנימין רוטשילד. הגדיל לעשות אוסובצקי שהיו לו מהלכים בדרגות שמעל למושלים המקומיים. ביום בהיר אחד באה הפקודה מדמשק לעזוב את המקום. מגורשי החורן עברו לראש פינה וכשנודע על קניית אדמות ימה, החליטו להתיישב שם."¹⁰⁹

היציאה לתור את הארץ, ההליכה לארץ המובטחת, המפגש הראשון עם נוף הבקעה וקשיי שלב ההאחזות, חוזר ומופיע בזיכרונות המתיישבים הראשונים. קבוצת המייסדים השנייה של יבנאל באה ממטולה שם סבלו מהדרוזים, ממיעוט אדמה וממחלוקת לגבי נוסח התפילה. מששמעו על קניית אדמות הגליל התחתון, יצאו לבחון את המקום:

"הם לקחו עמם רובה ציד ויצאו ממטולה לתור את הארץ. עברו בכל שלוש הנקודות. באו למנחמיה, מנחמיה ישבה על מים רבים, על הירדן. אבל אקלימה היה חם מאוד והם הרי באו ממטולה, ממקום קריר. באו לכפר תבור ואם כי בכפר תבור מזג האוויר היה קריר, אפילו קריר מאשר ביבנאל, הארץ היתה צחיחה לגמרי. בכל השטח לא היו כמעט מעינות מים, ומעינות המים המעטים היו בידי אנשי ערב-א-זביית, והיה קשה מאוד להסתדר איתם. ליבנאל ירדו הרוכבים מכיוון צפון. ירדו מההרים של טבריה וקרני חיטין הנה, אל הבקעה הזאת. בהיותם על ההר ראו מלמעלה את הבקעה רחבת הידים, זו שקוראים לה היום בקעת יבנאל, והמון עדרי בקר וצאן רועים בה. בסביבת יבנאל לא היו כפרים. רוב המתיישבים היו בדואים שעסקו בגידול צאן ובקר ומעט גם בחקלאות, בעיקר תבואות חורף לתצרוכת

¹⁰⁷ י.ל. 'המושבות במחוז טבריה 2', העולם, 13.7.1909.

¹⁰⁸ בן צבי, יצחק, רשמי דרך, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1972, עמ' 62. מופיע גם אצל עבר הדני (לעיל, הערה 65), עמ' כד.

¹⁰⁹ משפחת ברקוביץ, בדרך החורן ליבנאל, יבנאל: הוצאת המשפחה, 1980 [?], עמ' 11-12.

עצמית. כשראו את הבקעה הזאת, את עדרי הצאן והבקר, את יבולי התבואה, קסמה להם הבקעה והחליטו שאליה הם יבואו, כאן יקימו את ביתם.¹¹⁰

ביטוי מיוחד למרכיב הלאומי באקט הכניסה למקום חדש, נעשה בעלייה למנחמיה. למייסדים היתה חשובה הפגנת המרכיב הלאומי בהתנחלות על אדמתם, הן כביטוי לתחושותיהם ואמונתם הציונית והן כלפי השכנים. על כן "הסתדרו", לקחו נשק, ושרו כאשר בלבושם הם עצמם יוצרים את "הדגל הציוני":

"לקחנו כל אחד את נשקו, ילקוט ומעט חפצים, אכפנו את סוסינו ועמדנו לשוב למלחמיה. ראו נא, אמר דוד רוזנצוויג, אנו נסתדר בזוגות ונרכב שנים שנים, כאשר האחד יניח מתחת למגבעתו מטפחת לבנה והשני מטפחת בצבע התכלת ובדרך זו נערים על הטורקים. וככה נסענו כל הדרך, היינו מלאי שמחה ורגש ופצחנו בשירה, וכך עלינו למלחמיה עם דגל ציוני. השנה היתה 1902."¹¹¹

משמעות הנוף והבנתו בהקשרי עבר ומסורת ישראל משתקפים בדברי מתתיהו קוסטיצקי, אשר ממבט של בן המושבה המכיר את הבקעה ואתריה, מעניק משמעות לשמותיהם:

"הסתכלתי על הנוף של בקעת יבנאל וראיתי אותו סגור, בקעה סגורה בהרים, רכסי הרים. היום קוראים לזה הרי יבנאל, הרי כנרת, ואנחנו בזמנו קראנו לזה בשם כללי הרי נפתלי, כי זהו שבט נפתלי, זוהי נחלת שבט נפתלי כאן. והיות והחירבה הזו, זאת אומרת הישוב הזה הוא היה במערב הבקעה הזו, זה נקרא יָמָה. אני לא יודע בדיוק, אבל שמעתי שבתלמוד זה גם כן נקרא, זאת אומרת בימים קדומים כבר גם כן ידעו על חירבת ימה, זאת אומרת שזו היתה חירבה מימים קדומים. וזה לא נקרא חירבת ימה מפני שזה חרב, אלא כפי הנראה מזמן מזמן, זהו שם עתיק ימים. השם של המקום הוא יְבִנְאֵל כידוע לכם, וגבולות נפתלי היו מיבנאל בואכה עד לקום. ישנם כפרים פה בסביבה אשר אפשר לקשור את השם הזה אליהם. זה מתחיל מ: אָל-נֶקֶב, מדמיה עד נקב עד יבנאל. זאת אומרת, דְמִיָּה קיימת עוד היום, המקום קיים, הוא בצפון הבקעה."¹¹²

עיבוד השדות שינה את פני הסביבה ועיצב אותה בהתאם ליכולת האכרים וחריצותם, ובהתאם לרמת הציוד החקלאי בן הזמן. סיקול, עקירת סידריות וסתימת ערוצים היו לעבודות פיתוח החוזרות על עצמן. האכר ניכר בשדותיו. נוף השדות היה כספר פתוח, אותו כתבו האכרים ובו קראו, ועל פניו משתקפת דמות בעליו. אכר חרוץ טייב והכשיר את אדמת שדותיו והתגאה בפועל כפיו. בן האכר אולי לא במודע, מפרט את הצד המעשי של האתוס הציוני "עבודת האדמה" כהמשכיות של בן בעקבות אביו:

"אחרי הגשמים, זרעו (כמו בימי אלכסנדר ינאי) הזריעה היתה בידיים, הייתי מיטיב לזרוע זריעה במפולת-יד. השדה אחר כך היה כמו ספר פתוח – ראו מי יודע לזרוע, ראו מי בעל השדה. הן בסיקול אבנים, הן בעקירת סידריות, בסתימת תעלות וואדיות. כשהופיע

¹¹⁰ שולמן, שמואל, 'הבקעה הקסומה', בתוך: ענר, זאב (עורך), על הגורן בליל לבנה, תל אביב: עם עובד, 1980, עמ' 24; שפר, גדליה, זיכרונות, בית אלון, עמ' 2: "בקעת ימה – ארץ חדשה".

¹¹¹ דגן, שאול, שנים של זהב: סיפורים גליליים, חיפה: גסטליט, 1982, עמ' 46.

¹¹² קוסטיצקי מתתיהו, הקלטות שרפמן, CD12, עמ' 13.

הקומביין – יכלו להבחין באיזה שדה הקומביין עובר מקצה לקצה בלי עיכוב. סתמתי כל ואדי, הוצאתי את האבנים, השדות היו נקיים ויפים. את הסידריות אבא עוד עקר, אני המשכתי אחריו.¹¹³

נוף השדה הוא תבנית נוף האדם. שניהם מעצבים זה את זה ומשקפים האחד את אופיו של השני בתהליכים איטיים ומתמשכים, תהליכים דוריים. על יחסי אדם-נוף כתבה עמית: "לגורם אנושי, לאירוע או למקום יש תרומה חשובה להבנת הנוף – התרבותי, החברתי, הכלכלי, הפיסי, הביטחוני והיישובי. לשליטה זו השפעה רבה על עיצוב נוף, ולולא הכרת הדמות, בחינת הביוגרפיה שלה, ההשפעות על חשיבתה ואופן החשיבה, לא נוכל לפרש את הנוף הנוכחי ונופי עבר."¹¹⁴

חיבור אדם-אדמה במעשה ההתיישבות בגליל נוצר מנתונים גיאוגרפיים ופיזיים, ונקבע בעקרונות ותכונות של המתיישבים הראשונים: זיקה דתית ושאיפה להתיישב בארץ האבות, מאפיינים לאומיים בהתנחלות, דבקות במעשה ההתיישבות למרות קשיים וסבל, עבודת האדמה בפועל והמשכיות.

1.4.3 שדות המושבה ובני האכרים.

חלוקת האדמות הראשונה בין מתיישיבי יבנאל נקבעה בהתאם למאפיינים הגיאוגרפיים, טיב הקרקע והמרחק אל המושבה: לכל אכר הוקצתה חלקה בתוך כל שבעת הגושים: בית-דג'אן, סיידה, טיירה, שמסין, זמזומיה וזינטסהלה, טבנדג'ה ואל-מל שנחלקו בשווה בין 36 המתיישבים הראשונים, יחד כ 270 דונם לאכר.¹¹⁵ בנוסף קיבלו האכרים שני שטחים נוספים שלא נחשבו כשדות פלחה, האחד הוא המגרש שכלל את הבית, החצר וגן שנקרא חכורה, והשני היא חלקת גורן בצמוד למושבה בה עיבד את תנובת שדותיו.

שמות הגושים נשמרו מתקופת הבעלים הערבים ובשמות האלה הם מופיעים במפות יק"א, וכך הם זהו לאורך שנים.¹¹⁶ בבקשת החלפת אדמות של הקק"ל משנת 1958 השדות מזוהים לפי מספרי הגושים והחלקות כפי שנמצא בטאבו, וליד כל שדה נרשם גם שמו הערבי. במסמך רשומים שבעה שמות שרובם מופיעים כבר בחלוקה הראשונה.¹¹⁷ בשנות השלושים נעשה ניסיון להחלפת השמות הערביים בשמות עבריים, שמבטאים את התרבות והערכים של המתיישבים החדשים. רוב השמות החדשים מבטאים מאפיינים גיאוגרפיים וטקסטורליים של הגוש, חלקם שואב השראה ממקורות יהודיים:

¹¹³ שפר, גדליה, הקלטות שרפמן-תימלול שולמית, CD1, עמ' 9.

¹¹⁴ עמית, עירית, אתר הסמינר 'ביוגרפיה מעצבת נוף' באוניברסיטת בר אילן:

<http://faculty.biu.ac.il/~amitcoi/Course4/syllabus/biograph2004-5syllabus.doc>

¹¹⁵ מפת יק"א, אצמ, תיק J15M/164, שם; השמות הערבים של החלקות הנמצאים במפת יק"א, מופיעים גם במפה על הכריכה של הספר 'בטרם האיר הבוקר' שיצא בשנת 1982; קוסיצקי, תמר (לעיל, הערה 37), עמ' 232-233. חלוקת גושים לשדות באופן דומה בכפר תבור: ביתן (לעיל, הערה 18), עמ' 222.

¹¹⁶ בכפר תבור חולקו השדות לתשעה גושים נפרדים ששמרו על שמותיהם הערביים, כת, CD1, #10111, 7.11.1919;

הסבר שמות בערבית של 22 מקומות בבקעת יבנאל על ידי בן הדור השלישי ביבנאל: קוסיצקי, יונתן, 'מקומות ומקורות שמם', בתוך: קוסיצקי, תמר (לעיל, הערה 37), עמ' 232-233.

¹¹⁷ גריס צימרמן, שרה, אל קק"ל מחלקת הקרקעות ירושלים, 16.7.1958, אצמ, תיק KKL5/24852.

"הסחון = בית שמש. הסיפון = ספון. אֶלְמֶל = מעלה עליון. זִנְטָה סְחֶלָה = מעלה תחתון. טְבִנְגָ'ה = מעלה אפור או אפרורית. טְבִנְגָ'ה תחתונה = שפה. טִיכָה דְלִיקָה = רמה עליונה או עלית. טִיכָה שְׁמִסִין = רמה תחתונה או תחתית. זְמִמָּה = שפלה. בְּגֶן = ביקעה. סְדוּר = מידרון. סִידָה = סיידתה. ולחִירָבָה = כמובן, חורבה." ¹¹⁸

עיבוד השדות בעשור הראשון שיפר את השדות, סלעים ואבנים סוקלו, חלק משיחי הסידריות נעקרו וחריצים נסתמו, כדי לאפשר חריש ועיבוד נוחים בכלים שהלכו והשתכללו. כאשר נקנתה אדמה נוספת והגיעו אכרים חדשים ליבנאל, הם דרשו חלוקה מחדש של השדות כדי שלא יפלו בחלקם שדות מרוחקים ובאיכות נמוכה. האכרים הותיקים לא שמחו לחלוקה מחודשת שקבעה הפקידות. באספה כללית של האכרים ביבנאל, ב"ט תשרי תרע"ג [23.12.1912], הוחלט לדחות את החלוקה שהציעה הפקידות ולהביא הצעה שונה בפני רזנהק פקיד יק"א, האחראי על מושבות הגליל התחתון:

"שתישאר החלוקה הקודמת ולאלה ארבעת האכרים שיש להם בשמסין [גוש מרוחק מהמושבה] ניתן להם את הביג'נים והסיידות ובכלל נשתווה כבר בינינו." ¹¹⁹

נבחרה ועדה שעבדה תכנית איך צריכה להיות החלוקה, זו הובאה לאספה כללית של אכרי המושבה ובאה במשא ומתן אודות זה עם פקיד יק"א רזנהק. לאחר דיונים ויגיעות חולקו 13 גושי הקרקע מחדש, ולמרות הרצון לשמור על רוחב מתאים לעיבוד אירופי, נוצרו שדות שהיו צרים יותר עד כדי 17 מטר. ¹²⁰

כבר מגיל צעיר הצטרפו בני האכרים לאבותיהם ויצאו לעבודת השדה. בנוסף לעבודה עצמה העניק השדה השראה לצעירים ונחקק בעולם החוויות והמושגים, במערכת הערכים ובעיצוב תפקודם כאנשים בוגרים.

"אתה מעמיס את הזרעים, אתה מעמיס את המחרשה, אתה נוסע, אתה זורע, אתה מתחיל לראות את נביטת החיטה, התבואה. אתה חי את כל חווית השדה הזו ובתור בחור צעיר, רק שנה ראשונה שאתה עושה את העבודה של הגדולים, אז זו שנה שמשאירה את רושמה עד הימים האלה אפילו." ¹²¹

טכס החניכה של בן האכר נערך באמצעות המחרשה שחיברה אותו לאדמה ועיבודה. המחרשה בתור כלי עיבוד חקלאי משמשת כאן כסמל מכון בהתבגרות בן האכר.

"כשהתחלתי לעבוד, שבת-שבת, היה חוק ולא יעבור: לא לטייל בהרים מרחקים גדולים – אלא לעבור את כל השדות! מהשמסינים ועד לסיידות – כל השדות. הייתי הולך בוקע את הדרך מהשמסינים, את ואדי פיג'אס, עובר לצד השני, עולה במעלה – שם מעלה קשה – לטיירות, ממשיך לסדורים, לסיידות, עובר לביג'אנים, חוזר – זה היה דבר של שבת-שבת.

¹¹⁸ יצחקי, שמואל, הקלטות שרפמן, CD5, עמ' 6, [ללא תאריך].

¹¹⁹ אספת אכרי יבנאל, מל, תיק 4-312-8-1-3, 23.11.1912.

¹²⁰ הגלילי, 'המושבה יבנאל בגליל התחתון', הצפירה, 29.11.1912, עמ' 4.

¹²¹ לבקוב, חיימקה, ממט, עמ' 99.

לראות איך התבואה נבטה, לראות איך היא מתפתחת לראות מה צריך לעשות – לא יכולתי אחרת.¹²²

הטיול היה אחד מהכלים החינוכיים שהונהגו בבתי הספר במושבות. המורה וילקומיץ ראה בטיול כלי לרכישת "ידעת הטבע וכתובת הארץ",¹²³ כמו גם כלי לחינוך מוסרי, גופני ולאומי.¹²⁴ טיולי שבת, בהם חרש ברגליו ובחן בעיניו את אשר חרש וזרע בשדות במהלך השבוע, היו חלק מתהליך השתלבות בן האכר בעבודת נחלת אביו. נוף השדות החליף את חלל בית הכנסת, נוהגי הדת הוחלפו בטכס דת-העבודה בפועל ובלי סיסמאות.

"אני חרשתי בשדה שלנו. נחה עלי רוח טובה כשראיתי איך האדמה משחירה וניצוצות של חומר חלק שהועלה מעומק האדמה מבריק לעין השמש. והחילותי לעבוד בהתלהבות כקצב הדמיון על התפתחות היישוב."¹²⁵

הכרת הסביבה והטבע שהטביעה בבן האכר את זהותו כ"איש השדה", העניקה לבני האכרים סגולות ייחודיות ששימשו אותם בזמן מלחמה.

"אני הייתי איש שדה למעשה מילדותי. וכשהגענו לשלבים יותר מתפתחים במלחמה ובמימדים יותר גדולים, השדה היה טבוע בדמי. אני לא הייתי צריך הרבה להתלבש, הייתי צריך להגיע לאיזשהו מקום מחסה. זה היה טבוע בדמנו למעשה. למעשה אנחנו היינו ככה, אנחנו היינו כמו החג'לס [חוגלות] האלה או ארנבת, היא מורידה את האזנים אחורנית ויושבת, לא תראה אותה. ככה נהגנו בהרבה מקרים וזה באמת היה יעיל. זה היה טבוע בנו, לא למדנו את זה, זה גדל איתנו."¹²⁶

מרחבי השדות היו כר הצמיחה של בני האכרים בהתפתחותם האישית, בהשתלבותם כבנים ממשיכים ובתחומי הביטחון. הכניסה לעול עבודת השדה סימלה עבור בני האכרים את הפרוזדור לבגרות ולאחריות, ולהטמעת פליחת האדמה ונביטת התבואה כחוויה עמוקה. הכרת הטבע וההזדהות עם הנוף הפכו לחלק טבעי בתפקוד בני האכרים שהשתמשו בידע ובתכונות אלו גם במאורעות ובמלחמת העצמאות. השילוב המעשי של רובה ומחרשה ממחיש את הוויית חיי האכרים ובניהם במושבות הגליל המוקפות שכנים ערבים.

"זוכר אני ערב אחד, הייתי בשדות, השדה שלנו היה נקרא אום אל ער'ב, אם העקרבים. שמה מתחת לכל אבן שהיית מרים היית מוצא עקרב. ועישבנו את אדמות התבואה. זה היה בזמן מאורעות דמים ולא יצאנו לשדה מבלי נשק. היה לי רובה, את הרובה הייתי תולה על הקלצ'ק [קרשים בריתמה] של הפרדה ועל זה תלינו את הרובה. וכך חרשנו וידענו שלאן שאני הולך, הרובה נמצא איתי. חגור עם חגורת כדורים כמובן, הולך וחורש."¹²⁷

¹²² שפר, גדליה, הקלטות שפר, שם, עמ' 52.

¹²³ וילקומיץ בדיון של מורי הגליל בסג'רה, 1907, אח, תיק ה/501/ממ/1, ישיבה מס' 4.

¹²⁴ פראוור, אהוד, דרכו של הטיול לידעת הארץ תרמ"ח-תרע"ה, האוניברסיטה העברית, עבודת מוסמך, 1992, עמ' 94.

¹²⁵ קוסטיצקי, מתתיהו, אוסף דגן, עמ' 30.

¹²⁶ קרמר, חיימקה, בית אלון, קייץ 1986, עמ' 18.

¹²⁷ רוזנצוויג, ירמיהו, הקלטות שרפמן, CD6, עמ' 8, 11.

זהות בן האכר מתבטאת בקטע הבא בשני מובנים, האחד היהודי, הנוכח בלוח השנה העברי המשולב בלוח הכללי ובמונחים מהמקורות, כמו "שבע השנים הרעות". והשני הוא השדה, האדמה הסדוקה מיובש, והקמה המצהיבה מחוסר גשם.

"והנה משנת 21 החלו שנות בצורת, קראו לזה שבע השנים הרעות. בחנוכה אני זוכר שטיילנו מבית הספר למלחמיה, וראיתי – הפולים כבר נבטו. ואילו ב-22 ואילך, בחנוכה עוד היה יבש. החיבור שלי בבית הספר היה: 'ח' בטבת היורה הראשון'. ככה עד שנת 29. ב-29 ב-כ"ב בחשון ירד היורה הראשון. ובאמת – אותה שנה היתה שנת ברכה. גם 26 וגם 27 היו שנים טובות. ב-26, שבוע לפני פסח בשבת הלכנו לראות את התבואה בשדות, היו סדקים [מהתייבשות האדמה הכבדה], התבואה היתה עלובה חולה, צהובה. והנה עד שהסתובבנו בשדות, ראינו עננה מתחילה לעלות על פני הרקיע ועד שהגענו למושבה החל גשם. והגשם הזה נמשך 5 ימים תמימים, הגשם הזה הביא את הברכה."¹²⁸

הזדהות בני האכרים עם עבודת האדמה היומיומית מהווה מרכיב בעל משמעות בזהותם הערכית, החורג מהיבט מקצועי-כלכלי. האכרים עובדי אדמתם הם שליחי הציונות של היום והם אשר "כותבים את גבולותיה של הארץ".

"מערכת היחסים של אדם ואדמה, ארץ ומדינה בנשמתה, אינה מצויה אצלכם שם, באוצר, אתה כותב, היא מצויה חיה ונושמת בשדותיה של הארץ הזאת. והיא חיה ומתקיימת במפגש הערכי החקלאי של האכר עובד אדמתו המוציא לחם מן האדמה בראש זקוף ובכבוד בשדותיה של הארץ הזאת."¹²⁹

תמונה מס' 1: בקעת יבנאל 1947.¹³⁰

¹²⁸ שפר, גדליה, הקלטות שפר, שם, עמ' 99.

¹²⁹ צימרמן, יואל, תוכנית רדיו 'בית הורי', 6.8.2001.

¹³⁰ בקעת יבנאל מראה כללי, צילם ויסנשטיין, רודי, 1.1.1947, תמונה מס' 8344, אתר תמונות קק"ל: http://www.kkl.org.il/exhibition/exhibition_heb.asp

בחזית התמונה נראה שדה שלף, מימין מצבות בבית הקברות של בית גן המוקפת חומה, ומאחוריה מבני המשק והבתים בין עצים גבוהים. הבתים הקטנים של משמר השלושה, משמאל התמונה במרכז הבקעה חלקות ההשקאה בכתמים כהים. בתי התושבים על דרך יבנאל – בית גן נראים מימין. ברקע על מדרונות רכס פוריה – אלומות, מבחינים בכרמי הזיתים ששרדו וביניהם שדות תבואה מלבינים. מתחת לזיתים נמצא תל ינועם וחורשת אקליפטוסים ובמרחק מה שמאלה שתי בריכות ההשקיה.

הנוף הפיזי של בקעת יבנאל ודימויו בזיכרונות בני האכרים מעידים על תכני התרבות המקומית. הללו מתבטאים בין השאר בשמות המקומות, בהתייחסותם לנוף בו גדלו ולפעילותם בו. בתוך זה יש 'שדה' מעמד מיוחד, בהיותו מציג את הקשר: 'אדם-אדמה' ואת מרכזיותו בחיי היומיום של בני האכרים במושבת פלחה בגליל.

1.5 נוף האכרות בגליל

מייסדי המושבות העבריות בארץ ישראל היו הראשונים שמימשו את רעיון העבודה העברית בארץ אבותינו, היינו להפוך לאכרים על אדמתם ולהתפרנס מיגיע כפיהם כשהם ובני משפחותיהם נושאים בעול העבודה. בחלק מהמושבות דבקה אווירה חילונית ברוח הלאומיות המודרנית, אך במושבות אחרות כמו פתח תקוה ומטולה בהן נמשכו דפוסי החיים המסורתיים. במושבות נוצר בית הספר העברי ששימש מעבדה להחייאת הלשון העברית. הטיפוס החדש של יהודי ארצישראלי היה בעל חזון לאומי עברי, הרואה בהתיישבות את הבסיס לעתיד העם בארצו.¹³¹

יק"א החברה המיישבת בגליל התחתון בראשית המאה ה-20, קבעה מראש שהאכרים חייבים להתאים את אורח חייהם, את רמת החיים ואת דרכי העבודה שלהם לאלה של הפלאח הערבי. כך נוסדו יבנאל, סג'רה, כפר תבור ומנחמיה כהתיישבות של אכרים שעסקו בעיקר בפלחה. רמת החיים במושבות אלו היתה הרבה יותר נמוכה מאשר במושבות שומרון ויהודה שהתבססו על המטעים.¹³² אכרי הגליל נתונים היו בקרע שבין תחושתם העצמית שאמרה: חלוציות וקידמה, לבין רצון יק"א וחלק מאבות הציונות, שציפו מהם להידמות לפלאח הערבי כלומר: "אכרים פשוטים".¹³³

סעיף זה יפרש ויפרש את מהותה של האכרות במושבה בגליל על ענפיה, הוא יתייחס לעבודת האכר, ולהתפתחות ממשק פלחה למשק מעורב. כמו כן תוצג תמונת מצב יישובית-

¹³¹ אליאב, מרדכי, 'ייחודה של העלייה הראשונה, מבוא', בתוך: אליאב, מרדכי (עורך), ספר העלייה הראשונה, מאמרים, ירושלים: יד יצחק בן צבי ומשרד הבטחון – ההוצאה לאור, תשמ"ב, עמ' יג'-טו'.

¹³² גורני, יוסף, מראש פינה ודגניה ועד דימונה, תל אביב: משרד הביטחון- ההוצאה לאור, 1983, ע' 29.

¹³³ לבונטין, י.י. האכרות, וילנא: דפוס קלצקין, 1911; אב"י [איתמר בן אבי], 'אכרים פשוטים או אכרים משכילים', האור, 22.6.1911.

כלכלית של האכרות ופעילויותיה החקלאיות שסימנו את גבולות ה"תבנית" לתוכה נולדו בני האכרים, בה צמחו וממנה הושפעו.

1.5.1 פלחה חרבה בגליל התחתון:

תכונות קרקעות האזור וכמות הגשמים צמצמו את אפשרויות האכרים בעיקר לעיבוד אקסטנסיבי של תבואות בעל וגידול חיטה, שעורה וקטניות, בתקופה בה חסרו ידע והון לקידוחי מים עמוקים.¹³⁴ החיטה היתה מיועדת לטחינה לאפיית לחם לאספקה עצמית, לזרעים לשנה הבאה, ולמכירת העודף כמקור ההכנסה השנתי העיקרי. החיטה היתה המרכיב המרכזי בסל הגידולים של האכר ולכן נחשבה למלכת התבואה. השעורה שימשה בעיקר כמזון לבהמות. הקטניות שימשו לתצרוכת עצמית ולמכירה וגם לטיוב השדות, כחלק משיטת העיבוד שנקראת מחזור-זרעים. מקורות הזמן מצביעים על הפרשים גדולים לא רק בין התכנון המקדים לבין היבולים בפועל, אלא גם בין היבולים בשנים שונות.

האכר קוסטיצקי ציין טווח יבולים רחב: בשנה טובה מזריעת 10 קיל חיטה [קיל היא יחידת נפח, בחיטה כ- 75 ק"ג] קיבל בגורן 160 קיל. באותה שנה אסף קוסטיצקי גם 140 קיל שעורה, 22 קיל עדשים, 42 קיל חומצה, 30 קיל דורה, 5 קיל שומשום.¹³⁵ בשנה גרועה זרע 30 קיל חיטה וקצר 30, מזה צריך לתת כ- 10 למס היבול - 'עושר' ולבעלי הקרקע שחכר, 4 לחראת, 4 לקוצרים, 2 לרועים ולפירזול הסוסים ויישאר לו 10 קיל. שעורה זרע 8 וקצר 45, דורה נשאר 12 קיל, מהעדשים יישאר 5 קיל, חימצה 10 והסיוסם שלו:

"בחיטה הצלחתי לקבל את הזריעה. ועכשיו צא וחשוב, אם אמכור החומצה והדורה, הלוואי שישפיק לי לשלם את מיסי הממשלה והמושבה. ואני ובני ביתי נהיה נקיים מכל העמל שעמלנו כל השנה, בלי מזון ובלי לבוש לימי החורף."¹³⁶

לאורך השנים התקשו האכרים במושבות הפלחה היבשה להתקיים מהיבול, שהיה תלוי בכמויות הגשמים וחלוקתם ובפגעי הטבע כמו מכות עכברים וארבה.¹³⁷ היו שנות ברכה בהן היבול הגיע ליחס של 16:1 מכמות הזריעה ובשנים שחונות היחס היה 1:1.

מדיניות יק"א הכללית היתה העדפת משק מעורב, תוך התאמה לתנאים המיוחדים של החקלאות בארץ, כמו שנעשה במושבות יהודה. שטחים גדולים ומיעוט מקורות המים גרמו להחלטה שונה לגבי מושבות הגליל התחתון, שאמרה התבססות על פלחה בלבד בשיטת ה'גראנד קולטור'. מתוך כך הוקצו לכל יחידת משק 250-300 דונם לעיבוד אקסטנסיבי – ללא השקאה. האכר התקשה להגיע להכנסה מספקת מהפלחה גם בשנה ממוצעת וכבר בשנים הראשונות עלתה השאיפה לביסוס: "בכלל נוכחו רבים כי ההתעסקות אך במקצוע אחד

¹³⁴ גידולי-בעל אקסטנסיביים הם גידולים על גשם בלבד, גידולי-שלחין אינטנסיביים הם גידולים בהשקיה בנוסף לגשם.

¹³⁵ קוסטיצקי (לעיל, הערה 17), עמ' 321.

¹³⁶ קוסטיצקי (לעיל, הערה 17), עמ' 253-254.

¹³⁷ על מכת העכברים: גר ותושב, 'יבנאל (ימה)', הפועל הצעיר, עמ' 18, 18.7.1913; על נזקי הארבה: שולמן, שמואל, הקלטות שרפמן, CD4, עמ' 13: "אם הסתכלת על השדות, ראית כמו גלי ים. והוחל הזה עבר, לא השאיר שום דבר".

של עבודת האדמה, לא תוכל להעמיד את האכר על בסיס קיים. לכן אומרים להתעסק בזריעה, נטיעה וגדול בהמות.¹³⁸

טבלה מס' 4: כלכלת מושבות הגליל התחתון בתחילת תקופת המנדט:

	1921-1922	1921-1922	1922-1923	1922-1923	1922-1923
טבק בפאונד	תבואה בפאונד	עיבוד בהקטר	תבואה בפאונד	עיבוד בהקטר	מושבות
2439	1834	489	2267	659	מסחה
618	3638	897	4657	874	ימה
366	1260	297	1498	263	ביתג'ן
30	780	309	1977	409	מנחמיה

"אדמה והכנסת מושבות אזור טבריה בשנים 1922-3: מושבות נוספות קטנות יותר: מצפה, כנרת, בעיר טבריה וקבוצת ג'יסר הוסיפו 296 הקטר והכנסתם כ 1000 פאונד. מצב המתיישבים החמיר בגלל המיסים המוגזמים. בחלק מהמקרים עלה המס עד ל 30% מההכנסה לעומת 12.5% שקבע החוק. שתי עובדות שיפרו מעט את התוצאות: נטיעת הטבק וארגון קואופרטיב של מתיישבי הגליל התחתון.¹³⁹

הדוח מצביע על הכפלת ההכנסה בשנת 1923 לעומת שנה קודמת בזכות הכנסת גידול הטבק. הנהלת יק"א זקפה חלק מההצלחה לזכות יכולת ההתארגנות העצמית של אכרי מושבות הגליל התחתון, 'התאחדות המושבות' אירגנה את גידול הטבק, הקצתה הלוואות למגדלים והקציבה שטחים למושבותיה.

אופי העבודה בשדה ובחצר היה אינדיבידואלי, פרט להתארגנויות משותפות של מספר אכרים להחזקת מיכון חקלאי יקר. איכות העבודה, העיבוד הנכון של כל חלקה, העיתוי המוצלח של העיבודים, החריצות, ההתמדה והמקצועיות היו תכונות אינדיבידואליות של כל אכר. העסקת חראת ערבי ופועל עברי היו נתונות להחלטת כל אכר עד מאורעות 1929, שאז סולקו הערבים מהמושבה.¹⁴⁰

בתקופת המנדט בהשפעת הכנסת שיטות משק מעורב, המתבסס על עבודה עברית ועצמית. בעידוד המשרד הא"י והאגרונום וילקנסקי,¹⁴¹ הוכנסו שינויים גם במושבות הפלחה בגליל.¹⁴²

¹³⁸ הרמתי, 'מכתבים מארץ ישראל', הצפירה, 6.9.1904, דיווח מסג'רה.

¹³⁹ RAPPORT DE L'ADMINISTRATION CENTRALE AU CONSEIL D'ADMINISTRATION POUR

L'ANNEE 1923, IMPRIMERIE R. VENEZIANI: PARIS, 1924, pp 142.

¹⁴⁰ מחברת ועד יבנאל סתיו 1929, דוכובני בשם הוועד אל ארבעה אכרים, אוסף צימרמן, 27.8.1929: "להוציא היום את הערבים הישנים בחצרותיהם".

¹⁴¹ עמיאור, חזי, 'המודרניזציה בענף הפלחה בהתיישבות היהודית בארץ-ישראל בתקופת המנדט', עבודת מוסמך,

האוניברסיטה העברית, 2001, עמ' 34-38.

¹⁴² על היבטים שונים של הכלכלה בארץ בתקופת המנדט, אם כי ללא התייחסות לגליל: בראלי, אבי ונחום קרלינסקי, כלכלה וחברה בימי המנדט: 1918-1948, באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 2003; על התפתחות הפלחה בארץ: עמיאור, שם;

שיטות העיבוד המקובלות ביבנאל הושפעו הן ממדיניות יק"א, שיזמה ותמכה בהכנסת שיקולים בדפוס האכרות במושבה, והן מהשפעת אכרים חדשים שהתיישבו ביבנאל, כמו מיכאל ניסנבוים וקבוצת 'קדימה'. בביקורו ביבנאל ב-24.2.1914, אמר הברון רוטשילד כי הוא מתעניין מאוד במצב האכרים, והוסיף, כי צריך לטעת לא רק שקדים, אלא גם להרחיב את גידול הבהמות.¹⁴³

בתחילת שנות ה-20 הקימה יק"א בגליל התחתון תחנת ניסיונות בכנרת ובביתניה. ובשנת 1921 הוקמה ביבנאל תחנת ניסיונות בראשות האגרונום עמרם חזנוב. מטרתה היתה "למצוא פתרון רדיקלי למצב הכלכלי של מושבותינו".¹⁴⁴ הטבק היה הגידול החדש היחיד שהתווסף בשנים 1922-1925, ותלו בו תקוות גדולות שלא התממשו.¹⁴⁵

1.5.2 נטיעות במושבה:

ענף המטעים הוכנס ליבנאל בשתי תקופות שונות ובתנאים שונים. בתחילת העשור השני ליבנאל ניטעו בתנאי בעל, ללא השקאה, שטחים גדולים של שקדים וזיתים. לאחר גילוי המים בשנות השלושים ניטע פרדס בהשקיה.

בישיבת ועד יבנאל ביום כ"ז אדר תרע"ב [16.3.1912], הוחלט להגיש לפרנק הפקיד הראשי של יק"א בארץ, תזכיר בדבר שיפור מצב האכרות. בין הסעיפים נרשם: "לסדר נטיעות ע"י נתינת הלוואות לנטיעת עצים שונים לתשלומין להרבה שנים".¹⁴⁶ באספה כללית לאחר כשבועיים עלו פקפוקים באשר להצלחת הנטיעה, וחשש מנטל החוב הנובע מהחלטה על נטיעה. עלו דוגמאות להצלחה ממשמר הירדן והוחלט לברר במושבות יהודה את החישוב הכלכלי.¹⁴⁷

התפתחות זו מצאה ביטוי בעיתונות הזמן: "המושבה ימה: זה שנים אחדות שאכרי המושבות בגליל התחתון העוסקים רק בזריעות התבואה, נושאים נפשם גם אל מטע הנטיעות. ובהיות פקיד יק"א ה' פרנק בימה כבר הסכים להועיד סכום ידוע בתור הלוואה לאכרים למטע שקדים".¹⁴⁸

המים הספיקו רק לצריכה ביתית ומעט להשקיית ירקות בגינות, והנטיעה נעשתה בשיטת מטע בעל ללא השקיה או השקיית עזר. יק"א הקציבה הלוואה ל 30 אכרים בסכום של 250 פרנק, למימון נטיעת 15 דונם לאכר. סה"כ כ 450 דונם.¹⁴⁹ המחשבה על נטיעת בעל של

על התפתחות החקלאות בארץ, בין השאר: חוברות 'השדה', 'בוטנא' כתבי עת ארציים וכן חוברות 'האכר' ו'בגליל' שנדפסו בגליל התחתון בתחילת שנות העשרים.

¹⁴³ ש"ם, 'הברון רוטשילד [כך!] בגליל התחתון', החרות, 6.3.1914.

¹⁴⁴ עבר הדני (לעיל, הערה 65), עמ' 493.

¹⁴⁵ 'גדול הטבק במושבות הגליל', הארץ, 1.9.1922. יק"א עודדה את הכנסת גידול הטבק בגליל יכולי הפלחה הנמוכים וירידת מחירי התבואה לאחר המלחמה.

¹⁴⁶ פרטיכל ועד יבנאל, מל, תיק 4-312-8-1-3, 16.3.1912, עמ' 24.

¹⁴⁷ פרטיכל האספה הכללית ביבנאל, מל, תיק 4-312-8-1-3, 8.4.1912, עמ' 26-27.

¹⁴⁸ הסכמת פרנק, בארץ ישראל, [ללא מחבר], הצפירה, 5.7.1912, עמ' 5; 'יבנאל', [ללא מחבר], הפועל הצעיר, 18.4.1913.

¹⁴⁹ פרטיכל ועד הנטיעה יבנאל, מל, תיק 4-312-8-1-3, 10.9.1913, עמ' 2.

זיתים ושקדים, כביסוס אפשרי, קיבלה עידוד לאור הצלחת הנטיעות בחוות פוריה הסמוכה.¹⁵⁰

לאחר מלחמת העולם הראשונה חודשה הנטיעה בגליל התחתון: בסג'רה החלו להכשיר שטח לנטיעת שקדים, זיתים וגפנים כי: "בלי נטיעות לא יוכלו האכרים לעמוד על המזרע בלבד". ב 1919 "הסתדרה קבוצת פועלים לעיבוד נטיעות אצל אכרים פרטיים ביבנאל כ 700 דונם נטיעה חדשה וישנה של זיתים ושקדים ואקליפטוסים".¹⁵¹ ב 1921 היו ביבנאל 16000 ד' פלחה וכן 1000 ד' מטעים,¹⁵² בשנת 1922 הורחב השטח הנטוע ל 1587 דונם, מזה 1317 דונם זיתים ושקדים, 160 דונם גפנים וכן 12413 דונם פלחה. 9220 דונם טרשים ומדרונות ההר שימשו למרעה לעדר הבקר והצאן.¹⁵³

התקוות הרבות שתלו האכרים ויק"א בנטיעות הביאו להגברת הנטיעה אחרי מלחמת העולם הראשונה, אך תוצאות חידוש הנטיעה עדיין לא נודעו, ויבנאל המשיכה להתבסס על הפלחה.¹⁵⁴ מציאת המים בקידוח ביבנאל בשנת 1932 איפשרה הכשרת שטחים להשקאה ולנטיעה, והוחלט על נטיעת פרס לאותם אכרים שקיבלו זכות מים תמורת החזרת 50 דונם אדמה לפיק"א.

בזיכרונות בני האכרים נתפסה נטיעת הפרדס כתקווה לעתיד טוב יותר, השתילים הצעירים הם "עצי חיים" ולמרות עקירתם שוקם הפרדס והיה "לדוגמה".

"הפרדסים הראשונים נשתלו בשנת 1935 ובשנים הראשונות הצליחו. בשנת 1936 הפורעים עקרו לנו את חלקם ועמדנו נדהמים – לעקור עצים חיים! על אף הכל נטענו שתילים חדשים וגידלנו פרדסי אשכוליות לדוגמה".¹⁵⁵

משמעות גילוי המים על החקלאות והחברה ביבנאל עולה מזיכרונות משה שולמן. גורמי הכישלון הכלכלי נבעו מאי ההסכמה בין האכרים. חילוקי הדעות ביניהם מנעו ריכוז אדמה מתאימה לנטיעה. לכן ניטע הפרדס באדמות נמוכות וכבדות ובמרחק רב מהמושבה. גורמים אלו הקשו על הצלחתו.

"עם גילוי המים נוסדה חברת 'עלי באר', נבנו בריכות ותעלות בטון לספק מים לשטחי הירקות, החציר והפרדסים. סודרו ויושרו 10 דונם לפרדס ושבעה דונם לירקות לכל אכר שעלו 600 לירות. תמורתם לקחה פיק"א מכל אכר 50 דונם ב 500 לירות ומאה לירות נזקפו

¹⁵⁰ על מעורבותו המקצועית והעיסוקית של יזרעילי מנהל חוות פוריה בתוכנית הנטיעה ביבנאל: פרטיכל ועד יבנאל, מל, תיק 4-312-8-1-3, 12.11.1913.

¹⁵¹ על הנטיעה בסג'רה: צ, 'סג'רה', הארץ, 29.9.1919; על חידוש הנטיעה ביבנאל: הפועל הצעיר, 'השבוע', [ללא מחבר], שנה 13 ח' 13, 9.1.1920, עמ' 18.

¹⁵² מונק, מ., 'יבנאל', הפועל הצעיר, 2.3.1921, עמ' 15. המספרים המעוגלים מעידים על הערכה, מספרים מדויקים יותר במקור הבא.

¹⁵³ זגורודצקי, מ., מארצנו, ירושלים: הוצאת החקלאי, 1923, עמ' 12-13. זגורודסקי שהיה אגרונום במרחביה, הכיר את תנאי הגליל התחתון גם מתוך השתתפות מרחביה בפעילות מוסד "משרד המושבות בגליל התחתון".

¹⁵⁴ א' אבטיחי, 'מכתבים מארץ ישראל', הצפירה, 5.7.1921.

¹⁵⁵ ביידיץ, פרץ, הקלטות שרפמן, CD6, עמ' 11.

לחובו. התחדדו הדעות בין האכרים והפקידות [פיק"א] לגבי מיקום הפרדס. העצים סבלו ומתו מרוב רטיבות וביצות, הפירות נגנבו על ידי שכנים ויצא שכרם בהפסדם.¹⁵⁶

בשנת 1939 היו לעשרים וארבעה אכרים ביבנאל 175 דונם פרדסים, בממוצע כ- 7 דונם לאכר. בין בעלי הפרדסים היו שני בנים, אלמנה אחת, תימני אחד ובעל אדמה שעזב.¹⁵⁷

החלום היבנאלי להעזר בפרדס כדי להתבסס נגזז סופית במלחמת העולם השנייה, כאשר נפסק יצוא ההדרים מהארץ, ומצבו הירוד של הפרדס לא הצדיק את המשך קיומו.

"כאשר ליבנאל היו כבר מים בשפע, כל אכר קבל מים בתמורה לחמישים דונם. ניטעו שישה דונם אשכוליות וקצת לימונים וקלמנטיות. הפרדס נכשל – באה מלחמת העולם [השנייה] וזה שיבש את הפרדסנות ביבנאל."¹⁵⁸

1.5.3 עבודת האכר הגלילי:

השנה החקלאית במושבות הפלחה של הגליל התחילה בהכנות לזריעת תבואות החורף. חלק גדול מהאכרים בעשורים הראשונים, העסיקו חראת ערבי ופועל יהודי במקביל. הווית חיי אכר בימות החורף מחושך ועד חושך, ממבט בנו:

"בתקופת החורף קמו מוקדם להאכיל את בהמות העבודה ואת הפרות, יצאו לחלוב אם היה כבר לחלוב איזה מעט חלב, ורתמו, נכנסו הביתה לשתות משהו חם, לחם מרוח, אם זה היה ריבה, או יותר מאוחר חמאה כבר בזמן הירק [כאשר הפרות מניבות בזכות המרעה], ומיהרו לשדה לחרוש. לזרוע, לחרוש כל היום עד חשכה. העדר חזר כבר מהמרעה, שוב פעם האכילו את הבהמות, האכילו את סוסי העבודה ואחר כך נכנסו לאכול, או מי שהספיק יותר מוקדם – לבית הכנסת להתפלל. בערב היה מתקן ריתמה שנקרעה או את העול [מוט לרתימת השוורים]. אני זוכר שאבא היה כורת ענף, ויושב מחצית הלילה ועד הבוקר היה עול חדש."¹⁵⁹

החראת היה עובד יציב ומסור, ולקח חלק חשוב בעבודות השדה.¹⁶⁰ עם החראת נחתם חוזה לשנה שלמה, אשתו ובניו עזרו בחצר.¹⁶¹ אשת החראת ניקתה את האורווה טחנה כרישנה (סוג קיטנית), וניפתה את כל הזריעה בנפה. בעד עבודות נוספות בבית ובשדה קיבלה שכר של 4 ג"מ (גרוש מצרי) ליום.¹⁶² האכר נתן לחראת לעיבודו חלק מאדמותיו, זרעים, בהמות וכלי עבודה. בגורן בתום הקציר קיבל החראת עשירית מהיבול, 2 קיל חיטה, 2 קיל דורה, רוטל שמן רוטל מלח ורוטל בצלים.

"לחלק מהאכרים היה גם פועל יהודי במקביל לחראת הערבי. אחזנו חראת אבל באותו הזמן היה לנו פועל אחד צוקרמן שהוא עבד אצלנו 3 שנים והוא היה פועל נאמן. הפועל קיבל

¹⁵⁶ שולמן, משה, ראשית התהוות היישוב החקלאי בגליל העליון, אצמ, תיק A335/17, עמ' 36.

¹⁵⁷ רשימת בעלי פרדסים ביבנאל, מל, תיק 4-312-8-1-61, 25.12.1939.

¹⁵⁸ סזנוב, אלקנה, הקלטות שרפמן-שולמית, CD1-21, עמ' 11.

¹⁵⁹ שפר, גדליה, הקלטות שפר, שם, עמ' 67-68.

¹⁶⁰ על הקשר הקרוב למשפחת החראת ועל "שותפות הגורל ביניהם": יצחקי, דוד, לילות כנען, כפר תבור: שבתאי גל-און, 1995, עמ' 49-50.

¹⁶¹ הראובני, (לעיל, הערה 90), ע' 46, מזיכרונות לוי גפן.

¹⁶² חוזה סטנדרטי בין אכר לחראת, אכת, ICD, 11749, עמ' 29, תר"פ. המטבע בשנות המנדט הראשונות היה לירה מצרית וגרוש מצרי: רובינשטיין, שמעון, מטבעות, מידות ומשקלות, ירושלים: הוצאת המחקר, 1997.

לירה וחצי לחודש עם אוכל ומקום לישון. אז הוא היה ישן במטבח אצלנו. אמא היתה מתקנת לו אם צריך, טלאי על טלאי. הוא היה בן במשפחה.¹⁶³

הפועל היהודי הרווק הועסק בעיקר בעונת הקיץ, קיבל שכר חודשי והיה לבן בית, אכל וגר עם משפחת האכר. בעדות הבאה מתואר אכר שהעסיק את הפועל והחראת יחד בעזרה בהובלת התבואה מהשדה לגורן.

"אז כל אכר ביבנאל נהג להחזיק פועל [יהודי] וחראת [ערבי]. חראת לעבוד בשוורים. בקיץ היו כל השלושה מובילים. אכר טוב לא יכול שיהיה לו מגיש אחד [להעמסת העגלה בשדה] צריך שני מגישים. צריך לעבוד, העגלות צריכות לצמות, כן, צריך שניים."¹⁶⁴

הכנת השדה לזריעה החל בחריש הראשון לפני הגשם, לפתיחת השדה לגשמים (שגג בערבית), ואחרי הגשם הראשון חריש בביסוק (מחרשת ברזל כפולה לזוג בהמות) לזריעה.¹⁶⁵ הספק החריש במחרשת ברזל קלה בחרישת שגג היה 15-20 דונם ובביסוק 10-12 דונם ליום, עונת החריש והזריעה נמשכה כ 150 יום.¹⁶⁶

עונת הקציר והדייש היתה העונה הארוכה והקשה בשנה. התבואה שנקצרה בשדות הובלה לגרנות שליד המושבה, שם התבצעו עבודות הדייש השונות בשיטות פרימיטיביות, שדרשו ידע והרבה מאמצים. בחלקן שותפו גם ילדים צעירים. בקטע המפורט הבא ניתן למצוא מעט ממורכבות והתמשכות עבודות הגורן.

"היינו יוצאים באחת או שתיים בלילה ובשעות של עמל העמסנו עגלות ענקיות, שלהוציא אותן מהשדה עד הדרך, הבהמות משכו ומתחו עד שטבעות הברזל העגולות [של הריתמה] נמתחו ונעשו ארוכות. במשך היום הצלחנו להביא 3 פעמים, עד צאת הרוח. כל זמן שהיינו דשים במורג, היינו מורידים מערכה [שיכבה שטוחה מסביב לערמה] מהערמה הגדולה, מעלים על זה את הסוסים עם המורג ובקושי רב, הנה, הנה, עד שהצליחו לעבור כמה פעמים. דשו ושוב פעם דשו ושוב פעם דשו ושוב הפכו עד שנגמרה כל הערימה. נשאר חלל ריק באמצע המערכה שסביב, והחלו להכניס מעט פנימה ולדוש מבפנים בכל יום מעט כדי לדוש באותו יום. כך סובבו משך שבועות מסביב לכל הערימות, משך חודשים עד שגמרו לדוש את כל הגורן. כל ערימה שנגמרה עלו על ראש הערימה והחלו לזרות ברוח עם קילשוני עץ. כל תנופה כזאת היתה זריקה נגד הרוח. הגרעינים עפו מערבה והתבן עם הרוח התעופף מזרחה. וכך החלו הלוך וחזור, הלוך וחזור, הערימה נפתחה עד שהגיעו אל הקרקע. כשגמרו, בראש המערב היתה תבואה כמעט נקייה, אותה היו מנפים בכברה בחורים קטנים יחד עם נפה בכברה בחורים גדולים, זה מנפה מלמעלה וזה מנפה מלמטה."¹⁶⁷

עד הכנסת הטרקטור והקומביין בשנות השלושים נמשכו עבודות הקציר, ההובלה והדייש חודשים ארוכים. הקציר הראשון היה בחלקות השעורה המקדימות, אם השדה היה מוכשר

¹⁶³ שיינוק, שמואל, הקלטות שרפמן, CD14, עמ' 32-33.

¹⁶⁴ שפר, גדליה, הקלטות שפר, שם, עמ' 96.

¹⁶⁵ קרניאל, מרדכי, מסחאים – כפר תבור: סיפורים, כפר תבור: עמותת מוזיאון כפר תבור, 1988, עמ' 172-173, מפי ישראל בצר.

¹⁶⁶ אביצור, שמואל, ממציאים ומאמצים, ירושלים: יד יצחק בן צבי ומוזיאון הארץ, 1986, עמ' 53.

¹⁶⁷ שפר, גדליה, הקלטות שפר, שם, עמ' 81.

לעיבוד במכונות אז קצרו במערמת – מכונת קציר מונעת בבהמות, והחלה ההובלה מהשדות אל הגורן. התבואה שהובלה "בעגלות ענקיות", נידושה והופרדה בעמל רב לקש ולגרגרים, שנופו דרך "חורים קטנים". הגורן ועבודותיה הטביעו חותמם גם לאחר שהוחלפו על ידי מכונות.

נתוני עבודה בחקלאות הבעל: כמות העבודה השנתית לאכרות נעה בין 8 ל 12 חודשי עבודה של האכר ועוזריו. ב 1912 ביבנאל עבד האכר 9.3 חודשים במשקו והעסיק פועל במשך 10 חודשים בממוצע.¹⁶⁸ העבודה העיקרית היתה האסיף והדייש. העבודה בהובלה לגורן היתה תלויה בכמות היבול באותה שנה ובמרחקי השדות השונים מהמושבה. האגרונום וילקנסקי חישב חמש הובלות ליום לאכרות פלחה של 250 דונם, כלומר כ 28 ימי הובלה.¹⁶⁹ למעשה ניתן היה להוביל רק בשעות שהתבואה לחה מהטל לבל ישברו השיבילים בהעמסה ובהובלה. הובלה של עגלה אחת נמשכה 2-3 שעות, בהתאם למרחק השדה מהמושבה.¹⁷⁰ העבודה בגורן נמשכה 3-4 חודשים.¹⁷¹ חלק מהאכרים התפנה בסוף העונה לעבודת חוץ עם עגלתו בהובלות, ויש שלא הצליחו ליצור זמן לכך כמו אותו אכר שהעסיק פועל משך כל השנה:

"אינני יכול להתעסק בשום עבודה אחרת, כי כל השנה אני עסוק בעבודתי ולפעמים אין הזמן מספיק לי לגמור את עבודת השנה הישנה עד החדשה."¹⁷²

התפתחות חקלאות המושבה מוצגת ויזואלית בסדרת תמונות. קבוצת התמונות הראשונה מציגה את חקלאות הבעל המסורתית בה העבודה נעשתה בכוחות אדם ובהמה. שלוש התמונות הראשונות מציגות את חקלאות הבעל בשיטות המסורתיות: בראשונה נראות שתי מכונות קציר, מערמות, בשדה בשנת בצורת 1921. אחד האכרים עוזר לתקן את המערמת של חברו. בתמונה השנייה נראות ארבע עגלות הובלה עמוסות הנוסעות מהשדות אל הגורן בשולי המושבה. התמונה השלישית מראה פנוראמה של הגורן במנחמיה. לפני פועל דש במורג, בגורן ערימות תבואה במצבי דישה שונים וביניהן עובדים ערבים ויהודים, ברקע בתי המושבה הסמוכים.

התמונות הבאות צולמו בשדה, בהובלה ממנו אל הגורן ובגורן – שלושתם מחזות ילדות ובגרות נוסטלגיים של עולם שחלף. בראשונה מפגש אכרים בעזרה הדדית בקליטת טכנולוגיה חדשה, השנייה מראה שיירת הובלה משדות מרוחקים, בשלישית שילוב עבודה עברית וערבית בגורן.

¹⁶⁸ לקראת התערוכה החקלאית בכנרת בכ' תמוז תרע"ב ערך האגרונום גולדה מכנרת סקר בין אכרי מושבות הגליל. מיבנאל התקבלו 4 תשובות שסוכמו כאן: גולדה, י. 'למצב האכרות בגליל, א', החקלאי, שנה א' חוברת ט' (כסלו, תרע"ג), 11.1912, עמ' 280.

¹⁶⁹ וילקנסקי, יצחק, שם, עמ' 268.

¹⁷⁰ קוסטיצקי (לעיל, הערה 17), עמ' 394.

¹⁷¹ טשרקסקי, י. 'על עבודת האדמה', החרות, 28.3.1912; זגורודסקי, מ. 'לעונת העבודה', החקלאי, שנה ב' חוברת ב' (איר, תרע"ג), 5.1913, עמ' 46.

¹⁷² תשובת ר.ג. ממסחה: 'שאלות לספירה החקלאית ותשובה אחת לדוגמא', החקלאי, שנה א', חוברת יא' (שבט, תרע"ג), 1.1913, עמ' 356-357.

תמונה מס' 2

אכרים קוצרים במערמות 1921.¹⁷³

תמונה מס' 3

עגלות הובלת תבואה לגורן.¹⁷⁴

תמונה מס' 4

הגורן במנחמיה

גלויה מראשית המאה.¹⁷⁵

1.5.4 משק מעורב ביבנאל:

השינויים במשקי הפלחה במושבות הגליל שהוכנסו בהשפעת פקידות יק"א ו'אכרים מתקדמים',¹⁷⁶ החליפו באיטיות חלק משיטות האכר המסורתיות. המונח 'אכר מתקדם' ביטא את ההבדל בינו לבין האכר המסורתי, ששיטות העיבוד והאוריינטציה החקלאית שלו הושפעו

¹⁷³ נאור (לעיל, הערה 54), עמ' 133.

¹⁷⁴ אוסף שפר, שנות השלושים.

¹⁷⁵ התמונה התקבלה מארכיון מנחמיה ונמצאת גם : רוזנצויג, ירמיהו, מלחמיה - מנחמיה: על חוף הירדן, מנחמיה: הוצאת המחבר, 1989, עמ' 38.

¹⁷⁶ י. ש-י. 'מכתבים מהגליל', הארץ, עמ' 3, 14.11.1920; ממשי, 'ימה', הפועל הצעיר, עמ' 3, 1.9.1909.

יותר מהפלח הערבי ופחות מהשיטות, הציוד והגישה המודרנית. בנוסף לבידול חקלאי-מקצועי כלל המונח 'מתקדם' סטאטוס קבוצתי של קידמה ומודרנה חברתית. היו אכרים ששילבו מגוון שיטות, כמו העסקת חראת וצמד שוורים במקביל להתארגנות לקניית מכונת קציר. גולדמן בכפר תבור, ניסנבויס ביבנאל ואחרים, שיפרו והתאימו את המיכון לתנאי האזור.¹⁷⁷ השדות הוכשרו לעיבוד מכני בהדרגה, לכן ניתן היה לעבד באמצעות מכונות רק אותו חלק מהשדות שהוכשר.¹⁷⁸ מחזור הזרעים הדו שנתי הוחלף במחזור תלת שנתי משופר בתהליך ממושך של מאבק בין 'מתקדמים' לשמרנים.

שיכלולים אגרוטכניים: כבר בהקמת יבנאל היה לחלק מהאכרים ציוד אירופי כמו עגלות ומחרשות ברזל. בעשור הראשון יק"א הקציבה ליבנאל מספר מכונות קצירה, אך אלה לא החזיקו מעמד בגלל שהשדות עדיין לא הוכשרו.¹⁷⁹ קלווריסקי שבא לראות את הקציר במכונה, הבטיח לאכרים שישתדל להכשיר את השדות והעביר להם מגוב (מכונת איסוף תבואה קצורה), מסג'רה.¹⁸⁰

ועד יבנאל הכין רשימה ארוכה של בקשות לשיכלול לקראת ביקורו של הפקיד הראשי של יק"א, פרנק ב 1912. ביניהן: "לעבור למחזור זרעים הכולל זריעת מספוא, ולעזור בהפצת מכשירי עבודה"¹⁸¹ - כלומר שיכלול הן בשיטות והן בציוד. אך יק"א בהוראה מפריז, הקטינה את התחייבותה ודרשה מהאכר את מלוא מימון השיכלול במשקו.¹⁸²

קבוצת אכרים בעלי הון עצמי התארגנה לקניית מכונות: "השנה חפצו ביבנאל להכניס מכונת דישה בפורמט קטן. המכונה שהובאה לא הצליחה והשיבוה חזרה. כעת חושבים להביא לשנה הבאה מכונת קיטור גדולה."¹⁸³ המדובר במכונת דייש מסוג לוקומוטיב תוצרת לנץ הגרמנית.

הניסיון הזה לא עלה יפה והמשך הכנסת מיכון התאפשרה רק ב 1919 לאחר מלחמת העולם הראשונה, כאשר קבוצת אכרים מיבנאל קבלה הלוואה מבנק אפ"ק, לקניית מכונת דישה.¹⁸⁴ קצב ההתקדמות בתחילת תקופת המנדט היה מהיר, כל רכבת הביאה לתחנת הרכבת בצמח "אחת או שתיים מחרשות משונות, משדדות, קולטיבטור, חלקי מחרשות ממינים שונים שעד היום הארץ לא ראתה."¹⁸⁵

הטרקטור הראשון בגליל היה מיועד לשלוש המושבות: מלחמיה יבנאל וכפר תבור וכן ניקנו מכונות קצירה, קולטיבטורים ומגרפות.¹⁸⁶ באותה שנה ניקנו בעזרת יק"א שש מכונות קצירה

¹⁷⁷ אביצור (לעיל, הערה 166), עמ' 33-30; האכר א', עמ' 8.

¹⁷⁸ קוסטיצקי (לעיל, הערה 17), עמ' 289.

¹⁷⁹ קוסטיצקי (לעיל, הערה 17): על הבאת עגלות ומחרשות ברזל ליבנאל עמ' 52, קבלת מכונות קצירה עמ' 185-178.

¹⁸⁰ קוסטיצקי (לעיל, הערה 17), עמ' 185.

¹⁸¹ פרטיכל ועד יבנאל, מל, תיק 3-8-1-312-4, עמ' 23, 16.3.1912.

¹⁸² אחד מבני הגליל, 'מכתב מהגליל התחתון', האחדות, 19.11.1912, עמ' 35-33.

¹⁸³ גלילי, י. 'מכתב מהגליל התחתון', האחדות, עמ' 40-38, 7.8.1914; מודעת פירסום כולל סקיצה: דאר היום, 30.3.1925.

¹⁸⁴ אלישר, י. 'כתבות במושבות הגליל התחתון', הארץ, עמ' 4, 21.7.1919.

¹⁸⁵ ב. יוסף [ברץ], 'מהגליל התחתון', הפועל הצעיר, עמ' 18-17, 12.11.1920.

¹⁸⁶ פרטיכל 'האכר', ארכיון ותיקי הישוב בגליל, עמ' 37, 20.3.1921.

גדולות וגם ארבע קטנות, וכן מגרפות קטנות וגדולות (מגובי בהמות), שהגיעו מצמח וחולקו למושבות החברות בהסתדרות 'האכר'.¹⁸⁷

בתקופת המנדט שוכללו האכריות בשני תחומים עיקריים: הכנסת מיכון חקלאי, בעיקר טרקטורים וקומביינים, שייעלו את העבודה בפלחה והקטינו את כמות העבודה, ומעבר לגידולי שלחין ומטע, לאחר מציאת המים שהתגלו בקידוח ב 1932.¹⁸⁸ ערב מלחמת העולם השנייה היו במושבות הגליל התחתון תשעה טרקטורים ושלושה קומביינים. לקנייתם התארגנו קבוצות אכרים לעיבוד של פלחה משותפת.¹⁸⁹ מציאת המים איפשרה גם את התפתחות משק החי, בעיקר הרפת, על ידי גידול המספוא ושיפור הגזע המקומי.¹⁹⁰ תמונה מס' 5: מכונת דישה מונעת טרקטור¹⁹¹

ההתפתחות עם הכנסת מיכון וגילוי המים הפכה את יבנאל לספק ירקות מהגדולים בארץ בייחוד בעונת הסתיו. הגידולים העיקריים היו מלפפונים ופלפל, החקלאות פרוחה ואימת הבצורת פחתה. הרחבת שטחי ההשקאה איפשרה התרחבות רפתות ולולים.¹⁹² בתמונה נראה הגורן בו קבעו את מכונת הדישה הנייחת. התמונה צולמה עם נערה כנראה במטרה להרשים אותה בהישגי הטכנולוגיה. מאחורי הנערה עובד מגיש האלומות, ובראש המכונה מפקח המפעיל על פעולתה. מאחור נראה הקש שנפלט לאחר הדישה וליד הנערה מונחים שקי התבואה.

התמונה הבאה מראה את טרקטור השרשראות הגורר קומביין בעל הנעה עצמית ועליו בני אכרים, חלקם מפעילים והשאר נוטרים בכובע קולפאק ורובים. מכאן, שהתמונה צולמה

¹⁸⁷ פרטיכל 'האכר', שם, עמ' 54-57, 20.6.1921. פרטים על הסתדרות 'האכר' בסעיף 1.6.3 להלן.

¹⁸⁸ שם, 'יבנאל', דאר היום, 14.3.1935; ש"מ, 'יבנאל', דאר היום, 12.1.1936; גולדמן, ד. 'יבנאל', הארץ, 12.11.1939.

¹⁸⁹ ועד יבנאל, בקשת ארגון הפלחה המשותפת מקצין החקלאות לאשר קניית טרקטור, מל, תיק 4-312-8-1-61, 4.6.1943.

¹⁹⁰ יבנאלי, 'יבנאל', דאר היום, 11.7.1932; הרשקוביץ, מנחם, 'בית גן', בוסתנאי, 6.12.1933; שם, 'יבנאל', דאר היום, 8.12.1933.

¹⁹¹ אלבום ראשית יבנאל-שרפמן, אוסף שפר.

¹⁹² גל-און, שבתאי (עורך), 'יבנאל', כפר תבור: המועצה המקומית יבנאל, 1995, עמ' 33-34.

בשנות המאורעות 1936-9, כאשר נדרשה שמירה צמודה לעובדים בשדות. בשנות השלושים גרמו ההתפתחויות והשיכלולים הטכנולוגיים מצד אחד, והמצב הביטחוני המתוח מצד שני, להתארגנויות ושיתופי פעולה בתחומי החקלאות והביטחון. מיכון טכנולוגי יקר נקנה והופעל על ידי קבוצות אכרים בשיתוף פעולה. המצב הביטחוני חייב התארגנות אזורית לשמירת השדות והעובדים במרחבי הבקעה. בין המצולמים נראים גם בני אכרים שהתגייסו למשטרה הבריטית בתור נוטרים, שקיימו סיורי אבטחה ושמירה בסביבה.

תמונה מס' 6: טרקטור, קומביין ובני אכרים¹⁹³

מתוך זיכרונות האכרים ובניהם עולים נתונים והתייחסויות מקומיות לתפקוד חברת האכרים. נוף האכרות בגליל הושפע מאוד במהלך תקופת המנדט גם מהתפתחויות ומגורמים חיצוניים. למרות שבראשית המאה העשרים המפעל היישובי של יק"א בגליל התחתון בישר טובות, הוא לא כלל תפיסה יישובית ארצית. בתקופת העלייה השנייה והשלישית נבנו מוסדות לאומיים להתיישבות ברוח סוציאליסטית ונוסדו יישובי 'ההתיישבות העובדת'. החל משנות העשרים החלה לרדת חשיבות המושבה ובשנות השלושים עבר מרכז ההתפתחות לעיר.

סעיף זה העלה תמונת מציאות "הולכת ונעלמת",¹⁹⁴ המושבה העברית והאכר העברי נדחקים לשולי ההתפתחות היישובית לאומית בארץ. מושבת הפלחה האופיינית לגליל שינתה את פניה, ומציאות העבר עולה רק ממישאר תרבות חומרית, ממסמכים, זיכרונות ותמונות.

¹⁹³ אלבום ראשית יבנאל-שרפמן, אוסף שפר.

¹⁹⁴ שילה, מרגלית, 'מתפיסה מושבתית' לתפיסה 'יישובית כללית', ציון נ"א, 1992, עמ' 88-65; שילוח, נעמי, מרכז הולך ונעלם, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 2003, עמ' 9. בחינת ירידת מעמד המושבה ועליית 'ההתיישבות העובדת' מחייבת מחקר נפרד.

1.6 שכנים וקשרים

קשרי החוץ של יבנאל התקיימו במישור הפרטי והציבורי והתבטאו במספר תחומים עיקריים: מוסדי, כלכלי, בטחוני וחברתי. בשני העשורים הראשונים לקיומה עד תקופת המנדט פעלו האכרים ונציגי המושבה מול שני מוסדות ארציים עיקריים, פקידות יק"א ונציגי הממשלה הטורקית.

1.6.1 מוסדות ארציים.

יק"א: יק"א ופיק"א ממשיכתה, היו המוסדות המיישבים של מושבות הגליל התחתון. הברון הירש הקים את חברת יק"א (Jewish Colonization Association) 'החברה להתיישבות יהודים'. בסוף שנת 1899 העביר הברון רוטשילד את ניהול מושבותיו בארץ לידי חברת יק"א. החברה הקימה בגליל התחתון מפעל התיישבותי ראשון בארץ מתוך ראייה חבלית. תחילה הוקמו מסחה ימה ומלחמיה ובשלב השני בית גן, מצפה וכנרת¹⁹⁵. בשנת 1924 הועברה הפעילות ההתיישבותית בארץ ישראל לידי חברת פיק"א (Palestine Jewish Colonization Association).

חיים מרגליות קלוורסקי, מונה על ידי יק"א להקמת המושבות בגליל התחתון והמשך קניית אדמות בסביבה. קלוורסקי ישב בנצרת והיה מגיע לעיתים ליבנאל. בשנת 1906 מונה במקומו ז'ול רוזנהק, שנותר בתפקידו עד 1929 ובמקומו מונה האגרונם כהן. יק"א מילאה שני תפקידים, האחד היה הקמה וביסוס מושבות הגליל התחתון, והשני: ייצוג כלפי חוץ מבחינה כלכלית, יישובית, ביטחונית ובנושאים אישיים של האכר הפרטי לאורך שנים רבות. בשנים הראשונות היתה יק"א הגוף היחיד (כמעט), אליו יכול היה לפנות אכר פרטי או ועד המושבה. במושבה לא גר פקיד קבוע והקשר נשמר גם בהתכתבויות ובנסיעות למשרד יק"א בנצרת, ובשנים מאוחרות יותר למשרדה בחיפה. מסמכים על קשרים אלה ודיוני ועד המושבה יבנאל ואספותיה בהם עלו נושאי אדמה, מים, חינוך, מיסים, הלוואות, בנייה, הרחבת ההתיישבות וסכסוכים משפחתיים, מפוזרים במספר ארכיונים.¹⁹⁶

שלושת המסמכים הבאים מייצגים את תהליך השינוי ביחסי האכרים ויק"א, מהתרפסות לעמידה בטוחה, ואף לעומתית. דוגמה לנוסח מכתב מחודשי ראשית ההתיישבות בגליל התחתון המשקף יחס כמעט מתרפס לקלוורסקי הכל יכול, ומציג בקשה להתיישבות בקרבת משפחתו ובהעדפה ליבנאל:

"צפת חי' חשון אתת"לד. [14.9.1902] שלום והצלחה לכבוד רב רחמיאמי האדון הנכבד מר חיים מרגלית קלוורסקי, אחי-נועם! בראשונה אביע לפניך את צערי הגדול בעת שמעתי ע"ד מחלתך ולעומת זאת את שמחתי הגדולה בשמעתי כי הפליא ה' ויצילך ממחלתך האיומה.

¹⁹⁵ כץ, יוסי (לעיל, הערה 28).

¹⁹⁶ לצרכי המחקר נאספו אלפי מסמכים בעיקר מהשנים 1901-1948 בעיקר מהארכיונים: אצמ, חטיבות J15, J17, S2 ועוד, מל חטיבה 1-8-12-4 ועוד, ארכיוני יבנאל וכפר תבור, וכן מאוספי משפחות ופרטים; על פעילות יק"א וקלוורסקי בהקמת מושבות הגליל התחתון: עמית, עירית (לעיל, הערה 31); על מערכת יחסים טכנוקרטיים ובמבט מוסדי בעיקר בין הפקידות לאכרים: זלטנרייך, יאיר, 'מפגשי תרבויות? מושבות הגליל התחתון בעיני פקידי יק"א ופיק"א', קתדרה 120 (2006), עמ' 107-134.

הייתי חפץ להתבשר כי ימלא בקשתי: לתת 300 דונאם אדמה ודוקא מאדמת ימה ודליקה אצל חותני, ואדע כי מצאתי חן בעיניו, וגם אני אשמח על כל מקרה לשרתו ורק בשמו כל הימים ואשאר נאמן לו ולאהבתו ואסיר תודה אהייה לו לעולם. אוהבו הנאמן שמחה שולמן.¹⁹⁷

בשנות ה-20 התרחבה המושבה, יק"א המשיכה לשמש כתובת לפניות ועד יבנאל: "יבנאל טו' סיון תרפ"ד, כבוד הנהלת היק"א בחיפה לידי ה' י. רוזנהק. לרגל חופשתך הזמנית ובקורך את מרכז הפיק"א בפריז, אנו ב"כ המושבה יבנאל מתכבדים להגיש לך את רגשי תודתנו בעד עבודתך החרוצה והמסורה והמוכתרת בהצלחה, בהתפתחות מושבתנו והפרחתה. בתקוה שחופשתך תהיה לא רק גורם למנוחה ועונג אחרי עמלך הקשה כי גם לתועלת לעמנו ותענוג רוחני ובהצלחתך להביא פתרון רצוי. קבל עוד פעם את הבעת תודתנו וברכתנו, המסורים לך ומכבדיך, ח. צימרמן יוסף ברקאי, ועד יבנאל.¹⁹⁸

המכתב כלל ארבע בקשות, לבניית בית כנסת לפי הבטחת הברון, תיקצוב בית הספר, סלילת כביש להוצאת יבנאל מהבוץ אל המרחב, ו"סידור בני האכרים במושבה".

בשנות השלושים לאחר מציאת המים ביבנאל והתחזקות הארגון האזורי "התאחדות האכרים בגליל התחתון", כללו הפניות לפיק"א נושאים אזוריים ונכתבו לעיתים מתוך קונפליקט וברוח שונה, מתעמתת:

"התאחדות האכרים, יבנאל, 16. אוגוסט 1936 לכ' חברת פיק"א חיפה. א.ג. זה קרוב לחמש-עשרה שנה מזמן שנוסדה, ה"התאחדות" היתה המקשרת והמתוכתת היחידה בין פיק"א והאכרים בגליל התחתון. בהשפעתכם התפתח והתחזק ארגוננו ועמד על המשמר של הצרכים החיוניים של המושבות. והנה לתמהוננו הרב הרגשנו בהזדמנויות שונות כי מצדכם חל שינוי ביחסכם לארגוננו. ורוצים אתם בביטול ה"התאחדות". הננו להודיעכם אפוא על הפסקת עבודת ההתאחדות מהראשון באוקטובר. בכל הכבוד התאחדות האכרים, שמואל צימרמן.¹⁹⁹

במכתב מוצג הארגון האזורי כשווה כוח לפיק"א ושאינו מקבל את מרותה, והפנייה כאל שווים. הקשרים עם פיק"א אמנם הלכו ונחלשו בעיקר לאחר חתימת חוזה הבטחת מכירת האדמות בין כל אכר לפיק"א בתחילת שנות ה-40.²⁰⁰

הברון בנימין רוטשילד: לברון רוטשילד שתמך במושבות הראשונות, הקים את יק"א ופיק"א ובמסגרתו ייסד ותמך במושבות הגליל התחתון, נשמר מקום של אב מיטיב, אם כי לעיתים נזף. האכרים ובני האכרים התייחסו אליו בהערכה והוקרה לאורך כל השנים. על גישתו למושבות מעידים דבריו ב 1899: "באתי לעזרכם כי ראיתי בכם את מגשימי תחייתו של עם ישראל ושל המטרה הקדושה של שיבת עם-ישראל לארץ אבותיו".²⁰¹ לקראת ביקור הברון

¹⁹⁷ שולמן, שמחה, אל קלווריסקי חיים מרגלית, צפת, 14.9.1902, אצמ, תיק J15/6505. במכתב הארוך ישנו מידע רב על מפעל ההתיישבות וביקורת על האכרים המתיישבים. המחלה הנזכרת במכתב היא מגיפת החולרע שהפילה קורבנות רבים.

¹⁹⁸ ועד יבנאל אל רוזנהק, יק"א, חיפה, 17.6.1924, אצמ, תיק J15/7326.

¹⁹⁹ צימרמן שמואל בשם התאחדות האכרים, אל חברת פיק"א, חיפה, 16.8.1936, אצמ, תיק J15/5573.

²⁰⁰ על חתימת החוזה וההשפעה על בני האכרים: בפרק 6 סעיפים 6.3.4, 6.4.1.

²⁰¹ שאמה (לעיל, הערה 29), עמ' 6, הציטוט מ: מרגלית, ישראל, Le Baron Edmond de Rothschild et la Colonisation Juive en Palestine 1882-1899, pp 171.

רוטשילד ביבנאל ב 24.2.1914 החליט הועד להביא חול ולפזר אותו על השביל של בית הספר.²⁰² בית הספר קושט ונפרש שטיח של אדמה נקייה משני צדדיו עמדו התלמידים והמורים שקיבלו את הברון בבואו. קרון, מנהל ביה"ס ברח את הברון: "שר נעלה! אנחנו מורי בתי הספר במושבותיך אשר בגליל התחתון, מתכבדים להגיש להוד מעלתך בשמנו ובשם הדור הצעיר המתחנך במוסדותיך, את תודתנו העמוקה על עבודתך החשובה בעד החינוך העברי. פעולתך הנשגבה בתחיית שפת האבות, תחקק באותיות זהב על דפי ההיסטוריה הישראלית בין יתר מפעליך הגדולים בעד תחיית עמנו וארצנו. הברון הואיל לחנך [אמירת חן] את המורים בעד ברכתם, ואמר להם כי ישתדלו לחנך את הדור הצעיר שיהיה בריא בגופו, ולפי הדרישות הלאומיות-הדתיות."²⁰³ עריכת פגישת הברון בבית הספר מצביעה על מרכזיות המוסד ביבנאל ועל חשיבות החינוך בהשקפת הברון. בסיום ביקורו בגליל התחתון באביב 1914, העניקו לו צעירי המושבות, במגילה חתומה, כל אחד "שנת חיים" משלו. הברון נזכר בתור 'הברון הנדיב', 'אבי היישוב' והאכרים ראו עצמם כבניו ונכדיו.²⁰⁴

יחסם המעריך ואוהב של אכרי הגליל, הקדים את ההערכה המחקרית לחשיבות פעילותו היישובית של הברון שציינה את תרומתו החשובה בכסף, ברכישת אדמות, בהקמה ותמיכה ביישובים ובעיקר בעיתוי שהקדים גופים לאומיים מאוחרים יותר.²⁰⁵

ממשלה: הנציגים הקרובים של הממשלה הטורקית והבריטית אחריה ישבו בטבריה, והקשרים איתם התקיימו בעיקר בשני נושאים, המתיישרים ביקשו את הגנת השלטון ונזקקו לעיתים למערכת המשפט הטורקית, והאינטרס של השלטון התמקד בגביית מיסים. שירותים אזרחיים כמו בריאות וחינוך לא סופקו על ידי השלטון המרכזי אלא על ידי מוסדות ארציים עבריים, כולל מערכת משפט עברי. איש הקשר בין הממשלה למושבה בעל מעמד רישמי היה המוכתר. היחס לממשלה הטורקית היה מסויג ביותר:

"לנהל עסק עם הממשלה לזה צריך לימוד וכישרון. לא לחינם אמרו חז"ל "הו זהירין ברשות" וגם הערבי אומר "אל-דולה מיטל נאר", כלומר הממשלה כמו אש."²⁰⁶

בזמן מלחמת העולם הראשונה סבלו המושבות מהחרמת מזון, אנשים, עגלות וסוסים לעבודת הסוּחָרָה (עבודת כפייה ממשלתית), ומגביית מיסים ומעשי שוד שגברו לקראת סיום המלחמה. היחס למושבות הגליל מצד השלטון הטורקי החמיר בעקבות תפיסת רשת ניל"י והמרדף אחרי יוסף לישנסקי, שהיו לו קרובי משפחה וידידים ביבנאל בית גן ומנחמיה: "אצלנו היה מלון והערבים היו באים להתארח אצלנו. חסן בק היה בא ואני הייתי מאכילה אותם בסעודות חגיגיות עם תרנגולות. שבת אחת הם אספו את כל האכרים לבית הכנסת,

²⁰² פרטיכל ועד יבנאל, 15.2.1914, עמ' 44.

²⁰³ "הברון רותשילד בגליל התחתון", החרות, 6.3.1914.

²⁰⁴ יחס לברון הנדיב: קוסיצקי (לעיל, הערה 17), עמ' 352; על "נכדי הברון": אבן ניסן [מיכאל ניסנוב], 'מכתב מהגליל התחתון', הפועל הצעיר, 1.3.1908, עמ' 10; תרומת שנת-חיים: גלעדי, דן ומרדכי נאור, רוטשילד – "אבי היישוב" ומפעלו בארץ ישראל, ירושלים: כתר, 1982, עמ' 109.

²⁰⁵ אהרנסון, רן (לעיל, הערה 29), עמ' 289-300.

²⁰⁶ קוסיצקי (לעיל, הערה 17), עמ' 213.

את כל אכרי יבנאל ובית גן. סגרו את בית הכנסת והתחילו לתת "פלקעס", היו קושרים את הרגלים מרימים אותן למעלה ומכים מכות על כפות הרגלים במקל דק, רצו שנגיד איפה יוסף לישנסקי.²⁰⁷

ממשלת המנדט קיימה קשרים מסועפים עם המושבות בגליל, לעיתים בשיתוף פעולה, כמו בתחומי ביטחון – הקמת יחידת נוטרים במושבה ותחבורה – עזרה בסלילת כבישים והלוואות- כולל הלוואות לזרעים. לעיתים נוצר ניגוד אינטרסים, כמו בהטלת מיסי תבואה כבדים, או בתפיסתו ורציחתו של בן האכר מנחם לונץ איש הלח"י בביתו ביבנאל על ידי הצבא הבריטי.²⁰⁸

1.6.2 מרכזי שירותים ומסחר בסביבה:

טבריה: אחת מארבע הערים הקדושות בה התקיים ישוב יהודי, שימשה כעורף ובסיס ראשוני להתיישבות בגליל התחתון. יהודי טבריה שהכירו את הסביבה ואת הכוחות והאנשים המקומיים שימשו לעיתים כמתווכים וסייעו למתיישבים בתחילת דרכם. המשלחת הראשונה לבדיקת אדמות הגליל התחתון הסתייעה באנשי טבריה. חלק ממשפחות המייסדים שלא מצאו מקום בחירבת ימה, התאכסנו בטבריה עד סיום בניית הבתים במושבה. ביטוי למרכזיות טבריה נמצא בכינוי האזור במסמכי יק"א כאזור טבריה REGION DE TIBERIADE.²⁰⁹ רבני טבריה היו הסמכות הדתית של מושבות הגליל התחתון, רבניה נשאלו ופסקו בנושאי חברה ודת. בסיוע הרבנים הספרדים בטבריה הושג היתר עיבוד האדמה בשנת השמיטה הראשונה – תרס"ג. בתרס"ה פסק אב"ד טבריה, הרב היילפרין, לשאלת האכר מזרחי, והתיר לפועלים יהודים לקצור ירק ולחרוש בחול המועד פסח. נימוקיו היו חקלאיים-כלכליים.²¹⁰ השוק בטבריה משך אכרים ממושבות הסביבה.²¹¹

בתקופת השלטון הבריטי שימשו משרדיו בטבריה את המושבות בסביבה בתחומים כמו משטרה, דואר, משפט, בריאות וחקלאות. לזמן מה עבר לטבריה "משרד המושבות" שכלל גם ישובים שאינם מושבות כמו דגניה ופזורה.²¹² בעיר התקיימו אירועים אזוריים בהם השתתפו אנשי וילדי יבנאל, כמו כנוס בתי הספר, ומשרד החברה לביטוח בהמות 'החקלאית'.²¹³ סלילת הכביש יבנאל-כנרת בשנת 1928 איפשרה תחבורה נוחה והוקם שירות אוטובוס יומי לטבריה, שנמסר על ידי ועד יבנאל בזיכיון שנתי.²¹⁴ השיפור בתחבורה

²⁰⁷ סחין, חיה, הקלטות שרפמן, CD2, עמ' 2. משפחת סחין הם קרובי לישנסקי.
²⁰⁸ מס גבוה: י. ב-ר, סופרנו, הארץ, 4.10.1922; הסכמי שמירה וביטחון: משה, דאר היום, 9.4.1930; עזרת הממשלה בזרעים: שם, דאר היום, 14.3.1935; קבלת הנציב העליון ביבנאל בברכה: הארץ, 26.9.1939; רצח לונץ: לשכת העתונות הממשלתית, דבר, 7.4.1944. פרשיית 'רצח לונץ' טרם הובהרה, ויש מקום לבחון את סיבות האירוע ומסקנותיו.
²⁰⁹ דוח ברכיה לפריו, 15.7.1904, אצמ, תיק J15/5494.
²¹⁰ עבר הדני (לעיל, הערה 65), עמ' 91-92, מפי קוסטיצקי, אברהם; היילפרין, יחיאל מיכל, אב"ד טבריה, 24.4.1905, אצמ, תיק J15/6576.
²¹¹ יצחקי, שמואל, הקלטות שרפמן, CD4, עמ' 17-18.
²¹² י' ויץ, 'משרד ההתאחדות של מושבות הגליל התחתון', הגליל, א', טבריה: הוצאת התאחדות מושבות הגליל התחתון, תרע"ט, עמ' 2-4.
²¹³ שם, 'טבריה', דאר היום, 15.7.1926; י. ב-ר, 'טבריה', הארץ, 30.11.1927.
²¹⁴ חוזה בין ועד יבנאל וקורלניק נחום לשנת 1931 בסכום 35 לירות, מחיר נסיעה 35 מיל, מל, תיק 4-312-8-1-51, 7.1.1931.

איפשר שיווק התוצרת החקלאית הטריה: חלב, ביצים וירקות, מדי יום. חלק מילדי יבנאל נסעו ללימודי המשך בבית הספר התיכוני בטבריה.²¹⁵

צמח: תכנון מסילת הרכבת והקמת תחנה בצמח היה בין שיקולי רכישת הקרקעות של יק"א,²¹⁶ כיוון שהרכבת היתה אז אמצעי התחבורה הממונע היחיד בין מרכז הארץ לגליל. פתיחת תחנת הרכבת בצמח בשנת 1906, יצרה מרכז חשוב וסייעה לכלכלת מושבות הגליל התחתון. מכירת התבואה לסוחרים בתחנת הרכבת בצמח,²¹⁷ הובלת דשן כימי ומלט מתחנת "דשיסר-מדשמי".²¹⁸ עדויות על נוסעים שהגיעו ליבנאל דרך צמח²¹⁹ מעידות על חשיבותה. גם התפתחות ענף הבקר נעזרה ב"רכבת-החלב" שיצאה בחצות מצמח כדי להגיע בארבע בבוקר לחיפה.²²⁰

1.6.3 מוסדות אזורים בגליל התחתון:

'התאחדות המושבות בגליל' נוסדה בתרע"ג וכללה את הישובים: יבנאל, סג'רה, מסחה, מלחמיה, בית גן, כנרת, מצפה, דגניה, מגדל, פוריה ביתניה, שרונה, הסתדרויות פועלים ואת ארגון "השומר". ההתאחדות זכתה לתמיכת המשרד הא"י והפקידות.²²¹ הקמת 'התאחדות המושבות' נבעה ממציאות ביטחונית קשה והתעוררות תחושה לאומית, שנבטה בהתכנסות אזורית מרשימה ב'יום הרצל' כ' תמוז תרע"ב.²²² 'ההתאחדות' תפקדה מול הממשלה, יק"א, מוסדות פיננסיים וארגוני היישוב העברי.²²³

הסתדרות ה'אכר' נוסדה ביבנאל בקיץ 1919, בתור הסתדרות פרופסיונאלית של חלק גדול מאכרי מושבות הגליל התחתון. צעד זה נבע מחילוקי הדעות בין היסוד האכרי לבין היסוד הפועלי במושבות, אשר ייצג וניהל את מושבות הגליל התחתון במהלך שנות מלחמת העולם הראשונה. בדברי ניסבובים עולה תמצית הניגוד האידיאולוגי בין 'התאחדות המושבות' לאכרים:

"אנו רוצים שמשרד התאחדות המושבות יעמוד על המשמר אך ורק של האינטרסים "הקטנים והצרים" שלנו, של אכרי הגליל התחתון".²²⁴

הסתדרות 'האכר' בראשות ניסבובים התקיימה בשנים 1919-1922, וכללה את המושבות: יבנאל, כנרת, מנחמיה, סג'רה, בית גן, מצפה וכפר תבור. בדיוניה עלו בקשות אישיות של

²¹⁵ תבורי, 'יבנאל', דאר היום, 1.9.1935; ועד יבנאל לחברת אגד, בקשה להנחה במחיר כרטיסי תלמיד, מל, תיק 4-312-8-1.9.1942, 1-61.

²¹⁶ ברבייה, דוח לאזור טבריה, אצמ, תיק, J15/5494, 15.7.1904.

²¹⁷ לישניצמן, חיים, הקלטות שרפמן-שולמית, CD2, עמ' 3; שפר, גדליה, הקלטות שפר, עמ' 61.

²¹⁸ ניסבובים וברוך קרמר אל רוזנהק, אצמ, תיק J15/6543, 15.10.1910; ועד יבנאל אל אכרי המושבה, על הובלת מלט לבית הבד, אוסף צימרמן, 15.10.1929.

²¹⁹ המאירי, אברהם, הקלטות שרפמן, CD5, עמ' 7; קוסטיצקי (לעיל, הערה 17), עמ' 265-267.

²²⁰ 'למהלך הרכבות בעמק' [ללא שם מחבר], דבר, 9.7.1925.

²²¹ פניני, 'מכתבים מן הגליל', הצפירה, 9.7.1914, 10.7.1914.

²²² עבר הדני (לעיל, הערה 65), עמ' 319, 353.

²²³ ש.שליין, דו"ח כספי, בתוך: רבינוביץ, אר. ז. (עורך), הגליל א', טבריה: הוצאת התאחדות מושבות הגליל התחתון, 1919, עמ' 16-17.

²²⁴ מ' ניסבובים, עבר הדני (לעיל, הערה 65), עמ' 426-425.

אכרים, ביטוח בהמות, קניית מכונות חקלאיות, טיפול בסכסוכים, בקופת מלווה ובקשרים עם מוסדות חוץ כמו יק"א, אפ"ק, הממשלה ומוסדות בטבריה.

'החקלאית' אגודה הדדית לביטוח בריאות וחיי הבהמות הוקמה ביבנאל בשנת 1921, כחברה אזורית לביטוח בהמות במקום אגודות מקומיות, שהתקשו להתקיים. תחילה כללה את יבנאל, דגניה, סג'רה, בית גן, וכפר תבור. במהלך השנים התפתחה לחברה ארצית וקיימת גם כיום.²²⁵

'התאחדות האכרים של הגליל התחתון' הוקמה בלחצה של יק"א ב 1922, על ידי איחוד 'משרד המושבות' והסתדרות ה'אכר'.²²⁶ 'התאחדות' כללה את הישובים: יבנאל, סג'רה, מצפה, כפר תבור, בית גן, טבריה [3 אכרים], כנרת, מנחמיה.²²⁷ 'התאחדות' שימשה כנציגת היישובים כלפי חוץ וכגוף המנהל המרכזי כלפי פנים. ביוזמתה הוקמו שני גופים חקלאיים-כלכליים: 'תוצרת ואשראי' לשיווק, ו'עלי באר' חברה להספקת מים.

ארבעת המוסדות הוקמו ביוזמת אכרי הגליל התחתון כהתארגנות איזורית. אך חשוב לציין כי יוזמה זו צמחה מלמטה. לאחר הקמתם זכו מוסדות אלה לתמיכת המוסדות הארציים. האופי החקלאי-פרטי של המוסדות ותפקודם תחת הנהלה דמוקרטית, מעיד על קרבת אינטרסים בין היישובים ועל תודעת שיתוף גבוהה.²²⁸ למושבות הגליל התחתון היו מספר מאפיינים משותפים אשר סייעו להקמת המוסדות האיזוריים: מיקום גיאוגרפי ואקלים דומים, הוקמו באותה תקופה, הרכב חברתי ומבנה חקלאי-כלכלי זהים.²²⁹

1.6.4 ישובים יהודיים באזור:

המושבות יבנאל, מנחמיה, כפר תבור וסג'רה נוסדו בשנת 1901 על ידי היק"א ותיפקדו באורח דומה כמושבות פלחה. אהרנסון קבע שלושה עקרונות מאפיינים להתיישבות בגליל התחתון: התכנון האזורי, התיישבות פלחה חרבה ופיתוח שיטת האריסות.²³⁰ בית גן ושמסין נוסדו ב 1904, לאחר רכישת שטחי אדמה נוספים בסמוך ליבנאל. בשמסין יישבו בעיקר משפחות גרים, וההתיישבות לא החזיקה מעמד.²³¹ המשפחות שנותרו הועברו לבית גן ויבנאל.

²²⁵ עבר הדני, חיים צימרמן איש הגליל, תל אביב: טברסקי ו'החקלאית', 1954, עמ' 93-98.

²²⁶ דרורי, יגאל, בין ימין לשמאל: "החוגים האזרחיים" בשנות העשרים, תל אביב: מפעלים אוניברסיטאים להוצאה לאור, 1990, עמ' 142-143; שרמן, ניל ודניאלה הלר, 'הקמתה והתארגנותה של התאחדות האכרים בארץ ישראל', קתדרה 58 (1991), עמ' 155-171.

²²⁷ הנהלת התאחדות האכרים, דוח שנתי, אצמ, תיק J15/5573, 16.5.1933.

²²⁸ קליאוט, נורית, שיתוף אזורי בין מושבות, עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית, 1974, עמ' 18-19.

²²⁹ קליאוט, נורית, שם, עמ' 126-128, 148.

²³⁰ אהרנסון, רן, 'שולבים בהקמת מושבות העלייה הראשונה ובהתפתחותן', בתוך: אליאב, מרדכי (עורך), ספר העלייה

הראשונה א', ירושלים: יד יצחק בן צבי ומשרד הביטחון ההוצאה לאור, 1982, עמ' 76. על האריסים שהיו קבוצת סטטוס נפרדת: בן יהודה, חמדה, ח"מ קלוורסקי והישוב, ירושלים, 1905, אצמ, תיק A113/13; ינקלביץ, אסתר, 'האריסות בסג'רה: דגם להתיישבות החקלאית היהודית בארץ-ישראל בראשית המאה העשרים', קתדרה 120 (2006), עמ' 71-106.

²³¹ עבודה מפורטת על הגרים: דרור יובל, 'הגרים הרוסיים בגליל בראשית המאה העשרים', קתדרה 10 (1979), עמ' 34-71. דרור מציין את תרומתם החשובה של הגרים בתחומי החלאות והביטחון. בזיכרונות בני האכרים ביבנאל היחס לגרים ובניהם הורכב מהערכה בצד ביקורת.

התפתחות כל מושבה הושפעה מתנאיה המיוחדים, כמו מיקומה בתוך האזור והרכב האוכלוסייה. יבנאל נתפסה כמרכזית שביניהן משלוש סיבות: מיקומה הגיאוגרפי במרכז האזור, שטח אדמה גדול שאיפשר התיישבות מספר גדול של משפחות, וקבוצת אכרים בעלי הון ומתקדמים. מנחמיה הושפעה מקרבתה לירדן ולמימיו, וכן מקרבתה, כישוב ספר לגבול הארץ. כפר תבור סבלה שנים מהשכנות הקרובה עם שבטי הבדואים ומחוסר מים. סג'רה קיימה יחסי קרבה-איבה עם תושבי סג'רה הערבית וסבלה גם היא מחוסר מים. שתי מושבות קטנות נוסדו בתנאים דומים בשנים 1908-9, מצפה וכנרת.

ערב מלחמת העולם הראשונה נרכשו שטחי קרקע על ידי חברות של יהודים מאמריקה שיסדו שתי חוות, פוריה ב 1911 ושרונה ב 1913. חברת 'הכשרת הישוב' היתה הבעלים של 3545 דונם אדמה בפוריה וכן 5525 דונם בשרונה.²³² בבית גן חגגו את קניית אדמת שרונה בהשתתפות אנשי יבנאל פוריה ושרונה. בשתייהן ישבו בעיקר פועלים שהכשירו את המקום עבור הבעלים ומספר משפחות בעלים הגיעו לחוות בשנים 1920-21. למרות ההבדל באופי היישובים שמחו אכרי המושבות בחיזוק היישוב והושיטו להן עזרה.²³³ להתיישבות המחודשת במקום ולכיבוש אדמות שרונה בחריש הראשון, התארגנו אכרי יבנאל עם 18 זוגות פרדות. למרות מחסור במים אישרה האספה הכללית ביבנאל לאנשי פוריה לחפור שני בורות מים באדמתה.²³⁴ ילדי שרונה למדו ביבנאל ובביקור אצלם נפגשו ילדי המושבה לראשונה עם פטיפון, שנראה להם כמו "ארון בגדים עם משפך".²³⁵

מאורעות 1936-39 הביאו לחידוש הקמת ישובים יהודים על אדמות שנקנו בעבר, והוחכרו על ידי המוסדות, בעיקר לערבים. בסביבת יבנאל הוקמו שלושה מושבים, הראשון והקרוב הוא משמר השלושה על שם שלושת בני יבנאל שנרצחו במקום. בשרונה חודש הישוב בשנת 1938 עם עליית ארגון 'גורדון' שקיבל את הכשרתו ביבנאל. מושב הזורעים הוקם בשנת 1939 על ידי תנועת 'הפועל המזרחי'. קשריו עם הישובים הקיימים היו מועטים ובאופן סמלי עד היום אין כביש בין הזורעים לישובי הבקעה, ביניהם מפרידים 3 ק"מ. קיבוץ אלומות הוקם בשנת 1941 על אדמות שבחלקן ניקנו מאכרי יבנאל.

תפקידה של יק"א-פיק"א בתור גוף מיישב הלך ונחלש במהלך ארבעים שנות ההתיישבות באזור, אם כי המשיכה לתמוך גם בהקמת הישובים החדשים, לפחות בהקצאת קרקע. המעבר בגליל התחתון ממודל מושבתי עם אפיזודה של חוות, אל דגמי התיישבות של המושב והקיבוץ, מהווה דוגמה אופיינית לתהליך שינוי אופי ההתיישבות בארץ בתקופת

²³² כץ, יוסי, 'הציונות ויצירת רכוש הקרקעי בארץ-ישראל', בתוך: ליסק (לעיל, הערה 50), עמ' 318.

²³³ ועד בית גן אל רוזנהק פקיד יק"א, אצמ, תיק J15/6536, 7.1.1914.

²³⁴ לגבי פוריה: כץ, יוסי, 'היוזמה הפרטית בבניין ארץ-ישראל בתקופת העלייה השנייה', רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, 1989.

עמ' 106-112; אספה כללית יבנאל, מל, תיק 4-312-8-1-30, 24.2.1925. לגבי החריש בשרונה: עבר הדני (לעיל, הערה

65), עמ' 325; שפר, גדליה, הקלטות שפר, שם, עמ' 21-23.

²³⁵ לבקוב, חיימקה, הקלטות שרפמן CD4, עמ' 6. על תוכנית לשיקום שרונה ב 1919: זגורודסקי, יזרעאליט, בן-צור,

אלטשולר, נחמני, 'לתקנתה של שרונה', בגליל ד', 7.7.1919, עמ' 11-12.

היישוב. שינוי זה השפיע על התגבשות המארג היישובי בגליל התחתון ועל התפתחות המושבות בו.

יבנאל שימשה מרכז לפעילויות והתארגנויות אזוריות, בעיקר בתחומים החקלאיים-כלכליים. מוסדות אלו כמו גם ועדי המושבות, פעלו לשיפור תנאי החיים, ודרשו בין השאר, את שיפור הדרכים בין המושבות וחיבורן לדרכים ארציות. רופא המושבות ישב בדרך כלל ביבנאל ושירת גם את שאר המושבות. תלמידי המושבות נפגשו בביקורים, בטיולים ובאירועי ספורט משותפים. ככל שהחמיר המצב הביטחוני בסביבה, התחזק שיתוף הפעולה בתחומי הביטחון בין היישובים. הוקמו מסגרות אזוריות כמו המשמר הנע, וערב מלחמת העצמאות הוקם 'ועד הגוש' שעיקר תפקידו בתחום הביטחון.

1.6.5 שכנים ערבים בסביבת יבנאל:

רוב מתיישיבי יבנאל הכירו מקרוב את הערבים. הם הגיעו ממושבות שהעסיקו ערבים כפועלים זמניים או חראתים קבועים וסחרו עימם. מראשית ההתיישבות נוצרו קשרים מידיים בין ראשוני המתיישבים בחירבת ימה עם הבדואים המקומיים ועם השיכים החזקים בסביבה. הקשרים היו בנושאי ביטחון, מידע מקומי, מסחר ועבודה.²³⁶

כבר בחריש הראשון באדמות ימה נוצר עימות בין הערבים ובין החורשים שבאו בחבורה עם קלוורסקי, שדאג להביא שוטרים מטבריה במטרה ללחוץ להגיע להסכמה, וכך היה. כדי למנוע את עליית הרועים על השדות, נאלצו לשכור ערבי תקיף לשומר שדות, אך הנזקים לא חדלו.²³⁷ קלוורסקי יותר מפקידים אחרים, היה מודע למצבם של האריסים הערבים הקודמים, ודאג לתת להם פיצויים כדי להרגיע את הרוחות, בנוסף לתשלום עבור הקרקע שנתן לבעליה החוקי.²³⁸

הרועה הערבי המשיך לרעות באדמות הציבוריות ובשטחי המרעה בבקעת יבנאל, כמנהגו מאז התקופה העותמאנית, אבל עתה היה חודר גם לשדות הזרועים. האכרים קיבלו זאת כחדירה לתחומם, נזק לרכושם הפרטי וערעור על מעמדם. בתגובה נערכו לא פעם לגירוש העדרים. לעיתים הזעיקו את חיילי הממשלה, שהיו מרחיקים את המאהל הבדואי מקרבתו לשדות.²³⁹

מערכת יחסים מורכבת התפתחה ביבנאל בין האכרים לבין ערבים בתחום השמירה והגנבות. חלק מהערבים שעבדו במושבה כשומרים, חראתים ורועים, עשה יד אחת עם גנבים

²³⁶ על מגעים ראשונים: קוסיצקי (לעיל, הערה 17), עמ' 26-16. בגירסה דומה: עבר הדני (לעיל, הערה 65), עמ' 53-51;

²³⁷ עבר הדני (לעיל, הערה 65), עמ' 85-86.

²³⁸ אבנרי, אריה, ההתיישבות היהודית וטענת הנישול, 1878-1948, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תש"ם, עמ' 86.

²³⁹ טענה לאי-הבנה: מ.י. סואעד, 'היחסים בין הבדואים ליישוב היהודי בשלהי התקופה העות'מאנית', רשימות בנושא הבדווים, 25, (פברואר 1994); דעה שונה, על התנכלויות מכוונות: קוסיצקי, מתתיהו, שם, עמ' 1, 24; על רעייה בשדות זרועים: הראובני (לעיל, הערה 90), ע' 55; על התערבות החיילים: עבר הדני (לעיל, הערה 65), עמ' 236-235.

ושודדים, תופעה המוכרת גם במושבות אחרות.²⁴⁰ מדי פעם בוצעו מעשי שוד על ידי ערבים, בעיקר על ידי שבטי בדווים מעבר הירדן. לעיתים היה נשדד כל העדר של אחת המושבות.²⁴¹ מעשי שוד אלה גרמו לנזקים חמורים לאכרים, וערערו את ביטחון הנפש והרכוש של המתישבים. למרות יחסם השלילי לערבים כ"אנשים פראים שואפי שוד וביזה", ראו עצמם האכרים כ"אנשים שקטים הרוצים לחיות בשלום עם שכניהם".²⁴²

האוכלוסייה הערבית הגדולה בכפרים הסמוכים ליבנאל: עולם, מעדר, סירין חדתה ואף לוביה ועבדייה, שעסקה בחקלאות מסורתית בתנאים דומים לתנאי יבנאל, קיימה יחסי קירבה עם אנשי המושבה. יבנאל שימשה מעין מרכז קניות ושוק עבודה אזורי לערביי הכפרים. לעיתים נוצרה מערכת יחסים אינטימית בין האכר לאשת החראת, ויודעי דבר בכפר תבור יכלו להצביע על תוצאות למערכות יחסים אלו.²⁴³ לעיתים קרובות יותר נוצרו שותפויות חקלאיות בין בעלי צאן יהודים וערבים לרכישת ופיתוח עדר צאן.²⁴⁴ היו יהודים שעבדו אצל הערבים, בעיקר עם מכונות חקלאיות או בהובלה בעגלות.²⁴⁵

עד להתייצבות השלטון בתחילת המנדט, התערערו היחסים עם הערבים בגליל התחתון והתרבו מקרי שוד ורצח: "בתור תוצאה מכל המצב הזה עוברים שודדים ערביים את ה"גבול", מזוינים ובלי פחד בעצם היום על יד המושבה יבנאל, שואלים את הפועל הערבי שבמושבה אם יש צבא או משטרה בסביבה ואחרי קבלם תשובות מספיקות כי בטוחים הם מכל אלה, הם מתנפלים על העוברים היהודים, שודדים אותם ורוצחים את אפרים קמיל".²⁴⁶ לאורך השנים בלטו גישות שונות לערבים. הרדיקלים אנשי העלייה השנייה, שדגלו בעבודה עברית, התנגדו באופן בסיסי להעסקת ערבים במושבה, מתוך גישה אידיאולוגית. דעה שונה השמיע קוסטיצקי, שביטא את דעת האכרים הראשונים, אנשי העלייה הראשונה: "אנחנו לא באנו הנה כדי להילחם עם מי שהוא. באנו לעבוד ולחיות מעמל כפינו ולחיות בשלום ובשלחה עם כל שכנינו".²⁴⁷

רכישת אדמות מערבים והעסקתם במושבה נמשכו עד ערב מלחמת העצמאות. מועצת פועלי יבנאל פנתה לוועד בחורף 1947, שיפעל להוצאת העבודה הערבית שחדרה למספר משקים, בטענה כי "יש סכנה שהנגע יתפשט".²⁴⁸

²⁴⁰ בסג'רה: עמית, עירית (לעיל, הערה 31), עמ' 43; בכפר תבור ובמלחמיה: עבר הדני (לעיל, הערה 65), עמ' 156-157. שוד העדר ביבנאל: בן, 'הד הגליל', האור, 1.3.1910: "כאיש אחד הזודינו ורכבו על הסוסים וירדפו דרך הואדי, גם אחדים מהערביאים היושבים על 'הסדור' [שם אזור] התחברו ליהודים וביחוד שנים שקיוו לקבל את השמירה על המושבה"; שוד העדר במסחה: התאחדות המושבות אל ועד הצירים ביפו, אצמ, תיק S30/2602, 30.5.1920; שוד העדר במנחמיה: X, 'בגליל התחתון', הארץ, 2.8.1921.

²⁴² קוסטיצקי (לעיל, הערה 17), עמ' 352, 398.

²⁴³ קרניאל (לעיל, הערה 165), עמ' 140.

²⁴⁴ קרניאל (לעיל, הערה 165), עמ' 139-141; שולמן, משה, 'רכשתי עדר', בתוך: שלם, מ. וד. זמיר (עורכים), הרועה העברי, מרחביה: אגודת הנוקדים העברים בישראל, 1957, עמ' 20-21.

²⁴⁵ טפליצקי, ז. נעורים בסג'רה: מחיי איכרים בגליל של שנות העשרים, תל אביב: טרקלין, 1986, עמ' 131, 139; קוסטיצקי (לעיל, הערה 17), עמ' 244.

²⁴⁶ י.ב.מ. 'מכתבי חברים מהגליל', קונטרס, 25.7.1919.

²⁴⁷ קוסטיצקי (לעיל, הערה 17), עמ' 406.

בתקופות של מתח ביטחוני הוחלט ביבנאל על הגבלת הכניסה ואף על הוצאת משפחות החראתים מחצרות האכרים במושבה.²⁴⁹ החלטה זו הקשתה על החראת כמו גם על האכר:

"עזיבתו של צאלח [החראת] היתה קשה לשני הצדדים. במשך השנים שעבד בביתנו נרקמו בינו לביננו ובמיוחד בינו לבין אבא יחסים מיוחדים, מעין שותפות גורל, יחד שמחו כשהיבולים שלו יפה, ויחד נעצבו בשנות שידפון ובצורת."²⁵⁰

היחס לערבים במושבות הושפע מגורמים אחדים: ראשית, ראיית הערבים את המתיישבים היהודים "ואלד אל-מית", בני מות שאינם יכולים להגן על עצמם, וכגוזלי אדמתם ומימיהם. בתגובה נתקלו האכרים בהתנהגות תקיפה והתקפות. לכן "היטבנו לעשות לו התנהגו גם אנחנו כשכנינו הערבים. המה מכים, נכה גם אנחנו. הגבורה והעזות' אלו שתי התכונות היחידות שתוכלנה לרכוש לנו כבוד בעיני הערבים."²⁵¹

החומה שנבנתה מסביב לחצרות הבתים ביבנאל, שימשה להגנה על רכוש האכר מפני השכנים הערבים. אבל במספר לא קטן של חצרות שבתוך החומה חיו משפחות החראתים הערבים. בשדות עבדו האכרים ובניהם, בצד פועלים יהודים וערבים. בחנויות סחרו גם ערבים מהכפרים בסביבה. מערכת היחסים עם ערביי הסביבה נוצרה מתוך מגע קרוב ומתמשך, וצמחה מלמטה מתוך האינטרסים המעשיים. מניעים לאומיים האפילו מדי פעם על מערכות יחסים אלו עד כדי ניתוק מלא, זאת החל מ"מאורעות 1920-21 ועד המאורעות ערב מלחמת העצמאות.

1.7 סיכום ומסקנות – יבנאל בנופה הפיזי והחברתי

בפרק זה נבחנה המציאות הגיאוגרפית והפיזית של מושבה בגליל ותפקוד חברת האכרים ביבנאל בנוף הבקעה, באזור ספר בגליל התחתון המרוחק ממרכזי היישוב. הקדמת פרק הנתונים הגיאוגרפיים-התיישבותיים נעשתה בהתאם להמלצת הוסינס, מחלוצי מחקרי-מקום, שציין את תרומת פרק בשם "פני המקום" בתחילת המחקר, בגלל חשיבות התמונה הכללית של המקום הנחקר וסקירת נושאים מרכזיים, כמבוא והכרה מקדימה של הקורא עם המקום.²⁵² נבחנו התנאים הגיאוגרפיים והאקלימיים, בעלות על הקרקעות, מבנה בית האכר, המושבה והמידרג האזורי ומערכות היחסים עם גורמים מחוץ למושבה. נבחן תפקוד האכר בנוף הבקעה, דרך השתקפות ניכוס הנוף ואתריו בשמותיהם החדשים, בעבודה

²⁴⁸ על קניית אדמות: התכתבויות יוסף נחמני עם הנהלת קק"ל, למשל על התחלת חריש אדמות הכפר מעדר שהוסדרה רכישתם: נחמני, י. למשרד קק"ל בצפון, אצמ, תיק KKL9/59, 2.4.1943; על עבודה ערבית: מועצת פועלי יבנאל אל ועד יבנאל, מל, תיק 4-312-8-1-76, 6.2.1947.
²⁴⁹ פרטיכל ועד יבנאל, מל, תיק 4-312-8-1-3, 19.11.1913; על הרחקת הערבים מהמושבה: ישיבת ועד יבנאל, מל, תיק 4-312-8-1-8, 19.11.1920; ועד יבנאל לארבעה אכרים, אוסף צימרמן, 27.8.1929.
²⁵⁰ יצחקי (לעיל, הערה 160), עמ' 49; על הוצאת חראתים מהמושבה: פרטיכל ועד יבנאל, מל, תיק 4-312-8-1-3, 10.11.1913.
²⁵¹ גלעד, 'אנו ושכנינו', הצב, כתבה מראש פינה, 11.7.1909.

²⁵² Hoskins, G. W., Local History in England, U.S.A: Rowman and Littlefield, 1972, pp 124.

ששינתה את תוואיו, וביחס לנוף כ'מקום' מושגי וכמקום של חיי היומיום בעבודת האדמה. מרכיבים אלה של מציאות חיי האכרים שיסדו את המושבה, חשובים להבנת תפקודם והשפעתם על התגבשות זהות מקומית של בני האכרים.

סיכום – יבנאל בנופה הפיזי והחברתי

א. המבנה הפיזי של המושבה.

המוסדות הראשונים ביבנאל היו מוסדות הדת, שהוקמו על ידי האכרים עצמם. עם בניית בתי המושבה בשנת 1902-3 נבנו על ידי יק"א שני המוסדות המרכזיים, בית ספר כמוסד לטיפול ברוח וומרפאה לטיפול בגוף. בהמשך נבנו בנינים ומערכות שירות, ייצור ותרבות ביוזמה משותפת של המושבה ומוסדות ארציים. הבנייה הציבורית משקפת תפקוד חברת אכרים במושבת פלחה, ומצביעה על מעבר מהדגשת האספקט הדתי בחיים, להדגשת האספקט הלאומי-חברתי. הביטוי הבולט לכך הוא בניית בית-העם בראש המושבה. המבנה הפיזי של האכרות הבודדת ושל המושבה כיישוב, סוגי המבנים ושימושיהם, מאפיין את התרבות החומרית החקלאית, בה פעלו האכרים ובניהם ביבנאל.

ב. האכרות ביבנאל.

הברון רוטשילד ראה באדמה ורכישתה משאב יצרני, ודרך לקליטת מתיישבים יהודים בארץ.²⁵³ ההתיישבות ועבודת האדמה בפועל, כביטוי למימוש אידיאל האגרוצנטריות הציונית²⁵⁴ מבססות את הקשר בין עם ואדמה כדרך לגאולה לאומית ולגאולת הפרט.²⁵⁵ האכרים המייסדים התייחסו לאדמה לא רק בתור משאב כלכלי מרכזי, אלא גם ברגשות קרבה וקדושה: "כשהחראתים של קנטור היו יוצאים במחרשה מחלקת אדמתו לחלקת שכנו ומנקים שם את המחרשה מהעפר שדבק בה, היה אץ ואוסף בחופניו את העפר להחזירו לחלקתו."²⁵⁶

בתקופת המנדט שוכללו האכריות בשני תחומים עיקריים: הכנסת מיכון חקלאי, בעיקר טרקטורים וקומביינים שייעלו את העבודה בפלחה, ומעבר לגידולי שלחין ומטע לאחר מציאת המים שהתגלו בקידוח ב 1932.²⁵⁷ ערב מלחמת העולם השנייה נמצאו במושבות הגליל התחתון תשעה טרקטורים ושלושה קומביינים. לקנייתם התארגנו קבוצות אכרים לעיבוד של פלחה משותפת.²⁵⁸ שיכלול נוסף היתה התפתחות משק החי, בעיקר הרפת, על ידי גידול

²⁵³ אהרנסון, רן, 'מדיניות הקרקע ומדיניות ההתיישבות של הברון רוטשילד', בתוך: קרק, רות (עורכת), גאולת הקרקע בארץ-ישראל רעיון ומעשה, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1990, עמ' 86.

²⁵⁴ נאור, מרדכי, עבודת-האדמה בתקופת היישוב, בתוך: זמנים 25 (אביב 1987), עמ' 96-97.

²⁵⁵ קרק, רות, קרקע ורעיון גאולת האדמה בתרבויות מסורתיות ובארץ ישראל בעת החדשה, אופקים בגאוגרפיה 28-29 (1989), עמ' 53.

²⁵⁶ עבר הדני, א. משמר הירדן – מושבת הספר שנפלה, ירושלים: אריאל [הוצאה מחודשת], 2001, עמ' 33; בדומה התבטא יגאל אלון על אביו: אלון, יגאל, בית אבי, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1974, עמ' 100, 132.

²⁵⁷ שם, 'יבנאל', דאר היום, 14.3.1935; ש"מ, 'יבנאל', דאר היום, 12.1.1936; גולדמן, ד. 'יבנאל', הארץ, 12.11.1939.

²⁵⁸ ועד יבנאל, בקשת ארגון הפלחה המשותפת מקצין החקלאות לאשר קניית טרקטור, מל, תיק 4-312-8-1-61, 4.6.1943; בקשה לאשר קניית מיכון חקלאי ל'התאחדות האכרים בגליל התחתון', מל, תיק 4-312-8-1-47, 4.6.1943.

המספוא ושיפור הגזע המקומי.²⁵⁹ שינויים אלה בתחומי הכלכלה, החברה והגאוגרפיה, משקפים תהליכי מודרניזציה אשר שינו את מבנה המושבה ואת נוף סביבתה ותרמו לעיצוב דמות דור בני האכרים שהתפתח בשנים אלה.²⁶⁰

ג. הנוף והשדה בעיני בני האכרים.

מרחב החיים הפעולה והביטוי של האכר הם השדות, אותם הוא מעבד חורש, זורע וקוצר. השדה הוא רכושו העיקרי של האכר, הוא מרכז עבודתו ומקור ההכנסה. אל השדה הוא יוצא לעבוד, לטייל, לשמור ולהגן מפני חיה ואדם. היחס לשדות מבטא את הקשר בין האכר לאדמתו: התחושה הכמעט אירוטית בפליחת האדמה במחרשה, השילוב של תנ"ך ורובה, וראיית היישוב העברי והאחיזה בארץ כמבוססים על עבודת האדמה. הפעילות הכלכלית של אכר תלויה בנחלתו היא האכרות הכוללת שדות ומטעים, ענפי חי, מבנים וציוד. השתלבות בני האכר בעבודה מגיל ילדות, בנתה את גשר ההעברה מדור לדור של מסורת, תפקוד והבעלות על האכרות.²⁶¹ אופי הורשת האכרות ביבנאל תואם דגם מוכר, המאפיין משפחות אכרים: שושלת גברית בהורשת האכרות לבן ממשיך יחיד.²⁶² לרוב המשיך רק בן אחד את עיבוד האדמה ולעיתים אף קנה את חלקי אחיו.²⁶³ זכור רק מקרה אחד בו ירשו בן ובת את משק ההורים וקיימו שותפות משך שנים אחדות עד שנפרדו.²⁶⁴

מסקנות – יבנאל בנופה הפיזי והחברתי

סעיף זה משווה את תפיסת ה'מקום' של בני האכרים עם מתודות כלליות בשלושה תחומים: חקר מקום, עבודת האדמה וזהות מקום. תחומים אלו מהווים רקע לחלקים נוספים במחקר.

א. חקר מקום.

בן ארצי במחקרו על חיפה, פירט תרומות אפשריות של חקר מקום, ביניהן יצירת בסיס נתונים רחב למחקרים נוספים, האפשרות למחקר השוואתי עם מקרים נוספים, והשתלבות במטרות עכשוויות לבחינת חיי היומיום, מלמטה, כתרומה להיסטוריה וגאוגרפיה חברתית.²⁶⁵ אפרת מחוקרי הגאוגרפיה החברתית, בחן את הקשר בין חברות ומרחב: "נוף הוא מעין אוטוביוגרפיה של אוכלוסיית המקום". מרחב ומקום מהווים אמצעים חשובים בעזרתם חברות מתארגנות ומעניקות משמעות לעצמן.²⁶⁶ זהות מקום ואופי החברה הם מרכיבי הקשר אדם-

²⁵⁹ יבנאלי, 'יבנאל', דאר היום, 11.7.1932; הרשקוביץ, מנחם, 'בית גן', בוסתנאי, 6.12.1933; שם, 'יבנאל', דאר היום, 8.12.1933.

²⁶⁰ אהרנסון, רן ושאוול שטמפפר, 'בין עולם ישן לעולם חדש', בתוך: אהרנסון, רן ושאוול שטמפפר (עורכים), 'זמנות יהודית בעת החדשה: מזרח אירופה וארץ ישראל', ירושלים: מאגנס, 2001, עמ' 13.

²⁶¹ לוינגר, פרץ, 'מבנה חברתי של אכרות', עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, 1974, עמ' 3, 7.

²⁶² Goldschmidt Walter and Evalyn Kunkel, *The Structure of the Peasant Family, American Anthropologist*, no. 73 (1971), pp 1058-1079, מעמ' 1069.

²⁶³ לפי צוואת יחיאל ברקוביץ האדמה חולקה בין תשעה בנים ובנות, בפועל הבן הממשיך יעקב הוא שעבד אותה: צוואת יחיאל שנפטר ב 1927: אוסף צימרמן, 10.6.1920; במסמך מ 24.9.1942 מוזכרים כל היורשים: מל, 4-312-8-1-61, ועד יבנאל לפיק"א: יעקב כמעבד האדמה מוזכר במסמך מ אתר ארכיון יבנאל, הערכת יבולים לממשלה, ועד יבנאל 21.6.1943.

²⁶⁴ אליוביץ, ניסן, הקלטות שפר, MINI DV 225, עמ' 15.

²⁶⁵ בן ארצי, יוסי (לעיל, הערה 51), עמ' 7.

²⁶⁶ אפרת אלישע (לעיל, הערה 7), עמ' 124; Pain Rachel, *Introducing Social Geography*, London: Arnold, 2001, pp 2-5.

סביבה, אשר מקדמים את התפתחות הקהילה מבחינה פיזית, חברתית, פוליטית וכלכלית.²⁶⁷ פני השטח ומבנים המרכיבים את הנוף, מייצגים פעילויות חברתיות מקומיות ורחבות יותר. הנוף איננו 'טבע' לעצמו, אלא טבע בו פועלים גורמים חברתיים, במטרה להתאימו לצרכיהם. שדה, מבנה וצינור הם מרכיבי הכתיבה בנוף.²⁶⁸

ב. עבודת האדמה.

החיבור אל האדמה נבחן אצל קרק, בתור אחד המיתוסים המכוננים של הציונות. החיבור בין אדם למקום יצמיח חברה טבעית, בריאה ויצרנית – דמות מנוגדת לדימוי היהודי הגלותי. העיסוק החקלאי והחיים מעמל כפיים יאפשרו את מימוש הציונות – להיות עם ככל העמים. ל'גאולת הקרקע' וההתיישבות עליה הוענק תפקיד משיחי, המאפשר את גאולת העם, ביאת המשיח ותחיית המתים. תוך תהליך מימוש החזון, 'גאולת הקרקע', נתפסה כמרכיב ריאלי במעשה ההתיישבות, בצד היותה מסר חינוכי-לאומי.²⁶⁹

אהרנסון ראה בעבודת האדמה סמל מזהה של "הישוב החדש", המובדל מ"הישוב הישן", ביחסו לערכי התודעה הלאומית של המושג: "עבודת האדמה היתה הביטוי הקיצוני והמובהק ביותר לתנועת הפרודוקטיביזציה. כאן חברו יחד הרצון להשתחרר מן 'הלחם הקלוקל' (החלוקה), ולזכות בחיים כלכליים טובים יותר, בריאים ורבי מעש; הכרת הערך הדתי של חיי כפר עם קיום המצוות התלויות בארץ; ייחוס דרגה של גאולה – גאולת הארץ וגאולת האדם, הפרט וגם הכלל לעבודה החקלאית עצמה."²⁷⁰

ג. זהות מקום.

'זהות מקום' נוצרת בזמן נתון ובהרכב חברתי מסוים. כלומר: ייחוד תרבותי-חברתי של חברה מקומית. נתינת שם למקום היא אחת הפעולות הבסיסיות בתהליך בניית הזהות אשר בנוסף להענקת זהות חדשה, מייחדת אותו ממקומות אחרים.²⁷¹

גורביץ וארן בחיבורם "על המקום", קבעו כי "המקום חובק את שוכניו וממנו צומחות בלא משים תבניות הזהות הבסיסיות – תבנית נוף המולדת. היליד הוא תמיד במקום. היליד מקיים קשר טבעי בין המקום במובנו הפיזי, לבין המקום כעולם של משמעויות, של שפה, זיכרון ואמונה."²⁷²

עבודת-האדמה בתפיסת אכרי יבנאל, ובניהם לא היתה מיתוס ואידיאולוגיה בלבד, אלא עצם מהות החיים במרחב הכפרי. מדובר בהוויית חיי אכרים פשוטה של ימי עבודה ארוכים

²⁷³ Manzo, Lynne C. and Douglas D. Perkins, 'Finding Common Ground: The Importance of Place Attachment to Community Participation and Planning', in: *Journal of Planning Literature* 20(4), 2006, pp 335-350.

²⁷⁴ Robrtson, Iain and Penny Richads (Eds.), *Studying Cultural Landscapes*, London: Arnold, 2003 pp 1-4.

²⁶⁹ קרק (לעיל, הערה 259), עמ' 7; ובדומה אצל נאור, מרדכי (לעיל, הערה 260), עמ' 94.
²⁷⁰ אהרנסון, רן, 'פרשת הניסיון הראשון להתיישבות יהודית במוצא', בתוך: *אריאל* 165-166 (אוגוסט 2004), עמ' 150-159, הציטוט מעמ' 154.

²⁷¹ Ashworth G.J (Ibis, comment no. 10), pp 22.

²⁷² גורביץ, זלי וגדעון ארן, 'על המקום – אנתרופולוגיה ישראלית', בתוך: *אֶלֶפִּים* 4, 1992, עמ' 4-44. הציטוטים מעמ' 4; 23.

בשדה, בגורן ובחצר, בתי אבן ומצוקת מים. עבודת האדמה לא כחזון ציוני מופשט, אלא כמרכיב הבסיסי בתפקוד אכרי המושבות בגליל התחתון.

נוף השדות היה לתבנית נוף האדם, שניהם מעצבים זה את זה ומשקפים אחד את אופיו של השני בתהליכים איטיים ומתמשכים, תהליכים דוריים. השדה הוא ה'מקום הקטן' ו'המקום הגדול' יחדיו, המעצבים את זהות האכר. נוף השדות מהווה ספר פעולות האכרים וקורות המושבה. בנוף השדות נחרש הקשר האישי אדם-אדמה והקשר אידיאולוגי כמרחב תודעה ופעולה לאומי. המחרשה מייצגת את זהות האכר ובני האכר במושבת הפלחה בגליל.

לאחר בחינת הזהות המקומית של יבנאל, יוצגו בפרקים הבאים שלבי ההתפתחות של קבוצת בני האכרים. הפרק הבא יציג את בית ההורים כמרכיב חינוך וחוויה בסיסי לאורו גדלו. בני האכרים נוכחו בתפקוד ההורים והשתתפו בהווית חייהם, אמונותיהם של הסבים וההורים. יחסם לנושאי זהות מרכזיים השפיעו על תחילת עיצוב אישיותם.

פרק 2 – השפעת בית ההורים ביבנאל על זהות הבנים

2.1 פתיחה – מרכזיות המשפחה

רוב מושבות הגליל, כולל מושבות הגליל התחתון, נוסדו על ידי אנשי העלייה הראשונה, אליהם הצטרפו מעט יוצאי 'הישוב הישן' ומאוחר יותר מתיישבים מהעלייה השנייה. משפחות אנשי העלייה הראשונה היו מרובות ילדים בדרך כלל.¹ בבית האכר חייתה לעיתים קרובות משפחה רב דורית שכללה סבים, הורים ובנים.²

תנאי החיים של תחילת המאה במושבה בגליל, יצרו קשרים חזקים בין הילדים לבין ההורים והסבים. לא רק התנאים החומריים המצומצמים, אלא גם ההווה המסורתית תרמו לקשר בין-דורי עמוק, ולהעברת זיכרונות וחוויות דור הסבים ודור ההורים לילדי המשפחה. במשפחות בהן לא היו סבים, עלתה דמותם מסיפורי ההורים, לרוב כמודל חינוכי להעברת מורשת.

יחס בני האכרים לדמויות הסבים וההורים המצוטט בפרק זה, מבטא סביבה רב-דורית בה גדלו, ומשקף קשר אישי לעבר ולמסורת. בן האכר גדל בהווה חיים שנבנתה ממרכיבי עבר דתי, תרבותי, משפחתי וחקלאי. הוא הכיר ושמע על אנשי המושבה וגבוריה, וכך אימץ את מאפייני התרבות המקומית: דיבר בשפות אנשי יבנאל ולמד את מנהגי אכריה. חלק מהמידע על הסבים נמסר לדור הצעיר ביידיש - אך נקלט סופר ותועד בעברית. רוב המשפחות קיימו אורח חיים מסורתי, אשר השתנה במהלך השנים כתוצאה מהשפעות חיצוניות בתהליך התבגרות המושבה ואנשיה.

בחינת חיי משפחת אכר במושבה בגליל, מאפשר מבט פנימי נוסף, מזווית מקומית, על החברה שחיה בארץ ישראל בעשורים הראשונים של המאה ה-20. פרק זה בוחן את השפעות בית ההורים על עיצוב הזהות העצמית של בני האכרים בשלבי ילדותם. שלבי החיים המאוחרים והשפעותיהם יוצגו ויבחנו בפרקים הבאים. מטרת פרק זה היא לבחון את מערכת החיים בבית ההורים, את חיי היומיום, אירועים מיוחדים, הפעילויות והתפקידים של בני המשפחה, כפי שהטביעו חותמם, ושוקעו בזיכרון הבנים כחלק מזהותם. נבחרו סיפורים המופיעים בזיכרונות כמייצגי השפעת בית ההורים – כאלה שסופרו לבנים וכאלה שהבנים חוו כילדים וסיפרו עשרות שנים מאוחר יותר.

הזיכרונות אינם מהווים עדויות מדויקות על 'מה שהיה', אלא על איך הזוכר מציג את עצמו ואת זהותו בסיטואציות מילדותו. כדי לבדוק את התגבשות הזהות העצמית של בני האכרים, נבחרו סיפורים פרטיים של בני הקבוצה, המצטרפים לתמונה קולקטיבית רחבה יותר,

¹ בן ארצי, יוסי, ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל 1900-1917: מאפיינים גאוגרפיים-יישוביים, עמ' 349, בתוך: ליסק, משה (עורך ראשי), תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה, התקופה העות'מאנית חלק שני, ירושלים: האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים ומוסד ביאליק, 1993.

² גפן, ישראל, הקלטות שרפמן, CD8, עמ' 7.

שיוצרת 'סיפור מאוחד'.³ גם בשאר פרקי התוכן, כמו בפרק זה, השימוש במספר 'זכרים' יוצר את ההצלבה הנדרשת לאמינות הדברים, שתכלול דוגמאות אופייניות ומקרים חריגים.

2.2 הסבים בסיפור משפחת האכר

מקומם המרכזי של הסבים במשפחה היהודית המסורתית, כמעט ונעדר בסיפור הציוני הכללי. מעטים המקורות הראשוניים והמחקרים ההיסטוריים, אשר מציגים את דמותם ואת חלקם בהחלטה לעזוב את מקומם ולעלות לארץ האבות, ולהשתלב בהתיישבות החדשה. ההחלטה האישית לעלות לארץ תוך התנתקות מהעבר ומהמשפחה, יצרה פרק חדש בהיסטוריה האישית, כמו גם בהיסטוריה הקבוצתית. הדיון במקומם של הסבים והשפעתם על בני האכרים בגליל מהווה חידוש ותרומה חשובה למחקר ומרחיב את גבולותיו.

2.2.1 הסבים בתהליך העלייה לארץ.

ההחלטה על העלייה לארץ הושפעה מגורמי דחיקה ומשיכה, בדומה לכוחות הפועלים בכל תהליך הגירה. כוחות של דחיקה מארץ המוצא וכוחות המשיכה שיש לארץ היעד.⁴ הזיכרונות האישיים מספרים על ההחלטה הקשורה בגיל הבנים בקשר לסיום לימודים בישיבה, או מחשש לגיוס לצבא הצאר. האווירה המסורתית עולה בכל הקטעים.

"סבא נדבק לציונות ואמר שהוא עולה ארצה. סבתא נסעה לִרְבֵּה, לשאול [רב הקהילה בתפקיד מורה הלכה]. הרבה אמר: זה לא בשבילך, זה ארץ פראית ואת אישה עדינה. את לא רגילה לעשות שום דבר, אתם חיים פה בשפע, לא הגיע הזמן. היא חזרה הביתה ואמרה לבעלה שהיא לא נוסעת, היא לא רוצה. בעלה התעקש ואמר לה: נעשה תנאי. אנחנו נחכה עד שהבן יקבל את הסמיכות [לרבנות], ונעלה. הוא בערך בגיל שמונה עשרה קיבל סמיכות לרבנות ואז הוא אמר לה: עד כאן. מהיום והלאה אין בעיות, אנחנו עולים. ונסעו. שניהם מתו באותו יום, בזיכרון, מקדחת שחור השתן."⁵

"היתה אנטישמיות גדולה ברומניה. סבתא אמרה: לא. הבנים שלי ישרתו בצבא ההגנה לישראל. צה"ל, צבא ההגנה לישראל, כן. ב-1888 הם עלו ארצה."⁶

בשני הקטעים לעיל עולה קולה של הסבתא. בראשון התנגדותה לעלייה ובשני בחיובה מטעמים לאומיים, כדי שהבנים "ישרתו בצבא ההגנה לישראל". במקרה זה בולט אימוץ טרמינולוגיה מאוחרת לסיפור עבר. בקטע הבא תהליך העלייה משקף תהליך נפשי פנימי הנובע מהשאיפה לשלב "תורה ועבודה", ותהליך חיצוני פיזי של עיבוד האדמה "בהתלהבות". ישנו כאן דימיון לסיפורי העלייה השנייה, אך המיוחד כאן הוא זמן האירוע,

³ ליבליך ועוד, 'הבחנה והכללה בסיפורי חיים', פסיכולוגיה (1), 1995, עמ' 84-95; ליבליך, עמיה, גלגולו של מקום, ירושלים ותל אביב: שוקן, 2000; אלפי, אורית, 'פורשי צבא הקבע למערכת החינוך בישראל: בחינת מרכיבים סוציולוגיים ופסיכולוגיים במעברי קריירה', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן גוריון, 2002, עמ' 61.

⁴ אטינגר, שמואל, מבוא, בתוך: הגירה והתיישבות בישראל ובעמים, ערך: אביגדור שנאן (עורך), ירושלים: מרכז זלמן שזר, 1982, ע' 9-17; מטרני, מיכל, 'התקשרות למקום, מניע להגירה ופערים בין סביבת המוצא והיעד', חיפה: הסכניון, 1993, ע' 15.

⁵ סחין, עטרה, הקלטות שרפמן, CD7, עמ' 15.

⁶ ליפשיץ, מוישלה, הקלטות שרפמן, CD15, עמ' 3.

המקדים בשנות דור ובשילוב של אב ובניו, כההליך משפחתי רב-דורי של התגברות על קשיי העלייה. הקשיים המוזכרים מבטאים את משמעות השינויים שעברו הסבא ובניו במהלך העלייה.

"אינני רוצה שילדי ישרתו בצבאו של הצאר, ולא אסכים שיהיו חיילים של רוסיה הפוגרומיסטית, פסק הסב, נעלה לארץ ישראל, ארץ אבותינו, שאליה אנו מתפללים ואליה ערגה נפשנו, ונחיה שם חיי תורה ועבודה. הוחלט שהסב ייקח את שני בניו הגדולים ויעלו ארצה. אחרי נסיעה ארוכה רצופה נפתולים, טלטולים וקשיים רבים, הגיעו השלושה לחוף יפו בשנת 1888. אך ירדו לחוף, יצאו לחפש עבודה כדי לקיים את נפשותיהם, ובהתלהבות גדולה אחזו באת ועבדו בכרמי מקוה ישראל, פתח תקוה, ראשון לציון ונס ציונה. בחום הלוהט ובגשם בחורף."⁷

"סבא משה ליפשיץ בא בשנת 1882 וקנה 400 דונם אדמה בפתח תקוה בכסף, ונסע להביא את משפחתו מליטא. הם מהעיר סמרגון בליטא. בינתיים שמה מתה אשתו והוא התחתן עם אשה אחרת וב 1888 הם עלו ארצה, ירדו בבירות ונסעו בחמורים [לגליל העליון] כי סבא לא אהב את אדמת החול בפתח תקוה, אז החליף את זה ב 300 דונם במשמר הירדן. אדמה שחורה. סבא היה אדוק מאוד מאוד וחשב שצריך בדיוק כמו שכתוב בתורה, לעבוד עם שוורים."⁸

שני המספרים האחרונים תיארו תהליך עלייה דומה של סביהם, סבים אדוקים באמונתם, שואפים לעבוד את אדמת הארץ ורצוי שתהיה שחורה כמו בליטא.

2.2.2 הסבים בשלבי ההתיישבות.

בסיפורי שלבי ההתיישבות הראשונים, מוצגת מציאות של קשיי תחבורה, בריאות וביטחון, שלבי רכישת קרקעות, בנייה ראשונה של סוכות זמניות וניצני התארגנות מקומית להגנה – למרות השבת.

"בערך ב 1890 נבנתה המושבה [משמר הירדן]. לסבא [יהודה לייב שיינוק] כבר לא היה כסף לקנות אדמה, אז היה לו 75 דונם רק. בראש הרשימה [של מייסדי משמר הירדן] עומד הסבא שלי משה ליפשיץ, הוא קנה 300 דונם ובסוף הרשימה ישנו הסבא שלי יהודה לייב שיינוק שהוא קנה 75 דונם אדמה. אנשים מתו כזבובים, לא ידעו ממה זה בא ולא הבינו ממה זה בא. הם בזמן הראשון עשו להם סוכות, אתה שמעת על הסוכות שהיו בחולה? כאלה עגולים מקש. בקיצור עברה עוד שנה ועוד שנה ועוד שנה ונהייה רע ורע ורע. אבא קדח חזק בזה, סבא קדח וסבתא קדחה, הקדחת הרגה אותם."⁹

מוישלה ליפשיץ ושמואל שיינוק היו נכדי משה ליפשיץ, ותיארו בזיכרונותיהם את עלייתו והתיישבותו הלא מוצלחת במשמר הירדן, שרבים ממתיישיביה סבלו וגם מתו מקדחת. הקטע הבא מספר על ניסיון ההתיישבות בחורן של קבוצת משפחות מרובות ילדים מרומניה. ניסיון

⁷ פיקוביץ, אליאב, מסכת של בזלת, כפר תבור: הוצאת המשפחה, עמ' 1.

⁸ ליפשיץ, מוישלה (לעיל, הערה 6), עמ' 2.

⁹ שיינוק, שמואל, הקלטות שרפמן, CD14, עמ' 19. בדוח יק"א ממשמר הירדן כנראה משנת 1894 נרשמו פרטי האכר לייב שיינוק שהיה חולה. בבעלותו היו 75 דונם אדמה, חמור ופרה. תוכנית הביסוס כללה גם בניית בית למשפחה, אצמ, תיק J15/6396. לייב שיינוק נפטר מקדחת ב 1901 וקברו נהרס על ידי הסורים לאחר כיבוש משמר הירדן.

שנכשל לאחר כשנתיים. החורן היה מרוחק מכל דרך ובשלב הראשון של ההתיישבות השאירו הגברים את משפחותיהם מאחור.

"בסוף שנת 1896 תחילת 1897 יצאו למסעם לארץ ישראל כחמש עשרה משפחות מרומניה ועשר משפחות מבולגריה שהיו ברובם הגדול אנשים אמידים. במשפחת ברקוביץ היו אז סבא אשתו ועשרה ילדים. הם נסעו באוניה עד ביירות ומביירות לדמשק ברכבת והגיעו לדמשק לאור נר שני של חנוכה. החורף היה בעיצומו, גשם, שלג וקור חזק. בדמשק נשארו המשפחות והגברים המשיכו ברכבת עד לאום זריד, זו תחנת רכבת מרחק ארבע שעות הליכה לחורן ומשם המשיכו ברגל לחורן ומיד התחילו בעבודה הן בשדה והן בבניית הבתים."¹⁰

"סבא קרא להרכבי הזקן ואמר לו: מה שיהודי טבריה באמת טוענים, שבערב שבת לא לענות - שאסור לירות, הוא חושב שאם הם שניהם בתור יהודים דתיים ומקובל על כולם שהם מאוד שומרי מצוות, והם היו 'מתנגדים', כאלה חריפים [יוצאי ליטא שנחשבו לרציונאליים יותר מהחסידים], הוא אמר לו: אנחנו בערב שבת נשכב תחת הסלעים ונחכה. אם הם יורים [הערבים מכפרי ההר], אנחנו עונים. ואתה תראה, פעם פעמיים נענה להם, הם יפסיקו. וכך היה. הם יצאו שניהם אחרי ארוחת ערב של שבת, והם שכבו על יד הסלעים. בשעה שהתחילו לירות עליהם מההר, הם ענו. ענו פעם, שבת אחת, שבת שנייה, היריות נפסקו."¹¹

מרכיב חשוב בתהליך ההתיישבות הוא הצורך בהגנה עצמית מפני השכנים תושבי המקום. הבדואים והערבים לא ראו בעין יפה חדירת מתיישבים 'זרים' למקומם. כבר בזיכרון מימים ראשונים בסביבה החדשה, מתואר שינוי והתאמת מערכת הערכים למציאות – ההכרח של יהודים שומרי מצוות להגן על נפשם בשבת. מוצג כאן תהליך התנתקות מתפיסות 'הישוב הישן', והחלטה על סדר עדיפויות חדש, המתאים לחיים בקפך מרוחק. בהחלטה משותפת של הסמכות הדתית המקומית, השוחט הרכבי, עם המתיישבים - הוחלט "לענות" ביריות בנשק שהיה בידיהם גם בערב שבת.

2.2.3 תרומת הסבים לתרבות במושבה.

"כשהסבא לייבה שיינוק בא ארצה, הביא איתו ספר תורה שהיה לו שם בחווה שלו בבית המדרש שהיה לו שם. כשעברו למטולה [ב'סודיה] - במשמר [משמר הירדן], ממנה יצא הבן למטולה] כבר היה ספר תורה. נתן לאבא שיהיה להם ספר תורה כנוהג יהודים. במשך שנים היה במטולה כבר עוד ספר תורה, כך שכאשר עברו לימה הביא איתו את ספר התורה שלו."¹²

¹⁰ יצחקי, שמואל, הקלטות שרפמן, CD5, עמ' 2. "נר שני של חנוכה" וציון השנה מאפשרים תיארוך מדויק: 7.12.1896.

¹¹ סחין, עטרה (לעיל, הערה 5), עמ' 7.

¹² שפר, גדליה, הקלטות שפר, עמ' 124. ספר התורה כריטואל דתי וזהות יהודית היה מרכיב מרכזי וטבעי בזהות אנשי העלייה הראשונה שהיו ברובם אדוקים. אולי המובנות מאלה הזו גרמה לאי התייחסות למשמעות התנ"ך בכרכי ספר 'תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה' – לעומת התייחסות מתמשכת לשימוש 'לקושאן' בידי בן גוריון והעלייה השנייה: כוגן, מרדכי (עורך), בן-גוריון והתנ"ך עם וארצו, באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון, 1989; שפירא אניטה, 'בן-גוריון והתנ"ך: יצירתו של סיפר היסטורי?', בתוך: שפירא, אניטה, יהודים חדשים יהודים ישנים, תל אביב: עם עובד, 1997.

ארון הספרים היהודי מייצג את תרבות הסבים בעיני נכדיהם. בקטע הקודם זהו ספר תורה, הנודד ממושבה למושבה בגליל, כדי לאפשר קיום קהילה יהודית במקום החדש. ספר התורה שהגיע מליטא עבר למשמר הירדן בייסודה. שם העניקו הסב לבנו כאשר הצטרף למייסדי מטולה, ואיתו עבר ליבנאל עם קבוצת האכרים ממטולה. נדודי ספר התורה משרטטים קווים גיאוגרפיים להתיישבות בגליל.

בקטע הבא, הסב שהיה נעים הליכות ומקובל במושבה וגם על פקידות יק"א, הקים ספרייה ציבורית במושבה מתוך דאגה לתרבות בניה. לקיום הספרייה והתפתחותה "התרים" את חבריו האכרים בפחי תבואה ישר מהגורן. על ידי התרומות שיתף את הכלל במצוות כנוס ספרים והפצת תרבות יהודית וכללית.

"סבא אמר, שקלווריסקי היה אומר: איך מיר א-ליבנר, אני לא יכול להגשים את מה שאני רוצה, אפילו שאני רוצה. עד שקונים אדמה ועד שמשתווים עם הערבים ועד שהברון שולח את הכסף ועד שהפקידים הגבוהים שלו בבירות ובדמשק כל אחד חותם ומאשר, זה לא כל כך פשוט. אבל קנו, הקימו את הגליל, מה אפשר עוד לדרוש מאנשים? סבא היה רוכב בשקט אליו [אל פקיד יק"א שישב בנצרת] ומדבר איתו במתינות ומדבר איתו, כי סבא אמר: מלריב, לא יוצא כלום. הוא גם היה ביבנאל לא רק יושב בוועד, הוא פתח ספרייה, וניהל את הספרייה. את הכסף לספרייה לא אספו בבתיים אלא בגורן. הוא היה הולך ואוסף מכל אחד. מי שנתן פח חיטה, פח שעורה".¹³

ירמיהו מקלר התיישב בבית גן עם משפחתו הגדולה בשתי אכריות שקנה. הוא הקים את הרפת המודרנית הראשונה. בגלל מזגו והכשרתו נבחר כשופט בסכסוכים בין האכרים ובסביבה.

"הסבא, ירמיהו הכהן מקלר, היה יהודי בר אוריין, יהודי למדן גדול, מוסמך לרבנות, נוסף לזה היה לו עוד מתנת אלוהים, מה שנקרא, היה לו קול לשירה בלתי רגיל. כשהניחו את אבן היסוד לאוניברסיטה בירושלים אז הזמינו את הסבא לברך את "ברכת הכוהנים". זה היה דבר גדול. נוסף לזה הוא היה כתלמיד חכם בדינים, ביחסי אנוש הוא הקים את בית משפט השלום, בית משפט חברים של התאחדות האכרים".¹⁴

הסבים תרמו לתרבות המושבה במישור אחד את ארון הספרים היהודי ובו ספר תורה וספרות יפה, ובמישור נוסף את תרבות השיח והמתינות, שאולי חסרה לבניהם, שהיו שרויים במתח של קשיי קיום ומאבקי הישרדות לא פשוטים של בניית חברה ויישוב חדשים.

2.2.4 יחס הנכדים לסבים.

משפחות קוסטיצקי ושולמן היו בין המתיישבים הראשונים ביבנאל. הוקרת נכדם מעידה על יחסו אליהם. המספר נולד במושבה ובגיל 62 הציג עצמו כממשיכם של סביו והוריו האכרים, זיכרונם ארוג גם מזיכרונותיהם. בכך בולט מרכיב ההמשכיות בזהותו העצמית.

¹³ סחין, עטרה (לעיל, הערה 5), עמ' 16.

¹⁴ לבקוב, חיימקה, הקלטות ממש, עמ' ד-ז. מקלר היה בין שופטי בית משפט השלום ביבנאל, שנקרא לא פעם לפסוק גם במושבות סמוכות, כמו בסיכסוך בין שני פלגים בסג'רה: מל, תיק 4-312-8-1-48, 4.3.1917. על בחירתו לוועד בית גן: מל, תיק 3-12.1922, 4-312-8-1-39.

"יש לי הכבוד על מנת להנציח את ראשוני המתיישבים להשמיע כמה דברים שקבלתי מפי הורי משה ונחמה שולמן שהיו מהמתיישבים הראשונים שבאו להתיישב ליבנאל בשנת 1902 ומפי סבי אברהם קוסטיצקי שהיה מהמתיישבים הראשונים של המושבה ובא ליבנאל עם חלק המתיישבים הזה שעבר ממטולה ליבנאל. על ראשית הימים שמעתי מפי אבא ז"ל וסבא ז"ל. נולדתי במושבה יבנאל בשנת 1906 את עולמי אני מתחיל לזכור רק ממלחמת העולם הראשונה מ 1914 וכאן דברי יהיו משולבים ממה ששמעתי מפי ראשונים ומהורי וחלק יותר מאוחר יהיה ממה שאני זוכר. מיום שנולדתי במושבה יבנאל עד היום חייתי במושבה הזו ובסביבה הזו ובאזור הזה 62 שנה. רבים מהמאורעות התהפוכות וחבלי הקליטה והיצירה וכל התקופה שהגענו עד הלום אני זוכר אותם, וחלק מה שאני לא זוכר בעצמי אני מספר מפי מה ששמעתי מזקנים מוותיקים ומהורים."¹⁵

בקטע זה נמצא כשבע פעמים את המילה "ראשונים" ופעמיים "נולדתי". מייסדי המושבה הם "מתיישבים ראשונים".¹⁶ המספר רואה את עצמו כחלק משרשרת הדורות ונותן כבוד לדורות הקודמים. הנכד הציג את סיפור-חיו כמבוסס על קודמיו וממשיך את מורשתם וסיפוריהם. בזיכרונותיו משולבים בצורה מודעת קורות שלושת הדורות לסיפור משפחה וסיפור מקום אחד. יחסו של המספר לאבותיו, כמו גם אופיו המסורתי, מיוצגים בביטוי 'ז"ל' ובקבלת סמכותם של "זקנים ותיקים והורים".

2.3 השפעת מרכיבי חיי ההורים

הראשונות של מעבר מגלות לארץ ישראל, ומחיים בקהילה בעיירה יהודית להקמת מושבה עברית בארץ רחוקה, התבטאה בשינויים רבים של יצירת קהילה וישוב שונים ומחדשים. בני האכרים ביטאו את השתקפות השינויים ומשמעויותיהם בסיפור חלוציות הוריהם בארץ בכלל, וביסוד המושבה יבנאל ובניינה בפרט.

2.3.1 יחס ההורים לגולה ולעלייה.

סעיף זה יבחן שני נושאים מייצגים. המרכיב הלאומי המדגים את המתח שבין גולה ועלייה, והמרכיב האמוני המדגים את משמעות הדת בפרקטיקת חיי ההורים.

גולה – בזיכרונות הבנים מוצגת עמדה שלילית של האבות לאורח החיים הגלותי, 'לחלוקה' ולישיבה בערים, לעומת השאיפה לעבודת האדמה ו"כיבוש עבר הירדן". למרות יחסם לגולה, הקימו ההורים במושבה את מוסדות הדת המסורתיים כמו: בית-כנסת, 'חדר', בית קברות ומקווה.

"גרנו בעיירה לא גדולה, אבא היה סוחר יערות ואנחנו למדנו ב'חדר' ובעיקר אבא השתדל לתת לנו חינוך עברי, מקסימלי. המורה הכי גדול שלי היה הוא אייזק מולודובסקי שבתו היתה המשוררת קטיה מולודובסקי והוא הכניס בנו גם תורה וגם את הנביאים לחבב ועיקר

¹⁵ שולמן, שמואל, הקלטות שרפמן, CD15, עמ' 1, ההקלטה בתאריך 14.11.1968.

¹⁶ בחירה במונח "מתיישבים ראשונים" לזיהוי קבוצת מייסדי מושבות נמצאת גם בספרות המחקר, למשל: אהרנסון, רן, לכך ונלכה – סיורים במושבות העלייה הראשונה, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 2004, עמ' 260.

בארץ ישראל. בהיותי ילד הייתי אחד היהודים בעיירה שלנו, אולי היחיד מכל העיירה שלא פחדתי לא משיכורים, לא מגויים ושהייתי ילד בן שש כבר נלחמתי עם שקוצ'ים [כינוי לילדי הגויים]. אבא כל שבת היה מדבר לא לשבת בישיבות, אף על פי שהוא היה תלמיד בישיבות ולמד עד החתונה בישיבות. והיה לו הסמכה [לרבנות] הנה התמונה שלו. הוא אמר שאין לנו בגלות מה לעשות וצריך כמה שיותר מהר, הוא אומר אנחנו צריכים קודם לכבוש את עבר הירדן כמו שהברון קנה בחורן כך אנחנו צריכים.¹⁷

הבן בהבליטו את יכולת העמידה האיתנה שלו בקטטות עם ילדי הגויים, מקדים להבין את השינוי בזהות אביו שהיה תלמיד ישיבה והפך לציוני, דיבר עם בניו על חשיבות ארץ התנ"ך ודאג שיקבלו חינוך עברי. זהו ביטוי להכרת הבן בהשפעת אביו על זהותו.

הקטע הבא מתמצת את ההתנתקות מהעבר הגלותי למרות הרווחה החומרית, והחלפתו בעבודת אדמה עקשנית וקשה.

"משפחתי שרפה מאחוריה את כל הגשרים אל הגלות, למרות מצבה החומרי האיתן שם, וגמרה אומר להקים בית, לגדל בנים ולעבד אדמה זרועה אבני בזלת בגליל, במולדת העתיקה-מתחדשת."¹⁸

"העליות ההן [העלייה הראשונה] היו בעיקר מחיבת ציון, מהרצון להיגאל. לא לחכות שהמשיח יבוא, אלא לבוא ממש, להיגאל. לגאול ולהיגאל. משמעות הדברים היתה פשוטו כמשמעו: להוציא לחם מן האדמה, לעזוב את כל הפרנסות השונות של הגלות ולחזור להיות חקלאים מוציאי לחם מן האדמה."¹⁹

הגאולה כפי שדור ההורים הבין ומסר לבניו, היא נטישת העבר הגלותי של פרנסות אויר, ובהחלטה אישית לעלות לציון "ולהוציא לחם מן הארץ". יושבי הערים אנשי ה'יישוב הישן', זכו ליחס ביקורתי ואף מתנשא של בני האכרים, שבניגוד להם דיברו עברית ולא יידיש, והוציאו לחם מעבודת האדמה ולא ממסחר.

"יידיש היה מוקצה מחמת מיאוס, משום שהיא שפה שנולדה בגלות ומאחר שכל מה שהיה בגלות זה היה פסול, אז גם צורת החיים הגלותיים של תושבי הערים היו פסולים. אנחנו הלא הבטנו על תושבי הערים כעל אנשים נחותים מסכנים, הם עדיין חיים את החיים של הגלות. אני כבר לא מדבר על זה שהם היו אנשי החלוקה, אפילו בטבריה שלא כולם היו אנשי חלוקה, היו סוחרים, היו בעלי מלאכה, אבל הם היו גלותיים, היו גלותיים הם דיברו יידיש זה פויה, מה זה! אנחנו הבטנו עליהם מלמעלה למטה, למטה."²⁰

עלייה – העלייה היא ההתחברות עם ארץ היעד, שהיא מחוז החפץ בו יתקיימו חיים שונים וחדשים. אי ביטחון וחוסר ודאות אילצו משפחות רבות לנדוד בין מקומות אחדים בארץ עד שהגיעו להתיישבות קבע. ההגעה למקום הקבע מוצגת בתור מעמד מייסד. על סצינת הפתיחה של תחילת ההתיישבות מעידים שלושה סיפורים. הסיפור הראשון מציג מעין

¹⁷ המאירי, אברהם, הקלטות שרפמן, CD5, עמ' 1.

¹⁸ פייקוביץ, אליאב (לעיל, הערה 7), עמ' 3.

¹⁹ שפר, גדליה (לעיל, הערה 12), עמ' 53.

²⁰ גפן, ישראל (לעיל, הערה 2), עמ' 6.

פנוראמה של ההתיישבות בסוף המאה ה-19 ביהודה, במושבות הדרום ועבודת הנערים בטוריה בכרמים, "בהתלהבות". מאחר ועבודת האדמה היא משאת הנפש.

"מאין באו האנשים וכיצד באו? בשנת 1901 כשפקידי הברון החליטו ליישב את ארבע המושבות הראשונות בגליל, מנחמיה ימה סג'רה ומסחה, עיקר הכוח האנושי בא מבני המושבות הוותיקות אשר קדמו בייסודן. חלק בא מזיכרון יעקב, מראש פינה וממטולה. ביבנאל היתה קבוצה ממגורשי ההתיישבות בחורן. יחד עם מספר פועלים- חלוצים ראשונים היו את הגרעין הראשון להתיישבות במושבות אלה ובכפר תבור."²¹

בסיפור השני מודגשת הראשונות. "הורינו המייסדים" היו בעיקר יוצאי מושבות ותיקות ויחד עם פועלים הם מזוהים כ "חלוצים ראשונים" בגלל היותם ראשונים באזור הגליל התחתון, וראשונים בהקמת המושבות הראשונות בו.

"ערך חינוכי רב אני רואה בהנחלה לדור הצעיר ולדורות הבאים תחושה של שייכות ואהבה למקום. לא באתי לכתוב ציונות ולא להתפלפל. רוצה אני רק להדגיש ולספר על חיי המצוקה של הורינו המייסדים, שעמדו שנים על שנים בפרץ, סללו, בנו ושפרו. תהיה זו מצבה של כבוד לדור החלוצים הראשונים, מייסדי המושבות הראשונות."²²

בסיפור השלישי מוצג הגליל כמימוש התקווה וכהצלה. הקשר בין יהודה והגליל באותה תקופה, ללא דרכים, נעשה ברגל או באמצעות בהמות. האפשרות להתיישב בגליל היתה "קרן הצלה" לשאיפת העצמאות ואולי גם לגבות הכואבים. הסיום מפתיע "לבנות את הגליל" ושירת "אל יבנה הגלילה" בפיהם" מוכר בהיסטוריוגרפיה כחלק מתרבות קבוצה מאוחרת יותר, חלוצי העלייה השנייה.

"אך ירדו לחוף יצאו לחפש עבודה כדי לקיים את נפשתיים, ובהתלהבות גדולה אחזו באת ועבדו בכרמי מקוה ישראל, פתח תקוה, ראשון לציון ונס ציונה, בחום הלוהט בקיץ ובגשם בחורף. היתה זו עבודה קשה ומפרכת, בייחוד לגבי נערים צעירים שטרם טעמו טעם של עבודת כפיים. שנתיים ימים עבדו האב ובניו בטוריה בכרמי המושבות. אך מטרת חייהם ושאיפתם שהנער ראובן דבק בה במיוחד, היתה לבוא אל הנחלה והעבודה במשק משלהם. מקץ שנתיים הציעו לעבור לראש פינה שאך זה נוסדה ולעבוד בהקמת בניינה. הם ראו בזאת קרן הצלה, נתחדשה התקווה שאולי בגליל יגשימו סוף סוף את חלומם. דרך ארוכה בת ימים אחדים עשו על גבי חמורים לבנות את הגליל ושירת "אל יבנה הגלילה" בפיהם."²³

הקטע הבא יכול לספק חומר לסאגה שלמה, כולל מיתוסים וזיכרונות אישיים של ציונות, תרבות, הגנה, וחקלאות.

"האבא שלי עלה והביא איתו גרזן רוסי משובח, חרמש רוסי והביא איתו גם שתיל של עץ אגסים. העץ הזה יותר גבוה מהבית. בזמן 1922 היו מאורעות, ימים שכולם היו מתאספים בשלושה בתים ככה שיוכלו להגן על עצמם אז אבי השחזר את הגרזן ואני הייתי עומד עם הגרזן הזה על יד הדלת."²⁴

²¹ גולדמן, דוד, הקלטות שרפמן, CD2-59, עמ' 4.

²² רוזנצויג, ירמיהו, מלחמיה – מנחמיה על חוף הירדן, הוצאת המחבר, 1989, עמ' 7.

²³ פייקוביץ, אליאב (לעיל, הערה 7), עמ' 2.

²⁴ מטבייב, שמעון, זיכרונות, אכת, עמ' 7.

עקרונות העלייה הראשונה: עבודת האדמה הגנה והמשכיות, מוצגים בדמות האב שהביא גרזן "רוסי משובח". הבן המספר, הגן באותו גרזן על הבית במאורעות, כשהיה בן עשר לערך. החרמש מבטא את קציר התבואה, מטרת האכר לקצור ברינה את היבול עליו טרח משך השנה. שתיל האגס מסמל את העקירה והנטיעה מחדש, את יציאת המשפחה ממקומה הקודם והשתרשותה באדמת הארץ. אין כאן שריפת גשרים אלא המשכיות, רצון לקחת מהמולדת הישנה את הטוב שיש בה ולהביאו לארץ האבות, על מנת לחיות בה ולהפריחה. סיפור ראשית ההתנחלות בימה והתמודדות הסבים וההורים באתגר הביטחוני, תואר בהדגשים שונים על ידי נכדה ביחס לתפקוד סבה (סעיף 3.2.2). בקטע הבא מתואר תפקוד אבי המספר.

"בלילה הראשון, כשהביאו את הבהמות [יוצאי מטולה שהגיעו לימה עם רכושם], הם התכוננו לכך שבוודאי ינסו לגנוב. אז הם גוללו אבנים מסביב סביב, ואבנים הרי החירבה מלאה, הבהמות באמצע בין העגלות, והם שכבו מאחורי האבנים, לשמור. יותר מאוחר בלילה, כשהגיע קרוב לחצות, הבחין אבא באיזה דמות שקמה מאחורי סידריה, אז הוא אמר לשכנו לידו: עוד מעט יהיו יריות. מתח את הג'יפ [רובה ציד] וירה לעבר הסידריה [שיח קוצני], והנה ניטח מטר אש. מסביב סביב התחילו יריות. כולם התחילו לענות. מי שחשב אז להצליח לגנוב, כבר נוכח שהלילה הוא לא יצליח. וככה הם הסתדרו שחלק היו בימה שומרים, וחלק היו נוסעים למטולה להביא [את רכושם שנותר שם]. ככה לאט לאט התחלפו בכל פעם, עד שעברו לגמרי לימה.

כשהגיע זמן הזריעה ויצאו לזרוע, היתה התנפלות של ערבים כדרכם, באבנים ודגזות [אלות]. כמובן שהיו מכות, בסופו של דבר הם הניסו את הפורעים והמשיכו לזרוע. עבר החורף, בא הקיץ – קצרו. היה גורן, כרגיל.²⁵

שיירת קרוונים הנוסעת ל"מערב הפרוע", יחד עם תמונת נוף מקומית בגליל: אבנים וסידריות. האבנים הרבות הן מחירבת ימה הסמוכה, כלומר המודעות ליישוב יהודי קדום במקום, והסידריות כהוכחה להזנחת דורות, ולחוסר 'בעל בית' לאדמת הבקעה. הלילה הראשון בימה היא יבנאל, פותח את סיפור ההתיישבות במקום על קשייו והישגיו. למתיישבים שבאו ממטולה היה ניסיון קודם, הם הבינו שהשכנים עשויים לנסות להפריע. העבודה החקלאית בזריעה משתבשת לרגע על ידי "הפורעים", שלא עלה בידם לעצור את מהלך הדברים הנכון שבסופו "גורן כרגיל", כלומר הצלחה ביטחונית וחקלאית.

"אבא הגיע ארצה בשנת 1900 ושנה וחצי אחריו הגיעה אמא. הם כמובן רצו לנסוע לארץ ישראל שהיא ארץ היהודים ארץ הקודש. אבא היה פועל חרוץ, הוא עבד עם בן גוריון שנחשב כמנהיג בין הפועלים. אמא שלי היתה אומרת – זה בן גוריון לא אהב לעבוד."²⁶

ביקורת כזו על בן גוריון, מגובה העשב, נדירה. ביקורתה נובעת כנראה מהיכרות האישית של האם מרים סזונב קורקין שגדלה בסג'רה עם תפקודו של בן גוריון כשהיה שם כפועל.

²⁵ שפר, גדליה (לעיל, הערה 12), עמ' 7.

²⁶ סזונב, אלקנה, הקלטות שרפמן CD1-21, עמ' 2-3.

דמותו של בן גוריון לא מצטיירת טוב, הוא רק "נחשב" למנהיג, ורק "בין הפועלים", והעיקר, הוא לא אהב לעבוד. יש בקטע זה ביטוי לפער אם כי מתון בין פועלים לאכרים בגליל.

"המתיישבים הראשונים [במשמר הירדן] התייעצו עם הערבים בכל מיני שיטות של עבודה. החריש הראשון היה כמו שאצל השכנים הערבים: זוג שוורים רתומים למחרשה. אבא סיפר כי בימים הראשונים לא היה חורש יותר מרבע דונם ליום, מכיוון שכל היום היה חוזר באותו התלם. והנה השנה השנייה ללא תועלת ורק אכזבה, וכמעט שהתייאשו – לרעוב ללחם, הקדחת ממשיכה את פעולתה, הילדים עזובים ללא תורה, הילדים חולים בכל מיני מחלות כגון קדחת אדמת מחלת עיניים, בכל זאת אדמת הארץ קוראת לבניה מתוך חושי הלב ורגשי כאב – לא לעזוב. ושוב תקף הייאוש את החלוצים הראשונים – כל מרצם הלך לאיבוד, אחדים החליטו לעזוב ועזבו. היאוש תקף את הנותרים אבל הארבעה הראשונים עומדים במרדם, אנו לא נעזוב."²⁷

תמונת היומיום הקשה של החלוצים הראשונים, מתחילה בחניכה של האכרים הטירונים על ידי השכנים הערבים. הערבים כאן הם שכנים טובים, מהם ניתן ללמוד ולקבל עזרה. המתיישבים סבלו מאי ידיעת העבודה ומיבול דל, ממחלות וחוסר בית ספר לילדים. הקשיים גרמו לחלק מהמתיישבים לעזוב. נותר הגרעין הקשה שהתמודד מול הייאוש ולא ויתר, כי "אדמת הארץ קוראת לבניה."

שלושת הקטעים הבאים משמיעים את קולן של קבוצות מיעוט שהשתתפו בייסוד יבנאל, ומושבות נוספות בגליל: אנשי ה'ישוב הישן'²⁸, הגרים ואנשי העלייה השנייה²⁹.

"כשם שהייסוד והגרעין של היישוב החקלאי והחלוצים הראשונים ביהודה, היו יהודי ירושלים, כך היוו הגרעין והייסוד של ההתיישבות החקלאית בגליל העליון יהודי צפת. רוח ההשכלה והשאיפה לחיים חקלאיים ועבודת כפיים, מצאו שדה פורה אצל צעירי צפת שמאסו בחיים של ניוון וקבלת חלוקה התאגדו וקנו חלק מאדמת הכפר ג'אוני ראש פינה הקרובה לצפת, והתחילו לעבד את האדמה."³⁰

"הם הגיעו ישר ליפו לבית המלון הידוע של משה ברוך, ומשם הלכו ברגל לראשון לציון מכיוון שאמרו שהיתה שם עבודה ובאמת מצאו עבודה ביקב. באותה תקופה, תקופת העלייה השנייה היה הפועל העברי מוחרם ולא קיבל עבודה. אבא נאלץ לעבור לכפר הערבי יהודיה, היום יהוד. הוא שכר לו חושה וריהט אותה עם ארגזי נפט. אבא היה פועל חרוץ ואיש עבודה, עמד בתור בין הפועלים הערבים והתמודד איתם על העבודה."³¹

קלוורסקי פקיד יק"א בגליל, ומייסד מושבות הגליל התחתון, עודד התיישבות גרים בגליל במטרה להציג דוגמה של אכרים טבעיים ומסתפקים במועט. קבוצת גרים הגיעה להתיישבות בשמסין ליד יבנאל, ניסיון שניכשל. בארץ ישראל ראו הגרים את "ארץ אבותינו",

²⁷ שניידר, עמרם, זיכרונות, אצמ, תיק J84/1, עמ' 4-6.

²⁸ על הקשרים בין 'הישוב הישן' ל'ישוב החדש': ברטל, ישראל, 'יישוב ישן' ו'יישוב חדש' – הדימוי והמציאות', בתוך: מתנחלים, 2 (1977), עמ' 3-19.

²⁹ על העלייה השנייה בהרחבה, למשל: חבס, ברכה (עורכת), ספר העלייה השנייה, תל אביב: עם עובד, תש"ז; ברטל, ישראל (עורך), העלייה השנייה: מחקרים, ירושלים: יד יצחק בן צבי, תשנ"ח.

³⁰ שולמן, משה, 'ראשית התהוות היישוב החקלאי בגליל העליון', אצ"מ, תיק A335/17, עמ' 1.

³¹ אברמסון, טוביה, הקלטות שרפמן, CD1-12, עמ' 1-2.

ביטוי לאימוץ הזהות היהודית בפועל. הקטע רומז על תנועת מאות אנשים העוקרים עצמם ממולדת פיזית ועוברים למולדת רוחנית דתית³². מעניין מינוח הזמן, "ארבעה ימים לפני ראש השנה", זה הקישור שנותר בזיכרון המספר לאחר כ-80 שנות חיים.

"לפני הנסיעה הלך אבא שלי לניקולאי ואמר לו: אנחנו 600 איש, רוצים לנסוע לפלשתינה. תן לנו רישיון לנסוע לארץ אבותינו ארץ אברהם יצחק ויעקב. ניקולאי אמר: אבל אין שם מה לאכול. אבא שלי שהיה כבר שנה קודם בארץ והכיר את התנאים בה אמר לו: אני לא צריך הרבה דברים, אני צריך פרוסת לחם, אני אידיאליסט. מתורכיה באנו ליפו וזה היה ארבעה ימים לפני ראש השנה, לכולנו היו סרטיפיקטים [אישורי עלייה] וכולנו היינו גרים. קורקין בא לפנינו. היינו 3-4 שבועות בנוה צדק ואבא דיבר עם היק"א, הציעו לו את יבנאל ונסענו ליבנאל. קודם כל נסענו לשמסין שם היה כפר ערבי מוזנח."³³

2.3.2 נהגי הדת במשפחות האכרים.

הדיון באופייה הדתי של המושבה בה גדלו בני האכרים והשינויים שחלו במעבר הדורות עלה בזיכרונות הבנים מתוך קשת העמדות הדתיות של הוריהם. לעיתים מתנגשות בכוח ולרוב מסתיימות בפשרה, מתוך ההכרח לקיים נהגי פרהסיה משותפים. לגבי שמירת השבת היתה הסכמה כללית.

האכרים המייסדים ביבנאל היו אדוקים, הלכו לבית הכנסת ובשבתות הקפידו לא לעבוד. חיי הילדים הושפעו מהאווירה הדתית- מסורתית, מהביקור בבית הכנסת, מהתפילות החגיגיות ומשאר הטכסים במעגלי החיים והשנה. בתחילת העשור השני הגיעה קבוצת 'רדיקלים' שהיו חופשיים מבחינה דתית, והיוו קבוצה שונה בעמדותיה האידיאולוגיות: "ה'רדיקלים' של יבנאל קבעו לעצמם ערכי יסוד לחייהם: עבודה עברית, התערות בגליל וחיי חופש - להם ראויים אכרים תרבותיים".³⁴ הרדיקלים הכניסו רוח חדשה למושבה והשפעתם ניכרה לאורך עשרות שנים בתחומי היחס לדת ולחינוך, בהתארגנות מקומית ואזורית ובשכלול החקלאות.

תהליכי הסתגלות הדדיים במהלך יצירת חברה חדשה במושבה, כללו החלטה על נוסח התפילה שהוא השפה המוסכמת והמשותפת של הקהילה, שפת האמונה. אנשים שנוסח תפילה מסוים נטבע בהם מילדות, נאלצו לאמץ נוסח אחר כדי לאפשר חיים משותפים עם קבוצה נוספת. המרכיב האמוני מאופיין כ"מסורתי" – לא פנאטי. כלומר אין התייחסות אדוקה לקיום דקדקני של המצוות, אלא העלאת המצוות השייכות לעבודה ולשמירת החיים לרמת חשיבות מרכזית.

³² בהרחבה על תולדות הגרים בגליל: דרור, יובל, 'הגרים הרוסים בגליל בראשית המאה העשרים', קתדרה, 10, 1979, עמ' 34-71; רגב, יואב, סובוטניקים בגליל – גרי צדק במושבות הגליל, תל אביב: אחיאסף, 2009.

³³ יגורוב כספי, יוסף, הקלטות שרפמן, CD1-13, עמ' 1-2. משפחת יגורוב היא היחידה ממשפחות גרים שיק"א ניסתה ליישב בשמסין שהתיישבה בבית גן: דרור, יובל, שם, עמ' 49-50.

³⁴ צימרמן-גרים, שרה, 'אחרון הרדיקלים', בתוך: יחזקאל ברנדשטטר ז"ל איש יבנאל, יבנאל: הוצאת המשפחה, 1978, עמ' 30-32. צימרמן גרים היא בתו של חיים צימרמן מקבוצת הרדיקלים.

"אבא היה מסורתי וגם דתי. הוא לא כפה עלינו למשל, לשמור שבת או לא לאכול זה או זה. אבל הוא בעצמו היה רב ברוסיה, הוא קיבל סמיכות לרבנות, אבל הוא לא השתווה כי הוא קבע את החוקים. הוא היה חופשי בדעותיו אבל בשבתות הוא הלך לבית הכנסת".³⁵

בעיירה נהג אבי המספר לפי אורח החיים המקובל, והיה תלמיד ישיבה ואף הוסמך לרבנות. לכשעלה לארץ השתחרר מהמרות הרבנית ויכול היה לבטא את אופיו ולבחור את דרכו בקיום היהדות. ההליכה בשבת לבית הכנסת יש בה לא רק המשכיות של קיום נוהגים יהודים, אלא גם מפגש חברתי של בני הקהילה המקומית, החלפת מידע ורכילות כלומר חשיבות חברתית.

"כל אלו שנקראים מטולאים, הם בעצם יהודים אשר התפללו בנוסח אשכנז. וכל אלה אשר נקראים חורנים למרות שלא כולם אשכנזים חלק מהם היה בולגרים, הם נקראים חורנים על שם זה שהם התפללו בנוסח ספרד. ולא לחשוב שלא היו פעם מפלגות, כי גם אז בהתחלת ההתיישבות כבר התפלג הישוב לנוסח אשכנז ולנוסח ספרד".³⁶

אווירת השבת "המתוקה" נשמרה בזיכרון, כמו גם קיום מצווה קדומה של פדיון פטר חמור. המצווה נתפסת יותר כחברתית סוציאלית, מאשר מצוות אלוהים הכתובה בתורה. לאכר ניתנה האפשרות לקיים את מצוות "חיטה שמורה" מיבולו, בעבודתו בשדהו, מצווה שנתפסה כזכות שנאה להתגאות בה.

"אבא היה אדם מסורתי, הוא חינך אותנו לפי המסורת היהודית אבל לא פנאטית. לימד אותנו תורה ועבודה, שלוש פעמים להתפלל אפילו בזמן העבודה הבוערת – השבת היתה שמורה. אפילו הערבי לא עבד בשבת "למען ינוח שורך וחמורך ועבדך". הזמירות המתוקות ביום השבת. פעם מסר 'פטר חמור' להרב של צפת [דמי פדיון]. הוא היה מאלם אלומות ומחביאן מטל, אחר כך היה דופקם וזורם, לקבל את החיטה השמורה".³⁷

זיכרון ילדות של ילד ברחוב היחיד של יבנאל, מתאר את השבת במושבה: שבת הזכורה לטוב, וריטואל נוהגי השבת בבית האכר. בשבת נח האכר, ובסיומה "חוזר לחי" העבודה, חי העמל". שינויי הזמן הגיעו לגליל גם בעקבות כניסת קבוצות פועלים בשנות העשרים, שהיו חופשיים. בני האכרים הושפעו ועזבו את הדת, למרות שנותר בלבם יחס חם ועמוק למסורת ולתנ"ך.

"בילדותי, מכל בית ובית שמעת קול בעל הבית חוזר על פרשת השבוע, מהתנ"ך או מההפטרה. נו, זה היה הנוהג, לא ידענו אחרת. מכל בית ובית בקע הקול הזה. אם עברת בזמן סעודת השבת, שמעת את הזמירות של שבת. לאחר הסעודה חומש, פרשת השבוע, עוד משהו. כמובן שהיו באים לבית הכנסת בליל השבת: 'שלום לכם מלאכי השלום, מלאכי השרת', אחר כך הקידוש על היין ולאחר מכן את הסעודה את הזמירות של ליל שבת. בבוקר לא אכלו, אלא מה? היו שותים קפה. והקפה של שבת, היה טעם מיוחד. ולבית כנסת, ולאחר התפילה קידוש וכמובן קוגל, משהו מיוחד במינו. איפה, היום לא רואים, אולי יש מקומות שעדיין יש אבל כאן – שכחנו. אם כן אחרי הקידוש נחו קצת ולאחר מכן סעודת

³⁵ מקלר, מרים, הקלטות ממט, עמ' 54.

³⁶ קוסטיצקי, מתתיהו, הקלטות שרפמן, CD 12, עמ' 14.

³⁷ שניידר, עמרם (לעיל, הערה 27), עמ' 26.

השבת. כמובן זמירות בין מנה למנה ואחר כך פותחים ספר והולכים קצת לנוח. אחרי זה, בשבתות להתפלל מנחה וקוראים בתורה במנחה. ולאחר המנחה היו הולכים הביתה לסעודה שלישית. כמובן שסעדו וליוו את שבת מלכה והלכו להתפלל תפילת ערבית. כשחזרו מתפילת ערבית, היו מבדילים [בין קודש לחול]. את התפילה הזאת אפשר לראות בכל סידור. וכך יצאה השבת וחוזרים לחיי העבודה חיי העמל.³⁸

בהיתקלות עם ערבים מהכפר השכן, עבדיה, הרג יוסף לישנסקי השומר את בן השיך. מאמצים רבים הושקעו בויתור על נקמת הדם ועריכת הסולחה.³⁹ הזיכרון הנוסטלגי מחייה את שמחת בני המושבה לרגל הסולחה, וחג שמחת תורה שצוין ברכישת ספר תורה. מנהג ההקפות עם ספרי התורה שהתקיים כרגיל בבית הכנסת, נערך הפעם במרחב הפתוח של המושבה, מסוכה לסוכה.

"וכאשר הגיעו ימי הסולחה וכל זה היה בערב שמחת תורה. אז ארגנו קצת כסף, גם הפיק"א השתתפה, וקנו ספר תורה חדש להכניסו לבית כנסת. מה אספר לכם רבותי, זו היתה שמחת בית השואבה. היינו בונים אז סוכות לפי המסורת, זה היה כל כך נחמד. כל אחד רצה שסוכתו תהיה היפה ביותר. וקפצנו ושרנו עם ספר התורה מסוכה לסוכה. שתינו יין שלבד עשינו אז מהכרמים. שתו יין אכלו עוגות ורקדו עם ספר התורה מסוכה לסוכה, מבית לבית, עד שהבאנו אותו בחזרה לבית כנסת שהיה, שעמד אז בראש המושבה."⁴⁰

הצגה נדירה של דמות אם בהקשר למשמעות הדת בחייה. האם ידעה לקרוא, קראה ביידיש מתוך הספר "צאנה וראינה", שנכתב לנשות ישראל שלא זכו ללימודים כמו הבנים. בספר היה לקט מקורות מותאם לתפקיד האם היהודיה, הדרכה בקיום המצוות המעשיות בעיקר והדרכה כללית ביהדות.

"אימי ז"ל היה בידה סידור תפילה בשם "קורבן מנחה" בו היו פירושים ופניני אגדות חז"ל בשפת היידיש. ממנו היתה דולה, יונקת ידע בענייני יהדות ואורחות חיים הקשורים למסורת ישראל."⁴¹

החג והטכס כמבטאים את השילוב בין תורה ועבודה לבשו צורות של תרבות אכרים מקומית. "בשמחת-תורה בגלל האופי העממי שלבש החג, חשנו כיצד התורה משתלבת בעבודת האדמה ובשמחת תנובתה. חגים אלה היו היחידים שבהם אבא היה מבקר בבית הכנסת. אף שהיה תלמיד חכם מצא עצמו לעיתים קרובות ביותר שרוי בוויכוח תיאולוגי עם 'כלי-הקודש' [כינוי לעסקני דת] אשר במושבה. והיה מגן על הערכים המוסריים ועל הרציונאלי שבתורת משה אך הסתייג מן הפולחן."⁴²

מקרה של קריאת תיגר של רדיקל, וכמעט עימות חריף עם ציבור המתפללים בבית הכנסת בערב יום כיפור. התקרית נמנעה בהשפעת חכמת החיים של הזקנים על בניהם חמומי המוח. הסוף היה טוב, נמנעה מריבה ואוחדו השורות.

³⁸ שפר, גדליה (לעיל, הערה 12), עמ' 128.

³⁹ המאירי, אברהם (לעיל, הערה 17), עמ' 25.

⁴⁰ רוזנצויג, ירמיהו, הקלטות שרפמן, CD6, עמ' 10. בחלק ממקורות בני הזמן ובעיקר בזיכרונות קיים בלבול בין השמות יק"א – פיק"א או 'הפקידות'.

⁴¹ המאירי, אלימלך, הקלטות שרפמן, CD9, עמ' 10.

⁴² אלון, יגאל, בית אבי, [תל אביב]: הקיבוץ המאוחד, 1974, עמ' 48.

"כשבאו הרדיקלים [אנשי עלייה שנייה] ליבנאל ניסנובים החליט שהנה: המושבה כולה מתמלאת בבית הכנסת בעם היושב במושבה – כולם הולכים ביום הכיפורים ל"כל נידר" בבית הכנסת, והחליט להוכיח שזה פנאטיות. מה עשה? רתם את העגלה וירד, בית הכנסת היה באמצע המושבה. אז הוא ירד [ברחוב המרוצף באבנים עם עגלה בעלת חישוקי ברזל בגלגלים] ועלה וירד ועלה, להפגין. הקהל התרחק וקמה תנועה וצעקה וכבר היו כאלה שקפצו לצאת החוצה לשבור לו את העצמות. אבל אבא אמר "חברה, שקט. אל תעשו שום דבר". הי, מה זאת אומרת? "רבותי, אם אנחנו נרצה לשבור לו את העצמות, זו לא רבותא. אבל לא לשם זה באנו הנה ולא על ידי זה נחזיר אותו למוטב, וזה לא ילמד את הבנים שלנו שאסור לעשות את זה. אנחנו לא נצא נגדו. בעוד שנה, בעוד חמש שנים או בעוד עשר שנים הוא יבוא לבית הכנסת." בנו נולד לו בשנה הבאה אחרי זה, וכשבנו היה בר מצווה, הלך איתו האב לבית הכנסת ביום הכיפורים.⁴³

על יחסם השלילי של אנשי העלייה השנייה לדת מספר בן הקבוצה.

"פייקוביץ והגולדמנים [אכרים מכפר תבור], בחייך אתה לא יכול להשוות אותם עם אנשי העלייה השנייה שברובם היו אנשי ספר, אנשים שיצאו משיבות. ניסנובים שהוא היה מאנשי העלייה השנייה הראשונים, אחר כך משפחות יפה וברנדשטטר. היה ויכוח גדול על בית הספר באיזה רוח ללמד. התפיסה הבסיסית של אנשי העלייה השנייה שכל מה ששייך לגלות – פסול. כלומר לא מישנה ולא תלמוד."⁴⁴

הדתיות היבנאלית נשאה אופי של דתיות מסורתית. לא רק שהאכרים עצמם הקפידו לשמור על השבת ולא לחלל אותה בפרהסיה, גם אנשים מחוץ למושבה שנסעו דרכה בשבת, הוכרחו לשבות מנסיעה עד צאת השבת. יחסם החופשי של הקיבוצים בעמק הירדן לדת, עולה מהמאבק על נסיעה בשבת דרך יבנאל. אלה ראו בשבת הזדמנות לנסיעה, אולי לבילוי, ואלו שמרו על אורח חיים מסורתי הכולל שמירה על קדושת השבת בחוצות המושבה.

"היו ביבנאל יהודים דתיים מסורתיים. ממש. למשל עגלה שהיתה בשבת יוצאת מעמק הירדן לנסוע לעפולה, עוברת ברחוב ביבנאל היו מתנפלים עליה, מתירים את הפירדות [כך!] מהעגלה ומחזיקים אותם עד מוצאי שבת. אבא לא היה דתי במובן המקובל למה הוא לא יצא לעבוד בשדה בשבת? כי הוא רצה בשבת לנוח והוא כיבד את השבת."⁴⁵

"האכרים במושבה בית גן היו שומרי מסורת (ביבנאל היו דתיים מאוד). בשבתות ובחגים שבתו מכל עבודה. כל שבת, כשהיינו ילדים, נהגנו ללכת לבית הכנסת, בעיקר בחורף. בשבתות בימי האביב, היינו משחקים בארטושה [גוש שדות עם מעיין] או מטיילים בסביבה."⁴⁶

ההתרחקות מקיום המצוות מתוארת מזווית בן המושבה בית גן הסמוכה ליבנאל. היה הבדל ניכר בזהות הדתית של שתי המושבות. בבית גן האכרים רק שומרי מסורת, וביבנאל דתיים

⁴³ שפר, עמנואל, הקלטות שפר, CD3-B-LEFT-1, עמ' 30.

⁴⁴ גפן, ישראל (לעיל, הערה 2), עמ' 5.

⁴⁵ לבקוב, חיימקה (לעיל, הערה 14), עמ' 139-140.

⁴⁶ שרפמן, אורי, בית גן – מאז ולתמיד, כפר תבור: שבתאי גל-און, 2006, עמ' 38.

מאוד. הזיכרון מציג את שלב המעבר בו הילדים מחלקים את זמנם בשבתות בין הליכה עם ההורים לבית הכנסת בחורף כשיש גשם ובז, לבין טיולים בסביבה בימים יפים.

מתי הבן יכול לבחור זהות יהודית משלו? אחרי שסיים להגיד קדיש על אביו משך שנה. ריטואל זה התקיים בבית הכנסת, שם נאספה כל הקהילה, ובה הפגין הבן את נתינת הכבוד לאב שנפטר ולמסורת המקובלת. כשהסתיימה השנה, בפעולה סמלית של הסרת הכובע, יצא מהסמכות ההורית הקודמת והחליפה בזהות חופשית.

"כשאבי נפטר ואני הייתי בגיל 17, הייתי הולך כל ערב לבית הכנסת להגיד קדיש ואז הייתי

חובש כובע. בגיל 18 כשגמרתי להגיד את הקדיש, אז פשטתי פעם ראשונה את הכובע".⁴⁷

בתהליך שינוי הזהות הדתית של הבנים נשאר התנ"ך מרכיב זהות מרכזי, חשוב ומתקבל כ"תענוג". בשבתות האב הולך לבית הכנסת, הילדים איתו עד שלב בו החלו להפקיע את זמן השבת לטיולים ובילויים. הבילוי שהחל בטיולים ברגל, נערך כאן ברכיבה על סוסים ובהמשך על אופנוע המבטא התפתחות מוטורית וכלכלית בגליל.

"למדנו הרבה בנושא דת בצורה בריאה, בצורה פשוטה. אהבנו ללמוד תנ"ך, היו לנו מורים נהדרים לתנ"ך. כשהרב היה נותן שיעור בתנ"ך זה היה ממש תענוג ללמוד. הורינו באמת היו שומרי דת ושומרי מסורת. כשם שבכל בית ביום שישי בערב אבא ערך קידוש, הולכים בשבת לבית הכנסת ועד גיל מבוגר, כולם באו לבית הכנסת. זה לא הפריע אחר כך לטייל בסביבה על סוסים ויותר מאוחר על אופנועים".⁴⁸

דוגמה לזהות הדתית של היבנאלים מציג בן דור שני של האכרים:

"בילדותי היינו לא דתיים לגמרי. אבי היה דתי אבל זה היה בגלל שאביו היה הרב הלא רשמי של יבנאל בשנים הראשונות. לאחרונה, אבי "חזר לדת" והוא מתפקד באותו אופן שאביו נהג, מלמד ילדים לבר מצווה וכך הלאה. חזרתו לא היתה פתאומית, אבל גם לא עזיבתו. תמיד שמרנו 'כושר' [כשרות] אבל עכשיו הוא לא נוסע בשבת וחובש תמיד כובע. אני מניח שמה שגרם לתהליך החזרה להעצים, היה מות אחי במלחמה ואחר כך זה שהתחתנתי עם בת קיבוץ דתי. לגבי עצמי, אני באמת לא יודע איך להגדיר את הדתיות שלי. אני קצת מצטער שאשתי שומרת פחות מאשר כשנישאנו. אני לא יודע אם אני מאמין באלוהים, אבל אני נוטה לחשוב שיש כח עליון אי שם. אני צם ביום כיפור אבל לא ממש בגלל סיבות דתיות. אני נוהג כך כדי לקיים את המסגרת המשפחתית, להעביר לילדי מה שקיבלתי בבית אבא וסבא. אני מתייחס לזה יותר כביטוי למאפיין לאומי מאשר לדבר אחר".⁴⁹

זיכרונות בני האכרים ביבנאל מצביעים על דרך חיים דתית מסורתית מורכבת, המנוגדת לתפיסה הדיכטומית של דתיים לעומת חילוניים.⁵⁰ הזהות היהודית ביבנאל היתה מובנת מאליה, הויכוחים נסובו על ביטוייה. אילו מצוות עשה ואל תעשה מחייבות אכר יהודי ברשות

⁴⁷ מטבייב, שמעון (לעיל, הערה 24), עמ' 12.

⁴⁸ קרמר, חיימקה, הקלטות בית אלון, עמ' 4.

⁴⁹ Sobel, Zvi, *A Small Place In Galilee: Religion, Social Conflict In An Israeli Village*, New York:

Holmes & Meier, 1993, pp 133.

⁵⁰ Eisenstadt, S. N. *Paradoxes of Democracy, Fragility, Continuity and Change*, Baltimore, Md: The Woodrow Wilson Center Press, 1999. פדיה, חביבה, 'קץ עידן האו-א', *הארץ*, 30.7.2007.

הפרט ובעיקר ברשות הכלל, ברחוב ובמוסדות הציבוריים, בית הכנסת ובית הספר. רוב האכרים כולל הגרים שמרו מצוות אם כי בהתאמה למקום ולזמן. המיעוט הרדיקלי נאבק למען מרכזיות האדם, ונושא היחס לדת נותר אחד מסלעי המחלוקת ביבנאל, כולל בתחום החינוך, כפי שייבחן בהמשך העבודה.

הדגש ניתן לערכים האנושיים של "תורת משה", ובמשתמע הסתייגות מהתלמוד ופרשנויות מאוחרות. קיימת כאן הקבלה לגישת האוטופיות הציוניות, שרצו בדת יהודית מתוקנת המותאמת לתרבות של עם במדינה.⁵¹ אישור לחשיבות השפעת הדת והמסורת של בית ההורים על זהות הבנים העלה מחקר על מרכיבי זהות יהודית בזמננו.⁵²

2.3.3 פעילויות בבית ובחצר.

הבית, החצר ותכולתם היו המיבנים הפיזיים של התרבות החומרית וסביבת הפעילות הראשונית אותה חוו בני האכרים, בה התחילו לצמוח ואליה קשורות חוויותיהם הראשונות. הפעילות המשפחתית שהתקיימה בין קירות הבית ובתוך החצר מוקפת החומה, משתקפת בזיכרונותיהם.

המבנה הפיזי של המושבה ותיכנון הארכיטקטוני של הבתים והחצרות במושבות הגליל התחתון היה דומה, מאחר שכולן תוכננו וניבנו על ידי יק"א. תכולת החצרות גם היא דומה, בגלל היות המושבות מבוססות על פלחה חרבה ולידה גידול בקר.⁵³ בבית ובחצר נוצר מרחב ידע ונוסטלגיה - תבנית הנוף האינטימית של הילד במשפחתו, לפני שיצא לגלות מרחבים ונופים נוספים. הבית, החצר ופעילויות בני הבית בתוכם, מציגים את חיי היומיום כפי שהם משתקפים בזיכרונות הבנים.

"מסביב לחצר עמדו מבני המשק, לול, אורווה ובתוכה זוג פרדות וזוג שוורים סוסה ואתון, רפת שמנתה כעשרים ראש פרות או כפי שקראנו להן 'זנבות' – בשל תנובתן הדלה. לקיר החצר מוצמד טבון- תנור אפיה ערבי הטמון בקרקע ומוסק בקש גס. ריח הטבונים היה דבוק בכפר מולדתי. בפינה אחרת של החצר עמדה סככה שבה אוחסנו כלי העבודה: מחרשות לזוגות וליחידים, משדדות, מקלטרים. לחצר היו שני שערים, האחד זה שפנה לרחוב היה רחב וגבוה והשני היה פשפש שנפתח בחומה עצמה והוביל אל חלקת גן, אל הגורן ואל ערימת הזבל שמאחורי החצר. לפני הבית היתה לנו גינה מוקפת גדר ובה גידלנו עצי פרי ונוי אחדים, ירקות וערוגות פרחים מועטות. בתוך החצר עמדה לה בקתנו של החראת – האריס הערבי. בבקתה זו התגורר עם אשתו וילדיו שהשתלבו יפה בעבודות המשק תמורת חלק מהיבול. בבית היו שני חדרים גדולים, האחד שימש כמטבח חדר אוכל ופינת לינה והשני כחדר מגורים ושינה כאחד. הריהוט היה צנוע ופונקציונאלי, ולא מחסרון כיס דווקא. הכתלים היו ריקים מתמונות. פה ושם היו פזורים ספרים אחדים, ועל המזנון

⁵¹ אלבוים-דרור, רחל, המחר של האתמול- האוטופיה הציונית, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1993, עמ' 130.

⁵² לוי, שלומית, 'מרכיבי הזהות היהודית כמניעי הזדהות יהודית בקרב בני נוער ומבוגרים יהודים בישראל בשנים 1967-1982', עבודת דוקטור, אוניברסיטה העברית, 1985, עמ' 37.

⁵³ בהרחבה על המבנה הפיזי של הבית החצר והמושבה: שפר, רפאל, 'אופי אכרות הגליל, המקרה של יבנאל בעשורה השני', עבודת מוסמך, אוניברסיטת בן גוריון, 2004.

הקטן צפו בנו כמה צילומים משפחתיים. בערבים ניהלו עשיות נפט מפויחות מלחמת אור בחשיכה. בפינות שונות של הבית ניצבו ג'ארות אותם כדי המים.⁵⁴

"יצוגי הבית בזיכרונות דייריו היו הריצפה, הקירות והטבון, בניגוד למראה אירופי "מתקדם" שיוחס למושבות הגליל התחתון שצינו את בתי אבן שחורה והגגות האדומים.⁵⁵ החיים של בני הבית הפגישו אותם לא עם הגג הנישא, אלא עם רצפת העפר של הבית. המתחייבים אימצו מנהג ששאלו מהשכנים הערבים, למרוח 'בלינגה' על רצפת העפר. קירות הבתים ביבנאל נבנו מאבן כפולה והילד שמע שהסיבה היא ביטחונות, כדי שיעמדו בפני כדורים.

"החדר הגדול היה רצפה של אדמה. היינו לוקחים בכל יום שישי, מורחים את זה עם בלינגה. לוקחים זבל של פרות יחד עם קש ומורחים על הריצפה. כשאנחנו באנו ואמא ראתה שהילדים יאכלו ויתגלגלו על זה, היא לא היתה מסוגלת לעשות ופיק"א תיכף עשתה לנו ריצפה [מאריחים]. כל הבתים היו בנויים מקיר כפול כדי שכדורים לא יוכלו לעבור. הטבון היה בנוי מלבנים שעשינו בעצמנו מקש וכמו שהיהודים במצרים עשו."⁵⁶

בקטע הבא מתוארת יוזמה פרטית של משפחת האכר לשיפור הבית. הבקשה למתכנן שיתאים את מבנה המטבח לצרכים- נדחתה. את הוספת הגג למרפסת ביצעו בעצמם, אבי המשפחה וחמו שהיה נגר. המידע החבוי בקטע מעלה שני היבטים, האחד הוא שבמושבות הגליל מצאו מקלט בשנות מלחמת העולם הראשונה, מלבד מגורשי יפו, גם קרובי משפחות של האכרים. הבט נוסף מתייחס לעץ אקליפטוס בחכורה, ששימש כעמוד לגג המרפסת. פרוש הדבר שנטיעת אקליפטוסים ביבנאל התחילה כבר בשנותיה הראשונות.

"המטבח מוארך גגו היה נמוך יותר. אמא היתה מספרת שבקשה את רוגוב המשגיח על הקבלן, שייגביהו עוד שני נדבכים את הגג, או שלשה. "בשום אופן לא – אין תקציב!" וכך יצא שהיה צריך לרדת במדרגה מהחדר אל המטבח, ומהמטבח היתה דלת לצאת החוצה: היום זה למרפסת, ואז זה היה לחצר, אבל אני עוד זוכר את המרפסת בלי הגג. את הגג עשו אבא והסבא בזמן המלחמה [מלחמת העולם הראשונה]. כרתו עץ אקליפטוס בחכורה. ועל זה הניחו קורות; והנה גג על המרפסת! יופי! עוד חדר! שמה יכלו לשכב בשעות החום בצהריים, כשהשמש היתה במזרח, ופה צל הבית, וזה פתוח, היתה הנאה בשבתות לשכב שמה, לשחק שמה, לקרוא ספר או עיתון."⁵⁷

ביטוי למבנה הפיזי והחברתי של יבנאל הם הרחוב המרוצף אבן, הגינות והגדרות שמשני צדדיו. מעלה הרחוב נקרא 'הרחוב העליון', ונחשב למרכז אנשי העלייה השנייה, בו התרכזו קבוצת הרדיקלים. המשך הרחוב נקרא 'הרחוב התחתון', שם גרו גרים ואנשי העלייה הראשונה. הגדר סמלה סטטוס, כי הגדר היא ביטוי לגבול תרבותי ובידול מעמדי של היררכיה חברתית. הגדר כמאפיין תרבותי מופיעה ביצירות ביאליק, בסיפור "מאחורי הגדר", הגדר חוצצת בין שני עולמות שונים.

⁵⁴ אלון, יגאל (לעיל, הערה 42), עמ' 35-40.

⁵⁵ בן ארצי, יוסי, 'נוף וזהות: הגג הארץ ישראלי במרוצת הדורות', בתוך: ברטל, ישראל (עורך), העגלה המלאה: מאה ועשרים שנות תרבות ישראל, ירושלים: הוצאת מאגנס, תשס"ד, עמ' 132-162.

⁵⁶ המאירי, אברהם (לעיל, הערה 17), עמ' 13-14.

⁵⁷ שפר, גדליה (לעיל, הערה 12), עמ' 43.

"הרחוב הראשי במושבה שהיה במדרון תלול היה מרוצף באבנים שביניהם אבנים עגולות ואבנים בצורות מרובעות שרווחים ביניהם. וכשהיה יורד גשם היתה זרימה של מים כמו נחלים מתפתלים, כמו שורשים. והבתים היו בתים שחורים וגגות אדומים, הגדרות חלקן היו עשויים מענפים של הרדוף, חלקן מעץ. היו גם פה ושם גם גדרות של רשת כמו אצלנו כמו אצל הברנדשטטרים והרדיקלים היו גדרות של רשת, ככה שהרחוב העליון היה רובו גדרות של רשת. אצל אנשל שיינוק עד כמה שאני זוכרת היתה גדר של הרדוף. אצל לייזר שיינוק, אצל סחין אני זוכרת היטב היתה גדר של עץ. אתה יודע, זה דברים שבראשים של הילדים נכנסות כל השטויות לראש, ככה שדברים קטנים מצטיירים בראש. ברחוב למטה היו רוב הגדרות של הרדופים ושל עצים, אני לא זוכרת גדרות של רשת אצלם."⁵⁸

לפני טחינת החיטה היה צורך לברר ולהוציא את זרעי עשבי הבר. עבודה זו התבצעה בערבים בחברותא של קבוצת שכנים, והיתה מפגש על פי קבוצות זהות חברתיות, לא פחות מצורך מעשי. בקטע הראשון מתואר המפגש בפשטות ובהבלטת התפקוד החברתי של התכנסות "השכנות". גם הקטע השני מדגיש את הצד החברתי של המפגשים ומזהה בדייקנות את קבוצת המשתתפים: אנשי העלייה השנייה או השלישית.

"עקרות הבית היו מבררות את החיטה [להוציא את הפסולת לפני הטחינה]. באותם הימים זה נחשב לצורת בילוי מיוחדת במינה. לדוגמה, היו ביום מסוים בשבוע מתאספות השכנות בבית של אחד האכרים ומבררים את החיטה שלו. וכמובן, תוך כדי בירור, רכילות וכדומה. ביום אחר היו מבררות אצל שכנה אחרת."⁵⁹

"מנורת נפט אותה היו מעמידים באמצע השולחן, את החיטה היו שופכים על השולחן על השעוונית. ואף פעם לא עבדו ביחידות, היו באים או מברנדשטטר או מיפה או אנשי העלייה השלישית שהגיעו למושבה. היו יושבים ומדברים ובינתיים מבררים חיטה. זה היה חלק מהווי החיים. וכשהייתי קטנה יותר, שלא ביררתי חיטה, אז עוד ישנתי בחדר השינה שבו גרו ההורים ושתינו, אז קודם היתה איזה מיטה קטנה כמו מיטת נוער, ומיטה שנייה שזה היה על ארגזים של נפט, ועל זה מזרון ועל זה ישנה קודם יבנאלה [האחות] ואחר כך זה הפך למיטה שלי. אז שמה הייתי שוכבת ומקשיבה לשיחות. ורבות מהשיחות ששוחחו באותם לילות, אני זוכרת אותן עד היום."⁶⁰

איש העלייה השנייה שמואל יבנאלי קרא לעצמו בשם המושבה יבנאל. לא פעם קראו אכרי המושבות לילדיהם בשמות שביטאו את הזדהותם עם המקום ועם ערכיו. לבנות יבנאל ניתנו שמות כמו עבריה, לאומית, גלילה ולפחות לשתיים יבנאלה, מהן אחת המוזכרת בסיפור. "הבישול והאפייה נעשו בטבון. כל ערב חיממו את הטבון ליום הבא – זה היה תפקידם של הילדים, היינו מכניסים ביצים לאפר שעל הטבון, שטעמן הערב לא יתואר. העשן שיצא מעל מבנה הטבון גרם להרחקת היתושים וכך יכולנו לישון במרפסת בימי הקיץ החמים.

⁵⁸ גרים צימרמן, שרה, הקלטות שרפמן, CD5, עמ' 25.

⁵⁹ ביידיץ, פרץ, הקלטות שרפמן, CD6, עמ' 3.

⁶⁰ גרים צימרמן, שרה (לעיל, הערה 58), עמ' 28-29.

לאמא בבית היו כיריים שאותן הסיקו בפחמים או בשורשי הסידריה [שיזף]. עם הזמן החלו להגיע הפתילות והפרימוסים".⁶¹

"מסיקים בקש העבה בתוספת זבל יבש שאספנו בחצר. היה מפיץ ריחות חוץ מאשר עשן שהיתמר. כשנכנסת לכפר פעם, כמו לכפר ערבי אותו דבר למושבה. עשן היה מתוך הטבונים מיתמר, היה מפיץ ריח כזה שהיית יכול לברוח ממנו. כשהיה בא אדם זר היה נחנק מהעשן ומהריחות החריפים".⁶²

הטבון היה מתקן הבישול והאפייה העיקרי במושבה. חומר הדלק שלו היה הקסל, קש גס. אצל חלק מהמשפחות שימש כחומר בעירה גם זבל בקר מיובש. הבעירה היתה פנימית ללא אש, עשן רב היתמר מעל הטבון. העשן הרחיק את היתושים, יתרון חשוב ביבנאל שסבלה ממלריה בעשורים הראשונים. מקורות האנרגיה המצוינים כאן כוללים את הקש והזבל, תוצרי שני ענפי החקלאות העיקריים, הפלחה וגידול הבקר ושורשי סידריות. הכשרת השדות לעיבוד כללה סיקול ועקירת הסידריות, מלאכה מתמשכת לאורך שנים. לסיום מוזכר במשתמע, הנפט בו הסיקו את הכלי הבישול המודרניים, הפתיליה והפרימוס.

"כילדים חיינו בתקופה של עוני ומחסור ובעיקר פשטות וצניעות. זיכרונותי מטבע הדברים נעוצים בבית ההורים ובסביבה החברתית והחומרית הזו, בימים הללו. יבנאל דמתה במראה לחלק מהכפרים הערבים שבסביבה, הבתים שהיו בנויים מאבני בזלת העניקו למושבה מראה קודר. בחוסר מים הגינות היו דלות ירק. הכבישים היו מקור לאבק במשך כל הקיץ, שכסה את עלי העצים הבודדים שהפכו מירוק לאפור, ובחורף לעיסת בוץ שהגיעה לילדים עד הברכיים. הבתים היו מוארים באור עמום בלילות על ידי מנורות נפט שלאורן הכנו את השיעורים. העגלות עם גלגלי העץ הרתומות לפרדות או סוסים שימשו כלי עבודה ותחבורה כאחד, וכן היו מושא לשעשועים של הילדים והנוער".⁶³

עולם הילדות של המספרת היה טבול בבוץ ובאבק, וביטא פשטות חיים אפורה ועמומה. חסרה בילדות זו "התכלת", האידיאולוגיה והרגשת השליחות, אשר מתסיסה ומחזקת, זו המאפיינת את 'דור תש"ח', כמו שמשתקף בספרו של דן הורוביץ "תכלת ואבק". בקטע הבא נסקרים מאכלי משפחת האכר, שהתבססו על תוצרת עצמית, "תמיד היו לנו קיטניות", וגם "כשהיה לנו חלב", כי הפרות הניבו רק מספר חודשים בשנה.

"היו אוכלים מג'דָה, המג'דָה היה תערובת של בורגול עם עדשים. עדשים הלוא היה לנו, אז תמיד היה לנו קיטניות, בעיקר בחורף אכלנו קיטניות. זה היה במרק, כל יום, כל יום בורגול ומג'דָה [צוחק] ומרק אפונה וכן הלאה, קיטניות. באמת השתדלו שרוב האוכל היה התוצרת העצמית שלנו. בארוחת הבוקר כפי שאני זוכר, ברוב המקרים כשהיה חלב, היה לנו תמיד גבינה ושמנת וחמאה, היינו עושים לבד. זה היה מצוין. זה היה לנו, זה היה בזמן שהיה חלב לארוחת בוקר וערב גבינה עם שמנת, אכלנו צלחות טובות. אבל זה היה רק בתחילת החורף הרי זה היה פרות ערביות [שהניבו חלב רק בעונת המרעה] והכל גידולי

⁶¹ שרפמן, אורי (לעיל, הערה 46), עמ' 29.

⁶² רוזנצויג, ירמיהו (לעיל, הערה 22), עמ' 4.

⁶³ קוסטיצקי להיס, זיוה, אוסף שפר, עמ' 1.

בעל ולא היה חלב בכלל. אז אבא היה קונה חלבה. אבא כשהוא היה קם בבוקר הוא היה חולב את הפרות ומכניס תיכף לטבון סיר טוב, גדול, טַנְגִ'רָה, טנג'רה זה מנחשת.⁶⁴ אשת האכר למדה מהשכנות הערביות להכיר את עשבי הבר המתאימים למאכל. גידול ירקות בחכורה, החלקה שמאחורי החצר, היתה עבודת האכרה, וכך שילבה לקט עשבי בר עם ירקות מגינתה ל"סלט נפלא".

"אמא שגדלה בילדותה במטולה וחייתה בין ערבים, למדה מהם להכיר צמחי בר. היה לה גן ליד הבית שגדלו בו ירקות כל השנה. היא נהגה כפי שהערביות נהגו, ובחורף היתה יוצאת וקוטפת חובזה, ריז'לה, סינריה, מורך וחורדלה [עשבי בר בערבית]. מזה בצירוף עגבניות ומלפפונים היתה מכינה סלט נפלא."⁶⁵

האכרים היו תלויים ביבול הגידול העיקרי, החיטה, בתור המזון הבסיסי, וכיסוד כלכלי לקיומם. מתוך הסיפור עולה מרכזיות גידול החיטה ועיבודה עד ללחם הנאפה בטבון. רבים מהזיכרונות קשורים בסוגי המאכלים, אותם שהיו ואינם עוד. בעשורים הראשונים חלק נכבד מהמזון היה מתוצרת עצמית: מעט ירקות, ביצים וחלב, בשר לעיתים, והעיקר הלחם מחיטה שגידל האכר. לפני טחינת החיטה היה צורך לברר ולהוציא את זרעי עשבי הבר. עבודה זו התבצעה בחברותא, בערבים, והיתה מפגש חברתי לא פחות מצורך מעשי. לעיתים קטע זיכרון מסוים מכיל ידע מגוון בנושאים שונים, ויכול לשרת אי אילו תחומי מחקר. דרך תיאור המאכלים ניתן לעמוד על השפעת השכנים הערבים, תרבות חומרית והתפתחות ענף הבקר. דמות הערבי מוצגת כשכן ממנו לומדים, וכחלק מהפעילות הכלכלית חקלאית במושבה. השימוש בשמות ערביים נפוץ לרוב בעיקר בתחומי חיים בהם אימצו המתישבים החדשים את המינוח הערבי, כמו שמות מקומות, כלים חקלאיים ומאפייני שחי.

2.3.4 עבודת האדמה במושבה.

האכר במושבות הפלחה היבשה בגליל עבד ימים ארוכים בשדה – מחושך עד חושך. עבודת האדמה היתה המרכיב המרכזי בחיי האכרים. בניהם הושפעו ממרכזיות הוויית העבודה תוך חוויה והשתלבות, לעיתים על חשבון הלימודים. להלן ייבחן סוג הקשר שבין האכר לאדמתו ומשמעותו.

כדי להבין ולפרש נכונה את מהות הקשר אדם-אדמה, בעברה של המושבה בגליל, יש לבחון אותו במושגי העבר ולא בהתאם למשמעויותיו בהווה. שכן, בתקופה המתוארת, מדובר היה בקשר אינטימי ובנאמנות המזכירה במובנים מסויימים קשרי גבר פולח ואשה פורייה. שטחי האדמה היו עדיין 'בור' (לא מעובדים) עם שיחי סידריות, אבנים וסלעים. הכשרת האדמה לשדות מעובדים חייבה השקעת מאמצים במעשה יומיומי ומתמשך של שלושה דורות.

"ביבנאל היתה מסורת של עבודה, אנשים עמלים ועובדים. הסבים שלהם עבדו וההורים שלהם עבדו, ועבדו קשה והרבה ולא חשבו על עזיבות ולא חשבו על הגירה ולא חשבו על דברים כאלה. נאמנים לעבודה, לעקור אבנים וסלעים, קרן קיימת לא הכשירה אדמות

⁶⁴ שיינוק, שמואל (לעיל, הערה 9), עמ' 31.
⁶⁵ שרפמן, אורי (לעיל, הערה 46), עמ' 82.

[צוחק], קרן קיימת גם לא רכשה. אדמה, כמו שהיתה על אבניה ועל סלעיה ועל הסידריות והקוצים וכל מה שיש בה. אני הגדלתי את שטח השדה.⁶⁶

בנו של גר ביקר את האכרים העצלים שאינם עובדים בעצמם, אלא מעסיקים ערבים, ולכן לא מצליחים במעשיהם. את מי שעובד במו ידיו הם מכנים חמור. לא איש דיבורים האב, אבל משנאלץ לדבר באסיפת האכרים, העיד על עצמו שהוא עובד עד כלות ולכן מצליח להוציא לחם בעבודתו. זהות הגר ויחסו לציבור האכרים עולה בסיפור בנו. האכרים הם "יהודים", הגר עצמו "ישב בזווית, לא התערב", אבל כשדיבר – שילב "ברוך השם" בדבריו המעטים. הגר היה אכר מוצלח, השתייך לציבור כאיש המעשה שמקומו, אולי מבחירה, בפניה.

"ביבנאל התחיל אבא שלי לעבוד כמו שצריך. בחצרות הבתים היו ערבים והם עשו את רוב העבודה החקלאית בחצר. היהודים היו עצלנים, הם כינו את אבא שלי "חמור גדול". אני זוכר שבאסיפה כללית של כל האכרים, רצו האכרים לעזוב את המושבה, אין מאיפה לחיות. אבא שלי ישב לו בזווית, לא התערב בשיחה. ואז הם שאלו אותו אברהם סזונוב, למה אתה שותק? אז הוא ענה להם – מה יכול לענות לכם בן אדם שהוא עייף ביום ובלילה? ברוך השם, אני חי ויש לי מה לאכול. בסוף אמר להם אני עובד ועושה את כל זה, אז יש לי אתם לא עושים כלום אז אין לכם".⁶⁷

בסוף שנת העיבוד הראשונה מימש אבי המספר את הפסוק התנ"כי והציווי הציוני "כי בזיעת אפך תאכל לחם" וראה ברכה בעמלו. אם עבודת האדמה היא החלום והמטרה, הסמל והאמצעי היא המחרשה. מוטיב המחרשה ילווה עבודה זו גם בהמשך.

"אבא הגיע לארץ, עבד בכמה מקומות ונודע לו מפקידי יק"א כי הם מוכנים להחכיר שטחי אדמה למי שרוצה לעבוד בחקלאות. הוא התארגן לקראת הסתיו לעבד שטח, בעזרת הלוואה השיג פרד סוס ומחרשה, קצת זרעים. עיבד זרע. היתה שנה מבורכת, הוא קצר ודש. היתה לו חיטה וקמח לאכול כל השנה".⁶⁸

האב החל מיד בבואו לארץ בעבודת האדמה, חריש וזריעה, קציר ודייש. המחרשה, או החיבור בין האכר למחרשתו מתוארים בתור תוכנית, מדיניות והגשמת חלום. אצל אכר טוב המחרשה ממש "עפה ביד". משל לציפור נפש הממריאה, או למימוש מלא און של עיבוד האדמה. אבי המספר, שהיה בן אכר, עבד כפועל בסג'רה והכיר היטב את העבודה. הוא לא קיבל הוראות מגבוה, מגובה הסוס של קראוזה מנהל החווה, וחבט בו במלמד הבקר. יש כאן ביטוי ליחסים מתוחים בין בן אכר בסטאטוס של פועל, כלפי פקיד הברון הממונה עליו.

"אבי חקלאי טוב, ידע להחזיק מחרשה ידע לחרוש טוב, חרש שם [במשמר הירדן] עם השוורים, בקיצור הוא [הפקיד קראוזה בסג'רה] בא לתת לו הוראות ויושב על הסוסה וצועק. אבא לא חשב הרבה, הוא עבד עם השוורים, הרים את המסאס [מלמד בקר] ואחת ושתיים והוא נפל מהסוסה. תיכף היו שם עוד אחדים, ראו שפה תהייה היסטוריה שלמה. בקיצור הוציאו אותו מידי של אבא. אנשל [דודו של המספר] גם הוא החזיק מחרשה, זה

⁶⁶ שפר, גדליה (לעיל, הערה 12), עמ' 63.

⁶⁷ סזונוב, יעקב, הקלטות שרפמן, CD2-46, עמ' 3.

⁶⁸ נבות, ששון, הקלטות שרפמן, CD2, עמ' 10.

עף אצלו ביד. הם היו שונים באופי שלהם, הוא היה יותר מיושב. אבי, אצלו לא היתה שאלה של עצלות. קם בבוקר? יללה, עד הלילה הוא לא מפסיק. פיריון עבודה היה לו עצום לפי המימדים של אז.⁶⁹

חלק מזיכרונות בני האכרים כוללים ביקורת או הסתייגות מאנשי 'השומר', למרות שהססגוניות ורוחם הנועזת הקסימו רבים. גיבור הסיפור הוא אביו של המספר, שהתחיל את דרכו בתור שומר, אך נמשך לאכרות ורצה להיות אכר. אחת מהסיבות היא עליונות ערך העבודה על ערך השמירה בתפסתו.

"אבא הגיע ליבנאל ושמר כשנה עם כל מה שכרוך עם השמירה, עם הליכה מאחורי הקיר, עם המארבים בלילה ועם הרדיפה אחרי הערבים. כל קורות 'השומר', ומשך אותו בכל זאת החקלאות. וזה מכמה טעמים. א. הוא רצה להיות חקלאי, להיות אכר. ב. בימים ההם העבודה היתה דבר יותר מקודש מהשמירה. היה תמיד ויכוח מה יותר חשוב ותמיד אמרו שה'שומר'ניקים קצת משחקים לנו בחיילים וקצת משחקים בפנטזיות. בארץ צריכים להיות אכרים. אבא נכנס לעבוד בתור פועל חקלאי ועזב את השמירה."⁷⁰

הטבע, האדמה, חקלאות והעבודה מרכיבים את זהות האכר, כשלמות חיים העולה בסיפור בנו. את ההכרח להפסיק ללמוד לפני סיום שמונה שנים ראה יותר כאתגר מלהיב. הוא נרתם לעבודה בפועל ועזר לבהמות לדחוף את המחרשה. הפרדות המחרשה והמספר הפכו ליחידת עבודה בשדה עד צאת הכוכבים. הכוכבים מעניקים אור רך ונעימות לזיכרון עבודת החריש בתקופת הילדות.

"אהבתי מאוד את הטבע, את האדמה, את החקלאות, את העבודה. בכיתה ו' עזבתי את בית הספר לא בגלל זה שגרשו אותי, אלא בגלל זה שאני יצאתי לעבודה. אבי בדיוק אז חלה והיה רתוק למיטה ארבע שנים ואני הייתי אז צריך לפרנס את המשפחה, וככה אני נשארתי עם האדמה עד היום. אז כשאני התחלתי כבר לעבוד בשדה, התחלתי לחרוש, הייתי כל כך נהנה. הייתי נשאר לעבוד עד צאת הכוכבים ואפילו הייתי עוזר לפירדות [כך!] לדחוף את המחרשה, הייתי דוחף יחד איתם."⁷¹

האב חונך את בנו ביציאה משותפת לשדה, תחילה בהדרגה, בחופשים. הוויית העבודה ב"בהתמסרות" סחפה את הילדים והם עברו תהליך חניכה בה קלטו זהות חדשה מזו שלתוכה נולדו.

"ראינו התמסרות עצומה כזו של יהודים [בבואם להתיישב ביבנאל]. עוזבים את החיים, כמו שאומרים חיי רוח ופונים לעבודת האדמה, וזה השפיע גם עלינו שאנחנו התמסרנו יפה מאוד לעבודה ואני הפסקתי ללמוד וגם האחים, ואנחנו נכנסנו למשק לעבודה ועבדנו כאילו נולדנו מבטן ומלידה להיות עובדי אדמה."⁷²

ההכרח הפרקטי בפרנסה וההכרח ללמוד באופן מעשי את העבודה החקלאית, גרם לשילוב הבנים בעבודה. ילדי המשפחה מרובת הבנים, נהיו לפועלים חקלאיים אצל אכרים בעלי

⁶⁹ שיינוק, שמואל (לעיל, הערה 9), עמ' 46.

⁷⁰ לבקוב, חיימקה (לעיל, הערה 14), עמ' ד'.

⁷¹ מטבייב, שמעון (לעיל, הערה 24), עמ' 2, 4.

⁷² המאירי, אברהם (לעיל, הערה 17), עמ' 5.

ניסיון ביבנאל, מהם למדו את עבודת האדמה. בשנה הבאה כבר עיבדו את משקם שלהם בעצמם. היחס הביקורתי לגולה, 'ללופט-גשעפטן' וללימודי הקודש, בולט מול ההתמסרות לעבודת האדמה, שהיא המטרה והמעשה המאפיינים את השינוי הערכי שחל בחיי המשפחה עם העלייה לארץ וההתיישבות במושבה.

חווית העבודה בשדה עם אבא היתה גם הנאה תוך הבנה, שעבודה זו איננה רק הרפתקה של חופש, אלא גם אידיאל חשוב של "עבודת קודש". לא רבים הם ביטויי הקדושה בסיפורים מראשית ההתיישבות. לכן נראה כי המספר אימץ את הביטוי המאוחר כדי לסמל את המשמעות העמוקה של העבודה שהיא היא "עבודת הקודש".

"האידיאל העליון בתקופה ההיא לא רק אצלנו, היה לעבוד. העבודה זה היה באמת, איך אומרים, עבודת קודש. ילדים בכתה ה', ו' כבר התחלנו לעבוד, בחופשים הילד כבר היה יוצא לזרוע. אתה קם בבוקר עם האבא, על העגלה עם הזוג סוסים, עם המחרשה, עם הזרעים. כל הצרמוניה הזו זה ההנאה של העבודה, של הזריעה."⁷³

הבן הגדול כבר משולב בעבודה עם האב המקיים את משקו. מידע על העבודות החקלאיות נמסר על פי לוח השנה העברי, חופש בית הספר מתקיים בהתאם לחודשים העבריים, קציר השעורה מתחיל לאחר חג הפסח. קטע זה כמו נוספים, מאחד יחדיו מספר מרכיבי זהות של אכר עברי במושבה גלילית.

"בתשרי תרס"ט עברנו לבית שאבא חכר. אבא קנה זוג סוסים, עגלה, מחרשה וחיטה לזריעה ולאכילה. אנחנו למדנו בבית הספר ואברהם עבד יחד עם אבא בשדה. בדייש הייתי גם עוזר בזמן החופש שהיה נמשך מסוף תמוז עד סוף תשרי. עבר חג הפסח, התחילו לקצור את השעורה בחרמש מכיוון שבמכונת קציר היה הולך לאיבוד הרבה. אבא היה קוצר ואחי מערם ערימות. הפעם הובילו את התבואה לגורן בביתג'אן [שם גוש שדות כשמה הערבי של בית גן]. זה היה רחוק מאוד, היו קמים בשלוש לפנות בוקר כדי להוביל בזמן שיש טל."⁷⁴

בחינת משווה של משמעות הקשר אדם-אדמה בין עמדות של אישים ואירגונים מחוץ למושבה, לבין ביטויי בני האכרים במושבה, מציגה את ייחוד גישת האכרים לאדמה. קרק בחנה את התפתחות משמעות הקרקע בחברות שונות. בחברות שבטיות ומסורתיות נחשבה הקרקע כרכוש האל, מקודשת והאדם רק משתמש זמני. מטרת 'גאולת האדמה' ביישוב החדש היתה לאומית ולא דתית, והיא כללה את גאולת הפרט על ידי עבודת האדמה.⁷⁵ הברון רוטשילד ראה את מרכזיות עבודת האדמה בחידוש חיי העם ואמר "כדי שיהא אדם דבק בעבודת האדמה צריך שיאהב את האדמה שהוא עובד אותה."⁷⁶ לרכישת אדמה להתיישבות יהודית יוחסה משמעות של "גאולה" על ידי מקימי אגודות יהודיות במזרח

⁷³ לבקוב, חיימקה (לעיל, הערה 14), עמ' 95-96.

⁷⁴ ברושקובסקי, שמעון, הקלטות שרפמן, CD12, עמ' 15-16.

⁷⁵ קרק, רות, 'קרקע ורעיון גאולת האדמה בתרבויות מסורתיות ובארץ ישראל בעת החדשה', אופקים בגאוגרפיה 28-29, 1989, עמ' 44-59.

⁷⁶ סמילנסקי, משה, גאולי הקרקע, ירושלים: הלשכה הראשית של הקרן הקימת לישראל, 1949, עמ' יט'.

אירופה בסוף המאה ה-19. המושג התאים הן למעשה המיידית והן למטרה הלאומית ארוכת הטווח.⁷⁷ בשלבים המעשיים של ההתיישבות נתפש מושג 'גאולת האדמה' כדבר שנקנה מידי זרים כדי לאפשר את מעשה ההתיישבות, ואצל קרן הקיימת לישראל בתור 'קרקע לאומית'.⁷⁸

בעלות על קרקע ועיבודה היתה שאיפת המתיישבים הראשונים ביבנאל. יחס האכרים ובניהם לאדמה התפתח מתוך ראייה מקומית ומתוך תכלית קיומית, שכן, היה צריך להתפרנס ולהתקיים משטח הקרקע המעובד. המשמעות הרחבה, הלאומית של הקרקע נשמעה רק בשוליים "כמו שאומרים". בני האכרים ספגו מהוריהם, כבר בילדותם, יחס טבעי וישיר לאדמתם, דבר שנמשך גם במהלך חיי העבודה שלהם ב'שדה' הפרטי. היחס לקרקע מהווה אחד הביטויים לזהות מקומית של חברת האכרים בגליל.

2.3.5 תפקידי האכרה.

הזיכרונות הבאים מציגים את האם האכרה בעבודותיה ובתפקודיה. בחיבור מוקדם על אכרה עבריה במטולה, מופיעה האכרה בחצרה: "חנה אשת פלטיאל האכר יושבת על הארץ בין גללי הצאן והבקר וחולבת את פרתה."⁷⁹ בהמשך מסופר על תפקודה המשפחתי והחינוכי, ובכך "מרימה" בת המושבה את האכרה מהאדמה והזבל לעולם התרבות והחינוך. תפקוד אשת האכר בזיכרונות בני האכרים מאופיין בחיי עבודה וסבל, בתור אשה חלוצה וחרוצה תוך גילויי יזמות ועבודה קשה.

האכרה הראשונה במושבה, "החלוצה הראשונה", תפקדה כאשה יחידה בין גברים בתנאים לא תנאים. היא בישלה וכבסה עבור כל האכרים תוך כדי טיפול בתינוקותיה שלה. האכרה הראשונה מצטיירת כעשויה ללא חת, פועלת ועובדת ללא לאות. אשה צעירה המטופלת בתינוקות עולה מהירדן במעלה הגבעה אל משמר הירדן, כאשר כד מים על ראשה.

"אמא היתה החלוצה הראשונה והאישה הראשונה שבאה על נחלתה [בהתיישבות במשמר הירדן]. היתה מבשלת להם [לכל המתיישבים] והיתה מכבסת את כביסתם והיתה מביאה מים מהירדן בכדה על ראשה. היתה לוקחת את הכלים והכביסה ויורדת אל מימי הירדן יחד עם התינוקות לכל היום."⁸⁰

סיפור מזווית בת האכרה על אמה וסבתה, סבתה כחונכת ומדריכה של אמה שזה עתה נישאה. את עודפי התוצרת מכרה האכרה בעיר הקרובה וזה איפשר לה עצמאות במסגרת התנאים הראשוניים, וסכום כסף להוצאות עליהן יכלה להחליט בעצמה.

"והעובדה, כשהם רק הגיעו לחושות [באתר ראשית ההתיישבות בימה]. היא סידרה את החושה שלה. ברור, הנשים גם כן עבדו קשה, סבתא אמרה שמשפחה צריכה לאכול, וי קן

⁷⁷ אלמוג, שמואל, 'הגאולה ברטוריקה הציונית', בתוך: קרק, רות (עורכת), גאולת הקרקע בארץ-ישראל רעיון ומעשה, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1990, עמ' 14-16.

⁷⁸ קרק, רות, 'מבוא', בתוך: קרק, רות, שם, עמ' 7-9.

⁷⁹ לוין, פועה- תלמידה בבית הספר במטולה (מושבה בא"י), באחד הבקרים במושבה עבריה, 'הצפירה', 9.10.1901.

⁸⁰ שניידר, עמרם (לעיל, הערה 27), עמ' 4.

יענקל ערבייט? איך יכול יעקב הבן שלה לעבוד בלי לאכול רבע אווז ביום? ואימי גם היתה אמיצה וידעה לרכב. הסבתא אמרה לה: דבר ראשון, יבואו תיכף ערבים מהכפרים. שימכרו לנו דוגרת עם ביצים. קנו דוגרת, אפרוחים התחילו להסתובב, והיו נוסעים לטבריה לקניות ואימי היתה מוכרת.⁸¹

תמונת הלקט הייחודית מלווה את בנות משפחת האכר בעבודת הלקט בשדה. היציאה המוקדמת לשדה "בשנים הראשונות", העבודה בלקט שיבולים מהקרקע, המילוי והדחיסה של עוד שיבולת ועוד אחת לתוך השק, כדי לאסוף כמה שיותר, וההובלה על הראש, תמונה הלקוחה ממגילת רות, ובדומה ללקט של ערביות או עניים. בסיפור עולה תמונת חיים של צניעות, עבודת כפיים, הקבלה לסיפורי המקרא, ולא נפקד מקומו של הסיפוק מהעבודה.

"אימי והסבתא היו הולכות לפנות בוקר למחרת הקציר, אחרי שהיו הקוצרים עוברים הם היו עולות כל אחת היתה ממלאה שק עם שיבולים דוחפת, דוחפת, דוחפת, שמות על הראש ועל הכתף. נושאות את זה ויורדות את כל הדרך ומגיעות עד לפני הבית, זורקות את השקים על יד המרפסת. היה עומד כד במרפסת עם מים קרים עטוף בשק רטוב. ג'ארה גדולה, היה נהדר. היו מים טובים. נהנינו, היינו עייפות אבל נהנינו."⁸²

הורי המספר עברו ממשמר הירדן שם חלו בקדחת, להבראה בחוות סג'רה, שם עבד האב כפועל. בית החולים הקרוב היה בטבריה. דרך לא היתה, ואמצעי התחבורה הזמין היה גמל. הלידה התרחשה באמצע הדרך, והמיילדות היו שתי ערביות שנקלעו למקום. התינוקת מתה היתה ממש ילידת הארץ - לא רק כשם-תואר, אלא מתוקף תנאי הולדתה בשדה.

"אמא גם כן חלתה בקדחת כבר במשמר הירדן ונחלשה. היא היתה כבר צריכה ללדת את מתה אחותי השנייה, הוא החליט הוא יקח אותה לבית חולים טורנס בטבריה [היחיד בסביבה]. בקיצור, הושיב אותה על גמל והוא הלך והוביל את הגמל, אז הרי לא היה לך אוטו. הגיעו ללוביה [כפר ערבי בדרך], היא - צירי לידה. לא עזר שום דבר, הוריד אותה מהגמל וקרא שמה לשתי ערביות שהיו שם, והיא על בלטה אחת גדולה תחת עץ תאנה השכיב אותה והיא שמה ילדה את אחותי מתה. בקיצור, איזה שעות היא התאוששה קצת מהלידה, הושיב אותה חזרה על הגמל וחזר לסג'רה. ככה גידלו ילדים אז."⁸³

לאם היהודייה היתה פרקטיקה חקלאית שסיגלה לעצמה בכפר הגויים בגולה, שעזר לה בתפקודה כאכרה במושבה בגליל, בטיפול במשק החי המגוון שבחצר, בנוסף לעבודות הבית וגידול שמונה ילדים.

"אמא ברכה המאירי ז"ל מוצאה מכפר ליד העיירה קוסבק, משפחה יהודית אמידה ויחידה בין גויים. בניגוד לאבי ז"ל שהיתה לו השכלה יהודית ענפה וכן הכיר בהוויות העולם מתוך מגע עם ציבור רחב הקשור לעיסוקו, אמי ז"ל היתה מוגבלת בהשכלה ככל בני ובנות הכפרים בגולה, באותם הימים. שלטה בשלוש שפות: אידיש, רוסית ופולנית. הכירה יפה את העבודה בחקלאות, בעלת גוף חסון וחזק, נהגה בזוג סוסים ועגלה והעבירה את

⁸¹ סחין, עטרה (לעיל, הערה 5), עמ' 8.

⁸² סחין, עטרה (לעיל, הערה 5), עמ' 9.

⁸³ שיינוק, שמואל (לעיל, הערה 9), עמ' 21.

התוצרת החקלאית לקוסובה למכירה. שמונה אחים ואחיות היינו בבואנו ארצה. בתור אם, היוותה אמי ז"ל את הביטוי האם-היהודייה במלוא מובן המילה. מסירותה לבניה ודאגתה למשק הבית, מעל ומעבר לכוחה. עברה את כל שלבי הסבל והייסורים באהבה. בראשית חייה צער גידול הבנים, והמשכם ייסורי ההתאקלמות במושבה יבנאל בימים ההם באמצעי מחייה דלים ומים במשורה. החצר אשר מאחורי הבית היה שוקק חיים ועופות, אווזים תרנגולות וברווזים ובהמות, פרות ועיזים. הטיפול בכל אלה היה מוטל על אמי ז"ל וכשגדלנו, סייענו בידה בעבודות אלו.⁸⁴

הבתים הראשונים ביבנאל ניבנו באיכות נמוכה, וכעבור ארבע שנים "נהרסו הבתים". (הביטוי "רופא טרם היה אז" עוזר לתארך את האירוע לחורף 1907 כי הרופא הראשון למושבות הגליל התחתון היה ד"ר ברנשטיין- כהן שהגיע באביב 1907.⁸⁵) היו משפחות שנאלצו לצאת מביתן ולגור באחד המבנים שבחצר עד לתיקון הבית. בסיפור משולב מידע על איכות הבנייה, על מצב הבריאות בגליל התחתון ועל הסולידאריות החברתית במושבה. מוזכרת מחלת השושנה, הובלת האכר לטבריה בעגלה, ופטירתו בדרך. מחלת אשתו וההכרח בבדידה ובטיפול בה ובילדיה. אם המספרת לקחה לביתה ההרוס למחצה את החולה וילדיה וטיפלה בהם למרות הסכנה להידבק באותה מחלה.

"בשנה שנהרסו הבתים, חלה קשה אחד האכרים ב'שושנה'. הובילוהו בעגלה לטבריה לבית החולים. היה זה יום חורף קר וגשום, האיש הצטנן ומת בדרך. בינתיים חלתה גם אשתו באותה מחלה, אותה כבר פחדו להעביר לבית חולים והשאלה היתה מי יטפל בה ובשני ילדיה הקטנים. רופא טרם היה אז במושבה אולם כבר זכתה לרוקח. הרוקח מר ברונר שהיה אדם טוב וחביב, עבד ממש במסירות נפש ועזר לכל חולה ודווי, קרא לאמא ואמר לה: אני עושה הכל להבראת האשה, אולם בידך להציל את חייה. יחד טכסו עצה איך אפשר לעזור לה. היות וגרנו אז במטבח כי הבית טרם תוקן ואי אפשר היה להכניסה עם הילדים לדור יחד אתנו, הוחלט לסתום את פתחי החלונות והדלתות בקרשים ולהשכינה בחדר ואף לבשל לה לחוד מבלי שיהיה לה מגע עם אחרים חוץ מאמא אשר קבלה על עצמה את הטיפול בה ובילדים במשך כל זמן מחלתה והחלמתה.⁸⁶

המאפיין המרכזי של דמות האם בסיפור בנה, היא החריצות שבה תיפקדה בביתה וכעזר שכנגד לבעלה האכר. ייתכן כי בהשפעת סיפורי הגבורה של האב ודמות האב יגאל אלון - מקדים הנושא הביטחוני את נושא העבודה, ומודגש כערך עליון יחד עם ערך העבודה "בחריצות".

"אמא היתה מעירה אותנו בלילות לפי הכוכבים כדי שנספיק להאכיל את הבהמות לפני יציאתן לעבודת החריש בחורף ולהובלת התבואות בקיץ. נוהגת היתה לתפור בעצמה את

⁸⁴ המאירי, אלימלך (לעיל, הערה 41), עמ' 9-10.

⁸⁵ רוקח, ישעיה שטרן, השקפה, 29.5.1907.

⁸⁶ אלמוג, לאה, אוסף שפר, עמ' 7-8. בתי יבנאל נבנו באיכות נמוכה, ברובם נפלו קירות ונזקקו לשיפוץ: בן יהודה, חמדה, 'המושבות החדשות בגליל התחתון', השקפה, 23.1.1907.

כל הבגדים הנחוצים ובלילות החורף סרגה גרביים לכל בני המשפחה. את בניה גידלה כך שלא יפגרו אחרי אביהם באומץ – לבם ובחריצותם בעבודה.⁸⁷

שני הקטעים הבאים מזיכרונות נשים במושבה מעלים את בעיית הסטאטוס של אשת האכר. בראשון כתבה אשת אכר שהיא עובדת "יותר מהגבר", והמשק "איננו שלם לא בגופו ולא ברוחו" בלעדיה. בשני ציינה בת אכרים את מאבקה ליציאה למרחב הגברי ממקום הנשים, שהיה מוגבל ומופרד ממקום הגברים "שיצאו לשדה". אופייה העצמאי עזר לה לצאת ללימודי אגרונומיה באיטליה בתמיכת אימה למרות התנגדות אביה.⁸⁸

"האשה עובדת במשק לא פחות ולפעמים רבות גם יותר מהגבר, וממנה ומעבודתה תלויה היכולת של האכר להתגבר על שנת יבול רע, ממנה גם תלויה היכולת של האכר להתקדם בעבודתו הקשה. המשק בלי בעלת משק איננו שלם לא בגופו ולא ברוחו. ודוקא תנאי עבודת האשה בכפר בא"י יותר קשים משבעולם כלו".⁸⁹

"ההבדל בין בנים ובנות ביבנאל, הבנים מגיל צעיר עבדו, הבנים היו יוצאים עם אבא לשדה בעיקר בתקופה שמעמיסים עגלות אז לא פעם היו מאחרים לבית הספר אז היו אומרים שהלכו להעמיס את העגלה. הבנים היו הולכים לזרוע את החומצה ואת הדורה. הבת היחידה שהיתה הולכת לזרוע חומצה ודורה זו אני, בנות לא הלכו. בנים היו מחסירים ימים בשביל עבודה, בנות לא. בנות היו עוזרות לאמא, בנות היו הולכות לרעות אווזים, גם כן לא כל הבנות".⁹⁰

אהרנסון הצביע על חיי היומיום כתחום בעל פוטנציאל חשוב להבנת התקופה, ופירט מספר תפקודי-נשים: עזר כנגד, עזרה במשק ויזמויות. בשלב מאוחר נוסף תחום של פעילות עצמאית.⁹¹ פעילות כלכלית עצמאית של נשים בתחילת המאה ה-20 היתה נדירה ביותר, ביבנאל מוכר המקרה של רוזה יפה. במושבות ותיקות כמו רחובות היו דוגמאות אחדות.⁹² דמויות נשים בודדות הוארו באיחור זמן.⁹³

רוזה יפה התיישבה ביבנאל כאשה עצמאית, משכילה מאוד, דעתנית ובעזרת פקידות הברון בנתה את ביתה במרכז המושבה ורכשה נחלה כפולה, אותה עיבדה בעזרת פועלים בשנים 1905-1914, עד שמתה כנראה מהכשת נחש. חנה יזרעאלי חניכת רוזה יפה, סיפרה על מורתה והמסר החינוכי שעמו נשלחה להקמת בית הספר בכפר תבור ב 1903: "הקמת דור חדש, בריא בגופו ורוחו, ראשון לגאולה".⁹⁴ דמות אשה עצמאית היוותה אתגר גדול מדי לחברת האכרים ביבנאל בתחילת המאה שראו אותה כמערערת את סדר הדברים: "דנים על

⁸⁷ פייקוביץ, אליאב (לעיל, הערה 7), עמ' 20.

⁸⁸ צימרמן גריס, שרה (לעיל, הערה 58), עמ' 23.

⁸⁹ ניסנבוים, שרה, 'להקלת חיי האכרה', האכר, 12.1921, עמ' 9-8.

⁹⁰ צימרמן גריס, שרה (לעיל, הערה 58), עמ' 31.

⁹¹ אהרנסון, רן, 'נשים וחיי היום-יום בראשית ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל', הקונגרס העולמי למדעי היהדות 10, ב'1, 1990, 305-311.

⁹² שחורי-רובין, צפורה, 'רוזה יפה מורה ברוסיה, מנהלת בית-ספר ביפו, איכרה ביבנאל', דור לדור כ"ז (2006), עמ' 155-200; ארליך, ארנה ורות קרק, 'נשים עצמאיות במושבות העלייה הראשונה: המקרה של רחובות 1890-1912', החזן 3

(2007), עמ' 83-99.

⁹³ מלמן, בילי, 'מותה של סוכנת: מגדר, זיכרון והנצחה', בתוך: שילה, מרגלית, רות קרק וגלית חזן רוקם (עורכות), העבריות החדשות – נשים ביישוב ובציונות בראי המגדר, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 2001, עמ' 413-433.

⁹⁴ יזרעאלי, חנה, בתוך: יזרעאלי, שמואל, היה זה או חלמתי חלום, כנרת: הוצאה עצמית, 2003, עמ' 19.

התנפלות הגב' יפה על חברי הועד שיינוק ויפה [חיים יפה, ללא קרבת משפחה], והחירופים והגידופים על הועד. הוחלט להעניש אותה בסכום 60 פרנק ולהודיע את זה במודעה".⁹⁵ חברת האכרים הפטריאכלית בה הגבר הוא בעל הנחלה, ראש משפחה והמפרנס העיקרי, התקשתה לקבל את רוזה יפה כשווה לגברים. הדבר התבטא בעימותים בינה לבין אכרים וועד המושבה. תרומתה כאכרה ביבנאל היתה בעצם קיום משק עצמאי בניהולה.⁹⁶ בזיכרון הקולקטיבי של בני האכרים עולה דמות האכרה-האם, שנשאה באחריות לגידול הילדים, לעבודות הבית והחצר היומיומיות בתנאי חוסר חומרי ובטחוני, וכל זאת תוך התמודדות סמויה על מקומה בחברה הגברית של המושבה.

2.3.6 מרכיבי תרבות האכרים.

התרבות המקומית במושבה התפתחה בתהליך מורכב כאשר תשתיתו היא ציבור האכרים בעל דעות שונות ולעיתים מנוגדות. תרבות המקום הושפעה מסוכני תרבות כמו מורים ורופאים, משינויי התנאים במקום ובהשפעת 'רוח הזמן'.⁹⁷ שני היבטי תרבות חוזרים בזיכרונות לעיתים קרובות, ובכך מהווים שיקוף למרכיבי תרבות בית ההורים כפי שנתפסו בסיפורי הבנים: שפות הדיבור והקריאה.

סעיפי תרבות:

א. שפות הדיבור.

ב. שפות הקריאה.

א. שפות הדיבור:

רוב האכרים ידעו עברית כ'שפת קודש'. בעברית התנהלה הפעילות הציבורית במושבה ובה נכתבו הפרוטוקולים של הועד. שפות היומיום שנשמעו במושבה היו יידיש וערבית ולעיתים רוסית, בהשפעת הגרים. ביטויים בלעז הפכו לחלק משפת הדיבור הרגילה, כפי שעולה מדברי המספר בהמשך. חלק מהדמויות שמעלה בן האכר דיברו בשפה המעידה על זהותם ועולמם הרוחני. בני האכרים סיפרו וכתבו את זיכרונותיהם בעברית, השזורה מדי פעם במילים או חלקי פסוקי דיבור ביידיש או ערבית, השפות שבהן דיברו ההורים במושבה. בדיקת שפות הדיבור המונחים והאירועים בהם דיברו, מהווה חלון דרכו משתקף מרקם החיים התרבותיים ביבנאל.

⁹⁵ פרוטוקול ועד יבנאל, 25.8.1913, עמ' 76, מל, תיק 4-312-1-8-3.

⁹⁶ שחורי-רובין, צפורה (לעיל, הערה 92), עמ' 198-199. על דמות האשה ביישוב: שילה, מרגלית, רות קרק וגלית חזן-רוקם (לעיל, הערה 93). נמצא בכתובה דוקטורט על נשות העלייה הראשונה של אורנה ארליך, המחלקה לגאוגרפיה, האוניברסיטה העברית.

⁹⁷ 'רוח הזמן' (Zeitgeist) הוא מונח שנקבע על ידי הפילוסופים הגרמניים הרדר והגל, לפי הרדר השפעת העבר עלינו היא בהבנת 'רוח הזמן' שחלף. הגל זיהה את 'רוח הזמן' עם המטרות והאידיאלים של תקופה כלשהי. כיום המושג 'רוח הזמן' נעשה לביטוי רווח אצל ההיסטוריונים: וינריב, אליעזר, 'רוח', האנציקלופדיה העברית, ל', ירושלים: חברה להוצאת אנציקלופדיות בע"מ, 1988, עמ' 644-647.

הקטעים הבאים נבחרו לא רק לשיקוף התייחסות לשפה מסוימת, אלא גם כאלה המציגים סצינת חיים שבה היה שימוש באותה שפה. הראשון מעיד על סב ומשפחתו אנשי העלייה הראשונה, שהכירו היטב את הספרות והשירה הרוסית, הציטוט מעיד שדיברו ביידיש.

"הסבא ישראל לישנסקי למד להיות רופא בהמות. הם גרו ב'שוורץ צימס', שזה לא השם האמיתי. היהודים לא רצו להגיד שיש להם פה 'כנסיה לבנה' אז קראו לזה 'הטומאה השחורה' - 'שוורץ צימס'. והוא למד, הוא היה משכיל ולמד הרבה. גם הבנות שלו מרים לישנסקי וחנה הספיקו ללמוד רוסית. מרים ידעה את כל שירי פושקין ואת כל הספרות הרוסית בעל פה."⁹⁸

היידיש זוהתה בסיפור הבא כמאפיין שלילי, המבטא את הזרות של פקיד יק"א, כנטע אירופי זר ומנוכר למושבה העברית. סגנון הסיפור הארכאי הציג סצינת חיים מתחילת המאה ה-20. גורלו של המתיישב היה מופקד בידי פקיד, אשר ברצונו יאשר בקשה להתאכר במושבה מסוימת וברצונו ימנע זאת. ושאלה: האם היות המספר "איש הגליל" הוא יתרון או חיסרון? לפחות במפגש עם הפקיד לא היה בכך יתרון.

"התכוננתי להתיישב בבנימינה. היה פה רפול כהן, זה היה פקיד מקומי שגר בזיכרון יעקב, הוא אמר שישלחו אותי אליו, זה היה בשישי בערב. אמרתי אני בשבת לא נוסע, הוא יחכה עד אחרי שבת, לא בוער. אינני יודע מה היתה לאיש הזה טינה עלי. במוצאי שבת רכבתי על סוס, עליתי לזיכרון יעקב, פגשתי אותו נכנס לטייל בבולגאר מול הבית כנסת. הוא הלך חזיה מתחת למעיל, תקע את שני [כך!] אצבעות הבוהנים בתוך הזה, והוא אומר לי: אתה יודע, אני מצאתי בשבילך מקום מצויין, היות ואתה איש הגליל, אני רוצה לשלוח אותך לגליל חזרה. אמרתי לו: לאן אדון כהן? אז הוא אמר לי: לבית ג'ן. הוא דיבר רק יידיש. אז אמרתי לו: וין איז דו בית ג'ן, אדון כהן? אז הוא אומר לי: תזהר, צייט קיש מיר מייעסס [אל תספר מעשיות]. אמרתי לו: אתה יודע, אדון כהן, גם לי יש מה להגיד לך: איך וול זיין א-קולוניסט קיין אדמיניסטרטור כן זיין ערבייט [אני אוכל להיות מתיישב אך האם הפקיד יוכל לעבוד]. [צוחק]. אמרתי לו שלום והלכתי. זאת היתה איבה, שנאת חינום."⁹⁹

אינטגרציה חברתית שסופה העתידי נישואין, עולה בדואט ששרו בת אכר תימני בעברית, ופועל חלוץ ברוסית, בהרמוניה בכפר תבור.

"פתאום אני שומע מהמרפסת שממול שיר ברוסית, על המרפסת השנייה ממול אצל משפחת צפירה [משפחת אכר תימני בכפר תבור], הבת שלו רבקה שרה את אותו השיר בעברית: "אל הדרך אצא לי בדממה". זה מצא חן בעיניו [של החלוץ שעבד במושבה], והוא התחיל לשיר שיר אחר ברוסית."¹⁰⁰

⁹⁸ סחין, עטרה (לעיל, הערה 5), עמ' 15.

⁹⁹ הרשקוביץ, מנחם, הקלטות שרפמן, CD3, עמ' 4.

¹⁰⁰ מטבייב, שמעון (לעיל, הערה 24), עמ' 26. נוסח דומה באתר בית הספר על שם יצחק רבין בכפר תבור:
http://www.tzafonet.org.il/schools/School_Index.asp?SchoolId=24

כדי לעמוד על דקויות השילוב של מילה בעברית תוך הטייתה לפי הדקדוק בערבית, יש לשמוע את בן האכר מספר. אביו האכר דיבר היטב ביידיש, ערבית, רוסית וליטאית אך דיבר עברית עילגת.

"אבא ידע עברית. הבין היטב. לדבר לא היה רגיל. אבל הבין עברית, את ההרצאות הקשות ביותר. הוא גם קרא ספרים. הוא היה מדבר בהברה מעורבת אשכנזית-ספרדית. הוא דיבר יותר ברוח הערבית. כשהוא דיבר עברית, הוא היה מדבר הרבה פעמים: בְּתִלְךְ. בְּתִבּוּא, בְּתִרְוּחַ, בְּתִיג'". והערבית היתה שגורה מאוד בפיו, הוא הבין ערבית לכל דיקדוקיה. זה מה שמעניין, הוא הלא לא למד ערבית בבית ספר. הוא לא ידע לקרוא ערבית. אבל לדבר ידע את הערבית ולהבין אותה בכל הניבים. וכשאני הייתי לפעמים שואל אותו מה זה, איזה בדואי אומר דִּלּוֹ, מה זה דִּלּוֹ? אומר לי: דלי זו המילה העברית. הבדואים יש להם הרבה מילים שהם נובעות מהעברית.¹⁰¹

בין תחומי החיים בהם ניטוו קשרים בין השכנים הערבים לבין המתישבים החדשים, היה תחום המסחר. ברקוביץ ידע ערבית והכיר את הערבים עוד מהתקופה שהתגורר בחורן. בייסוד יבנאל ביקש לקבל את הבית העליון, הקרוב לשביל העולה לכפרי הערבים. הילד שנכח בחנות בזמן קניית התבואה, תיאר את תהליך המדידה – באותה תקופה נמכרה התבואה לפי נפח. תהליך המדידה העתיק המוזכר כבר בתנ"ך,¹⁰² כלל מעין מנטרה שתפקידה לספור במחזורים של 12 את הסאות המתמלאות. הספירה נערכה בערבית. הערבית כאן היא שפת המסחר והקשר בתחום בסיסי של מכירת סוגי תבואה.

"ברקוביץ היה לו את הערבים של חֲדָתָה [אחד מכפרי ההר] הם היו עוברים ושבים והוא דיבר טוב ערבית ושלט וידע לקרוא להם. היו ערבים של חדתה יורדים לקנות קצת חיטה, קצת חומס, היה מודד את זה בשק ככה: הסאה הראשונה היה אומר אללה וואחד, אלוהים אחד. השנייה תאלי מאפיש, זה כבר שנים. אחר כך היה אומר תלתה, תלתה, תלתה עד שגמר למלא את זה, ארבע, ארבע, ארבע, עד שהגיע לזה, חמסה חמסה חמסה בקיצור עד שהיה מגיע לשנים עשר וככה נקבע: קיל [מידת נפח] חיטה זה 77 קילו. קיל שעורה זה 50 קילו, שעורה היא יותר קלה קצת."¹⁰³

מעטות, אם בכלל, העדויות על סבתות הרוקדות עם בני זוג אחרים. על התרבות המקומית יורחב בהמשך. כאן מוצגת היידיש בתור שפת הדיבור היומיומית בין שניים ממייסדי יבנאל, באירוע תרבותי לא שיגרתי, ערב ריקודים, בו המובילה היא דווקא הסבתא. בהמשך הקטע מתוארת האם, שידיעת הערבית שלה שימשה את נשות המתישבים הבולגרים הראשונים, שלא ידעו ערבית. ידיעת הצרפתית שקלטה בילדותה היתה המפתח להצלחת בית המלון שפתחו בביתם. השירות לאורחים היה בערבית, צרפתית, יידיש וגם בעברית.

"הסבתא היתה רקדנית טובה היא היתה רוקדת איתו [עם האכר השכן]. איצ'ה בינה [יצחק בנימין] היה אדם דתי והתבייש קצת וזה, לא היה מביט למעלה, תמיד הביט לאדמה. היתה

¹⁰¹ שפר, עמנואל (לעיל, הערה 43), עמ' 32.

¹⁰² מגילת רות, פרק ג פסוק 15: "וימד שש שעורים וישת עליה".

¹⁰³ שיינוק, שמואל (לעיל, הערה 9), עמ' 28, 71.

אומרת לו: איצהבינה, קיק נישט א-דרר, קיק אפ מיר, אל תביט על האדמה, תביט ישר אלי, אתה מביט על האדמה וחושב עלי. כשאימי גרה בחושה, אם באו שיכים ערבים היא היתה היחידה [שדיברה ערבית], כל הבולגריות וכל אלו לא ידעו לדבר ערבית. היתה מסבירה לערבים מה שאלו מדברים. אם באו אנשים שדיברו צרפתית, שהיו גם בין הטורקים שדיברו ערבית שהגיעו, או פקידים של פיק"א או מה, מודדים, אימי הבינה מה שמדברים כולם.¹⁰⁴

להלן קטע הלקוח מזיכרונות הלימוד ב'חדר'. הקטע נבחר בגלל עולם הדימויים והידע המקדים של התלמיד, בבואו לכתוב מילה שלא קרא אותה קודם אלא שמע בלבד. בדמיונו עלתה דמות אביו בעבודת הגורן בה עבדו יהודים וערבים. הוא שמע את הרוח שהיא מרכיב חשוב בתהליך זריית התבואה. וכך השפה הערבית שהכיר כילד, יחד עם תמונת האב בעבודת הגורן הנחו את הכתיבה, אם כי בשגיאה.

"הרבי נתן לנו הכתבה והיתה שם המילה מטאטא. אינני יודע משום מה, אולי מכיוון שלא ראיתי עד אז מטאטאים בספרים, אבל משום מה הרגשתי שצריך להיות טית אלף טית, ונשארתי לחשוב איך זה נגמר. תה. ובמה נזכרתי? שאני רואה את אבא בגורן. ראיתי את אבא זורה ברוח את ערימת החיטה. הוא זורה, מטאטה, הא, הוואה. הוואה בערבית זה רוח. הוא מטאטה, הא, הרוח לוקחת את התבן, את האבק [צוחק]. כמו שנשארתי, ראיתי שהרבי עוקב אחרי העיפרון שלי – איך אני אסיים. והנה – כתבתי ה."¹⁰⁵

בתחילת שנות העשרים ישב המושל הבריטי בטבריה ולו שני עוזרים, יהודי וערבי. האב מבקש לקבל סרטיפיקטים עבור קבוצת חלוצים. העוזר היהודי הוא פקיד ובתור פקיד מתואר בביקורת בה התייחס האיש הפשוט לנציגי ממסדים בהם היה תלוי. האב לא ידע מספיק עברית ולכן שניהם דיברו ביידיש. אנגלית לא ידע כלל, והמפגש פנים אל פנים בין האכר למושל הסתיים בלחיצת יד, כאשר המושל "ממלמל משהו" בשפה זרה, באנגלית.

"הולכים אל בית המושל, הסגן אז איש צעיר אפרים קרסנסקי שמו הוא קורא את מה שכתוב ושומע את התוספת בעל פה, ואז הוא עונה לאבא, אמר לו את זה ביידיש: איר מיינט אזי גויי פון רוסלנד? במילים אחרות, בעברית: אתם חושבים שהגוי הזה שיושב פה בחדר הראשי, כלומר האנגלי, אתם חושבים שהוא כמו המוזיקים [כינאי מזלזל לאכר רוסי] ההם שאתם זוכרים מילדות ברוסיה? נו, הוא נכנס, דיבר איתו שם באנגלית מה שדיבר, יוצא וקורא לאבא: המושל רוצה לראותך הוא קם מכיסאו והושיט את ידו כשהוא ניגש, ואבא מיהר ללחוץ את ידו, ומילמל באנגלית משהו. אפרים תירגם שהנה המושל אומר שהוא צריך לשלוח את הבקשה הזאת למשרד הנציב העליון בירושלים."¹⁰⁶

בן אכר שמשפחתו מאנשי העלייה השנייה, מבטא את חשיבות המרכיב האידיאולוגי בחיי הוריו. דבריו חדורים בהכרת ערכם כ "חולמים ולוחמים", שהקריבו נפשם על ערכים. הגרים

¹⁰⁴ סחין, עטרה (לעיל, הערה 5), עמ' 13.

¹⁰⁵ שפר, גדליה (לעיל, הערה 12), עמ' 123.

¹⁰⁶ שפר, גדליה (לעיל, הערה 12), 97.

שדיברו רוסית, אנשי יהודה שדיברו צרפתית ואנשי העלייה הראשונה ששלחו לדבריו את בניהם ללמוד בלועזית במיסיון, הם 'אחרים' עליהם הביט מלמעלה.

"אבל הבנים של החברה האחרים [אנשי העלייה הראשונה] שלחו אותם למיסיון בצפת ושלחו אותם לאליאנס בירושלים ולמדו צרפתית. מהעלייה השנייה איש לא נסע. רוסית שמענו הרבה במושבה משום שכשרצו לדבר חופשי בינם לבין עצמם ככה, בלהט, עברו לרוסית, בחוג הזה. המקור השני של רוסית היו הגרים שהיו שמה. היגורבים שהיו ממש בית ליד בית והסוזונופים ולפני זה היה הדוברובנובים שהם דיברו רק רוסית. יגורוב הזקן הרי נפטר ולא ידע מילה עברית. אז שמענו הרבה רוסית ורצינו ללמוד רוסית. אבל שההורים ילמדו אותנו רוסית? חס וחלילה מה אתה מדבר, זה כפירה. אז לא למדנו רוסית אבל תפסנו פה ושם כמה מילים. כנ"ל יידיש. הבטנו מלמעלה למטה על אנשי יהודה שלמדו צרפתית והיו להם פסנתרים בבית ולמדו מוזיקה ושלחו את ילדיהם לצרפת ללמוד. אלה לא מהחברה שלנו, לא. אלו לא חולמים, אלו לא לוחמים, אלו לא מקריבים את נפשם למזבח הרעיון. וסבלנו מזה משום שכשעברו שנים היינו צריכים שפה זרה לא ידענו, לא ידענו שום דבר."¹⁰⁷

פקיד הברון המתנשא ומדבר ביידיש, רומן בין בת אכר לפועל בעברית ורוסית, סצנת מדידת תבואה לערבים בערבית, האכר המתבייש להרים עיניו לבת זוגו בריקוד ביידיש, ואיך כותבים "מטאטא" בעברית - אלו סצנות המציגות קטעי חיים מראשית המאה ה-20 במושבה, ושפות הדיבור מעניקות תוקף ומשמעות נוספת להוויית חיי היומיום הנשקפת מהם. הבדלי תרבות ומתחים חברתיים מוצגים גם בהדגמת קש"י תקשורת, בחוסר שפה משותפת בין המושל לאכר, פער תרבותי בין הרדיקלים לאחרים, וביחס של בוז לאנשי יהודה דוברי צרפתית ובעלי פסנתרים. האכרה שדיברה ארבע שפות, שימשה כמקשרת בין קבוצות שונות במושבה: ערביי הסביבה, נציגי השלטון הטורקי ופקידות הברון.

ב. שפות הקריאה:

ליהודים 'עם הספר' היה ארון הספרים מרחב תרבות משמעותי, מעין הצהרה על עולם הערכים, הזהות הדתית והיקף ההשכלה הכללית והעברית של בעליו. איזה סוג ספרים כלל הארון של בית האכר? איזה ספרים ואיזה סופרים זכורים לבני האכרים מתקופת ילדותם, האם היה עיתון עברי ועיתונות אחרת? בקטעים הבאים נמצא עדויות על ארונות ההורים שכללו שלוש קבוצות ספרים: ספרי קודש, ספרות מתורגמת וספרות ושירה עבריים.

"אני בתור תינוקת אני זוכרת שקראתי את מופאסן, את ויקטוריה וכל אלה, הייתי ילדה קטנטנה, לא ידעתי בדיוק, אבל קצת קראתי. זה היה הספר 'שתי ערים'. כשכבר ידעתי לקרוא, הייתי רואה שהסבא היה נותן ללאה [קרובת משפחה] תמיד כסף שתקנה [ספרים]. בפינה של חדר השינה של הסבא וסבתא, העמידו ארגז מנפט ועוד ארגז, ושם היא היתה

¹⁰⁷ גפן, ישראל (לעיל, הערה 2), עמ' 6.

מעמידה את הספרים, שתהיה לה ספרייה. בפינה של החדר. ואני ראיתי שלא היה קורא את הספרים האלו וכבר הייתי בכיתה ב' ג' וכבר ידעתי לקרוא כמו שצריך.¹⁰⁸

בבית סחין חוותה הנכדה המספרת את היחס המיוחד לספר. הסבא היה נותן כסף לבת משפחה לקניית ספרים. הסבתא טיפחה פינה המוקדשת לספרים. יחס המשפחה לספרים השפיע על הילדה והיא החלה בקריאה מגיל צעיר.

בארגז גדול הובאו ספרי קודש מוילנה – ירושלים דליטא, וספרים ברוח ציונית. ספרים אלה שימשו בבית לאורך שנים. בסוף הקטע, במובלע, מסופר על העברת חלק מספרי הקודש שנותרו ללא שימוש, לשיבות בטבריה הסמוכה, כנראה לאחר מות הסבא והאבא. הגישה לספרי הקודש היא פרקטית – צריך להשתמש בהם, ומן הראוי אם כן להעבירם למי שיעשה בהם שימוש. עוד היום נמצאים בארון זה ביבנאל ספרי קודש ישנים.¹⁰⁹

"היה לנו ארגז גדול שהביא איתו ספרים מרוסיה. הביא ארגז מלא עם ספרים מוילנה בהוצאת ראם וכל אלה ההוצאות הגדולות. אפילה [כך!] הביא ספר שאני מאוד מתפלאה, עד היום אני חושבת איך זה אז הדפסו. זה חצי היה ספר קודש וחצי שני הוא מכתבי רבנים למען ארץ ישראל. זה ממש מדהים, אתה יודע, הוא הביא כל מיני ספרים, ורש"י וחומשים ואת כל השולחן ערוך, פה ישנו אצלנו בבית, נשאר. את כל הגמרות נתנו, אמרו שחבל שיהיה בבית ויתקלקל, שיש הישיבה בטבריה ויש ישיבות, צריך לחלק. כל החומשים היו שתי הוצאות עם מפרשים."¹¹⁰

"סבא היה יהודי חכם. יהודי שאחרי איזה שש שנים שהוא בא ליבנאל, הוא כבר ייסד ספרייה. לא ספרייה תורנית דווקא, אלא הוא ייסד ספרייה עם ספרי חול. וחתם על עיתון. היו מקבלים עיתון. כל ערב הוא היה קורא לסבתא את העיתון. כשהיה מגיע העיתון לפנות ערב הוא היה מכין לה בגדים נקיים, היא היתה מתלבשת והוא היה יושב וקורא לה מהעיתון בחדשות."¹¹¹

דיאלוג בנושא ספרים פורס שלושה רובדי ספרות. הספרות הרוסית הקלאסית היא הבסיס, עליו ניצבת ספרות התחייה העברית. בשני רבדים אלה "התגלגלו" האב ובנו זה עם זה בעלילות הגיבורים. לא רק שקראו את הספר, אלא גם דיברו ופירשו ודנו בתוכנו. טשרניחובסקי וביאליק חוזרים ועולים כסופרים הזכורים לבני האכרים מלימוד וקריאה שהטביעו חותמם על זהותם.¹¹² הרובד השלישי מורכב מספרות שהבן קרא, כנראה כבר ללא העידוד של אביו. אין פלא שספר בשם ובתוכן "אכרים" נחקק בזיכרון הנער, הוא ודאי מצא שם גיבורי הזדהות.

¹⁰⁸ סחין, עטרה (לעיל, הערה 5), עמ' 17.

¹⁰⁹ בעבודת שדה ביבנאל נבדק ארון הספרים של משפחת סחין, ובו לדוגמה: משניות- סדר קדשים, שטעטין: זוסמן, תרכ"ג [1863].

¹¹⁰ סחין, עטרה (לעיל, הערה 5), עמ' 25.

¹¹¹ סחין, עטרה (לעיל, הערה 5), עמ' 16. בין הספרים שנרכשו על ידי "ועד עובדי הביבוליות ביבנאל": אהבת ציון, גאון ושבר, התועה בדרכי החיים וכל שירי י.ל. גורדון: ענתבי וסחין אל גולדברג, יבנאל, מל, תיק 17-1-8-4-312-10.6.1909. ¹¹² על מספר מצבות של בני אכרים בבית הקברות ביבנאל חקוקות ציטטות משירי ביאליק וטשרניחובסקי, לדוגמה: מצבות אסתר שולמן-רוכברג, שמואל יצחקי ומוישלה ליפשיץ, עבודת שדה 2005.

"אני זוכר בגיל עשר שלוש עשרה אנחנו כבר קראנו ספרים, לא כמו היום. איך ווייס. אבא היה מנהל איתי שיחות על ספרות, ספרות של העולם הגדול. אז בוא נדבר על כל הרוסים גוגול וצ'כוב וטולסטוי ודוסטויבסקי וכל אלה. הוא ממש, איך אומרים, הוא גילגל את זה, התגלגלנו בזה יחד. עכשיו – עברית, כל הספרות שהיתה אז בימים ההם עוד לא היה ציפי ומיפי. אז היה מנדלי מוכר ספרים, שלום עליכם. וזה היה פרץ והיה שירת טשרניחובסקי ושירת ביאליק, דברים כבדים והוא שחה בדברים האלה. אחר כך הספרות שאנחנו קראנו. יא-חביבי, זה היה, היום תשאל משהו ברחוב אף אחד לא יודע מה זה 'באש ובחרב'. ספר ששמו 'אכרים', שמעת? לא שמעת. הסופר הפולני שכתב את 'אכרים' קיבל את פרס נובל לספרות רק בשביל הספר הזה."¹¹³

הזיכרון מתחיל באווירה ביתית חמה כאשר בחוץ חושך וסער. "בלילות החורף" היא פתיחה ספרותית ממש, בבית פייקוביץ האב קרא לילדיו ממיטב הספרות העברית שבארון הספרים שלו. קולו הנעים של האבא לאור מנורת נפט קטנה, מעשיר את ערבי הילדות במושבה הקטנה, ומחבר את הילדים לעולמות רחבים ולעושר לשוני. נראה כי ההערכה לאב משתלבת ומעצימה את היחס לגיבורים הספרותיים.

"אני זוכר היטב את לילות החורף הארוכים כשהגשמים יורדים ללא הפוגה. היינו מתכנסים סביב השולחן ואבא, שאהב לקרוא, היה מקרב את עשית הנפט וקורא לנו סיפורים שונים משל מאפו, שלום עליכם ומנדלי, או משירי ביאליק, י.ל. גורדון, טשרניחובסקי ועוד. לעיתים קרובות היה קורא באוזנינו בקול צלול ומתנגן. אנו, בעיקר הקטנים שבחבורה, שתינו בצמא כל מילה שיצאה מפיו."¹¹⁴

עם שחר התכונן האכר ליציאה לשדה והקריאה מהווה חלק מסדר היום. עבודות ההכנה בחצר, התפילה, וקריאה חטופה, היו ההקדמה ליום העבודה. פנס הרוח הוא פח שדפנותיו מזכוכית ובמרכז עששית או נר, הוא שימש גם לתאורה בחצר ובמבנים החשוכים שבה. קולות ההתארגנות טרם שחר, התפילה, רישוש העיתון או הספר, ומראה צלליות אבא על קירות הבית, השלימו את תמונת תחילת יום העבודה של האכר.

"יום העבודה היה יום עבודה מלא מהחושך עד החושך. אבא שלי היה יוצא מפה, וכשהוא הגיע לשמסין [גוש שדות] רק התחיל להאיר. תאר לך מתי זה, הלוא נסעו לחרוש עם הביסוק בחורף, לזרוע למשל. אז אני מתאר לי שזה היה לכל הפחות בחמש אם לא לפני חמש. אבל אני זוכר את אבא שהוא היה קם בלילה בשתיים, להאכיל את הפרדות. ואחרי זה הוא כבר לא היה שוכב לישון, הוא היה יושב פה [במרפסת] או במטבח אם זה היה בחורף, קורא לאור פנס. היה פנסים של רוח מה שקוראים היום. היה יושב וקורא אם זה בעיתון, אם זה בתנך. לפני זה היה מספיק להתפלל, היה מתפלל והיה נוסע."¹¹⁵

המספרת הבאה מציינת את החשיבות הערכית לספר ולעיתון בבתי הרדיקלים ביבנאל. "אמרתי לך שהרדיקלים לא היו אנשי העלייה השנייה היחידים. כי אנשי העלייה השנייה ביבנאל היו גם הבן צורים, היה דוב לונץ, זאת היתה משפחה מלוכדת ואלה היו בתים

¹¹³ לבקוב, חיימקה (לעיל, הערה 14), עמ' 17-18. ריימונט, סטניסלב, אכרים, תל אביב: שטיבל, 1928.

¹¹⁴ פייקוביץ, אליאב (לעיל, הערה 7), עמ' 10.

¹¹⁵ שיינוק, שמואל (לעיל, הערה 9), עמ' 27.

אינטליגנטים שהיה בהם ספר שהיתה בהם עיתונות. הם היו דומים לנו, לרדיקלים. והם היו מעורים בענייני הישוב, היו מתווכחים, קיבלו עיתון. זה היה חלק מעולם אחר. אצלנו היה ארון ספרים בבית, אצלנו היה ספר בבית. אצלנו היה עיתון בבית, כי היו ערכים אחרים.¹¹⁶

"מה שאני זוכר [על סבא אברהם] שהוא תמיד גם קרא – בתקופה שקראו עיתונים, שהגיע כבר 'דבר' או עיתונים אחרים שהיו מגיעים הביתה מדי יום. כל שבת הוא היה יושב על המוסף הספרותי, והיו עורכים ויכוח ספרותי. זה היה ממש איזשהו פולחן, וזה של הספרות החדשה, לא רק מההלכה".¹¹⁷

כמו אחיו אליאב, זכר גם יגאל אלון את דמות אביהם בערבו של יום עבודה עם ספר ביד. האב קנה מגוון עיתונות מרשים מהארץ ומאמריקה, בה שהה מספר שנים לאסוף כסף לאכרות. למרות היותו במחנה הפועלי בבחרותו, לא ביטל את תרבות המושבה שספג בילדותו. מעניינת החבילה השבועית של העיתונים, המעידה על דרך זולה להעברת העיתונים, ועל התחבורה שעדיין לא היתה מפותחת, וגם על החשיבות הנמוכה יחסית לימינו, של מידידות העברת המידע.

העיתון 'דאר היום', שאלון ציין כביטאון שחינך וביטא את ערכי האכרים במושבות, שלא השתייכו לזרם הסוציאליסטי אלא למרכז האזרחי, שימש כמקור חשוב במחקר זה.

"תפקיד מכריע בעיצוב השקפותי מילאו גם הספרים וכתבי העת שמצאו דרכם לביתנו. איש אדמה היה אבי, אך גם איש הספר. לא היה קץ לאהבתו למילה הכתובה, בכל שעת פנאי, גם לאחר יום עבודה מפרך, מצאתיו כשהספר בידו. גם קורא עיתונים חרוץ היה – עיתונות ארץ ישראלית ועיתונות אמריקנית ביידיש. העיתונים שהיו מגיעים לביתנו לא נמנו עם הסוציאליסטיים דווקא, להיפך! אחת לשבוע בחבילה בת ששה גיליונות היה מגיע העיתון היומי 'דאר היום'. בימים ההם מילא עיתון זה תפקיד פטריוטי במובן הנעלה של המושג, בהיותו עיתון מחנך ביסודו, עיתון שהיטיב לתת "כיסוי" לבעיות המושבה וללבטי תושביה. בדפיו גם באו לידי ביטוי נאות השקפותיהם של בני המושבות, שהיו מאורגנים בארגון 'בני בנימין' – על שמו של הברון בנימין דה רוטשילד".¹¹⁸

שתי דמויות נבחרו לבחינת תוכן ארון הספרים של האכר במושבה וייצוגו בזיכרונות הבנים. שבתאי סחין ממתיישי החורן וממייסדי יבנאל, שהיה אדם שומר מצוות, ייסד ביבנאל ביוזמתו ספרייה מקומית בסוף העשור הראשון למושבה. הספרייה כללה מגוון ספרים, גם כאלה שידברו אל לב בני הנוער.¹¹⁹ בביתו התקבל עיתון יומי, דבר שלא היה נפוץ ביותר באותו זמן. בערבו של יום היו סבא וסבתא יושבים יחד, נקיים כמו לכבוד טכס חשוב, והסבא קורא מהעיתון באוזני אשתו. האכר שהיה גם בעל חנות, לא רק שהיה בעל ארון ספרים משל

¹¹⁶ צימרמן גריס, שרה (לעיל, הערה 58), עמ' 34-35.

¹¹⁷ קוסטיצקי, יונתן, תסכית רדיו "עם בני ראשונים", אוסף שפר, עמ' 6.

¹¹⁸ אלון, יגאל (לעיל, הערה 42), עמ' 162-163.

¹¹⁹ בזיכרונות בני האכרים ובמסמכים נמצא שהספרייה פעלה כבר בשנת 1909, בשיתוף עם המחנך ענתבי: ענתבי יהודה ושבתאי סחין אל גלדברג מצורפת רשימת ספרים, מל, תיק 17-1-8-312-4, 10.6.1909.

עצמו, ומנוי על עיתון יומי, אלא דאג להקים מוסד תרבותי ראשון במושבה, תרם והתרים אחרים לאורך שנים.

אברהם קוסטיצקי גם הוא ממייסדי יבנאל, ומחבר ספר הזיכרונות על העשור הראשון, "בטרם האיר הבוקר", קרא עיתונים מדי יום בערוב ימיו. בשבתות היו הוא וחבריו דנים במאמרים שקראו במוסף הספרותי של 'דבר'. הנכד זוכר מפגשים אלו כמעין פולחן, טכס החוזר על עצמו ונחרת כחלק מדמות הסבא. המרחבים הציבוריים של אותם הימים בבית הכנסת או בדרך לשדה, היו די מצומצמים. התכנסות זו הרחיבה את מסגרות המפגשים החברתיים בין האכרים ביבנאל, כאשר העיתון היומי שימש בסיס ומושא לדיון בפגישה. ביטוי אישי לשילוב של המסורת והשפעת התרבות העברית המתעוררת אצל אכרי יבנאל, נמצא בבחירת השמות לבניהם. ברבים מהשמות משולב "יה" או "אל" כביטוי לאמונתם הדתית: שמואל, ירמיהו, עמנואל, אלימלך, מתתיהו. שמות בני אכרים אחרים מבטאים התחדשות, ביטחון ולאומיות: עטרה, פרץ, יגאל, אורי, ששון, עבריה.¹²⁰

2.4 תכונות ותפקוד ההורים

רוב בני האכרים העריכו והוקירו את הוריהם, לעיתים כדמויות 'גדולות מהחיים', ותיארו את פעולותיהם בצורה אוהבת ומעצימה. בחינת ערכים אותם ייחסו הבנים להוריהם, יחייב לעיתים הבאת קטע ארוך, או סיפור שלם בו מתפקד ההורה באומץ נוכח מציאות מאיימת או קשיי החיים. בסעיף זה נבחרו שלושה תחומים בהם תיבחנה דמויות ההורים בזיכרונות הבנים: מערכת היחסים עם השכנים הערבים, שהיתה אחת מהמשמעותיות במושבות הגליל. אירועים בהם העזרה לזולת ומעשי חסד האירו את מערכת היחסים החברתית מזווית פחות מוכרת. וכן אירועי חולי ומוות שהיו שכיחים ביותר באותם ימים ביבנאל.

2.4.1 יחס ההורים לשכנים הערבים.

יבנאל נוסדה בבקעה אשר בשוליה התגוררו שבטי בדואים, ובהרים מעליה היו כפרים ערבים אחדים. חיי האכרים וחיי הערבים היו משולבים במערכת מורכבת של יחסי עבודה, שירותים, מסחר, וגם גניבות שוד ואף רצח. הילדים חוו את מערכות היחסים הללו של הוריהם. לא פעם עמד האכר יחידי בשדה בעימות מול שכניו הערבים, בדרך כלל באירוע לא מתוכנן ופתאומי. כאשר סיפר בבית על האירוע העביר מסר לבנים על היחס לשכנים, ואיך ראוי לנהוג.

בעשורים הראשונים של המאה ה-20 שלטון החוק בארץ היה בלתי יציב. המסגרות הלאומיות עדיין לא יכלו להבטיח הגנה לישוב העברי, וכוחות מקומיים שלטו במרחב. על כן

¹²⁰ על המשמעויות התרבותיות לשמות אנשים: שוחט, ע. 'שמות, סמלים והווי בחיבת ציון', שיבת ציון ב'-ג' (2-1951), עמ' 228-250; וייטמן, ששה, 'שמות פרטיים כמדדים תרבותיים: מגמות בזהותם הלאומית של ישראלים, 1882-1980', בתוך: גרין, נורית, נקודות תצפית, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 1988, עמ' 141-151.

נאלצו המתיישבים הראשונים לסמוך במקרים רבים על יכולתם העצמית. שני מרכיבים משולבים זה בזה מופיעים בעדויות בניהם: יושר ותקיפות, כלומר 'חוק' אנושי המקובל בכל חברה, יחד עם הנכונות להיאבק נגד פגיעה ובעד שמירה על אותו חוק. מערכת היחסים בין אכרי המושבה לבין השכנים הערבים, ביטאה גישות אידיאולוגיות שונות של אכרים, פרקטיקות חיים של מושבת פלחה בֶּסֶפֶר מרוחק, והושפעה גם ממאורעות ארציים.

סעיפי היחס לשכנים הערבים:

א. לימוד ועזרה מהשכנים.

ב. יחסי שיגרה הדדיים.

ג. עימותים.

ד. סיכום.

א. לימוד ועזרה מהשכנים.

הקטעים הבאים יעידו על השנים הראשונות ביבנאל, כאשר האכרים נעזרו בשכניהם ללימוד העבודה החקלאית ולעיבוד האדמה. תוך כך התפתחו יחסים קרובים בין אכרים וערבים. למרות הקירבה הכיר כל צד בגבולות שהציבו ייחודו ושונותו.

"עם הקמת הישוב יבנאל, הערבים עבדו יחד עם ההורים שלנו את עבודת האדמה. היו זקוקים לעזרה ולבד לא יכלו להתגבר על זה [לחרוש בעצמם את כל האכרות]. יש כאלה שאולי נאלצו ללמוד מהם שיטות שונות בעבודה. ולמעשה כמעט בכל משק היתה משפחה שגרה במשק, כאשר ראש המשפחה נקרא חראת. חראת בערבית זה מי שחורש. ראש המשפחה היה יוצא עם האבא לעבוד. הם קיבלו חלק מהיבול כתשלום עבור העבודה שלהם. [נוצרו] יחסי משפחה בין שתי המשפחות. הילדים גדלו יחד, יחד רצו אחרי הפרות ויחד היו מטיילים בסביבה, והאבא עבד יחד עם האבא שלי. הדבר הזה נמשך למעשה עד 1929. על רמת פוריה איפה שהיום יושבת אלומות, היו שבטים ערבים נודדים עם עדרים והיחסים איתם היו יחסי שכנים. וכמובן כמו ביחסי שכנים היה צד יפה לדבר וגם צד פחות יפה – כאשר הם נכנסו עם העדרים שלהם לגבולות השדות שלנו וניסו לגנוב."¹²¹

מתיחות חבויה שהתקיימה בין שתי קבוצות מייסדי יבנאל, עולה בקטע זה: מגורשי החורן שהקדימו בחודש וחצי את בואה של הקבוצה ממטולה. נושא הסיפור הוא הידע החקלאי והעבודה הערבית. האכרים עדיין צעירים ברובם, לא כולם ידעו לעבוד, לכן למדו מהערבים והעסיקו אותם. העדות לא מדויקת, כי הערבים עבדו במחרשה ערבית ושוורים, ולא השתמשו במחרשות אירופאיות סוק וביסוק. 'עבודות זווית' כמו תליש התבססו לאורך שנים על עבודה ערבית.

"אז בשדות עבדו כולם, כל האכרים הצעירים, אבל הם הלכו עם החראת, כי ללכת עם מחרשה [לא ידעו עדיין]. המטואלים [יוצאי מטולה] שבאו יותר מאוחר, גם כן עבדו עם החראת, כי גם במטולה עבדו אצלם דרוזים. אנשים לא באו מבית ספר של חקלאות משום מקום וגם לא ראו חקלאים. אנשים שישבו בקרים, ישבו ברומניה, מי מהם עיבד שם

¹²¹ קרמר, חיימקה (לעיל, הערה 48), עמ' 6.

אדמות? וככה כשהם באו פה, התחילו תיכף לעבוד. מה עשה אבי? הוא הלך עם הערבי יחד וחרש, למד ממנו ללכת עם הביסוק עם הסוק [סוגי מחרשות אירופאיות] עם מחרשות ערביות. וצריך היה לתלוש, ברור היה שיהודים לא תלשו.¹²²

בשדה וגם בחצר עבדו וחיו יחדיו, אך לערבי בדרך כלל לא היתה כניסה לבית האכר, הוא נעצר במרפסת. מרחב השיח הערבי בו לא היו יהודים, התנהל ליד מדורת הזבל. בעדות מתואר מצב יחסים כנראה משנות העשרים. העובדים הערבים מתכננים את חלוקת אדמות ורכוש המעסיקים היהודיים, כאשר יגורשו היהודים. למרות שלכאורה היחסים היו "טובים", הערבים חילקו ביניהם מראש את רכוש היהודים. הקטע מציג לא רק את יחס האכרים לערבים שכניהם, אלא גם את יחסם שלהם לאכרים. למרות זאת "צחקנו מהם".

"היחסים עם הערבים היו טובים, הם עבדו אצלנו, הם עבדו גם בפלחה. אני מוכרח להודות שהיו אלה יחסים שבין עובד ומעביד ולא יחסים אמיתיים. לא נהגנו להכניס אותם לתוך הבתים, תמיד ישבו במרפסת ולא בתוך הבית. אני זוכר שהם היו גומרים את העבודה, מתיישיבים אל ערימת הזבל שהיו מדליקים והיו מתחילים לדבר ביניהם: אחד היה אומר – אני עובד אצל פלוני והרכוש שלו שייך לי והשני היה אומר: אני עובד בכרם והכרם שייך לי. וכל זה יקרה כאשר יום אחד יגורשו את היהודים. הם התווכחו ביניהם ואז היתה פורצת לפעמים קטטה ביניהם והיו לפעמים גם פצועים. אנחנו היינו צוחקים מהם."¹²³

העסקת ערבים בתור מורים לעבודה החקלאית, ובתור מעין שותפים כחראתים, הועתקה על ידי המתיישבים הראשונים ביבנאל מהמושבות הראשונות מהן באו. שותפות האינטרסים להשגת יבול טוב, והקירבה הפיזית, יצרו לא פעם גם יחסים קרובים בין משפחת החראת לאכר ומשפחתו. כאשר עלה הגורן באש מיהרו גם הערבים השכנים להצטרף לכיבוי. שריפת השדות בשנות המאורעות מאירה באור מנוגד את מערכת היחסים בין האכרים לערבים.

"ואימי סיפרה שגם הערבים היו טובים אם היו טובים איתם. אבי היה בידידות עם כל הערבים והערבים הכירו אותו. ועל ההר, איפה שעכשיו בית העם, לא רחוק שם, איפה שעכשיו בית ספר דתי וכל אלו, גרו כמה משפחות של ערבים. ובאחד הימים, אימי מספרת ראו שהתחילה אש בגורן. היו לנו ערימות ענקיות בחכורה, מאחורי הגדר מאחורי הקיר של הבית, של הרפת. והיא ראתה שאבי מתמוטט. כשהוא ראה שפתאום פרצה אש, חשבו שהוא גומר שהוא מתעלף והוא לא יקום. שהוא ראה דבר כזה, ערימות כאלה ענקיות, הוא ממש השתגע. והנה, היא אומרת, התחילו כל האכרים לרוץ, ופתאום, כמו ארבה, כל הערבים שהיו למעלה על הגבעה עם העבאיות ושקים באו וצעקו: יענקל מא תבכיש, יענקל אל תבכה. אנחנו נעזור לך, אנחנו נציל אותך. היא אומרת, הם עבדו ודפקו במקלות בשקים, את העבאיות הם הורידו ודפקו והצילו את הגורן."¹²⁴

בקטע מתומצת מתוארת מערכת הבריות שכללה את רופא המושבה – פקיד יק"א, מרפא ברפואה מסורתית בטבריה, ואת הערביה- נציגת הרפואה העממית המקומית. זהו מפגש נדיר בין יהודיה וערביה בו עזרת הערביה לאכרה בתחום הבריות גובל בנס.

¹²² סחין, עטרה (לעיל, הערה 5), עמ' 8-9.

¹²³ גרינברג, יצחק, הקלטות שרפמן, CD1-8, עמ' 2.

¹²⁴ סחין, עטרה (לעיל, הערה 5), עמ' 10.

"הזדנבתי אחרי הגדולים, ונער במקלע שבידו זרק אבן שפגעה בי בשוק. כשמצאו אותי הייתי כנראה בהלם. אמא לקחה אותי למרפאה ודר' דוד שלח לטבריה, למרפא מקובל. [וכשלא עזר] רכבנו על פירדה ובאנו הביתה. יורדת ערביה ברחוב, ביקשה מאמא מעדר. הלכה אל ההר והביאה שני ראשי חצב. כתשו אותם בללו בקמח וסובין. עטפו במגבת, שמו על רגלי, בער לי וצרחתי עד שנרדמתי. כשהתעוררתי – רצתי על שתי רגלי – הבראתי."¹²⁵

ב. יחסי שיגרה הדדיים.

התכונות שציינו את הפועל הערבי לעומת הפועל היהודי, היו: הנאמנות, החריצות, ידיעת העבודה והתקשרות לאורך זמן.

משפחות האכר והחראת קיימו מערכת יחסים קרובה ואנושית. ליגאל אלון היתה מינקת ערביה. מקרה בו מודגמת מערכת יחסי נאמנות הדדית, וגישה מנוגדת לערבים אצל הרדיקלים. סיפורו של בן המושבה משמר הירדן מבטא בתמצית את טיעוני הברון רוטשילד. טענותיו דומות לביקורת של תנועת העבודה נגד האכרים שהוצגו כ'בועזיים', אם כי זו הופנתה בעיקרה כלפי הפרדסנים ביהודה.

"באותו הזמן אצל האכרים – המשפחות הערביות שקראו אותם חראתים – הם היו לוקחים רבע מהיבול. היו מקבלים גם אוכל כל השנה וקמח וחיתה. משפחה היתה מקבלת נגיד חמישה שקים חיטה, חמישה רוטל [2.5 קילו] שמן, חמישה רוטל בצל. אז אשת החראת היא הניקה אותו, ואז הערבים אומרים שיגאל אלון הוא אח שלהם. יגאל אלון כשהיה פונה אל הערביה הזו, באמת היה קורא לה אמא."¹²⁶

עדות המגלה טפח ומכסה טפחיים על יחסים אסורים בין אכר לאשת החראת שתוצאותיהם ילדים משותפים, "ילדים" בלשון רבים.

"אולי אלו שהיה להם חראתים המצב הכלכלי שלהם היה יותר טוב. י.ס. למשל זה היה הרוטשילד של המושבה, המצב הכלכלי שלו היה מצוין, אבל הוא החזיק ערבים בחצר. כל החצר שלו היתה מלאה ערבים. ג. המצב הכלכלי שלו היה מצוין, אבל הוא החזיק חראת וגם נולדו לו ילדים מהחראת הזו, כלומר הוא עם החראתית עשו..."¹²⁷

גיבור הסיפור הבא הוא ערבי שיש לו שם וזהות, שמו גָסֶם והתמונה משרטטת את מערכת היחסים האישית והדדית, ואת נאמנותו והקרבתו למען הצלת הפרדות מהחרמה לצבא הטורקי. לאבא ולחראת היה טוב יחד. ואם הילד ליגלג על גסם שתום העין, חבט בו אביו ללמדו מוסר. גם כאן כמו בסיפורים רבים, ואדי פיג'ס העובר במרכז בקעת יבנאל ומוביל לירדן, היה מקלט לשודדים.

"עבד אצלנו פועל ערבי באותו זמן ושמו היה גָסֶם. גסם אל-עוואר [העיוור], הוא לא ראה טוב. הוא היה נאמן, והוא נדבק לאבא, היה טוב לו פה, כי אבא תמיד נתן לו אוכל והנה ושם, היה לו טוב אצלנו. בקיצור הוא עבד אצלנו. יום אחד גסם חוזר מהשדה, תפסו אותו פה חיילים : יאללה, סוכרה [עבודת כפייה בצבא הטורקי]. בלילה השלישי נשמעו מרחוק

¹²⁵ שפר, גדליה, ספר זיכרונות [ללא מספר עמוד].

¹²⁶ מטבייב, שמעון (לעיל, הערה 24), עמ' 30.

¹²⁷ גפן, ישראל (לעיל, הערה 2), עמ' 4.

יריות. פתאום התחיל לצעוק גסם: חוואג'ה לייזר, לייזר. מה אתה עושה פה? וואללה ברחתי. מהר הכניס את הפרדות ואני מוכרח לברוח, הנה הם רודפים אחרי. מה דחק את גסם זה לסכן את חייו ולברוח מהצבא? הדבר היחידי הפשוט, הוא אהב את אבא. היה לו טוב אצלנו. אני הכרתי אותו בתור גסם אל-עאוור שהערבים צחקו ממנו ולא פעם התעללתי בו ובעד זה הייתי מקבל מאבא מכות למה אני מתעסק, למה אני מציק לו. היה לו טוב פה, אז כדאי היה לו להסתכן. אני מציין את זה כי זה דבר חשוב מאוד, לדור הזה.¹²⁸

במהלך ביקורו בגליל ב-1914 נזף הברון בנימין רוטשילד באכרי המושבות הותיקות, ודרש מהם לקיים עבודה עברית: במקום פסנתרים תחזיקו מחרשות. עדות זו מאירה את גישתו הלאומית של הברון. ייתכן וביטויים המופיעים בה [פסנתרים בגליל?!] אומצו במאוחר על ידי המספר.

"הברון והברונית יצאו מהבית והוא התחיל לנזוף בהם: אתם לא עובדים. שמעתי שאצלכם חראתים ערבים, בניכם מסתובבים כל הימים ברחובות או מבליים כל הלילות בכפר הערבי. בנותיכם פורטות על פסנתרים ואינן עובדות אפילו עבודות הבית. בביתכם עוזרות שיקסות [כינוי מזלזל לבנות הגויים]. ובאם לא תטיבו את מעשיכם הרי התוצאות לא תהיינה טובות. ואומנם הרבה צעירים התחילו לעבוד יחד עם החראתים."¹²⁹

ייחוד קבוצת האכרים הרדיקלים היה בשמירת עיקרון העבודה העברית – אצלם לא העסיקו ערבים, לא שיכנו ערבים בחצרותיהם וכך נמנעו ממחלות ושמרו על העיקרון הלאומי ותמכו בפועל היהודי.

"ההבדל הרציני הגדול בין הרדיקלים ובין שאר האכרים, שהרדיקלים לא עבדו בעבודה ערבית. את העבודה עשו בעצמם ועם פועלים יהודים שחיו בבתים שלהם. הפועל היהודי היה גר איתנו ואוכל איתנו והפך כאילו לאחד מבני המשפחה עד כדי כך, שילדיהם של חלק מפועלים אלו חושבים עד היום שהם קרובי משפחה שלנו. ונוסף לכך, אצלנו לא גרו ערבים בחצרות. הילדים שלנו לא דיברו בכלל ערבית. כתוצאה מזה שבחצרות שלנו לא היו חראתים, לילדים שלנו לא היתה גרענת בכלל. בו בזמן שלילדים של הרחוב התחתון שבו גרו חראתים היתה גרענת, דבר שהיה מאוד מקובל במושבות הגליל באותן השנים."¹³⁰

יחסי השגרה עם השכנים הערבים, התקיימו לרוב מתוך גישה פרקטית שהוכתבה על ידי תנאי החיים במקום. במקרים נדירים הגיעו גם ליחסים אינטימיים. הסיפור על המינקת שהיתה כאם ליגאל אלון ביטא מציאות חיים אפשרית ומערכת יחסים קרובה שנשמרה בזיכרון. אחד המאפיינים של החראת הערבי היתה הנאמנות העיוורת לאכר. הנאמנות היתה הדדית, האכר חינך את בנו להתייחס באנושיות לחראת – האדם העמל, מסר שאותו הפנים וביקש להעביר גם לבניו. יחסי שיגרה שהתגבשו מתחילת ההתיישבות, עורערו עם הצטרפות הרדיקלים ליבנאל ובלחצו של הברון. פקידות הברון לא עמדה על יישום עיקרון העבודה העברית ואף מסרה מאדמותיה לחכירת ערבים.

¹²⁸ שיינוק, שמואל (לעיל, הערה 9), עמ' 42-43.

¹²⁹ פגישת הברון רוטשילד עם ועד ראש פינה התקיימה בכנרת ב-25.2.1914: שניידר, עמרם (לעיל, הערה 27), עמ' 55.

¹³⁰ צימרמן גריס, שרה (לעיל, הערה 58), עמ' 8.

ג. עימותים.

גם בתקופות של חיי שיגרה התקיימו מאבקי שליטה במרחב הגיאוגרפי של בקעת יבנאל בין הערבים שעסקו בעיקר בגידול צאן, והתפרנסו גם מגניבות ושוד, לבין המתגוררים היהודים בעלי האדמה החדשים, שרכושם הרב היה פרוס במרחבי הבקעה.

עדויות של יגאל אלון על מקרה פרטי מעלה תופעה רחבה של קטטות בין רועים לבעלי אדמה, ואת תיפקוד האב כאשר בסיום האירוע הסביר וחנך את ילדיו ברוח אכרי הגליל, שעקרונותיה היו יושר ותקיפות, מתוך ראיית השכנות עם הערבים כמציאות קיימת.

"אני נזכר באחת מקטטותיו הקשות [של אבא] שהייתי עד ראייה לה בהיותי ילד קטן. התקרבו לשדה וראינו שני ערבים כשסוסיהם מלחכים שיבלי שעורים בשדה הקצור שלנו. אבי הרים את קולו עליהם ודרש מהם לסלק מיד את סוסיהם מן השדה. אחד מהם קרא דרור ללשונו ושילח באבי קללה ערבית עסיסית. אבי נפגע מאוד תפס את הקלשון והחל להסתער עליהם. הייתי אז בן שבע או שמונה אם זכרוני אינו מטעני וכבר מצאתי אותו נאבק עם אחד מהם, כשהשני מנסה לאחוז בו מעורפו. הגיעה שעת להתערב והיתה זו למעשה ההתערבות הקרבית הראשונה שלי: אספתי חלוקי אבנים והתחלתי מיידה אותם בזהירות רבה. אבל תוך שתי דקות שכב הערבי הראשון, ואז בתנועת פתע בלתי רגילה לפת ביד אחת את רגליו של הערבי השני והשכיב גם אותו. לא למותר להוסיף שבכיסו היה אקדח, "מדוע לא שלפת את האקדח?" שאלתי והוא השיב: "יריה עלולה להסתיים במותו של הערבי, וקטילתו של ערבי פותחת חשבון דמים העלול להימשך עשרות שנים. אנחנו צריכים לחיות כאן, ולכן כל מה שאפשר לעשות בידיים או בקלשון אין לעשות באקדח. באקדח יש להשתמש רק באין ברירה, כאשר נשקפת סכנה לחיך". לי היתה זו דוגמה לא רק לאומץ לב אישי. אלא גם שיעור ראשון בשיקול דעת שבהפעלת הכוח."¹³¹

לא פעם ארבו ערבים בדרכים ושדדו את העוברים בהן. שני חברי 'השומר' בעגלה בירידה משרונה ליבנאל. בזיכרון המספר נחקקה דמות אמו של ניסנוב, שלא ביכתה את המת אלא עודדה ברוסית את הנשאים לעמידה תקיפה ובנוסח נקמת הדם המקובלת בין הערבים. שם התואר "קורבן" מייחד את מותם של יהודים בידי ערבים, ומעיד שלא היה זה מות פרטי בלבד אלא למען מטרה נעלה, מטרה לאומית.

"הקורבן השני [ביבנאל] היה יחזקאל ניסנוב. יחזקאל ניסנוב היה בדרך מעפולה, נסע להביא נשק. בסיבוב האחרון לבית גן קפצו שני ערבים על הפרדות ותפסו אותן והתירו את הפרדות. ליחזקאל היה בראונינג, הוא ירה ופצע את אחד הערבים. אחד משני הערבים ירה כדור ביחזקאל, היה לו רובה יווני והכדור פילח ליחזקאל את הלב והריאות. לקחנו אותו ליבנאל. האמא שלו היתה בפתח תקוה וחיכו לה שהיא תבוא. אני זוכר שהיא היתה אשה גבוהה ואני זוכר שהיא לא בכתה, קראה לבניה צבי ניסנוב ולבנה השני ואמרה להם, אחיכם לא מת, דם בעד דם! היא אמרה את הדברים ברוסית."¹³²

¹³¹ אלון, יגאל (לעיל, הערה 42), עמ' 72-73.

¹³² סזונוב, יעקב (לעיל, הערה 67), עמ' 3-4. הרצח קרה ב 23.2.1911. על 'רוח הגליל' בעמידת האם השכולה: ח-גי [חיים גורי], 'הבכיל', למרחב, 25.5.1983. הקורבן הראשון בבקעה היה האכר ביקוף בשנת 1909: אכר צעיר, 'הצביל', 9.5.1909.

סיפור אי-גבורה נדיר של בן אכר, על תיפקוד אביו בשדה ועמידת הגבורה של שומר. אבא ובנו עבדו בשדה ונתקלו בקבוצת רועים ערבים. הם פחדו כי שניהם "חלשים לעומתם" והנה הגיע השומר זייד חמוש ורכוב על סוס. תחילה שאל את הפולשים אם קיבלו רשות, וכאשר נתקל בליגלוג תקף את ראש החבורה. האכר ובנו לא נשארו לראות מה קרה ונמלטו מהשטח.

"פעם אחת כשעבדנו בשדה, הפריעו לנו עדרים של הערבים בעבודה. אנחנו היינו חלשים לעומתם, אבא ואני – והם כמה רועים. לא ידענו מה לעשות ואיך להתגבר עליהם. אני עוד הייתי נער. והנה בא זייד [איש 'השומר'] על הסוסה וראה את מה שקורה ואמר לאבא שלי עליו השלום, למה אתה מרשה להם לעלות על השדה בלי רשות? ענה לו אבא, ומה אעשה, הם יותר חזקים ויותר רבים, אני יחיד. אמר זייד, צריך להראות להם שעליהם לפחד גם מאיש אחד, אסור לפחד מהם ולא להראות להם פחד. הוא ניגש לאחד הרועים שנראה היה כגיבור ביניהם ושאל אותו, אתה ביקשת רשות לעלות על השדה? זה כמובן לא ענה לו והתחיל לצחוק לו בפנים. הוציא זייד את הנג'יקה מהשרוול והוריד לו אחת על הגב וכמובן השכיב את הערבי על הארץ. אנחנו נבהלנו, רתמנו את הסוסים וברחנו מהמקום. זייד לא ברח. אחרי כמה ימים התחלנו לשמוע את הערבים אומרים זה לזה, אם נראה את זה ממרחק חמישה קילומטר, נברח. הוא לא רק מדבר, הוא עושה."¹³³

שני הקטעים הבאים נמסרים באריכות מה, במטרה להציג באופן מלא את העמדה המורכבת שהיתה לאכרי המושבות בגליל ביחס לערבים. השילוב של יושר ותקיפות בהגנה ללא סייג על הרכוש תוך ניהול מערכת חיים משותפים וקרובים.

בסיפור העזתים מוצגת תמונת יבנאל בה היחס הפרטי לערבי מעומת עם היחס הציבורי. היתה שנת בצורת ושבטי בדואים מאזור עזה עלו למצוא מרעה בצפון. הם איימו על הגרנות בהם נמצאת התבואה שנאספה מהשדות. עמדת האב היתה שיש לשים גבול ולעמוד בתקיפות ולהגן על הרכוש. ללא קשר, שכר האב אחד מהעזתים לקצור שעורה. התפתח ויכוח והאב האשים את הבדואי בגניבה ודרש ממנו שיחזיר מה שגנב. האב הוציא את העזתי לרחוב המושבה ושם 'סגר חשבון' בפרהסיה ודרש צדק – צדק פרטי וצדק ציבורי. אנשי הועד חששו אך האכר אמר כי חובה עליהם לא לוותר.

"בשנת הארבה באו הרבה מהנגב, אפילו מעזה באו עד הגליל לרעות את גמליהם וצאנם ועלו לגרנות ביבנאל. מבקשים מהם לרדת מהגרנות והם אינם רוצים. במושבה היתה חרדה איומה: מה יהיה עכשיו? ואלה פה – המון. אז אבא אומר: אתם אינכם יודעים את העניין הזה, מוכרחים לעמוד איתם בתוקף. נגרש אותם. [ענו לו:] לא נגרש, מה לעשות, איך לגרש? היה איזה עזווי [ערבי מעזה] אחד שעבד אצלנו ימים אחדים. בינתיים הוא גמר את העבודה ובא לבקש כסף. אומר לו אבא: מגיע לך כסף ואני משלם לך, אבל חסרה לי תבואה. ואתה יודע כמה שחסר. חסר כך וכך. [ענה העזתי:] ואלה הן. אין ואלה הן! אני מכיר את השדה שלי, חוץ מזה, הגמלים שלכם, כנראה גם שלך, עולים פה על הגרנות שלנו

¹³³ סזונוב, יעקב (לעיל, הערה 67), עמ' 7-8. על חולשת אכרים בהתמודדות עם שוודים: קוסטיצקי, אברהם, בטרם האיר הבוקר, תל אביב: משרד הביטחון ההוצאה לאור, 1982, עמ' 342-344.

ועושים שמות. אני דורש ממך להפסיק את העניינים האלה, תגיד להם. אנחנו לא נשלים עם הדבר הזה ואם אתם תעשו הרבה עניינים, נגרש אותכם. מכל הסביבה. הערבי הזה שמע את הדברים האלה, אומר לו: ואלה הן, ושם את ידו על הפגיון ומוציא את הפגיון. איך שהוא אומר לו את זה, אבא קופץ מהמקום, שולב איתו את הזרוע, מוציא אותו למושב, לרחוב, ומתחיל לסטור לו על הלחי: אתה גיבור אצלי בבית כשאישי לא רואה?! בוא פה לרחוב, נראה אותך, כאן! לך ותגיד לאלה להוריד מיד את כל הגמלים וכל הבהמות מסביבות הגרנות. אחרת נגרש אתכם גם מהשלף. הערבי הלך, העזתים הורידו את הגמלים. מאותו יום והלאה לא תקפו את הגרנות.

באו מהוועד: מה עשית? לפני שהתברר שאלה ירדו אחת ולתמיד. [ענה להם] אנחנו לא יכולים להיות כמו שהיינו ברוסיה. פה לא ידרכו אותנו. או שאנחנו איתם שכנים טובים או שאחת מהשתים: מי שינצח – ינצח. אם אנחנו ניתן להם את הגורן היום, מחר אתה נותן להם גם את הבית וגם את אשתך ובניך. אני לא אלך להכות ערבים כשאיני צורך, אבל אם יש הכרח, את השפה הזאת הם יודעים, את זה הם מבינים היטב."

לסיפור יש שני סיומים, הראשון כשנוכחו במושבה שהדרישה התמלאה והעדרים ירדו מהשדות והגרנות. הסיום השני מציג את תפקוד הצד הערבי. כעבור שנה בא אותו עזתי להפקיד את שכר עבודתו בידי אותו אכר דווקא, כי העריך את עמידתו הישרה. המסקנה של בן האכר שהיה עד לאירועים, שנדרש שילוב של צדק ותקיפות ביחסים עם הערבים. ברגע שהערבים תוקפים, יש הכרח להיות תקיפים ולעמוד איתן מולם, כי במקרי התמודדות זה אנחנו או הם.

"אותו עזתי בא גם בשנה הבאה לעבוד ואת שכרו היה מפקיד בידי אנשל כי אמר: "אנשל

מעו חק" אנשל איתו החוק - הצדק." ¹³⁴

בכפר תבור הפעיל אבי המספר כוח ובכך שינה את התדמית העלובה של האכר היהודי, שאיננו יודע להגן על עצמו, ומשום כך כונה 'בן-מוות' בפי הערבים. בתור בן לאב הידוע בגבורתו, לקח אליאב אחריות ויחד עם אחיו יצאו להחזיר את הגנבה. הגנבים החלו לברוח כשזיהו את הילדים כבני "אל אינסארי" הידוע, ונמלטו לאוהל השיך. הילדים לא התייחסו למנהג החסות המסורתי, אולי לא הכירוהו, והמשיכו במרדף לתוך האוהל. ברגע שנשקפה להם סכנה הופיע האב, התערב ועצר את הסכסוך בשיאו. בשוכם הביתה אמר האב שהמקרה שימש כמבחן אומץ ותפקוד, והבנים שמחו שעמדו בו. מה הוא הלקח? יושר ותקיפות. בהגנה על הרכוש אמנם הופרה חסות השיך, אך אלה ילדים ולא בוגרים ובעצם עמידתם בגרו.

"היה זה בשבת ביקש ממני אחי צבי לגשת למטע לראות אם אין גנבים בכרם. הייתי אז ילד כבן עשר. אך הגעתי לכרם, ראיתי ארבעה או חמישה בדואים ממלאים שקים בשקדים מעצי המטע. מיד חזרתי הביתה והזעקתי את אחי בן השנים עשרה בתקוה שאולי נצליח בכוחות משותפים לגבור לפחות על אחד מהם. אבא ישן את שנת הצהרים ולא רצינו להעירו. רצנו איפוא שנינו אל הכרם, הערבים הרגישו בנו ומיהרו לשאת רגלים ולברוח אל

¹³⁴ שפר, עמנואל (לעיל, הערה 43), עמ' 73-71.

אהלי השבט, "ולאד אל אינסרי [כינוי הגבורה של האבא] בעקבותינו" צעקו תוך כדי בריחה, ואנו רודפים אחריהם. צבי לא הרפה והמשיך לרדוף עד אהלו של אחד השייכים. "אנא טניבק, יא שייך" צעק הצעיר הערבי בבקשו לו מקלט באוהל (כלומר אני בחסותך, השיך) אולם אחי צבי לא התחשב בגנוני הטכס המקודשים, התפרץ אל האוהל ומשך את הצעיר החוצה כדי שיתן את הדין על מעשיו. השיך שראה את עצמו נעלב מאוד, שלף את אחד היתדות המשמשים משענת לאוהל והרים את ידו כדי להנחיתו על ראשו של אחי צבי, אשר נתחייב בנפשו בהעיזו להפר חוק מסורתי מקודש. "ארמי אל עסא" (כלומר זרוק את המקל) נשמעה פתאום שאגה אדירה מפי אבי, שהופיע לפתע כאילו נפל משמים. במו עיני ראיתי כיצד שמט השיך הזועף את ידו מפחד האינסרי שנפל עליו.

רק לאחר שובנו הביתה סיפר לנו אבא, כי הרגיש בי ובאחי כשיצאנו את הבית במרוצה ומיהר אחרינו כשהוא משתדל שלא נרגיש בו. כך היה בקרבתנו לשמור עלינו מכל רע, וגם יכול להיווכח כיצד מגיבים בניו, ואם אומנם מחושלים הם בפני הפחד. זכינו ודעתו היתה נוחה מאיתנו.¹³⁵

ד. סיכום.

סיפורי בני האכרים שיקפו את יחס אבותיהם לערבים והשפיעו על יחסם שלהם: איתם צריך יהיה לחיות הרבה שנים, החיים המשותפים במקום כוללים תהליכים מורכבים ומתמשכים, ואסור לקלקל את היחסים על ידי הפעלת כוח מוגזם. זהו "שיעור ראשון בשיקול דעת" ביחסים עם הערבים שלמד יגאל אלון מאביו.

2.4.2 עזרה וחסד במושבה.

למרות קשיי החיים של האכרים ורמת החיים הדלה, התלויה ביבול השדה, ואולי דווקא בגללם, מוזכרים מעשי חסד ונדיבות ועזרה הדדית, המאפיינים קהילה עם מחויבות הדדית פנימית אפילו כלפי זרים הנקלעים למצוקה. מעשי נדיבות אישיים במקרה מסוים, דמות של אכר שלקח על עצמו את הדאגה לנזקקים, ותיפקוד חברת האכרים כולה, למשל היחלצות לעזרת מושבה נזקקת במקרי שוד עדר הבקר או מחסור בזריעה. הקטעים הבאים מעלים אפיזודות מחיי האכרים ביבנאל בהן נפתחו הלבבות לסבל הזולת בין אם פרטי או ציבורי. הקטע הראשון מציג תמונה אידיאלית של חיי המתיישבים הראשונים במושבה, שהרגישו כקבוצה קרובה, כבני משפחה, בה כל אחד מתחלק בלחם וברגשות עם כולם. הקשר הקרוב והאכפתיות התקיימו לפי דברי המספר גם בין מושבות קרובות. בשאר הקטעים מסופר על אפיזודות בהן נוכחו בני האכרים בילדותם, וראו את הוריהם בדילמות חיים לא פשוטות, בהן הכריעו מצוות העזרה לאלמנה, לעני ולמגורש.

"תורת הסוציאליזם היה רחוק מאיתנו, מכיוון שנולדנו סוציאליסטים מבטן ומלידה – עזרה הדדית. בית שלא היה לחם, המציאו לו לחם. אף אחד לא אכל את פיתו בלי שהשני לא

¹³⁵ פייקוביץ, אליאב (לעיל, הערה 7), עמ' 7-8.

יטעם ממנו. שמחת הזולת היתה שמחת הכלל. אָבֶל הזולת היה אבל הכלל. ביקורים אחד אצל השני, שיחות אישיות עם שכנים של כפרים אחרים כגון יסוד המעלה וראש פינה.¹³⁶ הקטע הבא מציג את חוסר החסד והחמלה שעליה ממעטים לספר - התנכלות לאכרים זקנים מצד הממסד במושבה. הפלייתם לרעה מסיבות חברתיות התבצעה על ידי כך שמנעו מהם משאבים ושירותים חקלאיים, שבלעדיהם התקשה האכר לתפקד.

"לזיידל לישניצמן התנכלו, עניין של שנה, סגרו לו את המים. זוג זקנים בגיל שישים וכמה. על יד קוסטיצקי חתכו את הצינור של מי המעיין של מים לבתים, שלא יגיע לזקן הזה. סגרו את המים. אם יש דבר אכזרי מזה! היה שם חביות על העגלה היה נוסע לתל, לשאוב מים [מבורות להשקיית עדרים]. לאיצ'ה בינה לא רק שלא קיבלו את החלב, לא נתנו את המכבש לכבוש [קש]. לאיצ'ה בינה הוציאו את הפרות מהעדר. היו לו איזה חמישה זנבות [פרות, בזלזול] שחלב לא היה להם אבל לאכול הם צריכות. אז הוציאו לו אותן מעדר המרעה. והוא הזקן הזה שבניו בינתיים עזבו אותו, נשאר לבד במשק, היה הולך יום יום אחרי הבקר הזה, לרעותו. לחיים רזניק סגרו את [קבלת] החלב, את המחלבה.¹³⁷ סיפורם של תימני יבנאל כמעט ולא הוזכר.¹³⁸ הזיכרון הבא מתאר את עליבות חיי התימנים והעזרה שקיבלו ביבנאל בשירותי חינוך ובריאות, שהתבססה גם על תמיכת יק"א ובחלוקת חלב בהתנדבות מוסדרת של האכרים.

"למדו בבית הספר בחינם, זה אני יודע, אנחנו שילמנו ארבע לירות לשנה. הם [התימנים] לא שילמו. היה איזה תקציב של הברון לבית הספר, אז כנראה שהברון שילם גם את החלק, התימנים - לא שילם אף אחד שום דבר. אחר כך היתה תקופה שהיה קשה לתימנים אז נתנו להם חלב במחלבה בחינם גם כן. היו לוקחים ליטר חלב כל יום, עזרו להם במשהו. אני חושב שבזה נסתיימה העזרה. ייתכן שגם את העזרה הרפואית הם קיבלו חינם. אני לא יודע. הם היו נורא קבצנים, היו ימים שלא היתה להם עבודה הם ישבו בבית ועשרה גרוש שהוא הרוויח היום היו צריכים להספיק לו לעוד שבוע לאכול.¹³⁹

שתי מצוות בערב יום כיפור, מוצגות במעשה בו התבקש אכר בבית גן לתת "עגלת חיטה" למגורשי תל אביב, שהתגודדו בפתח תקוה ללא מזון. "עזוב תעזוב עמו", וגם "נעשה ונשמע". תחילה יש לספק את החיטה לרעבים ואחר כך יתברר התשלום. עליונות פיקוח הנפש על השתתפות בתפילת "כל נדרי" מוצג בתמונה, בה שתי עגלות עמוסות הנהוגות בידי הבנים, עולות מהבקעה - ובה בשעה צועדים האכר ואשתו לבית הכנסת, תוך ידיעה שעשו את המעשה הנכון למרות הנסיעה ביום הקדוש.

¹³⁶ שניידר, עמרם (לעיל, הערה 27), עמ' 27.

¹³⁷ שפר, גדליה (לעיל, הערה 12), עמ' 28.

¹³⁸ בספר היוכל להתיישבות בגליל התחתון מתוך 661 עמודים מוקדש לתימנים עמוד אחד, בספר יובל השמונים ליבנאל ישנה תמונה אחת של בתי התימנים. בתו של אכר תימני ממיסדי יבנאל כתבה ספר זיכרונות משפחתי. המקורות לפי הסדר: עבר הדני, ההתיישבות בגליל התחתון חמישים שנות קורותיה, רמת גן: מסדה והתאחדות האכרים בגליל התחתון, 1955, עמ' 293; נאור, מרדכי (עורך), יבנאל מעשים ומראות, יבנאל: המועצה המקומית יבנאל, 1982, עמ' 19; שרון, עפרה, לך לך סגה משפחתית, הוצאת אעלה בתמר, 2002.

¹³⁹ שיינוק, שמואל (לעיל, הערה 9), עמ' 88.

"בזמן המלחמה הראשונה אז בפתח תקוה היה רעב גדול. בא לוי אשכול למושבנות שלנו וביקש מכמה אנשים למכור תבואה. זה היה בערב יום כיפור, אז הוא אמר לאחי תמלא שתי עגלות חיטה, תיקח את החבר שלך ירמנוביץ ותסעו לפתח תקוה ותביאו להם את החיטה. אז שמעון, כי היה אחראי בעד זה שלמשפחה יהיה ממה להתקיים, אמר – אבא, אין להם במה לשלם. אז אבא אמר, על זה נדבר אחר כך. ומילאו שתי עגלות חיטה, רתמו שתי זוגות פרדות וזה היה כבר קצת דמדומים ואבא לקח את הטלית, ואבא ואמא הלכו ל'כל נידרי' לבית הכנסת והוא ידע ששמעון נוסע בעגלה ביום כיפור לפתח תקוה."¹⁴⁰

בזמן מלחמת העולם הראשונה התמוטטו רוב המוסדות, וכלכלת הארץ הידרדרה לכלכלת שוד ממשלתי. אנשים רבים סבלו חרפת רעב. אופייני הוא שחלק מהזיכרונות של מעשי עזרה וחסד קשורים בתקופה זו. גישה אנושית ועזרה למשפחת ערבי לא מוכר, מוסברת בכך כי כולנו בני אדם: "ביני ובינך אלוהים". הסיום המפתיע מציג את החסד לא רק כמעשה ראוי בעיני אלוהים, אלא כמצדיק את האמונה באדם. תוך כדי הסיפור מתוארת העבודה בשדה האכר: העובדים היו האכר, פועל יהודי ופועל ערבי. אמצעי התחבורה היו עגלה עם סוסים לעבודות השדה ואתון להובלות קטנות. משפחת הערבי "העמיסה על האתון" ונדדה ממקומה כדי למצוא עבודה ולחם. הציטוט בערבית מעיד על שפת הדיבור המקובלת במפגשים בין אכר לערבי.

"והנה בזמן המלחמה מופיע ערבי אחד, פונה אל אבא ואומר לו: שמעתי עליך שאתה אדם רחום, ילדי גוועים ברעב. נכון שאני לא מפה ואתה לא מכיר אותי, אבל ביני ובינך – אלוהים. תן לי מה תיתן להחיות את נפשם. אלוהים יעזור יבוא יום, אקבל עבודה, אצליח להחזיר לך. אבא מכניס אותו למחסן, נותן לו בשק תבואה, מציע לו את האתון שבחצר: קח, לך לטחנה תטחון, יהיה לך להאכיל את ילדיך. ההוא לעת ערב מחזיר את האתון. עברו כמה חודשים, הקייץ. יום אחד אבא מוביל משדה הטיירה [גוש שדות] אבא, הפועל והיה איתם עוד פועל ערבי. והנה הערבי אומר אל אבא: תראה, הערבי הזה שלקח אצלך אז תבואה לטחון [הערבי ודאי השתמש בשם הערבי: טאחנה], הנה, מרים את האוהל ומעמיס על אתון, לקח את אשתו את ילדיו, מחמרים אחרי החמור, הולכים. אבא אומר לו: אם כן, מה אתה רוצה? אתה עם הסוסה תדלוק אחריהם, שיחזיר את החוב. הוא ידע הרי מה שאבא עשה. אומר לו אבא: מה אני אמצא אצלו אם אנסה וארדוף? יסלח לו אלוהים. בשנה השלישית יום אחד דפיקה בדלת, כולנו מסביב לשולחן, והנה עומד בפתח הערבי הזה שבזמנו ביקש טחנה על מנת להחזיר כשרק יקבל עבודה. ובתרועת שלום עליכם, מרחנה, הבאתי לך את החוב. מה חוב, פרץ אבא בצחוק, אז הוא אומר לו: לא תדחק חוואג'ה אנשל אל תצחק. הוא התכופף ומתוך העבאיה [לבוש עליון ערבי] מבין רגליו, מושך איזה טלה צאן."¹⁴¹

בסיפור שוד העדר בכפר תבור, משתקף אופי החיים של חברת האכרים ביבנאל, אשר למרות קדושת השבת נחלצת לעזרת מושבה שכנה. הסיפור מציג גם את האכר שהחליף

¹⁴⁰ מקלר, מרים (לעיל, הערה 35), עמ' 56.
¹⁴¹ שפר, גדליה (לעיל, הערה 12), עמ' 90-91.

טלית ברובה, ומערכת יחסים בין דוריים בתארו את מאבקו של צעיר על זכותו לקחת חלק בעזרה לזולת. זהו רגע של חילופי דורות במושבה, ההורים מקפידים יותר בקיום המצוות, הבנים חופשיים יותר, ולמרות כיבוד הזקנים, העזו למרוד בהגמוניית דור ההורים בתחום הביטחון.

"אני זוכר את התמונה הזאת: זה היה ביום שבת, בבית הכנסת בזמן קריאת התורה ואבא מחזיק את החומש ואני אצלו בין הברכיים, ילד קטן, מסתכל בחומש איך שעוקבים אחר הקורא בתורה, והנה דהרת סוס נעצרה מול בית הכנסת ויריות, שלוש יריות. הקהל נחפז לראות מה קרה, והוא שאג: שדדו את העדר במסחה. אני זוכר שאבא שלי הוריד את הטלית ישר על החומש הפתוח לפניו, ורץ מהר הביתה. רצתי בעקבותיו. נכנס, זרק אוכף על הסוס ואמר לי: תוציא לי את הרובה מהארון וגם את אשפת הכדורים. זינק בחור צעיר מצעירי יבנאל, תפס אותו: תן לי את הסוס, תן לי לחלל את השבת. הם דהרו לסגור להם את הדרך. היו חילופי יריות, אבל את העדר לא הצליחו להחזיר."¹⁴²

בתו של אותו אכר תיארה את אותו אירוע מזווית שונה, והרחיבה לא על הגבורה שבמרדף, אלא על הדאגה לאספקת חלב לילדי המושבה שנותרה ללא בקר. העזרה של אנשי יבנאל היא דוגמה אחת ממסכת העזרה ההדדית, שהיתה נהוגה בחברת האכרים בגליל.¹⁴³

"קרה לא פעם כאשר נפגע אחד האכרים פגעי טבע אם יבולו לא עלה, או פרתו נפלה, תמיד נמצאו מגישי עזרה פעם בתבואה ופעם בחלב לילדים וכו'. זכורתי פעם לאחר שנשדד העדר של מסחה (כפר תבור) ועל אף העזרה שנחלצה גם מאיתנו, לא הצליחו להחזיר את העדר והמושבה נשארה בלי אף טיפת חלב לילדים וחולים. מיד החליטו אכרי יבנאל לספק חלב לבני מסחה הזקוקים. יום יום היו אוספים כשמונה פחי חלב ואף מרתיחים אותו כדי שלא יתקלקל (כי היה זה בתקופת הקיץ) ועומסים את הפחים על גבי חמורים ומובילים להם את החלב במשך זמן די ממושך עד אשר קבלו תקציב חדש לקנית עדר. וכן גם כאשר לוקתה [כך!] סג'רה בבצורת קשה במלחמת העולם הראשונה, ספקו לה תבואה למאכל ולזריעה. ומאליו מובן כי בשעת גזירת הגרוש על יהודי יפו ותל אביב נחלצו מכל המושבות ומיבנאל ויצאו בעגלות להעביר את המהגרים מיפו למושבות."¹⁴⁴

אלחנן המאירי נחשב ל"זקן המושבה", ושימש בתור פרנס הקהילה שדאג לקיים מצוות וחסד. בנו סיפר על תפקוד אביו ואמו בסיוע למגורשי יפו ובדאגה לפת הלחם היומית, מצווה בה השתתפו בתי אב נוספים במושבה.

"דאגה מיוחדת היתה באבא לעניי המושבה. בתקופת מלחמת העולם הראשונה, היו רבים מבני הערים פוקדים את המושבות, במצב הכלכלי החמור באותה תקופה אשר רבים רעבו ללחם פשוטו כמשמעו, השיגו את המזון במושבות החקלאיות. מדי שבת בשבתו, היו אכרי המושבה אחרי צאתם את בית הכנסת מביאים עימם אורחים מעניי המקום להמתיק להם את השבת.

¹⁴² שפר, גדליה (לעיל, הערה 12), עמ' 67.

¹⁴³ מסמך המעיד על תוצאות השוד מונה 185 ראש שדודים: ועד כפר תבור, אצמ, תיק J15/6677, 21.7.1920.

¹⁴⁴ אלמוג, לאה (לעיל, הערה 86), עמ' 7-8.

זכורני בימי חג הפסח, קיבל עליו את התפקיד לחלוקת מצות לבני הישוב במקום. אך יש ולא היה בידי פלוני התשלום עבור חבילת המצות ולא בא לקבלן, מיהר אבא ז"ל לביתו של אותו אדם ומסר לידו את המצות ללא תשלום, ברך אותו בברכת חג שמח והשם יתברך יעזור לו, ולכשירחיב ישלם את המגיע ממנו. בשיא קבלת האורחים יש לציין את תקופת המהגרים אשר גורשו בזמנה מיפו והסביבה בשנת 1917, ואז הוזעקו אכרי הגליל בעגלותיהם ומיהרו להציל אחים לצרה. במושבה הקימו סוכות אוהלים, אבי ז"ל נרתם בכל המרץ ובא לעזרתם במזון ולבוש. אגב עבודתו הציבורית היתה בהתנדבות, ללא תשלום. הקימו שני תנורים כאלו ואמא ז"ל היתה אופה מדי יום ביומו כ 40 כיכרות לחם ויותר, לספק את מזונם של יהודים אומללים אלו. גילויי עזרה של אחים בצרה, היה מנת חלקם של רבים מבני המושבה באותם ימים ועל כך תפארתם.¹⁴⁵

למרות העזרה, נחלשו וסבלו רבים ממגורשי יפו מרעב ומחלות. בבית הקברות ביבנאל נחפרו עשרות רבות של קברים למתי המגורשים, רובם אנונימיים עד היום. יכולת יבנאל לקלוט את אוכלוסיית המגורשים ולהתמודד עם מחלותיהם ומצבם הקשה, היתה מוגבלת לאחר שנות מלחמה ודיכוי טורקי. ביטוי מזווית המגורשים מציג תמונה דומה.¹⁴⁶

עם כניסת האנגלים לגליל, נישאו אכרי יבנאל על תחושת הגאולה והתקווה לבניית "בית לאומי". נערכו שתי התרמות ל"קרן הגאולה", בהן נידבו בכסף, בעדיים בבהמות וביבול הגורן. קיום שתי התרמות נבדלות מעיד על חילוקי הדעות העמוקים שפרצו בעוצמה לאחר סיום השלטון הטורקי. במקור המונח "התפרקו" נמצא בספר שמות (פרק לה', 24) בקשר לתרומת עדיים למטרה לאומית, אם כי פסולה – הקמת עגל הזהב.¹⁴⁷

"אחרי כיבוש הארץ והכרזת בלפור שעוררו הד גדול ברחבי הישוב, ותקוות עוד יותר גדולות בלבבות היהודים. ואז הוכרז על יסוד קרן הגאולה. עצרת רבת עם התקהלה במרכז המושבה. מעל לדוכן הונף דגל הלאום ונאמו בהתלהבות גדולה אנשי הציבור וחברי הועד. הקהל סביב מגדול ועד קטן בלבוש חג ובפנים צוהלות, הקשיב לנואמים בהתלהבות עוד יותר גדולה, פתחו רחבו הלבבות. בו במקום הוכרז על תרומה לקרן הגאולה וכל איש יתרום לפי נידבת לבו. מיד הכריז איש איש על תרומתו, נשים התפרקו את עדיהן וגברים הכריזו מי בתבואה ומי בראשי בקר. זו היתה אחת החוויות הגדולות והנהדרות ביותר שאני זוכרת עד היום הזה."¹⁴⁸

התנדבות אנשי יבנאל היתה בהתאם לאירוע המסויים. ספונטאנית - כמו יציאה למרדף אחרי שודדים, או מאורגנת - כמו סידור אספקת חלב לאורך זמן. העזרה היתה מלמעלה - מאורגנת על ידי מוסדות המושבה, כמו ההתארגנות לקליטת מגורשי יפו, וגם מלמטה - התנדבות אישית, כמו הטיפול באלמנה חולה.

¹⁴⁵ המאירי, אלימלך (לעיל, הערה 41), עמ' 9-10.

¹⁴⁶ רודין, נינה, "זיכרונות אפרים כתר (1904-1989) איש חדרה – ממגורשי יפו במלחמת העולם הראשונה", בתוך: התאן –

אסופה לחקר חדרה והמושבות 3 (2008), עמ' 140-160: על המגורשים בגליל התחתון: אלרואי, גור, 'גולים בארצם? פרשת מגורשי תל-אביב ויפו בגליל התחתון, 1917-1918', מתדרה 120 (2006), עמ' 135-160.

¹⁴⁷ [ללא מחבר], 'יבנאל', הפועל הצעיר, 28.5.1920; ש.ב. 'יבנאל', הארץ, 31.5.1920. 'קרן הגאולה' היתה ביסוד 'קרן היסוד'.

¹⁴⁸ אלמוג, לאה (לעיל, הערה 86), עמ' 9; על התרומה ביבנאל: ש.ב., יבנאל: סניף המזרחי שבועות לתרומה לקרן הגאולה. בבית הכנסת ולמחרת ברחוב נשים תרמו תכשיטים, הארץ, 31.5.1920.

בסעיף העזרה והחסד מתוארים חיי האכרים תוך הצגת אירועים מקומיים ולאומיים שבהם פעלו האכרים. בהחלטות לא קלות לעזור לאלמנה חולה, לערבי לא מוכר, לצאת למרדף מזוין אחרי שודדים, היו משולבים לא רק ציונים דתיים ואנושיים אלא גם שיקולים כמו: תמיכה באנשי המושבה, עזרה הדדית בין מושבות ושיקולים לאומיים רחבים.

2.4.3 מחלות ומוות במשפחת האכר.

בעשוריה הראשונים ידעה יבנאל סבל רב. סיפורי הקדחת והחולירע היוו חלק ממסכת הסבל של העשורים הראשונים במושבות הגליל בכלל. ביסוד המעלה היו בשנת 1913 עשרים אכרים ושש עשרה אלמנות קדחת, כמעט מחצית המשפחות. במנחמיה "היו הרבה אלמנות אז הם חיו כמו משפחה אחת."¹⁴⁹ בני משפחה חקקו על המצבות כתובות המנציחות את הסבל כהקרבה למופת. לדוגמה: "ליוותה את בעלה בכל סבל היצירה והיסוד של מטולה ויבנאל" כך על מצבתה של שרה קוסטיצקי. משפחות האכרים במושבה סבלו ממחלות בהן נפגעו וגם נפטרו בני משפחה לא מעטים. משפחות האכרים בגליל נפגעו כתוצאה ממחלות, מהיתקלויות עם ערבים ומתאונות. בקטעים הבאים מתוארים מקרי מחלות מוות ורצח שקרו במושבה, רובם בקרב משפחות המספרים, מקרים שהשפיעו על חייהם ונקבעו בזיכרונם.

אירוע טרגי שנחקק בזיכרון המספר כאירוע היסטורי וקדוש, היא תאונת עבודה בה נקברו ארבעה ילדים במפולת. בשנת 1894, משמר הירדן מנתה 12 משפחות בלבד, האירוע טילטל את כל בני המושבה. הזיכרון משקף את השתתפות הילדים בעבודה ואת איכות הבתים שנזקקו לתיקונים.

"בערב פסח בשנת תרנ"ד [כנראה בשנת תרנ"ה] הלכו ארבעה ילדים לחפור אדמה בשביל תיקון סדקים בבתים, ומפולת של אדמה נפלה עליהם ונהרגו ארבעתם. אלה הם הקורבנות הראשונים – קבר אחד נחצב, אחד על יד השני, אשר קיים עד היום. זה קבר היסטורי וקדוש למשמר הירדן."¹⁵⁰

מגפת החולירע פקדה את הגליל בשנת 1902. מאות רבות נספו בזמן קצר. לממשלה הטורקית לא היתה יכולת להתמודד עם המחלה, ולכן הטילה סגר על הישובים – מי שחלה, הופקר לגורלו. תמותה רבה היתה בכפרי הערבים, בטבריה וגם ביבנאל חלו ילדים ומבוגרים וחלקם מתו. בין המתים היה גם דודו של המספר שהיה מועמד להתיישבות ביבנאל. השוחט הרכבי היחיד בין מייסדי יבנאל שלא היה אכר, עזר לחולי המגיפה בה נפטרה גם בתו.

"באותו יום שישי פרצה החולירע, קם רעש גדול בטבריה. בכל אופן התחילו אנשים להקיא ולפול. כשאבא בא [מיבנאל] הוא רץ ישר הביתה ואומר לאמא: קחי את הילדים ועזבי את הכל. לקחו את הילדים, אני ועוד אח שהיה צעיר ממני בשנה וחצי ובאנו לעגלה – ישר ליבנאל. אלא שבדרך כבר עצמתי את עיני והתחלתי להקיא וגם הוא התחיל להקיא. הדוד פנחס חלה והוא מת בטבריה. הגענו ליבנאל, ושכבנו בצריף על התבן. הכיסוי היה מחצלת.

¹⁴⁹ יסוד המעלה, 'הצפירה', 31.3.1913; שפר, גדליה, הקלטות שרפמן, CD4, עמ' 22.
¹⁵⁰ שניידר, עמרם (לעיל, הערה 27), עמ' 6. אותו אסון מוזכר גם: הלוי, 'החבצלת', 26.4.1895.

בינתיים ירד גשם. הצריף דלף. אנחנו נרטבנו בתבן. האח יוסף היה שמו, מת עוד באותו יום. לא רוקח ולא רופא, לא שום דבר. אז קלפו שקדים, כתשו אותם והיו סוחטים לי את השמן הזה שנסחט מהממחטה לפה [טיפל השוחט הרכבי]. חלב שקדים. אז חלה גם מאיר, הדוד, אחיו של אבא. חלתה גם בתו של השוחט. גם יוסף, גם מאיר וגם בתו של השוחט מתו. גם אמא הצטננה וילדה לפני הזמן. היא היתה בהריון. נולדה בת לפני הזמן. התינוקת נולדה מתה. בכל אופן קבלתי טיפוס. שכבתי שמונה עשר יום בחום קודח.¹⁵¹

בקטע הקצר הבא ישנה עדות על שבעה בני משפחה שמתו, רובם בסמוך לעלייתם ארצה. "אני נולדתי בארץ פה בכפר תבור, ההורים שלי הם נשואים פעם שנייה. גם האמא שלי היתה אלמנה וגם האבא שלי התאלמן. האמא שלי היתה נשואה, היא באה מקווקז והתחתנה פה, עם אחד ששמו פשקוב. היו להם שני בנים, אז באותו הזמן היו מחלות הקדחת, אז נפטר בעלה ושני הילדים. אבי היה ברוסיה. גם הוא היה נשוי והתאלמן, הם באו מרוסיה לארץ, שני האחים שלו מתו מקדחת, והבן הזה שהיה פה גם כן מת."¹⁵²

הקדחת השפיעה על גורל החולים שנותרו בחיים. לחלק מהחולים הומלץ לעזוב את מקומם ולעבור למקום שנחשב בריא יותר. היו חולים שגם לאחר שהבריאו נותרו חלשים וסבלו מסיבוכים לאורך שנים.

"אבא כשהוא עבר הנה ליבנאל [ממשמר הירדן] הוא הבריא מהקדחת הצהובה. אמנם הוא חלה אחר כך איזה פעם או פעמיים, פה היתה מחלת מלריה טירציאנה ומלריה טרופיקה, ואמא שלי נשארה אשה חלשה כל ימי חייה. משמר הירדן הרגה אותה עם הקדחת. היא אמנם לא חלתה פה בקדחת הרבה אבל היא נשארה חלשה."¹⁵³

חווייה אישית ממחלת הקדחת, מתוארת על רקע הטיפול הרפואי באותה תקופה ביבנאל. בן האכר חיפש מעט מרגוע לסבלו, ומצא אותו "בצל ערימות הגורן". התקפת הקדחת מתוארת כחלק מהחיים, המשבר עבר והרצון לחיות חזר. הזיכרון הוא מהעשור הראשון למושבה, כאשר עדיין לא היו בה שירותי בריאות והשוחט הרכבי מילא גם תפקיד זה.

"בסביבת יבנאל היו הרבה מעיינות קטנים אשר מימיהם השתפכו על השטח והיו ביצות. שם גדל והתפתח האנופלס בלי כל מפריע, ואת ארס הקדחת הטיל בכל יצור אנושי. כולם קדחו זקן ונער ילד יונק שדיים. הקדחת מחלה ארורה ומנוונת, מתישה את כוח האדם ורצונו. האנשים התהלכו כצללים. שיטת לחימה נגד מחלה זו עוד לא היו ידועים, רק החינין המר. רק זאת אני זוכר, כשראו את השוחט הרכבי רץ ואשתו אחריו, ידעו כי באותו בית חולה קשה. חולה שחומו הגיע עד 40 מעלות עטף בסדינים רטובים וקרים, ואלו מן החולים שמידת חומם עברה את ארבעים המעלות היה משליך לאמבטיה עם מים קרים. זוכר אני את עצמי אכול קדחת ולא מצאתי לי כל מקום בבית. המקום היחידי אשר היה מקל עלי במקצת ומפזר את המועקה, זה היה צל ערימות הגורן בבוקר. שוכב הייתי בצל הערימה, שיני נוקשות מקור או מחום לוהט, מפעם לפעם אני מקיא הקאה מרה וכל גופי

¹⁵¹ שפר, עמנואל, הקלטות שפר, R-LEFT-1, עמ' 5-6.

¹⁵² מטבייב, שמעון (לעיל, הערה 24), עמ' 1.

¹⁵³ שיינוק, שמואל (לעיל, הערה 9), עמ' 38.

מתענה וקרבי כאילו פורצים החוצה. אחרי שהמשבר עובר ונעשה לך קל, נראה העולם בצבעים אחרים והרצון לחיות, לגדול ולעשות כאילו מתפרץ מחדש, וכך ממשיכים.¹⁵⁴ שמואל מספר על שלושה מאחיו שמתו בילדותם. אח ואחות ממחלה, ואח נוסף מאבן שנזרקה במהלך ניסיון שוד.

"את אחותי פנינה אני זוכר, היא מתה ילדה בת 6-7, אני הייתי כנראה בן 3-4 ואני זוכר שהיא מתה מדיפטריה [דיפטריה]. היה לי שני אחים, אחד מהם מת מדיפטריה גם כן. ילד אחד בערך בן שנה וחצי שנתיים נהרג מאבן שזרק לו ערבי בראש. בערב חג לפני פסח אבא נסע עם אמא לקניות בטבריה. קנו לפסח וכשהגיעו פה לואדי מידן [החוצה את בקעת יבנאל] הוא רואה צועדים לקראתו שניים. הוא ראה תיכף שאלה באו לשדוד. העיקר הוא נתן שוט טוב לסוסים שיתחילו לעבור אותם, מהר, בזה שהם פתאום נתנו קפיצה הסוסים, אבא נפל על הארץ. הסתבך במושכות. בינתיים אלה קפצו התחילו לחתוך בסכין את הרתמה של הפירדות בשביל לסחוב אותן. אבל הוא התאושש מהר וקם ותפס אחד, הוא אומר: "אני רק נתתי לו זץ [מכה] נשאר שוכב על הארץ השני ראה ככה אז הוא עזב את הפירדות הסתלק הצידה וזרק אבנים עליו. אמא ישבה על העגלה והחזיקה את הילד, הוא היה בן איזה שנה וחצי, הוא קיבל אבן בראש ומת ככה בזרועות אמא שלי."¹⁵⁵

רצח השומר ביקוף מוצג כסיפור הרואי, בו הדם הנשפך מקדש את הקשר לאדמה. עולה גם סיפור שוד העדר בכפר תבור, בעיני בן המושבה. התמונה בבית הכנסת דומה למעמד דומה בבית הכנסת היבנאלי. מורגשת מטרת המספר להנחיל ערכים. המרדף אחרי העדר מוצג כאבן דרך בהתמודדות הביטחונית של אנשי הישוב בארץ.

"בשנת 1909 נרצח ביקוף בבית גן לאחר שפוטרו השומר הצ'רקסי במקום. האכר ביקוף נרצח בבית גן בלכתו לעבודת הקציר השכם בבוקר. היה זה הגר הראשון אשר קידש בנפשו את אדמת בקעת יבנאל ובית גן."¹⁵⁶

רצח האכר יצחק בלום כפי שחוותה ילדה בת חמש, נחקק בזיכרונה. אירוע זה איחד את התושבים לריטואל השתתפות בכאב המשפחה. גורל דומה פקד את בעלה השני של האכרה שהיה שומר השדות. הרצח קרה במהלך ניסיון שוד, כאשר חזר בלום מטבריה בעגלה ועבר בסביבה מיושבת בדואים בקרבת ואדי פיג'ס המועד לפורענות, בהיותו הדרך לעבר הירדן.

"כאמור היה מצב הביטחון פרוץ, מדי פעם היו גנבות גזל ושוד. וכמה מקרים של שוד ורצח זכורים לי היטב, אך לא בדיוק לפי הסדר. מקרה שלישי היה רצח של אבי חברתי יצחק בלום, היה מן האכרים המוספים אשר זה מקרוב באו. זכורתי אותו יום הלכתי בלווייתו של בתו אשר היתה חברתי. עלינו מן הגורן הביתה והנה ראינו התקהלות גדולה במרכז המושבה והתרגשות עוד יותר גדולה. לא ידענו מה קרה, רצנו שתינו לעבר ביתה של חברתי לפי זרם הקהל ושם שמענו שאביה נרצח בנוסעו בעגלה חזרה מטבריה. את הפרדות שדדו ומחכים להבאת הגופה. חזרנו לבית הסבא שלה שגם הוא היה אכר ובמשך כל הלילה

¹⁵⁴ קוסטיצקי, מתתיהו, אוסף דגן, עמ' 9-10.

¹⁵⁵ שיינוק, שמואל (לעיל, הערה 9), עמ' 38.

¹⁵⁶ גולדמן, דוד, הקלטות שרפמן, CD1-8, עמ' 9.

נשארו רבים עם בני המשפחה השכולה. אגב כעבור שנים מספר נרצח גם אביה החורג בהיותו שומר בשדות יבנאל.¹⁵⁷

המפגש עם המוות במשפחה רב דורית של אכרים, היה חלק מהחיים במושבה בגליל הרחוק. הילדים גדלו וספגו את המוות כחלק ממצואות חייהם הן כחוויה בה נוכחו, והן כחלק מהסיפור המשפחתי והמקומי. דוגמאות אלו מייצגות את מצב הבריאות והביטחון במושבות הגליל ומציבות יד לזכר היקירים שנפגעו.

מרכזיות הסיפור המקומי-גלילי בזיכרון בני האכרים, מיוצג באמצעות נופ האירועים הגלילי של מארב בדרך מטבריה, סכנות העבודה בשדות המפוזרים בבקעת יבנאל, וגם ליד ערימות תבואה בגורן הסמוך למושבה. שוד עדר כפר תבור התפתח מאירוע מקומי של אובדן רכוש, לאירוע מכונן אזורי של מרדף חמוש וקרב יריות בואדי בירה.

מחלות ומוות בקרב בני משפחות בני האכרים השפיעו באופנים שונים. חלקן הפך לנחוש יותר ונאחז באדמה ובמקום למרות האסון, אחרים עקרו ממקומם בניסיון לאסוף כוחות, כדי להמשיך ולקיים משפחה שנפגעה ולהקים משפחות חדשות. בהמשך העבודה יוצג נושא הזיכרון וההנצחה בהרחבה.

2.5 השפעת בית ההורים ביבנאל בזיכרון הבנים

במחקרי סוציולוגיה של המשפחה נחשבות תקופות הילדות (Childhood) והבחרות (Adolescence) כמרכזיות בעיצוב הזהות.¹⁵⁸

השפעת המשפחה על עיצוב בניה והעברה דורית של ערכים, נחשבים בסוציולוגיה למרכיבי יסוד בהתפתחות דור הבנים: "המשפחה היתה ועודנה מסגרת חיים ובית גידול בלעדי כמעט של בני אדם צעירים ובוגרים כאחד. המשפחה קובעת במידה רבה את המציאות הנפשית, היחסים הבין-אישיים והחוויה התרבותית של חבריה."¹⁵⁹ מידת הצלחת העברת הערכים הבין-דורית תלויה במידת תדירות ההעברה, מידת ההסכמה בין ההורים, עקביות המסר ומידת ההתאמה בין המסר והתנהגות ההורים, מידת שיתוף הילד בחיי ההורים ויישום הדברים בחיי היומיום.¹⁶⁰

במחקרים בתחום הדוריות מודגשת תקופת ההתבגרות כמעצבת דור, אך חסרה התייחסות לתרומת תקופת הילדות. מנהיים קבע שדור נוצר כאשר הוא חונה מציאות שונה משל הוריו.

¹⁵⁷ אלמוג, לאה (לעיל, הערה 86), עמ' 4

¹⁵⁸ Kenneth, Rubin and Ock Boon Chung, *Parenting Beliefs, Behaviors, and Parent-Child Relations*, New York, Psychology Press, 2006; כץ, רות ואחרים (עורכים), 'טולידריות בין-דורית', בתוך: אדר-בוניס, מתת

(עורכת), משפחות בראייה סוציולוגית ואנתרופולוגית, רמת אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 2007.
¹⁵⁹ כהן, רינה, 'המשפחה לעולם עומדת: הקבוע והמשתנה בנושא משפחה', בתוך: בר-סלע, ליאורה (עורכת), *משפחה ודעת*, ירושלים: משרד החינוך והתרבות, 1997, עמ' 18.

¹⁶⁰ פריינטה, בלהה, קונפליקט בין זהויות והעברת ערכים בין דורית בציונות הדתית בהתנהלויות ומחוצה להן, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן גוריון, 2002, עמ' 38.

יונתן שפירא קבע את גיל ההתבגרות כתחילת ההתפתחות הדורית. אניטה שפירא והורוביץ לא בחנו את בית ההורים כשלב ראשון ויסודי בעיצוב הדור.¹⁶¹

פרק זה בחן את משמעות גיל הילדות כמעצב זהות. תחילת היווצרות זהות בני אכרים בשלב הילדות בהשפעת המשפחה, נבדקה כשלב מקדים להמשך התגבשות הזהות בכיתת בית הספר, בעבודה בשדה ובפעילויות הגנה, בשלבי הבחורות והבגרות.

2.5.1 סיכום ומסקנות- השפעת בית ההורים.

סיכום השפעת בית ההורים.

האכרים ביבנאל יצרו חברה חדשה ובנו מושבה בתנאי אקלים וסביבה קשים ויחסים מורכבים עם השכנים הערבים. משפחת האכר ביבנאל היתה משפחה מסורתית רב דורית, בה לקחו חלק בעבודה גם הילדים. מעורבות בני האכרים בסיפור המשפחה נוצרה על ידי קבלת חינוך והשפעה מהסבים וההורים, וממציאות החיים במושבה הגלילית בה גדלו.

אופי חברת האכרים ביבנאל נקבע בהתאם למוצא היהודי מסורתי של רובם והאופי השמרני של חברת אכרים, בשילוב עם השפעותיה של דרך החיים החדשה, ותנאי הסביבה בגליל התחתון, בתחילת המאה ה-20. סיפורי בני האכרים משקפים את השפעת מסורות בית סבא ואבא על מארג חיי היומיום של האכרים ומשפחתם בחצר ובשדה.

בחינת השפעת בית ההורים נעשתה באמצעות בדיקתה בשלושה מישורים, כפי שעלו בזיכרונות הבנים:

א. אופי הסבים וההורים.

ב. תפקוד ההורים בחיי היומיום.

ג. השפעת ההורים על הבנים.

א. אופי הסבים וההורים.

הסבים שילבו בדמותם את היהודי הגלותי מצד אחד ואת היהודי המתחדש, המשלב חלק מערכי העבר וניסיון חייו, בבניית מושבה עברית בגליל ובחיי היומיום כאכר. ספר התורה כחלק מהמטען הרוחני והגשמי והקמת ספרייה משקפים את תרומת הסבים לתרבות העברית הנוצרת. ספר התורה כמסמל זהות שהונחלה ל"מקום" החדש, מעיד הן על הרקע האמוני והן על הגאוגרפיה היישובית של הגליל. דרכי נועם ועשיית משפט מעידים על הסבים כמתונים, מקובלים במושבה, יודעי תורה ומשפט.

דמויות ההורים היו נושא מרכזי ומושא התייחסות משמעותי לבניהם. המספר ראה בסיפור המשפחתי חלק מסיפור המקום – סיפור המושבה, ואף כמשקף את הסיפור הציוני הרחב. יחס המשפחה לגולה עולה בסיפורי המשפחה כשונה ואחר מהוויית החיים החדשים, למענם עזבו את מקומם ועלו ארצה והתיישבו במושבה. הביקורת על חיי הגלות היתה ביסוד

¹⁶¹ Mannheim, Karl, *Essays on the Sociology of Knowledge*, New York: Oxford University Press, 1952, pp 292-303; שפירא, יונתן, *עילית ללא ממשכים*, תל אביב: ספרית פועלים, 1984, עמ' 56; הורביץ, דן, *תכלת ואבק*, ירושלים: כתר, 1993, עמ' 12; שפירא, אניטה (לעיל, הערה 12), 1997; שפירא, אניטה, *יהודים, ציונים ומה שביניהם*, תל אביב: עם עובד, 2007.

ההחלטה לעלייה לארץ. ההורים עזבו גלות ובחרו בעבודת האדמה בארץ, ובנו מושבה בגליל. בכך הם מימשו בפועל את הרעיון הציוני כהנגדה לגלות.¹⁶²

ב. תפקוד ההורים בחיי היומיום.

השאיפה לעבודה החקלאית כמשאת-נפש וכחלק מהחזרה ל"ארץ אבותינו" היתה מניע ראשון במעלה בשיקולי המתיישבים הראשונים ביבנאל, לעלייה ארצה. העבודה בשדה הפרטי וההתחברות למקום שהוא גם 'מקום' היסטורי, ביטאו את גאולת הפרט ואת גאולת האדמה - היא גאולת הכלל.¹⁶³

עם השכנים קיימו האכרים מערכת יחסים מגוונת, החל מיחסי שכנות טובים של חניכת האכרים, דרך מקרי קירבה אינטימית, ועד לאירועי שוד ורצח. המאבקים והתיגרות עם השכנים שאפיינו את חיי דור ההורים ונקלטו בזיכרונות הבנים, נתפסו כמקומיים, עדיין ללא המשמעות של מאבק בין שתי קבוצות לאומיות.

תפקוד ההורים אם במסגרת המשפחה ואם במסגרת היישוב כולו, הטביעה את המסרים שהבנים קלטו ונתנו להם ביטוי בזיכרונות, והעידו על קשרי גומלין בין ערכי מסורת, כמו עזרה לנזקקים ושמירת השבת, לבין ערכי קדושת החיים והשמירה על הרכוש.

ג. השפעת ההורים על הבנים.

מתוך הזיכרונות עולה הוויה בה הבנים נמצאים עם הוריהם שעות וימים ארוכים בעבודה ובמנוחה. הבנים שמעו את סיפור המשפחה והשתלבו בעבודות כחניכים, חוו אירועים וקלטו מסרים שעלו בסיפורי ההורים.

העברת המסרים הבין דוריים תלויה בבהירות המסרים תוך חשיבות קביעת מטרות ברורות למסר, וכן בנכונות הבנים לקבל מסרים אלו, כמי שבחרו בהם מרצון ולא מכורח.¹⁶⁴ קורצווייל הגדיר את המשפחה כיחידה חברתית ראשונית שתפקידה הבטחת המשכיות החיים על ידי גידול ילדים וכינון בית בו הם עוברים תהליך סוציאליזציה, תהליך של הקניית ערכים.¹⁶⁵ המשפחה היא מערכת יוצרת ומעבירה מרכיבי התפתחות נפשית-רוחנית וערכים חברתיים-תרבותיים.¹⁶⁶ תפקיד מיוחד שמור לסבים בקשריהם עם הנכדים – העברת המורשת והקניית תחושת ערכים קבועים.¹⁶⁷ העברה בין-דורית מעצבת את זהות הבנים במהלך התפתחותם בתהליך הנע בין המשכיות לעצמאות.¹⁶⁸

¹⁶² למשל: שפירא, אניטה, 'המיתוס של היהודי החדש', בתוך: שפירא, אניטה (לעיל, הערה 12), עמ' 171.

¹⁶³ על הקשר בין גאולת האדם ועבודת האדמה: אהרנסון, רן, 'פרשת הניסיון הראשון להתיישבות יהודית במוצא', בתוך:

אריאל 165-166 (אוגוסט 2004), עמ' 150-159.

¹⁶⁴ Grusec, Joan e, Goodnow and Jacqueline, 'Impact of Parntal Discipline Methods on the Child's

Internalization of Values: A Reconceptualization of Current Points of View', in: *Developmental*

Psychology 30(1), (Jan. 1994), pp4-19.

¹⁶⁵ קורצווייל, צבי, 'המשפחה כגורם בחינוך – סימפוזיון', בתוך: *משפחות בית ישראל* י"ח, ירושלים: משרד החינוך והתרבות,

1976, עמ' 398-399.

¹⁶⁶ כהן, רינה (לעיל, הערה 159), עמ' 19.

¹⁶⁷ אפק, עדנה, 'מפגש בין-דורי: צעירים וזקנים, מחשבים וסיפורי חיים', בתוך: בר-סלע, ליאורה (לעיל, הערה 159), עמ'

136.

¹⁶⁸

Kenneth, Rubin (Ibis, comment no. 158), pp 168-171.

פרק זה בחן את השתקפות בית ההורים הרב-דורי בזיכרונות בני האכרים במושבה, כשלב ראשון של יצירת זהות דורית. ה'מיקום החברתי' (social location) תלוי בסביבה בה מתקיים תהליך ההתגבשות וגיל הקבוצה החווה אותו,¹⁶⁹ כך בדוגמה של קבוצת בני האכרים ביבנאל. משפחת האכר הטיפוסית השתייכה לדגם המשפחה המסורתית המורחבת שפרנסתה מבוססת על ייצור מזון ברמה טכנולוגית נמוכה. חייה של משפחה המתנהלת על פי דגם זה, תלויים בתנאי קרקע, אקלים ותהפוכות הטבע. אין פלא לכן, כי נורמות העבודה במשפחת כזאת הופכות ללחם חוקה. מקובל להתייחס לחברת האכרים כחברה מסורתית ושמרנית אשר מתנגדת לשינויים.¹⁷⁰ חברת מהגרים משקיעה מאמצים בלימוד טכניקות התנהגות המתאימות לסביבתם החדשה, ותוך כך נבנה מידרג ערכים חדש.¹⁷¹ רוב אכרי יבנאל לא נולדו בארץ, והגיעו ארצה כחלק מתנועת הגירה גדולה של העלייה הראשונה. זהות המתיישבים הראשונים ביבנאל הורכבה במקביל משמרנות וחדשנות, ממסורת ומההכרח והיכולת להשתנות.

מסקנות - השפעת בית ההורים.

בשלושה תחומים עיקריים הניח בית ההורים את הבסיס לזהות הקולקטיבית של בני האכרים:

א. עבודת האדמה.

ב. תרבות.

ג. יחס לשכנים.

א. עבודת האדמה.

'עבודת האדמה', 'גאולת הקרקע' ו'כיבוש השממה' היו מרעיונות היסוד של הציונות. קרקע מצאה ברעיון גאולת הקרקע מסרים חברתיים, לאומיים, חינוכיים וחלוציים. ובציטוט מחוברת 'האדמה' בעריכת ברנר: "האדמה" – זאת אומרת לא רק קרקע (חקלאות), ולא רק ארץ (מדיניות), כי אם עוד דבר מה.¹⁷² אותו "דבר מה" נוסף מתבטא ביחס האכרים ובניהם לעבודת האדמה, ומעיד על מרכזיות ה'נעשה', כאשר ה'נשמע' נמצא ברקע הדברים. המסר הרב דורי מכון לדור הבנים ולדורות הבאים: דעו מאין באתם ומה הדרך הנכונה, דרכם של "החלוצים הראשונים" או "המתיישבים הראשונים" מייסדי המושבות, אשר למרות תנאי המצוקה "בנו ושמרו". "בנו" מבנים חדשים של חברה והתיישבות, "שמרו" על אורח חיים מסורתי ומפני השכנים.

¹⁶⁹ Griffin, Larry J., "Generation and Collective Memory" Revisited: Race, Region and Memory of Civil Rights', in: *American Sociological Review*, 69(4), (Aug. 2004), pp 544-557.

¹⁷⁰ לוינגר, פרץ, 'מבנה חברתי של אכרות', עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, 1974.

¹⁷¹ Eisenstadt S. N., Ben-David J., 'Inter-Generation tensions in Israel', in: *International Social Science Bulletin*, Vol. 7, No. 1, 1956, pp 54-75.

¹⁷² בתוך: בר-יוסף, רבקה ואילנה שלח (עורכות), המשפחה בישראל – מקראה, ירושלים: אקדמון, 1969. קרק, רות (לעיל, הערה 75), הציטוט מעמ' 54.

ב. תרבות.

שפות הדיבור והקריאה מהוות 'סוכנות תרבות' המגשרות בין אנשים, תרבויות ומושגים.¹⁷³ אבן-זהר רואה בתרבות מכלול מאורגן של דפוסי חיים משותפים, ותנאי מוקדם והכרחי להקמת תשתית לאומית, אם כי לא מקובלת על הכל.¹⁷⁴ אלמוג העוסק בדור הבנים "הצברים", תיאר כך את תהליך התפתחות של תרבות: "הגורמים המעצבים עידן תרבותי רבים וסבוכים, פועלים כיד נעלמה ואיטית, כמו השפעת המים והרוח על תבנית הנוף."¹⁷⁵ השימוש בשפות, ידיעת עברית, רכישת ספרים בעברית והקריאה בהם – כל אלה מעידים על אכרי יבנאל, שבצד זהותם הדתית וההשכלה הכללית לה זכו חלק מהם, התפתחה גם הזהות הלאומית העברית. בזכות שמירת המסורת והעברתה בנאמנות במשפחה רב-דורית עוצבה תרבות חברת האכרים. תרבות זו ידעה למזג את מאפייני "היהודי הישן" עם אלה של "היהודי החדש", וכך לתת ביטוי אוטנטי לחיים העבריים המתחדשים בארץ ישראל התואמים את מציאות החיים במושבה בגליל.

ג. יחס לשכנים.

הערך העיקרי שקלטו בני האכרים הוא שילוב של יושר ותקיפות, ביחס לשכנים הערבים. זו גישה פרקטית, המבוססת על מציאות בה השכן הערבי זכאי לצדק ויושר, ובה במידה יש לפעול בשעת הצורך בתקיפות נגד תוקפים. ביטויי העמידה התקיפה בשמירה על הרכוש החקלאי, הנמצא במרחב הפרטי בחצר או במרחב הציבורי של סביבת המושבה כולה, מצביעים על התגבשות ערכים מקומיים אותם קלטו הבנים מגיל צעיר. מערכת היחסים עם השכנים הערבים שעברה מקבלת חסות, לימוד וחיי שיגרה הדדיים, אל מאבק שמירה וביטחון ועד לעימותים לאומיים – יכולה לייצג את השינויים בערכי חברת האכרים במושבה בגליל התחתון, בהתאם לשינויים מקומיים וארציים. בחינת השתקפות בית ההורים ודמויותיהם בסיפורי הבנים מצביעה על מספר 'מחוזות זיכרון', העולים כנושאים עיקריים בשיח הבין דורי, ומאפשרים לעמוד על מאפייני חיי היומיום, גאוגרפיה היסטורית וחברתית של מושבה בגליל, ובתוכם: היסטוריה בעל פה, העברה בין-דורית, זהות אישית וקבוצתית. מאפיינים אלה ונוספים יוצגו גם בסיכומי הפרקים הבאים, וישמשו ככלי הכללה, הבנה ופרשנות של השפעת בית ההורים על בני האכרים בגליל וזהותם. הזהות הקולקטיבית של קבוצת בני האכרים ביבנאל, שהחלה להיווצר בתקופת הילדות, תלך ותתגבש בשלבי הבחרות והבגרות, ועל כך בפרקים הבאים. הפרק הבא יציג את מערכת החינוך בה התפתח דור הבנים.

¹⁷³ אבן-זהר, איתמר, 'הצמיחה וההתגבשות של תרבות עברית מקומית וילידית בארץ ישראל, 1882-1948', קתדרה 16 (1980), עמ' 165-189.

¹⁷⁴ אבן-זהר, איתמר, 'בניית התרבות כתשתית להקמת המדינה - מבוא', בתוך: יובל, ירמיהו (עורך ראשי), זמן יהודי חדש - תרבות יהודית בעידן חילוני - מאסף אינציקלופדי, ד', ירושלים: כתר, 2007 עמ' 215-220.

¹⁷⁵ אלמוג, עוז, הצבר - דיוקן, תל אביב: עם עובד, 1997, עמ' 13.

פרק 3 - החינוך והשפעתו על בני האכרים ביבנאל

3.1 פתיחה: החינוך העברי ובית הספר הכפרי

לאחר שנבחנה השפעת בית ההורים על בני האכרים במושבה בגליל, תיבדק בפרק זה השפעת מערכת החינוך על גיבוש זהותם. בחברת מהגרים, הנמצאת בתהליכי שינוי מתמידים, יש למערכת החינוך תפקיד מרכזי בעיצוב עולמו האידיאלי של התלמיד. ערכי בית ההורים מאותגרים על ידי תנאי סביבה ותרבות חדשים ושונים. חשיבות החינוך העברי בארץ ישראל נובעת משתי סיבות, היותו אחד מביטוייה המעשיים של התחייה הלאומית, והיותו מכשיר מרכזי לגיבוש יסודות חברתיים-תרבותיים משותפים¹. תחומי הידע הנלמד, מידרג הערכים השונים ושפת הלימוד השונה, במידה חלקית לפחות, מאלה של ההורים, גרמו לא פעם למתחים ונוצר הכרח במציאת פתרונות חדשים. ה"ישוב החדש" היה חברה בהתהוות, שהורכבה ממחנה דתי וחילוני, החלוקים בתפיסות החינוך שלהם ולכן נמנעו המוסדות הציונים מקביעת מטרות חינוכיות מוגדרות. חלל ריק זה הביא את ציבור המורים לגבש בעצמו את מטרות החינוך העברי.

מטרות החינוך כפי שגובשו בתקופת העלייה הראשונה היו: הכשרת הצעירים לחיי מעשה, הקניית השכלה, טיפוח ערכי מוסר ולאום ותחיית השפה העברית.² בהשפעת הברון רוטשילד ופקידות יק"א, התאפיינו בתי הספר במושבות הגליל במטרה שהיתה משותפת למערכת החינוך ולאכרים – הכשרת דור האכרים הבא. החינוך לחקלאות ולעבודת האדמה היה מרכיב חשוב בחינוך ובתי הספר במושבות קיימו עבודה מעשית בגינת בית הספר, בצד הדגשת לימודי הטבע.³ מטרת החינוך במושבה היתה להניח יסוד לדור החדש בארץ. "החינוך בבית הספר יש לו ערך גדול: הוא נוטע בלב הילד אהבה רבה לאדמה ומקשר אותו אליה קשר טבעי. וזה הלא חשוב ביותר בשבילנו היהודים, שבמשך אלפי שנים תלויים היינו באויר וכל יניקה טבעית לא היתה לנו מהאדמה."⁴

הרצון להגיע למערכת חינוך לאומית מאוחדת נמשך בתקופת המנדט, למרות התגבשות מסגרות נפרדות של 'זרם העובדים' ושל 'המזרחי', בצד 'הזרם הכללי' הגדול של ההסתדרות הציונית. חוסר קיומה של מסגרת אחת יצר צורך בהסכמות מקומיות ובאחריות של כל מושבה על מערכת החינוך המקומית.⁵ לפי ריגר, לבית הספר הכפרי היתה משימה לאומית

¹ רשף, שמעון ויובל דרור, החינוך העברי בימי הבית הלאומי 1919-1948, ירושלים: מוסד ביאליק, 1999, עמ' 1.
² עירם, יעקב ושושנה קרים, 'מטרות החינוך העברי-לאומי בתקופת העלייה הראשונה (תרמ"ב-תרס"ג)', דור לדור ד' (1990), עמ' 119-123.

³ אלבוים-דרור, רחל, החינוך העברי בארץ-ישראל, א', ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1986, עמ' 152-153, 266-267.
⁴ ליפשיץ ש.כ. 'חנוך כפרי בבתי-הספר שבמושבות', המאיר 1, חו' ה' (7.1911), עמ' 223-226.

⁵ רשף (לעיל, הערה 1), עמ' 47-24. טבלאות של מבנה ועד החינוך ושל התפלגות המוסדות בין הזרמים: עמ' 45, 48.

של יישום הציונות: "תחיית תרבותנו העברית המקורית תבוא עם יצירת תרבות כפרית משלנו. חינוך כפרי מתוקן הוא תנאי להגשמת הציונות."⁶

במחקרו המקיף על מערכת החינוך של 'זרם העובדים', הציע דרור הגדרה מרחיבה לחינוך הכפרי, מעבר להגדרות טכניות-ארגוניות. הגדרתו כוללת גישה חדשנית פרוגרסיבית בארבעה תחומים: חינוך לעבודה, חינוך קהילתי, חינוך ערכי-חברתי ולאומי, תוך מתן אוטונומיה רחבה למורה ולבית הספר.⁷ תפקיד בית הספר - להכין את תלמידיו להיות אנשים נאורים ואכרים מצליחים - טמן בחובו את המתח בין השכלה כללית רחבה לבין הליכה בתלם נוסח בית ההורים. בית הספר הכפרי ניסה לשלב תחומים אלו, לעיתים בהצלחה ולעיתים טולטל בין גישות שונות של המעורבים במערכת החינוך המקומית.

את חשיבות בית הספר הכפרי מעבר לגבולות הזמן והמקום, הדגים דרור על בית הספר בראש פינה: "בית-הספר הכפרי של ראש-פינה הגיע לשלב השלישי של החינוך הלאומי בתקופת העלייה הראשונה (והשנייה) - טיפוח הקשר לארץ והכשרה חקלאית - לאחר מספר שלבים מוקדמים: ה'חדר' המסורתי, כמוסד חינוכי ראשון; ראשית לימודי החול והעברית תוך הכנסת הבנות לבית-הספר - כשלב ראשון בחינוך הלאומי; עברית בעברית (בכל המקצועות), כשלב שני בחינוך הלאומי. החינוך הלאומי התפתח, כאמור, בשנים מאוחרות יותר, כשייחודה של ראש-פינה מוצא את המשכו במיגזר החקלאי-התיישבותי וב'זרם העובדים', שפעל בשנים 1921-1953."⁸

המורים הרגישו כחלוצים לפני המחנה. מוכרת תרומת המורים במושבות הגליל לעיצוב החינוך העברי בארץ. אפשטיין שלימד בגליל העליון, וחידושו העיקרי היה לימוד עברית בעברית והמורה וילקומיץ שלימד בראש פינה, שפיתח את לימוד החקלאות.⁹ ענתבי וקרמי שהיו בין המחנכים הראשונים ביבנאל, הושפעו מהם והלכו בדרכם. על השפעת ענתבי ומורים נוספים יפורט בהמשך.

3.2 נתוני מערכת החינוך ביבנאל

בסעיף זה יוצגו מספר נתונים על מערכת החינוך כבסיס התייחסות כמותי, אם כי מצומצם, כדי לתרום מזווית נוספת למחקר איכותני זה. הנתונים מייצגים את מערכת החינוך על צדדיה השונים, תוכנית הלימודים, המורים, התלמידים וההורים.

⁶ ריגר, אליעזר, החנוד העברי בארץ ישראל- המטרה והתוכנית, ב', תל אביב: דביר, 1940, עמ' 144-146.

⁷ דרור, יובל, 'החינוך החברתי-ערכי ב'זרם העובדים' בתקופת המנדט הבריטי (1921-1948) – מעבר לחינוך עכשווי', דבר לדור ו' (1994), עמ' 210-197, בעיקר עמ' 206-207. ההגדרה מבוססת על בדיקת בית הספר בראש פינה שהיה למודל מוביל בחינוך הכפרי.

⁸ דרור, יובל, "בית הספר הכפרי במושבות הגליל העליון בראשית המאה', בתוך: נאור, מרדכי (עורך), אצבע הגליל (1900-1967), ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1991, עמ' 56-68. הציטוט מעמ' 67.

⁹ הרמתי, שלמה, המורים החלוצים, תל אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 2000, עמ' 50-60, 94-104.

3.2.1 מוסדות חינוך במושבה.

המוסד החינוכי הראשון שהוקם ביבנאל היה 'חדר' הראשון, עם מלמד שהביאו המתיישבים הראשונים במימונם המלא, עוד כשישבו באתר הראשון בחירבת ימה ב 1902.

"וסידרנו בינינו שכל אחד יתן לו חודש אכילה ודירה, ואצל מי שאכל, שם היה ה'חדר'. וכאשר עברנו להבתיים, נהגנו גם כן כסדר הזה."¹⁰

משמעות העדות היא המשכיות של המסורת היהודית מהעיירה במזרח אירופה, שם 'החדר' התקיים בבית המלמד, וההורים הם ששילמו את שכרו.

כאשר נבנו בתי המושבה, נבנה גם בניין לבית הספר במרכז, שכלל חדרים לכיתות ולמגורי המורים. עם פתיחת בית הספר ב 1904 נסגר ה'חדר' וכל הילדים עברו ללמוד בבית הספר. שיטת לימודי הקודש, יחס המורים לדת והתנהגותם האישית, לא נשאו חן בעיני רוב האכרים, והם שכרו מלמדים מירושלים ופתחו את ה'חדר' השני, שהיה במתכונת 'חדר מתוקן' של "נצח ישראל". הלימוד התקיים בעברית ונכללו בו גם מקצועות חיצוניים כמו חשבון וגאוגרפיה. בהקמתו והפעלתו השתתפה "המזרחי". בכתה אחת למדו ילדים החל מגיל הגן ובשנייה הבוגרים יותר.¹¹

בשנים הראשונות התקיימו שני המוסדות במקביל, האחד חרדי והשני כללי. ב'חדר' למדו בני המשפחות החרדיות ובבית הספר בני המשפחות החופשיות והבנות.¹² ביבנאל היה מספר לא גדול של אנשים שהוגדרו כמסורתיים, ביניהם חלק מבני האכרים הבוגרים, שהקימו כבר משפחות.¹³ בשנת 1907 פעלו במקביל 'החדר' ובית הספר, נרשמו 32 תלמידים בבית הספר. מתוכם זוהו שמית שלוש עשרה תלמידות וחמישה תלמידים.¹⁴

אחד מבניה הראשונים של יבנאל תיאר את המתח וההתנגשות בין שתי שיטות החינוך מזווית של תלמיד ב'חדר':

"ה' קלווריסקי באחד מביקוריו ביבנאל, בא לבקר את ה'חדר' שלנו, שבאותו חודש היינו לומדים בבית של אנשל שיינוק. נכנסו ה' והגברת קלווריסקי לבושים בגדי לבן נאים. החלו מדברים עם הרבי שלנו שנפל עליו אימה ופחד מפניהם. כולו רועד התחיל להציג לנו שאלות משאלות שונות בפרשות שלמדנו, כמו כן העמיד אותנו במבחן הקריאה. בכל אלה מצאנו את ידנו, אך הג' קלווריסקי הפתיעה אותנו בשאלה אשר גם הרב וגם אנחנו התלמידים היינו נבוכים וחפויי ראש. היא שאלה: ילדים טובים בני אכרים עובדי אדמה

¹⁰ קוסטיצקי, אברהם, בטרם האיר הבוקר, תל אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1982, עמ' 130.

¹¹ קוסטיצקי, שם, עמ' 166-175, עמ' 3; מכתב של ועד המפקח החרדי, אצ"מ, S2/394, 31.1.1919. בזיכרונות תלמידיו נקרא המוסד 'תלמוד תורה מתוקן': שפר, גדליה, הקלטות שפר, עמ' 120.

¹² פעילות מקבילה של 'חדר' ובית ספר היתה גם במושבות נוספות, על ראש פינה: דרור (לעיל, הערה 8), עמ' 56-68. ההתייחסות לעמ' 66. מונחי הזהות הדתית בתקופת היישוב שונים מהמקובל היום. יהודים המקיימים את המצוות ואורח חיים מסורתי נקראו 'אדוקים' או 'חרדים', ואלה שלא, נקראו 'חופשיים' או 'רדיקלים'. העבודה תתייחס למונחים בהתאם למקורות התקופה.

¹³ פארן, ירח, הקונפליקט בין חרדים לחופשיים ביבנאל כפי שהתבטא במערכת החינוך במושבה בשנים 1902-1926, עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, 1993, עמ' 17. ההגדרה שם: "התנהגות לא דתית אבל תוך שמירת המסורת", הגדרה בעייתית שכללה למשל גם את מנהל בית הספר א. אורי ששמר מצוות והיה קרוב בדעותיו לאנשי העלייה השנייה.

¹⁴ ארליך, אשר, דוח בחינות ביבנאל, 2.8.1907, אצ"מ, תיק J15/6521. המסמך בכתב יד כולל גם קיצורי שמות.

בארץ הקודש במושבה יבנאל, אולי תדעו לענות לי באיזה אופן מגיעים זרעי העשבים לכל מקום? הרבי בודאי חשב כי "תצמיח עשב בשדך" [במקור "ונתתי עשב בשדך" דברים י"א 14] ואנחנו גם על זה לא חשבנו. והנה אחרי שתיקה ממושכת, אמרה: הרוחות הם שמפזרים את זרעי העשבים לכל מקום. חוסר ידיעתנו, וידיעתה הוודאית של הג' קלווריסקי הביאה לנו דיכאון רב. התחלנו לחשוב כי גם הרבי לא יודע את הכל.¹⁵

משמעות הסיפור היא השפעת התנגשות עולמות תרבותיים שונים בעימות חריף, ודווקא בנושא הבסיסי של החקלאות, הטבע. המלמד שנשכר על ידי ההורים מייצג את 'היהודי הישן'. הוא לא עמד באתגר המודרניות שהציגה אשת קלווריסקי, פקיד הברון. בעימות זה התעמתו תלמידי 'החדר' עם עולם התרבות הכללית ונוכחו, שלמרות שהם "בני אכרים עובדי אדמה", הם ורבים בורים בהבנת הטבע וחוקיו.

טבלה מס' 5: מוסדות חינוך - מנתוני ארכיונים.

ישוב	תאריך	מוסד	תלמידים	מורים	כתות	מקור	הערות
יבנאל	14/2/04	בית ספר	60	2	3	אח 4.149/170424	
יבנאל	2/8/07	בית ספר	32		2	אצמ J15/6521	פעל במקביל גם 'חדר'
יבנאל	2/8/09	בית ספר	71	3	6	אח 1/ממ501/	
יבנאל	1/3/10	בית ספר	73	4	3	אצמ S2/792	
יבנאל	4/6/11	גן ילדים				אח 4.149/170424	
יבנאל	20/10/18	'חדר'	26			אצמ S2/643	
יבנאל	16/8/19	בית ספר	62	5	6	אצמ S2/528	
יבנאל	16/8/19	'חדר'	22	3		אצמ S2/528	כולל 4-5 ילדי תימנים "לקישוט"
יבנאל	20/8/19	גן ילדים	22	1		אצמ S2/528	
בית גן	21/8/19	גן ילדים	20	1		אצמ S2/643	כולל מגורשי יפו
יבנאל	6/11/22	בית ספר	107	5	4	אצמ S2/387	
יבנאל	6/11/22	גן ילדים	14			אצמ S2/387	
יבנאל	1/1/24	בית ספר	99	5	5	אצמ S2/498	
יבנאל	1/1/24	גן ילדים	21	1		אצמ S2/498	
יבנאל	29/4/26	גן ילדים	33			אצמ S2/175/2	
יבנאל	13/6/26	בית ספר	106		5	אצמ S2/164/1	
בית גן	12/11/26	גן ילדים	14	1		אצמ S2/176	
יבנאל	6/12/26	בית ספר	123	6	5	אצמ S2/164/1	
יבנאל	6/2/29	בית ספר	99	5	6	אצמ S2/20/1	
יבנאל	5/3/29	גן ילדים	38	1	1	אצמ S2/20/1	
יבנאל	23/4/33	בית ספר	108			אצמ J17/579	
יבנאל	22/12/36	גן ילדים	26	2		אצמ J15/573	
בית גן	23/12/36	גן ילדים	10	1		אצמ J15/573	
יבנאל	27/11/39	גן ילדים	23			אצמ J17/5221	
יבנאל	27/11/39	בית ספר	171	10	10	אצמ J17/5221	
משמר השלושה	14/3/43	גן ילדים				אצמ S53/858	
יבנאל	7/2/43	בית ספר				מל 4-208-1-3403	יבנאל 62: מהם 38 ילדי פועלים כולל 15 ילדי תימנים
יבנאל	6/6/43	בית ספר	137	9		מל 4-215-124	בני אכרים-51, משמר השלושה-33, בני פועלים 53
יבנאל	10/11/43	בית ספר	127	7	8	אצמ J17/6610	יבנאל-66, בית גן-25, משמר השלושה-36.

¹⁵ קוסטיצקי, מתתיהו (לעיל, הערה 10), עמ' 11; על העימותים בין האכרים לפקידות ובחינת תלמידי ה'חדר' על ידי קלווריסקי: קוסטיצקי (לעיל, הערה 10), עמ' 172-173; על בית הספר ומוריו: פארן, 'בתי-הספר במושבות הגליל התחתון – סג'רה, יבנאל, מסחה (כפר תבור) מלחמיה (מנחמיה) – מהקמתם עד כיבוש ארץ-ישראל על-ידי הבריטים (1918)', דור לדור כ"ה (2005), עמ' 173-208, בעיקר בעמ' 181-183.

מבנה חדש וגדול שנועד לשרת את ילדי יבנאל והמושבה בית גן השכנה, נחנך ב 13.12.1911.¹⁶ המבנה בעל שלושה אגפים בצורת ח וגינה גדולה סביבו, שימש משך עשרות שנים לא רק כבית ספר לילדי יבנאל, בית גן ומשמר השלושה, אלא גם לאספות המושבה ולאירועי תרבות.

3.2.2 מספר התלמידים.

לגבי מספר בני הדור הצעיר שנולד במושבות הגליל אין נתונים מלאים, פרט לטבלה מסכמת עד לשנת 1919, לפיה עד אותה שנה היו ביבנאל 106 ילדי הארץ, ובכל מושבות הגליל היו 1116 ילדי הארץ.¹⁷ מספר זה יכול לתת הערכה גסה בלבד לגבי גודל קבוצת בני האכרים במושבות הגליל בתקופת היישוב, ומחייב נתונים ועיבוד נוספים.

בולט מיעוט נתונים לגבי ה'חדר' ביבנאל שהתקיים בהפסקה קצרה לאורך עשרים השנים הראשונות, עד לאיחודו עם בית הספר של יק"א בשנת 1920.¹⁸ ב'חדר המתוקן' שהוקם כנראה ב 1905, למדו כ- 30 תלמידים. ערב האיחוד עם בית הספר היו ל 36 משפחות החרדים 93 בנות ובנים.¹⁹

נתוני הטבלה לעיל מציגים מידע חלקי על מערכת החינוך ביבנאל.²⁰ עם פתיחת בית הספר בשנת 1904 למדו בו 60 תלמידים מיבנאל, ובשנת 1943 למדו בו 127 בני שלושת הישובים. בשנות מלחמת העולם השנייה התקיימו גם כיתות המשך ט'-י', ומספר התלמידים הגיע ל 171.²¹ בתנועת הצופים שפעלה בשיתוף עם בית הספר, נמנו 101 ילדים בגילים 9-16.²² אחד המקורות זיהה את המחזור שסיים את לימודיו בשנת 1927 בתור מחזור מס' 12.²³

את מיעוט מספר הילדים בכל שנתון בעשורים הראשונים, פתרו על ידי פתיחה לסירוגין של כתה א', ועל ידי צירוף חלקי של שתי כתות יחד. התוצאה היתה שבאותה כתה למדו לעיתים בני שלושה ואף ארבעה שנתונים. לפי הנתונים הקיימים סיימו את לימודיהם בבית הספר ביבנאל 27 מחזורים בין השנים 1904-1947, ממוצע של מחזור כל שנה וחצי.

¹⁶ הגלילי, י. 'מכתב מיבנאל', "חנוכת בנין בית הספר החדש יהיה בחמישה עשר בשבט", האור, 6.2.1911; על בניית המבנה החדש לבית הספר: כרמי, זאב אל שינקין, אח, תיק בס 424, 4.149/17, 4.6.1911.

¹⁷ המשרד הארץ-ישראלי של ההסתדרות הציונית, ספירת יהודי ארץ ישראל ב', יפו, 1919, עמ' 114.

¹⁸ הודעה על איחוד תלמוד התורה ובית הספר ביבנאל, לוריא ממחלקת החינוך של ועד הצירים אל שטרן מנהל בית הספר, אצמ, תיק S2/684, 12.10.1920; חוסר הנתונים על תיפקוד ה'חדר' משתלב בגישת מימסדי החינוך העברי לחינוך היהודי המסורתי ומרכיביו. כדוגמה: אלבוים-דרור (לעיל, הערה 3), אין התייחסות לחינוך המסורתי למשל בפרק "תמורות בחינוך ובחברה היהודית"; על עקרונות בית הספר של יק"א: בן יהודה, חמדה, ח"מ קלוורסקי והישוב, ירושלים, 1905, אצמ, תיק A113/13.

¹⁹ המאירי, אלימלך, הקלטות שרפמן, CD9, עמ' 4: מדובר על חמש קבוצות לימוד בנות 6 תלמידים כל אחת; על מספר בני החרדים: כתב מינוי אלחנן אליוביץ כנציג החרדים, אצמ, תיק S2/684, 30.9.1920.

²⁰ נתונים דומים לגבי 1904-1918: פארן (לעיל, הערה 15), עמ' 189.

²¹ דוחות המנהל ברליני למחלקת החינוך, אצמ, תיק J17/6610, מתאריכים 22.9.1939, 13.10.1942. ייתכן כי הגידול במספר התלמידים נבע מריבוי תושבים זמניים ביבנאל בשנות המלחמה.

²² דו"ח ההסתדרות הצופים, שבט "נפתלי" ביבנאל, אצמ, תיק J17/687, תחילת 1940.

²³ המחזור שסיים ב 1927 זוהה בתור מחזור מספר 12: ליפשיץ, מוישלה, הקלטות שרפמן, CD15, עמ' 6.

בית הספר ביבנאל שימש כבית ספר איזורי, בו למדו גם ילדי בית גן ומשמר השלושה. חסרים נתונים לגבי ילדי פוריה ושרונה שלמדו בבית הספר ביבנאל בשנות ה-20 וה-40.²⁴ בשנת 2001 לקראת חגיגות המאה לייסוד יבנאל וכנס המחזורים, נאספו שמות תלמידי המחזורים השונים. לפי חישוב זהיר של ממוצע תלמידים במחזור, סיימו את לימודיהם בבית הספר לפחות 500 תלמידים.²⁵ לפי תיק "כנס המחזורים" שהוכן לקראת הכנס בתוספת שמות ממקורות נוספים זוהו שמות 459 תלמידים.²⁶

3.2.3 עמדתם הדתית של תושבי יבנאל.²⁷

מערכת המושגים להגדרת עמדה דתית של אדם וקבוצה שהיתה מקובלת בתקופת היישוב, השתנתה לאחר קום המדינה. במקורות מתקופת היישוב מופיעים המונחים הקודמים, כאשר 'נטורי קרתא' הם יהודים מקיימי מצוות שאינם ציונים, 'חרדים' או 'אדוקים' הם יהודים שומרי מצוות, 'חופשיים' או 'רדיקליים' הם יהודים שאינם שומרי מצוות, 'מסורתיים' מגדיר קבוצת ביניים המקיימת חלק מהמצוות.²⁸

טבלה מס' 6: זהות דתית ביבנאל בעשורים הראשונים.

שנה	חרדים	מסורתיים	חופשיים	לא ידוע	סה"כ	הערות
1901	22	1	2	11	36	רק אכרים
1914	46	9	42	1	100	כולל בית גן, ללא תימנים
1926	51	3	56	2	112	כולל פועלים ותושבים

בעשור הראשון של המושבה, רוב האכרים היו חרדים. עליית כוחם של החופשיים נבעה מהצטרפות מתיישיבי בית גן שרובם אנשי העלייה השנייה, וגידול מספר התושבים והפועלים. כנראה שהחיכוך בין שני הגושים חרדים-חופשיים גרם ללחץ להזדהות עם אחד מהם, ומספר המזוהים כמסורתיים נשאר נמוך.

3.2.4 נתוני תוכנית הלימודים ומנהלים:

בשנת 1920 החליטה יק"א להעביר את האחריות לבתי הספר למושבות עצמן, מהלך שהוביל להכרח בהסכמה בין קבוצת ההורים החרדיים לבין קבוצת ההורים החופשיים, דבר שהביא לאיחוד ה'חדר' עם בית הספר ולקבלת תוכנית לימודים מוסכמת. באותה שנה רוב

²⁴ דוח בי"ס ביבנאל למחלקת החינוך, תש"ז, אצמ, תיק J17/1298. פוריה: לפי כץ נפתח בית ספר ל-11 תלמידים בפוריה ב-1912: כץ, יוסי, 'מפעל ה"אחוזות" בארץ-ישראל בין השנים 1908-1917', עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית, 1979, עמ' 46; עדויות על תלמידי שרונה ביבנאל: לבקוב, חיימקה, הקלטות שרפמן, CD4, עמ' 5-6; ליפשיץ-זקס, יונינה, רשימות מהמגרה, [ללא פרטים ביביליוגרפים], עמ' 11-12, אוסף שפר.

²⁵ לפי הטבלה מספר תלמידים ממוצע בזמן נתון היה לערך 100. בהנחה שבממוצע למדו בני 10 שנתונים במקביל, הרי שכל שנתון מנה כ-10 תלמידים. במהלך 50 השנים הנבדקות, למדו כ-500 תלמידים בבית הספר ביבנאל.
²⁶ ועדת חגיגות המאה, תיק "כנס מחזורים", יבנאל, 2001; תיקי ביידיץ יצחק, קנטור דרורה, קרמר דינה, סחין עטרה, אוסף שפר; אצמ, תיקים J15/6521, J17/6610, S2/20/1. ברשימות אלה ישנם חוסרים רבים, ביניהם השמטת מחזורים שלמים בעיקר בשלושת העשורים הראשונים, והעדרותם של רוב בני התימנים.

²⁷ ריכוז נתונים: פארן (לעיל, הערה 13), עמ' 17-21. העבודה מציגה בהרחבה את העימות בין שני הגושים.
²⁸ לאחר קום המדינה החליף [לצער] הכינוי 'דתי' את הכינוי 'חרדי' והכינוי 'חילוני' את הכינוי 'חופשי'.

ההורים במושבה היו האכרים. את קבוצת החרדים הנהיג האכר אלחנן אליוביץ ואת קבוצת הרדיקלים הנהיג האכר חיים צימרמן.²⁹ שתי הקבוצות ניסו למשוך את התימנים לצידן אך הללו תמכו פעם באלה ופעם באחרים. יישום ההסכם היה לאבן מחלוקת מתמשכת. הרכב צוות המורים ותוכנית הלימודים שיקפו את השינויים באופי בית הספר. בטבלה הבאה ישנה השוואה בין תוכנית הלימודים של בית ספר כללי מעורב, לבין זו של בית הספר ביבנאל באחוזים.³⁰

טבלה מס' 7: השוואת שעות בלימוד המקצועות.

בית ספר כללי		בית ספר ביבנאל	
	1923	1923	1938
יהדות	44	51	43
מלאכה ואומנות	20	22	14
חשבון והנדסה	15	16	18
אנגלית	8		7
טבע	7	5	8
גאוגרפיה	6	6	10
תנ"ך	16	16	18
לימודי קודש		13	3

למרות שבית הספר ביבנאל פעל בהסכם ייחודי בין שני הפלגים, מעידה תוכנית הלימודים על דמיון רב לתוכנית המקובלת במערכת החינוך הכללי באותה תקופה, פרט ללימודי קודש, אם כי היקפם הלך והצטמצם בין השנים 1923 ל 1938. כמו כן נרשם צמצום לימודי המלאכה, נוסף לימוד אנגלית והתרחב לימוד הגאוגרפיה. שיעור לימוד התנ"ך נותר דומה לתוכנית בית הספר הכללי.

על איוש צוות המורים ויציבותו השפיעה מערכת היחסים המורכבת במושבה - המתח בין המחנה 'החרדי' והמחנה 'הרדיקלי'. שיטת ההוראה וההתנהגות אישית של המורים נבחנה מקרוב ובקפדנות, וגרמה לתחלופה גבוהה בין המורים. רק מעטים נשארו ביבנאל לתקופה ארוכה. מספר המורים היה קטן ממספר הכתות לאורך שנים, ולא תמיד התאפשרה התאמה בין דרישות מערכת החינוך ביבנאל לבין כישורי המורים. חלק מהמורים ביקשו להעבירם מהמושבה בגלל תנאי החיים הפשוטים במקום, האקלים הקשה ובעיקר בגלל המרחק

²⁹ מכתב קרון מנהל בית הספר ביבנאל אל מחלקת החינוך, אצמ, תיק S2/670, 17.1.1920.

³⁰ תוכנית בית הספר הכללי: רשף (לעיל, הערה 1), עמ' 58. בית הספר ביבנאל: תוכנית הלימודים, אצמ, תיק S2/387, 17.8.1923; מערכת השעות לשנת תרצ"ח, אצמ, תיק J17/6610, [ללא תאריך מדויק].

מהמרכז: "נהרסו חיי משפחתי. זוהי אצלי פשוט שאלת חיים", "האקלים הקשה, החום והזבובים", "אשתי נמקה ממש".³¹

טבלה מס' 8: מנהלי בית הספר ביבנאל.³²

מנהלים	תקופה	מס' שנים
איתן ישראל	1904-1906	3
ענתבי יהודה	1907-1909	3
כרמי זאב	1910-1911	2
קרון אהרון	1912-1920	9
שטרן א. פ.	1921	1
פושינסקי שלום	1922-1924	3
אורי אברהם אבא	1925-1928	4
גלפמן י.	1929-1933	5
ברליני יחזקאל	1934-1945	11
פלשנר צבי	1946-1948	3

3.3 השפעת ה'חדר' והמלמדים על בני האכרים

ה'חדר' מייצג בתרבות העברית את המסורת היהודית של הגולה ושל 'היישוב הישן' בארץ. האידיאולוגיה הציונית שאפה ליצור הנגדה בין התרבות היהודית-גלותית לבין התרבות העברית הארצישראלית.³³ התייחסותה ל'חדר' היא נוסטלגית משולבת בביקורתיות. ביאליק ביקר ברוח ההשכלה את חוסר התכלית של ה'חדר' ו'המתמיד', שאינם עונים לרוח התקופה: "גחלת לוחשת בערמת הדשן. הפחות האלה על-מה המה כלים?", "אם-יש את-נפשך לדעת את-המעין ממנו שאבו אחיך המדפאים. אל-בית המדרש סור, הישן והנושן".³⁴

אם כי המחנה הציוני שאף לבנות את האומה ומוסדותיה על יסודות חדשים, התקיים גם ה'חדר' בין הדגמים השונים של מוסדות החינוך העבריים בארץ. דגם ה'חדר' במושבה מתאים לדגם של 'בתי ספר עבריים לאומיים ודתיים' לפי רינות, המאחדים לימודי קודש עם השכלה כללית.

³¹ פושינסקי, שלום, אל מחלקת החינוך, אצמ, תיק S2/494, 26.6.1924; אורי א.א. אל מחלקת החינוך, אצמ, תיק S2/164/1, 6.8.1926; רוזובסקי, אברהם אל מחלקת החינוך, אצמ, תיק J17/6610, 23.10.1940.

³² הנתונים נאספו מתוך תיקים רבים בנושאי חינוך בארכיונים: אצמ, מל, ומזכרונות המורים והתלמידים.

³³ שביט, זהר, 'מבוא', בתוך: ליסק, משה, וזהר שביט (עורכים), תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה: בנייתה של תרבות עברית בארץ-ישראל, א' ירושלים: האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים ומוסד ביאליק, 1990, עמ' 3.

³⁴ ביאליק, "אם יש את נפשך לדעת", פרויקט בן יהודה: <http://benyehuda.org/bialik/bia029.html>, 1898; ביאליק, "המתמיד", פרויקט בן יהודה: <http://benyehuda.org/bialik/matmid.html>.

מוסדות החינוך במושבות הושפעו מאופי המתיישבים, וברובם התקיימו מאבקים בין מוסד 'החדר' ומוסד 'בית הספר', על היקף לימודי הקודש ועל שפת הלימוד. כל אלה התבטאו לעיתים במתח בין המורים לבין האכרים.³⁵

בזיכרונות בני האכרים ביבנאל על המלמדים וה'חדר', נמצא לא רק חוויות ואווירה, אלא גם שמות ונתונים שחסרים במקורות אחרים. הזיכרונות משקפים את החותם שנותר בזהות הזכרים לאחר עשרות שנים. הזיכרונות על ה'חדר' וההתייחסות אליו נבעה גם משמיעת סיפורי הורים ואחים בוגרים.

מתוך זיכרונות בני האכרים נבחרו מספר קטעים שונים שחולקו לשלש קטגוריות, המתארות ומפרשות את מוסד ה'חדר' ביבנאל ואת תפקידו בעיצוב זהות תלמידיו.

3.3.1 ה'חדר' הראשון ביבנאל.

בסעיפים הבאים שולבו זיכרונות על ה'חדר' הראשון והשני. ניתן להבחין בהמשכיות ברורה אך גם בהבדלים.

"יהודים, הדבר הראשון אצלם [כך!] כשהם מתאספים כמה משפחות זה שאלת חינוך הילדים. ואני מתחיל להיזכר בחינוך שלנו בימים הראשונים. הייתי ילד קטן יכול להיות שעוד לא הייתי ראוי לגן כיום, אבל אז כבר הלכתי ל'חדר'. אם למדתי שם או לא, את זה באמת אינני זוכר, אבל שהסתובבתי ב'חדר' את זאת אני זוכר. וגם שעברו מחורבת ימה לרפתות של יבנאל, גם אז עוד היו חוזרים הילדים בוקר בוקר ללמוד ב'חדר' שעד כמה שאני זוכר אותו הוא היה בסך הכל סוכה של כמה עמודים עם איזה יריעות שקים ועם סך שאינני זוכר ממה הוא היה."³⁶

ה'חדר' הראשון הוקם בסמוך להגעת המשפחות לאתר ההתיישבות בחירבת ימה, ותיפקד גם בשלב המעבר למיקום הקבע. מיעוט החושות ששימשו למגורים זמניות האתר, אילצו את המתיישבים להקים סככת שקים.

"התחלתי ללמוד ב'חדר' אשר לא היה לו מקום קבוע, כי אם אחת לחודש היה עובר לבית של תלמיד אחר. היו שני מלמדים ביבנאל אחד לכתות הגבוהות יותר – היינו לומדי גמרא, ואחד למתחילים. המלמד שאני למדתי אצלו שמו היה רבי בנימין והשני רבי יודל, שניהם יהודים מירושלים. ר' בנימין היה יהודי כרסתן עם עיניים טובות והבעת פנים נלבבת ומאוד התחבב על תלמידיו. ר' יודל היה יהודי שחוף, כולו מרוגז וכעס ומרורים, אנטי ציוני ומדבר מרה על ישוב א"י וחיבת ציון. גם תלמידיו לא אהבו אותו כי היה מטיל בהם מרה."³⁷

"קודם למדתי קריאת שמע, אחרי זה שמונה עשרה, אחר כך ברכת מזון. אז היה יושב איתי הרבי חמש דקות, אני יודע, עשר דקות. אומר ואני אומר אחריו והולך לשחק. הייתי משחק שם כל היום. אז לא היה כביש ביבנאל, הרחוב היה נהיה ביצה כי הפרות, העדרים היו לשים את זה, והאדמה בוצית, אז היה ממש דבר איום לעבור שמה. אני פעם אחת שיצאתי עם עוד חברים, יצאנו מהבית של מנחוםבסקי [שאירח את ה'חדר'] והחלטנו

³⁵ רינות, משה, 'החינוך בארץ-ישראל 1882-1918', בתוך: ליסק, (לעיל, הערה 33), עמ' 21-26.

³⁶ קוסטיצקי, מתתיהו (לעיל, הערה 10), עמ' 3.

³⁷ קוסטיצקי, מתתיהו (לעיל, הערה 12), עמ' 5.

שבמקום ללכת במושבה שיש רפס, נלך הביתה דרך החכורות. ושקענו בחכורות ועמדנו שמה. ויצאו פרשים לחפש אותנו ומצאו אותנו כבר היה מאוחר.³⁸

בייסוד המושבה, נבנו תחילה מבני המשק ובתי האכרים. מבני ציבור מעטים נבנו רק בהמשך. זו הסיבה שמוסד ה'חדר' נדד בין משפחות התלמידים, שדאגו גם לכלכלת המלמד בחודש התורנות שלהם. סלילת הרחוב נעשתה לאחר התערבות רופא המושבות ד"ר כהן ברנשטיין, ששירת ביבנאל בשנת 1907.³⁹

3.3.2 ה'חדר המתקן'.

"מורי בית הספר היו חילוניים ואבא ז"ל, בתור יהודי שומר מסורת, לא השלים עם מצב זה, בייחוד שבמקום תורה, לימדו את סיפורי המקרא המקוצר מאת המשורר ביאליק ורבניצקי. מיד כינס את אנשי המושבה שומרי מסורת, והוחלט להקים 'תלמוד תורה' המכונה 'חדר' בבית הכנסת. דרך הלימוד היתה במתכונת של בית ספר חילוני, היינו, לאחר כל שעת לימודים היתה הפסקה ושפת הלימוד עברית.⁴⁰

"למדו בו בעברית, תוכנית הלימודים היתה יומית, כלומר יום אותם השיעורים, שבע שעות ביום: חומש, תנך, עברית, דקדוק, חשבון היסטוריה והכתבה. לגדולים גם גמרא וגאוגרפיה. בימי שישי בשעות הצהריים טעמי המקרא, השבוע בהפטרה.⁴¹

"את הרב גליקמן אני כבר זוכר אותו היטב, למדנו אפילו אצלו. הוא תיקן 'תלמוד תורה מתוקן'. כל ראש חודש הוא חג – אין לימודים אלא טיולים. וכך טיילו כדרך הימים ההם על חמור ועל סוס, על אתון או פרד. בכל ראש חודש הרבי משה גליקמן עם הקפוטה היה רוכב על סוסים. ולא עוד, אלא התחרה עם התלמידים ברכיבה בדהרה. הוא, [והתלמידים] שמואל אליוביץ ודוד לישיניצמן. ומשמה החלה התחרות עד בית פוריה [בית חוות פוריה], מקום בו הילדים חנו, חיכו. והדהרה היתה דהרה, ענן אבק מאחוריהם והרוח שוטפת לפניהם, הגיעו שלושתם יחד. אם נדברו כך או שזה היה מקרה, אבל שלושת הרוכבים על שלושת סוסיהם הגיעו בשורה אחת, מה שהיה יפה לראות. הקפוטה התנופפה ברוח והרבי רכון על גבי הסוס, בן חייל.⁴²

הרב גליקמן פילס בדהרה את דרכו ללבבות תלמידיו. הוא העניק חוויית לימוד תורה וטבע, וקשר יחסי קירבה עם התלמידים ומשפחותיהם על ידי פרסום עיתון ילדים, בקישוטי אותיות ובטיולים בבקעת יבנאל ובסביבה.

"המצב הכלכלי במושבה הורע ולא יכלו לשאת בהוצאות. בראות אבא ז"ל מצב זה, דאג לכיוון מיזוג ה'חדר' בבית הספר. ובאו לידי הסכם שהמורים יהיו מחציתם דתיים ומחציתם חילוניים ובתור מנהל בית הספר ישמש מורה דתי. ולפנינו נפתח דף חדש ביחסם של

³⁸ שפר, עמנואל, הקלטות שפר, R-Left-1, עמ' 27-28; עדות דומה של אחיו: שפר, גדליה, הקלטות שפר, R-Right-2, עמ' 120. עמנואל התעורר בילדותו, בזיכרונותיו מספר על ניסיונות השתלבות ב'חדר'.

³⁹ מכתב של אשר ארליך אל הוועד הארצי באודסה, אכת, CD3-61568, 15.6.1908.

⁴⁰ המאירי, אלימלך (לעיל, הערה 19), עמ' 3.

⁴¹ שפר, גדליה, הקלטות שרפמן, CD6, עמ' 19.

⁴² שפר, גדליה, (לעיל, הערה 11), עמ' 120-121.

המורים לתלמידים הסוררים, העונשים הפיזיים בוטלו והיתה הרגשה של יותר חירות וחופש אשר נתנו אותותם בלימודים.⁴³

הקמת ה'חדר' בשלב מוקדם של הקמת המושבה, מעידה על האופי הדתי והארגון הקהילתי של המתיישבים. איחודו עם בית הספר שמומן בעיקר על ידי יק"א, מעיד על הקשיים הכלכליים של האכרים במושבה שלא יכלו להמשיך ולקיימו ואילצו אותם להגיע לפשרה עם המיעוט החופשי.

3.3.3 האופייני והמיוחד ל'חדר'.

האפיזודה הראשונה מעידה על זהות האכרים לא פחות מאשר על זהותו של המלמד, ועל ההשפעה שהיתה לדברים על בן האכר:

"באחד הערבים ישבו בביתנו אנשים רבים ודיברו על מחלתו של דר' הרצל ועל מלחמת רוסיה-יפן. והנה התבטא רבי יודל כי יצטער יותר על נפילת פורט ארתור מאשר על מותו של דר' הרצל.⁴⁴ גיסי מ. שולמן שהיה בין המתווכחים, קם מעם השולחן יצא מתרגש את הבית ועל יד הדלת החל לצעוק בצריחות היסטוריות, אשר הדהדו מקצה הרחוב עד משנהו. אנשים החלו מתאספים מכל הבתים. ורק את זאת ראיתי – כי אבא ואמא ז"ל תפסו את ר' יודל שהיה חוור כמת וסחבו אותו אל החצר. כי אנשי המקום בהתרגזותם עמדו לעשות בו כלה. כשאני מנסה לחשוב על דבקותם של הראשונים בשממה הא"י, עומדת בפני עיני התמונה עם ר' יודל. איך עמדו לבלעו חיים על כי פגע במשיח הציונות.⁴⁵

בזיכרון הבא מוצגת שיטת החינוך בעזרת מכות כשיטה שבשגרה. המכונות החקלאיות המוזנחות הן עדות למיקום ה'חדר', שהיה חלק מבית הכנסת שנפתח בביתו של אכר שעזב את המושבה.

"פני הרבי היו נשואות אל התלמידים המתפללים ומוראו היתה חריפה, ענישת המתפרעים היתה מכות סרגל על כף היד. בזמני ההפסקה ובימי החופש בעת שאין מורא הרבי עלינו, היינו מוציאים את כל המרץ במשחקים שונים בכלי העבודה שהתגוללו בחצר בית הכנסת ובזה חישלנו את הכוח הפיזי שבנו. הבנות וכן בני האכרים החילוניים, המשיכו ללמוד בבית הספר ולא פעם נאבקנו עימם וידנו היתה על העליונה.⁴⁶

בטיול, שהיה למרכיב קבוע בשיטת החינוך ב'חדר', שולבה הכרת הסביבה עם חיבור לסיפורי התנ"ך ולקיום המצוות.

"באחד הטיולים כשעברנו את הירדן מעל גשר שהתקין הצבא הבריטי על גבי סירות בקרבת ביתניה, הדגיש לנו הרבי: ילדים, הנה עומדות רגלינו בעבר הירדן המזרחי, חלקם של בני ראובן, גד וחצי המנשה, כמסופר בחומש. וחשנו שהננו ממש חלק משבטים אלה.

⁴³ המאירי, אלימלך (לעיל, הערה 19), עמ' 4.

⁴⁴ הרצל נפטר ב 3.7.1904, האירוע קרה זמן מה קודם..

⁴⁵ קוסטיצקי, מתתיהו (לעיל, הערה 15), עמ' 6.

⁴⁶ המאירי, אלימלך (לעיל, הערה 19), עמ' 4.

באחד מטיולנו נתקלנו בעגלה שקועה בבוקר. מיד זרז הרבי את כל התלמידים: זכות גדולה נתגלגלה לנו, לקיים מצוות "עזוב תעזוב" [חובת העזרה לזולת].⁴⁷ פשט קפוטתו, חפת שרווליו ויחד עם הילדים סייעו בחילוץ העגלה והבהמות לשמחת לב בעליה.

באחד הטיולים, כשחזרנו, היינו על ראש ההר, נראתה השמש בשקיעתה. עצר הרבי בילדים הגדולים, נאספו כולם לתפילת מנחה. ואילו לנו הקטנים ניתן להחזיק ברסני הבהמות. ומה רבו ההרפתקאות כשהסוסים והחמורים הרגישו בידי מי הם הופקדו.⁴⁸

עדות זו היא היחידה שנמצאה, והיא כוללת פרטים על מבנה ה'חדר' והרכבו. את חמשת הכיתות או הקבוצות שכנראה למדו בחדר האחד שהוקצה, לימדו שני מלמדים.

"אנו תלמידי ה'חדר', חולקנו למספר כיתות לפי הגיל כחמש במספר ובכל כיתה כשישה תלמידים. ברבות הימים, הרבי גופן שהיה ראשון המורים ב'חדר', חדל ללמד מפאת גילו ובמקומו נשלח רבי מירושלים בשם בן ציון שפירא. מורי ה'חדר', עם כל זה שלא השתלמו בהוראה, ידעו להקנות לתלמידים ידע בלימודים. בייחוד הצטיין בכך רבי משה פורוש. דרך הלימודים שלו השתלבה בצורת הצגה. בכל יום שישי עם תום הלימודים שולחנו לבתי ההורים לבחינת הידע שלנו מכל ימי השבוע. אגב, משכורתם היתה דלה."⁴⁹

המיוחד ל'חדר' ביבנאל היו תחומי התיפקוד שלו, הפיזי והתוכני. התלמידים יצאו לטיולים בסביבה, השתתפו במצוות מעשיות על ידי יישום מקומי של עזרה לאכר שעגלתו שקעה. כן נמצא פתיחות רבה לשיתוף כלל הציבור במושבה, ושילובו באירועים תרבותיים-חינוכיים בראשות המלמדים. במימון ה'חדר' השתתף ועד החינוך החרדי בירושלים, שגם דאג לשלוח מלמדים.⁵⁰

ה'חדר' היה ביטוי להמשך והרחבת זהותם הציונית-חרדית של משפחות האכרים ביבנאל באותה תקופה. מקום ה'חדר' במושבה העברית כחלק מתחילת היווצרות החינוך העברי כמעט ולא נחקר. עבודה זו מציגה את תמונת המוסד, תיפקודו ומעט נתונים שנתרו מזיכרונות בני האכרים שלמדו ב'חדר' ביבנאל.

3.4 השפעת בית הספר העברי ומוריו על בני האכרים

החינוך העברי כחלק מרכזי בתרבות היישוב, התקיים בסביבה בה המתיישבים החדשים לא יכלו לראות עצמם תלויים בתרבותה של החברה הערבית המקומית, או בתרבותם של השליטים. מוסדות תרבות אירופיים שהיו בעלי השפעה מצומצמת, יחד עם מעורבות שולית של פקידות הברון, העניקו אפשרויות בחירה למתיישבי יבנאל. האפשרויות והאילוצים של חברת האכרים במושבה היו ייחודיים לה, כאשר השגת מטרות החינוך היתה תלויה

⁴⁷ "כי תראה חמור שונאך רובץ תחת משאו, עזוב תעזוב עמו", שמות, כ"ג, 5.

⁴⁸ שפר, גדליה, (לעיל, הערה 11), עמ' 19.

⁴⁹ המאירי, אלימלך (לעיל, הערה 19), עמ' 4.

⁵⁰ מכתב של אלחנן אליוביץ אל ועד החינוך החרדי על השתתפותם במימון ה'חדר' ביבנאל, אצמ, תיק S2/643, 20.10.1918.

במחנכים ובמערכת בה היה האכר רק אחד מגורמי ההשפעה.⁵¹ תפקידי המורים במושבות התמקדו בעיצוב תרבות והענקת ביטוי סמלי לתחייה הלאומית, תוך יציקת תכנים חדשים לחגים, יחד עם מעורבות בעשייה הציבורית.⁵² תפקידם המרכזי התקיים בסביבת עימות בין ישן לחדש כפי שהעיד "אחד מן הנוער":

"הכניסה בעול העבודה עוד טרם סיום הלימודים והשפעת דור ההורים מגבילה את ההתפתחות. לכן כל כך משמעותי תפקיד המורים בחינוך בני המושבה."⁵³

3.4.1 המחנכים בבית הספר ביבנאל:

חלק מהמחנכים הטביעו חותם עמוק על תלמידיהם במושבה. דמותם וערכיהם שמורים בזיכרונות בני האכרים. ההשפעה נבעה בעיקר מאישיותו של המורה והרגשת השליחות שפעמה בו, ולא ממספר השנים בהן לימד במושבה. החותם שהותירו המחנכים ענתבי, פושינסקי, אורי וגלפמן למשל, חזק יותר מהרושם שהותירו קרון וברליני, ששרתו ביבנאל תקופות ארוכות יותר.

גישת המנהלים לתפקידם החינוכי מעבר להוראת המקצועות וניהול המוסד, כללה גם התייחסות רחבה לנושאים לאומיים, תרבותיים ולענייני המושבה. הציבור ביבנאל כמו גם המחנכים עצמם ראו במורה את נושא התרבות במושבה, לא רק בתור מורה לילדים, אלא גם כדוגמה אישית בהתנהגותו, וכמארגן בתחומי התרבות וההשכלה במושבה.

בין המחנכים שהשפיעו על בני האכרים במושבות הגליל התחתון, נמצא אשר ארליך "המורה ממסחה", שפעל רבות בגליל התחתון במגעיו עם מנהיגי המושבות, ובהתכנסויות מורים ביבנאל בראשי חודשים. על דרכו החינוכית, סיפר: "בשכבנו על ערמות הקש אשר בגרנות אנו ותלמידינו עמנו, היינו מרבים שיחה על הדברים החשובים לפי דעתנו: על עבודה עברית, על עבודה עצמית, על החיבה לנטיעות ולגידול בעלי חיים, על ההליכה בקומה זקופה ללא פחד מהשכנים הפראים וללא יראה מפני פקיד יק"א שמשלו אז בכיפה."⁵⁴

המחנך ענתבי הדגיש את הלאומיות כמטרה מרכזית בחינוך, תוך התחשבות במימד הצדק ששאב מאמונתו הדתית. ענתבי לקח חלק בחיי הציבור במושבה ונתן גם שיעורי ערב לנוער.⁵⁵ זלטנרייך בחן את דרכו החינוכית של ענתבי באמצעות יומנו, וסיכם: "תפיסתו

⁵¹ שביט, יעקב, תרבות ומצב קולטורי: קווי-יסוד להתפתחות התרבות העברית בתקופת העלייה השנייה, בתוך: ברטל, ישראל (עורך), העלייה השנייה מחקרים, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1997, עמ' 343-366, ההתייחסות בעמ' 354-355.

⁵² גל-און, מורן, 'טקס, חג וחגיגה – חגי ישראל, חגים לאומיים וחגיגות במושבות הגליל התחתון (1901-1947)', עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, 2007, עמ' 60-66.

⁵³ מיכאלי, בן-ציון מסג'רה, 'חנוך הנוער במושבות', בתוך: הנוער והארץ כרך א' חוברות א-ו, (1926-1927), עמ' 167-168. עוגן, יצחק (עורך), אשר היה, תל אביב: הוצאת המשפחה, 1959, עמ' 29.

⁵⁴ זלטנרייך, יאיר, 'יומן-מחנך-אדם: השתקפות עולמו של מורה גלילי ביומניו האישיים', דור לדור כ"ה (2005), עמ' 26-27; ענתבי יהודה אל ועד אגודת המורים, מציין את היותו מזכיר אגודת מלוה ביבנאל, מל, תיק 17-1-8-4-1908, 25.8.1908; ענתבי, יהודה, אל אגודת המורים, דוח בית הספר ובו מציין את שיעורי הערב לנוער והקראת עיתונים לציבור בשבתות, אח, תיק 501/ממ/1, 2.8.1909.

החינוכית כללה שלושה תחומים. הקניית ערכים, סיגול התנהגויות ועיצוב אישיות. את הראשון ביצע במלל, את השני במעשה ואת השלישי לא ידע כיצד להנחיל.⁵⁶

הלאומיות נחשבה בעיני ענתבי כמטרה חינוכית מרכזית. תפיסה זו התחברה למושגים של צדק, אך כמי ששאב את מושג הצדק ממקורות של אמונה דתית וראיה פשטנית, הוגדר הצדק של ענתבי במושגים מוחלטים: עם ישראל ראוי למדינה משלו בארצו הקדומה. כל מכשול בדרך אינו מוצדק. ההשקפה הלאומית של ענתבי היתה אופיינית לראיית היישוב את עצמו, ותאם לתחושת רבים שזו מחוייבות אישית לצורך השגת מטרות הלאום. מתוך גישה זו חי, פעל וחינך דורות תלמידים בגליל התחתון. כפי שיוצג לאורך סעיפי הפרק, העדויות של תלמידיו ביבנאל מעידות על השפעתו העמוקה וניתן לומר שענתבי הצליח גם בתחום זה. כרמי שהחליף את ענתבי, הושפע עמוקות מוילקומיץ, "שחינך לחיי עמל ועבודת האדמה. בייחוד לקחתי לדוגמא את הוראת החקלאות."⁵⁷ כרמי הקפיד לחנך לכיבוד הורים, למרות השתייכותו ל"פועל הצעיר" ותמיכתו בעבודה ושמירה עבריות.

קרן מנהל בית הספר ביבנאל, שימש גם כמפקח בתי הספר של יק"א בגליל התחתון. הוא נאבק בחינוך החרדי של ה'חדר' וטען שהתהווה גדולה וצריך להדגישה. ניתן לראות את גישתו החינוכית מתוך הדוח לשנת 1919: "נושאים חופשיים [חיבורים]: ביום שבת. הטיול אל הטחנה. ל"ג בעומר. נשף הילדים. רציחת קמל בשבת. כ' סיון [יום הרצל] בבית החולים. טיולנו לכפר תבור. החזיון באילניה". מודגשת עבודת האדמה בגן בית הספר. מהתנ"ך נלמדו נושאים נבחרים כמו: מפלת מצרים וחזון הבקעה, ובהיסטוריה מרד החשמונאים, יוסף בן מתתיהו ומרד בר כוכבא.⁵⁸

בתקופת פושינסקי כמנהל, כבר אוחדו ה'חדר' ובית הספר, דבר שחייב התאמת מורים לשילוב הרגיש בין שני הזרמים במושבה. פושינסקי ביקר התנהגות קיצונית של מורה חדש: "בבוא מורה חופשי הנה, יחשוב עצמו לנושא דגל התרבות, אפילו אם הוא בבחינת איסתרא בלגינא [כלי ריק], ואת חבריו יחשוב כקליפת השום, שהרי על כן חופשי הוא". הוא השתדל לקרב את הדעות, ובתקופתו זכה בית הספר "לכבוד והערצה" מההורים.⁵⁹ בדוח לשנת תרפ"ד ציין פושינסקי, שלימוד התנ"ך נעשה "כמעט בלי דילוגים" ובמחלקה ו' למדו על פה את היצירות "המתמיד" ו"אם יש את נפשך לדעת". הטיולים בסביבה והחגיגות בחגים הודגשו, ובסיום השנה "התוו המורים לגומרים את דרכם בעתיד, על החובות והזכויות שיש לכל תלמיד בוגר ביחס לעמו, לדתו, לארצו ולשפתו."⁶⁰ בולטת הגישה הלאומית, הכוללת את שלושת מרכיבי הגדרת לאום: טריטוריה שפה ומורשת משותפת.

⁵⁶ זלטנרייך, יאיר, שם, עמ' 27.

⁵⁷ כרמי, זאב, מחנך ודרכו, חיפה: הוצאת המחלקה לחינוך ולתרבות של עיריית חיפה, 1965, עמ' 150-157.

⁵⁸ קרון א. מנהל בית הספר ביבנאל, דוח לשנת תרע"ט, אצמ, תיק S2/528, 16.8.1919.

⁵⁹ פושינסקי, שלום, מנהל בית הספר ביבנאל אל מחלקת החינוך, דוח לשנת תרפ"ב, אצמ, תיק S2/387, 23.8.1923.

⁶⁰ פושינסקי, שלום, מנהל בית הספר ביבנאל אל מחלקת החינוך, דוח לשנת תרפ"ד, אצמ, תיק S2/494, 14.11.1924.

המנהל אורי התרשם מהאכרים אותם זכר בתור "חרושי העמל שספגו רוח תורה בילדותם וממשיכים להתעניין בספרות וחינוך".⁶¹ אורי השתדל להכניס את תוכנית הלימוד של בית הספר 'תחכמוני'. יחסיו הטובים עם התושבים והתערותו בחיי המושבה, הביאו לנישואי שתיים מבנותיו עם בני המקום.

גלפמן המשיך את הדגשת לימודי הקודש בבית הספר, מעבר לתוכנית מחלקת החינוך: "לפי המסורת בבית ספרנו ובהתאם לדרישות ולרוח הציבור במקום", ולמרות המודעות לחשיבות לימודי הטבע, לא תמיד נמצא המורה המתאים שיהיה "בעל מקצוע בלימודי הטבע ובחקלאות ממש".⁶² המנהל גלפמן זכה להערכה רבה בתקופת כהונתו, שנקטעה בעקבות אסון טביעת חמישה מתלמידיו, כשנסעו לכנס בדגניה. בדבריו עולה דבקו ביבנאל משך עשור בלי לבקש העברה למקום אחר. הורים ותושבים ביבנאל הוקירו את תרומתו הרבה לחינוך: "במסירות ובאמונה טיפל בילדים, בכל חום לבו מסור לבית הספר ולחניכיו" ותמכו בו בקשר לחקירת האסון: "דרישה זו וכל הנירגנות המתנהלת בקשר לזה במושבה, עשויה לעודד את אותם אנשים אשר ידם בסכסכנות ובשבילים זוהי הזדמנות נוחה לפגוע בבי"ה השנוא עליהם ובמנהלו".⁶³

יחזקאל ברליני שימש שנים ארוכות כמנהל בית הספר ביבנאל, ובסיום תפקידו זכה לשבחים מצד נציג החרדים בועד המפקח בבית הספר: "מר ברליני המנהל הקודם היה מורה טוב וגם בעל תורה ודעת, ובייחוד השתדל להוסיף בלימודי קודש וגם שמר על כבוד היהדות המסורתית".⁶⁴

על מאפייני בית הספר תחת ניהול יחזקאל ברליני, כתב המפקח גוטמן: "התלמידים עושים רושם נאה, בריאים בגופם, 'יסודיים' ו'אכריים'. יש לציין שלושה דברים, התפילה בבוקר, פתיחת מחלקה ט' לראשונה והקמת חדר טבע 'לזכר החמישה'. בקרתי בשיעור של מר ברליני קריאה ב'זוהר' של ביאליק, השיעור היה מסודר ומוכן יפה מראש".⁶⁵ שנתיים אחר כך מצא המפקח התקדמות בגינת בית הספר ובליומדי החקלאות והטבע. בשיעור מולדת בנושא הגשם, "התלמידים גילו בזה ידיעות טובות שבאו להם מתוך הסתכלות בטבע הקרוב".⁶⁶ שנה לאחר מכן ביקש ברליני ממחלקת החינוך מורה לטבע וחקלאות, בשנה שלאחריה הורגשה ירידה בבית הספר, הגינה הוזנחה, בוץ רב בכיתות ומחצית מהמורים

⁶¹ אורי, אברהם אבא, לילדי – פרקי זיכרונות, מעגן מיכאל: הוצאת המשפחה, 1979, עמ' 73.

⁶² גלפמן, י. מנהל בית הספר ביבנאל, דוח בית הספר לשנת תרצ"א, אצמ, תיק J17/579, 1.10.1931.

⁶³ עשרים אמהות ביבנאל אל מחלקת החינוך, אצמ, תיק J17/579, 1.12.1933; בן ששון, זלמן – ועד קק"ל יבנאל אל מחלקת החינוך, אצמ, תיק J17/579, 14.1.1934.

⁶⁴ אליוביץ, אלחנן, יבנאל, אל ראש המפקחים לבתי הספר הכלליים, א. ארנון, אצמ, תיק J17/5216, 16.7.1948.

⁶⁵ גוטמן י. מפקח, דוח בית הספר ביבנאל, אצמ, תיק J15/7574, 2.2.1939. המרכאות – במקור.

⁶⁶ גוטמן י. מפקח, דוח בית הספר ביבנאל, אצמ, תיק J17/5220, 27.2.1941.

ביקשו העברה. ירידת בית הספר היתה הרקע לבקשת המנהל להעבירו מיבנאל, "כשל כח הסבל, העניינים בבית הספר נעשים יגעים".⁶⁷

המנהל פלשנר הגיע ליבנאל בשלהי התקופה הנבדקת, שינה את צביון בית הספר, בניגוד לברליני, ששמר על הרוח המסורתית של בית הספר. "חלה ירידה גדולה בלימודי היהדות. לומדים תורה בדילוגים. וגרוע מזה: לאנגלית נותנים ארבע שעות בשבוע ולתורה, אשר עליה נאמר "כי הם חיינו ואורך ימינו" – רק שעה אחת."⁶⁸ יעקב בן שלום צאירי אב לארבעה, פנה למחלקת החינוך כי מפלים לרעה את ילדי התימנים, מוציאים אותם מבית הספר בגלל חוסר יכולתו לשלם עבורם:

"ביומן של הקרן הקיימת יש תמונה המראה על 100,000 תלמידים עברים מתחנכים במוסדות רשת החינוך של הועד הלאומי. הייתכן שבנינו לא יהיו בתוכם?"⁶⁹
לקראת סיום שרותו ביבנאל, ביקר אליוביץ נציג החרדים, את תיפקודו הניהולי והאישי של פלשנר:

"המנהל וגם המורה השני מבקרים את בית הכנסת רק בראש השנה וביום הכפורים. זה משפיע לרעה על התלמידים ועל הנוער. עלינו לבנות את ארצנו השבה בעזה"י [בעזרת השם יתברך] לתחייה, גם בחומריות וגם ברוחניות".⁷⁰

עד כאן על תיפקוד בית הספר, בעיקר מתוך יחס ההורים למנהלי בית הספר ותיפקודם. מכאן תיבדק מערכת החינוך דרך עיני תלמידיה, כדי לבחון את השפעתה עליהם. עד מלחמת העולם הראשונה התקיים מעבר של מורים בין מושבות הגליל, שהיה כמעט נפרד ממרכז היישוב וממושבות יהודה, כך שהשפעת המורים בגליל התרחבה מעבר למושבה אחת בזמן נתון. גם תנועת אוכלוסייה וקשרי משפחה, אפשרו מעבר ערכים והשפעה בין המושבות בגליל. מורי הגליל קיימו מסגרות דיון משותפות והתקיימו מפגשי תלמידים של מושבות הגליל התחתון.⁷¹

3.4.2 היחס במושבה למורים והשפעתם.

יצחק יליד ראש פינה שחלק ממשפחתו חי ביבנאל, התייחס להשפעת המורים הראשונים וילקומיץ, טורקניץ וקלר:

"קיבלנו חינוך טוב בבית הספר ותורה טובה, היו לנו מורים טובים. המורים חינוכו אותנו יפה וגם לעבודה חקלאית, לאהוב את הארץ, לאהוב את האדמה ולחיות "מתוך" האדמה. על

⁶⁷ ברליני י. מנהל בית הספר ביבנאל אל מחלקת החינוך, אצמ, תיק J17/6610, 13.10.1942; גבריאלי נ. מפקח, דוח בית הספר ביבנאל אצמ, תיק J17/5220, 7.1.1943; ברליני י. מנהל בית הספר ביבנאל אל מחלקת החינוך, בקשת העברה, אצמ, תיק J17/6610, 4/11/1943.

⁶⁸ אליוביץ, אלחנן אל מחלקת החינוך, בבקשה לקבל ליבנאל מורים דתיים "להלכה ולמעשה", אצמ, תיק J17/6610, 21.8.1946.

⁶⁹ צאירי, שלום בן יעקב, אל מחלקת החינוך, אצמ, תיק J17/6610, 29.12.1946.

⁷⁰ אליוביץ, אלחנן אל מחלקת החינוך, אצמ, תיק J17/5216, 16.7.1948.

⁷¹ על טיול איזורי להר תבור: אדלבוים, לאה, 'חג הפורים בכפר תבור (מסחה)', החרות, 7.4.1913; על כינוס מורי ותלמידי מושבות הגליל התחתון ביבנאל: שם, 'טבריה', דאר היום, 27.3.1923; על כינוס לזכר ארלוזורוב בדגניה, בו טבעו חמישה מילדי יבנאל: [ללא מחבר], '5 ילדים מיבנאל טבעו בירדן', הארץ, 9.10.1933.

יד בית הספר היה לנו גן ירקות. בימי שישי בערב ובשבת היו תלמידי בית הספר מתפללים בבית הספר, היה ספר תורה בבית הספר ולמדנו הפטרה.⁷²

על יחסם הקרוב והמעריך של אנשי יבנאל לענתבי בשעה שעבר לכפר תבור:

"כל אנשי המושבה זקנים וטף, שורה ארוכה של עגלות, רוכבים מלווים את המורה אשר כה אהב את המקום ואת אנשיו, ואשר כפלים החזירו לו אנשי העבודה ותלמידיו כבוד והערכה. המורה כרמי היה מעורב עם הישוב, אך לא כקודמו ענתבי. ענתבי השתדל להיות עם כלל ישראל, והמורה כרמי היה לו חוג מסוים."⁷³

ישראל בן לאנשי העלייה השנייה, ביטא בזיכרונותיו את המתח שהתקיים סביב בית הספר ביבנאל, בין הגישה המסורתית לבין החופשית. מורים שהצליחו לאחד את ההורים היו אלה שהלכו בשביל האמצע, ואילו המזוהים עם אחת הגישות בלבד, כמו גולני החופשי, יצרו מתחים ולא האריכו בכהונתם.⁷⁴

"תאמין לי, כל מה שאני יודע מהיהדות עד היום זה מה שלמדתי אז. ואחר כך זה בטל בעיקר בהשפעתו של המורה גולני – הוא היה אנטי-דתי מאוד. והאנטי דתיות שנטע בי אז, יוצאת עכשיו החוצה. התפיסה הבסיסית של ההורים, אנשי העלייה השנייה, שכל מה ששייך לגלות – פסול. מכאן שכל הספרות שנוצרה בגלות פסולה, כלומר לא משנה ולא תלמוד. אנחנו ממשיכי ישראל של תקופת הנביאים. נגמרה תקופת הנביאים – תהום עמוקה וארוכה עד שבאו אנשי העלייה השנייה ואנחנו מדלגים על התהום הזו. מכאן הדגש החזק שהדגישו את לימוד התנ"ך. על שפה זרה הס מלהזכיר. כשבאה המורה בת שבע חבס אשתו של לונץ, קם רעש גדול כשהיא ביקשה ללמד אותיות לטיניות. לאחר ויכוחים בועד החינוך של המושבה הוחלט שמותר ללמד אותיות לטיניות. שגמרנו את בית הספר ידענו חלק מהאותיות."⁷⁵

המודעות העצמית החזקה של אנשי העלייה השנייה מצאה ביטוי גם בדברי ישראל, שלא התייחס לעלייה הראשונה, או ששייך אותם לגולה "לתהום".

מנחם נולד בראש פינה ועבר בילדותו לכפר תבור. בבחרותו התיישב בבית גן, מספר בהערכה על ענתבי:

"המורה הראשון שאני זוכר שהיה בכפר תבור זה יוסף ויתקין קומרוב, והמוֹרֶה חנה בעלול. אחר כך היו עוד בן שבת, לוריא, גברת לולו. אחר בא גם המורה ארליך והיה המורה הכי אהוב על הילדים. אבל עונתבי [ענתבי] היה מעורה מאוד בקשר עם יחסים עם ערבים, הוא היה יודע טוב ערבית, אז הוא מילא תפקידים חשובים מאוד בזה. ארליך היה נלחם עם הערבים."⁷⁶

יחסו של ענתבי יליד המזרח לערבים, מאפיין גם את יחס האכרים: הכרה קרובה של התרבות המנהגים והשפה הערבית, בשילוב עם עמידה תקיפה בנושאים לאומיים

⁷² גרינברג, יצחק, זיכרונות, הקלטות שרפמן-בית אלון, עמ' 2, 7.

⁷³ קוסטיצקי, מתתיהו (לעיל, הערה 15), עמ' 18-18ב. במקור, הפסוק האחרון מחוק בקו.

⁷⁴ מכתב מאת המנהל שטרן אל ועד החינוך: "עלילות גולני הורסות את השלום המתייצב", אצמ S2/684, 19.12.1920.

⁷⁵ גפן, ישראל, הקלטות שרפמן, CD8, עמ' 5-6.

⁷⁶ הרשקוביץ, מנחם, הקלטות שרפמן, CD3, עמ' 46.

וביטחוניים, מתוך הבנה שצריך לחיות עם הערבים בהבנה והסכמה הדדית. ברבים מזכרונות בני האכרים, שחלקם מובאים בעבודה זו, מוזכרת דמותו והערכים אליהם חניך.

3.4.3 הלימודים בבית הספר הכפרי.

שפת ההוראה בהקמת בית הספר ביבנאל שנוסד על ידי יק"א, היתה עברית, ולמדו גם צרפתית וערבית⁷⁷. לימים נותרה הצרפתית רק בסיפור החותמת:

"היק"א או הפקידות של הנדיב, בנתה בכל ישוב בית ספר ודאגה לחבר מורים ופתחו בית ספר מעורב בנים ובנות. אני עוד מצאתי ספר אגדה, אגדה של ביאליק ורביניצקי. בחותמת בצד אחד מלמעלה יש "בית ספר יבנאל" ומלמטה בצרפתית "אקול ביבנאל".⁷⁸

על הרמוניה בין בית האכרים המסורתי לבית הספר ביבנאל ביחס לדת:

"היום התחיל בצורה כזו: כל הכיתות עמדו במסדרון הגדול בשורות, מכיתה א' עד כיתה ח'. לימים היו גם כיתה ט' וי' מספר שנים. והיו פותחים את היום בשירת: "אדון עולם אשר מלך". אחרי זה היו קוראים את פרק היום ואז היו נכנסים לכיתות, מתחילים בלימודים. עם הצילצול כל הכיתות היו מסתדרות בשורה ואחרי ששרים נכנסים לכיתות ללמוד. למעשה לא היה חינוך ממלכתי וחינוך ממלכתי דתי. אנחנו למדנו הרבה בנושא דת בצורה בריאה, בצורה פשוטה. לא מתוסכלים מהענין הזה. אהבנו ללמוד תנ"ך, היו לנו מורים נהדרים לתנ"ך. שהרב היה נותן שיעור בתנ"ך, זה היה ממש תענוג ללמוד. ומה גם שהורינו באמת היו שומרי דת ושומרי מסורת."⁷⁹

תרומת המורים לחינוך ולהשכלת הנוער:

"הנוהג בכפר היה שלמדו שיעורי ערב. המורה בכפר ידע שזו חובתו. היה בין התלמידים פער גילים די גדול, כל אחד הקשיב ולמד כפי יכולתו. קראנו בתנ"ך, למדנו ביאליק. בין הנוער היה לנו כל שבת מפגש, שיחה על ספרות, על העונה בחקלאות, או אירוע לאומי. לבית כנסת חדלנו ללכת. היו לנו שיעורי ערב, שיחות וטיולים משותפים."⁸⁰

יואל סיכם את תרומת בית הספר ביבנאל לעיצוב דמות בני המקום, בהציגו את מערכת החינוך ביבנאל כדוגמה נכונה למערכת החינוך בישראל. בית הספר ביבנאל שילב ערכי מסורת ועבודה, אימץ את הדת והדגיש את חשיבות ההתיישבות החקלאית.

"כל יום בבוקר היינו נכנסים ומתפללים ולומדים תורה. ועל בסיס ההסכם הזה [בין שני הפלגים במושבה], מאות מאות תלמידים בעשרות מחזורים שעברו בבית הספר ביבנאל, לא תמצא בהם אחד שלא יודע מה זה מסורת, שלא רואי במסורת, בלימוד התורה, בקריאת התנ"ך ובלימוד לימודי הקודש. ואין סתירה בין הדברים האלה ובין העבודה ותורת העבודה וההתיישבות. הסינטזה הזאת, היה בה כוח עצום, זה הכוח שליווה את ההורים שלנו וזה הכוח שליווה אותנו. המהלך הזה נמשך לאורך כל החמישים שנה, עד הקמת המדינה. וכשקמה המדינה, לו בן גוריון היה מקים אז את מערכת החינוך המשותפת כמו שנעשה בדגם היבנאלי הפשטני הזה, לא היינו קוצרים היום את האימה הזאת של הויכוח בין דתיים

⁷⁷ ארליך, דוח ציונים מבית הספר ביבנאל, אצמ, תיק J15/6521, 2.8.1907.

⁷⁸ שולמן, שמואל, הקלטות שרפמן, CD4, עמ' 13.

⁷⁹ קרמר, חיים, בית אלון, עמ' 4, קייץ 1986.

⁸⁰ שפר, גדליה, הקלטות שרפמן – בית אלון, עמ' 10-11.

וחילוניים. אני מבין למה אני יושב בארץ הזאת. אם לא נדע מאין אנו באים לא נדע לאן אנו הולכים. אין עם ואדם ללא עבר. אין עתיד בלא עבר.⁸¹

מסקנת המספר ברוח הרעיון המוכר שניסח יגאל אלון: "עם שאינו יודע את עברו, ההווה שלו דל ועתידו לוט בערפל". השילוב בין לימודים כלליים ברוח לאומית, לבין הכרת המסורת ולימודי דת, חינוך את בני יבנאל לציונות במיטבה, והניח בסיס להכרה וזהות לאומית ציונית. חינוך זה השפיע על תפקוד בני האכרים בשלבי חייהם המאוחרים יותר, כפי שיוצג בהמשך העבודה.

3.4.4 החינוך בתנאי המושבה בגליל.

מספר התלמידים הקטן ביבנאל הטיל מעמסה כספית גדולה על משפחות ההורים, והכריע בתהליך איחוד ה'חדר' ובית הספר. על שלב האיחוד בין ה'חדר' ובית הספר סיפרה שרה. טון דבריה מעיד על ההשתייכות החברתית של משפחתה:

"כשאנחנו הגענו ב 1919 היה ה'חדר' שבו למדו ילדי האדוקים הבנים. הבנות למדו בבית הספר. בבית הספר למדו שלושה או ארבעה בנים בסך הכל בכיתות היותר גדולות. לכיתה ב' היו יותר בנים כבר, כי הם באו מבית גן גם, שאר הבנים ב'רחוב התחתון' כולם למדו ב'חדר', לא בבית הספר. באותה שנה הגיעו להסכם שבית הספר יהיה מאוחד בין ה'חדר' ובין בית הספר הרגיל במושבה. והיה מוסכם ככה: שזה יהיה בית ספר בפקוח של בתי הספר הכלליים, שהמנהל יהיה אדם שומר מסורת ושילמדו לימודי יהדות כמו שלומדים בבית ספר של דתיים.⁸²

ביטוי נוסף למספר התלמידים הקטן היה צירוף מספר שנתונים לכתה אחת:

"בזמנים ההם הוציאו כל שנתיים כתה. מעלי גמרו ב[שנת] 21, אנחנו ב 24. היו אצלנו שלוש שנים הבדל, והיה הפרש של קרוב לארבע שנים בכתה אחת. אז היו שבע שנות לימוד, בחצי שנה אחרונה למדו יותר אלגברה. בבית הספר התיכון – היו [בודדים] במקוה ישראל, פרץ היה היחידי שסיים לימודי גימנסיה בירושלים.⁸³

ההערכה הכללית במושבה לדמות המורה ולהשכלה שהוא סוכנה, התבטאה גם בדרך הפנייה המכבדת וצירוף "אדון" לשם המורה. המורים גרו ביבנאל בסמוך לתלמידיהם וחלקם קרב את התלמידים והכניסם לביתו:

"כבוד גדול היה לבית הספר ולמורים. למורה לא קראו "מורי" אלא "אדון". כשהיינו מתכוננים למחזה, היתה הגננת או המורה מזמינה אותנו אליה הביתה כדי להתכונן. אני זוכר שבחצר של אדון קרון [המנהל] היה משק חי ואני זוכר שבבוקר היה מוציא את העדר ובערב היה עומד בחוץ ומחכה לשובן של הפרות.⁸⁴

⁸¹ צימרמן, יואל, תוכנית רדיו 'בית הורי' בעריכת רות בקי, 6.8.2001, עמ' 5. הסייפא לקוחה מדברי יגאל אלון: "עם שאיננו יודע את עברו – ההווה שלו דל, ועתידו לוט בערפל" – טכס שימור מבנים בראש פינה 1975.

⁸² צימרמן גריס, שרה, הקלטות שרפמן, CD5, עמ' 10.

⁸³ שפר, גדליה, הקלטות שרפמן – בית אלון, עמ' 7.

⁸⁴ אברמסון, טוביה, הקלטות שרפמן-בית אלון, עמ' 4-5, 4.1.1982. מורי מושבות הגליל קיימו משק עזר קטן: בשוד עדר מסחה נשדדו למורה ענתבי שתי פרות ושני חמורים: אצמ, תיק J15/6677.

זיכרונות תלמידי בית גן על הדרך הארוכה לבית הספר, אותה עשו מספר פעמים ביום, והחוויית המשותפת, עזרו לגיבושם לקבוצה נחושה שהתמודדה מול הקבוצה הגדולה של ילדי יבנאל:

"התלבשנו יפה, לקחנו סנדוויצ'ים וצעדנו לבית הספר הנמצא ביבנאל במרחק 1400 מטר מהבית. ההליכה לבית הספר היתה בשבילנו חוויה. בצהרים שבנו הביתה לאכול. כך שבילינו הרבה בדרך. הדרך היתה עשויה מעפר דק, בקיץ האדמה היתה חמה ככבשן, ומאחר שהלכנו יחפים רוב הזמן, האומנות שלנו היתה לקפוץ למקום קריר – אבנים, צמחים יבשים, או לרוץ. בחורף כל הדרך היתה מכוסה בבוצ עמוק, ואנחנו הילדים הקטנים היינו רוכבים עם אבא על הפירדה מכוסים בשק."⁸⁵

תנאיה הפיזיים של מושבה גלילית התבטאו גם בתקופת הלימודים, וניכרו באופי ותוכן הלימוד. הסביבה הגיאוגרפית של יבנאל השפיעה והשתקפה בחוויות הילדים: בלט יחס מסתייג מילדי "הרחוב התחתון" ההולכים ל'חדר', גימנסיה בירושלים – רק ליחיד סגולה, פרות בחצרו של מנהל בית הספר, צלצול הפעמון ברחוב, ובית גן הרחוקה עם דרך עפר או בוצ, המחברת אותה למושבה הגדולה יבנאל.

3.4.5 קשרי החינוך בגליל התחתון.

השפעת המורים הראשונים כללה את הלימוד והדיבור בעברית ב"ניב הגלילי" ב'בית' דגושה: "כפר תבור אומרים אנשי כפר תבור, אומרים אנשי ראש פינה, אומרים אנשי סג'רה קצת. מטולה. למה דווקא שם? תלוי אזה מורה היה באיזה מושבה. והמושבה שבה לימד המורה וילקומיץ או המורה אפשטיין, אלה מה שאני זוכר, החזיקו בבית הדגושה. אמרו אין [אות] בַת, יש נו ויש בַת."⁸⁶

יגאל אלון בן כפר תבור, כתב על השפעת המורה גרינקר בן יסוד המעלה, שהעניק חוויה ערכית בשילוב טיולים לאתרי הסביבה וסיפורי התנ"ך מימי אבותינו. הערבים וחקלאותם שימשו כדוגמה לצורת חיי אבותינו בארץ:

"נטע בנו אהבה עזה לתנ"ך ולטבע של ארץ התנ"ך. הוא היה מצעיד אותנו במרחבים הגדולים של צפון הארץ, ובהדרכתו נעשתה זו צעידה במרחביה של ההיסטוריה היהודית; את התנ"ך הוא ראה לא כספר מסתורין, אלא כספר של היסטוריה, של ערכי מוסר. מחפש היה סימוכין באקלים או אף בפרקטיקה של החקלאות הערבית. פרקים נבחרים בתלמוד הורנו מתוך הבלטת זיקתם אל הסביבה החיה והמוחשית של הארץ ועובדי האדמה."⁸⁷

הצטרפות ילדי חוות שרונה לבית הספר תרמה לגיוון חוויות התלמידים. לראשונה ראו ושמעו פטפון וחוו סידור תחבורה מיוחד:

"בית ספר היה עולה כטיול מאורגן ומסודר לשרונה לשמוע את הפטפון מנגן ולראות מה הוא מנגן. עצם העובדה שהאטרקציה הזו, חתיכת הברזל הזו מוציאה קולות, אז זה היתה

⁸⁵ שרפמן, אורי, בית גן – מאז ולתמיד, כפר תבור: שבתי גל-און, 2006, עמ' 63-61.

⁸⁶ לבקוב, חיימקה (לעיל, הערה 24), עמ' 16; על התפתחותו וירידתו של הניב הגלילי: בר-אדון, אהרן, "הניב הגלילי" ומבטאו – פרק בתולדות תחיית העברית בארץ-ישראל, קתדרה 24 (1982), עמ' 115-138.

⁸⁷ אלון, יגאל, בית אבי, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1974, עמ' 113.

חוויה אחת. עכשיו הילדים שלהם [ילדי שרונה] היו כל בוקר רוכבים שניים שניים על חמור. היו להם 4-5 חמורים והיו כעשרה ילדים. את החמורים היו קושרים אצל שמריה, ושמריה היה מבטיח בעיקרון להאכיל את החמורים, באחסון, באירוח מלא. ותמורת הכסף שלקח, החמורים היו הולכים ורזים מחודש לחודש.⁸⁸

טיול ילדי מושבות הגליל התחתון להר תבור נחקק בזיכרונות התלמידים כחוויה מעצימה. המפגש הנדיר של ילדי מושבות הגליל התחתון, שהיו מבודדות ביומיום, אירועי הדרך ועמידתו האיתנה של המורה ארליך בקטטה עם ילדי הערבים, היו מבוא לתחושות החזקות שחוו כאשר עלו על פסגת ההר. העמידה במסדר כמו-צבאי על במת ההר, ונאום המורה ענתבי, קישר את התלמידים להר בקשר אישי של מחויבות להמשכיות בת אלפיים שנה - היה זה שיא רוחני ורגשי.

"החליטו לעשות טיול משותף של כל ילדי הגליל התחתון לעלות על הר תבור. המורה ביבנאל באותה התקופה היה שמו ענתבי, איש חביב מאוד, יהודי שהיה מתלמידיו של אפשטיין המחנך והיה בעל שאר רוח, אותו דבר המורה ארליך. באו ילדי מנחמיה, לנו פה ביבנאל. מכאן למחרת בבוקר יצאנו כולנו כבר, ילדי מנחמיה וילדי יבנאל.

למחרת בבוקר השכם עלינו את הר תבור. עלינו על ראש ההר שם המנזרים. הסבירו המורים את הסביבה, את הכל. לבסוף ערכו מפקד. העמידו אותנו בשתי שורות ועמדה שורה ארוכה, כי ברוך השם כל המשפחות היו מרובות ילדים והמורה שלנו, של יבנאל, ענתבי, נעמד ככה, באמצע ובקול רם הוא שואל: ילדים, מי מכם יכול להסביר לי מה מרגיש הר תבור ברגע זה? אני מוכרח להגיד שרעד עבר, לפחות בי. אני חושב גם באחרים. כולנו היינו נדהמים כאילו מוכי הלם. הוא לא חיכה הרבה והוא אומר: הר תבור היום שומע אחרי אלפיים שנה את השפה העברית ואת הדבור רגלי גיבורי ישראל. מאז עד היום זה מהדהד עוד באוזני.⁸⁹

אחדים ממאפייני החידוש שיוחס להקמת בית הספר במושבות, כמו לימוד בעברית, לימודים כלליים וטיולי ראשי חודשים - התקיימו כחלק מהקניית הערכים העבריים כבר ב'חדר' ביבנאל. הקמת ה'חדר' ופעולתו בשני העשורים הראשונים של יבנאל, מעיד על אופי רוב האכרים שהיו חרדים, וייחסו חשיבות רבה ללימוד התנ"ך במקורו, לתפילה ולנוהגים המסורתיים. ה'חדר' הראשון החל לפעול בתנאים חלוציים, בקשיי מציאת מלמדים מתאימים ובמימון משפחות התלמידים. ה'חדר' השני פעל בסיוע זרם החינוך של "המזרחי". הלימוד בעברית כלל שני מקצועות של לימודי קודש וחמישה מקצועות של לימודים כלליים, בצד תפילות ופעילויות נוספות. בית ההורים ובית הכנסת היו המשך טבעי של הלימוד ב'חדר'. היחס למלמד האנטי ציוני, הטביע חותמו על הבנים. טיולי ראשי החודשים של תלמידי ה'חדר' ביבנאל ב"נחלת אבותינו", הקדימו את שילוב הטיול בעקבות התנ"ך של בית הספר. מרכזיות בית הספר כמוסד התרבותי ביבנאל, נבעה לא רק מבלעדיותו בתחום והיותו פיזית האולם הציבורי היחיד במושבה לאורך עשרות שנים, אלא גם מתרומת המורים בשטחי

⁸⁸ לבקוב, חיימקה (לעיל, הערה 24), עמ' 6.

⁸⁹ קוסטיצקי, מתתיהו (לעיל, הערה 10), עמ' 9.

החינוך והתרבות במושבה, בעיקר בלימודי ערב לנוער. ב'נוער' ביבנאל נכללו מסיימי בית הספר עד שנישאו, לכן יש לראות את שיעורי הערב כהעשרה נוספת וכהשלמת חינוכם של אותם בני אכרים שסיימו את לימודיהם הפורמאליים בגיל צעיר.⁹⁰

השפעת המורים הראשונים ניכרה שנים רבות לאחר מכן, בדיבור בניב הגלילי הייחודי לחלק מהמושבות. מפגש אלים עם ילדי הכפר הערבי וגבורת המורה, היו ביטוי מקומי ועכשווי לכיבוש פסגת הר תבור התנ"כי. כל אלה הם ביטויי הזמן והסביבה של מושבה הגלילית ותלמידיה – סביבה שאותה הנחילו המורים דרך טיולים כאמצעי לחיזוק הקשר לארץ אבותינו – ארצנו שלנו. ענתבי נחקק בזיכרון תלמידו כאשר דיבר בשמו של הר תבור השוקק ל"רגלי גיבורי ישראל".

3.5 חינוך בלתי פורמאלי ביבנאל

סעיף זה יתאר את מגוון העיסוקים והפעילויות מחוץ למסגרת הלימודים הרגילה בבית הספר. במונח "ילדים" נכלל תחום גילים החורג מגיל תלמידי בתי ספר יסודיים. לא כל הילדים סיימו שמונה שנות לימוד, וכל עוד נכללו במסגרת "הנוער", המשיכו בלימודי ערב. ילדים עסקו בפעילויות בוגרות כמו עבודה וביטחון, מעצם היותם שותפים למסכת חיי ישוב חקלאי קטן. לבני האכרים היה תפקיד במערכת הכלכלית בעזרה להורים בחצר ובשדה. יחד עם תפקודים אלו, חוו ילדי המושבה גם משחקים, פעילויות תרבות, סחיבות וטיולים, בדומה לילדים במקומות אחרים. גורמי מקום וזמן, אופי הישוב וזהות אנשיו, היוו מרכיבים ראשיים בקביעת מגוון הפעילויות שישקפו את מרכיבי החיים במושבה. סעיף זה סוקר תחומי פעילות ומהווה חוליית חיבור בין תקופת הילדות של בני האכרים ביבנאל, לבין תקופת הבחרות, בה הפכו למרכז העשייה פעילויות בתחום העבודה והביטחון.

חלק מהפעילויות היו הרחבה של הלימודים ונערכו בעזרת המורים. הכנת השיעורים נערכה בזמן הפנוי של התלמיד, בדרך כלל בסביבתו הפרטית ובמסגרת המשפחה. בחינתה כאחת מהפעילויות תתמוך ותשלים את זיכרונות בני האכרים לגבי מוסדות החינוך. פעילויות בתחום העבודה תוכלנה לייצג את האכרות של תקופת היישוב ותפקיד הילדים בתחומיה השונים. פעילויות הנובעות מהמבנה הגיאוגרפי, ומהרכב האוכלוסייה באזור, יוצגו בכמה פעילויות כמו טיולים, קשר עם יישובים שכנים והיחסים עם השכנים הערבים. כל פעילות מציגה קטעי מסכת חיים ממנה ניתן להרכיב את מכלול תפקוד בני האכרים ביבנאל בתקופת היישוב. בבדיקת זיכרונות בני האכרים נבחרו 150 נתונים שונים מתוך סיפוריהם, שחולקו ל- 13 קטגוריות ראשוניות, אליהן נבחרו 44 קטעי זיכרונות שקובצו לחמש קטגוריות-על. בסיכום

⁹⁰ לפי קרמר "מארבע עד ארבעים": קרמר, חיים (לעיל, הערה 79), עמ' 2; לפי יצחקי "חמש עשרה עד עשרים וחמש": יצחקי, שמואל, הקלטות שרפמן, CD5, עמ' 5.

הסעיף תיבדק מפת הפעילויות מתוך שתי קטגוריות סופיות, המתארות ומפרשות את אופי בני המושבה.

3.5.1 פעילויות בזמן הפנוי.

מקורות ארכיוניים מספקים מידע פורמאלי בעיקרו וכמעט ואינם מציעים מידע על שעות הפנאי. לעומתם זיכרונות בני האכרים כוללים שפע מידע על תיפקודם בזמן הפנוי מלימודים, ומעט מידע לגבי תוכן ואופי מסגרת הלימודים:

א. משחקים.

ב. הכנת שיעורים.

ג. שיעורי ערב.

ד. עיתונים והצגות.

ה. התארגנויות נוער.

א. משחקים.

בחינת משחקים ראשונים של תלמידים ביבנאל תגלה את העולם הפיזי והחינוכי בו גדלו בשנים הראשונות של המושבה.

המורה ענתבי השתמש במשחק כמכשיר חינוכי-אידיאולוגי. הוא שיבח את הילדים הערבים "אנשי הטבע" המחוברים לעבודת האדמה, ושלל את פרנסות האויר של יהודי הגולה. תוך כדי משחקי הילדות עולה תמונת המושבה הקטנה, ילד יכול לרוץ לכל אורכה "בנשימה אחת" והרחוב היחיד עדיין מלא בשיחי סידריה קוצניים.

"לרוץ בנשימה אחת עד קצה הרחוב למטה והיות והרחוב היה משובש עם סידריות ושבילים מפותלים ביניהן, היתה מידה גדולה של חכמה לחשב את הדרך הקצרה. ראינו שני נערים מ'עם הארץ' [ערבים] שמשחקים במשחק החורש. הנערים סידרו להם מחרשה מיניאטורית אחד מהם הוא בבחינת סוס מושך במחרשה והשני החורש, צועק ימינה שמאלה. ענתבי התחיל לשבח את אנשי הטבע שהנה משחקם הוא חקלאי ולא כדוגמת המשחקים שילדי ישראל משחקים: במשקולות, במסחר ובחליפין."⁹¹

בזיכרון הבא מזוהים 18 משחקים שונים של תלמידי המושבה. מהם עשרה מהווים ביטוי לחיי הטבע והמושבה החקלאית בגליל של אותם הימים.

"הילדים היו משחקים בואדי שרונה שבקייץ היתה בו זרימה קבועה של מים. בנינו סכרים ובבריכות היינו מתפלשים במים ובבוץ. היינו לוקחים את החמור [של הסניטר] בגניבה ורוכבים עליו לפי תור. לעיתים היינו מביאים אליו אתון והחמור היה משתולל. משחקי הילדות היו מגוונים: ארבע תחנות, בלורות, דודס, נחשיות בכוורות דבורים, מלחמות על רגל אחת, בוקס, סיורה גרנדה [סיבוב שרשרת ילדים], איסוף ביצי ציפורים, תחרויות עם חישובי גלגלים, איסוף דומים מהסידריות, תפיסת דגים בואדי שרונה בקייץ, גינות בית

⁹¹ קוסטיצקי, מתתיהו (לעיל, הערה 15), עמ' 3, 15.

הספר, מלחמות באבנים, מטקות, כדורסל, אתלטיקה, הליכה כל שבת לארטושה [מקום נביעה וברכה], אכילת פרי תות, קטיף סברס ופרי הדודאים.⁹²

הסביבה החקלאית הציעה מגוון אפשרויות משחק, אבל יש קסם בעיר הגדולה, הרחוקה. בילויים שגרתיים בחיק הטבע, איסוף ביצי ציפורים והתפלשות בבז, מעומתים מול ביקור נדיר ומרשים של "ילדה מתל אביב".

"אם בא ילד מחוץ לעיר, מחוץ למושבה הוא היה מביא לנו המון חוויות. אותו דבר כשאנחנו היינו פעם ביובל נוסעים. וכשנסעתי פעם ראשונה לתל אביב, זו היתה בשבילי חוויה גדולה. ראיתי משהו כזה שלא שיערתי. הייתי בת שבע או שמונה. תל אביב, עיר גדולה כזו. באתי הביתה עם המון רשמים."⁹³

ב. הכנת שיעורים.

אלה ביטויים לאווירה מימי מלחמת העולם הראשונה, שילוב לימודים וחקלאות, כאשר הכנת השיעורים לא תמיד במקום הראשון:

"ומאחר שלא היו גם גפרורים השתדלו לשמור על גחלים או על הרמץ בטבון ובמוצאי שבת היו כמעט כולם רצים אל האופה לקחת גחלים לוחשות מהתנור שהיה משתדל לשמור עליהם ליום ראשון ולכל ימות השבוע. שלהבת הפתילה היתה מרקדת בלילה ומטילה צללים ארוכים ואף אורה קטן היה וקשה היה להכין שיעורים לאורה ולא אחת הייתי בוחרת לקרוא בחוץ לאור הירח מאשר לאור הפתילה."⁹⁴

"היה לנו כרם-ענבים, ואבא היה בונה סוכה ליד עץ האקליפטוס גבוה, שם היינו יושבים לשמור, להכין את השיעורים; חברים, תמיד היינו זוללים ענבים, עולים לסוכה – כד מים קרים תמיד היה לנו שם, קוראים ספר, משחקים. פרץ בא – שיחכה עד שאגמור את השיעורים."⁹⁵

"[אחרי הלימודים] עושים כדור מסמרטוטים, מתחילים לשחק כדורגל על הגורן עד שמתחיל להחשיך. באים הביתה, כבר אין כוח, צריכים לשבת לעשות את השיעורים. אתה כבר עם המצח על השולחן וכל המשפחה עליך: נו, תגיד מה כתוב פה ושם, "דלי, דלי – סל, סל". והסבא היה היה אומר: מה אתם מענים את הילד?"⁹⁶

הכנת השיעורים לאור הירח מאירה את אורח-החיים בשנות מלחמת העולם הראשונה, כאשר הארץ היתה מנותקת, האכרים עניים ואפילו גפרור היה קשה להשיג. השאלה מה קודם – הכנת שיעורים או משחקים, היתה שאלה שליוותה תלמידים בכל הזמנים, וגם את בני האכרים ביבנאל.

ג. שיעורי ערב.

הפסקת הלימודים המוקדמת בסיום כיתה ז' או ח', הניעה את הנוער להשלים את השכלתו בשיעורי ערב שנתנו המורים, בדרך כלל בהתנדבות. שיעורי הערב ריכזו את כל הנוער

⁹² שרפמן, אורי (לעיל, הערה 85), עמ' 20; 55.

⁹³ בן צור, ראובני, שושנה, הקלטות שרפמן, CD4, עמ' 5-6.

⁹⁴ אלמוג, לאה, אוסף שפר, עמ' 7.

⁹⁵ שפר, גדליה (לעיל, הערה 11), עמ' 70.

⁹⁶ לבקוב, חיימקה, הקלטות ממט-אוסף שפר, עמ' יג.

במושבה, מאחר ולא היו כמעט חלופות לזמן הפנוי ושעורי הערב היו למפגש חברתי. האליטה המקומית כללה מורים רופאים ופועלים, שימשה כסוכנת תרבות עברית רחבה. "רוב רובו של הנוער לאחר גומרו את בית הספר היסודי במקום, לא המשיך ללמוד. אפשר להגיד שאחוז קטן מאוד אולי ארבעה חמישה אחוז היו ממשיכים את הלימודים, כי בית ספר תיכוני בסביבה לא היה. בתקופת החורף שהיא גם התקופה הנוחה ביותר לפעולה, התקיימו שיעורי ערב. לפחות שני שיעורים בשבוע, זה היה בעיקר בנושא תנ"ך ספרות ידיעת הארץ. השיעורים היו ניתנים על ידי המורים שהיו במקום, והיו מרכזים את כל הנוער שהיה נמצא במקום. וכשאני אומר כל הנוער, זה ציבור מגוון מאוד. זה מנערים בני 15 שזה עכשיו גמרו את בית הספר ועד בחורים בני 20-25 שהיו כבר הרבה שנים לאחר גמור בית הספר."⁹⁷

שמואל שהתפתח והיה לפעיל תרבות מקומי ביבנאל, וחיימקה שהתקדם והיה לאיש ביטחון בשירות המדינה, תיארו את שעורי הערב כמרכז פעילות וחוויה לבני המושבה. הראשון בגישה עניינית והשני ברוח נוסטלגית.

"אני חושב שאת מיטב ידיעותי, מבחינת ידיעות, לא מבחינת חינוך, מיטב ידיעותי קיבלתי בכלל אחרי בית ספר. כשהייתי כבר עובד, חורש כל היום עם הסוסות עם המחרשה. בערב אתה אין לך מה לעשות – למועדון. במועדון היו ערב ערב שיעורים. חוגים, וזה נתנו המורים. מה שאני קיבלתי על ביאליק, על טשרניחובסקי, על זלמן שניאור, על פרץ, שלום אש, שלום עליכם מהמורה גלפמן – אין היום."⁹⁸

הדגשת תרומת מורי בית הספר לתרבות במושבה, ובמפגן הדרת השפעת מלמדי 'החדר', משקפת את עמדת הרדיקלים ומבטאת את המרקם החברתי שנוצר במושבה בין האכרים אנשי העלייה השנייה, לבין המורים ומיטב הפועלים ביבנאל. הם שיצרו את "הגרעין התרבותי של המושבה":

"המורים והרופאים שימשו האבן השואבת או הדמויות החינוכיות והתרבותיות של המושבה. במשך שנים המשיכו להזכיר מורים של ימים ימימה של בית הספר, לא של ה'חדר'. כמו אדון קרון שהיה מורה במושבה, כמו את האדון כרמי ופירחה אשתו, שבימי העלייה השנייה ביתם היה בית ועד לחכמים במושבה. וכל שוחר דעת התרכז סביב המורים. המורים היו אחראים לספרייה, המורים נתנו שיעורים לנוער במושבה. ומיטב הפועלים שהיו במושבה שהיו אנשי תרבות, יחד יצרו את הגרעין [עם] הרדיקלים ואנשי העלייה השנייה שהיו במושבות, יצרו את הגרעין התרבותי של המושבה."⁹⁹

שעורי הערב לנוער המושבה איפשרו לא רק השלמת ההשכלה והרחבת האופקים, אלא גם מרחב פעילות חברתי יחיד במושבה, והתחלת יצירת תרבות-מקומית, נושא שייבחן להלן.

ד. עיתונים והצגות.

תמימות התלמידים והזדהותם עם גיבורי המחזה הקרינו על הקהל המקומי, שהשתתף בחווית ההכנות להצגה, בהצגה עצמה ובסיפורים עליה.

⁹⁷ יצחקי, שמואל (לעיל, הערה 90), עמ' 5.
⁹⁸ לבקוב, חיימקה (לעיל, הערה 96), עמ' 84-85.
⁹⁹ גריס צימרמן, שרה (לעיל, הערה 82), עמ' 15.

"זוכר אני באחת ההצגות היה אחד הילדים משחק איזה תפקיד של גיבור והיה עליו להקריא: "לוטשה לוטשה חרב". תוך כדי התרגשות, הפליט קללה בערבית. כולנו הסמקנו, אך המורה ענתבי ניגש אליו בהבעת שמחה: הנה כעת נראה שנכנסת לתפקיד בצורה טבעית ביותר."¹⁰⁰

שמואל פעיל התרבות, סיפר מניסיונו האישי על יצירת ביטויים ראשונים לתרבות הנוער המקומית ביבנאל. הציטוט מאחד העלונים הוא השריד היחיד שנמצא, העיד על תוכן עיתוני הנוער שפורסמו ונקראו בערבי התרבות. לדמותו של מוישה זלמן, שהיה פעיל בארגון הנוער ביבנאל יוקדש דיון נרחב בהמשך.

"חייבים היינו לספק את הצרכים התיאטרליים של המקום בכוחות עצמיים, ועשינו זאת על ידי הצגת הצגות פעמיים שלוש בשנה. מצאתי ביקורת על הצגה: "ביקורת על ההצגה 'טוס הזהב'. זה זמן רב שלא ראתה יבנאל קהל כה גדול. הכרטיסים שהוכנו למכירה לא הספיקו. וחלק גדול מהקהל היה מוכרח להיכנס בלי כרטיסים. הסדר באולם היה למופת וכל הספסלים יצאו שלמים. רבים מבין השחקנים שתקו מרוב אומנות. אטה'לה, שושנה שיינוק, היתה יפה עד להפליא, וצמותיה הגיעו עד לרצפה. אביצ'ה הוא מוישה זלמן ומזיגת התה שלו היתה נקודת הגובה של ההצגה. המסך עלה וירד באופן נפלא. יש הסוברים שזה היה מסמר ההצגה. אגב, כדאי להרחיב את הדיבור על מסך זה הנחשב לאחד משבעת פלאי תבל, זה המסך היחידי בכל הגליל, ומצטיין בתור יצירה אומנותית. עד היום לא עלה ביד החוקרים להגדיר את צבעו הנכון. רק המגן דוד שעליו, היה כנראה בזמן מן הזמנים כחול."¹⁰¹

מנחם לונץ למד בסמינר בירושלים, שם הושפע והצטרף בחשאי ללח". מתוך עמדת מיעוט נחוש ונרדף, ביטא את ביקורתו על חוסר נקיטת עמדה של הנוער.

"בעיתון בעל פה של הנוער, אז הוא [מנחם לונץ] כתב פעם חיבור על הנושא הזה, והוא אמר שהנוער שלנו נמצא בתוך איזה מן כדור קסמים שהוא לא יודע מה הוא רוצה. היה יכוח גדול על זה. כל אחד אמר, באצ"ל, הוא באצ"ל. ענו לו ביום שישי השני, היה עלון כל שבוע."¹⁰²

בנוסף להצגות התקיימו גם הרצאות, ערבי תרבות והוכנו עיתונים. התחלות אלה של תרבות נוער מקומית, שימשו כאפיקי קשר והזדהות של בני האכרים ביבנאל עם עולם תרבות יהודי כללי רחב. החברותא של הפעילות איחדה שכבה רב גילית, שמצאה בהתכנסויות ובפעילות כר לביטויים אישיים, לדיון רציני וגם לביקורת בהומור. ה. התארגנויות נוער.

מתתיהו אחד מהבנים הבכורים של יבנאל, היה עד ושותף להתחלות בתחומים רבים. עדותו על התארגנות הנוער לאחר מלחמת העולם הראשונה, מפורטת וכמעט יחידה מסוגה: "בינתיים גדל נוער במושבות הגליל אמון עלי עבודה והחלו להתארגן לאגודות נוער שמטרתן חיי חברה, לימודים ופגישות משותפות. אציין את המאווים ותפיסת העולם [של

¹⁰⁰ קוסטיצקי, מתתיהו (לעיל, הערה 15), עמ' 14.

¹⁰¹ יצחקי, שמואל (לעיל, הערה 90), עמ' 6.

¹⁰² ברקאי, חיים, הקלטות שרפמן, CD7, עמ' 16.

אגודת 'האכר הצעיר' בתוכנית המשקית: ליער את הרי הגליל, למצוא לבני האכרים המתבגרים שדה האחזות בחקלאות במקום [לקבל משק]. לפתח את ענפי המשק. בתוכנית החברתית-תרבותית: הקניית השכלה נוספת לבני המושבות, הקמת מסגרת ספורטיבית, בעיקר בהתחרות רכיבה וקליעה, ימי עיון בחקלאות. נבחרו ועדים מקומיים וועד כללי, אבל כל התוכניות נמוגו.¹⁰³

עקרונות ההתארגנות ביטאו את אופי בני המושבות בגליל שראו בחקלאות עיקר בחייהם, כמו גם העניין שגילו ברכיבה וקליעה למטרה. ההתארגנות אמורה היתה למלא גם את החסר בחייהם, כמו פעילות חברתית תרבותית ואפשרות להקמת משק משלהם "במקום". כישלון ההתארגנות ביטא את חולשת קבוצת בני המושבות בגליל, מושבות שנתמכו בעיקר על ידי הפיק"א, שלא סייעה למטרות בני האכרים.

"בדעות הפוליטיות רובה של יבנאל היה נוטה לתנועת העבודה, היו בודדים שהיה להם גישה לציונים הכלליים והיו עוד יותר בודדים שהיו עם הרביזיוניסטים. אם היו שישים או שבעים ב'נוער העובד', אז היו חמישה או שישה שהלכו עם בית"ר. 'אירגון הנוער הגליל', כן. היתה 'התאחדות האכרים בגליל' אז אצלנו היה גם נוער וועד נבחר זה לא היה קשור לשום מפלגה."¹⁰⁴

ההשתייכות המפלגתית של אנשי יבנאל וצעיריה מבטאת את הנטייה הטבעית של בני המקום לעמידה תקיפה ואקטיבית שציינה את ארגוני "הפורשים", מול קבלת מרות הנהגת הישוב שהיתה בהשפעת תנועת העבודה, ודגלה בהבלגה ומתינות. לתנועת בית"ר היתה השפעה גדולה במושבות הגליל העליון, המרוחקות מהמרכז, כמו משמר הירדן וראש פינה. למרות שיבנאל תמכה ברובה בתנועת העבודה, בני האכרים הקימו סניף בית"ר במושבה והוא פעל זמן מה.¹⁰⁵

"היו אז בית"רים, והיו הולכים ברחוב עם חולצות חומות ושרים: שתי גדות לירדן. אני ושמואל יצחקי וכולם. אני זוכר שבא אז ז'בוטינסקי ארצה, והכניסו את הבית"רים ליבנאל. לא כל הנוער, חלק גדול היה."¹⁰⁶

ביבנאל היה סניף קטן של 'בני בנימין' ופעילות נסתרת של לח"י. חלק מבני המושבה הצטרפו לקיבוצים בסביבה כמו שדה נחום וגשר בהשפעת חברים ממקוה ישראל, או בהשפעת קבוצות הכשרה שהתגוררו במושבה.

"משנת 1930 כשגמרתי את 'מקוה ישראל' הייתי בתל אביב. הגעתי למסקנה שאני צריך למצוא לי משהו יותר מכדורגל, ספרים ובחורות. אז אני התחלתי לחפש את תנועת הנוער. הייתי ב'נוער העובד', הייתי ב'מחנות העולים' עד שהגעתי ל'שומר הצעיר' שאז היו להם הבחורות הכי יפות."¹⁰⁷

¹⁰³ קוסטיצקי, מתתיהו (לעיל, הערה 15), עמ' 35-36.

¹⁰⁴ לבקוב, חיימקה (לעיל, הערה 96), עמ' 140-141.

¹⁰⁵ על נשף ל"ג בעומר הבית"רי ביבנאל: משה [סגל], 'בית"ר ביבנאל', דאר היום, 3.6.1930.

¹⁰⁶ ליפשיץ, מוישלה (לעיל, הערה 23), עמ' 23-24.

¹⁰⁷ יפה, אברהם, הקלטות ממוט, עמ' 409-410.

תנועות הנוער המעיטו לפעול במושבות בגלל מיעוט הילדים ובגלל נטיית הפוליטית.. למושבות בגליל לא היתה מוטיבציה לפתח פעילות של הנוער המקומי, והפעילות המקוטעת של 'הנוער העובד', בית"ר וגם סניף 'הפועל' ביבנאל היתה תלויה ביוזמה ויוזמים מקומיים. חולשה זו מבטאת צד נוסף בהעדר עורף מוסדי ארצי למושבות הגליל.

3.5.2 השפעת הסביבה על בני המושבה:

א. עריכת טיולים.

ב. תעלולי סחיבות.

ג. מפגשים עם ערבים.

א. עריכת טיולים.

הטיול היה מרכיב הנאה ובילוי מרכזי בכל הגילים, החל מינקות, עם ההורים, דרך טיולי הכרת הסביבה והמולדת עם המורים, וכלה במסעות התבגרות והעצמה ביטחונית בגיל הנעורים. הזיכרון הבא מתחיל בטיולים עם אבי המספר ומסתיים בטיוליו עם ילדיו שלו. ניתן להבין כי הטיולים בסביבה נקבעו כמסורת העוברת מדור לדור, במשפחת אכרים החיה באותו מקום.

הטיול היה מרכיב חשוב בבית הספר הכפרי, שמטרתו הכשרת אכרים נאורים בחינוך מעשי, לפי משנתו הסדורה של המורה וילקומיץ מראש פינה.¹⁰⁸ גישתו השפיעה על אופי טיולי בתי הספר במושבות הגליל, כפי שעלה מזיכרונות התלמידים.

"זוכר אני את ראשית הטיולים שלנו: יום אביב, שבת, כנראה אחרי הגשמים – הכל ירוק, וכל המשפחה: אבא, אמא וכל הילדים יוצאים מהבית, עולים למעלה, הולכים בדרך לצדי המושבה, מאחרי הגנים; עולים למעלה להסתכל – כל-כך יפה! ואבא מחזיק אותי על כתפיו למעלה, מטיילים. השמש כל-כך טובה, הכל ירוק, כל-כך יפה. ההר ירוק, יפה – כולו עטוף פרחים: כחולים, אדומים, כל הצבעים. לבי היה מושך אותי אל ההר תמיד. כשהתחלתי להכיר יותר את ההרים, התחלתי להרחיק יותר בטיולים. אהבתי מאד את הטיולים אפילו בקיץ כשהיו קוצים וזה לא נוח. לאחר שנים הייתי לוקח אתכם, הילדים. גם כן הייתם הולכים, עולים להר."¹⁰⁹

יגאל אלון תיאר את הטיול כמבוא לקשר נפשי עמוק עם הארץ שצפונותיה ההיסטוריות התגלו בהסברי המורים ובאמצעות החוויה החושית של ראיית מבנה עתיק ומישוש עפר. "בעבותות עזים נקשרתי אל נופי ילדות אלה. מרבה הייתי לסייר בסביבה אם ברגל ואם ברכיבה, תחילה על גבי אתון ולימים על סוסה, לפעמים בחברותא, אך לרוב לבדי. טיולים רבים ערכתי במסגרת בית הספר בהדרכת מורי, שהיו בקיאים בתולדותיה של ארץ-ישראל, בצומח ובחי שבה. דפים מסיפורי התנ"ך וההיסטוריה של תקופת הקנאים, מימי מסעי הצלב ותקופת האיסלם היו לובשים מוחשיות של מבנים, עפר ואבן."¹¹⁰

¹⁰⁸ פראוור, אהוד, דרכו של הטיול לידיעת הארץ תרמ"ח – תרע"ח, עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית, 1992, עמ' 86-88.

¹⁰⁹ שפר, גדליה, הקלטות שפר, A-Right, עמ' 51-52.

¹¹⁰ אלון, יגאל (לעיל, הערה 87), עמ' 30.

בסיפור הבא נשמעת שירת-ציון מפי התלמידים, שירי עזוז וגבורה. למושבות הגליל התחתון צמוד השם העברי לשם הערבי הראשון, וכך מוצגים אופי וזהות הסביבה על תושביה בראשית המאה העשרים. החינוך בימי הטיולים בסביבה גיבש את בני האכרים בגליל, והפך לחוויה עמוקה שהדיה התנגנו בזיכרון המספר.¹¹¹

"טיולי ילדי המושבות מבתי הספר היו בעבר מועדות לאותן מושבות פיק"א הקרובות: מנחמיה, מלחמיה בלעז, יבנאל, ימָה בלעז, כנרת המושבה, מצפה, כפר תבור, מסחה ואילניה, סג'רה ועד לעיר טבריה. יצאנו ושירי ציון בפינו, כגון: "שאו ציונה נס ודגל" וכו'. יש והטיול היה ברגל ויש על גבי עגלות. הכניסה ליעד היתה מלווה בשירי לכת כגון "צעוד, צעוד, אל תכשול ומעוד. נלך, נלך, בשיר נלך". האווירה היתה לבבית וחברית וליכדה אותנו למשפחה אחת גדולה, משפחת האכרים."¹¹²

הטיולים נערכו תחילה בסביבה הקרובה וככל שהתבגרו – התרחב תחום הטיול עד שכלל את רוב מרחבי הארץ, ועימו התרחבו אופקי הנוער. באחד הטיולים הלכה קבוצה רגלית מהכנרת לים המלח. הטיול הרחיב את הידע המעשי, תרם להבניית תודעה לאומית ולגיבוש חברתי.

"מה זה טיולים? באותם השנים [1921-1929] השלמנו את הסיבוב הראשון, את קו האופק שלנו וראינו מה שיש מצד שני לחדתה או לסירין [כפרי הערבים שעל ההר], והגענו לאום זריד [בהר מעל יבנאל, כיום: מצפה אלות]. הגענו למאורעות 1929, בגרנו קצת היינו קשרים, היינו כבר 'הגנה', ידענו מה זה נשק. זה כבר לא היו טיולים זה היו סיורים, זה כבר סיורים מגמתיים, מכוונים, אז ידענו מה שמחכה לנו בעתיד, אנחנו צריכים להכיר גם אזורים שהיום הם לא שלנו."¹¹³

נופי סביבת המושבה הקרובים והרחוקים יותר, היו כר טיולים מגיל הינקות ועד הבגרות. טיולי משפחות, יחידים, כיתות בית ספר וחבורות בני אכרים עם נשק. בטיולים אלו הכירו היטב בני המושבה את החי והצומח ואת השכנים בשדה, בהר ומעבר לו.

ב. תעלולי סחיבות.

דרך מעשי הסחיבה, מוצגים מאפייני מושבה חקלאית. לאבטיחים הגנובים יש טעם טוב יותר. החברותא מסתכנת בקיצוץ מחלפות הנוי של הגמלים, או בפריצה למטמוני הפרי האסור בבית הקירור היחיד של המושבה.

"הובלת משאות החל מפרודוקטים, בדים, מצרכים כמו נפט הכל היה על גמלים. אנחנו בתור ילדים חיכינו במושבה שיביאו כבר. גמל כזה היה בא עם חרוזים ועם פעמונים [קישוטי הגמל]. זה היה אחד ממעשי הקונדסות שלנו. היינו גונבים מהפעמונים. היינו לוקחים סכינים, חותכים את הפעמונים, את הצמר את החרוזים. יש חבר'ה שעד היום יש להם מחסן של קישוטי גמלים."¹¹⁴

¹¹¹ שירים דומים נמצאים במחברת שירים של התלמידה רבקה פיינשטיין מראש פינה משנת תרע"ח. החוברת ניתנה לילדי בית ספר יהודי בצידון, שם נמצאה בשנת 1982. באדיבות תמר עמר.

¹¹² המאירי, אלימלך (לעיל, הערה 19), עמ' 8.

¹¹³ מוקדי, עמוס, הקלטות שרפמן, CD8, עמ' 6.

¹¹⁴ לבקוב, חיימקה (לעיל, הערה 96), עמ' 103-104.

מעשי הקונדס של הנוער התבצעו במושבה עצמה וגם בסביבה החקלאית, שהציעה מגוון פירות. השלל הובא לגורן ששימש גם כמרחב ציבורי פתוח לילדים, ללא השגחת מבוגרים.

"כשהיינו בני 13-14 אני זוכר שעשינו מערות בערימות הקש, היינו עושים מערות כאלה וסוגרים את הילדות איתנו בפנים. בלילות הלכנו לסחוב אבטיחים, בתקופת הגורן המקשאות היו סביב הגרנות, את "השלל" הבאנו לערימה ואכלנו. גם ענבים היינו סוחבים ואוכלים על הערימה. אני זוכר שהיו באות אלינו אורחות, לרזניק היתה משפחה במטולה והיו שם שתי בנות, האחת ידעה לשיר יפה ולימדה אותנו כמה שירים."¹¹⁵

ביצוע הסחיבה מבית הקירור אומץ על ידי שני מספרים, כנראה בגלל החשיבות החברתית שהיתה לו בעיני קבוצת בני האכרים, בתקופת התגבשות זהותם כמתבגרים, כהתרסה נגד סמכות המבוגרים, ובמיוחד ההנאה על חשבון בעלי שמחות נכבדים שניהנו בהנהלת המושבה.

"באותם ימים [1939] במחלבה של יבנאל היה בית קירור לפירות וזרעי תפוחי אדמה. בביקורנו שם הסתבר שמאחסנים בחדר הקירור פירות מכל הסוגים והחלטנו לטעום מהם ויהי מה. לאחר שלמדתי לפתוח את המנעול באמצעות כל מני טריקים, נכנסנו מדי פעם לטעום מהפירות. חדר הקירור הכיל גם משקאות שהכינו לאירועים שונים ואלה שנשארו לאחר השמחות. ולכן היה המקום "אבן שואבת" על מנת לקיים את הפסוק: "ואכלת ושבעת ובכליך לא תשים."¹¹⁶

ג. מפגשים עם ערבים.

"שמואל [אח המספר] היה קצת פראי, בדיוק בזמן הגורן הוא נעלם ולא ידעו לאן הוא נעלם מבית הספר, ואנחנו יצאנו לחפש אותו חשבנו אולי הוא הלך לואדי. מכל הצדדים אנחנו מחפשים ושמואל איננו. אחד השומרים היה ישראל גלעדי. הוא רוכב על הסוסה וניגש לאימא שלי ואומר לה: "את יודעת אל תדאגי, אני חושש מאוד שמא הילד אצל הבדואים". הם רכבו לבדואים תחת פורייה ומה הם רואים? כמה ילדים עם הגמלים ושמואל רוכב על גמל, היה בן שש בן שבע היה. אחר כך הם שאלו אותו איך הגעת? אתה הרי לא יודע ערבית וזה. הוא אומר: אני רציתי לראות מה זה בדואים, מה יש? אני ראיתי את האוהלים שלהם הלכתי מבית הספר ישר לשמה."¹¹⁷

השכנים הבדואים עוררו את סקרנות הילד הקטן, בהמשך הסיפור תואר האירוח והכיבודים להם זכה במאהל במדרונות הבקעה. לילד הגדול יותר היו ילדי הערבים מורים לטבע. ובאותו הקשר של הטבע השופע באביב, מוסיף פרץ הסבר למושג הערבי 'רביעה', שהוא עונת האביב, ותרם משל ערבי המלמד סבלנות, המודגמת על עולם הרועים.

"מה שזכור לי עוד מתקופת הילדות, איך למדנו משכנינו הערבים, שלמעשה הם היו המורים הטבעיים שלנו. הם לימדו אותנו לנצל את יתרונות הטבע או יותר נכון, מה שהטבע מעניק בחינם. למדנו מהם איך להיות ניזונים מהירקות שהיו מצויים בשפע בעונה שבפיהם נקרא

¹¹⁵ אברמסון, טוביה, הקלטות שרפמן-שלומית, CD1, עמ' 32-33.

¹¹⁶ שרפמן, אורי (לעיל, הערה 85), עמ' 53.

¹¹⁷ המאירי, אברהם, הקלטות שרפמן, CD5, עמ' 24-25.

הַבְּיָעָה. ובכן לא רק הצאן והבקר נהנו מזה, אלא גם אנחנו, פשוטו כמשמעו למדנו להנות מהעונה הזו.¹¹⁸

לרוב הילדים היה מגע קרוב עם הערבים, פרט לילדי הרדיקלים. מבחינתם הערבים הם 'אחרים' ואינם בני שיח. מפגשי הילדות עם השכנים עדיין אפשרו קשרים ללא עוינות, מצב שילך וישתנה בהשפעת התחזקות הלאומיות, ובמקביל התבגרות בני האכרים.

"הילדים שלנו לא דיברו בכלל ערבית. וכתוצאה מזה שבחצרות שלנו לא היו חראתים לילדים שלנו לא היתה גרענת בכלל. בזמן שלילדים של הרחוב התחתון שבו גרו חראתים היתה גרענת, דבר שהיה מאוד מקובל במושבות הגליל באותן השנים. נוסף לכך, הם היו אדוקים ואנחנו היינו חופשיים. היו מוציאים את הפרות לרעייה, הרועה היה ערבי ביבנאל. אינני זוכרת ולו גם שנה אחת שבה היה יהודי. אבל שאר העבודות היו נעשות על ידי יהודים. המגע היחידי עם ערביות היה, כשהיו קונים אצלם, אלה שבאו מחדתה או מעולם היו קונים אצלם סברס, היו קונים אצלם תאנים."¹¹⁹

הערבים בסיפורי שעשועי הילדות מעוררים יותר סקרנות מאשר חששות, הם ילדי השדה. מהם למדו בני המושבה את חוכמת הטבע והשימוש בצמחי הבר.

3.5.3 השתתפות התלמידים בעבודה:

א. עבודה עם ההורים.

ב. עבודת ילדים.

ג. עבודה בגורן.

א. עבודה עם ההורים.

הבנים נילוו לרוב לעבודות אבותיהם והבנות עזרו לאמהותיהן. מגבלותיו של ילד עיוור צמצמו את יכולתו לצאת לעבודה בשדה, והוא תיאר את עזרתו בעבודות החצר של אמו. תוך כך עולה תפקוד אשת האכר, שכלל בנוסף לעבודות הבית ואת הטיפול בילדים וגידולם, גם טיפול במשק החי שבחצר, אפיית לחם בטבון והכנת תוצרת מעודפי החלב.

"כשעברנו ליבנאל והיתה חצר סגורה, היתה שולחת אותי לאסוף ביצים, להביא לה קמח. היתה שואלת: אתה יודע איפה הקמח, אתה תוכל להביא? אתה יודע איפה הנפה, אתה תוכל לנפות? והייתי אומר לה: כן. והיתה נותנת לי שאעשה את זה ואת ההוא. שאקח את קדרת החלב ואצוק אותה לשקית ואתלה אותה בטבון. הייתי הולך ללול, שמעתי שתרנגולת קופצת באבוס והייתי מביא יותר ביצים."¹²⁰

בן האכר משקף את הקשיים של האכר הגלילי תוך הזדהות והשתתפות הבנים בהתמודדות מול השכנים הערבים בשמירה על הרכוש שנמצא במרחבי הסביבה, בלי לוותר על קצהו של שדה.

"עוד בהיותי בגן הילדים נלוויתי לעיתים קרובות אל אבי כשהיה יוצא לשדה. ראיתיו בשיחו ושיגו עם הערבים, וגם בקטטותיו עימם. לא פעם הייתי עד ראייה להתנגשויות –

¹¹⁸ ביידיץ, פרץ, הקלטות שרפמן, CD6, עמ' 13.

¹¹⁹ צימרמן גריס, שרה (לעיל, הערה 82), עמ' 8.

¹²⁰ שפר, עמנואל (לעיל, הערה 38), עמ' 29.

התנגשויות פיסיות ממש, תוך שימוש בתכסיסי האבקות עם ערבים שהסיגו את גבולו, או עם רועה צאן שהעז לשלח כמה עיזים אל פאת שדהו. באחת מקטטותיו הקשות שהייתי עד ראייה להן בהיותי ילד קטן, כל השתתפותי בה הסתכמה בניסיון שלא עלה יפה לידות אבן בשני הערבים שאבי נאבק איתם.¹²¹

רבה חשיבות הגשם בעיתו לאכר, והאכר המסורתי התפלל לגשם. כך אימץ בנו את טכס התפילה לגשם, כהשתתפות והגשמת תפילת אביו. השתתפות הבנים בפעילויות העבודה של האכרים היתה חלק מהחניכה להמשכיות וסיגול ערכי ההורים.

"אבי היה נוהג להתפלל את תפילת הגשם. הגשם באותם הימים קבע את חיי האכרים. אני זוכר שראיתי את אבי לוקח טלית ומתפלל. אני עשיתי בדיוק כמוהו – יום אחד אמצע החורף לא ירדו גשמים. לקחתי סדין גדול התעטפתי יצאתי לחצר והתחלתי להתפלל. בחצר שלנו היו פרות ופרדות, אווזים, ברווזים ותרנגולות, כלב וחתולים. אני באמצע החצר עומד מתנדנד ומתפלל והתחילה מהומה גדולה."¹²²

האכר היבנאלי חנך את בניו לעבודה מגיל צעיר, הם התלוו אליו בחצר, בהכנות ליציאה לשדה ובעבודותיו בשדה ובגורן. במרחבי השדה ובין ערימות הגורן התנהלה רוב הפעילות החקלאית, שם מרכז העשייה, ושם מפגשים עם הטבע ועם הערבים.

ב. עבודת ילדים.

"הארבה כיסה ביום בהיר אחד את עין השמש וירד לשכון בכל הסביבה. כדי לסלק את הביצים חרשו את השדות והיינו מלקטים שקים מלאים ביצי ארבה והיינו נותנים אותם לעופות או קוברים באדמה. גויסו גם כל ילדי בית הספר למלחמת מצווה זו."¹²³

מגיל צעיר הוטלו על בן האכר תפקידים בהתאם ליכולתו, הן כביטוי לצורך הכלכלי של האכרות המחייב השתתפות כל בני המשפחה בעבודה, והן כשלבים לעצמאות הנער. בעבודות הזקוקות לעובדים רבים הצטרף המרכיב החברתי לצורך המעשי.

"תקופת הקטיף וקילוף השקדים הם זכורים לי בתור תקופה מעניינת של ימי ילדותי, שהיינו ממש עוזרים כפי שמקווים מנוער שבא לחיות בחקלאות ולעבוד בחקלאות. היינו יושבים ומקלפים במשך שבועות וחודשים את השקדים האלו, מכוונות קילוף לא היו אז. וזה היה מקור לחיי חברה אפילו -פעם מקבלים עזרה משכן ומקלפים אצלנו, לאחר שבוע אצל השכן השני - ולתוצרת של עבודה, פרי האדמה."¹²⁴

בן האכר ידע מגיל צעיר שהוא שותף בעבודה, זהו אופי האכרות במושבה. רוב עבודת הילדים היתה עבודה פשוטה, לעיתים רב הסבל בביצועה, ורק חברת ילדים המבילים שעות יחד יכלה לפוגג את השעמום.

"הטבק נמשך כל הקיץ רק הקטיף. זה מין דבר כזה שאתה הולך עם ארגז או קופסה ואתה עובר בין השורות. אתה רואה עלה צהוב, אתה קוטף אותו. היינו מספיקים לפני בית ספר לעשות איזה ארגז'ק, אחר כך לבוא להתרחץ, לרוץ לבית ספר. כל בית ספר הסריח כמו

¹²¹ אלון, יגאל, (לעיל, הערה 87), עמ' 71.

¹²² סזונוב, אלקנה, הקלטות שרפמן-שולמית, CD1, עמ' 9.

¹²³ אלמוג, לאה (לעיל, הערה 94), עמ' 9.

¹²⁴ בידדן, פריץ (לעיל, הערה 118), עמ' 11.

מחששת. גומרים ת'בית ספר רצים הביתה אוכלים, נחים קצת ואז מתחילים להשחיל. בקצה החוט היו מלבישים מחט ואתה משחיל כל עלה פרסונאלית. והשיבה הזו וההשחלה של החוטים. כל המשפחה זה כולם, גם האורחים.¹²⁵

שעות העבודה המתמשכות יצרו הווי וחברותא בין הילדים העובדים. בקטע הבא מתחילת שנות הארבעים מתואר קטיף המלפפונים כבילוי וכתחרות עליזה בין המבוגרים לילדיהם. "לילדים ולנערים היה חלק נכבד באסיף המלפפונים. בשעות לפני הצהרים היינו חובשים את ספסל הלימודים ובשעות אחרי הצהרים היינו פושטים בחלקות [ההשקיה] ומסייעים באסיף פרי המלפפון. אחת ההנאות מהעבודה המפרכת היתה התחרות בין הילדים למבוגרים."¹²⁶

העבודה העונתית בחקלאות במושבה, חייבה ריכוז כוח אדם גדול לתקופות האסיף והטיפול בתוצרת החקלאית. אכרי הגליל נעזרו בילדיהם לעבודות אלו, ובית הספר התאים עצמו לעונות האסיף.¹²⁷ הילדים הציגו את הגידולים עתירי העבודה ביבנאל, שקדים, טבק, ירקות וגם את המלחמה בארבה אחד מהמזיקים הגדולים ליבול.

ג. עבודה בגורן.

"אנחנו על המורג, מסתובבים על הטרָקה [בערבית: השכבה הנדושה] עם המורג ויושבים על פח נפט. לפנות ערב ככה רוח קלילה מסתובבת ואנחנו מסתובבים ומאיצים בפרידות שירוצו. כל החכמה היא שלא ליפול. ואחר כך ערמות התבואה והגורן איך היו יוצאים בבוקר השכם, השכם, לאסוף את התבואה מהארטושה לעשות רז'ידה [הובלת תבואה משדה מסוים]. והיתה ירידה והיו סוגרים גלגל וכל פעולה כזאת היה פלא הטכניקה."¹²⁸

הגורן כסדנת התבגרות. הגורן ריכזה את שיא הפעילות החקלאית של אכרות הפלחה במושבות הגליל. הילדים היו שותפים בעזרה לפי גילם. תוך כך קלטו את מורכבות העבודות השונות, שדרשו מיומנויות וניסיון.

"כשקוצרים את התבואה, מובילים לגורן, מתחילים לדוש. אז היו דשים במורג. כשכבר הכל נדוש, מתחילים לזרות. לזרות ברוח. אז היינו מתאמנים בזה, זה שניפה את הניפוי הראשון אתה יכול לתת זריקה וניקלט הכל לתוך השני שמנפה. אנחנו הילדים התאמנו יפה. אבא שלי צחק ואמר: תראו את הילדים, תראו איך שהילדים משחקים. אבל מה, כשזה כבד, כשאתה כבר לא יכול יותר להניע את הקלשון, אתה מתקדם הלאה. החיטה היותר נקייה נשארת ואז שופכים את זה לאדם שני שהוא מנפה ואתה בעצמך שוקע בחיטה."¹²⁹

בני הנוער כמו הילדים, בילו שעות לילה מרתקות, וערימות התבואה הרגישו לא רק מורגים, אלא גם עינוגים אחרים.

¹²⁵ לבקוב, חיימקה (לעיל, הערה 24), עמ' 12-13.

¹²⁶ קוסטיצקי להיס, זיוה, אוסף שפר, עמ' 2.

¹²⁷ כרמי, זאב, מנהל בית הספר ביבנאל, דוח לשנת תרפ"ג, אח בס 424 4.149/17; פושינסקי, שלום, מנהל בית הספר ביבנאל אל מועצת הפועלים, אצמ S2/494, 12.3.1924.

¹²⁸ גפן, ישראל (לעיל, הערה 75), עמ' 2.

¹²⁹ שפר, גדליה, הקלטות שפר, TRACK1, עמ' 56-57.

"הגורן היתה חוויה מיוחדת במינה, אני עדיין מתגעגע לימים ההם. זה היה מקום הבילוי שלנו עוד כילדים קטנים כשרצנו אחרי המורג בזמן הדייש. וכאשר התבגרנו בילינו לילות ארוכים עם הבחורות בשירה. על הגורן היינו שרים שיר של ירמיהו רוזנצוויג, השיר והמנגינה חוברו על ידו:

"השמעתם מעשיה, בליל לבנה,
סיפר על הגורן בחור לבחורה,
לאור הכוכבים התלחשו הצעירים
על הגורן בליל לבנה.
נצנצו העיניים ונצמדו השפתיים
על הגורן בליל לבנה"¹³⁰

הגורן הפך למרכז החיים במושבה למשך חודשי הקיץ הארוכים. בימים עבדו בגורן ובילילות המבוגרים שמרו ואף ישנו, ואילו בני הנוער בילו בין ועל ערימות התבואה. הרבה חוויות הקשורות בגורן מינקות עד בגרות זכורות לבני האכרים, שחזרו והעלו נשכחות על הגורן שהיה ואיננו עוד.

3.5.4 הביטחון ותלמידי בית הספר:

א. מעורבות בביטחון המושבה.

ב. מלחמות ילדי המושבות.

א. מעורבות בביטחון המושבה.

החשיפה לעימותים עם הערבים ואף למעשי רצח, כבר מגיל צעיר, נטעה בלב הילדים את ההכרה בצורך בהגנה. ההורים עודדו את הילדים לקחת חלק בביטחון בהתאם לגילם.

"כשבנו את הרפת שלנו ב 1924 את הרפת המודרנית הראשונה, חפרו שם בור גדול. שאלתי כמו כל ילד את אבא מה פתאום דוב יפה חופר אצלנו? אמרתי לשמואליק: מה, אנחנו לא יודעים מה זה?! בטח יהיה פה מחסן נשק. במאורעות 29 כבר היינו גדולים וכבר הייתי בן 10-12, פתחו את המחסן הזה, לא חשוב שכולו היה מלא מים וכל עשרות אלפי הכדורים היו רקובים. אבל ידענו שאוספים נשק. אחר כך אני זוכר בתור ילד, היה לאבא רובה בסליק. מאחורי הוילון היה פח מסויד בדיוק כמו הקיר ובפח הזה נפתח פתח והיה שם רובה אנגלי. זה לא היה הרובה הראשון שראיתי. אבא נתן לי לדרוך אותו ולהכניס כדור."¹³¹

התגייסות המבוגרים והעיסוק וההשקעה בנושאי הביטחון לא נסתרה מעיני הילדים, וחזקה את נחישותם במאבקהם עם ילדי הערבים. הניסיון שצברו במאבקים כילדים, שימש בסיס לתפקוד פעיל ויזם שלהם בעתיד.

"בינינו לבין הילדים הערבים התפתח גם כן יחס של חברות ויחס של הכרות אבל מהיום הראשון אני זוכר שהיו, מאבק, נגיד. בין הגדולים אולי הבעיות הכלכליות קירבו אותם יותר. בין הילדים היה, בא נקרא לזה מאבקים רצופים. הם היו מקנטרים אותנו ואומרים:

¹³⁰ אברמסון, טוביה (לעיל, הערה 115), עמ' 17, 32.

¹³¹ מוקדי, עמוס (לעיל, הערה 113), עמ' 10.

דין מוחמד בסייף. והיינו עונים להם: דין יהוד בל-גרוד [דת מוחמד בחרב. דת היהודים ברובה]. וזה היה מדיבורים לקטטות באבנים.¹³²

לעיתים ניצלו ההורים את המראה התמים של ילדה כדי להעביר ידיעות סודיות בסליק נייד. המספרת היא בת המוכתר של המושבה.

"אחי דוד ז"ל שהיה בן חמש היה נוהג להתלוות אל החבר'ה באימוניהם הנסתרים בנשק ובזריקת רימונים. תוך כדי לימודים היינו מועסקים גם בענייני ארגון 'ההגנה'. ביבנאל התקיים קורס ארצי למפקדים. עד שיום אחד יבנאל הוצפה בחיילים (כלניות) שהקיפו את המחנה. במסווה של העברת חלב למחנה צוידנו יונתן ואני בכדי חלב, למעשה תיבות דואר ניידות. אני זוכרת היטב את החרדה והפחד שהתלווה לזה, אך בהופיעי בפני החיילים הצלחתי להעמיד פנים של ילדה תמימה."¹³³

היחסים עם השכנים הערבים ידעו קירבה ושיתופי פעולה ביומיום, ומתח בעקבות מעשי שוד או רצח במושבה. בני המושבה נחשפו לשינויים במערכות היחסים האלה. הצורך בהגנה ובשמירת המושבה מיומה הראשון, הפך לחיוני יותר לעת מאורעות, וילדים ובמיוחד נערים, השתתפו כיכולתם בתפקידי עזר לשומרים ועד לנשיאה בעול הביטחון בבחרותם. ב. מלחמות ילדי המושבות.

מלחמות הילדים שהעסיקו קבוצות גדולות לאורך שנים, והיו מעין פרוזדור להשתתפותם ההולכת ומעמיקה בביטחון המושבה, ביטאו את אחד ממאפייני החיים במושבה הגלילית. יבנאל כמו שאר מושבות הגליל, נוסדה באזור ספר ובו כפרי ערבים ומאהלי בדואים. החיים בקרבתם חייבו כל מושבה להתארגן לשמירה באופן קבוע ולהגנה בתקופות של מתח. תיפקוד הילדים מבטא הזדהות והטמעת הביטחון כמרכיב מרכזי בזהותם. משך יובל שנים פעלו שתי המושבות יבנאל ובית גן לחוד, כאשר יבנאל הגדולה והמרכזית. המלחמות בין ילדי שתי המושבות ביטאו גם את יחסי המושבות.

"עזוב בחייך, יבנאלים לא בני אדם. אנחנו היינו מושבה קטנה, נכון? והם היו מושבה גדולה נכון, אנחנו [ילדי בית גן] תמיד דפקנו אותם. למה? למה אנחנו היינו חברמנים, אנחנו היינו כמו שהיינו מעטים ככה היינו מאוחדים. כלומר כשהעניין הגיע למאבקים בין מושבתיים. הם אומנם רבים וגם יותר גדולים מאתנו, אבל אצלנו היו ממזרים [פיקחים]. היה מחנה מצד זה ומחנה מצד זה ויאללה. הם טוענים שהם היו מנצחים אותנו אבל האמת שהם רמאים. הם היו רמאים גדולים, אברהם ניסנבוים בא על סוסה ויוסף אנוש בא על פרד ובאו לחמו עם הפספוסים האלה מבית גן, מה יכולנו לעשות? לקחו שבויים."¹³⁴

ישראל שהיה מנהיג ילדי בית גן, תיאר את מלחמות הילדים מצד המיעוט הנחוש, והאשים את היריב בחוסר הגינות ובעליונות ה"ציד". הקטע הבא מזיכרונות בן יבנאל, מציג באופן אובייקטיבי את היריב ואת היררכיית הלוחמים ותפקידיהם.

¹³² מוקדי, עמוס (לעיל, הערה 113), עמ' 2, 8.

¹³³ קוסטיצקי להים (לעיל, הערה 126), עמ' 5-6.

¹³⁴ גפן, ישראל (לעיל, הערה 75), עמ' 11-12.

"היות שהבית ספר היה ביבנאל, והביתגנים באו [ללמוד בו], כמובן, כדרכם של ילדים הראינו עליונות. אבל הביתגנים לזכותם צריך להגיד, לא ראו את עצמם פרובינציה של יבנאל והמלחמות בינינו, צריך להודות שהם יזמו, להוכיח שוויון. ניתן להם את הכבוד שהם חשבו אפילו על עליונות אבל לפחות שוויון הם דרשו בצדק. אני זוכר שהיה אברהם ניסנבויס, אברהם יפה עוד היה מהצעירים יותר, ניהלו את המצעד היבנאלי, וניסנבויס בא רכוב על הסוסה האדומה ואת צבאות בית גן ניהל ישראל גופן. זה היה נושא אחד שהטביע את חותמו עלינו."¹³⁵

חיימקה לבקוב מילדי בית גן שהוזכר קודם סקר את פרטי הקרב ואמצעי הפירוטכניקה שנלוותה למהלכים הטקטיים. חיימקה שהיה ידוע כמספר סיפורים, טיבל את דבריו בביטויים תנ"כיים כמו "וכל העם לפניהם", "ואני עבדך".

"עכשיו המלחמות בין היבנאלים ובין הביתגנים זה היה מלחמה מתוכננת. זה היה הגיל של אברהם יפה של ישראל גופן של אלה. אגב זה הגיע לעשיית סולחה עם הוועד. אני חושב שהיתה לזה השפעה של הקרב האחרון של בדואים. פשיטה של שבט בדואי על משנהו לשדוד צאן ואת הבקר ואת הגמלים. אני חושב שהקרב האחרון היה בשדות יבנאל בין [שבטי] הסידייה ובין ההאנדי. ביניהם לבין עצמם.

ועוד מתקוטטים עם הרגלים, הופיעו בריצה הרוכבים ועשו עיקוף דרך חרלפ נכנסו בעורף. היו להם 10-15 פרשים וכל העם לפניהם והם התחילו לתקוף את בית גן מאחור. מתוכנן. משני הצדדים בעת ובמועד אחד. והסימן? עשן, סמרטוט עשן. ואלה התחילו להיכנס לרחוב והביתגנים עומדים בפתח. ואבנים לפה ואבנים לשם והרגלים לא יכולים להיכנס. והם [היבנאלים] פרצו לרחוב והתחילו להניס את הקהל. ואני עבדך, עם עוד איזה שלושה ארבעה קטנים – לשבי. והם הכינו מכלאה. איפה המכלאה? ברפת של ניסנבויס. ברפת היתה עלייה ואנחנו יושבים למעלה ברפת, שבויים."¹³⁶

אברהם יפה וחיימקה לבקוב שהיו לבעלי מקצוע צבאיים וקצינים בכירים, החלו את הקריירה הביטחונית שלהם באותם עימותי ילדים ביבנאל. אברהם יפה שהוזכר כאחד ממנהיגי הלוחמים, תיאר את ההיררכיה החברתית של מושבות הגליל התחתון כפי שהשתקפה בהערכתו את ילדיהן. היבנאלים, לדבריו, הם קבוצת העילית הרוחשת בוז זילזול לאחרים.

"היתה איבת עולם בין יבנאל לבית גן. הילדים של יבנאל חשבו את עצמם למלכים, אדוני בית הספר. לא רצו לסבול את זה שהפרחים האלה, המסכנים האלה מבית גן – הם ירגישו את עצמם אותו דבר. אנחנו היינו מנהלים קרבות באבנים כמו עם הילדים הערבים. בסופו של דבר היינו נכנסים לכתה ולומדים יחד. אני חושב שהיה משהו שאנחנו היבנאלים היינו מתייחסים – יבנאל היתה עיר ואם. איך שאנחנו זילזלנו במסחאוים. מסחאווי אצלנו זה היה תת-אנוש. וזה מתבטא במלחמות ומשמה אני זוכר את חיימקה [לבקוב]. בשנים האחרונות חיימקה הצליח לנטוע בתודעה שלנו שהם תמיד היו מנצחים באבנים, במכות, הבית גנים. למעשה אני מנהל את הסכסוך גם היום."¹³⁷

¹³⁵ מוקדי, עמוס (לעיל, הערה 113), עמ' 2.

¹³⁶ לבקוב, חיימקה (לעיל, הערה 24), עמ' 8.

¹³⁷ יפה, אברהם (לעיל, הערה 107), עמ' 409. כמו רוב ההקלטות, גם הקלטה זו נערכה עשרות שנים לאחר האירוע המתואר.

משחקי מלחמה של ילדים משקפים את עולם המבוגרים. המשחק נערך במרחב בו מתנסים הילדים ורוכשים מיומנויות בוגרות, על מנת להכשיר עצמם להתמודדות עם העולם הפיזי והנפשי באמצעות טכס חניכה שהילדים קובעים את חוקיו.¹³⁸

ניתוח פעילויות הילדים בזמן הפנוי, העלה מגוון נושאים ואירועים אשר בהצטרפותם יחד משקפים את זיכרונותיהם של בני האכרים בגליל מתקופת בית הספר, ומשלימים את תמונת תפקודם בילדות. השדה הסמנטי של התגבשות הזהות העלה שלושה מרכיבים לייצוג תפקודם וזהותם: העבודה, הערבים והמשחק.

3.6 השתקפות עולם הילדים בחוברות בתי הספר בגליל

בחוברות בתי הספר בגליל יש פוטנציאל רב לחקר זהות הנוער במושבות, שהוא ליבת מחקר זה - תחום שלא נחקר עד כה, כפי שציין דרור: "תרבויות הנוער שהתפתחו בארץ מאז העלייה הראשונה ב-1882, הודבקו והושטחו לכדי דגם אחד "דור בארץ", שמסמל ומבטא אותו בעיקר דור הפלמ"ח. פוטנציאל מחקרי רב טמון בעיתוני בתי ספר, כמקור היסטורי חשוב ומשלים את מחקרי הזהות הקיימים"¹³⁹.

3.6.1 חוברות בתי ספר בגליל

נבחנו רוב החוברות המופיעות בטבלה הבאה, המעידה על חשיבות פרסום חוברות בבתי הספר הכפריים, על עולם הילדים ותכני הלימוד. טבלה מס' 9: פרטי חוברות בתי ספר בגליל.

מושבה	שם החוברת	תאריך	מקור
יבנאל	אל'מה א'	שבט תרצ"ח - 1.1938	אח בס 424
יבנאל	אל'מה ב'	ניסן תפרי"ח - 4.1938	אח בס 424
סג'רה	הנצן 2	ט"ז שבט תרצ"ג - 12.2.1933	אח 3.147/11
סג'רה	הנצן 3	ט"ז אדר תרצ"ג - 14.3.1933	אצמ J17/580
סג'רה	הנצן 4	י"ג ניסן תרצ"ג - 9.4.1933	אצמ J17/580
סג'רה	הנצן 5	י"ח אייר תרצ"ג - 14.5.1933	אח 3.147/11
סג'רה	הנצן 6	י"ח סיון תרצ"ג - 12.6.1933	אצמ J17/580
סג'רה	הנצן 7	ב' מנחם-אב תרצ"ג - 25.7.1933	אצמ J17/581
מנחמיה	מנחמיה ד'-שנה ב'	תשרי תרצ"ד - 10.1933	אח בס 1010
כפר תבור	כפרנו א'		אח בס 4.145 737
כפר תבור	כפרנו ב' שנה ב'	תרפ"ח - 1928	אח בס 4.145 737
כפר תבור	כפרנו ג' שנה ב'	תרפ"ח - 1928	אח בס 4.145 737
כפר תבור	דגדגן	פורים 1913 - 23.3.1913	אכת

תוכן החוברות ביטא את חומר הלימודים, הווי המושבה ותפקיד הילדים בה. עריכת החוברות נעשתה במטרה "למשוך את הילדים למחשבות ולהשקפות על המתרחש בארץ,

¹³⁸ פרוני, אמיליה, המשחק - מבט מהפסיכואנליזה וממקום אחר, תל אביב: ידיעות אחרונות - ספרי חמד, 2002, עמ' 152, 202.

¹³⁹ דרור, יובל, 'סוגיות אישיות ולאומיות בזהות הנוער היהודי החילוני בארץ-ישראל בשנות ה-20 וה-30 כפי שהן משתקפות בעיתוני הגימנסיות העבריות העירוניות', עיונים בתקומת ישראל 11 (2001), עמ' 305-261, הציטוט מעמ' 261.

בישוב היהודי ובצינונות ובתנועה החרדית.¹⁴⁰ תרומתן הייחודית לייצוג עולמם של בני המושבה וזהותם, נבעה מהיותן בנות הזמן והמקום הנבדק.

בבדיקת חוברות בתי הספר סומנו 125 קטעים שונים מתוך תשע חוברות משלוש מושבות, שחולקו ל- 8 קטגוריות ראשוניות. בסיכום הסעיף תיבדק מפת ביטויי התודעה ועולם התלמידים מתוך שתי קטגוריות סופיות, המתארות ומפרשות את אופי בני המושבות. הציטוטים מהחוברות משקפים את שיטת הכתיב החסר שהיתה נהוגה בתקופת היישוב. גם שמות החוברות 'נצן', 'אלמה' היו נכתבות כיום 'ניצן' ו'אלומה'.

3.6.2 השתקפות הוויית החיים במושבה וניתוחה:

מתוך כלל הנושאים בחוברות בלטו שמונה נושאים מרכזיים:

- א. עבודה בשדה
- ב. החיים במושבה
- ג. טכסים וחגים
- ד. טיולים בסביבה
- ה. השכנים הערבים
- ו. בארץ ובעולם
- ז. מיתוסים ואידיאלים
- ח. מות והנצחה.

א. עבודה בשדה.

הוויית חיי האכרים במושבה, ששילבה מודרניות ברוח ימי קדם, המחישו את שילוב העבודה וההגנה כאז כן עתה. היבול נאסף לא רק בזיעה אלא גם בדם:

"קומה בני כי עלה השחר קרא יואש לבנו גדעון ברדתו ממטתו, גדעון קפץ גם הוא ממטתו אחרי אביו ושניהם ישבו לאכול. עוד הם יושבים ואוכלים והנה נשמעה קריאת המלחמה של המדינים, תחת מטר חצי המדינים עמדו האכרים וקצרו. גם נפל אחד מהם מחלל בפגוע חץ בגרונו ויז דמו על השבלים."¹⁴¹

"העונה בין האביב והקיץ היא עונת העבודה והשמחה לאכר; בזמן הזה מובילים את כל התבואה הגרנה. לפנות בקר, השחר עוד טרם יעלה, קם האכר בלב שמח, רותם את הסוסים לעגלה, ויוצא אל שדהו לקצר. הלבנה נמצאת באמצע השמים, רוח מלאה טל מרחפת על הקנים ונשמע כמין רשרוש דק, אור הלבנה הנוגה נופל על הקמה מסביב הקמה נראת צהובה ומחכה שיבואו לקצרה. העגלה עומדת לה בשדה. השדה מלא עמרים עמרים. נוטל האכר את הקילשון בידו ומרים עמרים לעגלה. כלו מלא שמחה."¹⁴²

¹⁴⁰ המורה ברגמן מסגרה ששלח את ירחוני בית ספרו מבקש את הדרכת המפקח לגבי כיוון הירחון, אצמ, תיק J17/580, 18.5.1933, 20.1.1933.

¹⁴¹ רוזובסקי, אליעזר (כתה ד'), 'גדעון האכר', 'אלמה' ב', ניסן תפרי"ח, עמ' 2. [4.1938]

¹⁴² ערב, א. 'בקציר', הנצן 7, עמ' 19, ב' מנחם-אב, תרצ"ג. [25.7.1933]

"מכונת הדיש שהובאה הנה מ"גשר" גמרה לדוש את כל החיטה. את חורשת האקליפטוס השקו זו הפעם השניה במים שהביאו מ"כדורי". החלו בקטיפ השקדים.¹⁴³

העבודה בשדה מיוצגת ברגש והזדהות עם האב האכר ועבודתו, הובלת העומרים לגורן ושמתו ביבול- בתנאי עבודה פרימיטיבית ללא מיכון, ואחריו קטע אינפורמטיבי על הכנסת מיכון וחוסר מים - מחסור שליווה את סג'רה לאורך שנים. שני הקטעים מבטאים את מצב החקלאות במושבות הגליל ואת ההזדהות של בני האכרים למרות הקשיים.

ב. החיים במושבה.

"לפני כשלים ושש שנה עלו לגליל התחתון, למכתש בו נמצאות כיום יבנאל ובית-גן, מתישבים אחדים. לא בית לאדם ולא רפת לבהמה היו למתישבים אלה. חושות אחדות (בתי-חומר), שהערבים עזבו במכרם את אדמתם היו כל הבנינים שנפלו בגורל המתישבים. הם ישבו יחד עם הבהמה, סבלו מחנק בקיץ ובזמן עד הברכים בחרף.

לפני כעשרים שנה נכנסו האנגלים לארץ ואז רוח מעט לבני כל מושבות הגליל. אנשי יבנאל נצלו את ההזדמנות ונטעו כרמי זיתים וכרמי שקדים. נקנו גם טרקטורים אחדים ובזה הקלו בהרבה על העבודה. לפני כשבע שנים קדחו באר ויבנאל צהלה ושמחה. גם לחשמל זכתה המושבה. רחובות יבנאל הוארו בחשמל, דרך מחלק מכתבים לשתי המושבות, כן מחלקים גם את העיתונים, בבתים והמושבות גדלו ופרחו, כן תפרחנה גם להבא.¹⁴⁴

קשיי העבר והתקוות לעתיד מתארים את התפתחות יבנאל. מחושות ובזמן לחשמל ועיתונים. הכנסת החשמל ליבנאל שינתה את אורח החיים והאירה את יבנאל באור הקידמה.

"חשמל ביבנאל: על עמודים הפנסים/ גאים דולקים ומאירים/ הילדים כננסים/ מסביבם רוקדים, שרים./ תינוקות וילדים/ משחקים וצוחקים/ מגבוה פנסים/ מביטים אך שותקים. גם הגדולים לרחוב יצאו/ לטיל כמו בעיר/ הם ברפש לא יטבעו/ כי ברחוב חשמל מאיר. דוד אורח אז טיל/ ברחובה של יבנאל/ לסיבת ההילולא/ הוא נגש ושאל/ הם ענו במקלה: לנו חג החשמל!"¹⁴⁵

כרוניקת החיים במושבה סג'רה, כללה חתונה כפולה ובר מצווה עם שירת "התקוה". חריש בטרקטור כאירוע הראוי לציון, הצגות פורים בבית הספר, נושאי בריאות וגשמים וסידור חובות האכרים. אלה הם נושאי חברה וחקלאות שהרשימו את התלמיד בית הספר במושבה קטנה בגליל.

"זה כחדש שלא ירדו גשמים מפאת זה פחתו המים במעין ובבאר והחורב גדל, והתבואות החלו להתיבש וחששו להן מאד. אך הנה ביום י"ב באדר החלו לרדת גשמים, גשם זה החיה את התבואות. בחדש זה בקר מזכירו של צימרמן יו"ר התאחדות האכרים, אצלנו וסדר עם כל אכר שבמושבתנו את חשבונו המדויק."¹⁴⁶

¹⁴³ [ללא שם מחבר], 'ידיעות - בעבודה', הוצ' 7, עמ' 22, ב' מנחם-אב, תרצ"ג. [25.7.1933]

¹⁴⁴ יערי, מנחם (כתה ד'), אֶלְמָה א', עמ' 5, שבט, תרצ"ח. [1.1938]

¹⁴⁵ שיר המערכת, אֶלְמָה א', עמ' 2, שבט, תרצ"ח. [1.1938]

¹⁴⁶ [ללא שם כותב], הוצ' 3, עמ' 6, ט"ז אדר תרצ"ג. [14.3.1933]

קטע נדיר מתאר את התעוררות תלמידי בית הספר, שכבר בגילם היו מודעים לשמרנות ורפיון דור ההורים. רוח הדברים ובחירת הביטויים, מעידים כי המורים היו כנראה אלה שנטעו בלב התלמידים את זרעי הרצון לשינוי - ניצני המאבק הבין-דורי.

"תפקיד כתתנו במושבה: עוד מעט ונכנס לחיי המושבה. עלינו מוטל תפקיד גדול: להיות כחלוצים לעבודת מושבתנו ולהשקיע חיינו בה. ולא לעזוב לנפשם את העובדים הזקנים, הנלאים בהקמת המושבה. כאן ובכל מקום צריך להחיות את השממה, כי אדמת ארצנו היא, אמנו וערש ילדותנו."¹⁴⁷

ג. טכסים וחגים.

הטכסים הדתיים של חגי ישראל קיבלו במושבה אופי לאומי ציוני, בהשפעת מערכת החינוך העברי. הודגש הקשר לעבר התנ"כי ולתחושת השליחות שבהחזרת עטרה ליושנה. האופי המסורתי-דתי של רוב אכרי המושבות התבטא בסמלי העצמאות הלאומית המיוחלים – בניית בית המקדש. הקטע הראשון מבכה על חורבנו.

"בליל תשעה באב אני הולך לבית הכנסת עם אבי. הספסלים הפוכים, ליד הכותל הדרומי יושב השוחט הזקן לבוש קפוטה ובידו סידור גדול. הציציות נראות מעל סדורו, ברגליו פוזמקאות ועיניו זולגות דמעות על זקנו הארוך, וכל הקהל עיניהם יורדות דמעות ומתפללים. החזן מרים את קולו הקטוע מבכי וכל הקהל עונה אחריו בזעקה גדולה. רואה אני את חברי משחקים, אבל אני שומע את הבכי, וגם אני פורץ בבכי. קורא אני את חברי ושנינו יוצאים החוצה ומציצים לעזרת הנשים. שם יושבת אשה זקנה פניה צהובים ומקומטים, בידה סדור גדול, מסביב לה בחצי גורן, יושבות נשים על מרבדים והיא מקריאה להן, לפניה ביצה באפר. וכל הנשים מתיפחות. אני רעבתי, הלכתי הביתה ואכלתי, ושבתי לבית הכנסת. שם היו כל חברי, כיסיהם מלאים זיתים וזורקים באנשים המתפללים. שחקתי עם כל חברי ובערב חזרתי הביתה בתקוה שיבנה במהרה בית המקדש."¹⁴⁸

הטכס הדתי על חורבן בית המקדש הוצג בשתי סביבות אירועים: גברית ונשית. הטכס המרכזי של הגברים, ובהמשך לא צפוי, טכס נפרד של הנשים. הילד המספר נקרא בין תחושותיו לבין תשוקותיו, וחזר לביתו בתקוה לבניית בית המקדש מחדש.

"חמישה עשר בשבט: עוד מימי אבותינו היו העצים חביבים עליהם והם נטעו את מחשוף ארצנו בחורשות וביערים. גם בגולה המשיכו לחג באכלם את פירות הארץ ואז העלו את זכר הארץ והבהבה בהם התקוה לחזור אליה. ועתה נהפך החג הזה לחג נטיעות בארץ. בו יוצאים תלמידי בתי הספר מתינוק בגן עד הגדולים לנטוע שתילים ולהחזיר את עטרת ארצנו כמלפנים. ואשרינו שזוכים אנחנו לנטוע בידינו עץ באדמתנו. ועוד נוסיף לנטוע עד אשר נהפוך את ההרים והשממה לחורשות, ונקים את דבר נביאנו "והארץ הנשמה תעבד תחת אשר היתה שממה", "ישושום מדבר וציה ותגל ערבה", "כבוד הלבנון נתן לה הדר הכרמל והשרון."¹⁴⁹

¹⁴⁷ ערב, שולמית, 'תפקיד כתתנו במושבה', הנצן 6, עמ' 16, י"ח סיון תרצ"ג. [12.6.1933]

¹⁴⁸ אברהם, הנצן 7, עמ' 20-21, ב' מנחם-אב, תרצ"ג. [25.7.1933]

¹⁴⁹ ערב, שולמית, 'חמישה עשר בשבט', הנצן 2, עמ' 2, ט"ז שבט, תרצ"ג. [12.2.1933]

בחגי החקלאות ט"ו בשבט ושבועות, מחליפה הקרן הקיימת לישראל את מקום בית המקדש וכוהניו. טכסי הנטיעה לשיפור פני הארץ, מטרתם להחזיר לארץ את הוד הקדומים, לחדש את נופה, ולסמל את השתרשות האומה העברית. בזמן אבותינו הקדמונים שימשו שלושת הרגלים כטכסי הבניית עם. בדומה לזה, משמש חג השבועות אמצעי בידי הקק"ל להתחדשות לאומית.

יואלי ציינה את השינויים שעברו החגים החקלאיים בתקופת העלייה הראשונה, על ידי חילוצם מחלל בית הכנסת שבגלות, אל המציאות החקלאית שעקרונותיה עבודת האדמה, והתנחלות האדם העברי המקיים את ייצוגיהם הסמליים המתאימים לאידיאולוגיה הציונית.¹⁵⁰ שביט התייחס בביקורתיות להיווצרות החג העברי המתחדש. התהליך איננו ספונטאני ואוטנטי, אלא מתוכנן להשגת פונקציות נדרשות. הוא מאורגן ומעוצב בתור כלי בעל ריטואל מתוכנן והוא "חלק ממסורת מומצאת", כלומר הכחשת תהליך התפתחות טבעי.¹⁵¹ העיצוב המחודש של ט"ו בשבט סגר מעגל שהחל בימי שבת העם בארצו בהווה חקלאית, וחודש בראשית המאה העשרים, כביטוי להזדהות עם אדמת המולדת ובנייה מחדש של ארץ-ישראל.¹⁵² חבורות בתי הספר משמשות חלון לשיקוף דפוסי חג מתחדשים במושבות הגליל.

ד. טיולים בסביבה.

בסעיף הקודם הוקדש מקום לדיון במשמעות הטיול. להלן שלושה קטעים המשקפים טיולי תלמידי מושבה גלילית:

"פעולת בישול: היה יום בהיר. קבוצתנו הקטנה משאר הקבוצות [קבוצת 'יונה' בשבט צופי יבנאל 'נפתלי'] יוצאת לפעולת בשול. המושבה מאחורינו ולעינינו משתרעים כרמי הזיתים, מצאנו עץ שיפרוש צלו עלינו ונשב תחתיו. מדריכתנו חילקה בינינו את התפקידים. עלי ועל אחת מחברותי הוטל לאסוף שבבים ולקושש עצים. אחרות הלכו להביא אבנים, אחרות להביא מים והשאר מסדרות את המאכלים. לאחר שמלאתי את תפקידי הטיילו עלי להשגיח על המדורה. נטלנו ידינו, התיישבנו מסביב למפה לבנה ארוכה ועליה מכל טוב. אכלנו בעונג רב. אחרי האוכל שחקנו והתרועענו ביחד. עם שקיעת החמה ארזנו את חפצינו ונחזרו למושבה בשירה ובזמרה."¹⁵³

קבוצת צופות יצאה לטיול שעיקרו הכנת אוכל בשדה. מפה לבנה ונטילת ידיים יחד עם ישיבה סביב מדורה, שירה וזימרה מהווים שילוב של מסורת וחידוש בתרבות הנוער במושבה. בטיול למושבות השכנות הכותב שם לב למצב החקלאות, מתפעל מהקידוח המוצלח ביבנאל, בעוד

¹⁵⁰ יואלי, נעמי, המסכת כתיאורון – חג ציוני, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, 2002, עמ' 58.

¹⁵¹ שביט, יעקב, 'משמחת בית השואבה למועצת המורים למען הקק"ל: המצאת חגים וטכסים ביישוב הארץ-ישראלי', בתוך: דהאן, יוסי והנרי וסרמן (עורכים), להמציא אומה אנתולוגיה, רמת אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 2006, עמ' 334-333.

¹⁵² אריה-ספיר, נילי, סיפורי טקסים וחגיגות בתל-אביב בשנים 1936-1909, עבודת דוקטורט, האוניברסיטה העברית, 1997, עמ' 148ב', 120א'.

¹⁵³ קנטור, דרורה, 'פעולת בישול', אלמה, א', עמ' 12, שבט, תרצ"ח. [1.1938]

שבמושבתי עדיין המחסור במים מעיק, ומסיים בתקוה לפיתוח חקלאי של שני אזורים סמוכים גיאוגרפית, אם כי כמעט מנותקים מבחינה אידיאולוגית ומוסדית: הגליל ועמק הירדן.

"רשמנו מטילוננו [נערך בל"ג בעומר]: עם בקר יצאנו מהמושבה בשירה והגענו למושבות יבנאל ובית גן. ביבנאל ראינו את הבאר שקדח להם המקדח. אצלם כבר נפתרה שאלת המים. מה מעציב מראה התבואה שם; היא שדופה, שפלת קומה עד לארץ, נצטהבה לפני זמנה, כל העמל שהשקיעו האכרים בקרקע במשך כל השנה, הלך לאבוד. שמחתי מאוד שהמושבות בהן עברנו התפתחו עד כדי כך שאפילו אם באה שנת בצרת אינם מתיאשים וממשיכים את עבודתם הלאה, כי יש להם רוח גם מהמשק הביתי כגון: הלול, הרפת וגם פרדסים ונטעים. ונקוה שבעוד שנים אחדות יתפתחו כל הגליל ועמק הירדן, שעד עתה קפאו על שמריהם."¹⁵⁴

"טיולים: כתה ב' טילה עם ילדי הגן לכנרת ולדגניה. כתה ד' טילה עם המורה להר תבור. כתה ח' מתכוננת לטיל עם סגירת ביה"ס לירושלים, ליהודה למשך עשרה ימים."¹⁵⁵

ה. השכנים הערבים.

בקטעים הבאים מוצגת דמות הערבי בעיני התלמידים מזוויות שונות.

"עוד מימי יסוד המושבה סג'רה הגנו עליה השומרים שומר אחד רואה ערבי בעל דמות נוראה. עינים מבריקות ומלבושיו שחורים. הערבי לא פחד והביט בשומר, השומר שאל "מין אינתי"? [מי אתה?]? אך במקום תשובה נשמעה יריה והשומר נפל חלל. בגדיו התלכלכו מדמו הזב."¹⁵⁶

הקטע הראשון מתאר את הערבי בדמות שד שחור ורוצח מפחיד. הקטע הבא מספר עלילת הרפתקאות בנחל הירדן מפי בן המושבה מנחמיה, ומוזכר בעקיפין מקרה האסון של טביעת חמשת התלמידים מיבנאל בנחל זמן מה קודם. בסיפור לצד הערבי הרע מופיע ועוזר בנו, הערבי הטוב. הביטוי "תהום החשמל" מתאר את שינויי תוואי הירדן בזמן הקמת מפעל נהריים, חודש מאוחר יותר טבעו שם חמישה מתלמידי יבנאל.

"באחד הימים יצאה מחוף טבריה סירה אשר בה נמצאו שלשה ילדים. דן יששכר וראובן. הם נסעו דרך חמי טבריה והמשיכו דרכם דרומה ביצאם אל לב ים הכנרת סחפם גל והם נשאו כעל כנפי נשרים הלאה. עוד מעט והתנפצו לסלע, אך נצלו כששטו על מכשול זה עד שהגיעו לקרבת מקום למפעל החשמל, שם נכנסו לתהום חשמל וירדו אל חוף הים. אחד הדיגים מצאם והביאם לאהלו. אך בחשבם שבא הגואל טעו. הערבי רצה לאכלם אך בן הערבי שרחם עליהם הוציאם ושלחם בסירתם."¹⁵⁷

השיר הבא הוא הספד ליבול השדה שעלה באש. כאן הפוגע היא דמות ערטילאית שזהותה ברורה לכל. השיר נכתב בתקופת מאורעות 1936-9. שריפת שדות היתה מאורע שכיח באותה תקופה גם במושבות הגליל.

"בְּעֶרְה: לחש רחש אש בוערת

¹⁵⁴ יעקב, 'רשמנו מטילוננו', הנצן 5, עמ' 12-13, י"ח אייר, תרצ"ג. [14.5.1933]

¹⁵⁵ [ללא שם כותב], 'טיולים', הנצן 7, עמ' 22, ב' מנחם-אב, תרצ"ג. [25.7.1933]

¹⁵⁶ צינדר, שמואל, 'השומרים', הנצן 2, עמ' 2, ט"ז שבט, תרצ"ג. [12.2.1933]

¹⁵⁷ [ללא שם מחבר], 'הילדים שנעלמו', מנחמיה ד' שנה ב', עמ' 3, תשרי, תרצ"ד. [9.1933]

בקמה שם אש נצתה,
 חיש מהר היא מתפשטת
 ואוכלת החיטה.
 בקמה יד זד נשלחה
 יד הורסת, יד זדון,
 היא כלתה עמל עובד
 מקימה שם ריב, מדון.
 רשף אשף אוד קודח
 הוא איננו מתמהמה
 חיש סמרטוט שם יתלקח
 ומבעיר את הקמה.¹⁵⁸

ו. בארץ ובעולם.

לבחינת יחס בני האכרים לפוליטיקה בארץ ולנעשה בעולם נבחרו שלושה קטעים. הראשון מתייחס לאנטישמיות בעולם ולמדיניות הגבלת העלייה של שלטונות המנדט. השני בוחן את הפוליטיקה שמפלגת את העם. הקטע השלישי הוא אגדה המתארת את קניית המולדת בדם יזע ודמעות.

"פלוגי מעמדות בארץ: בארצנו נמצאות כיום מפלגות אחדות. לכל מפלגה דעותיה ושאיפותיה. המפלגות המתנצחות ביניהן הן מפא"י ובית"ר. אם לא ילך כל הנער העברי כחברים מאורגנים ברעיון אחד לא יצליחו להשיג את מבוקשם לנצח. הממשלה האנגלית לא תתחשב אתנו בהיותנו מפורדים. אם יהיו הסכסוכים בינינו, לעולם לא נוכל לקים מדינה עברית."¹⁵⁹

כבר בגיל בית הספר אימצו התלמידים את הרתיעה מפוליטיקה, שנתפסה כמפלגת והורסת את אחדות העם, ובכך משחקת לידי אויבנו הערבים והבריטים. הקטע הבא מוקדש לעלייה. את דרישת היישוב - "עלייה חופשית מדינה עברית" - מבטא התלמיד: "כי ביד רמה יבוא אליה".

"העליה: אחינו בגרמניה נרדפים על צווארם על ידי הצוררים בלי חשך הם סובלים ומתענים שם ולא ימצאו מנוח לכף רגלם. וכל ישותם ותקוותם בכל נדודיהם וגם בצרותיהם היא: "ארץ ישראל ארץ המולדת" אשר בה חיו אבותיהם הקדמונים. יוצאים הם מהארץ ההיא, אך שערי הארץ סגורים ונעולים בפניהם לעליה. נקוה ש"העליה" תפתח וכל היהודים יבאו לארץ ולא עוד יצטרכו לסכן את עצמם ולעבור על הגבולות מבלי שירגישו בם פקידי הממשלה כי ביד רמה יבאו אליה."¹⁶⁰

בעקבות הסיפור 'שלוש המתנות' של י.ל. פרץ, כתב בן סג"רה סיפור סמלי במבט אישי מקומי, על השאיפה לעצמאות ולחופש במחיר של דם יזע ודמעות. המתנות הראשונות

¹⁵⁸ רוזובסקי, אליעזר (כתה ד'), אלמה א', עמ' 4, שבט, תרצ"ח. [1.1938]

¹⁵⁹ ינובסקי, י., 'פלוגי מעמדות בארץ', הנצח 5, י"ח אייר, תרצ"ג. [14.5.1933]

¹⁶⁰ ינובסקי, יעקב, 'העליה', הנצח 4, עמ' 9, י"ג ניסן, תרצ"ג. [9.4.1933]

מתרחשות בשדות הגליל ומעניקות דם ודמע, והשלישית היא זיעת המעפילים החותרים לארץ.

"שלוש מתנות (ברוח הזמן): וראש בית – דין של מעלה לא יכול להחליט; הלגן עדן תכנס הנשמה או לגיהנום תרד? ויצא פסק-דין בזו הלשון: נוד תנוד הנשמה במרחבי העולם עד מצאה שלש מתנות למען "הקדושים", שמסרו את נפשם עבור בנין המולדת. מתנה ראשונה. ותגמור אמר לעוף לארץ-הקודש היא ארץ ישראל ולמצא שם את המתנות אשר קותה להן, ויהי בעופה בקרבת תל-חי ראתה מראה אשר הבעיתה מאוד. יריות, אנקות הפצועים ויללת התוקפים אשר נהדפו מדי פעם על ידי מספר מועט של מנינים. ותעמד הנשמה ותתבונן לכל המתרחש בשדה המלחמה. אש עלתה מהמושב תל-חי, האנשים המגינים עזבו את המקום וילכו לכפר הסמוך, דרכם היתה קשה, הם לקחו אתם פצועים אחדים וביניהם פצוע קשה, אשר נפצע פצע-מות בהגינו על המולדת. הם הולכים ובדרכם ראו מחרשה שהאויב לא הספיק לשדדה. בראות הפצוע את המחרשה ויקפץ מעל האלונקה ויחבקה ומדמו נשפך עליה והרטיב את האדמה שהיתה דבוקה לסכין המחרשה. ירדה הנשמה ותקח גרגיר מהעפר הרווי דם, ותעף השמימה, והמתנה הראשונה נתקבלה."

המתנה השנייה היא דימעת חורש קודח והשלישית היא זיעת החותרים "לארץ תקוותם". שמחה הנשמה כי הנה אחר עמל ותלאות מרובות הצליחה סוף כל סוף להכנס לגן-עדן.¹⁶¹

ז. מיתוסים ואידילים.

תל חי. מיתוס תל חי משולב בתודעת התלמיד מיבנאל באמונה ותחושה דתית, ובהדגשת תפקידם הלאומי של "אנשי העבודה שהלכו אחרי המחרשה" ושילבו עבודה והגנה.

"לפני שנים מספר היה הדבר, כתתנו טילה בגליל. בדרכנו סרנו לתל-חי. רבות שמענו על יוסף הגבור. כשנגשנו למצבה אחזה אותנו חרדת קודש. עמדנו רגעים מספר מול מצבת האריה השואג, שפניו כלפי מעלה. כאילו הוא קורא וקובל לפני הקב"ה: "עד מתי ד' עד מתי נסבול? היקץ הקץ על צרותינו?" וכאלו מענה בא: "כן, יבא הקץ. אחים עלו! עבדו ואמצו וסוף הגאולה לבוא". בדימונו צירנו את גבורינו, אנשי העבודה שהלכו אחרי המחרשה יומם - ובלילה שמרו את אדמת ישראל, עד טיפת דמם האחרונה. הם כאלו קשרו וחברו אותנו חזרה עם הגליל בקשר אמיץ."¹⁶²

נטיעה כמרכיב לאומי. הנטיעה היתה לאחד מהמיתוסים של הציונות. בתעודות תרומת עצים של הקק"ל, נראים שלושה דורות אכרים בנטיעה, וברקע אשה, מטעים ושדרות. הנטיעה היא ביטוי תרבותי בעל מימד מרחבי, אשר מחזק את 'תחושת המקום' של תושביו. התלמיד מבטא גם הקשרי מסורת תנ"כית ומאבקים אקטואליים עם הערבים.¹⁶³

"כי האדם עץ השדה: העץ היה חשוב עוד מימי קדם. אצל אברהם אבינו ראינו כי הוא נטע עץ על יד ביתו וכל מי שהיה עובר ארח, היה אברהם מושיב תחת העץ ובה כבר אנו רואים את ערכו של העץ. אך גם תועלת רבה מביא לנו העץ, ועלינו לשמרו ולא לגדעו; גם התורה

¹⁶¹ יערי, מ. 'שלוש מתנות ברוח הזמן' (בעקבות אגדת י.ל. פרץ), אַלמָה א', עמ' 9, שבט, תרצ"ח. [1.1938]

¹⁶² גרינברג, דוד (כתה ח'), 'תל חי', אַלמָה ב', עמ' 2, ניסן, תפרי"ח. [4.1938]

¹⁶³ על משמעות הייעור כמיתוס מכונן: למדן, מרדכי, נוף ואידאולוגיה: האידאולוגיות במעשה הייעור של הקק"ל (1920-1960), עבודת דוקטור, [חיפה]: [חמו"ל], 2000.

צותה עלינו "לא תשחית את עצה". אבל שכנינו הערבים עומדים לנו כעצם בגרון ושמים מכשולים לרגלינו, הם יודעים את שאיפתנו הלאומית לנטע עצים. רגש הקנאה והשנאה ליהודים גובר בם והם באים ועוקרים עצים וכורתים בגרון רשע. זה הוא אחד התחתים ששמים לנו הערבים בבנין הארץ. ומתי יבינו? ¹⁶⁴

ח. מות והנצחה.

הנצחת השלושה. רצח השלושה היה אירוע מקומי רב השפעה. הנצחת השלושה המתוכננת היא בניית "בית תרבות" – כהנגדה למעשה הרצח. הביטויים "חללים קדושים" ש"נפלו", מייצגים את התפקיד שהוענק לשלושה עם מותם.

"הרהורים ביום השנה לקדושינו: בעוד זמן קצר תמלא שנה ליום הזוועות וקשה מאוד להביע גם עתה את הכאב הגדול על שפיכת דם נקי לחנם, לשווא. שלשה ממיטב בנינו-בוני ארצנו נפלו. עד היום איני יכולה להבין מדוע מתו. הרי החליטו לבנות "בית-תרבות" על שם שלשת קדושינו ומפני מה אין מוציאים לפועל את ההחלטה? מחובתנו לפעול! לא נדע מרגוע עד אשר תתגשם שאיפתנו להנציח את זכר הקדושים ובית התרבות יהפך לזכר רענן לכבוד החללים הקדושים." ¹⁶⁵

רצח ארלוזורוב. רצח ארלוזורוב היה ונותר אירוע טראומתי, מתואר על ידי תלמידה מסג'רה כסאון לאומי. וכמו שדמותו החיה העניקה תקווה, כך יהיה גם קברו.

"חיים ארלוזורוב ז"ל: בכ"ב סיון נלקח מהעם, האדם הפליא חיים ארלוזורוב. מה נדהמנו לשמע האסון, שקרה לנו בתל-אביב, העיר היהודית, שגם אנחנו גם הוא לא האמנו שיכול לקרות בה כזאת. ועוד בשבת קודש, ובו תלו תקוות לגבי התפקיד של מנהיג הציונות לעתיד. אנחנו מקוים שאותה מטרה שהיתה לו בחייו תתגשם. וסוף סוף ישיג עם ישראל את המטרה ההיסטורית ויהיה עם חופשי בארצו, ויצר מדינה לבניו המגורשים מכל מקום. ואז יהיה קברו של ארלוזורוב אחד-מהקברים המכבדים בעם." ¹⁶⁶

פוטנציאל עיתוני הגימנסיות, שימש במחקרו של דרור להוספת "פנים שלא נחקרו דיים בזהותם האישית והלאומית של בני היישוב". הועדף השימוש בקטגוריות פנימיות (emic), בהן החומרים הראשוניים עצמם מגדירים את המבנה, על פני קטגוריות חיצוניות (etic), השאובות מהספרות התיאורטית. הסיבה היא עושר הממצאים והאפשרות לחלץ מהם קשת מלאה ומדויקת יותר של מאפייני זהות מאלה הנמצאים במחקר עד כה. ¹⁶⁷

כתיבת בני האכרים בחבורות בתי הספר בגליל התחתון, משקפת את נופי המושבה פנימה, ואת הנוף התרבותי – לאומי של התלמידים.

עולם המושבה: עולם המושבה כולל: עבודות אסיף התבואה בהקשר של איום האויב ויחד עם זה כשמחת האכר ביבולו, סבל הראשונים ומחויבות הבנים להמשכיות, חווית ליל ט' באב בבית הכנסת ושמחות החיים הקטנות. כן צוינו המעבר לעבודה עברית והכנסת החשמל.

¹⁶⁴ צינדר, מנחם. הנצח, 6, עמ' 17, י"ח סיון, תרצ"ג. [12.6.1933]

¹⁶⁵ אביטל (כתה ח'), אלמה ב', עמ' 4, ניסן, תפרי"ח. [4.1938]

¹⁶⁶ ערב, שלומית, 'חיים ארלוזורוב ז"ל', הנצח, 6, עמ' 19, י"ח סיון, תרצ"ג. [12.6.1933]

¹⁶⁷ דרור (לעיל, הערה 139), עמ' 263-270.

העולם הרחב: מציג את הסביבה הקרובה של המושבות ועיר המחוז טבריה, את הארץ בין מאורעות 1929 לבין מאורעות 1936, והעולם הגדול בזווית יהודית. בן המושבה הוא חלק מ"הנוער העברי בארץ". בכוחו יש אפשרות להתמודד מול הקשיים, לעומת חוסר האונים של יהודי הגולה.

מיתוסים כמו 'דם-אדם-אדמה', מופיעים בשני העולמות. מיתוס הגבורה בתל-חי נמצא במספר קטעים. ברבים מהקטעים יש נוכחות לאדמה ולמחרשה. הערבים מזוהים כ"אויבנו", עצם בגרון, שודדים וגנבים", וגם "פועלים, שכנים". שתי דרכים משולבות מוצגות בחוברות בתי הספר לגבי המאבק הלאומי. דרך ההבלגה של היישוב וראיית "נקם בעבודה ובעמל", בצד הגישה של עמידת גבורה וקדושת הקורבן, כאמצעי להשגת הגאולה "גרגיר מהעפר הרווי דם".

3.7 סיכום ומסקנות: החינוך והשפעתו על בני האכרים ביבנאל

מערכת השיעורים בבית הספר הגלילי ביבנאל היתה דומה ביסודה למערכת בחינוך הכללי בתקופת היישוב, ושונה בעיקר בדגש על לימודי הקודש. תרומת בית הספר היתה בהעמקת משמעות ה'מקום הקטן' במגוון תחומי התייחסות, מלימוד ועבודה בגינת בית הספר, דרך הטיול וכלה בלקיחה מן העבר לגיבוש הווית העתיד. המורים פתחו בפני ילדי המושבה חלון לעולם הרחב, לתהליכי מודרניזציה, לאירועים בעולם היהודי ולתרבות העמים.

סיכום – תחומי החינוך וחניכת הילדים במושבה:

תחום החינוך כפי שעלה מזיכרונות בני האכרים ביבנאל, נבחן בפרק זה בארבעה מבטים. מבנה ופעילות מוסדות החינוך הפורמאליים, מערכות היחסים החברתיים שנוצרו בין המחנכים הילדים והוריהם, ביטויים לעולם המציאות הריאלי ותכני הלימוד כפי שנכתבו בחוברות בתי הספר והתבטאו בפעילויות חוץ מוסדיות. "החינוך" במושבה כלל את גורמי השינויים שעברו על ילדי המושבה הגלילית, ותיאור השפעתם כפי שנלקטה מזיכרונות בני האכרים.

בסיכום נבחנו ארבעה נושאים וסביבות מהם הושפעו בני יבנאל בגיל הנעורים:

א. מוסדות החינוך.

ב. השתלבות בעבודה החקלאית.

ג. המפגש עם הערבים.

ד. הזמן הפנוי.

א. מוסדות החינוך.

שתי גישות ההורים המנוגדות, השמרנית והליברלית, מצאו ביטוי במאבק על אופי לימוד התנ"ך ולימוד שפות. בעוד שההורים החרדים ביקשו ללמוד מהתנ"ך עצמו ללא קיצורים, הדגישו ההורים החופשיים את הלימודים הכלליים כולל לימוד אנגלית. המאבקים בין שני

הגושים ביבנאל, למציאת איזון "בין ערכים חילוניים-ליברלים בתפיסת עולם רחבה, ובין ערכי מסורת", נתפשו לאחר שנים בזיכרונות בני האכרים כעין "הרמוניה" שהביאה ליצירת אופיים העברי. בעדויות התלמידים עולים ערכים יהודיים-לאומיים שניטעו בילדותם בבית הספר. היחס הקרוב למסורת, לתפילה ולתנ"ך הפך למרכיב זהות אצל רוב בני האכרים.

בית הספר והמורה העברי תפקדו כמכונני התרבות והחינוך של המושבה וכשליחים לגיבוש התרבות העברית. אלה לקחו חלק גם בפעילויות ציבוריות, מתוך ראייה רחבה ומחויבות לעשייה במושבה ובאיזור, כחלק מתהליך היסטורי מייסד. בלט אצל המורים הרצון להנחיל ערכים לאומיים בשיעור, בדוגמה אישית ובטיול. יחד עם זאת התקשה המורה ביבנאל להכשיר "אדם עובד", מאחר והידע החקלאי שלו נפל בדרך כלל מזה של תלמידיו במושבה.¹⁶⁸

ב. השתלבות בעבודה החקלאית.

העבודות השונות מציגות מפת גידולים חקלאיים, ואת שיטות העיבוד המקובלות בתקופה. בגילים צעירים הילד נילוה לאביו בשדה או עזר לאימו בחצר. בגילי בית הספר יכלו הילדים להשתלב באסיף טבק והשחלתו, בתלישת קטניות, בקילוף השקדים ואיסוף מלפפונים. עבודות אלו נעשו בקבוצות, איפשרו שילוב של צד חברתי של הווי ותחרות עם הגדולים.

הנער שכבר חרש לבדו כל היום, השתוקק להשתתף בחוגי הערב במועדון עם הנוער. העבודה בשדה הביאה לעיתים גם להתמודדות עם רועים ושכנים ערבים. הגורן בו רוכזה תנובת השדות, ובו עבדו חודשים ארוכים עד להכנסת הבר לאסמים, היווה מרכז משיכה ופעילות גם לילדים ולנוער. הילד "רץ אחרי המורג" או זכה לטכס חניכה – רכיבה עצמאית מהגורן לחצר. ילד זכה להערכת אביו כשהיטיב ללמוד את עבודת זריית החיטה ברוח, במהלכה התמזג עם היבול ואז "אתה בעצמך שוקע בחיטה".

לעיתים העבודה זכורה כ"קללת אלוהים" ולעיתים כזהלת נעורים ו"תחרות בהספק בין הילדים למבוגרים". דרך שילוב הילדים בעבודה "כפי שמקווים מנוער שבא לחיות בחקלאות", התגבש דור של "בני אכרים אמונים עלי עבודה".

ג. המפגש עם הערבים.

הערבים מילא מספר תפקידים במושבה בגליל כילידי המקום ושותפים בחיי העבודה מצד אחד, ובתור מאוכלוסיה שונה ואף עוינת לעיתים, מצד שני. בתור בני המקום הקרובים לטבע, היו הערבים "המורים הטבעיים שלנו", מהם למדו הילדים את סודות צמחי הבר. הבדואים סיקרנו בשונותם וילדים נמשכו לבקדם. היבדלות אנשי העלייה השנייה מהערבים, במסגרת השאיפה לעבודה עברית, השפיעה על מיעוט הקשרים איתם, כי הערבי מביא מחלות. בחצרותיהם לא היו חראתים וילדיהם לא ידעו ערבית. הערבים היו הרועים, ומהם נשאלו

¹⁶⁸ רשף (לעיל, הערה 1), עמ' 5-6.

פתגמי חכמת חיים וגם קריאות קרב. זיכרון עמום על מלחמות השבטים הבדואים היה בבסיס מלחמת ילדי בית-גן ויבנאל.

תפקוד המבוגרים בחיי השיתוף ובאירועי המאבק השפיעו על הילדים, שאף השתתפו בהדרגה בעימותים. בהתמודדויות מול ילדי הערבים "למדנו עיקרון אחד: אנחנו לא מתגוננים אלא תוקפים", כמשקל נגד של מעטים מול רבים. מאורעות 1929 היו נקודת מפנה. גם הנוער חש בזאת, ובמקום "לטיול" יצא "לסיוור", שמטרתו היערכות מול הצפוי והכרת המרחב. השפעת אופי הקשרים עם הערבים תלך ותגבר בשלבי הבחורות והבגרות.

ד. הזמן הפנוי.

בזמן "הפנוי" עסקו בני האכרים הצעירים במגוון פעילויות שהיו פרודור לעולם המבוגרים, והבולטות שבהן הם: המשחק והטיול. בשתייהן קנו ידע וניסיון חברתי, כהכשרה מקדימה לשלב הבחורות.

המשחק הוא המרחב המקביל למרחב המציאות ופרקטיקת חיי היומיום, בו משולבים הנאה עם התנסות בפעילויות חברתיות ומאבקי כוח, כשל מבוגרים. המשחק נוצר בדרך כלל על בסיס תפקוד מוכר והוא מותאם למטרת הצרכים שאותם הוא ממלא – צרכי המשתתפים.¹⁶⁹ תפקודי היומיום של הילדים מתבטאים במשחקים ונבחנים במאפיינים שהם מעתיקים.¹⁷⁰

ילדי יבנאל שיחקו את חיי הוריהם, וסביבתם הציעה את מרחב ההתנסות. המורה ראה במשחק מכשיר חינוכי, והציג את החריש החקלאי הטבעי כניגוד למסחר של 'היהודי הישן'. ילדי המושבה שיחקו בזרימת הוואדי, בכרם ובגורן. משחק בכדורגל מסמרטוטים לא אפיין דווקא את בני המושבה, אלא סביבת המשחק במושבה – הגורן. הגורן היתה רקע אופייני להתחלת משחקי גיל הנעורים. בהצגות של בית הספר בלטו מוטיבים של גבורה בניחוח של הומור עממי. המסך עם מגן-דוד היווה רקע לאומי להצגות תלמידי הגליל. התחרות מול המבוגרים בקטיפי היתה משחק התבגרות, ומשחקי המלחמה שהתנהלו בין הילדים שיקפו מאבקי כח, שליטה וכבוד – ממש כמו אצל המבוגרים. במשחקים אלה, בין "צבאות בית גן" ליריביהם היבנאליים "הגדולים והרמאים", פיתחו האחרונים שנהנו מיוקרה ועדיפות במשאבים, טקטיקת התקפה ואיגוף. המשחק שילב את נוף המציאות הריאלית, ושולבו בו אביזרים פיזיים שתרמו לגיבוש מידרג חברתי.

לפי וילקומיץ המורה הידוע מראש פינה, היו ארבע מטרות לטיול: חינוך מוסרי, חינוך גופני, חינוך לאומי, והקניית ערכי גאוגרפיה וטבע.¹⁷¹ בכך הועיד וילקומיץ לטיול החוויתי תפקיד מרכזי בחינוך לעקרונות הומניים ולאומיים, במסגרת החיבור בין העם לארץ. תפקוד דומה היה לטיולי התלמידים ביבנאל. חשיבות העזרה לזולת בדוגמה חקלאית מעשית, כאשר עזרו לאכר שעגלתו שקעה. פיתוח רוח הספורט האתגרי והשליטה במרחב, בשעת תחרות

¹⁶⁹ כהן, אילת, 'לא משחקים שברו את הכלים', משקפיים 8 (1990), עמ' 56.

¹⁷⁰ Corsaro, William A. 'Interpretive reproduction in children's role play', *Childhood* 1(2), 1993, pp 64.

¹⁷¹ פראוור, אהוד (לעיל, הערה 108), עמ' 94-98.

הדהירה. החיבור המופלא לתנ"ך ולתקופת ההתנחלות, כאשר פסעו בנחלת השבטים בעבר הירדן המזרחי עם קבוצת תלמידים, שחלקם ממשפחות של מגורשי החורן. אחד השיאים הזכורים לתלמידים, שיא גיאוגרפי ושיא ערכי-חינוכי, הוא הענקת משמעות היסטורית-אישית לצעדיהם על הר תבור לאחר אלפיים שנות היעדרות.

ז'בוטינסקי בסיפורו "בעל בית כזית", תיאר מפגש עם ילד מכפר תבור ואת טיולם המשותף לפסגת התבור. התנהגותו הטבעית וביטחונו הרשימו את ז'בוטינסקי, שתיאר כך את קווי דמותו: רשלנות דיבור אינטימית, ישב על פרדו בצורה פשוטה בטוחה ורשלנית, ברנש פיקח מנוסה ודברני. הוא הסביר לי את הגאוגרפיה הלאומית של הנוף. מטיליו עם מוריו הכיר איתמר את קרב דבורה וצבא הכנענים ושאר האירועים התנכיים, שמקום התרחשותם נשקף מהתבור. בסיום כתב: "לעולם לא אדע אותו רגש שלם, אורגני ואחיד של תחושת מולדת בה נמזג העבר עם ההווה. יצור קטן זה קשור באלף שורשים אל אדמת קודש זו."¹⁷² בניגוד לאמביוולנטיות של תחושת 'המקום' אצל גורביץ, או הגישה המוסדית והביקורתית של אלבוים לבחינת תפקוד בני האכרים ומשמעות ה'מקום' עבורם,¹⁷³ - תפקודם ופעילויותיהם של בני האכרים ביבנאל בה נולדו וצמחו, מבטאים קשר טבעי וילדי לנופי המקום והחברה, בדומה לאופיו של איתמר בנוף מולדתו.

הסביבה הפיזית של ילדי האכרים התפרסה מהבית אל החצר, שכללה מגוון בעלי חיים ותיפקודים, ומשם אל הרחוב ששינה פניו מסבך סידריות למרכז פעילות היישוב. הרחוב נחלק לעליון ו'תחתון'. ברחוב עוברים האכרים ברכיבה ובעגלות אל מרחבי השדות בעלי שמות כמו שמסין וארטושה ואל המטעים. ברחוב עברו עגלות ההובלה אל הגורן. מרחב בני האכרים כלל מבני ציבור במושבה: בית הספר כולל גינה ומועדון, ה'חדר' ובית המורים, בשנים מאוחרות יותר רפת מודרנית ומחלבה, סליקים יישוביים ופרטיים של נשק בלתי לגאלי. במפה הגיאוגרפית יש ביטוי לקשרי השכנות-יריבות בין יבנאל לבית גן. היבנאלים ראו עצמם מורמים מעם, כי יבנאל היא "עיר ואם", ואילו בני כפר תבור הם "מסחאוים – תת אדם". על מדרונות ההר נטועים אוהלי שבטי הבדואים, אל ההר עולים תחילה עם המשפחה, כטיולי נעורים וסיורי בחרות להרחבת קו-האופק אל הכפרים הערבים, אל אזורים "שהיום הם לא שלנו", בינתיים. התקיימו מפגשים עם ילדי מושבות יק"א הסמוכות, ונוצרו קשרים עם ילדה ממטולה ואפילו עם ילדה מתל אביב מרכז היישוב, שהוא "העולם המופלא" אליו כמעט ולא מגיעים.

¹⁷² ז'בוטינסקי, זאב, 'בעל בית כזית', בתוך: סיפורים כרך 7, ירושלים: ערי ז'בוטינסקי, 1949, עמ' 207-218.
¹⁷³ גורביץ, זלי, על המקום, תל אביב: עם עובד, 2007; אלבוים-דרור, רחל, "הוא הולך ובא, מקרבנו הוא בא העברי החדש" על תרבות הנוער של העליות הראשונות, אלפיים 12 (1996), עמ' 104-135; אלבוים-דרור, רחל, המחר של האתמול-האוסופיה הצינונית, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1993, למשל עמ' 148-160. אלבוים בחנה בעיקר התארגנויות, כמו הגדעונים שהיו "אופוזיציה נגד מפלגות השמאל", הציטוט מעמ' 113.

מסקנות – תחומי זהות תלמידי יבנאל:

תנאי הבידוד היחסי של מושבה בגליל התחתון בתקופת היישוב, יצרו עולם ילדות שהתבסס על הסביבה הגיאוגרפית והחברתית הקרובה, בו השפיעו המורים שחיברו את בני האכרים לעולם הרחב.

החינוך הלאומי בתקופת היישוב נבנה כמערכת של "כלים שלובים", פורמאליים ובלתי פורמאליים, בנוסף לתוכנית הלימודים ובקשר אליה. המורים חינכו בגישה קהילתית בהדגשת צדדים פיזיים חוץ-כיתתיים, כמו עבודה חקלאית וטיולים בשילוב חוויות ויזואליות שהוקנו באמצעי המחשה בכתה ובטכסים.¹⁷⁴ הגישה הלאומית התבטאה במרכזיות העבריות שכללה ארבעה יסודות: השפה העברית, עבודה יצרנית, חוסן גופני והיכרות עם הארץ, כבסיס חיוני ליצירת 'טיפוס יהודי חדש'.¹⁷⁵

ולק תיאר את ה'חדר' כבסיס ההתפתחות של החינוך העברי במושבות הראשונות.¹⁷⁶ המאבקים בעד המסורתיות ונגד תהליכי חילון, אפיינו מושבות בהן היה יסוד חרדי בדומה ליבנאל, שרצה להמשיך ולקיים אורח חיים וחינוך מסורתי.¹⁷⁷ לפי דרור, הגישה החינוכית של בית הספר העברי בגליל כללה: לימוד בעברית, טיולי מולדת, חינוך לעבודה, מסגרת לימודים בת שמונה שנים עם גן ילדים, השכלה למבוגרים, הצגות וחגיגות. כך הקרין בית הספר על הקהילה כולה.¹⁷⁸ מוסדות החינוך ביבנאל הושפעו מהשקפת העולם וערכי האכרים המייסדים, ומהתפתחות הגישה הלאומית בארץ ישראל בתקופת היישוב.

מסקנות פרק זה גובשו בשלושה סעיפים:

א. הסביבה הגיאוגרפית של בני האכרים ביבנאל.

ב. הסביבה החברתית של ילדי המושבה.

ג. מעגלי זהות בני האכרים בגליל.

א. הסביבה הגיאוגרפית של בני האכרים ביבנאל.

עולם בני המושבות הוצג בשני מישורים, המושבה היא "המקום הקטן", והארץ והעולם הם "המקום הגדול". בדרך כלל המושבה עצמה נתפסה כמקום מוכר פיזית וחברתית, הילדים הם חלק ממנו. זאת לעומת התייחסות תיאורטית אידיאולוגית לארץ ולעולם. "תחושת מקום הנקבעת וניתנת לאפיון על פי לוקליות מסוימת במובן הקרוב למושג הילידיות – בית, רחוב,

¹⁷⁴ דרור, יובל, כלים שלובים בחינוך הלאומי: הסיפור הציוני, ירושלים: מאגנס, 2008, עמ' יא'-יב', 19-22.

¹⁷⁵ רייכל, נירית, בין קרנתות לאופקי-תרבות – הדיוקן התרבותי של התלמיד הארצישראלי בראשית החינוך העברי 1881-1914, עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, 1989, עמ' 155; רייכל, נירית, דיוקן התלמיד הארץ-ישראלי הרצוי בשנים

1889-1933, קתדרה 83 (1997), עמ' 95.

¹⁷⁶ ולק, זאב, 'צמיחת החינוך הלאומי במושבות', בתוך: אליאב, מרדכי (עורך), ספר העלייה הראשונה, א', ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1981, עמ' 407-425.

¹⁷⁷ רינות, משה, 'תהליכי חילון בחינוך במושבה 1882-1914', בתוך כהן, אדיר (עורך), החינוך כמפגש, חיפה: אוניברסיטת חיפה בחת הספר לחינוך, 1983, עמ' 149-156.

¹⁷⁸ דרור (לעיל, הערה 7), עמ' 199-206.

חברים, נוף ילדות, הרגל, והזדהות אוטומטית עם כל אלה כמו עם שפת אם". זהו 'המקום הקטן' כאשר הארץ הפיזית ומשמעותה הלאומית היא 'המקום הגדול'.¹⁷⁹

פייר נורה קבע, ש'מחוזות זיכרון' כמו מקום בעל משמעות, יוצרים את הארגון הלא מודע של הזיכרון הקולקטיבי בהיסטוריה הלאומית.¹⁸⁰ לפי מיטשל הנוף מבטא תהליך חברתי ואינו רשימת נתונים אלא "חלק מתהליך של יצירת זהויות".¹⁸¹ הנוף פעיל ודינאמי מבחינה חומרית וסמלית כאחד. הנוף פועל בשירות קבוצות ופרטים, ומהווה מרכיב במערכת חברתית הכוללת יצירת זהות. נוף בונה, מביע ותומך בזהות. כל נוף, קיים או מדומיין, מהווה הסמלה וביטוי לתחושות, ומאפשר לתת משמעות לדברים.¹⁸² אחת מטענות הגאוגרפיה התרבותית היא, שיש לתרבות מימדים מרחביים בעלי קשר הדוק ל"תחושת מקום", בתפיסות והבניות של גאוגרפיה חומרית (place), ושל גאוגרפיה מדומינת (space) כאחת.¹⁸³

הפעילויות בנוף מהוות מעין שיח סמוי בין האדם לבין עצמו, ובינו לבין הסביבה. יצירת זהות קבוצתית לאומית-אתנית תוך הגדרת מרחב גיאוגרפי, משקפת בנאמנות את תפיסת המקום.¹⁸⁴ לסיפורי מקום יש מעין צופן של קודים, ערכים ומשמעויות מקומיות.¹⁸⁵ תחושת שורשיות היא מצב פסיכולוגי מעבר למציאות אובייקטיבית, הנרכש תוך פעילות אקטיבית בנוף,¹⁸⁶ החל ממשחקי שעשועים תמימים, וכלה במשחקי מלחמה. המשחקים מבטאים את מציאות חיי בני האכרים ואת מרחב התנסותם, בו משולבים חקלאות, לאומיות וטכסי חניכה. הטיול בסביבה היה מרכיב חוויתי עמוק בתודעת התלמידים, ונטע בהם שורשים של זהות יהודית ולאומית. יעד הטיול היה בדרך כלל מקום בעל משמעות דתית-לאומית. מטרתו היתה הרחבת אופקי התלמידים והעמקת הקשר לעבר ולהכרת הסביבה. הר תבור שימש במה היסטורית, אליה שב ועליה צעד דור העתיד של גיבורי ישראל - "מאז עד היום זה מהדהד עוד באוזני".

המעגלים הגיאוגרפיים-מנטאליים של ילדי יבנאל, מתווים מבנים ופעילויות משפחתיות, לימודיות וציבוריות במושבה, במרחב השדות בו מתקיימת העבודה החקלאית, בואדיות ובהרים שם מרחבי טבע, אתרים תנ"כיים והערבים דרי הסביבה. בסביבה הקרובה נמצאות המושבות ובמרחק לא מושג – העיר הגדולה תל אביב.

¹⁷⁹ גורביץ', זלי וגדעון ארן, 'על המקום – אנתרופולוגיה ישראלית', בתוך: אלפיים 4 (1992), עמ' 44-4, הציטוט עמ' 6.

¹⁸⁰ נורה, פייר, "בין זיכרון להיסטוריה, על הבעיה של המקום", בתוך: זמנים 45 (1993), ע' 19.

¹⁸¹ Mitchell W.J.T. Landscape and Power, Chicago: Chicago University Press, 1994, pp 1.

¹⁸² Mitchell, Don, Cultural Geography – A Critical Introduction, Oxford: Blackwell, 2000.

¹⁸³ רוז, בתיא, 'התמרחבות במולדת האתנית: בחינה השוואתית של ישראל', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן גוריון, 2005, עמ' 69-70.

¹⁸⁴ רוז, שם, עמ' 39-41.

¹⁸⁵ כוכבי-נהב, רוני, אתרים במחוזות הזיכרון – ספרי יובל של קיבוצים, רמת אפעל: יד טבנקין ויד יערי, 2006, עמ' 47.

¹⁸⁶ רון, עמוס, 'נופים ייצוגיים ונופים סימבוליים של ראשית ההתיישבות הציונית הכפרית בבקעת-כנרת', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, 2001, עמ' 36-37.

ב. הסביבה החברתית של ילדי המושבה.

המשפחה הרב דורית היא בסיס היציאה למעגלי חברה מתרחבים של ילדי ה'חדר' ובית הספר. הילדים "שלנו" של הרדיקלים לעומת ילדי 'הרחוב התחתון', בו גרו אנשי העלייה הראשונה, כולל גרים. גם ממרחק השנים עולים קולות השירה והצחוק של הבנים והבנות בגורן, וילדה מהעיר היא חוויה נדירה. ילדי יבנאל התמודדו מול ילדי בית-גן, ויחד קיימו מערכת יחסים אמביוולנטית עם ילדי "עם הארץ" הערבים. המורים והרופאים פעלו כמרכז תרבות מקומי. בהשפעת הנטייה הכללית ביבנאל להזדהות עם 'תנועת העבודה', השתייך רוב הנוער לתנועת 'הנוער העובד' בשנים שפעלה במושבה. רק מעטים פעלו במסגרות בית"ר. נוער המושבות ניסה להתארגן במסגרת 'אירגון נוער הגליל' ללא הצלחה. הילדים לקחו חלק בפעילויות ביטחון של ההורים, ואף בעימות מקומי בין הצבא הבריטי לקורס מפקדי 'ההגנה'. המעגלים החברתיים של בני האכרים בנוסף לחוג המשפחה, כללו את ילדי המושבה, ילדי המושבות הסמוכות וילדי הערבים. ההתייחסות לחברת המבוגרים היא מתוך לימוד וחניכה, לעיתים דרך משחקי התבגרות והתמודדות.

הזיכרון הקולקטיבי של בני האכרים כלל את אירועי הזמן המרכזיים, כמו מאורעות 1929 ו-1936, רדיפות היהודים בגרמניה, וכן אירועים מקומיים כמו הכנסת מיכון וחשמל או ביקור ביאליק, בהם השתתפו ועליהם למדו. דרכם של הילדים אל עולם המבוגרים התחילה בלימוד, בעזרה בעבודה ובטיול. בגיל הנעורים נכנסו יותר לתחומי עבודה וביטחון.

זיכרונות הילדים מתקופת בית הספר מעלים בצד שעשועי ילדים, גם נושאי חברה: התמודדות מודרניות מול דת, מאבקי חברה בהתהוות, יחס לניגון היהודי, לאדמה, לערבים, ללאומיות, יחסים פנים חברתיים: הורים-ילדים-מורים, חרדים-חופשיים, הגאוגרפיה היא העבר התנ"כי המתחדש, התרחבות ההתיישבות בהווה והקמת מדינה עברית לעתיד. חסרים בזיכרונות נשים שעמדו לצידם אך בצילם של הגברים, התימנים מוזכרים בשוליים ולא כחלק מהמושבה, פנים הכיתה ואורח הלימוד עצמו כמעט ואיננו מיוצג.

ג. מעגלי זהות בני האכרים בגליל, בגיל הנעורים.

עבודה זו, כמו שהוצג בפרק המבוא, עושה שימוש רחב בשיטות מחקר איכותניות של: תיאוריה המעוגנת בשדה, מחקר הסיפור, מחקר ביוגרפי, וחקר מקרה.¹⁸⁷ בפרקי התוכן ננקטה העדפה רחבה להתייחסות למקורות הראשונים, וצירופם לקטגוריות פנימיות על פי תוכנם, בהתאם לכלים המוצעים במחקר האיכותני. פרק החינוך ריכז את הממצאים למעגלי זהות, בדומה למחקרו של דרור, שזיהה שלושה מעגלי התייחסות הנשקפים מחברות בתי הספר: "המעגל האישי- אני ובית ספרי", "המעגל הלאומי – אני מולדתי ועמי", "המעגל הזולתי – אני והאחרים בעולם".¹⁸⁸ מעגלי התייחסות יוצרי זהות אלו, נמצאים בעוצמת

¹⁸⁷ שיטות אלה ונוספות מתוארות במאמרים בתוך: צבר בן-יהושע, נעמה, (עורכת), מסורות וזרמים במחקר האיכותני, תל

אביב: דביר, 2001.

¹⁸⁸ דרור (לעיל, הערה 140), הציטוט מעמ' 270.

השפעה שונה גם בממצאי פרק חינוך בני האכרים ביבנאל, כאשר שני המעגלים הראשונים דומיננטיים בזהותם, והמעגל השלישי של החיבור עם 'האחר' והעולם, נמצא בחסר. ייתכן והסיבה היא המגויסות הגבוהה של בני האכרים למאבקי הקיום המקומיים, ובמידת מה גם רמה נמוכה יחסית של השכלה כללית רחבה.

מחקרי זהות בני הארץ בתקופת היישוב עסקו בעיקר בזהות "הצבר היישובי, בן 'דור בארץ' או 'דור תש"ח'". מחקרו של דרור תרם היבטים משמעותיים בשיקוף דמות הנוער הלומד העירוני כדמות מורכבת, אשר קולותיה הנחבאים נחשפו בבחינת קטגוריות החומרים הראשוניים.

בכלים דומים בחן פרק זה את דמות בן האכר במושבה בגליל, שקולו נעדר ולא נבחן במחקר ההיסטורי עד כה. זהותו עלתה מתוך זיכרונותיו שלו, זיכרונות ששימשו ליצירת קטגוריות פנימיות שהרכיבו דמות הדומה בשלושה ממרכיביה לדמות בני הארץ הגימנזיסטיים - במרכזיות העם והארץ וביחסם המורכב לגולה ולערבים. לעומת זאת נמצא, כי לבני האכרים ביבנאל יש יחס קרוב וחס למסורת ולדת והם בעלי זהות מושבתית מקומית מודגשת.

לבני האכרים ביבנאל נוצרה זהות שמרכיביה בתודעתם הם: מרכזיות העם והארץ, כלומר מרכיב לאומי דומיננטי, הם בעלי יחס מורכב, הן לגולה שהיא העבר של משפחותיהם, והן לערבים שהם שכניהם הקרובים. בנוסף הם בעלי 'תחושת מקום' עמוקה, ומתפקדים כחלק ממשפחת אכרים בעשייה ובזהות. מחוזות הזיכרון של בני האכרים הם השדה כחוויה מרכזית, הגלות כהנגדה, המיתוס והטיול כמכונני ערכים, בית הכנסת כהמשכיות והשכנים הערבים כהתמודדות.

הפרק הבא יתאר את תקופת הבחרות של אותו נוער שצמח ביבנאל ואשר שורשי חינוכו תוארו בפרק זה.

פרק 4 – בני האכרים ביבנאל – בחרות

4.1 פתיחה

עד כאן נבחנו שתי הסביבות הראשונות במעגל חיי בני האכרים במושבה של תקופת הילדות: סביבת בית ההורים וסביבת החינוך על היבטיו השונים. פרק זה יבחן את תקופת הביניים שבין הילדות לבגרות, היא תקופת הבחרות. תיבחן השאלה הדורית, מה מייחד ומאפיין את בני האכרים מהוריהם, ויוצגו תחומי החיים המרכזיים במושבה בהם השתלבו הבנים: העבודה החקלאית, שמירת הביטחון בסביבה, ופיתוח התרבות המקומית. התיפקוד העצמאי של בני האכרים ביבנאל ייבחן בשני פרקים, הראשון בחרות והשני בגרות. 'בחרות' (Adolescence) היא תקופת הנוער, ימי הנעורים, הדור הצעיר, עלומים ותשחורת.¹ המילה "בחרות" כוללת את המילה "חרות" ואת משמעויות החופש והבחירה של הבחורים והבחורות, זו תחילת הדרך העצמאית של קבוצת בני האכרים ביבנאל.

4.1.1 השאלה הדורית.

זהות קבוצתית נוצרת כאשר קבוצת אוכלוסייה מסוימת נמצאת בסביבה בעלת מאפיינים קרובים ובתנאים דומים, אשר נבדלים באופן מובהק מאלו של חלקי אוכלוסייה אחרים. שוני זה עשוי ליצור השקפת עולם וזהות קולקטיבית נבדלים, אשר אופייניים לבני הקבוצה ושונים מאלה של קבוצות אחרות. לפי מנהיים: "תופעת הדוריות מייצגת סוג מסוים של זהות-מיקום [חברתי], השייך לקבוצות גיל" המשולבות בתהליך היסטורי-חברתי. ניתן להסביר את המיקום המעמדי במונחים כלכליים ותנאים חברתיים. מיקום דורי נוצר כאשר דפוסי ניסיון ומחשבה חדשים נוצרים על ידי שינויים בנתונים מדור אחד לשני.² ההתפתחות וההתבגרות במשפחה מעניקות חוויה מכוננת רבת עוצמה, נוצרות תודעה ותכונות אופי על ידי השפעות מתמשכות על בני הדור השני.³ בילצקי תחם את גבולות "דור צעיר" החל מגיל הנעורים המבטא תהליך התבגרות פיזית וחברתית, ועד לבנין האישיות – ראשית ההשתלבות בחברה ועיצוב תמונת עולם עצמאית. אניטה שפירא מצמצמת את מאפייני בני קבוצה דורית לתחום "תרבות חיים" הבנויה "מפרטים זעירים".⁴ למרות שהגדרות ביילין לקבוצת גיל וליחידה דורית, מתאימות למאפייני קבוצת בני האכרים במושבה, טענתו היא כי דור ילידי הארץ לא יצר ייחוד משלו, אלא פתח תקופה חדשה של איזון בין דורי, שבו מוצאים הצעירים את מקומם בחברת המבוגרים, ואינם זקוקים להקמת

¹ אבן שושן, אברהם, מלון חדש א', ירושלים: קרית ספר, 1961, עמ' 114; אבניאון, איתן, מילה במילה, חולון: איטב, 2000, עמ' 58.

² Mannheim, Karl, Essays on the Sociology of Knowledge, New York: Oxford University Press, 1952, pp 276-327, הציטוט מעמ' 292, המאמר משנת 1927.

³ מילנר, איריס, קרעי עבר – ביוגרפיה, זהות וזיכרון בסיפורת הדור השני, תל אביב: עם עובד, 2003, עמ' 13; בילצקי, אליהו, הדור הצעיר בישראל – אתגרים, תל אביב: 1970, עמ' 9.

⁴ על ויכוח לגבי גבולות יחידה דורית והגדרתה בין גישת יונתן שפירא לבין גישת אניטה שפירא: שפירא, אניטה, "דור בארץ", בתוך: שפירא, אניטה, יהודים חדשים יהודים ישנים, תל אביב: עם עובד, 1997, עמ' 123-126.

יחידות דוריות משלהם.⁵ לחיזוק טענתו שלא התגבש בארץ דור בנים, ציטט ביילין את שפירא: "ילידי הארץ לא השתחררו מהשקפת העולם של דור המבוגרים, ולא יכלו לכן לגבש מתוכם יחידות דוריות עם קבוצות גרעין המסוגלות לאמץ השקפות עולם עצמאיות".⁶ בביקורת ספרו של הורביץ "תכלת ואבק" בחן דרור את הזהות הדורית של 'דור בארץ' כפי שהוצגה במחקרים שונים ובספרות הזמן. דרור הציג את התייחסות הורביץ ל'דור הביניים' שבין דור האבות המייסדים ל'דור בארץ', וסיכם את מאפייניו הדוריים הכוללים: קשרים לגולה ולארץ, התייחסות לסוגיות המרכזיות של האומה, כגון לגולה, ליהדות ולבעיה הערבית. מאפייני הדור מתבטאים בהמשכיות יותר מאשר בשינוי. בני הדור מנותקים מהמקורות היהודיים ומהעם בגולה. העדפת ההגשמה המעשית והיחס לערבים משתנה מזרות לאקטיביות, כאשר תחושת החמצה דורית מלווה את הדיון לאורכו.⁷

זווית התייחסות שונה לגיל הנעורים מתבססת על תפיסה תרבותית של תחילת המאה ה-20, שראתה בנעורים כתופעה מכוונת של מהפכה וכניגוד למוסכמות החברה. 'גיל נעורים', 'מחוז נעורים' הפכו למסמלי תקופה חדשה באירופה.⁸ ראייה זו מתאימה לבחינת קבוצות החלוצים שהגיעו לארץ כתוצאה של מהפכה, ואינה מתאימה לבחינת דור בני האכרים שהמשיכו את מעשי אבותיהם.

מעט הם המחקרים שבחנו את דור בני המושבות כקבוצה בעלת מאפיינים משלה. אלבוים בדקה מזווית מוסדית את התארגנויות נוער המושבות דוגמת 'הגדעונים'. טענתה היא, כי הספרות ותחומי המחקר הסוציולוגי וההיסטורי בארץ התעלמו מדורות בני הארץ שקדמו ל'דור תש"ח", והעלימו אותם. וולטש ושצמן בדקו את הסתדרות 'בני בנימין' מזווית מוסדית.⁹ רייכל בחנה את השכלת דור בני העליות הראשונות, וכללה בקבוצה זו את אלה שלמדו בבית ספר עברי בשנים 1890-1935. עבודתה מרחיבה את המחקר ההיסטורי-סוציולוגי שהתמקד בדיוקן של דור בנים מאוחר יותר, שנוצר בשנות ה-30 של המאה ה-20, וכוללת בו גם את קבוצת בני האכרים במושבות.¹⁰ המורים בבית הספר העברי במושבות היו מהראשונים שהיתוו את הדגם הרצוי של "היהודי החדש".

אחד הכלים לבחינת זהות הקולקטיבית של קבוצה מסוימת, היא בחינתה כבעלת מאפיינים משותפים ושונים מאלו של קבוצות אחרות באותו זמן. הנחת העבודה היא, שהגורם הקובע

⁵ ביילין, יוסי, בנים בצל אבותם, רמת גן: רביבים, 1984, עמ' 12-14.

⁶ שפירא, יונתן, 'יחידות דוריות ויחסים בין דוריים בפוליטיקה הישראלית', בתוך: אריאן, אשר (עורך), ישראל דור

ההתהוות, תל אביב: זמורה ביתן מודן, 1979 – אצל: ביילין, יוסי, שם, עמ' 12-14.

⁷ דרור, יובל, 'דור תש"ח בין 'דורות בארץ' – זהות, יחס ליהדות ולערבים והגדרות ה'דור', קתדרה 81 (1997), עמ' 133-159, הסיכום מעמ' 159.

⁸ חותם, יותם, 'הקדמה: נעורים והזמן המודרני', חותם, יותם (עורך), תור הנעורים, ירושלים: מאגנס, 2008, עמ' י'.

⁹ אלבוים-דרור, רחל, "'הוא הולך ובא, מקרבנו הוא בא העברי החדש'" – על תרבות הנוער של העליות הראשונות, אלפיים 12, עמ' 104-135. בעיקר עמ' 112-114, ובסיכום בעמ' 135; וולטש, ניצה, לשמור על הקיים ולבנות את החדש – בני בנימין' 1920-1939, [ח"מ]: [חמו"ל], 2000; שצמן, ורד, הסתדרות 'בני בנימין' – יסודה ופעילותה בין השנים 1919-1929, עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית, 1990.

¹⁰ רייכל, נירית, 'ספרי קריאה – סוכני השכלה של "דור הבנים" בראשית החינוך העברי (1890-1935)', דור לדור, י"ז

(2001), עמ'; רייכל, נירית, 'אמונת המורה העברי בכוחו לעצב 'יהודי חדש' בארץ-ישראל (1882-1914)', דור לדור, י"ט (2002), עמ' 29-50.

את ההבדל שבין הקבוצה הנחקרת לקבוצות אחרות, הוא איכות השוני ופחות גודל הקבוצה - גודלה המוחלט או היחסי. עבודה זו מרחיבה ומתארת תחומי חיים הכוללים את סך ההתנסות האנושית של בני הקבוצה הנבדקת בשלבי החיים השונים, ויוצרת הבחנות לגבי ייחודה הדורי.

המדרג החברתי ביבנאל שכלל את בני הדור הראשון במושבה, התאים להיווצרות קבוצה חברתית נבדלת בדומה להיווצרות מדרג דורי בחברות הגירה, בהן בני המהגרים מהווים יחידה דורית מעצם היותם ראשונים ב'מקום'.¹¹ מבין הגישות לעיל, מתאימה יותר מאחרות הגישה של הורביץ שראה בדור הבנים "דור ביניים", אם כי הוא כלל בו את בני 'ההתיישבות העובדת' ויוצאי תנועות הנוער. בהמשך תיבחן סביבת חיי בני האכרים ביבנאל על מרכיביהם השונים על פי עדויותיהם, וזיהוי מאפיינים המיוחדים להם כקבוצה. תוך בחינת מרכיבי העבודה, הביטחון והתרבות בזהותם, בולט כושר ארגון נמוך כאחד ממאפייני דור בני האכרים.

4.1.2 דור בני האכרים ביבנאל.

עבודה זו מתייחסת למייסדי המושבה יבנאל ואלה שהצטרפו אליהם עד 1914 בתור אנשי הדור הראשון, האבות המייסדים. בניהם, כולל אלה שהגיעו כילדים ליבנאל בה עוצבה דמותם, נקראים בעבודה זו "בני האכרים", אלה שנולדו בשני העשורים הראשונים של המאה ה-20, אשר הצעירים שבהם הספיקו להשתתף במלחמת העצמאות.

בתקופת הבחורות יצאו בני האכרים ביבנאל ממסגרות מחייבות של בית ההורים ומערכת החינוך, לשלב תפקוד עצמאי יחסית. המעבר לא היה חד ולא שלם לגבי רוב בני האכרים והתבצע בהדרגה. רוב בני האכרים המשיכו לגור בבית ההורים, חלקם השתלבו בעבודה במסגרת האכרות המשפחתית, ובמקביל פיתחו תחומי פעילויות מיוחדים להם. בשלב זה ניתן להתחיל לבחון האם קבוצת בני האכרים במושבה היא קבוצת אוכלוסייה מוגדרת בעלת מאפיינים ייחודיים של 'דור' - שאלה שמלווה עבודה זו לאורכה.

בני האכרים במושבות הגליל נבדלו במאפייני חיים רבים מהוריהם דור המייסדים, ופיתחו מאפייני חיים נבדלים מהפועלים הצעירים בני גילם שעבדו במושבות כיחידים ובקבוצות, מצד אחד, ומהנוער העירוני בן זמנם, מצד שני. פרק זה יציג את שלב הבחורות של בני האכרים ביבנאל, תוך בחינת נושאים ומאפייני חיים המצביעים על נבדלותם מהוריהם - דור המייסדים.

ייבחנו זיכרונות בני האכרים ביבנאל, בהם טמון מידע רב ומגוון העוסק בתחומי חיים של תקופת בחורותם, בה התווה הדור הצעיר את דרכו והתקדם תוך התנסות. לא תמיד ניתן למיין ולהפריד זיכרונות לפי תקופות מוגדרות. יותר מזה – פעילויות כמו עבודה ביטחון

¹¹ רוזנר, מנחם {ואחרים}, הדור השני- הקיבוץ בין המשך לתמורה, תל אביב: ספריית פועלים, 1978, עמ' 16-17, מסתמך על: Lieberman, Stanley, 'Generational Differences among Blacks in the North', *American Journal of Sociology* 79(3), 1973, pp 550-565.

ותרבות מתמשכות לאורך תקופות חיים ארוכות, ותיאורי הפעילויות השונות כוללים מספר תקופות, לעיתים ללא הבחנה ביניהן. למשל, תחומי התרבות המקומית של הנוער שתוארו במידה חלקית בפרק הקודם, יתוארו גם בפרק זה, מאחר ו"הנוער היבנאלי" כלל קשת רב גילית של בני המקום, והפרדה בין קבוצת הצעירים לקבוצת הבוגרים תהייה מלאכותית. פרק זה יעזר גם במקורות ראשוניים נוספים להצגת תחומי חיים שהמעטו לתארם בזיכרונות. מקורות כמו מסמכים וקטעי עיתונות ישולבו בזיכרונות בני האכרים ויעשירו את בחינת שלב הבחרות בחייהם.

4.2 השתלבות בני האכרים בעבודה ובמשק

4.2.1 בנים בהתפתחות המשק.

משק האכר ביבנאל התבסס בשלושת העשורים הראשונים בעיקר על פלחה יבשה, למרות ניסיונות לפיתוח ענפי מטעים ורפת שנעשו לאורך השנים. קידוח מוצלח ומציאת מים רבים בשנת 1932 שינו את המצב, התאפשרה השקאה, גידול מספא לבהמות, ירקות ומטעים. התפתחות חקלאית-כלכלית זו האיצה הכנסת מיכון לענף הפלחה, שעד אז ריכז את מירב כוח האדם. טרקטורים החלו להחליף את בהמות העבודה, ולשם רכישת המיכון היקר והפעלתו, נוצרו התארגנויות ושותפויות בהן השתלבו בני האכרים. גילוי המים ביבנאל הביא לתקופת פיתוח ושינה את מציאות החיים. מאורע זה נקבע כאבן דרך בזיכרונות בני האכרים.

"כשהתגלה מקור המים על התל, זה היה תגלית מרעישת במובן כל ארצי אפילו. וכמובן, שמציאת המים שינו את כל פני הבקעה. כמו הדם בגוף האדם ככה המים הם לחקלאות. כפי שאמרנו, מציאת המים חוללה שינוי מהפכני בצורת החיים, בצורה החקלאית של המקום."¹²

גילוי המים ועבודות הפיתוח בעקבותיו, הביאו למושבה מומחים, פועלים ושיטות גידול מתקדמות. יבנאל נחשפה לשינויים בשיטות החקלאות ולשינויים חברתיים. תעלת הבטון הביאה בגרוויטציה את המים לחלקות ההשקיה, שהושקו בהצפה.

"חברת פיק"א תכננה את חלוקת המים על ידי כך שהקימה מערכת השקאה שבאותם הימים נחשבה מודרנית מאוד. הקימו תעלת בטון למרחק של קילומטרים אפילו. תעלה מודרנית בנויה לפי כל החוקים וממנה הסתעפו צינורות לחלקות השקאה שחולקו לכל האכרים. את החלקות האלה הכשירו לירקות, למספוא ובחלקן למטעים. צורת העבודה הזו הכניסה חיים למושבה היות והעסיקו בזה מומחים ונוער ופועלים, וזה גרם להרחבת האופקים בשטחים של התפתחות המשק. הפרדסים הראשונים נשתלו בשנת 1935."¹³

¹² ביידן, פרץ, הקלטות שרפמן, CD6, עמ' 10.
¹³ ביידן, פרץ, שם, עמ' 10-11.

אחת מהשפעות גילוי המים היתה חידוש תקוות בני האכרים להתיישבות ביבנאל בסמוך להוריהם. השפעה נוספת היתה הצורך להתארגנות בקבוצות שיתופיות לקניית מיכון חקלאי והפעלתו.

"באותם ימים החלו לחשוב גם על משק מעורב. פקידי הפיק"א נסעו לסוריה או ללבנון וקנו פרות דמשקאיות או בירותיות, וכל אכר קיבל פרות, כמו כן הקימו לולים. חיפשו פרנסה, הילדים גדלים וצריך לעזור גם להם. במקומות רבים הילדים גדלו ועזבו, הלכו העירה. מעטים נשארו. קשה היה לקיים משפחה נוספת בתוך אותה יחידה חקלאית. כמובן שההישג הגדול היה מציאת המים והתארגנות 'תוצרת ואשראי'. כמו כן התארגנה באותם הימים קבוצת הפלחה, זו היתה קבוצת אכרים שהתארגנה לעבודה משותפת ולעזרה הדדית."¹⁴

התפתחות ענף הבקר שיפרה את תנובת הפרות ומספרן עלה. נבנתה מחלבה לריכוז שיווק החלב ובמקביל המשיכו בתעשייה ביתית לצריכה עצמית של מוצרי החלב.

"אבא מסר את האדמה, את המשק על חשבון זה ששאל למד. כך שהוא עזב את החקלאות. שאל גמר את בית הספר ביבנאל, ופיק"א, יק"א שלחה אותו להולנד ולצרפת ללמוד את תעשיית הגבינות. הוא שהכניס את כל הגבינות החדשות. את הגבינה אחסנו במרתף של הגברת יפה. אני זוכר שהם היו כל כך קשים, שאי אפשר להכניס מסמר בהם. בגודל של חצי מטר, עגולים לא ידעו מה לעשות עם זה. זה היה אבן, לא יכולת לעשות עם זה כלום. אז היינו עושים בזה חורים אצל אבא במקדח, ועשינו מזה עגלות למשחק לילדים."¹⁵

"מהחלב של שבת עשתה אמא שמנת, גבינת לוב, לבנה וגבינה לבנה. חלק גדול מהאוכל היה מאכלי חלב, כמו אטריות בחלב ואורז בחלב. את החלב הנותר היינו מובילים למחלבה, החלבן היה מודד ורושם ואנחנו היינו יוצאים, יושבים על הדליים ומספרים סיפורים."¹⁶

התפתחות ענף הרפת במושבה ועליית תנובת החלב, הביאה את מוסדות המושבה להיעזר בפיק"א כדי לפתוח מחלבה לקליטת תוצרת החלב. אחד האכרים החזיר את האכרות שלו לפיק"א תמורת שליחת בנו לצרפת ללמוד את תעשיית הגבינות. הניסיונות הראשונים בייצור גבינות נכשלו, ואת החלב הטרי שיווקו ברכבת לחיפה.¹⁷

4.2.2 בנים בהכנסת מיכון.

האבות המייסדים שעבדו משך שנים בבהמות עבודה ובשיטות מיושנות, התאימו פחות מבני הדור הצעיר לקליטת המיכון ושינוי דפוסי עבודה. בפני בני האכרים, חלקם בוגרי בית הספר החקלאי 'מקוה ישראל', נפתחו אפשרויות חדשות ומתקדמות של עבודה והשתלבות במושבה על ידי הפעלת הטרקטור והקומביין. ההתארגנות הראשונה להכנסת מיכון התבצעה על ידי דור המייסדים שחלקם כיהן במוסדות המושבה והאזור, והיו בעלי קשרים עם פיק"א והבנקים.

"התחילו להכניס מיכון לחקלאות, כבר לא היו בהמות אלא טרקטורים עם מחרשות. ואני אני עם עוד ארבעה שותפים רכשנו טרקטור. הם לימדו אותי איך לחרוש על טרקטור. ואני

¹⁴ סזנוב, אלקנה, הקלטות שרפמן, CD1, עמ' 8.

¹⁵ ליפשיץ, מוישלה, הקלטות שרפמן, CD15, עמ' 3, 22-23.

¹⁶ שרפמן, אורי, בית גן מאז ולתמיד, כפר תבור: שבתי גל-און, 2006, עמ' 22-23.

¹⁷ מכתב מהנהלה הציונית לועד יבנאל על הפעלת רכבת-חלב מצמח לחיפה, אוסף צימרמן, 11.1.1924.

רואה שהטרקטור סוחב וסוחב והופך וממשיך והופך ולא מפריע לו שום דבר, לא נעצר אפילו לשניה אחת, ואני חורש וחורש, חרשתי כל הלילה, עבדתי 36 שעות.¹⁸

בפני בני האכרים נפתחה אפשרות להשתלב בתחום חדש ביבנאל – הפעלת המיכון החקלאי. ההתארגנויות לקנייתו הושפעו ממערכות היחסים שנוצרו בין האכרים, ולעיתים אף החריפו ניגודים קיימים.

"חזרתי מ'מקוה' וקבוצת הפלחה אז התחילה להתגבש. כנראה שיותר מאוחר קצת, אולי ב 34 אני לא זוכר בדיוק אבל ש. השתגע כבר שאנחנו ניכנס לקבוצה ואבא לא רצה איתו להיכנס. אז התחילו והיה איזה טרקטור וקומביין עלוב. תאר לך ב'מקוה' נסענו לראות קומביין בבנימינה. נסענו כל הכיתה שלי לראות מה זה קומביין באותו זמן.¹⁹

הקטע הבא מעלה ומייצג מאבקים חברתיים במושבה - השפעת מאבקי עבר בין האכרים המייסדים לבין הרדיקלים על בניהם ועל אפשרויות ההתארגנות לרכישת מיכון ועיבוד האדמה. נוצר דחף להתפתחות גם אצל בני המייסדים השמרנים שרצו להשתוות לרדיקלים.

"אז כמה קבוצת הפלחה המשותפת שלהם [של הרדיקלים]. הם היו 12 שותפים ופה התחילו לדבר גם אצלנו [האכרים השמרנים]. חברה, עד מתי נלך. בשנת 35 אנחנו סידרנו קבוצה. הם יכלו להקים קבוצה כי היה להם את הפיק"א, נתנה להם טרקטור, נתנה להם קומביין נתנה, נתנה. אנחנו היינו קבוצנים, כסף לא היה לאף אחד. דיברתי עם אבא: זה לא יכול להמשיך ללכת, והיה מאורעות והחליטו לגרש את הערבים. מוכרחים, איך נעבוד בלי חראתים, וכסף לשלם לפועל יהודי במזומן אין לנו. נלך גם כן לקראת מכונות. אני התחלתי להתרוצץ, ואבא נכנס לו בראש והוא דיבר עם אכרים נוספים. מין חאט להו [מפה לשם, בערבית], אינטרנש [טרקטור] קנינו. חדש על שרשרות הכנסנו אותו כבר לחצר. א. עמד פה וד. איך אנחנו השגנו טרקטור?! את זה שהם השיגו מהפיק"א בחינם, את זה הם הבינו טוב, אבל שגם אנחנו השגנו, זה לא נכנס להם פשוט במוח.²⁰

סצנת החקלאות של קבוצת בני אכרים מתחילה מתמונה פסטורלית של זריעה ביד בחברותא, וברקע נגינת חליל, ומגיעה לשיא הקדמה – רכישת מיכון משותף.

"הקמנו קבוצת פלחה משותפת ביחד עם משפחות נוספות. אנחנו הצעירים שמחנו לעבוד ביחד. אווירה של עבודה ושמחה שררה בין השותפים, במיוחד כאשר עמוס אברמסון ואני היינו זורעים ביד עשרות דונמים ויתר החברים חורשים עם פרדות. המראה מסביב מרהיב עין, הכל ירוק, עדרים על ההרים, קול חליל נשמע ושירה נלווית אליו. ערביות צעירות עם חבילות קוצים לשריפה מסתובבות בשטח, ואם אפשר גם גונבות מהיבול. מהרווחים קנינו טרקטור עם גלגלי ברזל ומחרשת פולי-דיסק.²¹

הצבע קובע? הקטע הבא מעלה שאלה, לפי מה נקבעו השמות לשתי קבוצות העיבוד המשותף שהוקמו באותו זמן ביבנאל. האם רק צבע הטרקטור קבע – או שהיה כאן גם ביטוי למדרג חברתי.

¹⁸ מטבייב, שמעון, זיכרונות, אכת, עמ' 5.

¹⁹ שיינוק, שמואל, הקלטות שרפמן, CD14-15, עמ' 45.

²⁰ שיינוק, שמואל, שם, עמ' 117-118.

²¹ שרפמן, אורי, (לעיל, הערה 16), עמ' 106.

"נכנסתי לעבודה ואני הייתי הטרקטוריסט הקבוע, יום יום יצאתי לעבוד. על ידי עבדו מ. מהדור השני, ואחר כך י. אנחנו הצעירים עבדנו על המכונות". ש: "זתומרת [כך!] הם היו הקבוצה הלבנה כמו שאני זוכר את השם, ואתם הייתם הקבוצה השחורה?" "הקבוצה השחורה, הטרקטור שלנו היה שחור. הקבוצה השחורה על שם הטרקטור, הוא היה כחול שחור, כהה כזה."²²

המעבר מעבודת ידיים ובהמות לעבודה במיכון גרמה להלם הקידמה. בן האכר שהיה רגיל לחרוש בבהמות, חווה את עוצמת הטרקטור בחריש של 36 שעות ברציפות. הקומביין הגיע אחרי הטרקטור ונחשב לשיא ההתפתחות. תלמידי 'מקוה' נסעו במיוחד כדי לראות קומביין. ההתארגנויות של מספר קבוצות לעיבוד משותף, מצביעה על בידול קבוצתי בין שני הגושים שהיו באותן שנים ביבנאל. באחד היו האכרים הוותיקים ובניהם, ובשני הרדיקלים שהיו צעירים מהאכרים הוותיקים. בני הוותיקים ניצבו לא פעם כנגד קבוצת הרדיקלים יחד עם הוריהם, ולאחר מכן לבדם. ההתארגנות הראשונה בסיפור נעשתה במסלול עוקף ממסד מקומי. ההתארגנות השנייה התקיימה ללא ההורים, וכך יכלו למצות את יכולותיהם. שני בני אכרים ותיקים קנו את הקומביין הראשון מונע-טרקטור ואת הדיסק (מחרשה בת כמה "צלחות") הראשון במושבה.

מניעי המעבר למיכון הפלחה ביבנאל נבעו גם מההכרח להחליף את עבודת הערבים, שהוצאו מהמושבה בתחילת מאורעות 1936.

הזיכרונות משלבים תיאורי עבודות חקלאיות עם מאבקי כוחות חברתיים, והזיכרון גולש לעיתים לנוסטלגיה. הכינוי "הקבוצה השחורה" שמוסבר בצבע הטרקטור, כולל כנראה גם משמעות חברתית כי הוא מנוגד לשם הקבוצה האחרת "הקבוצה הלבנה", כינויים שהיו מוכרים ביבנאל.

4.2.3 בנים בשילוב עבודה וביטחון.

תקופת הבחרות של בני האכרים ביבנאל הושפעה באחדים ממאפייניה מהשינויים שעבר היישוב היהודי בארץ ישראל באותן שנים, בהן ההתפתחות הכלכלית לוותה בהתחזקות ביטחונית.²³ בסעיף זה יתואר השילוב של שני המרכיבים המרכזיים בתקופת הבחרות של בני האכרים: עבודה וביטחון, כפי שהתפתחו בתנאי מושבה בגליל התחתון.

"השנים 1936-39 היו שנים קשות, הערבים שרפו שדות ועקרו פרדסים. כל אכר ואכר היה שם את הרובה על השכם או על הפירדה וכך היה הולך אחרי הביסוק [מחרשת בהמות]."²⁴

²² שיינוק, שמואל (לעיל, הערה 19), עמ' 120. המראיין-השואל גם הוא בן אכר, אורי שרפמן; על משמעות חברתית לצבעים לבן ושחור: אברמסון, עמוס, הקלטות שפר, עמ' 10.

²³ ביביליוגרפיה מקיפה על התפתחות היישוב העברי והכלכלה בתקופת המנדט: מצר, יעקב, 'תולדות המחקר: כלכלת ארץ-ישראל בתקופת המנדט: מבט על התפתחות המחקר', בתוך: בראלי, אבי ונחום קרלינסקי (עורכים), כלכלה וחברה בימי המנדט 1918-1948, קריית שדה-בוקר: אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 2003, עמ' 7-57, הביבליוגרפיה בעמ' 44-57.
²⁴ סזנוב, אלקנה (לעיל, הערה 14), עמ' 12.

בעליית מושב שרונה הסמוך ליבנאל, השתתפו צעירי ישובי הסביבה. הקטע הבא סוקר שלושה אירועים: שמירה ביום העלייה, התגייסות צעירים לחריש הראשון, בחורף, והיחלצות ספונטאנית להדיפת התקפת הערבים על החורשים בשנה השנייה.

"העלייה לשרונה [1938] היתה מלווה באבטחת הסביבה. [ביום העלייה] הטילו עלי פיקוד קבוצה שמחזיקה נשק, לתפוס גבעה ולהשגיח. החברה שהיו בארגון על שם גורדון ביבנאל עברו ונשארו שמה [בשרונה], אנחנו חזרנו איש למלאכתו, לחצרו לחלוב להאכיל בהמות, כבר לילה.²⁵ הגיעה עונת הגשמים, התחילו לזרוע. גיוס! כולם עולים לחרוש בשרונה. הלכו לא רק יבנאל ובית גן, מכפר תבור באו, אנשי משמר השלושה שלכל אחד היה חצי פירדה או פירדה אחת. לשנה השנייה הם [חברי שרונה] יצאו עם 40 זוגות פרדות וחורשים. בשדה הקיפו אותם המוני ערבים, התחילו לידות בהם אבנים והמהומה היתה גדולה. והנה מופיע פרש וצועק: כל היהודים עזבו את שרונה. קפצנו לתוך האוטו. היה מוישלה ואברימלה ליפשיץ, פרץ ביידץ היה נוטר, עבר במקרה ראה אותנו נכנסים, גם הוא כבר נכנס, ועמוס ברנדשטטר. ראיתי את ההר – ערביות, שקצים מבוגרים! הסתערתי על הערבי הראשון, אני מדלג הערבים כולם בורחים."²⁶

חורש יחיד היוצא לשדה מרוחק חייב לדאוג בעצמו לביטחונו האישי, ולכן לוקח רובה הצמוד אליו במהלך החריש.

"באחד הימים יצאתי לחרוש באדמות אום אל ערר'ב, זה היה השדה האחרון כלפי המושבה יבנאל. זה היה בזמן מאורעות ולא יצאנו לשדה מבלי נשק. היה לי רובה, את הרובה הייתי תולה על הקלצ'ק [חלקי עץ בריתמה] של הפרדה. בקצה הריתמה של הפרדה, בכתפיים יצאו שתי חתיכות עץ כאלה, בולטות שהחזיקו את הרצועות. ועל זה תלינו את הרובה. וכך חרשנו וידעתי שלאן שאני הולך, הרובה נמצא איתי. חגור עם חגורת כדורים כמובן, הולך וחורש."²⁷

בני אכרים שילבו עבודות במשקי ההורים המזדקנים יחד עם משרה בנוטרות, שפרנסה קבועה בצידה.

"אני הייתי נוטר בתוך הכפר. הייתי צריך גם כן לעבוד. אני ויגאל אלון עבדנו ביחד ובאותו זמן גם היינו נוטרים. היינו הולכים לשמור חצי לילה, למחרת הולכים לעבוד. רצינו לנצל את השמירה הזו לעבודה גם כן. אז היינו עושים סיבוב סביב המושבה והיינו מחטאים את הזרעים בחצר שלהם. הייתי נוטר עד מלחמת השיחור."²⁸

ככל שהחריף המצב הביטחוני גבר משקלה של הפעילות המאורגנת והמגויסת בהנחיית מוסדות היישוב. במשפחות בהן היה במושבה יותר מבן בוגר אחד, התאפשרה "חלוקת עבודה" ביניהם.

"אחרי ה- 29 לנובמבר התחילו פעולות בקנה מידה נרחב. אז למעשה היינו כולנו מרותקים לנושא הזה. זה כמובן בנוסף לעבודה במשק. זה הפריע אבל דבר אחד לא שלל את השני, זה

²⁵ על כיבוש אדמות שרונה במחרשה ורובה: פיין, הלל, דבר, 8.3.1938.

²⁶ שפר, גדליה, הקלטות שפר, עמ' 21.

²⁷ רוזנצוויג, ירמיהו, הקלטות שרפמן, CD6, עמ' 11.

²⁸ מטבייב, שמעון (לעיל, הערה 18), עמ' 16.

היה משולב. לי היה מזל שהיה לי אח בוגר שהוא היה במשק, כך שהמשק סבל פחות כאשר אני נעדרתי.²⁹

בתקופת היישוב שילבו רבים מבני נוער והצעירים פעילויות ביטחוניות בפעילות הרגילה של לימודים, עבודה ומשפחה. המיוחד לבני האכרים במושבות הגליל הוא הסמיכות הרבה לאוכלוסייה ערבית, שהיתה משולבת באופן חלקי בחיי המושבה. רוב העבודות בשדה בוצעו על ידי האכר בשדה הפרטי, ולכן נקלע למצבים בהם היה חייב לשלב בפועל את הרובה והמחרשה.

המיתוס של "רובה ומחרשה" כצורך השעה, מתהווה מחוויות אישיות. בני האכרים נאלצו להגן על עצמם בעת החריש בשדה. בנוסף להבטחת הביטחון האישי, הם נקראו והתייצבו לפעילות ביטחונית של המושבה עצמה. כאשר חייב זאת המצב, התגייסו צעירי המושבה לעזרת ישוב שכן. צעירי יבנאל יצאו לחריש שדות פוריה, פעולה שביטאה את מימוש כיבוש הקרקע בפועל ובמקביל יצאו גם להגנת החורשים. משמע - הפעלת כוח אקטיבי להבטחת ביצוע החריש.

4.2.4 התיישבות בנים במושבה.

הכלכלה החקלאית במושבות הגליל היתה מבוססת על אכריות שכללו כל אחת כ-250 דונם אדמת פלחה חרבה, ומטעי בעל ברמה נמוכה. מציאת המים ביבנאל והכנסת שיטת משק מעורב אפשרו פיתוח, ואף יציאה ממצוקה קיומית, החל מאמצע שנות ה-30. בתחילת שנות ה-40 נחתם חוזה "הבטחת בעלות" בין האכר לחברת פיק"א, שהיתה הבעלים של הקרקע, ובו הבטחה להעברת הבעלות שתתקיים לאחר שהאכר יסיים לשלם את חובו עבור הנחלה. בני האכרים השתלבו בעבודה במשקי האבות מגיל צעיר כילדים וכמתבגרים. משהגיע בן לפרקו והתכוון להקים משפחה, הוא לא יכול היה להסתמך על אכרות אביו שתוכל לפרנס יותר ממשפחה אחת, גם לאחר מציאת המים.

טבלה מס' 10 נתוני 44 האכריות ביבנאל בשנת 1938.³⁰

עשורים	התיישבות באכריות	פטירת הבעלים	המעבדים	בנים ממשיכים	בנים שעזבו	סה"כ יורשים
1901-1910	25		10 אבות 11 יורשים	8	15	37
1911-1920	15	5	14 אבות 3 יורשים	6	1	14
1921-1930		3				
1931-1937	4	6	4 אבות	14	16	51
סה"כ	44	14	28 אבות 14 יורשים	14	16	51

²⁹ קרמר, חיים, בית אלון, עמ' 10.

³⁰ רשימת אכרי יבנאל, כנראה לפני 1938: אצמ, תיק J15/5559. חלק מנתוני הבעלות חסרים, בנות לא נספרו כבנים עוזבים. 3 אכריות היו בבעלות אלמנות.

הטבלה מעידה חלקית על העברת בעלות על האכריות, על מידת ההמשכיות ועזיבת בנים בוגרים. ברוב האכריות מבין 28 שבעיבוד האבות, השתלבו גם בנים. חלק מהאכריות פוצלו בין יורשים.

רבים מבני האכרים יצאו לחפש פרנסה בערים, או בהתיישבות במושבות חדשות של שנות ה-20-30, כמו אבן יהודה ונתניה. אחרים ביקשו להתיישב באכריות פנויות ליד ההורים, במושבה.³¹ היתה יוזמת התארגנות אחת להתיישבות בנים, של בני אכרים ששירתו בבריגדה והקימו קבוצה להתיישבות שיתופית בבקעת יבנאל.

התיישבות במושבה – עזיבה והמשכיות.

קשיי בנים שרצו להתיישב ביבנאל, מודגמים באמצעות ארבעה מכתבים הכוללים ביטוי 'מלמטה' של בני משפחה ביבנאל ומציגים מאפייני זהות דומים של אכרים ובני אכרים במושבה בשנות ה-30. המקרה של משפחת שולמן יכול להבהיר את נושא התיישבות הבנים ביבנאל. כתב האב:

"בני גמר את בית הספר ב'מקוה ישראל' בהצטיינות ואנחנו עובדים יחדיו. אבל לדאבוני היו אצלי בשנים האחרונות יבולים לא טובים. בני התחתן והתאמצתי והתחלתי לבנות בשבילו מקום לגור, אבל לא יכולתי לגמור את הבנין מחוסר אמצעים כספיים." המכתב מסתיים בבקשה לתת לו הלוואה לסיום הבנין. במכתב נוסף, מתאר האכר את המצב הקשה של משקו, ואי היכולת לאפשר לבן להמשיך בדרך הוריו: "בננו זה הדור השלישי של משפחה חלוצית נולד גדל והתחנך בתוך המושבה. צעיר הראוי להמשיך ביתר עז וביתר מרץ את פעולת אבותיו."³²

לאחר מספר שנים פנה הבן עצמו ל'התאחדות האכרים', היא המוסד המרכזי במושבות הגליל התחתון. בסמכותו היתה ההחלטה בפועל למי יינתנו האכריות הפנויות:

"הנהלה נכבדה! הנני פונה אליכם בשאלה שניהל עליה אבי משא-ומתן זה פעמים אחדות אתכם. ועכשיו עם בואו של מר פרנק לארץ תעמוד בודאי שנית השאלה של הושבת אכרים חדשים באכריות שעזבם בעליהם ובשעה זו מצאתי לנחון לפנות עליכם שוב פעם בעניין זה. משאת נפשי היתה להסתדר בחקלאות ובגמרי את בית הספר כאן במושבה פניתי מיד לבית הספר החקלאי מ"י ['מקוה ישראל'] במטרה ללמוד ולהישאר חקלאי ולהאחז במושבה מקום מולדתי. וכיום כפי שידוע לכם אנו חיים שתי משפחות על אכרות אחת. והיות ואדמתו של מר זאב ניסגבים פנויה או תתפנה בימים הקרובים. פנה אני אליכם אל הנהלת המוסד העליון שלנו [ההדגשה במקור] 'התאחדות האכרים' ומבקש שתשתדלו בכח ההשפעה שיש בידכם לעזור לנו שהנהלת הפיק"א תמסור את האדמה הזו לרשותנו. מצאתי לי את החובה לפנות אליכם אל המוסד שלנו המוסד שעליו מוטל התפקיד לעזור לבני האכרים, בני חברים, להסתדר במושבה ובגליל, ובטוח אני שלא תשתמטו מלמלא את

³¹ על אכריות פנויות במושבות הגליל התחתון גם בשנות ה-40: עבר הדני, ההתיישבות בגליל התחתון חמישים שנות קורותיה, רמת גן: מסדה והתאחדות האכרים בגליל התחתון, 1955, עמ' 602-608.

³² שולמאן, משה, אל פראנק מנהל ראשי במושבות הפיק"א בא"י וז. רוזנהעק מנהל מושבות שומרון והגליל, 26.4.1927; שולמן משה [החלק הראשון חסר], כנראה בתחילת 1930, בהתאמה.

התפקיד היסודי הזה לגבי הצעירים הרוצים באמת להישאר אכרים לתמיד במושבה. בכבוד ובהוקרה שמואל שולמן.³³

כעבור עוד מספר שנים כתבה האם לצימרמן, יו"ר 'התאחדות המושבות':

"אדון נכבד מר ש. צימרמן. אנחנו משפחה חלוצית קדומה [הכל במקור] הסובלת ונושאת בעול החלוציות זה יותר מיובל שנים. גודלנו והתחנכנו ברעיון האדיר שבא לנו בירושה טבעית מאבותינו. להיות בנים בונים וחוצבים וחופרים באדמת הגליל ובהרי נפתלי. בננו הננו ב"ה [ברוך השם] אב למשפחה של חמש נפשות כ"י [כן ירבון] וזה כבר שבעה שנים אחרי חתונתו ואנחנו שתי המשפחות גרות יחד. וכפי שהשנה מסדרים מספר בני אכרים [בהתיישבות] הפעם מעצמך תבין שחובה היא להתחשב בכלד ראש אם [כך!] דרישתנו הצודקת, וירצה זכר בננו בין אלה העומדים להיפקד לטובה."³⁴

הקטע הראשון מייצג מדיניות קודמת של יק"א, ליישב בני אכרים במושבת ההורים או במושבה סמוכה.

"ב 1900 נקנו עוד אדמות [במשמר הירדן], ונחלקו באופן שווה לכל אכר 200 דונם קרקע. אחרי שהדור הצעיר נתבגר קנתה יק"א שטחים בגבול אדמת משמר הירדן הראשונה. בתאריך 1905 האדמה נחלקה בין הצעירים, קראו להם מיטיאגים, בשפתנו אריסים. אחריהם קמו עוד דור של אכרים, ב 1922 נקנו אדמות, שטח מהאדמה הועבר לאכרים הותיקים והחלק הנותר נתחלק לדור הצעיר השלישי אשר נולד במושבה."³⁵

שתי העדויות הבאות מראות את ההכרח של בני משפחת פייקוביץ מכפר תבור, לעזוב את המושבה ולצאת לחפש אפשרויות קיום מחוצה לה, לעיתים במושבות החדשות בשרון, או בערים.

"אחי הגדולים משה ומרדכי חיו מחוץ לבית. צבי ואני עדיין היינו בבית, אך המשק לא יכול לפרנס משפחות אחדות וגם אנו התחלנו לרקום חלומות על עזיבה למקומות אחרים. עברו שנים, דבורה נישאה לאיש ועברה עם בעלה לגור בחיפה, יגאל לבדו נשאר בבית עם אבא אך גם לו היו תוכניות אחרות. כך נעזב המשק ורק אחי מרדכי שהתיישב בבנימינה עיבד את האדמות שלא יעמדו בשממתם."³⁶

"עזיבתו של צבי זכורה לי יפה. אבי העמיד לרשותו סכום כסף לרכישת צמד פרדות, עגלה וכלי עבודה. עשרה מבני כפרנו עמדו לעקור לנתניה, השכם עם שחר יצאה שיירת המתנחלים לדרכה כאשר כל בני הכפר מלווים אותם, מי בברכה, מי בתפילה ומי בקנאה."³⁷ תופעת העזיבה של בני אכרים, נתפסה כמעט כטבעית במציאות החיים של אכרות דלה והצורך במציאת פרנסה. בקטעים הבאים נשמעת ביקורת על הפוליטיקה הפנימית שמנעה התיישבות בני קבוצה מסוימת.

³³ שולמן, שמואל, אל 'התאחדות האכרים', אוסף צימרמן, 20.7.1932.

³⁴ שולמן, נחמה, אל צימרמן, שמואל, יו"ר 'התאחדות האכרים', אוסף צימרמן, [ללא תאריך, לפי ההקשר 1935]. נחמה היא בת אכר ביבנאל, בתו של אברהם קוסטיצקי ממיסדי מטולה ויבנאל.

³⁵ שניידר, עמרם, אצמ, תיק J84/1, עמ' 48.

³⁶ פייקוביץ, אליאב, מסכת של בזלת, הוצאת המשפחה, [ללא שנה], עמ' 20-21.

³⁷ אלון, יגאל, בית אבי, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1974, עמ' 134-135.

"שני הגיסים שלי רצו להתיישב [ביבנאל, וצימרמן] והוא לא נתן להם, והוציא אותם. היתה התיישבות של 'בני בנימין' באבן יהודה והוא נכנס והתיישב באבן יהודה. וגמרנו, אל-חאמדללה [תודה לאל]. עשה עסק טוב. בלי ש. ובלי כל העסק הזה ובלי הטובות של אחרים. וככה עשה נ. שהלך, וככה עשתה משפחת מ. ראו שי. מרוויח טוב שמה. כל השבאב הצעירים עזבו את יבנאל והלכו להם."³⁸

למרות שהיו אכריות פנויות שנעזבו מבעליהן שהחזירו אותן לפיק"א, פוליטיקה פנימית במושבה מנעה מסירתן לבני האכרים השמרנים ביבנאל. זאת למרות הפגיעה בכוחה הכלכלי ויכולת עמידתה הביטחונית של המושבה.

"בשנים האלה עזבו כמה אכרים. ובמאורעות של 29 היתה שמירה לילה לילה וזה נמשך די זמן ואז התחילו אכרים להגיד שהוצאות המושבה כבדים מדי וצריך למלא את האכריות החסרות, הן בשמירה והן בהוצאות מושבה. קפצו הביתגנים ואמרו שאצלם יש שתי אכריות פנויות והם בוחרים בי. ובפ. [בני אכרים שמרנים מיבנאל] שהם אנשי חקלאות טובים והם רוצים אותם. קפצו אכרי יבנאל: מה זה, הם שלנו. אתם תיקחו אותם?! גם לנו יש אכריות פנויות ואנחנו רוצים אותם. אם כן הדבר נמשך."³⁹

בני האכרים שנותרו במושבות הגליל ביקרו את עזיבת חבריהם שהעדיפו את החיים הנוחים והבטוחים יותר בעיר או במושבות השרון החדשות, ומתוך תחושת חולשה של ישוב מרוחק, אשר נמצא בתהליך איבוד הרלוונטיות ואת כוח המשיכה.

"בני הגליל נרתמו לחיים הקשים שהגליל הטיל עליהם. בשטח המשקי-כלכלי. חלק מהמתבגרים עברו להתיישבות בבנימינה ונתניה וחלק נשאר שותף לגורל הגלילי, עם כל העומס של מלחמה כלכלית קשה, של חיי תרבות נחשלים ושל ביטחון מעורער."⁴⁰

יבנאל כללה 36 נחלות בהיווסדה. בעשור הראשון עם רכישת אדמה נוספת, התווספו עוד שבע נחלות, מספר שלא השתנה לאורך שנים. המייסדים נחשבו על ידי יק"א ל-מתיישבים, והנוספים ל-אריסים, אם כי מבחינת התפקוד המעשי והמעמד החברתי ביבנאל, לא היה הבדל ביניהם. גם בבית גן המצב היה דומה. בשלושת העשורים הראשונים היו עזיבות לא מעטות של אכרים, לעיתים עד כמחצית ממספרם.⁴¹

בחוזה בין האכר ליק"א נקבע בין היתר, כי לאכר ולירשיו אין זכות להחכיר אדמה טרם שילמו חובם ליק"א. ליק"א הזכות לאשר יורש לאכר שמת, וגם: "אם אחרי מות האכר לא נשאר בן גדול בשנים וראוי על פי מצבו להמשיך את עבודת אביו, או אם משפחת המנוח אינה מוכיחה בפועל שלה היכולת להמשיך את עבודתו עד אשר יגדלו הבנים הקטנים,

³⁸ שיינוק, שמואל (לעיל, הערה 19), עמ' 123,84.

³⁹ שפר, גדליה, הקלטות שרפמן, CD6, עמ' 12.

⁴⁰ קוסטיצקי, מתתיהו, מל, תיק 47-1-8-4, עמ' 37.

⁴¹ על עזיבת אכרים ואיכריות ריקות: בן שם, 'מעמד המושבות בגליל טבריא', השקפה, 29.8.1906; קלוזנר, יוסף, 'עולם מתהווה ד', השלח, 1913, עמ' 476; הורביץ, דוד, 'הגליל בחורבנו', דאר היום, 26.11.1930.

הרשות ליק"א לבטל את הקונטרקט הזה.⁴² בפועל החכירה לעיתים משפחת אכר את האדמות לאחרים מאכרי המושבה ואף לערבים.⁴³

אדם שרצה להתיישב בתור אכר ביבנאל, היה צריך לקנות איכרות מפיק"א או מבעלים פרטיים. אדם ללא אמצעים שביקש להתיישב ולקבל איכרות פנויה, נדרש לקבל את הסכמת פיק"א בהתאם להמלצת המוסדות המקומיים, ולחתום על הסכם "הבטחת מכירה". בתחילת המאה ה-20 יישבה יק"א בני אכרים על נחלות שהתפנו במושבות הותיקות כמו משמר הירדן ומטולה,⁴⁴ ובמושבות הגליל התחתון בהיווסדן. מדיניות זו השתנתה בשנות העשרים. ערב הקמת פיק"א, נפגשו נציגי האכרים בארץ עם הברון בנימין רוטשילד בקהיר. הברון אמר בין היתר: "שמח אנוכי שבניכם עובדים, אבל הוריהם הם צריכים לתת להם קרקע, כל אב צריך לתת חלקים לבניו גם במושבות הגליל התחתון."⁴⁵ בהתאם, העדיפה פיק"א מכירת אכריות פנויות לבעלי הון, ולכן לא איפשרה כמעט התיישבות בני אכרים במושבות.⁴⁶

סיפורה של משפחת שולמן להשגת נחלה לבן ליד ההורים בשנות השלושים, מדגים את הרצון של האכרים ובניהם בהמשכיות ובהתיישבות הבנים בסמוך להוריהם, ואת הקשיים הכלכליים והבירוקרטיים שניצבו כנגד רצון זה.

ניסיון התארגנות "איחוד בני הבקעה".

בין חיילי הבריגדה העברית קמה תנועת התארגנות של בודדים ושל גרעינים להתיישבות. קבוצת בני אכרים, רובם מבית גן, התאספה ב 1.1.1944 באיטליה. היא תכננה התיישבות שיתופית בבקעת יבנאל, רצוי בסמוך למשקי ההורים, בשם "איחוד בני הבקעה". כאשר השתחררו בני האכרים מהצבא הבריטי וחזרו למושבה, התברר שחלקם חייב לעזור במשק ההורים שהזדקנו בינתיים. חלק אחר שמר על קבוצה שרצתה להקים מושב שיתופי. שמונה מבני יבנאל מהם שבעה בני אכרים – כולם חיילים משוחררים - הפנו בקשה למוסדות לקבלת תקציב התיישבותי, אדמה ועזרה בהתיישבות ליד הוריהם.⁴⁷

⁴² קונטרקט של הבטחת מכירה בין יק"א לשיינוק אליעזר, ימה, אוסף שפר-שינוק, עמ' 7-8, 1.9.1911; הסכם ראשוני מ 1888 בין מתיישבי קסטינה לברון: אהרנסון, רן, הבארון והמושבות. ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1990, עמ' 84-85; חוזה אריסות בסג'רה: מיכאלי, בן ציון, סג'רה – תולדותיה ואישיה, תל אביב: עם עובד, 1973, עמ' 59-60.

⁴³ על החכרת אדמות האלמנה חיה סגל לאנשל שיינוק: ועד יבנאל, סכסוך חיה סגל-ועד יבנאל, אוסף צימרמן, 20.1.1924;

איסור על החכרת אדמות לערבים והחרמת דמי החכירה: פרטי כל ועד יבנאל, מל, תיק 6-1-8-312-4, 9.3.1924.

⁴⁴ על יישוב בני אכרים במטולה: שאמה, שמעון, בית רוטשילד וארץ-ישראל, ירושלים: מאגנס, 1980, עמ' 161.

⁴⁵ מרכז התאחדות האכרים, 'האכרים אצל הנדיב', דאר היום, 23.3.1924.

⁴⁶ בביקור פראנק בגליל התחתון ב 1929 פנו אליו נציגי המושבות בבקשה לקידום "התאכרות בני האכרים על אדמת פיק"א" ותשובתו: "אין פיק"א מיישבת עתה אכרים חדשים שאין להם אמצעים", צפוני, 'מצפון הארץ', הארץ, 13.5.1929; בעימות מתמשך בין שתי קבוצות אכרים ביבנאל שפרץ לעיתונות, כתבו המבקרים "בשנים האחרונות העמידה לה ההנהלה למטרה לנשל את זיקני המושבה... מרחיקים את בני המושבה מהתיישבות... מלשינים בפני הפיק"א על אבות ובנים והבנים עוזבים את המושבה", שמונה חתימות, 'מכתב גלוי למר משה סמילנסקי', דאר היום, 7.8.1932; לאחר שנמצאו מים רבים ביבנאל בפגישה עם פראנק אמר מנהל 'התאחדות האכרים בגליל התחתון' צימרמן, כי "הבנים הוכרחו לנודד... מציאת המים נותנת

אפשרות להתיישבות בעלי אמצעים", ש-ם, 'יבנאל', דאר היום, 20.6.1933.

⁴⁷ פגישת היסוד: יוסף, מנחם, אליהו ואורי, סן ולנטינו איטליה, בית אלון, אוסף שרפמן, 1.1.1944; בירור בקשת ההתיישבות: המחלקה ליישוב חיילים אל המחלקה להתיישבות חקלאית, פניית ילידי יבנאל להתיישבות שיתופית ליד הוריהם, אצמ, תיק S12/4633, 17.12.1945; בקשה לקבלת תקציב התיישבותי לשמונה בני יבנאל: המחלקה לטיפול בחייל המשוחרר אל הסוכנות היהודית, אצ"מ, תיק S12/4633, 25.11.1947; בהרחבה על התארגנות קבוצות אלה: יעקבא, מאירה, 'התיישבות חיילים בארץ-ישראל לאחר מלחמת העולם השנייה', קתדרה 102 (2001), עמ' 123-158.

השגת אדמה בבקעת יבנאל נתקלה בקשיים רבים. בני המושבה התפזרו וכל אחד חיפש את עתידו בדרך אחרת. רבים מהם לא נשארו במקום. מבין השמונה נשאר אחד כבן ממשיך, שלושה נשארו במושבה שלא באכריות ההורים, חמישה עזבו את המושבה. מוסדות היישוב לא תמכו ביוזמת ההתיישבות של בני המושבה. לא הוקדשו מאמצים ארגוניים וכספיים, כנראה מפני שיוזמה זו היתה חוץ-פוליטית. כושר התארגנות נמוך ורמת הלכידות של קבוצת בני האכרים לא עמדו בפני הקשיים.

4.3 השתלבות בני האכרים בביטחון

הרקע הביטחוני במושבה.

הצורך לעסוק בביטחון ביבנאל החל מיד עם תחילת ההתיישבות, וליווה את המתיישבים באופן קבוע. בשני העשורים הראשונים עיקר הפעילות הביטחונית היתה באחריות האכרים. הבנים היו עדי שמיעה וספגו את סיפורי ההורים. למרות שעם כניסת האנגלים השתפר לכאורה מצב הביטחון, התברר מיד שאין הדברים כך. הישוב נאלץ להשקיע מאמצים בהגנה עצמית בישובים המרוחקים, כולל במושבות הגליל התחתון. פרט לתקופת מלחמת העולם השנייה, פעלו אנשי הביטחון ללא ידיעת האנגלים, שאסרו על החזקת נשק. אחד מגיבורי הגליל יוסף לישנסקי, בן אכר ממטולה שהתיישב בבית גן, היה טיפוס שובה לב ואמיץ. דמותו מופיעה בזיכרון הקולקטיבי של בני אכרים ביבנאל.

"כשהתארגנו בני המושבות ויוסף לישנסקי היה אחד מהם, ונקראו 'הנוטר' להבדיל מ'השומר', והנה לימים כשאהרון אהרנסון התחיל עם ניל"ע עם הריגול לטובת האנגלים על מנת שכשהם יכבשו את הארץ, ניפטר מעולם של הטורקים ומחוסר הרצון שלהם שיהודים יבואו ארצה. אהרון אהרנסון היה הפעיל, היה אדם מלומד, אגרונום, ולשבחו יש הרבה, כל תחנת הניסיונות בעתלית שהיתה כבר אז מפותחת מאוד. אם כן, היו איתו כמה חברה, ויוסף לישנסקי היה אחד מהם."⁴⁸

בדוגמה הבאה מתואר ניסיון שוד העדר של יבנאל בשבת. בקרב להנסת השודדים השתתפו "אנשי יבנאל" וגם אנשי 'השומר', ביניהם לישנסקי. התוצאות המוצלחות של הקרב והחזרת העדר, שינו את יחס השכנים הערבים למושבה ונקבעו בזיכרון אנשיה.

"זה היה באחת מהשבתות של חודש אב ב 1913. הופיעו הנאדי [שבט בדואי מעבר הירדן] איזה 50-60 פרשים, ואיזה 50-60 רגליים ונהגו את העדר מעל יד המעיין בכיוון דרומה אל עמק הירדן. אנשי יבנאל נזעקו והיו גם כמה מאנשי "השומר", היה יוסף לישנסקי והיו עוד כמה, והתחילו לרדוף אחרי העדר. המפגש הראשון היה בהתחלת הירידה בכיוון מנחמיה. התפתח קרב והקרב היה די קשה, מהשודדים נהרגו כנראה 2 או 3 או יותר אנשים, ואנשי

⁴⁸ שפר, גדליה (לעיל הערה 26), עמ' 129.

יבנאל הצליחו להחזיר חזרה את העדר. אחרי שיבנאל עמדה במבחן הזה, הערבים התחילו להתייחס בכבוד ליבנאל.⁴⁹

עדות בת המושבה על השתתפות בני המושבה הצעירים בהגנה על יבנאל במאורעות 1921, מתארת את ההתארגנות הביטחונית במושבה, שכללה ארגון שמירה וטיפול בנשק המוסתר. "אותה שנה [1921] היתה שנת פורענות לשוב כולו. אם כי באופן ישר לא סבלה המושבה במיוחד אולם הדי המאורעות ותוצאותיהם הגיעו גם אלינו, ולא היינו שאננים במשך כל הזמן. גויסו ז'נדרמים לשמירת המושבה והסביבה. אורגנה גם שמירה פנימית בתורנות על ידי בני המושבה. אנו הבנות למדנו עזרה ראשונה להיות מוכנים על כל מקרה שלא יבוא. ותפקידנו היה גם לנקות את הנשק שהוצא מן המחבואים. ואם כי הערבים שעבדו וחיו במושבה, לא פעם עוד בזמן המלחמה חלקו שלל את המושבה איש איש כטוב בעיניו, בכל זאת לא העזו להתנפל עליה בחשבם כי בה מקור הנשק והכוח. והיא היתה בתכנית, האחרונה לשרשרת ההתנפלויות שלהם."⁵⁰

בן המוכתר מעלה בסיפורו את מערכת היחסים עם שלטונות המנדט בתחום הביטחון. להגנת המושבה ניתן נשק ממשלתי, אבל הוא היה נעול בארגז.

"אחרי רצח קאמל [1.6.1919], משטרת טבריה נתנה למושבה איזה 16 רובים גרמנים בתנאי שהרובים האלה יהיו סגורים בארגז, מופקדים אצל המוכתר. ואם יהיה איזה מקרה שהוא שיחייב להשתמש בנשק הזה, אז סמכות המוכתר לומר לוועד המושבה לפתוח את הארגז הזה ולחלק את הנשק לאנשים. זה היה כבר בשנת 23. למה אני זוכר את זה? את התקופה של 22-25 אני לא זוכר הרבה כי השלוש שנים האלו אני הייתי ב'מקוה'. אבל היות ואבא היה מוכתר ואני הייתי בא הביתה לחופש אז אני זוכר עוד את הארגז הזה עם ה 15-16 רובים, שאלו היו המחסן הנשק הליגלי בבית. מה היה אז מוכתר? למרות שהיה ועד מושבה, המוכתר הוא היה המקשר בין ועד המושבה לבין השלטונות."⁵¹

אירועי עבר אלו ודומים להם היוו רקע ומקור השראה בתפיסת הביטחון של בני האכרים ביבנאל. הסיפורים מתארים מצבים קשים, בהם הנחישות והתפקוד הנכון של אכרים ובני אכרים מצליחים לחלצם. בני האכרים יכלו להתייחס לדמויות של לישנסקי ואהרנסון, בני אכרים בעצמם, בתור גיבורי הזמן מתוך הזדהות של בני מושבות. תיאור דמותו של יוסף לישנסקי מדגיש את קווי האופי הייחודיים של כלל בני האכרים, שמתוך הכרת השכנים הערבים והעזה אישית, פעלו בתחומי הביטחון. הנערים השתלבו ושולבו בפעילויות הביטחון תחילה ככוח עזר. חוויות הביטחון מראשית ההתיישבות בגליל, היוו חלק ממרכיבי הזהות המקומית היבנאלית בכלל, ושל בני האכרים בפרט.

4.3.1 נוער יבנאל בהגנת הסביבה.

הקמת ארגון 'ההגנה' והרחבת פעילותו הארצית החל ממאורעות 1929, שינתה גם את תפקודה הביטחוני של יבנאל. הוקמו סליקים ציבוריים, נשלחו צעירים לקורסים, וכאשר חזרו החלו לאמן את בני הנוער במושבה.

⁴⁹ שולמן, שמואל, הקלטות שרפמן, CD4-5, עמ' 19.

⁵⁰ אלמוג, לאה, אוסף שפר, עמ' 10.

⁵¹ שולמן, שמואל (לעיל, הערה 49), עמ' 22-23.

"היות ואבא שלי היה איש 'הגנה' ותיק, אז אני כבר הייתי למעשה בפנים. אני חושב שבגיל, משהו כמו 13-14 כבר הייתי חבר 'הגנה'. קודם כל התאמנו בכל האימונים הרגילים שהנוער באותה תקופה מתאמן. זה היה גם אימון בנשק וגם אימון בזריקת רימונים. כמובן אימוני שדה וקפא"פ [קרב פנים אל פנים] של אותה תקופה. הקדשנו לזה הרבה מהזמן הפנוי שהיה ניתן להקדיש באותה תקופה. שימשנו גם בתפקידי קשר, בתצפיות כשהכינו איזה שהם סליקים, כדי שאף אחד לא יתקרב למקום. עוד שהיינו בגיל צעיר, סמכו עלינו ולקחו אותנו גם לעבודות האלה."⁵²

עדותו הצבעונית של לבקוב מציבה את הגר היבנאלי יוסף קורקין, שהיה שנים שומר שדות, בתור בר סמכא בתחום הביטחון. בני האכרים נולדו עם מחרשה ביד ועם המחויבות לפעילות ביטחונית בכל עת.

"כבר היינו חבר'ה, [בני] שש-עשרה שבע עשרה. איך אומר לנו יושקה קורקין? 'ברוסיה כבר לוקחים כאלה בשרשרות לסיביר'. התחילו בחורים מהמושבה לצאת לקורסים. כולם ידעו שכולם ב'הגנה', לא היה איש ביבנאל שלא היה ב'הגנה'. אדם כמו שהוא נולד, כמו שהוא לומד להחזיק את המחרשה, הוא גם מתעסק בענייני הגנה. בא אליך, איך יוֹסֵס [אני יודע?]: 'חיימקה תבוא, הלילה יש לנו איזה עבודה'. באים ואומרים לך 'תשמע, עשרה ימים קורס פה, שם'. אתה מסתדר בעבודה, לא מסתדר, נותנים עזרה: לפעמים מישוה שבא לחלוב את הפרות. אבל אתה בתוך העסק, העסק מתרחב ואתה נכנס לתוכו. כל הדברים האלה זה לאחר יום העבודה ואתה הולך ונעשה פעיל במסגרת 'ההגנה'."⁵³

ביבנאל היו סוגי נשק אחדים: נשק פרטי, ארגז נשק מנדטורי ברישיון ונשק של 'ההגנה'. בדומה לישובים מרוחקים אחרים, היה רצון ביבנאל להצטייד בנשק נוסף להגנת המושבה, ולרכישתו אורגנה מגבית על ידי הצעירים. בת אכר שקיימה בכוחותיה את המשק, מציירת מזווית נשית את דרך הפעלת מגבית הנשק. בתגובה לביקורת ציבורית, היא החליטה להשתתף בתורניות שמירת המושבה בפועל.

"עליתי לשלם [למגבית הנשק]. אני באה לשמה, אז הם אומרים 18 לירות. אני אומרת להם: תגידו לי, כמה משלמים? כי שמעתי כבר בחוץ: חמש לירות, שש לירות. שבע. אני שומעת שבבית העם יושבים שם בחדר, הם אומרים שמה: 'היא יושבת לה באמצע הרחוב, משלמת לשמירה כסף שישמרו במקומה. והיא בעד כסף קונה את השמירה'. נכנסתי תיכף חזרה ואמרתי להם: מהיום, עטרה שומרת לבד. אני לא משלמת שמירה, אני אשמור. התחלתי ללכת לשמור. בא הפתק, יצאתי בערב, היו שולחים אותי עם סיומה בן צור וסיומה היה מתבייש: הבת של יענקל סחין תלך לשמור?"⁵⁴

על תפקוד ילדי המושבה הצעירים במאורעות 1936-9, על שיטות הקשר הבין יישובי ותיאור עמדות הבטון כחלק מתפיסת הגנה פסיבית:

"אנחנו בתור ילדים, בתור נוער, כמובן שהיו כולם פה מאורגנים במסגרת 'ההגנה'. מסגרת 'ההגנה' בגלגולים השונים שלה מתחילת 'השומר'. כנוער שנכנסנו במאורעות 1936 כילדים,

⁵² קוסטיצקי, יונתן, בית אלון, עמ' 3.

⁵³ לבקוב, חיימקה, ממט, עמ' 147-148.

⁵⁴ סחין, עטרה, הקלטות שרפמן, CD7, עמ' 30. חשוב לציין כי באותה עת קיימו את האכרות רק הבת ואמה האלמנה.

אז כמובן שאימנו אותנו בקשר. הקשר אז היה או בדגלים או באיתות מורס, או בהליוגרף [שיטת איתות באור השמש]. מי שהצליח להשיג קשר עם צפת בהליוגרף היה אשף. ואנחנו כילדים, כנוער עסקנו בנושא הזה עם הדרכה של אנשים מבוגרים יותר. תפקידנו היה גם לקשר עם העמדות. נבנו עמדות בטון מסביב לשיוב בזמן מאורעות 1936 ותפקידנו היה גם לקשר בין העמדות, להעביר ידיעות או להעביר תחמושת.⁵⁵

רצח השלושה שהיה לאבן דרך ביבנאל, מוזכר בהמשך בהקשרים שונים. כאן עדות על השפעתו הקשה. בכל העדויות על האירוע, הקפידו לתאר את מותו של יהודה אליוביץ הנאבק בידיים חשופות, ומת כאשר נעלו של התוקף בידו. לציון זכרו נקראה שכונת בני האכרים הקטנה על שמו "שכונת יהודה"⁵⁶

"שמירת השדות המשיכה, אבל בתוך המושבה החורף קצת הרגיע את העסק. ועל הרגיעה הזו אנחנו שילמנו ביבנאל, שילמנו קשה. אותם מנהיגי הנוער מוישה זלמן ויהודה אליוביץ, אפשר היה אפילו לכנות כמפקדי 'ההגנה'. אנחנו שומעים שאגת הסתערות ומטח יריות. מצאנו את מוישה זלמן וגלר על הכביש, ואת יהודה בשדה במצב של התאבקות, של הסתערות, מתחתיו רובה צייד של אחד הערבים. זה לקח קצת זמן אבל נכנסו בחזרה לתלם."⁵⁷

רצח השלושה גרם לשינוי מעשי של הגישה לבעיות הביטחון ביבנאל. במקום הגנת המושבה בעמדות בגבולה, הוצאת מארבים ליליים לשטחים רחוקים, כדי להקדים את הכנופיות. מאורעות 1936-9 גרמו לזניחת ההגנה פרטית של עובד בודד, ומעבר להגנה מרחבית-אקטיבית ומאורגנת שתעניק ביטחון לכל העובדים בשדות. תחילה התבצע הדבר על ידי הנוטרים הרוכבים ובהמשך על ידי כוח המ"ן (המשמר הנע).

"באותם הימים התארגנה הנוטרות, היו נוסעים בטנדר או באוטו משוריין, נסעו במרחק מסוים מהעובדים והיו מסתתרים בבקעה או מתחת לאיזה עץ ומגינים על האכרים. הנוטרים ישנו בבית העם. זו היתה קבוצה של צעירים, וכשהתעוררה בעיה הם היו עולים על ההר ומקיפים את האויב שנלכד במלכודת. יבנאל שימשה מופת."⁵⁸

בן יבנאל נכנס לארגון 'ההגנה' בהיותו תלמיד ב'מקוה', כאשר ברקע זכור רצח השלושה ותחושת חוסר האונים. הוא השתתף בפעולת תגמול על אונס יהודיות – סירוס ערבים. מעתה הצד היהודי חדל להיות פסיבי.

"בשנת 1937 למדתי ב'מקוה'. בפסח קיבלנו חופש ראשון, ערב לפני זה, היה רצח השלושה ביבנאל. הגעתי ולמחרת הלכנו להלוויה והכל השאיר עלינו רושם חזק מאד. מזה יצאנו ככה כל כך המומים מכל המקרה שקרה, שהחלטנו מה שלא יהיה, אנחנו יוצאים לעזרה במקום. גדלנו בעוד שנה, ואז הכניסו אותנו ב'מקוה' ל'הגנה'. התחלנו להתאמן בקפא"פ, הרי צריך לדעת איך מכים במקל, זה הנשק הראשוני. אחר כך העבירו אותנו ללמוד אקדחים ושאר הדברים. כמובן, הכל בסתר, שלא ידעו חס וחלילה. היה אז מקרה של ערבים שאנסו שלוש

⁵⁵ קרמר, חיים (לעיל, הערה 29), עמ' 6-7.

⁵⁶ בקשת דיירי שכונת יהודה לוועד יבנאל לחיבורם לרשת החשמל, מל, תיק 4-312-8-1-78, 4.12.1944.

⁵⁷ לבקוב, חיימקה (לעיל, הערה 53), עמ' 232-233.

⁵⁸ סזנוב, אלקנה (לעיל, הערה 14), עמ' 12.

צעירות בפתח תקווה, והחליטו לעשות פעולת תגמול. אנחנו יצאנו עם 4 – 3 חבר'ה מבוגרים יותר, תפסנו שני בחורים ערבים ופשוט הביאו את הרופא הוטרינרי והוא סרס אותם.⁵⁹

"אחי צבי אמנם גמר בית ספר חקלאי, אבל ב'מקוה ישראל' המאורעות כבר נתנו את אותותיהם ולמעשה הנושא של ביטחון והתגייסות והתנדבות זה כבר היה הנושא הדומיננטי, בין הנוער לפחות. וצבי התחיל לעבור לעיסוק מלא בנושא הביטחון ואפילו עבר אותי.⁶⁰

"פריצת הגדר" המקומית נעשתה מתוך רצון לנקום במתנכלים הערבים, ובהשפעת קודי ההתנהגות שלהם על בני האכרים במושבה. באותו זמן לערך וכנראה שבלי קשר, פיתח יצחק שדה אותה שיטת פעולה שהוכרה לימים כ'הציאה מהגדר'. יציאת בני יבנאל היתה כפולה, הן גיאוגרפית, מהמרחב הפנימי המוגן של המושבה אל הסביבה הפתוחה והמאיימת, והן מנטאלית – פרישת כנפיים תוך עימות עם דור ההורים ולקיחת אחריות לתחום הביטחון.

"עד רצח השלושה שרר אצלנו שקט בסביבה, סמכו אצלנו על הקשרים הטובים ועל יחסי השכנות עם הערבים. מעשה הרצח היה סטירת לחי הגונה, אנשים פחדו לצאת החוצה, לשדות. הערבים לא החמיצו את ההזדמנות לעשות בשדות כבשלהם בעיקר בחלקות הזיתים והירקות המרוחקים. ואז התעוררה אצלנו, הצעירים, המחשבה לצאת מחוץ לשוב, לשדות. העלינו הצעה זאת באחת משיבות המפקדה ואנשי המושבה הסתכלו בי כעל אחד שנסתתרה בינתו. הציאה מחוץ למושבה היתה בבחינת פריצת גדר. בער אצלנו רגש הנקמה – אין לשכוח שחיינו בקרבת הערבים והושפענו ממנהגיהם ומסורתם, ממעשי הנקם שלהם. יצאנו ארבעה בחורים, חיימקה, יעקב מייזל אני ועוד בחור, על דעת עצמנו ועל אחריותנו ונגד רצון המפקדה. הגענו לחלקת הירקות במרחק 2-3 ק"מ מהמושבה, ארבנו לגנבים והפתענו אותם וירינו בהם. הפעולה הראשונה שלנו הצליחה עד שהתרגלנו והפכנו אותן לפעולות קבע, התחלנו מארגנים קבוצות מבין בני הנוער במושבה ליציאה לשדות- כל הפעולות האלה היו פרי יוזמה עצמית-מקומית.⁶¹

סעיף זה הציג זיכרונות בני אכרים של מושבה בגליל התחתון מזווית ביטחונית, המעידה כמו שתואר בסעיף 4.2.3, על השילוב הקבוע שבין העבודה החקלאית, לבין הפעילות הביטחונית. אופי האכרות במושבה מוקפת כפרים ערבים ומאהלי בדואים, תוך התנכלות מתמשכת של השכנים לרכוש, וניסיונות פגיעה בנפש בעיקר ממניעים לאומניים, חייבו את צעירי המושבה לשלב שתי פעילויות אלו. חלק מהבנים נרתמו לשאת בעול הביטחון, ומילאו תפקידים שתפסו חלק מתרחב מזמנם, עד לפעילות ביטחונית מלאה.

מאורעות 1929 גרמו להתפתחות פעילות 'ההגנה' גם ביבנאל. במאורעות 1936 לא השלימה קבוצת בני אכרים צעירים ביבנאל עם מדיניות ההבלגה של מוסדות היישוב, שהתבטאה בשמירה סטאטית בעמדות, ואי תגובה להתנכלויות. הם יזמו וקבעו עובדה של יציאה לשדות, הקדמת האויב ופעילות אקטיבית. זהו השלב בו עברה האחריות לניהול נושא

⁵⁹ גרינברג, אבינועם, בית אלון, עמ' 3.

⁶⁰ לבקוב, חיימקה (לעיל, הערה 53) עמ' 391.

⁶¹ יצחקי, דוד, אה, תיק 103.00022, עמ' 2-3.

הביטחון לידי הבנים. הביטחון, אם כן, היה התחום הראשון בו נעשו הבנים ברי-סמכא ומובילים במושבה.

בכך נוצר בפני בני האכרים מסלול התקדמות מקביל למסלול החקלאי, בו מימשו את יתרונותיהם המבוססים על כושר פיזי, התמצאות בטבע ובסביבה, הכרת המנטאליות של השכנים ונחישות. מסלול זה יתואר בסעיפים הבאים.

4.3.2 בני האכרים במשטרה והצבא הבריטי.

החל משנות ה-30 המוקדמות נוצר מסלול התפתחות ותעסוקה חדש לצעירים, אליו פנו גם בני אכרים מיבנאל – הגיוס למסגרות המשטרה והצבא הבריטי. הקטעים הבאים סוקרים את התפתחות שילוב בני האכרים במסגרות המשטרה והצבא הבריטי.

הקטע הראשון מעיד על התגייסות די נדירה של יהודים לחיל הספר הבריטי בשנת 1932. רוב מגויסי חיל הספר היו ערבים וצ'רקסים והפיקוד היה אנגלי. צעירי יבנאל שרצו בניסיון הצבאי ובמשכורת הבטוחה, נאלצו להתמודד עם הרוב הערבי.

"זה היה בשנת 32 הייתי בן 21-22, התייצבנו ששה בחורים. אנחנו היינו לדוגמה לאחרים, היינו "החוט", בכל דבר היינו הראשונים. עם הערבים הסתדרנו באופן יוצא מהכלל. ההורים לא הצטערו [על התגייסותי], אנחנו קיבלנו שש לירות לחודש, שלוש לירות שלחתי הביתה וזה הציל את המצב שהיה רע מאוד. קניתי לי אפילו זוג אופניים בטבריה בתשלומים. את האופניים השארתי בבית והיינו נוסעים לראות סרט בטבריה, אני הייתי מרכיב את דוד מקדימה ונסענו יחד לסינמה."⁶²

משטרת הישובים הבריטית נוצרה תוך שיתוף פעולה בין שלטונות המנדט והיישוב היהודי, במטרה להתמודד מול התקפות הערבים על ישובים יהודיים מרוחקים. במאורעות 9-1936 הוקמה ביבנאל יחידה של 'משטרת הישובים', גיוסו עשרות מבני המקום שעברו אימונים וקיבלו נשק.

"בשנת 36 כשפרצו המאורעות הסכימה הממשלה האנגלית לייסד את המשטרה של היישובים היהודים. המשטרה היתה איפה שגן הילדים מול בית הספר."⁶³

בני יבנאל המתבגרים נקראו בין הרצון הטבעי להשתלב בעבודה החקלאית במשקי ההורים, לבין התגייסות לשירות ביטחוני של היישוב, במסגרות של יחידות 'ההגנה' המקומיות. במלחמת העולם השנייה עלתה דילמה נוספת – היכן נכון יותר לשרת, האם בפלמ"ח בארץ, או בבריגדה באירופה. לעיתים ההכרעה האישית נבעה משילוב בין הנחיות מוסדות היישוב, לבין המצב המשפחתי האישי.

"בשנת 1939 גמרתי את 'מקווה ישראל', חזרתי ליבנאל לעבוד במשק. אז נקראנו כבר לפקודת החי"ש והייתי במחלקת החי"ש ביבנאל. לכל אירוע שהיה צריך היו מגייסים אותנו. היו קוראים לנו לכל מקום. אם נלך לפי הסדר, היתה התקפה בזמנו על בית קשת, הריצו אותנו בלילה גם לשם. היינו בכל מיני אירועים כאלה רצים, נוסעים למקום, לאן שצריך.

⁶² אברמסון, טוביה, הקלטות שרפמן, CD1, עמ' 22, 24, 28.
⁶³ שולמן, שמואל (לעיל, הערה 49) עמ' 24.

ב- 1942 באה הפקודה הזאת: "או אתה הולך להתגייס לפלמ"ח, או אתה הולך לצבא הבריטי, אבל צריך להתגייס, מישו מהמשפחה צריך להתגייס מלא". האח הגדול שלי היה גפיר. אמרתי לו: "אני הולך לצבא הבריטי". התגייסנו אז שבעה איש מיבנאל, עבדתי שנתיים במשק, ואז גויסתי לצבא הבריטי.⁶⁴

ככל שהתקבל מידע על מימדי השואה באירופה, התחזק רצון בני יבנאל לצאת ולהילחם נגד הנאצים, רבים ביבנאל ויתרו על המשך החיים במושב ובהתגייסו לבריגדה.

"הנוטרים דיברו רבות על השמועות שהגיעו מאירופה ובעיקר על התוכניות שלהם להתנדב ולהתגייס לצבא הבריטי. למרות הלחץ מאנשי הפלמ"ח הבנו שזה הזמן לעזור לצבא הבריטי במלחמתו נגד הנאצים. ידענו, שעם מקלות בכרמל לא נעצור אותם. בבית גן וביבנאל ההתנדבות היתה רבה - למעלה משלושים מתנדבים בנים ובנות."⁶⁵

יציאת עשרות מבני יבנאל לשירות הצבאי מחוץ לגבולות הארץ, גרם לנתק זמני בינם לבין משפחותיהם וחבריהם שנותרו במושבה. שני הקטעים הבאים מעידים על חשיבות שמירת הקשר והזדהות בני המשפחות והנוער היבנאלי עם המתגייסים. שמירת הקשר התבטאה לא רק במכתבים, אלא גם בהוצאת עיתון מקומי מיוחד עבורם.

"אני זוכר שקיבלתי אחר כך מכתב תשובה מהבית, אמא היתה הכותבת שלנו, האחים היו כותבים, האחיות היו כותבות, הקטנה בייחוד תמיד היו כותבים מה חדש ביבנאל, מה עם הנוער, מה נשמע, ככה החזקנו את הקשר."⁶⁶

"במלחמת העולם השנייה, כשחלק מהנוער התנדב לצבא הבריטי, הרגשנו שאיזה שהוא אבר נותק מהמשפחה הזו וחיפשנו כל מיני דרכים ליצור את הקשר או להמשיך בקשר הזה עם הנוער והקימונו אז מפעל, שלדעתי הוא היה חשוב והיינו שולחים ספרים, אבל מה שיותר חשוב, היינו מדפיסים עלון בסטנסיל, של חדשות מהנעשה במושבה ומהנעשה בנוער. וזה אולי אחד הביטויים להרגשת המשפחתיות ששררה אז בקרב הנוער."⁶⁷

למרות תחושת השליחות ביציאה לעזרת יהודי אירופה, חלק מבני יבנאל החליטו לא לצאת מהמושבה ולהישאר במקום, כי "פה זה המקום שלי". המחויבות להמשכיות ולקיום המושבה הכריעה. הם שילבו עבודה במשק עם התגייסות לנוטרות, אשר היתה כיסוי לפעילויות 'ההגנה'.

"הרגשתי שאני רוצה לחזור הביתה. פה זה המקום שלי ופה אני צריך להיות, למרות שגם מיבנאל היו חברה שהתגייסו לצבא הבריטי. יצאו בחורות שהתגייסו לחיל הנשים ובחורים שהתגייסו ליחידות תובלה, יחידות תותחנים לכל החילות בצבא הבריטי ולבריגדה. אני נמשכתי בחזרה הביתה ושרתתי פה כנוטר. ובמסגרת זו עשיתי תפקידים שהיו מוטלים עלי מטעם 'ההגנה'.⁶⁸

התגייסות בני האכרים למשטרה הבריטית, אפשרה להם להישאר במושבה ולהמשיך חלקית בעבודות החקלאיות במשק ההורים, ובמקביל להיעזר במשכורת החודשית. הנוטרים

⁶⁴ גרינברג, אבינועם (לעיל, הערה 59), עמ' 4-5. ריכוז נתונים ממסמכי יבנאל מעיד על התגייסות לפחות 55 מצעיריה.

⁶⁵ שרפמן, אורי (לעיל, הערה 16), עמ' 97-98.

⁶⁶ גרינברג, אבינועם (לעיל, הערה 59), עמ' 9.

⁶⁷ יצחקי, שמואל, הקלטות שרפמן, CD5, עמ' 9.

⁶⁸ קרמר, חיים (לעיל, הערה 29), עמ' 9.

המגויסים חיזקו את הביטחון בגליל התחתון וביבנאל עצמה. למרות שההתגייסות לצבא הבריטי היתה החלטה מרחיקת לכת, וכרוכה בניתוק ממושך מהבית ומהעבודה, עשרות מבני המושבה התגייסו. מצד אחד, ההצטרפות לצבא הבריטי במלחמתו בגרמנים, נתפסה כשליחות של היישוב כולו. המתגייס חש שהוא ממלא תפקיד לאומי, ולכן ניסה להשפיע על נוספים להתגייס. מצד שני ההתגייסות איפשרה לבני האכרים הבוגרים, חסרי משק משל עצמם, מסלול פעילות והתפתחות, תוך הבטחת הכנסה קבועה. הנוער היבנאלי חש שהמתגייסים הם חלק בלתי נפרד מבני המושבה, לכן טרח לשמור איתם על קשר קבוע, לכתוב להם מהנשמע במושבה ועל פעילויות הנוער, הן במכתבים והן בהדפסת עיתון מיוחד לחיילים.⁶⁹

4.3.3 התפתחות ההגנה האקטיבית בסביבה.

פעילות הביטחון ביבנאל וסביבתה התפתחה במשך השנים החל משמירת המושבה עצמה, תחילה על ידי שומרים ערבים, צ'רקסים, יהודים ובני המושבה בשלושת העשורים הראשונים, דרך שמירת השדות ויציאה לפעולות הגנה והתקפה באזור, בתגובה למאורעות 1936-9. פעילות זו כללה התגייסות לצבא הבריטי בשנות ה-40, ועד להשתתפות פעילה בהקמת חטיבת גולני ביבנאל ושירות בצה"ל במלחמת העצמאות.⁷⁰

בעשורים הראשונים השתתפו ילדי האכרים כצופים סבילים באירועים הביטחוניים באזור ובבקעת יבנאל. במאורעות 1929 החלו בני האכרים להשתלב בפעילות הביטחונית, ולקחו חלק בשמירות על המושבה.⁷¹ במאורעות 1936-9 לקחו צעירי יבנאל את הובלת נושאי הביטחון המקומיים. בן האכר דוד יצחקי מונה למפקד יבנאל, ובהמשך מונה למפקד בארגון 'ההגנה' ולקצין במלחמת העצמאות.⁷²

הזיכרון הבא מייצג את תהליך הטמעת תפיסת הביטחון האקטיבית של בני האכרים, אותה ספגו מילדותם. תחילה קטטות אקראיות עם ילדי השכנים הערבים, וכאשר התווסף אלמנט לאומני החריף המאבק, במהלכו נוצרה גישה התקפית. בשלב הבחורות, בהנהגת יגאל אלון, בכדורי יישמו חבריו גישה זו. חלקם התגייסו לפלמ"ח ומילאו תפקידי פיקוד במלחמת העצמאות. הזיכרון מיקם את השלבים הראשונים בהתפתחות הגישה האקטיבית של בני האכרים בגליל:

"מאותה תקופה [תיגרות ילדי הערבים] למדנו עיקרון אחד, אנחנו לא מתגוננים אלא תוקפים [ואז] ידנו על העליונה. למדנו סוד אחד, אם אתה רודף אתה מנצח. אחר כך היה לנו התגרה, אולי היותר מפורסמת בכדורי, שנגמרה במשפטים. יגאל [אלון] ז"ל אז לקח חלק

⁶⁹ אם יימצאו החוברות, יוכלו לשפוך אור מעניין על תחושות ותיפקוד הנוער היבנאלי באותן שנים.
⁷⁰ על בעיות הביטחון בתקופת היישוב והשתלבות הנוער: עבר הדני (לעיל, הערה 31); חביב, יפרח, (עורך), בקעה זו ונערים אלה – ספר הזכרון לחללי יבנאל, יבנאל: המועצה המקומית יבנאל ומסדה, 1967. על חלקם של בני האכרים במאורעות 1936-9: יצחקי, דוד, לילות כנען, כפר תבור: שבתאי גל און, 1995. על חלקם של בני האכרים בהתגייסות לצבא הבריטי: שרפמן, אורי, עם נהגים עבריים במלחמת העולם ה-II, כפר תבור: שבתאי גל און, 1995;
⁷¹ ברקאי, חיים, הקלטות שרפמן, CD7, עמ' 1.
⁷² יצחקי, דוד (לעיל, הערה 70).

נכבד. היינו קבוצה קטנה של נערים וים של ערבים היו. רדפנו ורדפנו. תשאל איפה לקחת את החוצפה לרדוף.⁷³

בתקופת מאורעות 36-39 ותוך התגבשות מסגרות ארציות של 'ההגנה', נוצרה ביבנאל תפיסה ביטחונית חדשה, של פעילות אזורית ואקטיבית. עבור בני האכרים ביבנאל שנולדו במקום והכירו את הסביבה, התורה הביטחונית התפתחה בטבעיות. בסעיף זה יוצגו דוגמאות להגנה אקטיבית בה לקחו חלק בני האכרים.

א. הסתערבות.

ב. היציאה מהגדר.

ג. גישה עקיפה.

א. הסתערבות.

לבקוב, אחד מבני יבנאל, היה מראשוני 'המסתערבים'. תחילה במסגרת פעולות הנוער המקומי, כנגד גנבי שדות ערבים. מאוחר יותר היה מאלה שלוקטו לגופים ארציים בגלל כישוריהם ויכולותיהם המיוחדות בתחום. הכרת אופי השכנים הערביים, השפה הערבית על בוריה ומנהגי היומיום של הערבים, איפשרה את היווצרות תופעת ההסתערבות.

"החלקה הרחוקה ביותר בשדות בית גן היתה של האלמנה דינה שושני והערבים היו קוצרים ממנה מדי יום, אבל העמידו צופה. יענקלה מייזל מטובי הנוער שלנו ביבנאל אמר: בואו נתלבש כמו ערבים ונלך ונשב בשדה. יבואו – נדפוק אותם. מפתחים תוכנית והולכים אל מתתיהו המא". קיבלנו כמה גרושים ובצמח קנינו כמה אלטא זאכן. מתקרבים אליהם: "מרחבֶה יא-אָהוּן" [שלום אחים], אפילו לא הסתובבו אלינו: "אהלן, אהלן". אז הורדנו את הכפיות, קשירת ידיים אחורנית, עד שהגענו הביתה כבר תשע בערב, אנחנו הולכים אל תחנת המשטרה עם כל הפקלה [עם הערבים הקשורים]. מולנו הולך אבא של יענקלה, עובר אותנו ולא מכיר אותו כמובן.⁷⁴

על גיוסו של חיימקה לבקוב מפעילות אזורית בגליל התחתון, והעברתו למסגרת ארצית - בהמשך עדותו. הפעולה הראשונה של המסתערבים איפשרה סגירת חשבון ישן עם פורעים שהיתה ידועה זהותם. חיימקה לבקוב נבחר לגיוס למחלקה הערבית של הפלמ"ח בשנת 1941 בזכות היותו בן מושבה ותיקה בגליל, שם קלט ושלט בערבית ובמנהגי הערבים.⁷⁵

"הפז"ש פורק ובמקומו עשו את הפלמ"ח מצד אחד ואת הח"ש מצד שני. הוצבתי לפלמ"ח פלוגה ג' והתחילו לחשוב על הסתערבות – חוליות בתוך שטח ערבי. הפעולה הראשונה של המסתערבים היתה חוליה שיצאה לבית נטופה די באופסייד לישוב העברי וביצעה את פסק הדין של 'ההגנה': נקמת דם לרוצחו של אלכסנדר זייד.⁷⁶

⁷³ מוקדי, עמוס, הקלטות שרפמן, CD8, עמ' 2, 8.

⁷⁴ לבקוב, חיימקה (לעיל, הערה 53), עמ' 238-240.

⁷⁵ כהן, גמליאל, המסתערבים הראשונים, תל אביב: משרד הביטחון ההוצאה לאור, 2002, עמ' 19-20.

⁷⁶ לבקוב, חיימקה (לעיל, הערה 53), 536-537.

ב. היציאה מהגדר.

שני הקטעים הבאים משרטטים קווים לגורמי התפתחות גישת היציאה מהגדר ביבנאל. הראשון ממבט פנימי והשני בוחן את ההשפעה החיצונית.

היציאה מהגדר ביוזמה מקומית: בקטע הראשון מוזכר רצח השלושה כמניע המרכזי שהשפיע על בן המושבה הצעיר לבחור דרך חדשה, שונה ומנוגדת למקובל במושבה, ובניגוד להחלטת "הזקנים" – היציאה מהגדר. דוד יצחקי גילה יכולת השפעה וארגון בין בני האכרים ביבנאל, והם "יצאו בחסות החשכה למארב" בשדות המושבה.

"יחסינו עם שבטי הבדואים שהתגוררו בשכנותינו היו מסובכים. מצד אחד חתרנו לטפח יחסי שכנות טובים ומצד שני לא יכולנו להשלים עם ההפקרות שהשליטו. לאחר רצח השלושה העליתי בפני ועדת הביטחון המקומית שהיתה מורכבת מזקני המושבה את המצב החמור וביקשתי את אישורם להוציא לשטח מארבים ליליים ונתקלתי בהתנגדות תקיפה. החלטתי לפעול על דעת עצמי ללא אישורם. ארגנתי קבוצה קטנה של צעירים מבני המקום ויצאנו בחסות החשכה למארב בשטח הירקות. פרץ בידיך הבחין בצעדי הבדואים הקרבים – הנחנו להם זמן כדי לאסוף את הפרי לשקיהם, ורק לאחר מכן פתחנו לעברם באש קטלנית. ועדת הביטחון אמנם זימנה אותי ונזפה בי, אולם היתה זו נזיפה פורמאלית, מה גם שהגניבות פסקו לחלוטין לאחר אותו אירוע."⁷⁷

היציאה מהגדר ביוזמה חיצונית: בעדות בן האכר מוצגת ההגנה הפסיבית של שמירה לילית בעמדות הבטון שסביב המושבה מול הופעתו של יצחק שדה, שדירבן ליציאה מקדימה החוצה, מול הערבים. מתתיהו, האחראי על הביטחון במושבה, הפקיד בידי המספר כוח שיצא למארב לכנופיה בשטחה שלה, על ההר.

"היה שקט, שלווה, עד מאורעות 36-39. שאז, לא רק שהיה רצח השלושה ביבנאל ברחוב, אלא לפני זה גניבות, הוציאו פרות מחצר אצלנו ברחוב. יצקו עמדות מבטון, הייתי מפקד גיזרה המערבית: עמדה שעל יד בתי הסוכנות, עמדה שעל בריכת המים, עמדה שעל יד ברקוביץ והיינו מוכנים. שכבנו בעמדות, בכל עמדה היו 3-4 אנשים. בבוקר השכם עם האפלולית היינו מסלקים אל הסליקים את הנשק.

כשבא וינגייט וראה איך כולם בעמדות, מחכים שיבוא האויב. אז הוא: "ככה?! ככה מגינים על ישוב? מה זה? את האויב צריך לצאת לקראתו, לפגוש בחוץ". ואז התחילו פלוגות הלילה של וינגייט. לצאת לקראת האויב, אין לשבת בבית ולחכות שהוא יבוא. כשהגיעה השמועה שמתכוננים [התקפה] על יבנאל, כל הכפרים מסביב מוסתים, מוכנים, פנה אלי מתתיהו קוסטיצקי ואמר לי במילים אלה: אני סומך ובוטח בך ומוסר בידך 20 נערים צעירים. תיקח אותם איתך ותעברו לפני הכפרים, היזהר שלא להגיע למרחק שהכלבים יתחילו לנבוח, כי אז עלולים אתם להתגלות. תמתינו עד שהם יעברו [אנשי הכנופיה], ואז תיתנו עליהם אש אגפית. עלינו עד למישור למעלה בפסגת ההר והקשבנו – שום דבר.

⁷⁷ יצחקי, דוד (לעיל, הערה 70), עמ' 122.

התקרבנו יותר לעבר הכפר עד המרחק המסוים, חיכינו וחיכינו, ראינו שהלילה כבר לא יבוא, התחלנו לרדת. חוזרים.⁷⁸

היציאה מהגדר התרחשה בכורח הנסיבות, ומיוחסת ליצחק שדה, שהגה והפעילה בקרית ענבים. אלא שיש לא מעט עדויות, שהמציאות הביטחונית ביבנאל, גרמה לבני האכרים במושב ליזום מהלכים דומים ולצאת ולפעול בסביבת הערבים ולהקדים אותם.⁷⁹ יצחקי יוזם השינוי, העיד על ביקורו של יצחק שדה ביבנאל ופגישתו עם ועדת הביטחון:

" [שדה] דיבר על הצורך להעתיק את מיטב הכוחות אל מחוץ לגדר. חברי הועדה חייכו וצימרמן העיר כי סוד היציאה אל מחוץ לגדר הפך למסורת במקום. בהמשך נדהם שדה לשמוע ממני על סדרת המארכים שהפעלנו, והשפעתם הממתנת על מצב הביטחון באזור".⁸⁰

ג. גישה עקיפה.

לוינגייט קשורה תורת הגישה העקיפה, וכדי לממשה גויסו צעירים שאופיים ושאיפותיהם התאימו ליחידה שהקים. חיימקה לבקוב הגיע ליחידה זו, והוא מספר על ביקור של שני חבריו בני יבנאל שהיו אנשי ביטחון שבאו לראות וללמוד.

"מה שנקרא אחר כך בצה"ל "הגישה העקיפה" היא חוט השני העובר בכל פעולותיו של וינגייט. במסגרת פעולות הפו"ש [פלוגות השדה של 'ההגנה'], פתאום הופיעו דוד יצחקי ועמוס מוקדי [בני אכרים מיבנאל] להתארח ולקחתי אותם לאיזה פעולה. עד 1938 אז חוג הלוחמים המכירים והחברות, היתה הגליל ועמק הירדן".⁸¹

את ניסיונו בשיטת הגישה העקיפה, יישם חיימקה באחת מחופשותיו במושב. הנוער המקומי הוזעק, ובאיגוף רחב הפתיע את אנשי הכנופיה והניס אותם. גם כאן חברו יחד המחויבות של בני האכרים להגן על הרכוש והנפש גם של חורשים בשדות מרוחקים, יחד עם בגרותם ועצמאותם ונכונותם לפעולה ספונטאנית. הצלחתו של חיימקה ביישום הגישה העקיפה, נבעה מההיכרות שלו ושל שאר "החברה" עם תנאי השטח בבקעה.

"הייתי בפו"ש ובאתי לחופשה הביתה באביב. יריות – תוקפים את החורשים בבית גן. היה איתם נשק, חרשו בקבוצות, ולהפך מחורש ללוחם זה היה עניין של שבריר שניה לעזוב את המחרשה ולקחת את הרובה. הרובה היה על המחרשה. לקחתי קבוצה של חבר'ה ועליתי להר ומשם חתכתי ימינה וקצצתי למעלה במה שנקרא "איגוף עמוק" עד אום אל-עלג. והרבצנו מכת אש טובה, הסתערות קדימה וכבר ראינו את הכנופיה בורחת".⁸²

הגאוגרפיה של הסביבה, והמבנה הפיזי של המושבה, בה הבתים והמבנים החקלאיים מרוכזים במושב עצמה, ואילו מתקנים חקלאיים, עובדים, בהמות, שדות, מקורות מים ויבול - מפוזרים ברדיוס של קילומטרים ממנה, איפין והכתיב את התנהלות חיי היומיום של האכרים ובניהם.

⁷⁸ שפר, גדליה (לעיל, הערה 26), עמ' 20.

⁷⁹ על יציאת בני מושבות הגליל מחוץ לגדר להגנת השדות "באופן תכליתי ולא טאקטי": טנאי, שלמה, שלושה חיצים, מרחביה: ספרית פועלים, 1950, עמ' 148.

⁸⁰ יצחקי, דוד (לעיל, הערה 70), עמ' 131-130.

⁸¹ לבקוב, חיימקה (לעיל, הערה 53), עמ' 363.

⁸² לבקוב, חיימקה (לעיל, הערה 53), עמ' 216.

נושאי ביטחון אופייניים אלה הועלו בזיכרונות בני האכרים ביבנאל. הללו מייצגים את תפקוד קבוצת הצעירים שגדלו והתבגרו במושבה, הכירו את הסביבה ואת השכנים הערבים, הושפעו משינוי יחס הערבים בסביבה, ולעומתו עמידה האיתנה, וכן מגורמי חוץ. במאורעות 1936-39 נוצר צורך להחליף את אופי השמירה כפי שבוצעה בעשורים הראשונים. היינו, להמיר את שמירת הלילה סביב חומת המושבה ושמירת שדות בשעות היום כנגד גניבות, בשמירה מסוג אחר. שכבת בני האכרים שבגרו היוותה דור נבדל מדור ההורים במובנים רבים, ביניהם גישתם לנושאי הביטחון.

תפיסת המקום והבנתו, לא נלמדה בקורסים אלא היתה חלק טבעי מ'תחושת המקום',⁸³ שהיתה מרכיב מרכזי באופי בני האכרים. הקטע להלן הלקוח מתוך עדותו של דוד יצחקי, ממחיש את תפיסת הביטחון כפי שנקלטה אצל בני האכרים ביבנאל. יצחקי עצמו היה אחד מפעילי הביטחון במקום, עסק כל חייו בנושאי ביטחון, וכינס את זכרונותיו בספרו "לילות כנען".

"באחד הימים הגיע למושבה יצחק לנדסברג בלוויית מפקדים בכירים ממטה 'ההגנה' כדי לעמוד על רמת אימוני מחלקת הפו"ש המקומית. יצחק הורה לי לבצע תרגיל א"ש [אימון שדה] על אחת הגבעות "שנכבשה" בידי כנופיה ערבית והטיל עלי את המשימה לכבוש אותה. כילידי המקום שכל ערוץ, גבעה וקפל קרקע באזור מוכרים לנו, לא היה כל קושי. יצחק נצמד אלי במהלך התרגיל כדי להאזין לפקודות שחילקתי למפקדי הכיתות, והעיר פה ושם את הערותיו המקצועיות. משנסתיים התרגיל בשאגת ההסתערות על היעד הנכבש ואנשי המחלקה שוחררו איש לביתו ולמשקו – אמר לי יצחק שדה שזאת המחלקה היחידה באזור שהיא מוכנה כהלכה למשימות קרב".⁸⁴

4.3.4 מיתוסים בזהות צעירי המושבה.

המיתוס, בתור סיפור עבר מקודש העומד ביסוד ההתנהגות האנושית בהיותו משרת מטרות בהווה ומהווה מרכיב בזיכרון המשותף, מציג אירועי חיים וממקד התבוננות במציאות דרך סמלים מייצגי תקופה. היחס למיתוס משקף את זהות האדם ומבטא את עמדותיו במארג האידיאלי-חברתי של תקופתו.⁸⁵ בסעיף זה יבחן יחסם של בני יבנאל למיתוסים בנושא הביטחון, מזווית מקומית, בתור כלי נוסף לבחינת זהותם המתגבשת.

א. יוסף לישנסקי.

ב. 'השומר'.

ג. תל חי.

ד. ניקמת דם.

⁸³ על משמעות 'תחושת-מקום' [Sense of place] למשל: Shamai, Shmuel, 'Measuring Sence of Place: Methodological Aspects', in: *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geographie*, 96 (5), (Dec. 2005), pp 467-476; ובגישה ביקורתית: רוזד, בתיה, התמרחבות במולדת האתנית: בחינה השוואתית של ישראל, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן גוריון, 2005, עמ' 69-70.

⁸⁴ יצחקי, דוד (לעיל, הערה 70), עמ' 131.

⁸⁵ וינריב, אלעזר, היסטוריה – מיתוס או מציאות – מחשבות על מצב המקצוע, רמת אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 2003, עמ' 251, 220.

א. יוסף לישנסקי.

ללישנסקי היו בני משפחה במושבות הגליל העליון והתחתון. זמן מה היה אכר בבית גן ונישא שם לבת אכר. מוצאו והשתייכותו החברתית- מעמדית היתה שונה מזה של גיבורי התקופה אנשי 'השומר', שדהרו, שמרו ועברו הלאה. לישנסקי היה אבר מגוף בני האכרים בגליל.

"יוסף לישנסקי שגדל במטולה, כמובן שהוא היה חברהמן, בחור לעניין, רגיל עם הערבים, מכיר את שפתם את מנהגיהם, הוא נשא בת אכר בבית גן, נהייה אכר בבית גן, גם היה ממארגני 'הנוטר' מבני המושבות שאירגנו שמירה משלהם, שלא הלכו בתלם אחד עם 'השומר'. בני המושבות שהם שמרו עוד לפני 'השומר', אני לא צריך לספר על אברהם שפירא ואחרים. גם בגליל שמרו עוד לפני היות 'השומר'".⁸⁶

מעשה הגבורה של לישנסקי שהיה שומר במושבה מנחמיה, מייצג את הגיבור הטוב העומד יחידי מול הרעים המתנפלים על הישוב. התיאטרליות בה נהג, העצימה את הרושם והשיגה את התוצאה – הדיפת התוקפים.

"יוסף זה היה לו רובה, קרבינקה והיה לו מאוזר. וכשהם [הערבים] רצו להתפרץ למושבה כולם כמובן נכנסו לבתים, הוא נשאר יחידי עם כמה ילדים, כמה נערים שהיו סביבו. הוא גירש אותנו: ילדים, זוזו אחורה. ובלי גוזמה היה קהל של ערבים שרצו להתפרץ למושבה והוא יחידי עמד בפניו. זרק את נשקו לארץ, הפשיל את שרווליו ואמר: יללה, קרקוש אדרין קרבו, אם אתם גיבורים, התקרבו. אני רוצה לראות מי שיתקרב. איש מהערבים לא העיז להתקרב, הוא עוד הרים את נשקו ודפק כמה כדורים באוויר, אף אחד לא העיז להתקרב".⁸⁷

בני האכרים הזדהו עם יוסף לישנסקי וראו בו דמות גיבור "משלנו", בן מושבה ואכר, שובב ורומנטיקן שהתעמת עם ארגון 'השומר' הפועלי. חלק מהאהדה והקסם של לישנסקי נבע מהיותו נרדף על ידי ארגון 'השומר', שנורה והוסגר לטורקים. את ארגון 'השומר' העריכו בזכות השינוי שהביא בתחום השמירה, תוך ביקורת לגבי אופיים של הצעירים, שעסקו באופן מוגזם בלבוש וצילום, ולא רצו להתחבר למהות הבסיסית של חיי האכר – העבודה.

ב. 'השומר'.

יחס אכרי המושבות לארגון 'השומר' ואנשיו היה דו-ערכי. העריכו את עוז רוחם ורעננות מנהגיהם, והוקירו את אירגונם שפעל במושבות הגליל התחתון, אך ביקרו חלק ממנהגיהם בעיקר יחסם לדת, ולא יכלו לקבל את השקפת העולם הסוציאליסטית שלהם.

"באותה תקופה הופיע 'השומר' – צעירים מלאי מרץ ורעננות, נלהבים לרעיון השמירה העברית. בראשית בואם הלהיבו את כל הנוער במקום, תלבושתם היתה קווקזית ברובה עם בראונינג [סוג אקדח]. הגיעו לסוסה אצילה וחרב ערבית כפופה עם ידית כסף. הישוב המדוכא והעייף קיבל בשמחה את ראשוני השומרים, אם כי בתחילת בואם עוררו התנגדות מה לרגלי פריקת עול מצוות וכאילו זלזול במסורת ובעיקר שמירת השבת".⁸⁸

⁸⁶ שפר, גדליה (לעיל, הערה 26), עמ' 129.

⁸⁷ רוזנצויג ירמיהו (לעיל, הערה 27), עמ' 7.

⁸⁸ קוסטיצקי מתתיהו, מל, תיק 4-312-8-1-54, עמ' 7.

עדות ביקורתית זו על אנשי 'השומר' דוחה את העדפת מנהגי הלבוש והפנטזיות במקום עבודת האדמה. הביקורת המוצנעת בדרך כלל, אך הבסיסית, של האכרים נבעה מהפער בין אנשי העבודה שעבדו פיזית בשדה, לבין השומרים שהעדיפו את התדמית (הצילום).

"בחורים יהודים לא כל כך רצו לחפש עבודה להיות אצל אכרים, אף אחד לא רצה. אלו שבאו, אנשי 'השומר', רצו לרכב על סוסים, רצו לעשות פנטזיות, לשמור בדרכים, להתלבש עם העבאיות, להופיע, לרקוד, לחלל. תמיד הם הלכו עם צלם, כל אנשי 'השומר' הביאו תמיד צלם איתם. לעבוד הם לא כל כך אהבו, ולא רצו."⁸⁹

ג. תל חי.

כנער, מיתוס תל חי היה עבור המספר הזדמנות לנגן במפוחית מול קהל צעירים גדול, מפגש חברתי מלהיב. ומעט ביקורת, כל "ההמונים" הצליחו להיכנס לחדר האוכל של כפר גלעדי.

"הגיל, הסביבה והאווירה הביאו אותנו להתבטאות חברתית. הגרמושקה הזו התחילה אצלי קריירה חברתית מסוימת. הייתי יכול לנהל ערב ריקודים, גם לרקוד וגם לנגן. היציאות החוצה – למשל העלייה לרגל לתל חי היתה באמת המונית, אבל לכל ההמונים שעלו לתל חי ב-י"א באדר, הספיק חדר האוכל של כפר גלעדי להרקיד את ההמונים. שם הלך לי טוב, הייתי בן 15."⁹⁰

מיתוס תל חי וגבורת המגינים לא עומדים בפני עדותו של פנחס שניאורסון, סגנו של טרומפלדור, על קרב תל חי. בהגיון של ניסן – בן אכר יבנאלי- מתאימה יותר הקללה ברוסית מאשר פסוק הציווי הלאומי המאחד של הגננת. ניסן דחה את המיתוס וביקר את ניהול הקרב. "טרומפלדור אמר: יופטפיומט [קללה רוסית]. הגננת אמרה שהוא אמר: טוב למות בעד ארצנו. שניאורסון אמר: זה לא נכון, הוא אמר יופטפיומט ברוסית ומת. וטרומפלדור לא ידע עברית [מדגיש]. הוא דיבר רק רוסית, לא עברית ולא יידיש. והוא [שניאורסון] חלק אז על טרומפלדור: איך הוא נותן לגויים להיכנס עם נשק. הם רוצים להיכנס שיורידו את הנשק."⁹¹ אלון בן האכר מכפר תבור, ביטא יחס כפול לפרשת תל חי. הזדהות לאומית עם עמידת המעטים מול הרוב הערבי, אך גם ביקורת של יליד הארץ על תפקודם כטירונים שאינם מכירים את השכנים.

"אל פרשת תל חי התייחסתי ברגשות מעורבים. מחד גיסא דיברה אל לבי הבדידות הנוראה של לוחמים מעטים ונועזים שגמרו אומר להחזיק מעמד בסביבה עוינת כשאינן להם על מי לסמוך אלא על עצמם בלבד. מאידך גיסא לא יכולתי להסיח את דעתי מביקורתו החריפה של אבא על השגיאה הפטאלית ששגה טרומפלדור כאשר הסכים לפתוח את השער. הוא התנהג כטירון, פשוט לא הכיר ולא הביא בחשבון את עורמת השכנים."⁹²

מיתוסי הגבורה הלאומיים (יש המבקרים אותם כמכשיר מומצא לכינון זהות לאומית)⁹³ לא

⁸⁹ סחין עטרה (לעיל, הערה 54), עמ' 24.

⁹⁰ לבקוב, חיימקה (לעיל, הערה 53), עמ' 136-137.

⁹¹ אליוביץ, ניסן, הקלטות שפר, עמ' 17.

⁹² אלון, יגאל (לעיל, הערה 37), עמ' 34.

⁹³ על השימוש במיתוסי גבורה כמו תל חי במטרה להמציא מסורת בהבניית עם: זרובבל, יעל, 'בין' "היסטוריה" ל"אגדה": גילגולי תל-חי בזיכרון העממי, בתוך: אוהנה, דוד ורוברט ס. ויסטריך (עורכים), מיתוס וזכרון – גלגוליה של התודעה הישראלית, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1996.

התקבלו על ידי בני האכרים בגליל, אלא ברגשות מעורבים ובביקורת. בני האכרים הזכירו את תל-חי כחלק מאירוע אישי. חיימקה נזכר בעלייה לתל חי ב 1932 כאשר בנגינת מפוחית הרקיד את כל הקהל. יחסם לתל חי היה כמו "להיסטוריה" ולא ל"אגדה", הם בחנו באופן ביקורתי את המיתוס ואת תפקודו של טרומפלדור. הוא זר שאינו מכיר את המקום ואת אופי השכנים.

ד. נקמת דם.

בדרך כלל נחשב מנהג נקמת הדם כנוהג פסול של שבטים מסורתיים ולא אומץ בפומבי על ידי היישוב העברי. אלא שבבחינה מעמיקה יותר, מתברר, כי לא פעם בעימות בין ערבים ויהודים, תפקדו שני הצדדים כאשר ברקע קיימת המודעות לאפשרות או חשש מפני נקמת דם. בעדויות הבאות מעלים אותם שהיו חלק מאימוץ מיתוס זה את המקרים שפעלו בהשראתו. בתחילת המאה העשרים היה איום נקמת הדם כל כך מחייב וחזק, עד כי הצדדים המתמודדים נמנעו ככל יכולתם מירי כדי להרוג.

"בדרך כלל ירו באוויר. אתה צריך להבין את הימים ההם: הרגת מישהו זאת בעיה נוראית, זה נקמת דם ולתת כופר, זה עסק שלם. גם הם [הערבים] היו מודעים לזה, גם הם נמנעו מלהרוג."⁹⁴

לאחר רצח בן משפחה, בחר ראש המשפחה במשפט, במקום כופר ומחילה לערבי שרצח. מנהג הכופר התקיים במקרים בהם שני הצדדים היו מוכנים לוותר על נקמת הדם.

"יצחק בלום האכר הראשון ביבנאל שישב על עגלה ונהרג, זה היה ממש נורא. מוכתר ובן ראש פינה, אתה יודע מה זה?! כזה בחור יפה ונהדר ועליו גיבור ייהרג?! הבינו שזה גנץ [שומר ערבי שפוטר] והוא נעלם איזה יום. אחר כך הוא שלח שליחים לסבא, ואמר לו שהוא רוצה לשלם כופר. סולחה לעשות, וישלם הרבה כסף בשבילו ושלא יהיה נקמת דם. לגמור. הסבא לא רצה, הוא אמר שהוא לא מקבל כסף בשביל דם. בשום אופן הוא לא יקבל שום דבר. שילכו למשפט שיחייבו אותו במשפט."⁹⁵

רצח השלושה היה עלול, על פי המנהג הבדואי, להביא למלחמה בין המושבה לשבט שאנשיו נחשדו ברצח. כבר נערכו הכנות ללקיחת נקמת הדם, והשיח החליט לבקש מעין חסות מאיש הביטחון של המושבה, אני בידר, ובכך הטיל על האחרון מעין ערבות למניעת נקמת דם. השיך ידע שבן האכר מכיר את נוהגי הבדואים והסתפק במחווה גופנית ללא מילים.

"לאחר רצח השלושה חשדנו בשבט בדואים אשר שכן בסביבה וערכנו מארבים סביב מאהל השבט. הם חשו בדבר ולאחר כמה ימים אחז בי שיך השבט בהיותנו בשדה, ובתנועה מזרחית טיפוסית הכניס את ידו לאזורי כאומר "מבקש אני את חסותך והגנתך". כשיגיעו ימים יותר טובים יוכל לספר לי מי הרוצח. אף על פי שלא האמנו לדבר, שיחה זו החדירה ספק ללבנו ונמנענו משפיכות דמים."⁹⁶

⁹⁴ לבקוב, חיימקה (לעיל, הערה 53), עמ' 113-112.

⁹⁵ סחין, עטרה (לעיל, הערה 54), עמ' 26.

⁹⁶ קוסטיצקי, מתתיהו, אה, תיק 186.00063, עמ' 1-2; ציטוט מעדות זו גם: ריבלין, גרשון (ע), לאש ולמגן – תולדות הנושטות העברית, תל אביב: מערכות, 1962, עמ' 213-212.

היו כפרים ערביים שיחסייהם עם יבנאל והמושבות בסביבה היו טובים, והיו כפרים שהתנכלו ליושבים ונקראו "כפר פורעים" או "כפר עוין". במאורעות 9-1936 הוחלט על פעולת תגמול או נקמת דם נגד כפר לוביה, שהיה כפר מרצחים. ההחלטה הגיעה מלמעלה והביצוע הופקד בידי בני המושבות שהכירו את הסביבה.

"פעולת לוביה בסוף 1937 היתה פעולת הנקם הראשונה שלנו, פעולת תגמול מכוונת לאחר התקפה על מכונית בה נפלו מספר קורבנות. בפעולה השתתפו גם יגאל אלון אז מפקד הטנדר בטבריה, טוביה מסג'רה ואני."⁹⁷

חיימקה לבקוב ויגאל אלון הכירו זה את זה מקרוב. המפגש ביניהם אירע בשלהי מלחמת העצמאות, בשעה ששוחרר הגליל התחתון מצבאו של קאוקג'י. חיימקה ביקש לגמור עניין עם שבט הסבחים שלייד התבור, ולנקום את דמי שבעת חברי קיבוץ בית קשת. אלון, ממרום השקפתו הרחבה, לא נעתר כי "צריכים לכבוש את הארץ", ממתין לנו הדבר הגדול, עזוב חשבונות מקומיים.

"מופיע יגאל אלון: אהלאן חיימקה, איך היה? אני מספר לו את העסק על בית קשת [נפילת השבעה ב 16.3.1948]. אמרתי לו: יגאל, תן עוד פלוגה ואנחנו הולכים וגומרים את בעיית ערב א-זבח. הוא אמר לי: חיימקה, בחייך, תעזוב את משחקי הגום האלה. גום זה נקמת דם או גאולת דם, אין לנו זמן לזה, אנחנו צריכים לכבוש את הארץ."⁹⁸

מיתוס הדם נחוזה תחילה מתוך המסורת הערבית המקומית. בניגוד לה שררה אצל המייסדים הגישה המערבית של משפט ופסק דין. בני האכרים צעירי המושבה אימצו נוהג זה, כי חשו מחויבות אישית לנרצחים שביטויה בפועל היה בהתאם למסורת גאולת הדם.⁹⁹ הנהגת היישוב ומפקדי 'ההגנה' קידמו בברכה פעילות אקטיבית כמו יציאה מהגדר, אך בהתאם למדיניות ההבלגה, אסרו למעשה על מעשי נקם. שפירא תיארה את מדיניות ההבלגה של המוסדות, קשרה את ראשוניות היציאה מהגדר והאקטיביות לפעולות הפו"ש, והמשיכה: "את עמדתו של אלון בזכות התגמול על פי עקרונות הגום, הסביר: צריך להתגבר על הקושי המוסרי שאנחנו נתקלים בו במקרים כאלה."¹⁰⁰

בני האכרים ביבנאל שזיקתם למקום ולאנשיו היתה אמיצה יותר מזיקתם למוסדות היישוב, ובהיותם מושפעים מתרבות הערבים שראתה בגום, בנקמת הדם, את אחד ממבטאי הכבוד והגבורה, לא נמנעו ממעשי נקם לעיתים, ואף לא מלספר עליהם.¹⁰¹ במלחמת העצמאות לחמו לא פעם יהודים מול ערבים מאותה סביבה, והצדדים הכירו את הנרצחים ואת הרוצחים. המסורות חייבו אותם לפעולות נקמת דם. עמוס הרגיש מחויב לנקום את רציחתן

⁹⁷ יצחקי, דוד, אה, תיק 103.00022, עמ' 4.

⁹⁸ לבקוב, חיימקה (לעיל, הערה 53), עמ' 643.

⁹⁹ נקמת דם הופעלה במקרים מסויימים על ידי אנשי 'השומר'. שמואל סגל מעיד על הוראה שקיבל מאלכסנדר זייד איש 'השומר' לנקום את דמו של משה אליוביץ: סגל, שמואל, תקופת שמירתי בשדות מטולה – הגליל העליון, אה, תיק 159.00012, עמ' 3.

¹⁰⁰ שפירא, אניטה, יגאל אלון: אביב חלדו – ביוגרפיה, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2004, עמ' 152.

¹⁰¹ על נדירות מעשי נקם: שפר, אורי, 'ההגנה וה"הגנה" בעמקים ובגליל התחתון תר"פ (1920) – תש"ח (1948)', קרית טבעון: הוצאת המחבר, 1998, עמ' 349-350.

של שתי צעירות, כאשר פיקד על כוח שכבש את כפרו של הרוצח.¹⁰² לבקוב התייחס לנקמת הדם כחובה של בן המקום, ואילו אלון ראה את התמונה הכוללת והעדיף את תפיסת 'המקום' הגדול.

4.3.5 בני יבנאל במאורעות ובמלחמת העצמאות.

הגלישה ממאורעות 1947 למלחמת העצמאות היתה איטית. ביבנאל כמו ביישובים אחרים, נאלצו להתמודד מול החרפת מעשי איבה מקומיים, ולהקדיש לביטחון יותר ויותר מאמצים ואנשים. באופן טבעי הצעירים נרתמו לעול הביטחון.

"למעשה מגיל ההתבגרות הנער כבר היה מתוכנן לעשות את שלו, את התפקיד שלו. לפני מלחמת השחרור ב- 1947 כשהיו התקפות על הכפרים באזור, אז בלוביה נהרגו נערים בני 17 שלא לדבר שהיו חברה בני 16 וחצי שהתגייסו לצה"ל ב- 1948."¹⁰³

המחלקה היבנאלית היתה כוח עתודה אזורי ערב מלחמת העצמאות ועד להתגבשות יחידות צהל. בני יבנאל נקראו לפי הצורך לפעילויות ביטחוניות בסביבה. לבולטים שבהם היה כבר "תפקיד" שקיבל ביטוי ממוסד בהענקת דרגה.

"כשהיו צריכים לבצע משהו, היו מודיעים: "מחר בבוקר אתה מתייצב פה ופה ויוצא לפעולה". ואז כשהיו צריכים להבטיח את התחבורה לקחו קבוצה של בחורים, הושיבו אותם על טנדר וליוו, אוטובוס לפני, אוטובוס אחרי. היתה פעילות נוספת שבני יבנאל היו מעורבים בה, זה היה כמובן טבריה. והיתה פעילות לכיוון גשר, מנחמיה, לכיוון עמק הירדן. ובחורים שלנו, בכל שלושת הגזרות האלה היו פעילים, כל אחד כפי שהוטל עליו. אז אם ניקח את צביקה לבקוב הוא היה במפקדת היחידה שלימים אחר כך הפכה לגדוד 12 של 'גולני'. או ניקח את חיים לבקוב, שהוא היה מושאל מדי פעם לדברים אחרים. או שמוליק דוכובני - דותן, עמוס מוקדי או אני או אורי בידץ'. כל הבחורים, למעשה לכל אחד היה תפקיד בהתאם לנסיבות. אנחנו בני יבנאל היינו מאורגנים במין מחלקה שהתארגנה על מנת שיוכלו לפעול ככוח מרוכז בשעת הצורך. זה התבטא שישנו בצורה מרוכזת בבית העם."¹⁰⁴

הקרב על לוביה נרשם כפרק בפני עצמו בתולדות יבנאל, בגלל החשבון ההיסטורי עימו ובגלל מחיר הדמים שגבה כיבושו מבני המושבה.

"הקרב על לוביה עשה גדוד 14 של גולני, אבל היות וחיימקה לבקוב והיבנאלים [מגדוד 12] הם שכנים של לוביה הם רצו להשתתף והם מכירים את הכפר יותר טוב, עליתי עם הפלוגה מ'כדורי'. במקביל יצא טור משוריין על כביש טבריה-לוביה. התנגדתי לתוכנית הזאת אמרתי שצריכים ללכת מקרני חיטין, על הרכס ישבו ערבים והתחילו לצלוף, והתחילו להיהרג אנשים. נכנסתי ללוביה לפרוורים הדרומיים. מהקשר הבנתי שהעסק נתקע ואני בעצמי פה בשטח. יצאתי מהמקום ואגפתי את המתקיפים מהאגף וככה הצלתי את המחלקה."¹⁰⁵

¹⁰² עם-עד, קרני, 'שתי בנות למות': "העמדתו אותו ליד הקיר נתתי לו את הכדור הראשון, פוצצנו את הבית ואיימנו על

התושבים שישתקו", הקיבוץ, 27.3.2003.

¹⁰³ קרמר, חיים (לעיל, הערה 29), עמ' 8.

¹⁰⁴ קרמר, חיים (לעיל, הערה 29), עמ' 12.

¹⁰⁵ לבקוב, חיימקה (לעיל, הערה 53), עמ' 695.

חבר לנשק מאותה תקופה מציין אחדים מגיבורי המושבה, ומסביר את גבורתם בחוסר ברירה, והיותם מעטים מול רבים.

"באותה תקופה היו בני יבנאל מפוזרים בכל הארץ. תמיד היו ראשונים במשימות. את הכניעה אחרי כיבוש הגליל המערבי קיבל עמוס מוקדי-ברנדשטטר. עמוס אברמסון היה בין שועלי שמשון בנגב, הרבה חברה היו בלוביה ובסביבותיה וכן בעמק הירדן, ביניהם צבי לבקוב, עזריה סגל. הם כולם היו גיבורים, בודדים עמדו הבחורים מול רבים, ידעו שאין לאן לסגת."¹⁰⁶

על תפקידה של יבנאל ואנשיה בהקמת חטיבת גולני, מעיד אחד מבני האכרים במושבה שהשתתפו בה כקצינים.

"לדעתי אחת ההצלחות של חטיבת גולני, ועובדה שהיא נחשבה לחטיבה, בוא נגיד בין הטובות ביותר, זה לא רק מפני שהיה בה חומר טוב - אני יכול להגיד שאני הייתי שם, וזה עוד בזכותו של אברהם יפה שהוא אחד ממארגני החטיבה, הוא הקים את הגדודים 12 ו-13. חלקה של יבנאל הוא בשני המישורים בנושא הזה של הקורסים. זה שיבנאל נתנה מספרית הרבה לכל מיני קורסים. לא היה קורס שלא היה 3-4 של יבנאל. ואחר כך אחסנה, נתנה את מלוא העזרה, אפילו חומרית לארגון הקורסים האלה."¹⁰⁷

ידידות עבר בין תושבי הכפרים הערביים, איפשרה לחלקם להפקיד רכוש במושבה לפני שנטשו את בתיהם. זכור לי אישית, ערבי שהביא למשמרת בחצרנו שקי תבן וג'ארה גדולה. המדיניות של הזמן שנבעה מחוסר הביטחון בעתיד, קבעה שיש למחוק את הכפרים הריקים. "קיבלנו פקודה לא להפריע, שיברחו מהארץ. הם הלכו לירדן, חשבו שהם יחזרו אחרי שלושה ימים. היו משפחות שאנחנו היינו איתם בידידות, באו ליבנאל והביאו לברקוביץ כל מני דברים שהוא ישמור להם. הפכנו את הבתים, זה לא היה קשה, זה היה מלבני חימר, שלא יהיה להם לאן לחזור. כל תקופה עם הדברים שלה."¹⁰⁸

בולט המעבר מתפיסת ביטחון טריטוריאלית של קבוצות צעירים מקומיות, לגישה רחבה תוך התגבשות מסגרות לאומיות של צה"ל. תמיכת העורף המושבתי והקשר האישי עם לוחמים ומפקדים, תרם לשני הצדדים, ובעיקר ללוחמים בני יבנאל, שגם בשלבים הראשונים של מלחמת העצמאות דילגו ושילבו בין עבודה בשדה, לפעילות ביטחונית בסביבה.

4.3.6 דוריות בביטחון ביבנאל.

במהלך העבודה הוזכרו בשוליים אנשי הדור הראשון מקימי המושבה, ואירועי העשורים הראשונים. מוקד המחקר פונה אל בני האכרים, הדור הילידי הראשון במושבה, קורותיו וזהותו. צעירי המושבה בהיותם ממשיכים לדור קודם, הוקירו אותו והכירו את השינויים שחלו בדורם. יחסם לדור הקודם בא לידי ביטוי בקטעים הבאים. העדות הראשונה מתייחסת לבן אכר שהיה חוליית חיבור בין דור ההורים לדור הבנים.

¹⁰⁶ סזונוב, אלקנה (לעיל, הערה 14), עמ' 22; המיתוס "מעטים מול רבים" נבדק בספר של וינברג "מעטים מול רבים" בהוצאת מערכות ב-1956, הופרך על ידי קדיש וקדר בספר ביקורתי בשם "מעטים מול רבים?" ב-2005, ומחקר חדש בכתובים של אגין, אסף, המחזק את המיתוס.

¹⁰⁷ מוקדי (לעיל, הערה 73), עמ' 14.

¹⁰⁸ גרינברג, אבינועם (לעיל, הערה 59), עמ' 20.

"מתתיהו קוסטיצקי התמנה למפקד המושבה וכיהן גם כסרג'נט של הגפירים במקום. מתתיהו היה אדם שקט וצנוע, תכליתי ומעשי ובעל תושייה. למרות גילו, היה מבוגר מכולנו נשוי ואב לשלושה, ידע לתמרן ביעילות רבה בין צרכי המשק שכל אחד מאיתנו התלבט בהם לבין התפקידים הביטחוניים שמילאנו במקביל. הוא שלט בשפה הערבית אותה למד בעקבות קשריו עם שבטי הבדואים שהתגוררו בשכנות, הכיר היטב את המנטאליות שלהם, מנהיגיהם וחולשותיהם וכן את דרכי המשא ומתן עימם. מתתיהו השכיל לרכוש את אמונם ואהדתם של הצעירים."¹⁰⁹

התבגרות שכבת דור הבנים שחלה בערך בתקופת מאורעות 1936-9, סייעה להעברת נושאי הביטחון לבני דורם.

"בוא נגיד שעד 36 עברנו אימוני נשק היינו יותר חניכים, קשרים. היבטנו, היינו אולי עוזרים, אבל פה נכנסנו לשנת 36 היינו כבר גברים בני 20, עברנו כבר קורסים, לאט לאט לקראת שילוב הדורות הנושאים עברו לידינו ועברו בהדרגה. תזכור תמיד שילוב דורות. מתתיהו זה כבר מהצעירים יותר, הוא הדור ששילב בין הדור שקיבלו משהו מ'השומר'. כשאנחנו קיבלנו את זה כבר היה יותר מקצועי, הכל התקדם עם הזמן."¹¹⁰

לבקוב תימצת את מהות ההבדל הדורי: אם בדור ההורים העיסוק בבעיות הביטחון היה "בתת ההכרה" כלומר מגיב, נקודתי ומוגבל, הרי בדור הבנים היתה נחישות, גישה מתפרצת, והערבים הפכו משכנים לאויב.

"[עד] מאורעות 36 אנחנו בתת הכרה שמרנו שמירת-שדות, הערבים היו היוזמים. ואז שמירת השדות הפכה לפטרול לוחם המחפש את האויב. זהו למעשה היה המפנה מדור הותיקים לדור שלנו דור הצעירים שלקח שליטה בעניינים ביבנאל, בכל הגליל."¹¹¹

4.4 תרבות והשכלה של בני האכרים

תחום הפעילות התרבותית של בני האכרים בתקופת הבחירות, מורכב משני תחומים ראשיים: השכלה פורמאלית ובלתי-פורמאלית, ופעילות תרבותית על ידי כוחות פנימיים ועל ידי הופעות של אומנים מבחוץ. תחום התרבות המקומית ישקף קשת מעניינת של מרכיבי זהות קולקטיבית מקומית.

4.4.1 השכלה פורמאלית על יסודית.

ליד עריסת ההשכלה החקלאית לבני האכרים בארץ עמדו שני מוסדות, החברה המיישבת פיק"א ובית הספר 'מקוה ישראל'. המושבות יכלו לשלוח מדי שנה נציגים ללימודי חינוך משך שלוש שנים ב'מקוה'. ההשכלה הגבוהה לא היתה בראש מעייניהם של רוב אכרי מושבות הגליל התחתון. יוצאים מהכלל הם קבוצת הרדיקלים, שדאגו להשכלת בנותיהם ובניהם.

¹⁰⁹ יצחקי, דוד (לעיל, הערה 70), עמ' 127.
¹¹⁰ מוקדי, עמוס (לעיל, הערה 73), עמ' 6, 14.
¹¹¹ לבקוב, חיימקה (לעיל, הערה 53), עמ' 209.

חלקם למדו באוניברסיטאות, כמו פרופסור צימרמן גריס האגרונומית, בתו של חיים צימרמן.¹¹² רוב בני האכרים סיימו את לימודיהם עם גמר בית הספר במושבה.

"רוב רובו של הנוער לאחר גומרו את בית הספר היסודי נשאר במקום, לא המשיך ללמוד. אפשר להגיד שאחוז קטן מאוד אולי 4-5% היו ממשיכים את הלימודים. כי בית ספר תיכוני בסביבה לא היה, היה צריך לנסוע לחיפה לתל אביב או לירושלים, אמצעים גם כן לא היו, כך שרוב הנוער היה נשאר במקום וממילא היה חייב למצוא לו איזה שהיא התעסקות."¹¹³ 'מקוה' העניקה לבני יבנאל לא רק השכלה כללית וחקלאית רחבה, אלא בנוסף פתחה עבורם שער לעולם הרחב, להתנסויות מגוונות והכרות עם נוער ממקומות אחרים.

"כדי לטפח את החינוך החקלאי של בני המושבות תרמה פיק"א מלגת לימודים לבן המושבה שילמד ב'מקוה ישראל'. אחת לשלוש שנים היו מגיעים נציגים למושבות לבחון את בוגרי בית הספר. שלושה התקבלו, למזלי הייתי בין הזוכים, ונפתח בפניי עולם ומלואו."¹¹⁴

במחברת שירים שאסף בן יבנאל ב'מקוה', נמצאו שני שירים המבטאים את מפגש העולמות בין מושבה גלילית רחוקה, לבין העיר הגדולה. הגליל הנוגה מול העיר המפתה: "בגליל. יפים הלילות בכנען. יללת תנים נוגה תחרוץ את דמי הליל". מנגד קורצת העיר הגדולה, האסורה: "מחיי המקואים. אנחנו חיים פה סגורים וכלואים – ליפו בלי רשות ללכת."¹¹⁵

העולם שנפתח בפני בן המושבה הגלילית הקסים ומשך אותו. חלק מבני האכרים לא חזרו למושבה בסיום לימודיהם ב'מקוה'.

"אני התוודעתי למברשת שיניים ב'מקוה ישראל', הייתי כבר בן 15-16. החזקתי מברשת שיניים רק ככה, בתור שיראו יעני שיש מברשת שיניים. מי? מי מצחצח שיניים? משחת שיניים לא היתה ולא נבראה. היינו עם מברשת שיניים וסבון משפשפים את השיניים בשביל שיראו. כשגמרתי את 'מקוה ישראל' – עזבתי את יבנאל."¹¹⁶

בסיום הלימודים ב'מקוה' חזר המספר למושבה, קידם את משק אביו והכניס מיכון חקלאי. "באתי מ'מקוה', למדתי על המטעים על הפרדסים. בינתיים קנינו את המכונות עם ניסנובים, שילמנו מהר את המכונות. החברה התרגלו לעבוד במכונות אז היו רודפים אחרי: בוא חרוש לי, בוא קצור לי."¹¹⁷

פיק"א לא אישרה את מועמדות אלון ל'מקוה' בגלל התחשבנות עם אביו, לכן למד בכדורי הסמוכה. שם השתנתה "השקפת עולמו", בעיקר מההיבט החברתי, ואימץ השקפת עולם סוציאליסטית.

"אין ספק כי שהותי ב'כדורי' היתה נקודת מפנה בחיי, הן לגבי השכלתי והן לגבי השקפת עולמי. ל'כדורי' הבאתי ידע וניסיון רב היה צימאוני לחיי חברה. מפנה בחיי חוללה גם

¹¹² גריס, זאב, 'יבנאל כמשל', פנים 35 (2006:5).

¹¹³ יצחקי, שמואל (לעיל, הערה 67), עמ' 5.

¹¹⁴ שרפמן, אורי (לעיל, הערה 16), עמ' 65.

¹¹⁵ שיינוק יוסף, מחברת שירי 'מקוה', אוסף שפר, עמ' 3, 19.

¹¹⁶ גפן, ישראל, הקלטות שרפמן, CD8, עמ' 11.

¹¹⁷ שיינוק, שמואל (לעיל, הערה 19), עמ' 128-129.

פגישתי עם חבורת תלמידים תוססת שרובה חניכי תנועות נוער, חבורה שוקקת חיים, חושבת, חלוצית, ספורטיבית, שוחרת דעת ומבקשת דרכים חדשות לארץ ולעצמה.¹¹⁸

היציאה מהמושבה אחרי סיום בית הספר היסודי, לא היתה מובנת מאליה, רוב הבנים נשארו במושבה והשתלבו בעבודה במשק. היציאה אם כן, נחשבה להתקדמות ומימוש רצון להתפתחות חקלאית. בוגרי 'מקוה' ו'כדורי' מעידים על תקופת הלימודים שהעניקה להם יכולות חקלאיות חברתיות וביטחוניות, שעלו על כישורי האבות. בני האכר ציינו את תרומת בתי הספר בתחומים מגוונים החל בנוהג-ניקיון, מפגשים חברתיים, אידיאולוגיות של "חלוציות חדשה", הכרות עם מיכון חקלאי ותחומי השכלה מגוונים.

4.4.2 השכלה בלתי פורמאלית.

במקביל ליציאת מעטים ללימודי המשך, נוער המושבה נותר צמא להמשך השכלה. הנוער היבנאלי כלל טווח גילים רחב, החל ממסיימי בית הספר היסודי וגם נוער בוגר¹¹⁹. מסגרת ממוסדת וקבועה לנוער לא התקיימה ביבנאל, והפעילות היתה תלויה בעיקר ביוזמת פעילי תרבות מקומיים כמו משה זלמן.

"על מוישה זלמן יש הרבה מאוד מה להגיד עליו. הוא היה אדם מלא היה גם בחור ישיבה, לא היה דבר שלא היה מתמחה בו. הנוער בכלל היה קשור אחריו. מוישה זלמן זה גם עמד בראש הנוער רוב השנים. הוא היה הרוח של ההצגות, של נשפיות פורים של חנוכה הוא היה הכל, היה בנוער, היה בהגנה, היה בכל דבר. בקרן קיימת. הוא היה פעיל, הוא היה סוחב הוא היה נוסע. הוא היה דואג שיזרעו חלקת אדמה בשביל קרן קיימת."¹²⁰

המקורות להשכלה בלתי פורמאלית ביבנאל היו הספרייה הציבורית, הרדיו, העיתון המקומי ושיעורי הערב. חשיבות אמצעים אלה היתה רבה והשפעתם על נוער המושבה הגלילית, המרוחקת ממרכזי תרבות, היתה משמעותית.

"היה עוד דבר במערכת התרבות וזה הספרייה, ספרייה עשירה בהתייחסות למצב של אז. סחבנו משם הרבה חכמה, הרבה תורה. חתמו, אספו, קיבלו מהוצאות 'שטיבל', 'מצפה', הכל היה בהתנדבות. הספרן היה אחד מהחבר'ה, בערב היה הולך לספרייה פעמיים בשבוע. הספרייה היתה בשני חדרים בחצר של הפריה [משכן הפר הציבורי]."¹²¹

המפגש הראשון של נוער יבנאל עם הרדיו אמנם לא הניב שידורים אבל הניב זיכרונות הווי, המבטאים את התארגנות הנוער ותפקוד בית העם כמרכז תרבות.

"בבית העם הכניסו את הרדיו הראשון. ב 1932 עוד לא היה חשמל ביבנאל הביאו את הרדיו. קודם כל עד שהשיגו תקציב ואז החליטו מי ינגן על הרדיו. יוסל נסע לחיפה לשלושה ימים ללמוד איך מכוננים את הרדיו. את המגביר קול הוציאו עם חוט החוצה. גומרים את החליבה והכל, והקהל בערב היה מתחיל להתאסף. וזה היה מתחיל לצפצף. בקיצור – אני לא זוכר שפעם אחת שמענו משם משהו."¹²²

¹¹⁸ אלון, יגאל (לעיל, הערה 37), עמ' 145-148.

¹¹⁹ הרחבה בנושא: פרק החינוך, סעיף 6.2.

¹²⁰ ברקאי, חיים (לעיל, הערה 71), עמ' 10-11.

¹²¹ לבקוב, חיימקה (לעיל, הערה 53), עמ' 176.

¹²² לבקוב, חיימקה (לעיל, הערה 53), עמ' 174.

העיתון ושיעורי הערב היו כלי תרבות מקומיים, שההשתתפות בהם היתה חלק מהתפתחות והעשרת הנוער. הצעירים יכלו להתבטא בכלים אלה שסביבם נרקם ההווה המקומי.

"בחגים היו עורכים עיתון היתולי, ואנחנו עשרת 'בני המן' כתבנו חומר לעיתון בעזרתם של ישראל שרפמן ושמואל יצחקי. העורך קבע שהרמה לא סבירה ולא התקבל. אם כך – החלטנו לגרום שכל המסיבה לא תתקיים על ידי ניתוק זרם החשמל לאירוע. בכל בקעת יבנאל כבה האור ואחרי שהחוגגים התפזרו, עלה אשר והאיר את המושבה."¹²³

"משה גרינקר בא ליבנאל בראשית שנת 29. אנחנו, שהיינו אז אגודת-נוער, וכנהוג במושבות – היו שעורי-ערב, והוא לא היה זר לזה כילד ביסוד-המעלה. שטחנו את בקשתנו, בתור מורה חדש אנחנו מזמינים אותו. שאלתו הישרה: "אתם רוצים תנ"ך?" – "ודאי!" "מוכן. איזה ספר?" "איזה שינאה למורה." "איוב!" שמעו יצא לתהילה, התחילו לבוא אנשים – לא רק מבני-הנוער. אנשים מבוגרים, נשואים. היו צובאים מבחוץ להקשיב לו."¹²⁴

4.4.3 נוער יבנאל דרך דמותו של משה זלמן.

דמות מרכזית אחת שהוזכרה לעיל, עמדה במרכז חיי הנוער היבנאלי, משה זלמן בן ששון שהטביע את חותמו בזיכרונות רבים מהם.

בשנת 1924 הגיע ליבנאל צעיר יוצא ישיבת וולוז'ין בליטא, ונקלט במשפחת דודו האכר דב לונץ. משה זלמן נרתם לעבודת האדמה במשק דודו מחד, ומאידך הפך למארגן והמפעיל של הנוער היבנאלי עד להירצחו ב 14.4.1937. רצח השלושה התבצע ערב יציאתו להתיישב בקיבוץ שדה נחום, ואת מסמכיו ריכז במזוודה קטנה.¹²⁵ במסמכים שבמזוודה זו נשמר מידע מפורט על העבודה בשדה ונתונים חקלאיים אודות חיי העבודה של בני האכרים ביבנאל, נתונים על פעילויות הנוער המשקפים את חיי החברה במושבה, ומסמכים נוספים. סעיף זה יבחן את חיי הנוער היבנאלי דרך פעולותיו של משה זלמן בעבודה החקלאית ובתרבות ביבנאל.

עבודה.

הנתונים הנדירים שרשם משה זלמן, מתארים את העבודות במשק, שעיקרו פלחה ומעט שקדי-בעל. תקופת החריש נמשכה שישה חודשים בהם עובדו 16 שדות של אכרות לונץ, בשטח כולל של 289 דונם. צורת מדידת הזריעה והיבול משקפת את דרכי העיבוד לפני הכנסת המיכון, זריעה ביד והובלת עגלות לגורן. מעקב גידולים דו-שנתי ממקם את שיטת העיבוד בשלב שלפני הכנסת המחזור התלת שנתי. משתקפת עבודה רבה במשק חקלאי מסורתי. שמות השדות בערבית לעומת התאריכים לפי הלוח העברי, מעידים על מפגש תרבויות.

¹²³ שרפמן, אורי (לעיל, הערה 16), עמ' 54.

¹²⁴ שפר, גדליה (לעיל, הערה 26), עמ' 48-49.

¹²⁵ בני משפחתו סרקו מסמכים אלה ונוספים לדיסק שהוכן ו הופץ בתחילת 2008 על ידי בן דודו בן ששון עמיקם. מקור זה מסומן בעבודה בתור: אוסף שפר- CD בן ששון. לפרטים: amikam@012.net.il. המידע בדיסק יכול לשמש מחקר נוסף על החיים במושבה בגליל, על דמות של צעיר יהודי המחליף חיי תלמיד ישיבה בגולה ומשקיע בבניית זהות עברית בארץ ישראל.

טבלה מס' 11: עבודות הפלחה לשנת 1928¹²⁶.

השדה	דונם	זריעה		תאריך		יבול
		תרפ"ז	תרפ"ח	חריש	זריעה	כמות
סדור עליון	17	חיטה	תירס	כה-כז כסלו	כה ניסן	פח 1 חצי עגלה
סדור אמצע	16	שעורה	תירס	יד-כה ניסן	כב-כג	1.5
סדור תחתון	12	שעורה	חומצה	טז-יט אדר	כו-כז אדר	4
למעלה	15	אפונה	שעורה	כד-כח כסלו	ד-ו טבת	9
טיירה דלייקה	20	חיטה	חמניות	כח אדר-א ניסן		0.5
טיירה למטה	15	כרם ערד	חיטה	ב-ג טבת	שבט	8
שקדים למעלה	30	חיטה	כרם ערד	ו-ט ניסן		
שקדים צד	16	שקדים	ש"ש	כב-כז ניסן	כ-כג טבת	17
סיפון למטה	5	שעורה	כרם ערד	יג טבת		
סחון	20	דורה	חיטה	כח שבט-ז טבת	כו-כט שבט	9
זמזומיה	30	חיטה	חומצה	יט-כד אדר	יט-כד אדר	6
בית-גן למעלה	25	חיטה	ש"ש	כז תשרי-ח כסלו	יז-יט טבת	5
בית-גן למטה	18	חומצה	חיטה		א-טו שבט	3
סינטצהלה	36	חומצה	חיטה		ז-טו שבט	20
זמזומיה	10	שעורה	חומצה	יא - יג טבת	יט-כד אדר	3
ט.ד. חתיכות	4	בור	שעורה	כא-כב שבט	שבט	3

לוח עבודה ופעילות טבת-שבט תרפ"ח, כולל מונחים חקלאיים ושמות שדות:

"כח טבת – כנהוג אחה"צ הרציתי על "תורה ועבודה" כמעט שהצלחתי. ירד הרבה גשם. כט טבת – גמרתי לחרוש ושידדתי על הסחון. א שבט – מוכרח הייתי לעבוד בסלק, הצטערתי מאוד. ב שבט – זרעתי עדשים. ג שבט – זרעתי על הטיירה דלייקה. ד שבט – זרעתי כנ"ל. ה שבט – גמרתי לזרוע הטיירה דלייקה. איבדתי מוט של המשדדה ומצאתי. ו שבט – כנהוג אחר הצהריים שיחה. ז שבט – חרשתי על הסינטצהלה. בוך בגן. כתבתי לאמא. ח-י שבט – חרשתי על הסינטצהלה. יצאה עבודה. יא שבט – יצאתי מאוחר. חרשתי על בית-גן. יב שבט – שוב יצאתי מאוחר, חרשתי על ב"ג. טפטף כל היום. זרעתי שני ארגזים בעצמי. בלילה שמרתי. יג שבט – בבוקר קרה העניין עם "זיוה" כל היום הייתי עסוק. בערב נשף הרבה אי נעימויות כל היום גשם אני חש בירידה. יד שבט – נסעתי לטבריה בערב בספרייה מהומה עם ה"מופסים". טו שבט – גמרתי על הב"ג ועברתי לסינטצהלה וגמרתי. זרעתי בעצמי."¹²⁷

במהלך החודש חרש וזרע 13 ימים, לילה אחד שמר, יומיים בפעילות ציבורית שכללה את הרצאתו על "תורה ועבודה", ארגן "נשף" טו' בשבט, עסק בסיכסוך עם קומוניסטים ועבד בספרייה. משה זלמן תאר את תחושותיו, את בעיות העבודה וכתב לאמו. היום מציג בצד העבודה עצמה גם את המאבק להגיע למקצועיות, ואת שביעות הרצון כשהצליח לזרוע בעצמו. בכדי להשתוות לבני האכרים, שהעבודה בשדה אצלם היא טבעית ומובנת מאליה, השקיע משה זלמן ימים ארוכים ומאמצים עד שיכול היה לכתוב "זרעתי בעצמי". בצד הישגים אלו ואולי בגללם, נמצא ביטויים למצבי רוח קודרים והתייסרות, כמו "הבילותי חצץ, ירד גשם. הענין מעליב – אינני יכול להחליט", "מצב רוחי נדכא", "הקבוצה

¹²⁶ משה זלמן, אוסף שפר – CD בן ששון, צילום 282910.

¹²⁷ משה זלמן (לעיל, הערה 126), צילום 272805.

עומדת להתפרק, מה יהיה איתם. תקפני צער.¹²⁸ בזיכרונות בני האכרים לא נמצאו התבטאויות כמו אלה, האופייניות לחלוצי העלייה השנייה והשלישית.

השכלה ופעילויות חברתיות.

עיתונים בעל-פה.

ביומני משה זלמן ישנו תיעוד מפורט על עיתונים בעל פה, שהוא הנהיג עם הנוער היבנאלי. תוכן שלושת העיתונים מבטא את מסלול הפעילות התרבותית-חברתית של נוער המושבה.

עיתון מס' 1 "א – ח" שבט צ"ג [4.2.33]:

- א. מאת המערכת בן ששון.
- ב. כיוון העיתון וכיוון הפעולה התרבותית י. גלפמן. [מנהל ביה"ס]
- ג. התחלת עבודתה של יק"א שולמן ש. [בן אכר]
- ד. מהי יצירה אומנותית פיינגולד ש.
- ה. הנוער והספורט בן ששון.
- ו. תרבות הגוף תמרי י. [בן אכר]
- ז. עלייתי ארצה ברקאי ח. [בן אכר]
- ח. ידיעות, שאלות ויכוחים.

עיתון מס' 3 ג- יג' אדר צ"ג [11.3.33]:

- א. על הפרק בן ששון.
- ב. השכלת הנוער גלפמן י. [מנהל ביה"ס]
- ג. מצב היהודים ברוסיה י. גרו. [פעיל הסתדרות]
- ד. הטיפול בטלאים י. מייזל. [בן אכר]
- ה. "אמביציה" – סיפור א. רובין.
- ו. הלשון השגורה בפינו י. גלפמן. [נהל ביה"ס]
- ז. ידיעות, ויכוחים.

עיתון מס' 6 ו' – י' סיון צ"ג [31.5.33]:

- א. ביכורים – סיפור שולמן. [בן אכר]
- ב. תורת ישראל בן ששון.
- ג. כינוס הנוער יוסף תמרי. [בן אכר]
- ד. על הפרק בן ששון.
- ה. פליטות פה בלשון י. גלפמן. 129 [מנהל ביה"ס]

הנושאים המרכזיים בעיתונים בעל-פה עסקו בחיי הנוער המקומי, נושאי יהדות ולאומיות, השפה העברית, תרבות הגוף ויצירה עצמית. משה זלמן, בנוסף להיותו המארגן, הרצה בעצמו לפחות הרצאה אחת בכל עיתון. בכל עיתון הירצה גם מנהל בית הספר י. גלפמן. חלק מההרצאות ניתנו על ידי בני המקום, ובסיום ההרצאות ניתן מקום לויכוחים ודיון פתוח.

¹²⁸ משה זלמן (לעיל, הערה 126), צילומים 240902, 241201, 242503 בהתאם.
¹²⁹ משה זלמן (לעיל, הערה 126), מיסמכים 330105, 330103, 330101 ב התאמה.

אחת הסיבות לרושם העמוק שנותר בזיכרון בני האכרים ממפגשים אלה, קשור כנראה גם להיותם במה יחידה לחילופי דעות בנושאים שונים מחיי היומיום ביבנאל - נושאי תרבות עברית וכללית, אשר העשירו את עולמם של הצעירים. לאחר יום עבודה בחריש בחורף הבוצי, או קציר והובלה בחום הקיץ, לא קל לאסוף חוג לשיחה ודין. שאיפתם של בני האכרים להשכלה מצאה איש ביצוע שידע לרתום אותם לפעילות זו.

פעילות ציבורית של משה זלמן.

משה זלמן היה פעיל בכל מוסד מקומי, בין אם כלכלי כמו 'התאחדות האכרים', ובין אם מוסדות ציבוריים דוגמת ועד יבנאל, מרכז סניף 'הפועל', נציג קק"ל ביבנאל וארגון פעולות 'ההגנה' במושבה.

משה זלמן היה יוזם ושותף לאירועים ציבוריים, דוגמת כינוס נוער המושבות בגליל התחתון. ברץ תיאר את עזובת מושבות הגליל, שהביאה לתסיסת נוער הגליל התחתון שמאפייניו: "מנמנים וכבדי-לשון הם בני האכרים הללו, אבל מלומדי ניסיון וסבל."¹³⁰ בדיווח עיתונאי נמסר שהוחלט בכנס על פעולה תרבותית ושיתוף הנוער בהנהלת המושבות ו'התאחדות האכרים'. סידור קורסי הכשרה לבני האכרים ב'כדורי', השתתפות בפעילויות הקק"ל והקמת מוסדות.¹³¹

בכינוס הרצה משה זלמן על העבודה העברית במושבות הגליל התחתון. בדבריו העלה מזווית תנועת העבודה את הקשר שבין ציונות ועבודה עברית, על כן גם הגליל צריך להיות עברי:

"החדרת העבודה העברית לגליל לא רק החזירה את כבודו הראשון, אלא גם הביאה לידי הבראתן הרוחנית והכלכלית של המושבות ובעיקר של הנוער". משה זלמן תקף את הספקולציה והתנועה הרביזיוניסטית האורבות לנוער אשר "רוממות הלאומיות בפיהן וחרב הבריונות בידן".¹³²

יחס החניכים בני האכרים למשה זלמן:

"הוא ידע להקנות לנו את אהבת הטבע והסביבה שהיינו חיים בה. הוא ידע ללמד אותנו את ההיסטוריה ואת הגאוגרפיה של הסביבה שאנו חיים בה ולתת לנו לדעת להעריך אותה, את העבר שלה. ועל סמך זאת לדעת איך לשכלל אותה לקראת העתיד. היינו עורכים טיולים, מכירים את הנוף ואת הטבע ותוך כדי הטיולים האלו, הוא היה מספר לנו את העבר שלהם, את העבר ההיסטורי והעבר הגיאוגרפי, וכמובן בהקשר עם ההיסטוריה היהודית המקורית של המקום. הסביבה שלנו עצמה משופעת באתרים היסטוריים הוא ידע לשחזר כל מקום בהתאם להיסטוריה של העבר שלו. הטיולים האלה כל כך אחזו בנו, עד שידענו בהדרגתו שלו, שישה חברים לעבור ברגלנו ממקורות הירדן עד ים המלח ברגל, בשנים של מאורעות.

¹³⁰ ברץ, י. 'הכנוס בסג'רה', הפועל הצעיר, 27.10.1933, עמ' 11-12.

¹³¹ [ללא שם כותב], 'מהחלטות כנוס הנוער בגליל-התחתון', דאר היום, 30.10.1933.

¹³² מ.ז. בן ששון, 'העבודה העברית במושבות הגליל התחתון', הפועל הצעיר, 17.11.1933, עמ' 12-13.

האירועים החברתיים שהוא ידע לספק לנו הם שנתנו לנו את הכוח להישאר במקום כאן ולהרגיש שאנחנו חלק אורגני מחיי המדינה שבדרך.¹³³

ניתן לסכם את השפעת משה זלמן על בני האכרים ביבנאל בהרחבת אופקי התרבות והאופקים הגיאוגרפיים, בהוספת תכנים לאומיים ותרבותיים בנשפים, חגים וערבי תרבות, הכוללים בנוסף גם פעילות סניף 'הפועל' ביבנאל, טיולי שבתות בסביבה, ומדי פעם טיולים ארוכים לאורך הירדן עד ים המלח – יוזמה בלתי שכיחה באותן שנים. משה זלמן שהיה פה לאותם "בני אכרים כבדי פה", שאף להעניק להם תוכן ויכולות ביטוי. אין פלא ששם עיתון בני הנוער במושבה נקרא 'ביטוי'.¹³⁴

4.4.4 חיי החברה של נוער יבנאל.

נוער המושבה קיים חיי חברה כצורך טבעי, והתבסס על הכלים שהוזכרו לעיל. רוב פעילותו היתה ביוזמה ובביצוע עצמיים, בחלק מהאירועים השתתף קהל רחב יותר, רב גילי.

"ההווי של הנוער ביבנאל היה כזה שלמעשה הבדלי גילים כמעט ולא היו. במקלה יכולתי למצוא הורים וילדים. מסיבות ערבי שבת, עונג שבת שקיימו אותם הרבה, כמעט כל יום שישי היתה מסיבת ערב שבת. זה היו תוכניות מקומיות עם שירה וריקודים ובקבוק משקה על השולחן. במסיבות האלה למעשה היו מגיל הכיתות הגבוהות של בית הספר ועד בלי גיל, זה יכול להיות גיל 40 ואפילו למעלה מזה. כולם השתלבו, כאשר הילדים אחר כך בפינה שלהם מצאו את העיסוק שלהם. המבוגרים רקדו ויצאו אחר כך לבלות בשדות ובגורן וכן הלאה. הרבה זוגות נולדו בגורן והרבה רומנים שם התרחשו."¹³⁵

עד שנבנה בית העם בשנת 1932, שימש אולם בית הספר לפעילויות הנוער בערבים, בשבתות וחגים. בשבתות יצאו לטיולים בסביבה והרבו להצטלם ליד העץ בראש ההר.

"בבית הספר התקיימו פעולות לנוער כגון הצגות ומופעי סאטירה על הנעשה במושבות ואף הצגות רציניות. חגי השנה שהתקיימו בבתים חזרו ונערכו גם באולם בית הספר כמו סדר פסח. הפעילות בחגים היתה באחריות ועדת התרבות שבראשה עמד איש מוכשר במיוחד משה זלמן לונץ. מקלה פעלה בניהולו של פרלמוטר ואחריו על ידי תקוה תגר. שמחת תורה הפכה לחג העיקרי של הנוער והדי החג הזה נשמעו מקצה הארץ ועד קצה. כמעט כל שבת יצאנו לטייל אל ההרים, לאום-זריד עם העץ שנראה מכל פינות הבקעה. חטיבת גולני שהוקמה ביבנאל אימצה אותו לסמל החטיבה. מדי כמה חודשים היו מגיעות הצגות של 'הבימה', היו מקימים במה וכל אחד הגיע עם הכסא שלו."¹³⁶

גם הנוער ממושבות נוספות בגליל התחתון הרגיש צורך בפעילות תרבותית ובמפגשים אזוריים, בהם יוכל לראות ולשמע צעירים אחרים. נערך ניסיון התארגנות בודד, המשתתפים התרשמו אבל לתוצאות מעשיות לא הגיעו.

"היה גם ניסיון, לדעתי ניסיון יפה מאוד וזה היה ארגון הנוער בגליל. וזה היה אם אני לא טועה זה היה בסביבות 1930 התאספנו בחווה של סג'רה ביום שישי כל הנוער מכל מושבות

¹³³ ביידיץ, פרץ (לעיל, הערה 12), עמ' 18.

¹³⁴ יצחקי, שמואל (לעיל, הערה 67), עמ' 9.

¹³⁵ קרמר, חיים (לעיל, הערה 29), עמ' 5.

¹³⁶ שרפמן, אורי (לעיל, הערה 16), עמ' 59-60.

הגליל התחתון והיו גם נדמה לי כמה בני נוער מדגניה א'. היה אם אני לא טועה גדעון ברץ וזה היה ניסיון לארגן את כל הנוער בגליל התחתון לאיזה שהוא ארגון כללי. אך מחוסר אמצעים, מחוסר אנשים שיטפלו, הדבר הזה לא יצא לפועל.¹³⁷

ממרחק הזמן נראה כי יבנאל תססה באירועי תרבות, אלא שבפועל תכיפותם לא היתה שכיחה. כל הצגה זכתה לתשומת לב של כל תושבי המושבה, והפדיון הוקדש לספרייה הציבורית.

"תיאטרון לא היה, חייבים היינו לספק את הצרכים התיאטראליים של המקום בכוחות עצמיים, ועשינו זאת על ידי הצגת הצגות שהם היו פעמיים שלוש בשנה, והיו לזה גם כמה גורמים: זה היה מעסיק את החברים שהשתתפו בהצגה. זה היה מכניס גם הכנסה, וההכנסה היתה קודש לספרייה, אמנם ההכנסה לא היתה גדולה אבל בכל אופן במימדים של אז זו היתה הכנסה ניכרת. זה היה מספק את הצרכים התיאטראליים של המקום."¹³⁸

"באחד העלונים של המדור ההיתולי מצאתי ביקורת על ההצגה 'טוס הזהב': זה זמן רב שלא ראתה יבנאל קהל כה גדול. הכרטיסים שהוכנו למכירה לא הספיקו. וחלק גדול מהקהל היה מוכרח להיכנס בלי כרטיסים. הסדר באולם היה למופת וכל הספסלים יצאו שלמים. גם המשחק הצטיין ברמתו האומנותית ורבים מבין השחקנים שתקו מרוב אומנות."¹³⁹

יצחקי בן אכר ופעיל תרבות יבנאלי, סוקר בקטע הבא מגוון פעילויות תרבותיות, בולטות הן מסיבות החגים ו"משפטים ספרותיים", מעין חוג ספרות פתוח.

"מאורע שהוא היה באמת חביב עלינו, זה היה מסיבות של חג: ט"ו בשבט, פורים. כל חג, פסח, סוכות, בכל חג כמעט היינו עורכים מסיבה שהיא היתה מוקדשת לנושא החג. וגם זה היה כמובן בכוחות עצמיים. היו פותחים בנאום מרכזי כמו שקוראים לזה, על נושא החג, אחרי כן היתה גם תוכנית אומנותית, הקראות, שירה, עיתון היתולי. וזה היה מאורע שהיה חשוב והיה מושך את כל הנוער אליו. כמובן שאחרי זה היו ריקודים וכולי וכולי. וזה היה גם מתלווה לרוב בכיבוד, וזו היתה אחת הפעולות היפות.

אני זוכר שערכנו גם כמה משפטים ספרותיים. היינו מרכיבים חבר שופטים, היה סגגור, היה קטגור, היו עדים. אחד המשפטים היה על הספר 'היהודי זיס' של פויכטוונגר, ועשינו את זה בכמה המשכים זאת אומרת 3 שבועות. זה גם משך מחוץ לנוער גם ציבור די גדול של אנשי המושבה."¹⁴⁰

הרומן בין בחור לבחירת לבו, היה מתמיד מרכיב חשוב בחיי החברה. הבחור היבנאלי פתח את לבו והציג את נופ מולדתו הפורח כפיתוי ונדונייה, כאומר: הנה זר פרחים, לך אהובתי.

"עוד דבר יפה שהיה, וזה כבר היה מניסיוני שלי בגיל יותר מבוגר. הבקעה שלנו בתקופת האביב היא נהדרת. וכאשר מישו רצה להרשים חברה, נערה שהוא מביא אליו, שהיתה באה אליו להתארח, היה מעלה אותה על הכביש היורד משרונה, זה היה בשעות הבוקר, מסתכלים על הבקעה מלמעלה, הבחורה לא עמדה נגד פתיון כזה."¹⁴¹

¹³⁷ יצחקי, שמואל (לעיל, הערה 67), עמ' 9-10.

¹³⁸ יצחקי, שמואל (לעיל, הערה 67), עמ' 6.

¹³⁹ יצחקי, שמואל (לעיל, הערה 67), עמ' 6.

¹⁴⁰ יצחקי, שמואל (לעיל, הערה 67), עמ' 7.

¹⁴¹ קרמר, חיים (לעיל, הערה 29), עמ' 5.

הפעילות החברתית-תרבותית המקומית של בני האכרים ביבנאל, התבססה על קשרים אמיצים בחברה מצומצמת, וכמעט מנותקת ממרכזי תרבות. הבדידות וההכרח הביאו ליצירת תרבות מקומית בחגים ובאירועי התרבות, ושיקפה את אופי הנוער והווי חיי. זיכרונות בני האכרים מתארים פעילויות תרבותיות מגוונות אלו, שנשמכו לרוב על כוחות מקומיים.

4.4.5 תרבות מקומית של בני האכרים.

סעיף זה יבחן קטעים מתוך דברים שנכתבו על ידי בני יבנאל, חלקם הועלה במסגרת פעילויות התרבות והחגים במושבה. בין הדוגמאות לתרבות המקומית במושבות הגליל התחתון יוצגו שני כותבים מקומיים, כתיבה אישית למגירה שפורסמה לאחר שנים ועוד. להלן דוגמאות ממקורות נוספים על תרבות המושבות בגליל.

- א. תרבות.
- ב. עיתון הנוער.
- ג. ישראל שרפמן.
- ד. פנינה אברמסון.
- ה. כתיבה למגירה.
- ו. עלון לחיילים.
- ז. שמחת תורה.
- ח. התארגנות הנוער.

א. תרבות במושבות הגליל.

מבין שיריו של ירמיהו רוזנצוויג ממנחמיה, נבחר קטע משיר לכבוד קידוח המים ביבנאל: "אלף - זה הוא אכרים/ אדמות רבות דגושים/ לספסדות יחרקו שיניים/ אך רבותי תודה לאל/ שהיה לנו ביבנאל/ את צימרמן ויחזקאל. בית - ביתנו בגליל/ טרם עוד נוסד כליל/ כי מכשולים הופיעו בחשאי/ אופוזיציה התארגנה/ כי להכעיס ובכוונה/ בראשם עמד אז יוסל ברקאי." ¹⁴²

דוגמה לייצוג בן אכר מיבנאל ב"ילקוט הכזבים": "לילה אחד באו להעיר את אחד מבני יבנאל לשמירה. קם, מתח ידיים, מרח את הפרצוף, זרז וירק יריקת בוקר הגונה ושאל מה השעה. "כבר שתיים" אמרו לו. הסתכל בשמים הבהירים ואמר: "שתיים בלילה ועוד מאיר - בראוו ירח." ¹⁴³

בתזה שנכתבה לאחרונה, בחן מורן גל-און את תרבות המושבות בגליל התחתון, ונעזר באוסף מסמכים נרחב של כפר תבור משנותיה הראשונות. להלן קטע ממשלוח מנות במסיבת פורים של נוער כפר תבור:

¹⁴² רוזנצוויג, ירמיהו, מלחמיה-מנחמיה על חוף הירדן, הוצאת המחבר, 1989, עמ' 44.

¹⁴³ בן אמוץ, דן וחיים חפר, ילקוט הכזבים, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1956, עמ' 42.

"לחיים בנימין יותר סימפטיה לבחורות. לדב בוכבינדר עזר כנגדו בזמן הרנדוו. לשובנה קורס להנהלת משק בית. למיכה כהן יותר לילות מנוחה בכפר תבור. ליחיאל נתקבל כשחקן בתיאטרון הבובות."¹⁴⁴

ב. עיתון הנוער.

"מעיתון 'ביטוי' רשימה קצרה של מדור היתולי על נשף ט"ו בשבט: הזמן בו התקיים הנשף, ליל שבת, הישרה עליו רוח של קדושה. והאיחור בפתיחת הנשף התאים מאוד לאופי היהודי של הנשף שעבר תוך התרוממות הרוח. ההקשבה בשעת קריאת העיתון 'ביטוי', היתה רבה ובחדר שרר שקט גמור ממש כמו בשעת שיחת החברים בשבתונים. בהפסקות שרו החברים שירים שונים תוך השתתפותו של דיב מיסעתה, הפועל של אהרון בן צור, שעמד מאחורי הקלעים. ריקודים לא היו בגלל נסיעתו של מנהל הריקודים יהודה אליוביץ."¹⁴⁵

במהלך השנים בלטו שני כותבים בכתיבה למסיבות ואירועים. נבחן לקט מאפיין שיציג את תחומי היצירה המקומית ואת המציאות ששיקפה.

ג. ישראל שרפמן.

הכותב האחד הוא בן אכר ישראל שרפמן, עליו נכתב: "מנחם הפך להיות אלוף הארץ במשקל בינוני כשש שנים. ישראל למד בעיקר את תורת האימון בבוקס ואימן את הבנים של המושבה, וזה סייע להם במקומות רבים. ישראל ניחן בכישרון לכתוב שירים מהווי המושבה, המדינה בדרך ובעיקר שירי מחאה נגד המנדט הבריטי. הוא היה בועד המושבה שנים רבות."¹⁴⁶ באישיותו שילב כוחניות מבוקרת ולאומיות עזה.

המקאמות שכתב ישראל שרפמן ביטאו לוקל-פטריוטיות ורגש לאומי יהודי עז:

1. "אעשה את הניסיון / לכתוב טור שביעי לעתון. / את הנעשה בחוץ ובפנים / אכתוב בחרוזים."
2. "התעוררי הבקעה לימים ראשונים, בת יובל שנים / את, יבנאל, שהיית חממה לחלוצים ראשונים / ראשוניך זרעו זרע העבודה וההגנה / תקעו יתד עמוק בזו האדמה."
3. "באוזני יהדהדו דברי 'השומר' דאז / סוף המלחמה על המנדט שהוכרז / סיפורים על תלבושת-ערב וסוסים אבירים / על שמחת אכרים פחדנים ונבערים / לי אבא סיפר אחרת: / כי היתה קבוצת 'הנוטר' שידעה להלחם בערבים / ובראש קבוצה זו – לישנסקי הצעיר / גיבור מלחמה בעל מוח בהיר / בן-הארץ שאותה הכיר / אסור פה שלטון טורקי להשאיר."
4. "שמחת תורה, הכל הומה / לחג הזה אין דומה / שמחה בכל אתר ואתר / אחוד לבבות מהצעיר והמבוגר / זו שמחת הדורות / המסמלת גאולה וגבורות / מי ייתן ולחג נשוב / ואת התורה יקרא כל הישוב."¹⁴⁷

¹⁴⁴ גל-און, מורן, טכס, חג וחגיגה במושבות הגליל התחתון, עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, 2007, עמ' 50. בעמודים 47-48 מוצג השיר שהתפרסם בזמנו בפלמ"ח באמצעות הכדוריסטים "אז הלכנו אל צימרמן" המציג את עולם בני הנוער בגליל.

¹⁴⁵ יצחקי, שמואל (לעיל, הערה 67), עמ' 9.

¹⁴⁶ שרפמן, אורי (לעיל, הערה 16), עמ' 81-82.

¹⁴⁷ שרפמן, ישראל, נצח ישראל, הוצאת המשפחה, 1982, עמ' 31, 37, 105, 128 בהתאמה.

ישראל היה מדקלם בעל פה במסיבות ומפגשי נוער ממקאמות שחיבר, כדוגמה מקאמה שכתב בתגובה לנאום בוויין:

5. "לנאום של אדם סוציאל-דמוקרט / שלרדוף יהודים ברית עם ערבים כרת / הרי תדע ותבין / שלמטרתך זו הדרך רחוקה, בוויין. / כי לא לעם עתיק ימים תוכל להתנכל / כי עוד חי וקיים עם ישראל. / עם דת ומוסר עליון / ולא אתה בוויין, לקיומו תהייה הפוסק האחרון. / לכן למה לך כל הטורח והמאמץ / מדינה יהודית קום תקום כי מלמעלה זה נחרץ."¹⁴⁸

ד. פנינה אברמסון.

הכותבת המקומית השנייה היא פנינה אברמסון, גננת שנישאה לבן אכר לאחר שקיבלה ממנו את המכתב:

"מכתבך הגיעני לפני כמה ימים, אין לך מושג עד כמה נהניתי מכתב ידך ומסיגנוןך. הנני ממש מקנא בך, אבל מה לי לעשות פנינה? אני לא התאמנתי כנראה די בכתיבה. לו אפשר היה לכתוב על גבי נייר בקלשון או בחרמש – אזי הייתי מחולל נפלאות ממש."¹⁴⁹

קטעים מתוך שירים שכתבה פנינה לאירועים וחגים ביבנאל:

1. "ליבנאלי היקר באשר אתה, שלום. אתה מרגיש ודאי כמוני שיש משהו מיוחד ביבנאל, אולי מחוספס אבל שופע מן הלב, שורשי ואמיתי, משהו מדביק בכוחו וסוחף אותך. אם נדבקת, הרי אתה יבנאלי אמיתי, בודאי תמצא עצמך יושב עם החברה שר ומוחא כפיים, שר ומתלהב: והיה כי ישאלך זר / איפה אתה גר? / ענה לו בקול: / בישוב לא גדול / שאולי אין בו הכל / אבל יש בו משהו נדיר / אין הבדל בין קשיש לצעיר. / זה המקום שאת קדושו / אינו יכול לשכוח / אך גם יודעים בו / מן הלב לשמוח. / יושבים החברה צפוף צפוף / גוף דבק בגוף / שרים, מוחאים כפיים / כפיים, כפיים, כפיים. / כפיים נושמות, כפיים מתקרבות / כפיים אדומות לזהות.".

שני קטעים שהוקדשו לאהבת בני אכרים לבחירות לבם שהגיעו מהחוץ, ואירוע לאומי של יום העצמאות הראשון, שסחף את כלל הציבור לריקוד מאחד בין זרמים ואנשים:

2. "אהבה נוסח יבנאל. / כשהמורות החדשות / ברחוב המושבה נראות / יצורים חדשים מגרים בנוף הכפרי / מיד הוא מתכנן איך לקטוף את הפרי. / מסע בלילה בעגלה מיטלטלת / כשבחורה בגרונה מסלסלת / היעד האמור היא הכנרת / ובלב – היא – הגברת. / בערב היא נותנת חוג / כיאה למורה, ממש תענוג / זו נותנת חוג לתנ"ך / אליו לבה באמת נמשך. / ממחר הבחור, לא יאחר לשיעור / הוא פורץ ללבה, היא משיבה לו בחיבה."

3. "היבנאלי הגזעי, התמיר / גילה אותה באוהלי 'השומר הצעיר' / על הכביש לבית-גן עם ערב דהר / להביא לחצר ביתו את זו שבחר. / ב'חכורה' מאחורי הבית / בנוסף על גן-ירק ועץ זית / נטוע כרם ענבים לתפארת / כך ההיסטוריה מספרת / ובכרם סוכת שומרים / שם התפתח הרומן כך אומרים. / אז פרצה מלחמת מעמדות / איש מהם לא רצה לנטוש העמדות. / ובינתיים הקיבוץ עבר לראשון-לציון / וגדל המרחק מיבנאל, הרחוב העליון. /

¹⁴⁸ שרפמן, ישראל, הקלטות שרפמן, CD7-11, עמ' 7, 23.12.1972. נאום בוויין מ 13.11.45 הסעיר בזמנו את הארץ.
¹⁴⁹ אברמסון, טוביה, אוסף שפר-אברמסון פנינה, יבנאל, 28.8.1940.

היה נוסע בשבת / להשפיע על הבת: / לא חטא הוא להיות אכר, / להיות אדם הוא העיקר / מרוויח לחמו בזיעת-אפיים / ונהנה רק מיגיע כפיים, / הוא בונה את המולדת / לא פחות מאיש ארץ ישראל העובדת. / ישבו שניהם במועצה / ומצאו עצה: / עליזקה תבוא ליבנאל / ואת אורח חייה כרצונה תנהל / היא תזכה באוטונומיה כללית / כך הסכימו שניהם להחליט / היא תהיה אכרה-שומרית."

4. "ה' אייר יבנאל תש"ט / ברחוב עגלות מקושטות / ליד בית הכנסת התהלכה נעצרת / ובו במקום נערכת עצרת. / זקני המושבה רבי אלחנן והרב לוין / ראש כולם משיבה מלבין / יוצאים לכביש עם טלית ותפילין / רגליים רוקדות באמצע הכביש / שירה בוקעת מפי אשה ואיש: / היינו כחולמים, היינו כחולמים."¹⁵⁰

ה. כתיבה למגירה.

חיבור לכבוד יובל ה-25 של המושבה שכתב בן אכרים צעיר, שיר תהילה לעבודת האדמה:

1. "בראשית היווסד המושבה היתה התלהבות בלתי רגילה, קנו מחרשות ומכשירי עבודה המונחים כיום ואין משתמשים בהם. נטעו כרמי גפנים ושקדים אבל "העיר" טבריה לא יכלה לקבל את התוצרת הרבה ששלחו לה מכל הסביבה. המחירים ירדו מאוד והמשלוח פסק כמעט. אכרים אחדים נתיאשו וחושבים גם לעזוב את המקום. ואין להתיאש, עוד יקום דור צעיר, דור אשר בניו יהיו פלחים טובים, דור העבודה שיבנה ויסלול ויחיה. ואם ירצה השם, אזי בעוד עשרים וחמש שנה יחוגו את חג היובל לייסוד מושבתנו ברוב פאר ושמחה. שמחת העבודה! עבודת האדמה!"¹⁵¹

מעיזבון בת אכר שיצאה מיבנאל, על מרכזיות הנשק וחשיבות התקווה לשלום:

2. "זה היה מזמן / בגליל בבית קטן / נערים ונערות / צעירים מאוד / הוכנסו לראשונה / בבריתה של 'ההגנה' / נפעמים ונרגשים / מהטכס המרשים / מדברי "המפקד" במרכאות / חברינו מיבנאל / יצחקי שמואל, / בן ארבע עשרה בסך הכל / וכבר נושא בזה העול. / פרצה מלחמת השחרור / לכולנו היה ברור / כי לא ייתכן / שעם הרובה הזה המסכן / נצליח להמשיך ולהתגונן. / אמרנו שלום לאקדח ולרובה האנגלי / שהיה שבר כלי. / אוניות, צוללות, אווירונים / טנקים ועוד כאלה ואחרים / אבל הלב לא פעם נצבט / מתגעגע אל אותו אקדח / ואל הרובה העלוב / אבל אלה ימים שעברו מבלי שוב. / לא אל הפלדה אתגעגע / זאת כל אחד יודע / אלא אל אותם ימים יפים / של מסירות והקרבה / ואל אותה תקווה גדולה."¹⁵²

ו. עלונים לחיילים.

בהמשך למסורת היבנאלית של התגייסות ושמירת קשר עם המגויסים מימי הבריגדה, הוקמה 'קרן לכבוד החיילים' שפעלה בשנות ה-70. מספר פעמים בשנה נשלחו חבילות כולל עלון לחיילי יבנאל. שני קטעים בהם פונה אבינועם מבני האכרים המבוגרים, לחיילים, ותגובת חייל בן המושבה, מבטאים שיח רב-דורי של בני האכרים ביבנאל:

¹⁵⁰ אברמסון, פנינה, כפרי זה הקטן, יבנאל: הוצאת המשפחה, 1982, עמ' 2-3, 7-10, 15-19, 20-21 בהתאמה.
¹⁵¹ דוכובני, מאיר, 'עשרים וחמש למושבה יבנאל', 20.4.1927, בתוך: קוסטיצקי, רחל ואחרים (עורכים), המאה הראשונה – יבנאל 1901-2001 – סיפורים בניחוח הבקעה, יבנאל: [חמו"ל], 2001, עמ' 19.
¹⁵² ליפשיץ זקס, יונינה, אוסף שפר-ליפשיץ יונינה, 'גלגולו של הנשק', ללא תאריך.

1. "לכל היבנאלים באשר הם, שלום רב. במסגרת הקשר שלנו איתכם אנסה למסור קצת מהנעשה במושבה. בחקלאות: עת הקציר הגיעה והקומביינים פשטו בשדות, היבולים די טובים אם כי פחות מהמצופה. בספורט: בארגונו של עזרא חודשה הפעילות. הוחל בארגון ערבי הרקדה בלילות שבת. ומאותות הזמן: הוגברה השמירה בלילות ואנחנו שומרים כמעט כמוכם. היו בריאים ושלמים שלכם אבינועם גרינברג.¹⁵³

2. "לק.ל.ח. [קרן לכבוד חיילים] חג אורים שמח. היום כשאנו יושבים באוהלנו מגיעה אלי דרישת שלום חמה, ישירה ומשמחת מאוד מן הבית. רגע עצום, כל החבר'ה התאספו מסביבי כשהם מלאי התפעלות מן הרעיון וכושר הביצוע של הקרן. העלון עבר מיד ליד וחברים שלא שמעו על מושבתנו, מצאו ענין בשורות הכתובות וניסו לדמיין לעצמם את הפולקלור וההווי במושבה. חג שמח לכל המושבה, שלכם מאי-שם, דודו ק.¹⁵⁴

ז. שמחת תורה.

מאבק דורי על זהות המושבה משתקף מרשימתו של בן אכרים מהדור השני הכולל מתחים פנימיים של סוף המאה:

"ביבנאל יש חג שהוא חגיגה, שהוא שמחה אמיתית – זה שמחת תורה. זו מסורת של הילולה שהתחילה אי שם בשנות ה-20, פשטה ולבשה כל מיני צורות ונמשכת עד היום. בשנים הראשונות החגיגה היתה מתחילה בבית הכנסת בהקפות, והיו יוצאים החבר'ה להקפות בתוך המושבה. שרים ורוקדים ברחובות ומכונית שהיתה מפריעה – היתה פשוט מורמת ומונחת בשולי הכביש. היו מגיעים לבית-העם וממשיכים את השתייה והשמחה עד מוצאי החג. אני וחברי בתור ילדים היינו רודפים אחרי החוגגים, מנסים לשיר ולמחוא כף. אך המסורת בת עשרות שנים נמצאת בסכנה, כי קם לו ביבנאל אדם שהוא יבנאלי ותיק – לא כושי עברי או איזה שיק [ברסלבין] – ועושה מסיבה פרטית אצלו בגינה וטוען שהיא המסורת ואצלו המסיבה היבנאלית האמיתית."¹⁵⁵

התפתחות חגיגות שמחת תורה ביבנאל מתווה קווים לשינויים חברתיים במושבה: "ליבנאל יש מסורת חגיגת שמחת תורה, ממנה התפתח ההווי היבנאלי המיוחד. בראשית שנות העשרים בשמחת תורה אחרי התפילה, הזמין השוחט קלינקובסקי את המתפללים לביתו. כיבדם ביין ועוגות לייקח [סוג עוגיות] ופצחו בשירה וריקודים חסידיים. הנוער המשיך במסורת השירה והריקודים, וחגיגות שמחת תורה השתלבו בשמחת בית השואבה. היו נוהגים לעבור בבתי האכרים וללגום 'משקה'. עברו בתהלוכה מבית לבית והרחוב המה משירה מלווה במחיאות כפיים ובקריאות שמחה. תהלוכות שמחת תורה היו הבסיס הראשוני ממנו עברה החגיגה, עם קום המדינה, לתהלוכת יום העצמאות והפכה אף היא למסורת."¹⁵⁶

ח. התארגנות הנוער.

באוקטובר 1933 נערך הניסיון היחיד להתארגנות בני האכרים של מושבות הגליל התחתון למסגרת משותפת. בכינוס השתתפו כמאה מבני המושבות. בין יוזמי הכנס שהתקיים

¹⁵³ גרינברג, אבינועם, קרן לכבוד חיילים – יבנאל, גיליון 4, עמ' 2, 27.5.1974.
¹⁵⁴ קוסטיצקי, דודו, 'מכתבי חיילים', קרן לכבוד חיילים, עלון חג העצמאות, עמ' 4, 16.4.1975.
¹⁵⁵ אברמסון, גרשון, 'שמחת תורה', יבנאל-ביטאון המועצה המקומית, גיליון 8, 10.1996, עמ' 6.
¹⁵⁶ גל-און, שבתאי (עורך), יבנאל, 'הווי ביבנאל', [ללא מספרי עמוד], 1995.

בסג'רה, היה משה זלמן מיבנאל. יוסף ברץ מדגניה דיווח עליו מזווית פועלית ב'פועל הצעיר'.¹⁵⁷ מתתיהו מבוגרי בני האכרים ביבנאל, רשם את רשמיו מהכנס והקדים את הרקע להתרחשותו.

"בינתיים גדל נוער במושבה וגם ביתר מושבות הגליל – בני אכרים אמונים עלי עבודה וספוגי הלכי רוח של כל הזרמים והשקפות העולם הארץ ישראלי של אותם ימי החיפושים לצורות חיים ולצורות חברה. תוססים ומלאי מרץ מפאת הגיל, ומחפשים פורקן, החלו להתאגד לאגודות נוער אשר מטרתן חיי חברה על רמה תרבותית, לימודים והשתלמויות בכל המקצועות הניתנים ע"י כוחות הנמצאים במקום. מורים, אנשי ציבור, מדע וחברה. אציין רק בראשי פרקים את המאווים ואת תפיסת העולם שעל תיקונים וקידום צורת הגליל התחתון.

בתוכנית המשקית:

1. לייער את הרי הגליל שברשות היהודים בסביבת מושבות הגליל, על מנת לשוות להרי הגליל נוף מרענן.
2. בני האכרים המתבגרים, להשתדל למצוא להם שדה היאחזות בחקלאות במקום, בכדי שהיישוב הגלילי לא יתדלדל מכוחות צעירים ואנשי עבודה מנוסים.
3. לפתח את ענפי המשק על מנת שיוכלו לפרנס בשטח הקיים מספר יותר גדול של משפחות.

בתוכנית החברותית-תרבותית תוכנן ליכוד כל בני הגליל התחתון בתוך מסגרת חברותית אשר תשים לה למטרה את הרמת התרבות והקניית השכלה נוספת לבני המושבות שלמדו רק בבית ספר עממי, ע"י שיעורי ערב בעזרת מורים ומרצים.

1. אחד הענפים העיקריים – התחרות ברכיבה והתחרויות בקליעה.
2. הקמת מסגרת ספורטיבית והופעה פעמיים בשנה בחוה"מ סוכות ובחוה"מ פסח.
3. ימי עיון בענפי החקלאות.

נבחר ועד מרכזי לכל בני הגליל התחתון שהופיע בפני ה' פרנק והציע לו את התוכנית המשקית – כלכלית. יש לציין כי ה' פרנק קיבל את זה לתשומת לב.

בני הגליל נרתמו לחיים הקשים שהגליל הטיל עליהם בשטח המשקי-כלכלי. חלק מהמתבגרים עברו להתיישבות בבנימינה ונתניה. חלק נשאר שותף לגורל הגלילי, עם כל העומס של מלחמת כלכלה קשה, של חיי תרבות נחשלים ושל ביטחון מעורער. כל זה תפס את הנשארים עד כי לא היה סיפק לכל התוכניות והמחשבות שהזכרנו לעיל.¹⁵⁸

ייתכן שהכינוס התקיים בהשפעת יציאת מספר בני אכרים בתחילת 1933, להתיישבות במושבה החדשה 'אבן יהודה',¹⁵⁹ ותחושת הנשארים הייתה שהם נותרו מאחור. לנוער המושבות לא היה גרעין מלכד חזק דיו כדי לפעול לביצוע התוכנית המפורטת, לא הוקמו מוסדות, ופרט לפנייה אל מנהל פיק"א, לא נעשה דבר. תוצאה זו מדגימה את חוסר הכישרון

¹⁵⁷ ברץ, י. 'הכנוס בסג'רה', הפועל הצעיר, 27.10.1933.

¹⁵⁸ קוסטיצקי, מתתיהו, אוסף דגן, עמ' 34-37.

¹⁵⁹ וולטש, ניצה (לעיל, הערה 9), עמ' 67-68.

הארגוני וחולשת בני האכרים בגליל להשגת מטרותיהם, כולל התיישבות בני אכרים במושבותיהם.

4.5 סיכום ומסקנות - בחרות בני האכרים בגליל

פרק זה בוחן האם ובמה מעידה תקופת הבחרות על התגבשות בני האכרים במושבה בגליל, לא רק כקבוצה גילית, אלא כמייצגי "דור" של בני מקום מסוים – המושבה הגלילית יבנאל.

בני האכרים בגליל חוו שינויים רבים בתקופת התבגרותם והיו מודעים להיותם "דור":

"זכה הדור שלנו - ודור שלנו אני קורא לדור שנולד בסוף העשור הראשון ובתחילת העשור השני של המאה הנוכחית - אנחנו זכינו בזה שראינו גם את ההתיישבות והחקלאות בהתהוותה ועד שהגיעו לדרגה הגבוהה של היום וזכינו לראות את ההגנה משלביה הראשונים. לא רק לראות, כי אם לקחת חלק בכל נושא ההגנה ובנושא ביטחון היישוב, מהקמתו ועד שאנחנו רואים את צה"ל במלוא עוצמתו."¹⁶⁰

הסיכום יציג את בני האכרים בשלב הבחרות בשלושה תחומי חיים, בעבודה, בביטחון ובתרבות. המסקנות יבררו את משמעות כל תחום בזיכרון הקולקטיבי ובזהות בני האכרים.

סיכום בחרות בני האכרים בגליל.

את דור ההורים איפיינו אורח חיים דתי ויחסי שכנות עם הערבים. פרנסת ההורים התבססה על פלחה חרבה בעיקרה, ההורים דיברו יידיש וערבית, והעברית שימשה עבורם כשפת קודש. השינויים שחלו בתנאי המקום בהשפעות רחבות יותר, פוליטיות, חקלאיות, חברתיות וביטחוניות, הובילו את בני האכרים לגיבוש קווי תפקוד ואופי שונה משל דור ההורים. רוב בני האכרים, בשלב הבחרות, נותרו רווקים והמשיכו לחיות בבית ההורים, חלק מהם עזב את המושבה לצמיתות או באופן זמני.

לא רק שתפקוד הבן היה שונה מזה של אביו האכר, אלא גם המרחב הציבורי השתנה ועבר מבית הכנסת לבית העם, מהגורן למחלבה. מים רבים הגיעו לשדות הפלחה וטרקטורים החלו להחליף את הפרדות. במקום מרדף אחרי שודדים נוצרה התארגנות אקטיבית להגנה ותגמול, הטכס הדתי בחג הפך לחגיגה עממית. תפקוד בני האכרים נבחן בשלושה תחומים מרכזיים לתקופת הבחרות:

א. עבודה.

ב. ביטחון.

ג. תרבות.

ד. השוואת הייצוג הויזואלי של בן האכר והחלוץ.

¹⁶⁰ מוקדי, עמוס (לעיל, הערה 73), עמ' 1.

א. עבודה.

בני האכרים העידו על משמעות העבודה בחייהם: "חרשתי כל הלילה" - על המפגש הראשון עם טרקטור לאחר שנים של חריש בבהמות. "התמסרנו יפה מאוד לעבודה" - על השלב בו הבנים התחילו לעבוד באכרות האב. בן אכר מעיד על חברו - "נכנס לעבודה כמו שד", ועל בני אכר אחר - "בניו אנשי עבודה, עבדו היטב בשדה".

עדויות אלה משקפות שני פנים, האחד הוא מרכזיות העבודה בתודעת המספר, והשני את ההערכה לעבודה כאבן בוחן לתפקוד בן אכרים. בעדות עצמית אומר בן אכר - "אהבתי מאוד את הטבע, את החקלאות, את העבודה". העבודה נתפסה כדבר טבעי בזהות בני האכרים בגליל ואולי בתור המרכיב המרכזי.¹⁶¹

אחד ממאפייני חברת אכרים הוא ההמשכיות של הבנים, והשתלבותם בעבודה החקלאית מגיל צעיר. בזיכרונות בני האכרים ביבנאל מוזכרת בהרחבה העבודה של דור האבות, ותחילת השתלבותם שלהם בעבודה, כבר כילדים.

הנשיאה בעול המשק בגיל הבחרות, לא מובלט. אולי כי זה היה מובן מאליו, ואולי כי תחומים חדשים ומסעירים משכו את תשומת הלב, והם שהטביעו חותמם בזיכרונות.

ב. ביטחון.

העלאת אירועי ביטחון בזיכרונות רבים מבני יבנאל מעידה על החשיבות המרכזית של הביטחון בזהות בני האכרים במושבה מזווית מקומית. יציאת בני האכרים מחוץ לגדר וביצוע פעולות אקטיביות לא נעשו מתוך גישה אידיאולוגית המנוגדת למדיניות 'ההבלגה' של מוסדות היישוב, אלא מתוך ההכרח להגן על הרכוש והנפש בתוך המושבה ובמרחבי הבקעה.

חלק מבני האכרים התגייסו למסגרות שונות של משטרה וצבא בריטי ול'הגנה' ממניעים כלכליים, בנוסף למניע הלאומי. צמיחתם במסגרות 'ההגנה' וצה"ל אפשרה לחלקם להגיע לדרגות קצונה ואף קצונה בכירה, כמו אברהם יפה, שמואל דוכובני, אורי ביידיץ, אורי יפה, חיים לבקוב, מנחם שרפמן ועמוס מוקדי.¹⁶² חלקם המשיך בסיום מלחמת העצמאות לשרת בצבא הקבע, ביחידת הפרשים, יחידת המיעוטים, יחידה 101 ובזרועות ביטחון כמו בשב"כ, בהן יכלו לנצל את כישוריהם כבני הארץ המכירים את הערבים, את הטבע והאדמה, וכבעלי עבר ביטחוני עשיר וממושך.

סיכום תפיסתם העצמית של בני יבנאל את מרכיב הביטחון בתפקודם, מתואר בפרק 'אחת ידו אוחזת בשלח', בספר 'יבנאל מעשים ומראות', שיצא ליובל ה-80 למושבה: "מיומה הראשון של יבנאל בתחילת המאה היו האקדח והמעדר, הרובה והמחרשה שלובים ללא הפרד. בני יבנאל למדו כי ההגנה על החיים והרכוש מחייבת הערכות ועמידה איתנה. מתיישביה העקשנים, ובעיקר בניהם הנועזים הפכו לשם דבר באזור. ניתן היה למוצאם

¹⁶¹ אלון, יגאל (לעיל, הערה 37), עמ' 126.

¹⁶² רשימה דומה: שפר, אורי (לעיל, הערה 101), עמ' 75.

במסגרת כוחות הביטחון תחילה של השלטונות הזרים, ולאחר זמן בין טובי הלוחמים של היישוב העברי. רובם ככולם הגיעו ל'הגנה' ולפלמ"ח, אחדים לאצ"ל וללח"י. מאה ושישים מבניה ותושביה יצאו לשדות הקרב של מלחמת העצמאות. יגאל אלון בן הגליל התחתון אמר: "יבנאל תרמה תרומה רבה מאוד למערכת ההתיישבותית וההגנתית של הארץ בכללה והגליל במיוחד – הן בעוצמת המאמץ והן בגודל הקורבן. בני יבנאל רבתי הצטיינו כחקלאים חרוצים ולוחמים אמיצים."¹⁶³

ג. תרבות.

במחקרי התרבות העברית טופלו בעיקר מוסדות ואידיאולוגיה, וכמעט ולא נבדקה התרבות העממית הלא רשמית.¹⁶⁴ הדוגמאות שהובאו בפרק זה מבטאות תרבות ופולקלור מקומי, שהם קולקטיביים, מסורתיים, וחלקם בעל פה.¹⁶⁵ סעיף זה תורם לחקר התרבות העברית, בהציגו מבט מבפנים על תרבות בני אכרים במושבה בגליל, המבוססת על מסורת מקומית. מרכיבי תרבות דור האבות המייסדים ביבנאל, היו מנהגים וטכסים דתיים בשילוב עם ספר ועיתון עברי. התרבות המסורתית התקיימה בעיקר בבתי בחוג המשפחה, ובבית הכנסת כמרחב ציבורי. תרבות בני האכרים התפתחה בהשפעת מורי בית הספר, והתקיימה במרחבים ציבוריים של המושבה: בבית הספר, בגורן, בבית העם ובחוצות המושבה. על בסיס מסורות ההורים, יצר דור הבנים ביבנאל תרבות מקומית בעלת דפוסים ותוכן חדשים, מתוך הווי החיים המקומי של מושבה בגליל.

אוכלוסיית יבנאל הוותיקה היתה מסורתית. בבתיים קיימו את החגים והטכסים המשפחתיים, ובבית הכנסת התפללו וחגגו בציבור. התווספות קבוצות אוכלוסיה נוספות וצמיחת דור בני אכרים צעיר, השפיעו על הכנסת שינויים בדפוסי התרבות המקומית. הנוער שחיפש אפיקי ביטוי חדשים תוך שילוב ומאבקי דורות, נעזר במורים לפיתוח תרבות מקומית חדשה. ממסורת בית אבא ומנהגי החברה החרדית נטלו את חג שמחת תורה, בו מציינים את תחילת השנה החדשה הן בקריאת התורה והן בטבע ובחקלאות. המקור השני היה הווי הנוער עצמו הבא לידי ביטוי בכלים שרכש בבית הספר ובחוגי הנוער. שינויי ערכים דתיים, לאומיים, חברתיים, פוליטיים וכלכליים מקומיים התבטאו באירועי התרבות המקומית. מאבק אידיאולוגי-חברתי סמוי התבטא גם בהענקת משמעויות חברתיות-פוליטיות לביטויים כמו "חלוצים ראשונים", "בן הארץ", "הרחוב העליון", "ההתיישבות העובדת".

נוף בקעת יבנאל ושדותיה, ה'חכורה' ועציה, השדה והמחרשה, בית הכנסת ובית העם, בריכת המים ועמדת השמירה, משקפים כרקע פיזי את תפקוד בני האכרים בעבודה, בהגנה ובאהבה. ערכי מסורת יהודית, חוזק פיזי ונפשי, היאחזות באדמה ובעבודת האדמה זכו להדגשה בביטויי התרבות של בני האכרים לאורך השנים. אופי האירועים הכמעט

¹⁶³ נאור, מרדכי (עורך), יבנאל מעשים ומראות, יבנאל: המועצה המקומית יבנאל, 1982, עמ' 58-59.

¹⁶⁴ שביט, יעקב, 'הרובד התרבותי החסר ומילוי: בין 'תרבות עממית רשמית' ל'תרבות עממית לא רשמית' בתרבות העברית

הלאומית בארץ-ישראל', בתוך: קדר, ב.ז. (עורך), שם, 1996, עמ' 345.

¹⁶⁵ חזן-רוקם, גלית, 'על חקר התרבות העממית: הקדמה', תיאוריה וביקורת 10, (קיץ 1997), עמ' 13-5.

אינטימי, איפשר התייחסויות אישיות בשפה בה ביטויים מקומיים והומור עצמי שזורים לרוב. בתחום התרבות לא היה כמעט מקום לערבים.

בחינת שלושת מרכיבי זהותם הקולקטיבית של בני האכרים ביבנאל, מובילה לבחינת השוואת דימויים לדימויו של החלוץ. דור בני האכרים במושבות הגליל נפגש עם החלוצים שהגיעו למושבות כקבוצות עבודה להכשרה חקלאית. הדימוי הויזואלי של בן אכר בהשוואה לדימוי של החלוץ, יתרמו להבלטת המיוחד לבן האכר בגליל.

ד. השוואת הייצוג הויזואלי של בן האכר והחלוץ.

לעיתים תמונה עשויה להחליף אלף מילים, ויכולה לתרום להבנת מקומו של בן האכר בתודעה הציבורית ובהיסטוריוגרפיה הציונית. השוואת תמונת בן אכר לכרזת זוג חלוצים מחלצת הבנה למרכיבי זהות שונים, כפי שמבוטאים באופן ויזואלי. במאבק האידיאולוגי ביישוב על דעת הקהל ועיצוב זהות קולקטיבית שהתקיים בזירה הציבורית, תפסו מקום גם ביטויים ויזואליים בדמות סרטים, כרזות ותמונות.

תמונה מס' 7: כרזת חלוצים¹⁶⁶

תמונה מס' 8: בן אכר יבנאלי¹⁶⁷

שני הייצוגים נוצרו בתחילת שנות השלושים. האחד כרזה צבעונית של חלוצים, השני היא תמונה בשחור-לבן של בן אכר ביבנאל. בחינת שני הייצוגים מאפשרת ניתוח הדמויות וחשיפת המסר הגלוי והסמוי, כמימד נוסף לדיון בממצאים.

הכרזה שימשה כפרסומת לסרט "לחיים חדשים" ובאנגלית Land of promise. הסרט מתאר את הפרחת השממה על ידי ההתיישבות העובדת וחברי הקיבוץ, הופק על ידי קרן

¹⁶⁶ פלד, רינה, "האדם החדש" של המהפכה הציונית, תל אביב: עם עובד, 2002, עטיפת הספר.

¹⁶⁷ תמונת בן אכר יבנאלי יהודה המאירי, לזכר השלושה, יבנאל: ועד ע"ש שלשת קדושי יבנאל, 1938, עמ' 44.

היסוד ככלי תעמולה ציוני.¹⁶⁸ הכרזה פונה לציבור היהודי בגולה וליישוב העברי בארץ, כחלק מעיצוב מודע של הזהות הקולקטיבית ביישוב, שבמרכזה דמויות החלוצים. המהפכה שעובר החלוץ מתוארת על ידי יציאה מרקע של כיכר דיזנגוף וגמלים – עיר ומדבר, אל העבודה בשדה. האופי הפלקאטי של הכרזה מתבטא בצבעי האדמה, החלוצה בחיור והחלוץ בוחן בנחישות את העתיד. המכנסים הקצרים והצעידה בתוך השיבולים לא מתאימה לאדם המחובר לאדמתו ומתפרנס מיגיע עמלו בשדה. הדמויות הייצוגיות חסרות זהות אישית, נמצאות במרחב סמלי קונספטואלי של 'המקום' הגדול, ומבטאות אידיאל לאומי.

בתמונת בן האכר, נראה יהודה אליוביץ ניצב בשתי רגליו על אדמת שדה החיטה של משפחתו ביבנאל. התמונה מראה צעיר פרטי, בעל זהות ושם, ונועדה לאלבום המשפחה. מכנסיו הארוכים מתאימים לעבודה בשדה החיטה ומבטו מופנה אל הצלם. יהודה נולד חי, עבד ונרצח במושבתו יבנאל, ונטמן בקרבת אותו שדה. יהודה בן אכר בגליל, עומד ב'מקום' הקונקרטי, הקטן, הוא שדה החיטה הפרטי.

מסקנות בחרות בני האכרים בגליל.

רוב המחקרים מתעלמים מדור בני האכרים ולא עוסקים בבחינת אופיו וזהותו הייחודיים. במחקרים בהם מוזכר נוער המושבות, ההתייחסות היא למושבות הפרדסים ביהודה ובשרון. ב 4.5.1933 נפתח "משפט הנוער" מטעם אגודת הסופרים בראשות ביאליק. במרכז המשפט עמד הנוער העירוני, הקטגור פייכמן, התייחס גם לנוער המושבות "שאינו משתדל להסיר את חרפת "העבודה הזרה", הוא מסתפק במועט ואינו רוצה לשמש דרגה חדשה להשיגו התרבותיים והלאומיים".¹⁶⁹ בקווים לדמותו של בן המושבה, מתייחסת שפירא בעיקר למרכיבי העבודה והביטחון.¹⁷⁰

הדין וניתוח המסקנות הנובעות מתוכן סעיפי הפרק, נחלק לשתי יחידות. בראשונה יוצגו מסקנות שלושת תחומי הפעילות המרכזיים: עבודה, ביטחון ותרבות, ובשנייה יידונו שלושה נושאים שעלו מתוך הזיכרונות והמידע שהוצג בעבודה, אשר מוסיפים לבירור השאלה המרכזית – מהי הזהות הקבוצתית של בני האכרים בגליל: המשכיות, התארגנות ודוריות.

א. עבודה.

ב. ביטחון.

ג. תרבות.

ד. המשכיות.

ה. התארגנות.

ו. דוריות.

¹⁶⁸ גרוס, נתן ויעקב, הסרט העברי: פרקים בתולדות הראינוע והקולנוע בישראל, ירושלים: הוצאת המחברים, 1991, עמ' 118-122.

¹⁶⁹ פייכמן, יעקב, 'המשפט על הנוער', הארץ, 7.5.1933.

¹⁷⁰ שפירא, אניטה (לעיל, הערה 100), עמ' 61-65.

א. עבודה.

"רעיון השיבה אל הקרקע לעבודת-האדמה, ההתיישבות החקלאית וחיי הכפר, בבחינת "איש תחת גפנו ותחת תאנתו", הועמד במשך עשרות שנים במרכז החזון הציוני והגשמתו".¹⁷¹ העבודה הפרודוקטיבית ובעיקר עבודת האדמה, היתה אחת מאבני היסוד של הציונות. אכרי המושבות מימשו חזון זה בחיי היומיום.¹⁷² העבודה ובמיוחד העבודה בשדה, היתה סדר החיים היומיומי של האכר הגלילי ובנו. בעבודת האדמה היתה תלויה הפרנסה ולכן היתה למרכיב זהות מרכזי של האכר ובן האכר.

ההתפתחות הכלכלית וההשפעות החברתיות של מציאת המים והכנסת מודרניזציה, שינו את השגרה המשמיימה של חקלאות פלחה פרימיטיבית ומשק חי לא מפותח. פתיחת מחלבה יצרה בצד הרחבת הפרנסה, גם מרחב ציבורי לצעירים, ובו "סיפרו סיפורים", החליפו רשמים ושמעו מה קורה בשדות הבקעה ובארץ כולה. חשיבותו היתה בהיותו מסגרת חברתית דמוקרטית, ובכך תרם ליצירת שיח משותף בין בני האכרים.

הכנסת מיכון לשדות הפלחה בבקעה איפשרה התקדמות בני אכרים צעירים בתור מפעילים, ובכך חיזק את הסטאטוס שלהם בחברה הפטריאכלית האכרית וקידם אותם כחברים מובילי קידמה טכנולוגית-חקלאית בקבוצות העיבוד. השתלבות בני האכרים נקבעה לפי ההשתייכות החברתית של הוריהם, מאחר והבעלות על האדמה והכספים היתה בידי אבי המשפחה.

ב. ביטחון.

הגודל היחסי של יבנאל יחד עם התנכלויות של השכנים הערבים, הניעו את בני המושבה שצמחו והיו לדור בנים שונה מהוריו, לקחת יוזמה ואחריות, ולאמץ דרך ביטחונית מתאימה לאתגרי הזמן.¹⁷³ צעירי יבנאל לא תמיד ידעו שהיציאה מהגדר להתמודדות מול כנופיה מקומית, היא "היציאה מהגדר" הידועה, בעלת ערך ביטחוני-לאומי.

מפת המיתוסים בנושאי הביטחון של בני האכרים ביבנאל, שונה ממפה מקבילה של הנוער העברי העירוני באותן שנים. בני האכרים בחנו את המיתוסים המכוננים הלאומיים מתוך פרקטיקת החיים המוכרת להם. את מיתוס טרומפלדור קיבלו בהסתייגות, ואילו לישנסקי, שהיה חלק מהקבוצה החברתית של בני האכרים, מילא את תפקיד הגיבור הנערץ.

מיתוסי הלאומיות המקובלים ביישוב נעדרו מתיאורי בני האכרים, או שהוצגו בביקורת. טרומפלדור איננו גיבור לאומי אלא טירון במרחב המקומי. בני האכרים בגליל העריכו את יוסף לישנסקי, אדם שבא מתוכם, חלקם הכיר אותו באופן אישי, נוספים שמעו את סיפורי גבורתו ורדיפתו על ידי אנשי 'השומר' הפועלי.¹⁷⁴ בני האכרים ביבנאל מצאו עצמם כחלוצי

¹⁷¹ נאור, מרדכי, 'עבודת-האדמה בתקופת היישוב', בתוך: זמנים 25 (אביב 1987), עמ' 94-101.

¹⁷² אהרנסון, רן, "פרשת הניסיון הראשון להתיישבות יהודית במוצא", בתוך: אריאל 165-166 (אוגוסט 2004), עמ' 154.

¹⁷³ על המהפכה בגישה לנושאי הביטחון ביבנאל: בן-חור, אליהו, לצאת את הגדר, תל אביב: מערכות, 1985, עמ' 179; על

ראשוניות בני יבנאל ליציאה מהגדר: דגן, שאול, הפן"ש: פלוגות השדה של ארגון ה"הגנה", תל אביב: משרד הביטחון וההוצאה לאור, 1995, עמ' 24-27.

¹⁷⁴ על ההחלטה להוציא את לישנסקי להורג: רוגל, נקדימון, היוצאים אל ארץ צפון, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1987, עמ' 70-72 והערה מס' 15.

פעילויות ביטחוניות, שברבות הימים היו למרכיבי תורת הביטחון ביישוב העברי. בן האכר שהיה למפקד וקצין, שאב את כישוריו מקרבתו לאדמה ולסביבה והכרת הערבים.

ג. תרבות.

תכונות "העבריות" כללו את שלילת הגולה, פתיחות לעולם המודרני, זיקה ישירה לנוף הארץ והתגלמות הלאומיות של עם ישראל בארצו ההיסטורית.¹⁷⁵ מרכיבי התרבות העברית הארץ-ישראלית הם חידוש היהדות בצירוף תרבויות שונות, תוך מודעות ליצירת תרבות חדשה.¹⁷⁶ התרבות כוללת לא רק מושגים מופשטים ותרבות גבוהה נבדלת,¹⁷⁷ היא כוללת את כל מרכיבי החיים: "המעבר ל'עבודת כפיים', ההגנה העצמית והשימוש בנשק; החלפת הדיבור בשפה הישנה לדיבור בעברית, החלפת שמות המשפחה הלוועזיים בשמות עבריים – כל אלה היו פרי מימוש האופציה של 'היהודי החדש'.¹⁷⁸ הויכוח על תקפותה של 'תרבות עברית' מקורית ובלתי תלויה' החל במקביל להיווצרות תרבות עברית מקומית בארץ ישראל. זה מבטא את המיוחד לבני היישוב החדש, וממשיך להעסיק חוקרים גם בימינו.¹⁷⁹

המבנה החברתי והאופי החקלאי קבעו את מרכיבי התרבות המקומית ביבנאל, בה בולטת אמונה לאומית עמוקה בצדקת הציונות, ובנכונות האישית בהתנדבות ועשייה, במשולב עם ביקורת חברתית ואישית, בעיקר במסיבות פורים.¹⁸⁰

כוח המשיכה של אירועי שמחת תורה ביבנאל שהפכו לשם דבר ואבן שואבת לצעירים מרחבי הארץ, נוצר משילוב של מסורת דתית עם חגיגה עממית במרחב הפתוח של המושבה, ותחושת חברותא ושמחה, שתוגברה בשתייה קומזיץ ושירה.

עד כאן מיפוי התגבשות זהות בני האכרים בשלושת מרכיבי החיים הריאליים: עבודה, ביטחון ותרבות. שלושה נושאים רחבים עלו מתוך בחינת החומרים עד כה הם: ההמשכיות, ההתארגנות והדוריות, מתוך זיכרונות בני האכרים. נושאים אלו ממפים את מסקנות תקופת הבחרות של בני אכרים בקטגוריות של מונחים מופשטים.

ד. המשכיות.

נושא המשכיות של בני אכרים בעבודה ובהתיישבות בצד ההורים, העסיקה את האכרים ואת בניהם לאורך שנים. כמעט ולא התאפשרה התיישבות בני אכרים במושבה בגלל עמדת פיק"א בעלת הקרקע: "פיק"א המוסד ההתיישבותי הגדול והחשוב חדלה להתעניין ולשים לב

¹⁷⁵ שביט, יעקב, 'חברה לאומית ותרבות לאומית עברית – שתי פרספקטיבות', הציונות ט' (1984), עמ' 111-114.

¹⁷⁶ קולת, ישראל, 'דברי פתיחה', קתדרה 16 (יולי 1980), עמ' 163-164.

¹⁷⁷ כהן אסתר ורוברט, 'תרבות עממית ותרבות עילית: אשליית הניגודים', בתוך: קדר ב.ז. (עורך), התרבות העממית, ירושלים: מרכז זלמן שזר, 1996, עמ' 13-30.

¹⁷⁸ אבן זוהר, איתמר, 'הצמיחה וההתגבשות של תרבות עברית מקומית וילידית בארץ-ישראל, 1882-1948', קתדרה 16 (יולי 1980), עמ' 172.

¹⁷⁹ כדוגמה – עירעור על השפה העברית המדוברת שאיננה אלא "ישראלית": צוקרמן, גלעד, 'ישראלית שפה יפה', תל אביב: עם עובד, 2008.

¹⁸⁰ מסקנות דומות גם אצל גל-און, מורן (לעיל, הערה 144), עמ' 140-141.

לסידור הצעירים בני האכרים.¹⁸¹ חוסר האפשרות להתיישבות בנים ביבנאל גרמה למתחים רבים שנתרו לאורך שנים, ועלו בזיכרונות אלה שחשו פגועים. חסימת קליטת כוחות צעירים של בני המושבה מנעה שינוי במארג הכוחות המקומי, לא נוצר בסיס כוח של בני הדור הצעיר, שיוכל להשתלב במוסדות המושבה. הרכב מוסדותיה קיבע את אופי המושבה, שנתר דומה לאורך שנים ארוכות בהתאם להשקפת ההנהגה הותיקה.

ה. התארגנות.

לאורך עשרות שנים ובזיכרונות רוב בני אכרים, כמעט ולא נמצאו ביטויים להתארגנות עצמית. היעדר תחום ההתארגנות העצמית של בני האכרים ביבנאל בפרט, ובמושבות הגליל התחתון בכלל, מצביעה על חולשתם בהבנת חשיבות ההתארגנות, ובחוסר מנהיגות מקומית שתעמוד בראש התארגנות כזו ותוכל להניע את בני האכרים לפעילות. נבחנו שני ניסיונות להתארגנות אזורית של בני הגליל התחתון. הראשון בסוכות תרצ"ג, אשר התקיים ביוזמת משה זלמן ובמסגרת 'תנועת העבודה'. מתתיהו פירט מטרות חברתיות וכלכליות שעלו בכנס, אשר לא התממשו, בגלל חוסר מוטיבציה וחולשת בני האכרים. השני הוא התארגנות "בני הבקעה" להתיישבות לאחר שחרורם מהצבא הבריטי. הקבוצה היוזמת של בני אכרים מיבנאל לא עמדה בפני הקשיים הביורוקרטיים ומציאות החיים במושבה הגלילית.

חוסר יכולת ההתארגנות של בני האכרים בגליל, מבטאת את השפעת האינדיבידואליות כמאפיין של אכרות והשפעת מתחים בחברת ההורים, יחד עם השכלה פורמאלית וחינוך בלתי פורמאלי שלא טיפחו יכולת התארגנות ומנהיגות.

היוצאים מהכלל המעידים על כלל בני האכרים בארץ, הם אהרן אהרנסון ויגאל אלון שצמחו לרמת מנהיגות ארצית. הראשון פעל בתחילת תקופת היישוב והשני לקראת סיומה. שניהם פעלו בתחומי החקלאות והביטחון בדגשים שונים, ולשניהם היה כושר מנהיגות ויכולות אישיות.¹⁸²

ו. דוריות.

מרכיבי זהות אצל קבוצת ילידי הארץ בני העליות הראשונות היו: הזדהות עם הארץ, קשר עמוק לטבע ולאדמה, חתירה לעצמאות ונכונות להיאבק להשגתה, פרגמאטיות וסגנון בוטה וישר, ויצרו לפי אלביום יחידה דורית חדשה.¹⁸³ דרור חקר סוגיות לאומיות ואישיות המשתקפות בעיתוני הגימנסיות, וציין כי רוב מחקרי זהות הנוער – פרט למחקרה של אלביום-דרור - עוסקים בעמדותיו ובזהותו האידיאולוגית של "הצבר היישובי", בן 'דור בארץ

¹⁸¹ סמילנסקי, משה, 'הבנים במושבות', הארץ, 17.9.1923; פרטיכל 'התאחדות האכרים', מל, תיק 4-312-8-1-18, 5.10.1924; פרטיכל 'התאחדות האכרים', מל, תיק 4-312-8-1-18, 6.4.1926; סופרנו המיוחד, 'כפר תבור – למצב הצעירים', דאר היום, 30.11.1927.

¹⁸² ליבנה, אליעזר, אהרן אהרנסון האיש וזמנו, ירושלים: מוסד ביאליק, 1969; אהרנסון, רן, *Geobiography of Aaron Aaronsohn and early modern Levant: One man's land* (in preparation); שפירא, אניטה (לעיל, הערה 100).

¹⁸³ אלביום-דרור (לעיל, הערה 9).

או 'דור תש"ח'.¹⁸⁴ שפירא קובעת שילידי הארץ היו הדרגה הגבוהה יותר של "היהודי החדש", מאחר והם "נולדו אל תוך המציאות הארצישראלית, וממנה נגזרו תכונות נפשם, ויחסם לסביבתם הפיסית והתרבותית".¹⁸⁵

ערב מאורעות 1936 התגבשה ביבנאל קבוצת בני אכרים גדולה יחסית, אשר זהותה עוצבה בתנאי המושבה הגלילית. במאפיינים רבים היו שונים בני הקבוצה מהוריהם: בשפת הדיבור היומימי, בהשכלתם, בכישוריהם הטכנולוגיים, ביחסם לערבים, באמונתם הדתית ובתרבותם. מאורעות 1929 ובעיקר מאורעות 1936-9, השפיעו מבחץ על דור הבנים, הבליטו וקבעו את שונותו מדור ההורים ביחסו לערבים ובתפקודו בפועל.

ייחודו והבדלי זהותו של בן האכר הוצגו בהשוואה לזהות דמות החלוץ, עימה נפגשו במרחבי בקעת יבנאל בעבודה ובמפגשי חברת הצעירים במושבה. בהשוואת הייצוג הויזואלי, בולטות תכונותיו של בן האכר שצמח בשדה החיטה במושבה הגלילית, בקווי אופי מקומיים, פשוטים, ללא אידיאולוגיה מוצהרת, וגם ללא תמיכה מוסדית.

בני האכרים במושבות הגליל היו קבוצה דורית קטנה במספר, בעלת כישורי התארגנות נמוכים, רחוקה ממרכזי היישוב מבחינה גיאוגרפית, פוליטית ואידיאולוגית, ולכן כמעט לא הותירו חותם בחברת היישוב בתור קבוצה. תרומתם העיקרית, כבודדים, היתה בתחום הביטחון.

פרק זה בדק את מרכיבי הזהות העצמית של בני האכרים בגליל. משקל רב יש לגיל הבחורות, בו יצא בן האכר למרחבי מחשבה, תפקוד זהות שונים מאלה של הוריו, אם כי קשורים ומושפעים מהם. יחסם לעבודה הביא בחשבון גם צורכי פרנסה, הביטחון הפך למרכיב מרכזי בתפקוד זהות קבוצת בני האכרים, ותרבותם היתה עברית מקומית. המרכז התרבותי והציבורי של דור ההורים היה בית הכנסת, ואילו בני האכרים פעלו בבית העם. בקומה הראשונה התקיימו פעולות התרבות ומעל הגג היתה עמדת שמירה שהשקיפה על כל הבקעה.

הפרק הבא יבחן את מעגל חיי בני האכרים ותחנות חייהם, מערכות היחסים במושבה ותפקודם כאנשים בוגרים ומרכיבי זהותם בזיכרון הקולקטיבי במושבה.

¹⁸⁴ דרור, יובל, 'סוגיות אישיות ולאומיות בזהות הנוער היהודי החילוני בארץ-ישראל בשנות העשרים והשלשים כפי שהן משתקפות בעיתוני הגימנסיות העבריות העירוניות', עיונים בתקומת ישראל 11 (2001), עמ' 261-305. הציטוט מעמ' 262.

¹⁸⁵ שפירא, אניטה (לעיל, הערה 4), עמ' 12.

פרק 5 – בני האכרים ביבנאל – מעגל חיים

5.1 פתיחה

פרק תוכן אחרון זה יבחן את שלב הבגרות (Adulthood) בחיי בני האכרים, בתור שלב משלים ב'מעגל החיים' (Life cycle) של הבנים. 'מעגל החיים' שהוא כלל תחנות חיי אדם,¹ מייצג תקופה בה תפקידו הבנים כאנשים מבוגרים, ובתור אכרים שהחליפו את האבות המייסדים. 'סיפור החיים' (life story) בנוי מהדרך בה מתאר אדם את חייו ומעניק להם משמעות, ותוך כך גם בונה בין במודע ובין שלא במודע, את זהותו.² סיפורי החיים הם נקודת המוצא לחקר מעגל החיים, שהוא רצף שלבי החיים של אדם. התחנות במעגלי החיים של פרט וחברה מהוות חלק מהתרבות האנושית³ ומשרטטות תהליכי המשכיות ושינוי. בפרק זה נידונים אירועים המשותפים לבני קבוצת האכרים ביבנאל, אשר משלימים את דמותו וזהותו העצמית של בן האכר בגליל. סיפורי החיים על הגלוי והסמוי שבהם, נבחנים ככלי לביטוי זהותם של בני האכרים במושבה, ותיפקודם בתחומי חיים, כפי שתוארו בזיכרונות ובמסמכים שונים.

הזיכרונות שנבחנו בעבודה זו, הוקלטו ונכתבו ברובם במחצית השנייה של המאה ה-20, כאשר רוב הזוכרים היו מבוגרים ולעיתים זקנים. נעדרים מסיפוריהם תהליכים מאוחרים כמו ריכוז החקלאות בידי יחידים, חדירת קבוצת אוכלוסיית חסידי ברסלב למושבה, ופיתוח ענף התיירות.⁴ בצד הנושאים הנזכרים שוב ושוב חסרים ברוב המקורות פרקי חיים כמו הקמת משפחה והתפתחותה, גידול וחינוך בני הדור השלישי, העיסוק המקצועי, כישלונות, הולדת נכדים, תחביבים ובריאות. מגבלת החומרים הקיימים משאירים לא פעם "חורים" בתיאור ובחינת רצף חיי בני האכרים ביבנאל.

הנושאים המתאימים להצגת מאפייני דור בני האכרים והוויית חייהם הבוגרים במושבה בפרק זה הם: היחסים האישיים של בני האכרים, יחסי מארג קבוצתי, בעלות בני אכרים על אדמה, שינויים במאפייני חברת בני האכרים ביבנאל והנצחת דור האבות בידי הבנים והנצחתם שלהם.

¹ על מעגל החיים ודרכי המחקר: מתחילת שנות ה-70 החלה להיווצר גישה מיוחדת במדעי החברה לחקר חיי אדם לפי סיפורו ונקבעו מונחים כמו: היסטורית-חיים, מחקר חיי אדם, חקר הכתיבה הביוגרפית והאוטוביוגרפית: Miller, Robert, *Researching Life Stories and Family Histories*, London, Sage, 2000. "מעגל-חיים" - הגדרה מילונית: "a series of stages through which something (as an individual, culture, or manufactured product) passes during its lifetime": <http://www.merriam-webster.com/dictionary/life+cycle>.

² צבר-בן יהושע, נעמה ורות דרגיש, 'מחקר סיפור', בתוך: צבר-בן יהושע, נעמה (עורכת), *עיונים במסורות ובזרמים במחקר האיכותי*, תל אביב: דביר, 2001, עמ' 191.

³ הרצוג, חנה, 'מראת המראות: מבוא', בתוך: הרצוג, חנה (עורכת), *חברה במראה*, תל אביב: רמות – אוניברסיטת תל אביב, 2000, עמ' 15.

⁴ על המירקם החברתי ביבנאל הכולל את חסידי ברסלב: Sobel, Zvi, *A Small Place in Galilee*, New York: London, Holmer & Meier, 1993; על התיירות: מרדכי, ענת, מה הבעיה שלך?, *לאשה*, 21.7.2003.

5.2 יחסים והערכה בין-דוריים ביבנאל

בסעיף זה ייבחנו היחסים החברתיים וההערכה של בני האכרים ביבנאל, כאנשים בוגרים כלפי דור הוריהם ובתוך קבוצת בני האכרים. ייבחן הרכב הזהות העצמית של בני האכרים ותמונת קשרי משפחותיהם במושבה.

5.2.1 יחס בני האכרים במושבה לאבות.

בחלקים הקודמים בעבודה הוצגה דמות ההורים בהקשרים שונים, ממבט של ילד ונער מתבגר. מערכת היחסים הדוריים כמו מערכות חברתיות אחרות, נמצאת בשינויים בהשפעת גורמים שונים, ביניהם זווית ההתייחסות וההקשר. כדי לזהות את יחס בני האכרים לדור ההורים, ייבדקו אותם ביטויי יחס של בן האכר הבוגר לדמות האבות המייסדים. תחילה עדות נדירה של בן דור המייסדים על בני דורו, בהבלטת ראשוניות ההתייחסות ומרכיב הסבל והעבודה. לדור המייסדים "הנחשונים והחלוצים הראשונים", אשר למרות קשיים חומריים, אקלימיים, מחלות והתנכלויות השכנים, דבקו באדמה לעובדה. בולטת החשיבות שמייחס המספר להיותם ראשונים ומייסדים, והוא כואב את עזיבת חלקם בגלל יחס המוסד המיישב יק"א.

"סבלם של החלוצים הראשונים: הרבה נכתב על מסירותם, קרבנותיהם וסבלם בחומר וברוח של אנשי ירושלים החלוצים הראשונים של מלבס [פתח תקוה] ועוד. אבל לא פחות היה סבלם בחומר וברוח ומסירות נפשם וקרבנותיהם בנפש ורכוש, אהבה לאדמתם והחזקתם בה עד הטיפה האחרונה של סבל ועבודה קשה מתוך עניות ודחקות ועבודה קשה ביום ובלילה של הנחשונים והחלוצים הראשונים מיסדי המושבות יבנאל, כפר תבור ומנחמיה. הרבה מאכרי יבנאל הראשונים שראו את מגמת הדיכוי וההשפלה של ההנהלה החדשה [של יק"א ופקידה רזנהק] עזבו את המושבה. רוב רובם של החורנים [מגורשי ההתיישבות בחורן] וביניהם הבולגרים, רוב רובם של אנשי מטולה וראש פינה, והמושבה נשארה כמעט ריקה מחלוציה ומייסדיה החרוצים וכובשיה הראשונים בדם ובזיעה."⁵

המפגש המתואר התקיים בתחילת שנות ה-30, לבוש האכר הוא כמו לבוש "היהודי הישן" – מסורתי וזקן, אבל תפקודו הוא תפקוד של "היהודי החדש" – אילוף ודיבור אל סוסים.

"לנגד עיני עמד אנשל [ממייסדי יבנאל]: לבושו מרושל, תערובת משונה של מלבושים יהודיים ומסורתיים. זקנו השחור רחב מידות. רכוב זקוף על אחד מסייחיו הנאים שאותם אילף במו ידיו. טופח בכף ידו הגדולה על צווארם, עיניו זוהרות מגאווה כשהוא משמיע לעברם נהמות המובנות רק לשניהם."⁶

בן למשפחת גרים מתאר את הוריו. האם מאופיינת בדבקותה וקנאותה לדת היהודית ושפת הקריאה שלה רוסית. האב שהיה נצר למשפחה מיוחסת ברוסיה, היה יותר "יהודי חדש" משכניו היהודים, שחלקם עסקו גם במסחר הבזוי.

⁵ שולמן, משה, 'ראשית התהוות היישוב החקלאי בגליל העליון', אצמ, תיק A335/17, עמ' 12, 24.
⁶ יצחקי, דוד, לילות כנען, כפר תבור: שבתי גל-און, 1995, עמ' 108-109.

"אמא [בת למשפחת גרים] היתה קנאית לדת היהודית והקפידה על כל חוקי הכשרות. היתה נזופת קשות באלו שחיללו את קדושת השבת. מקפידה לבקר בבית הכנסת בחגים ומועדים, נושאת בידיה את ה'סידור' הענקי המתורגם לרוסית, ירושת סבא.

אבא [בן למשפחת גרים] היה איש מעשה חרוץ ובעל תושייה עומד יציב בשתי רגליו על הקרקע. בעל מזג סוער שלא הסתיר סלידתו ממנהגיהם של שכניו היהודים, שנראו בעיניו גלותיים ומכוערים. השקפת עולמו היתה פשוטה, יש שני מיני בני אדם. המחנה האחד לו היתה אהדתו עסק בעשייה במלאכת כפיים ובראשם עובדי האדמה והמחנה האחר לו נטר איבה, היה מורכב מעסקנים וסוחרים.⁷

המספר משווה את הזהות היהודית של אביו ושל המראיין, שניהם אנשי העלייה השנייה שהתאכרו בבית גן. הראשון היה רחוק לא רק מקיום המצוות היהודיות, הוא גם לא חנך את בניו לאהבת המסורת וההיסטוריה היהודית. זהותו מקבלת משמעות יתר לאור העובדה, שסבו של המספר היה יהודי דתי, ושימש כ'מלמד' ב'חדר' היבנאלי. השני אולי לא הלך לבית הכנסת, אבל היה מלא וגדוש בתרבות ובמסורת של "הרחוב היהודי" ברוסיה.

"יצחק שרפמן [ממייסדי בית גן] היה האחד שינק ממסורת ישראל ואהב את זה. אבי אני יודע שינק ממסורת ישראל אבל לא זוכר את אבי אוהב את מסורת ישראל, הוא לא מסר לנו. אני לא זוכר את אבי הולך לבית הכנסת אני לא זוכר את אבי מדבר על ההיסטוריה של עם ישראל אני זוכר את יצחק שרפמן לא חדל מלספר על ההווי של הרחוב היהודי ברוסיה ועל ההיסטוריה של עם ישראל, זה היה התחביב שלו.⁸

נכד למייסדים זיהה באביו שילוב של חקלאות וביטחון. האב היה מראשוני בני המושבה ושימש כחולית חיבור בין דור המייסדים לדור הבנים בדרך ששילבה "עניני ביטחון וציבור".

"אבא שלי מתתיהו קוסטיצקי [מבני יבנאל הראשונים] היה פעיל מאוד בעניני בטחון וציבור. הוא שימש כמפקד האזור ב'הגנה' במשך הרבה שנים. כך שגדלתי למעשה בבית חקלאי שהיה מעורב גם בעניני בטחון ועבודה ציבורית.⁹

הקטע הבא לקוח ממקאמה ארוכה בשם "הצדעה של אהבה", שכתב בן אכר למייסדים. מאפייני "זיעה ודם", של "אדם ואדמה" הרכיבו את דמותם בעיניו. הם "חרשו" – עבדו, "חלמו" – בעלי אידיאולוגיה, "לחמו" – התמודדו בקשיים שונים ולא ויתרו.

"והם [דור המייסדים] בזיעתם ובדם – כתבו את ההגדה המופלאה/ של ארץ אדם ואדמה, מים ושמם/ בחוליה מקשרת שבין ארץ הגליל וירושלים/ כמסע ובמסה של לחם חלום ולחום/ הם חרשו חלמו ולחמו ועימם ואיתם הגענו עד הלום.¹⁰

להלן הדגשת הכוח כמרכיב מרכזי בדמויות "עובדי האדמה", שבאו מאירופה להפרות את שממות המדבר.

⁷ יצחקי, דוד, שם, עמ' 12-15.

⁸ גפן, ישראל, הקלטות שרפמן, CD8, עמ' 15.

⁹ קוסטיצקי, יונתן, ריאיון, בית אלון, עמ' 2.

¹⁰ מתוך צימרמן, יואל, 'הצדעה של אהבה', בתוך: קוסטיצקי, תמר [ואחרים] (עורכים), המאה הראשונה – 1901-2001 יבנאל סיפורים בניחוח הבקעה, דליה: מערכת, 2001, עמ' 237-239.

"הם היו, הם היו כולם מרשימים. הם היו עובדי אדמה והיו חזקים, הם באו מאירופה. באו הנה – [ל]מדבר."¹¹

תיאור זה מבליט את הפירוד והשוני שבין קבוצות המייסדים, רק איום חיצוני הכריח אותם להתאחד.

"ראשוני המתיישבים היו קבוצת גלויות, יהודים מרוסיה מרומניה בולגריה וקפז [שם!]. מובן שההכרח מפני סכנות חוץ אחדו את כולם למצא פתרון של הגנה ושמירה מפני הסביבה הפראית והעוינת."¹²

בפואמה זו ליובל ה-70 של זוג חברים, מתאר ומתפאר בן האכר בקו האופי של בני דורו: ההמשכיות בתלם ההורים ובהפיכת אדמת קוץ וסלע, לשדה דגן וכרם זית.

"מה לעשות ולא נעשה/ להורים בני העצה/ איך לתת כבוד ויקר/ לאב ואם כסופי שער/ ההולכים מזה שנות דור/ כתף אל שכם יד ביד/ בזה התלם פתח האב/ אבא אנשל והאם רחל/ עת באו הנה להתנחל/ וכשראו בקעה זו מנגד/ עמק חמד כליל תפארת/ הרים סביב לו כעטרת/ הלם הלב פעם בכוח/ שב הבן אל גבולו/ לכף רגלו מצא מנוח/ עזקו סקלו לחרוש העמיקו/ חטה ושעורה ורוב דגן הצמיחו/ ובמקום קוץ ודרדר, שמיר ושית/ נטעו שורק וגם כרם זית/ אך בזאת המלאכה לא שלמה לא תמה/ עוד רבה המלאכה על אחת פי כמה/ אילן ההורים נטעו הכה שורש/ צמח בדים פוארות והיה לחרש."¹³

בני האכרים מצאו בדור ההורים התמודדות מול סבל, דבקות בעבודת האדמה והכרה בחשיבות היותם ראשונים, ראשונים ביצירת מושבה עברית במקום ושינוי אורחות החיים.

5.2.2 יחסי בנים וזהות עצמית

ההערכה האישית בתוך קבוצת הבנים, מאירה את טריטוריית הקשרים והיחסים הפנים דורית. מרכיבי הוויה ואופי מבליטים מאפיינים מרכזיים בזהותם העצמית, מתוך עדויותיהם על בני דורם.

בדמותו של שמואל, שהשתייך לראשוני בני יבנאל, בולט הקשר עם בני הסביבה הערבים. אליהם התחבר, עימם חי ומהם למד את אורחות חייהם. מאוחר יותר בימי "המאורעות", הדריך את חבריו צעירי המושבה באירועי ביטחון והכרת הסביבה.

"שמואל שולמן, שובסל בן אכר מבני המושבה, גם הוא מבוגר כמו מתתיהו, עשה שנים רבות בצעירותו באוהלי הבדואים בעסקי צאן ובקר. הוא רכש ידע מדהים בשפה הערבית העממית, הכיר את מנהגי הבדואים, משליהם ופתגמיהם הרבים. במהלך המאורעות היה נע עימנו הצעירים, רכוב על סוסתו לאורכה ולרוחבה של הבקעה ונטל חלק פעיל בכל אירוע."¹⁴

בקטע הבא משווה המספר שניים מקבוצת הבנים הראשונה. האחד היה "אכר ואדם" מצויין, השני, במשתמע, לא הצטיין כאכר וחיפש "כל מיני מעשיות". מוצג מדרג ערכים: מה שנחשב יותר, הוא להיות אכר. בלית ברירה עוסקים בנוטורות.

¹¹ אברמסון, עמוס, אוסף שפר, HI8-6, עמ' 3.

¹² קוסטיצקי, מתתיהו, ארכיון יבנאל, עמ' 1.

¹³ ביידיץ, פרץ, פואימה לבית שפר, אוסף שפר-ביידיץ, יבנאל, 12.7.1980.

¹⁴ יצחקי, דוד (לעיל, הערה 6), עמ' 127-128.

"אצל שמואלביץ [ממייסדי יבנאל] החקלאות היתה פורחת והבן צבי היה אכר חרוץ ואדם ישר והגון שאין לתאר, כמו הוריו. מ. לא ניהל את האכרות. לא היתה להם פריחה גדולה. הוא לקח לו את הנוטרות וחיפש לו כל מיני מעשיות."¹⁵

עדות זו רואה בעבודת האדמה את מהות האכר. צבי היה "אש להבה" בעבודה. נקודה נוספת לזכותו היא אשתו בת אכרים יבנאלית.

"צבי היה פועל – אש להבה. אחר כך הקמנו את 'קבוצת הפלחה' ביחד. הוא היה אחד היוזמים ואחד הפועלים הטובים שהובילו תמיד קדימה. אשתו היא בת אליוביץ, יפה."¹⁶ בעדות סגיינהור, עולה דעתו הלא חיובית של המספר על חברו בן האכרים, למרות שהחברות קושרת אותם.

"הבט, [על] עמוס מוקדי אני לא יכול להגיד לך מפני שאנחנו חברים טובים."¹⁷

חברו של חיימקה לבקוב איש ביטחון גם הוא, מונה את תכונות חברו: לא רק שהוא לוחם מעולה המכיר את תנאי השטח, הוא גם חבר נאמן. החיבור של בן האכר הוא לסביבה ולחברים.

"חיימקה לבקוב בנוסף לתכונותיו כלוחם וכמפקד בשטח, ניחן חיימקה בחוש הומור בריא, ברגשי חברות ונאמנות שקשה למצוא."¹⁸

תיאור רצח השלושה מציב את יהודה אליוביץ כגיבור האירוע. הוא נאבק ולא ויתר למרות ההפתעה ועדיפות התוקפים החמושים, ורק יריה בעורפו הכריעה אותו.

"יהודה אליוביץ היה דמות מיוחדת במינה של בני המקום. הוא היה בן של משפחה של חקלאים ותיקים כאן. יהודה המנוח, בשעה שערבי תקף אותו עם רובה הצייד [ברצח השלושה], הוא גזל ממנו את הרובה, ניסה לתקוף אותו חזרה ברובה זה עצמו, אבל כנראה שהמחבל השני ירה בו והרג אותו. אבל תוך כדי האבקות, הרובה נשאר בידיו של יהודה וכמו כן נמצאה אחת הנעלים של הערבי שהתאבק איתו כנראה."¹⁹

קבוצת העדויות הבאה משרטטת קווי זהות עצמית – בני האכרים מעידים על עצמם. שלושה דורות ותקווה לרביעי בעדות הראשונה. סב המשפחה היה ממייסדי מטולה ויבנאל. האב, כבן המושבה, שילב פעילות ציבורית וביטחונית, המספר נולד במושבה ועוסק בחקלאות כל ימיו בעבודה ובהדרכה, פרט לתקופת מלחמת העצמאות בה היה בפלמ"ח.

"נולדתי בשנת 1929 למשפחת קוסטיצקי שהיו מתיישבים, הסבא שלי היה בין המתיישבים הראשונים במטולה. ביבנאל אבא שלי מתתיהו קוסטיצקי היה פעיל מאוד בענייני ביטחון וציבור, כך שגדלתי בבית שהיה מעורב בענייני ביטחון ועבודה ציבורית. מכדורי יצאנו לקרבות [מלחמת העצמאות], חזרתי הביתה לתקופת מה ואחר כך היה הנושא של עזרה למושבנים בנגב, ירדתי למבועים. אחי אסף שהוא חקלאי ביבנאל, ממשיך בחקלאות. חזרתי

¹⁵ סחין, עטרה, הקלטות שרפמן, CD7, עמ' 18.

¹⁶ אברמסון, טוביה, הקלטות שרפמן-שלומית, CD1, עמ' 19.

¹⁷ ליפשיץ, מוישלה, הקלטות שרפמן, CD15, עמ' 29.

¹⁸ יצחקי, דוד (לעיל, הערה 6), עמ' 128.

¹⁹ ביידיץ, פרץ, הקלטות שרפמן, CD6, עמ' 20.

לאיזה תקופה שוב הביתה, וביקשו שאבוא להדרכה בתחנת טרקטורים של הסוכנות.

סיימתי כמנהל המחוז של משרד החקלאות בצפון עד הפנסיה.²⁰

עדות עצמית מתומצתת על מאפייני בן אכר: החיים כאן הטביעו בנו את זהותנו כבני אכרים. "כאן" – יבנאל, "גדלנו" – השפעות המשפחה והחינוך, "חיינו" – כל שלבי מעגל החיים וארועיהם.

"מאפיין את בן האכר ביבנאל: נולדנו כאן, גדלנו כאן, חיינו כאן."²¹

הקטעים הבאים מציינים מוטיבים חוזרים בזהותם העצמית: הקשר לאדמה, שילוב חקלאות וביטחון, המשכיות באכרות ההורים ותקווה שיהיה המשך גם לדורם.

"אני דור שלישי ביבנאל, אני בן של, נכד של מייסדי המקום ואני חקלאי בפועל במקום ואני

חי במקום, מגדל משפחה במקום וחי מהעיסוק החקלאי."²²

"אני בן אכרים חלוצים וחייל קומנדו חמוש שינק משדי אמו את הערך העליון והכורח

להחזיק את השלח לצידה של המחרשה."²³

"אני גדלתי בשדה ואני קשור לאדמה הזאת."²⁴

"אני חקלאי ואכר ואכר וחקלאי, אכר זה השורשים וחקלאי זה המקצוע. הצרוף של שניהם

יחד זה אני – מאה שנה על האדמה במשק ביבנאל, בדור השני בפתחו של הדור השלישי.

חקלאי, אכר ועובד אדמה, זאת אהבתי וזה רוחי וזאת גאוותי."²⁵

לאורך עשרות שנים לא נוצרה ביבנאל קבוצה מגובשת של בני אכרים, של צעירים שתתמודד מול הזקנים על ההגמוניה, למרות הבדלים רבים בזהות דור ההורים ודור הבנים. חוסר יכולת התארגנות היה אחד מקווי האופי המשותף לבני האכרים במושבה, למרות מידת רעות רבה כפי שהעידו על עצמם, שהתחזקה בעקבות אירועי ביטחון. היוצאת מהכלל היא קבוצת צעירים אחת שהתלכדה בתחילת שנות הארבעים, ונקראה "עשרת בני המן", ושמה מעיד על אופייה. קבוצה מרדנית זו שימשה בסיס כוח לניסן אליוביץ, שהיה הראשון מבני דור הבנים שנכנס להנהלת המושבה, כפי שיתואר בהרחבה בהמשך.

האירוע הראשון היה קריאת תיגר על ההסכמה הכללית ביבנאל אשר שללה את הלגטימיות של ארגוני הפורשים, תוך עימות כוחני עם אנשי 'ההגנה' במקום. יתרונם היה בלכידותם.

"היינו עשרה [שובבים שנקראו 'בני המן'] ושמנו נפוץ לשמצה במושבה, את השם נתן לנו

ברליני מנהל בית הספר. עמוס היה ממנהיגי 'ההגנה' ביבנאל והם חשדו בנו שאנחנו

מספקים כדורים לאצ"ל וללח"י. חקרו את כל 'בני המן' ואותי חקרו אחרון. בזמן הבריור

התקיף נתתי סימן לחברי מ'בני המן' שהיו בסביבה. הם כולם הקיפו מכל הצדדים את

²⁰ קוסטיצקי, יונתן (לעיל, הערה 9), עמ' 2, 3, 17.

²¹ אליוביץ, ניסן, הקלטות שפר, MINI DV244, עמ' 7.

²² שרון, רוני, הקלטות שפר, עמ' 1.

²³ יזרעאלי, שמואל, היה זה או חלמתי חלום, הוצאת המחבר, 2003, עמ' 360.

²⁴ הוכמן, אריאל, 'משפחת הוכמן', בתוך: אהרונ, שרה ומאיר, (עורכים), אישים ומעשים בגליל ובעמקים, כפר סבא: מקסם,

עמ' 153.

²⁵ צימרמן, יואל, אוסף צימרמן, הקלטות בקי, 6.8.2001, עמ' 1.

הכיתה בה התנהל הבירור. עמוס הבין שהעניין יכול להיגמר בכי רע, קם והודיע לנו די רועד שאין כל האשמה נגדנו.²⁶

התקרית השנייה מעידה על החוט המקשר בין 'בני המן' – לא יצירת מסגרת להשגת יעדים חברתיים או פוליטיים, אלא חבורת פרחים שמוכנים לתקוף ללא סיבה.

"סיפור על 'עשרת בני המן'. יום אחד אנחנו הולכים ופיניק ואבינועם הולכים מחובקים לפנינו. עמוס נותן להם דחיפה, ואבינועם היה מתאגרף, אמנם היה יותר חלש מעמוס, אבל הכניס לעמוס כמה בוקסים והפך אותו. עמוס נעלב, רץ עם דדיק ויתר החברה, הביאו מקלות וריסקו את אבינועם במקלות. בטח שעשרה מתנפלים על אחד זה לא גבורה, אבל זה ה'בני המן'.²⁷

בשתי העדויות הבאות מתוארת דרכם של בני החבורה ממעשי קונדס לשם ההרפתקה בלבד, לרתימת האנרגיה להשתלבות בעולם הבוגר. ההתגייסות לבריגדה היתה דרך לצאת מהמושבה ולמצוא מסלול מתאים לפריקת האנרגיות, להתבגר, ובכך "נגמר המשחק". המשחק בכפל משמעות, גם משחקי הילדות וגם תפקודם כחבורה.

"רוב העשרת בני המן' קמו יום אחד ונעלמו מהבית, כעבור שבוע קיבלו מכתב: אנחנו מגוייסים. ובזה נגמר המשחק.²⁸

המספר מתווה את הדרך שעבר מפרחח מתעמת עם ההנהגות, עד לראש ההנהגה המקומית.

"עם השנים התבגרנו ונכנסנו לחיים. אני כמשל, נבחרתי לראש אגודת 'תוצרת ואשראי' (החברה הכלכלית חקלאית ביבנאל) ואחר כך ב 1952 נבחרתי לראשות המועצה.²⁹

שיר שכתבה בת אכר ביובל ה-80 של יבנאל, מאפיין ממבט רטרופקטיבי את הסביבה ביבנאל בה גדלו בני האכרים. תחילה אפיון דור ההורים כאכרים תמימים, העובדים בשדה גם בלילה. הבילוי של הדור הצעיר היה טיול בסביבה וסיפורי מעשיות ברחוב במרכז המושבה, אלה נטעו ביטחון "שאנחנו החכמים מכולם". דור הבנים מאופיין בעבודה קשה, בתמימות כפרית וגאווה מקומית.

"אנחנו בני דור של אנשים עקשנים, תמימים וחרוצים/ אנחנו בנים שלהם/ התעוררנו לא פעם בחצות/ לקול שקשוק גלגלי העגלות/ שלאור פנסים יוצאות אל השדות/ אנחנו דור שהטלאים היו אמיתיים/ וכשהלכנו יחפים חיינו די יפים/ אנחנו דור באם אפשר לדייק/ שגדל לעשה חיים גם בלי דיסקוטק/ בחורף בשבת היינו נוהרים/ פושטים ביחד בשבילי ההרים/ איך יומיום לפנות ערב באמצע הרחוב/ נתאספנו כל הילדים הגדולים והקטנים/ לספר חוויות וסיפורים/ אנחנו דור שחשב שיבנאל היא מרכז העולם/ ואנחנו – החכמים מכולם/ וצריך לזכור שאנחנו דור/ שלא תמיד זכה ברינה לקצור/ שידע כמה קשה מהאדמה

²⁶ אליוביץ, ניסן, אצל: שרפמן, אורי, בית גן מאז ולתמיד, כפר תבור: שבתאי גל-און, 2006, עמ' 53-55.

²⁷ אליוביץ, ניסן (לעיל, הערה 21), עמ' 10-11.

²⁸ לבקוב, חיימקה, הקלטות ממט, עמ' 523.

²⁹ אליוביץ, ניסן (לעיל, הערה 26), עמ' 55.

להוציא לחם/ והיום נזכור את אלה שלא זכו להגיע עד הלום/ אלה שנתנו את חייהם עד תום/ לומר ביום חגה של המושבה ובמלוא הענווה/ שלהיות יבנאלי זו היתה גאוה.³⁰

הלכידות החברתית של בני האכרים כפי שעולה בעדויותיהם בסעיף זה, לא הצליחה להוביל ליצירת מסגרת פורמאלית או אחרת, בה יוכלו לבטא את עמדותיהם ולהשפיע על החיים במושבה. הגורמים שקבעו רמת לכידות נמוכה זו, היו המתחים בין קבוצות אכרים בני דור האבות, רמת מחויבות והמשכיות גבוהה להוריהם וחוסר מנהיגות מתוכם.

5.2.3 קשרי משפחות אכרים במושבה

מערכת היחסים החברתית הבסיסית והקרובה ביותר, הכוללת לעיתים גם מתחים וקשיים, היא המשפחה וקשרים משפחתיים. מייסדי המושבות בגליל השתייכו לעיתים קרובות למשפחות מסועפות שעלו בהרכב רב דורי הכולל סבים ובנים שחלקם בעלי משפחות משלהם, שהתיישבו יחד באותה מושבה. בעשורים הראשונים של המאה ה-20 נוצרו קשרים משפחתיים מסועפים במושבות הגליל המרוחקות מהמרכז, על ידי נישואים בתוך המושבה ובין מושבות קרובות. ביבנאל ישנן דוגמאות למרקם משפחתי דומה, אשר לא פעם קבע את המחויבות הבסיסית וההשתייכות הקבוצתית. בשלוש הדוגמאות הבאות מתוארים קשרי משפחות בגליל התחתון. מערכת מחויבויות משפחתית זו סמויה אך תקפה, קבעה לא פעם את מהלך הדברים בפועל.

בסוף המאה ה-19 הגיעו לגליל קבוצת משפחות גרים, שהתיישבו תחילה בסג'רה והתפזרו במושבות הגליל התחתון עם ייסודן. בני הדור הראשון נישאו בעיקר בתוך קבוצת הגרים. ביבנאל התיישבו האחים אברהם ובנימין סזנוב, שהיו דודים של משפחת מטבייב מכפר תבור. חנה לבית קורקין מסג'רה, נישאה לבנימין סזנוב-יצחקי. בני הדור השני הרגישו יותר חופשיים ומעורבים בחברה, והעדיפו להינשא לבני זוג שאינם מקבוצת הגרים, כמו שמואל בנו של בנימין יצחקי, שנישא ללאה לבית ברקוביץ מיבנאל.³¹

משפחות ליפשיץ ושיינוק עלו מהעיירה סמרגון בליטא בנפרד, ולאחר נדודים בארץ היו ממייסדי משמר הירדן. שלושה מבניהם: ברוך ליפשיץ, אנשל ואליעזר שינוק התיישבו ביבנאל. אליעזר שינוק נישא לרחל לבית ליפשיץ. ברוך ליפשיץ אחיה, נישא לצילה בת יחיאל ברקוביץ מיבנאל, אחותם לאה נישאה לכהן מהמושבה כנרת. להלן קשרי המשפחה בזיכרון אחד מבניה:

"לאה וברוך היו [הדודים] הגדולים. והיתה עוד אחות אחת, חנה. חנה זאת התחתנה עם אחד והיו פה איזה שנה שנתיים והוא גם כן ראה שזה לא העסק בשבילו, הרים את הרגליים ונסע לאמריקה. בינתיים חנה מייזל פתחה חווה בכנרת. הדודה שלי הלכה והיתה שם. היא

³⁰ זקס ליפשיץ, יונינה, 'במלאת 80 שנה ליבנאל', אוסף שפר-זקס.

³¹ מידע נוסף על קשרי משפחה של הגרים בגליל: דרור, יובל, 'הגרים הרוסיים בגליל בראשית המאה העשרים', קתדרה, 10 (1979), עמ' 34-71, בעיקר עמ' 49. אילן יוחסין של משפחת קורקין בעבודה המוקדמת: דרור, יובל, 'הגרים הרוסיים בגליל בראשית המאה ה-20 ספורה של משפחת קורקין', חמדיה [ללא תאריך], הטבלה בעמ' 33.

הכירה את יצחק כהן התחתנה איתו ונהיתה אכרה בכנרת. ברוך ליפשיץ הסתובב הלוא כל הזמן פה, הוא תפס בסוף את הבת של ברקוביץ צילה והתחתן איתה.³²

משפחת גרינברג יצרה מארג משפחתי רב דורי, הכולל קשרי נישואין באזור הגליל. לסבים מיכאל ובלומה מראש פינה נולדו 6 ילדים, מהם ברוך ממייסדי בית גן, שנישא לציפורה מפתח תקוה. גם להם נולדו 6 ילדים, שרובם המשיכו בבית גן יבנאל ובסביבה: אבינועם נישא לפנינה בת אברהם קרמר, שהיה עם שני אחיו ברוך ויצחק ממייסדי יבנאל. נחום ודוד הבנים הממשיכים קיימו שותפות משך עשרות שנים, שרה נישאה לקליימן חבר קבוצת גורדוניה, שהוכשרה ביבנאל והקימה את מושב שרונה הסמוך.³³

אנשי העלייה הראשונה שעלו לארץ כמשפחות גדולות, נעזרו בבני העיירה שעלו לפניהם. מתוארים קשרי משפחה ומחויבות של מוצא משותף בהתיישבותם ביבנאל.

"יצאה המשפחה לארץ ישראל. 10 נפשות היינו, 6 אחים ושתי אחיות וההורים. שתי יחידות קרקע קיבלנו מהפיק"א. האחת על שם אחי הבכור משה המאירי ז"ל והשנייה על שמו של אבי ז"ל. כעבור שנה באו ארצה שתי משפחות נוספות מאותה עיירה כרטוס-ברזה, משפחת דודי מר יוסף ברקאי ז"ל ומשפחת שרגא ביידיץ ז"ל. אבא ז"ל קיבלם בשמחה רבה, דאג להשכינם בבתים ולביסוסם על קרקע המושבה."³⁴

המספר מציב את ההמשכיות ביבנאל, ואת המשפחה הרב-דורית כמוטיב מרכזי בזהותו. "נולדתי פה ביבנאל בשנת 1925, הורי היו מהמייסדים של המקום. אבי הגיע עם אימו ושני אחים ואחות. שלושת האחים הקימו פה משקים. היינו שבעה אחים ואחיות. [אחרי מלחמת העצמאות] ידעתי שהבית מחכה לי. פגשתי את דינה והבאתי אותה להר לראות את הבקעה והקמנו פה את הבית שלנו. שתי הבנות שלי שוב נמצאות פה והבן עדיין משרת בצבא. אני מקווה ורוצה שיחזור להמשיך את מה שההורים שלנו התחילו ואנחנו המשכנו, שהם ימשיכו אחרינו. זה השורשיות שאני כל כך קשור אליה, שורשיות שקשורה לאדמה."³⁵

"אחי הגדול חיים יפה עלה לארץ לפני, הוא קנה פה [ביבנאל] שני משקים בשבילו ובשבילנו. היה לי משק עם אח נוסף עם דב יפה שעבר אחר כך למושב חרות."³⁶

בסעיף זה נבדקו מערכות היחסים החברתיים במושבה, כפי שהשתקפו בזיכרונותיהם - הערכתם את דור ההורים, את בני דורם ואת זהותם העצמית. נבחנה קבוצת בנים וכן ביטויים לקשרי משפחה מורכבים בסביבה. הסעיף הבא יבחן את מערכות היחסים של החברה הבוגרת בה השתלבו בני האכרים בבגרותם.

³² שיינוק, שמואל, הקלטות שרפמן, CD14-15, עמ' 25-26.

³³ הנתונים מתוך חוברת ואלה תולדות משפחת גרינברג, יבנאל: בהוצאת המשפחה, 1995.

³⁴ המאירי, אלימלך, הקלטות שרפמן, CD9, עמ' 1-2.

³⁵ קרמר, חיימקה, ריאיון, בית אלון, עמ' 2, 37.

³⁶ יפה, אביגדור, הקלטות שרפמן-שולמית, עמ' 1.

5.3 מערכות יחסים בחברת האכרים ביבנאל

בסעיף זה ייבחנו מערכות הקשרים השותפויות והניגודים, שהתקיימו בתוך חברת האכרים ביבנאל והשפיעו על התפתחות המושבה. ההשתייכות לקבוצה חברתית מסוימת קבעה לא פעם את מסלול חיי בן האכר והיתה חלק ממרכיבי זהותו.

5.3.1 יחסי קבוצות אכרים במושבה.

אוכלוסיית אכרי יבנאל הורכבה ממספר קבוצות ויחידים. הקבוצות נבדלו בתאריך הגעתן למקום, המקום ממנו באו והזהות החברתית שלהן. שתי קבוצות המייסדים היו 'החורנים' ואנשי מטולה. לאחר עשור הגיעה קבוצת הרדיקלים. שתי הקבוצות המייסדות השתייכו לעלייה הראשונה והתמודדו ביניהן על ההגמוניה במושבה. בואם של הרדיקלים אנשי העלייה השנייה, שינה את מאזן הכוחות הפנימי, ותוך זמן קצר עברה הנהגת המושבה לידיהם. נראה כי ההשתייכות הקבוצתית נחרתה בתודעת בני יבנאל, והניחה בסיס למערכות יחסים שהתמשכו עשרות שנים.

בן ליוצאי מטולה מסביר את עליונות דור הוריו המטולתיים על החורנים בעבודה. בני דורו כבר ניגנו יחד את שירת העבודה, ובמילותיו שלו "העבודה היתה שיר מזמור".

"המטולתיים [מייסדים יוצאי מטולה] היו אנשי עבודה הם ידעו לעבוד. הם ידעו לקצור במערמת הם ידעו לקצור במקצרה. לחרוש במחרשה אירופאית, הביאו איתם את כלי העבודה שלהם. וכל אלה שבאו מחורן, בסך הכל הם היו שם שנתיים, עוד לא הספיקו ללמוד לעבוד אפילו. לקחו ערבים שמה שחרשו להם וזרעו להם. כשהם באו לימה הם התחילו להביט איך המטולתיים עובדים, אנשי מטולה ידעו לעבוד. סיפר לי ברקוביץ [מנהיג ה'חורנים']: אנחנו פשוט למדנו מהם. משך השנים כמובן למדו לעבוד והדור הצעיר אנשי עבודה למופת. אנשים שהעבודה היתה מה שקראו אז, 'שיר מזמור'".³⁷

בן לאנשי העלייה הראשונה ציין מרכיב זהות קבוצתי של דור הוריו, סבל שלבי הקליטה בארץ חדשה במציאות בה ילדים נאלצו לפרנס את משפחותיהם.

"האנשים שלנו [אנשי העלייה הראשונה], ההורים שלנו וגוטרמן ורזניק וכל האחרים, קרמרים, כולם באו כילדים עם האבות שלהם, ילדים, לארץ ונפלו למציאות העגומה הזאת והגיעו עד לחוסר לחם והלכו לעבוד בגיל 14-15-16 ובגיל פחות מזה והלכו לעבוד בשביל להביא הביתה לאמא שיהיה לה כמה פרוטות לאחים יותר קטנים".³⁸

מאפייני אנשי העלייה השנייה שהתאכרו ביבנאל, היו השכלה ומעמד כלכלי מבוסס. בניגוד לתדמית הדלפונית של חלוצי העלייה השנייה, רוב אלה שהתאכרו ביבנאל קנו בכספם את האדמה.

"המתישבים השניים, הרדיקאליים: לארץ הגיעו צעירי העלייה השנייה, צעירים חובבי ציון ועבודה וחקלאות, משכילים מלומדים וישרים שבאו לארץ לבנות ולהיבנות בה. ביניהם מר

³⁷ שפר, גדליה, הקלטות שפר, עמ' 125.

³⁸ שפר, גדליה, שם, עמ' 15.

מיכאל ניסנבוים צעיר משכיל ומלומד טוב לב ושאר רוח, קנה בכסף מזומן שלוש נחלאות בשבילו ובשביל אחיו.³⁹

מרכיב זהות מרכזי בתפקוד קבוצת הרדיקלים היה גיבושם סביב אותה אידיאולוגיה. למרות מספרם הקטן יחסית, יכולת ההתארגנות, וההבנה שפעילות ציבורית היא מנוף להשגת יעדים, שמרו על מקומם בהנהלת המושבה לעשורים ארוכים. בן לעלייה הראשונה מסר מפי חברו לקבוצת ההשתייכות, את השוני המרכזי בין שתי הקבוצות: השנייה ידעה להתאחד והראשונה במשתמע, לא ידעה.

"הרדיקלים, אמר לי פנחס גוטרמן, זו קבוצה קטנה אבל מאוחדת, יחד הם כוח."⁴⁰

בהמשך, בסעיף 5.3.4, יתואר בפירוט תיפקוד נציגם הבכיר, צימרמן.

5.3.2 ניגודיות בין קבוצות האכרים

במושבה קטנה בה החיים המשותפים מחייבים הסכמות וויתורים מצד כל יחיד התלוי במוסדות המקומיים, בה נפגש האכר עם שכניו במערכות ייצור, שירותים, דת וחברה לאורך שנים, נוצרו מספר קבוצות נבדלות. בצד הקשרים החברתיים שהיו מבוססים על קשרי משפחה, מוצא משותף והערכה בעיקר בתחום העבודה, שררו מתחים וניגודים שנבעו לרוב מהבדלי מוצא ואידיאולוגיה. לעיתים ההבדל היה של מספר שבועות בהגעה למושבה. אברהם קוסטיצקי מדור המייסדים יוצא מטולה, מעיד על בני הפלוגתא שלו, החורנים המתנשאים "שחשבו את עצמם".

"אנשי סאחם [יוצאי החורן] זאת אומרת יחיאל ברקוביץ שבתאי סחין וסיעתם חשבו את עצמם לאינטיליגנטים, מיקירי רומניה ובולגריה. ועל אנשי מטולה הביטו כעל אנשים גסים כי הם חורשים בעצמם, פשוט 'בעלי עגלות' ולא יותר."⁴¹

הגורם העיקרי להבדל ולניכור בין אנשי העלייה הראשונה לאנשי העלייה השנייה, הוא המנטליות. בניגוד לראשונים, הרדיקלים היו מאורגנים, משכילים וצעירים.

"התגבש פה מצב כזה: ההורים שלנו מי הם היו? הם היו אנשים פרטיים, בודדים שיצאו מהעיריות של פולניה ורוסיה והמנטאליות שלהם היתה כמו שהיתה שם. כשבאו אלה הרדיקלים שכבר חלק מהם למדו קצת יותר והרבה שנים אחריהם, אז נוצר איזה שהיא מחיצה. כמו שישנה מחיצה עם השיכון [תושבי שיכון העולים]."⁴²

אותה תופעה של השכלה רחבה יותר, משמשת בקטע הבא בתור הסבר לכושר עבודה ירוד - אלה באו מ'החדר' ולא הוכשרו לעבודה. ה'חדר' מופיע כאן כסממן של 'היהודי הישן', והדובר הוא יליד המושבה, בן אכרים שלמד בעצמו ב'חדר' ביבנאל, ומהיותו יליד המקום הוא 'יהודי חדש' שיודע "להחזיק מחרשה ביד".

"באה קבוצה של אנשים 'חידר קינדר', תלמידי ישיבות, בעבודה הם לא הצטיינו. אבא אמר פעם שהיחידי מכל הרדיקלים זה ד. שעובד, אמנם עובד איטי, לאט אבל הוא איש עבודה

³⁹ שולמן, משה (לעיל, הערה 5), עמ' 31.

⁴⁰ שפר, גדליה (לעיל, הערה 37), עמ' 14.

⁴¹ קוסטיצקי, אברהם, בטרם האיר הבוקר, תל אביב: משרד הביטחון ההוצאה לאור, 1982, עמ' 91.

⁴² שיינוק, שמואל (לעיל, הערה 32), עמ' 58. "השיכון" הכוונה לעולי שנות ה-50.

אבל הוא עובד. זה שמעתי מפי אבא. ש. וי. מעולם לא החזיקו מחרשה ביד, לא ראיתי אותם לחרוש מיום שהם הגיעו הנה.⁴³

הערכה הפוכה לאנשי העלייה השנייה, ביטא בן לאכר מהעלייה השנייה. הם יצאו "מישיבות" לא סתם מ'חדר', עלייתם שלהם נבעה מאידיאולוגיה ציונית ולא ממניעים כלכליים של התעשרות. דבריו מבטאים את תחושת העליונות והבידול בין "טהרת אנשי העלייה השנייה" לבין "ההם".

"אביו של אלון מה היה שמו? פייקוביץ פלקוביץ והגולדמנים [מייסדי כפר תבור אנשי העלייה הראשונה] - בחייך אתה לא יכול להשוות אותם עם אנשי העלייה השנייה. זה היה יום ולילה. אנשי העלייה השנייה ברובם היו אנשי ספר, אנשים שיצאו מישיבות, שנדבקו במחלה של הציונות על ידי הרצל ובאו להגשים את חלום הציונות. ההם [אנשי העלייה הראשונה] לא באו להגשים, הם באו לשבת על האדמה ולהרוויח כסף. ביבנאל הם התרכזו בגרעין אחד. הרחוב העליון היה כמעט כולו על טהרת אנשי העלייה השנייה.⁴⁴

אירוע שריפת ספרי חשבונות ביבנאל⁴⁵ הסעיר את המושבה, וגרר תהליכים קשים לגבי חלק מהמעורבים. כנראה שהמניע היה ניסיון לביטול חובות לזכות הפיק"א, והדעות לגבי השורפים נחלקו בהתאם למחנות החברתיים. מאחר והנהלת המושבה היתה אז בידי הרדיקלים, והואשמו אכרים שאינם מאותה קבוצה, אלה שביקרו את הבירורים, המשפטים והסנקציות, היו בעיקר מקבוצת האכרים הזקנים, אנשי העלייה הראשונה.

"האשימו את ב. ואת ה. ואת ח. בגניבת הספרים [ספרי החשבונות של המושבה]. בקיצור קודם כל החליטו להחרים את האנשים האלה. לא לדבר איתם, את הילדים גרשו מבית הספר, יענקל סחין קיבל הוראות לא למכור בחנות ומי שידבר איתם: חרם. אנשים הביאו להם בלילה מצרכים דרך החכורה. הביאו להם שק קמח שיהיה מה לאכול.⁴⁶

המספר הבא בן לאיש העלייה השנייה, מסתייג מכל האירוע המעורפל, ומסקנתו ש"זה היה מעשה לא כשר", כלומר גם השריפה וגם המעצר והחרם על אחד הנאשמים.

"אני לא יודע ולא יכול להגיד כלום בנושא הזה, אף אחד לא ידע כלום. בוקר אחד נדמה לי שזה היה בחורף, ג. וה. הלכו ליבנאל ואמרו שראו עשן. התחילו לחקור והתברר שהם עשו את העסק הזה בעצמם. ולמה הם שרפו את הספרים? אגיד לך. המון אנשים היו חייבים המון כסף לפיק"א והחשבונות היו פה ב'התאחדות'. רצו לגמור ו'לצאת נקיים'. הם היו עצורים אצל סחין בבית. זה היה מעשה לא כשר. ח. עזב את יבנאל ועבר לעבוד בעגלונות בתל אביב, מפני שהחרמו אותו אחרי שריפת הספרים.⁴⁷

אחד מסלעי המחלוקת החברתית ביבנאל היה בנושא "התיישבות בנים". הכוונה לאפשר לבני אכרים בוגרים להתיישב באכריות פנויות במושבה, ולא להישאר באותה אכרות עם ההורים. נושא זה הוזכר בעבודה בהקשרים קודמים, כאחת מאבני המחלוקת על חלוקת

⁴³ שפר, גדליה (לעיל, הערה 37), עמ' 15.

⁴⁴ גפן, ישראל (לעיל, הערה 8), עמ' 5.

⁴⁵ אירוע שריפת הספרים קרה בליל 26.1.1931 ועד יבנאל, פרטיכל, מל, תיק 18-8-1-4-312-26.1.1931.

⁴⁶ שיינוק, שמואל (לעיל, הערה 32), עמ' 101-102.

⁴⁷ אברמסון, טוביה (לעיל, הערה 16), עמ' 12.

משאבים התלויה בסטאטוס החברתי במושבה. המספר מעלה דוגמאות לאי צדק, שנבע מהמתחים שבין הרדיקלים לאכרים הזקנים.

"המחלוקת ביבנאל, הסכסוכים התחילו כשעמדה שאלת התיישבות בנים. המעשייה הזאת של התיישבות בנים הדאיגה את האכרים. גדלו בנים ואין להם מה לעשות והם רצו שפיק"א תסדר אותם גם כן. תראה. קמו ועשו את 'שכונת יהודה' [התיישבות לשש משפחות בנים]. רק 5 בנים היו ביבנאל? היה לך עוד ואלה רצו לעבוד. אבי רצה את גיסי להכניס הנה גם כן, כמו שהכניסו את ד. בקיצור צ. התנגד לכל העסק הזה. הוא לא רצה את הבנים של אלה שהם מתנגדים לו שהם לא מהרדיקלים מהקבוצה, מאלה שהם עצמאיים."⁴⁸ אותם מתחים והפלייה התבטאו גם באישורי בניית מבנים חקלאיים, שנבעו מהחלטות המוסדות המקומיים. המתח מצא ביטוי במכתב פומבי אל הנהלת הפיק"א, שפרסמו תשעה מהאכרים הזקנים שנותרו במושבה. במכתבם, התלוננו על התנכלות ל"אכרים הזקנים" וקיפוח בניהם, למרות המימון שהתקבל מפיק"א.

"ביבנאל כמה אופוזיציה [האכרים ה'זקנים'], אני זוכר איך שדודי תקף באסיפה של 'התאחדות האכרים': איך זה לא בנו רפתות לר. לי. ולעוד כמה. פיק"א נתנה תקציב לכל אכר. קבוצה של אכרים כתבו מכתב גלוי בעיתון. בעיתון הזה התפרסם מאמר שלם של זילבר⁴⁹ מ'בני בנימין' שהוסיף כנה וכהנה. אז הדור הצעיר נקראו בשם 'בני בנימין' בניו של הברון."⁵⁰

ביטוי נוסף להשלכות שהיו לעימותים החברתיים שבין קבוצות האכרים, מפי בנו של אכר זקן, שעמד באופוזיציה למוסדות המושבה בנושא חלוקת אדמות חדשה, בעקבות גילוי המים והצורך בריכוז קרקעות להשקיה. אי ההסכמה נבעה מחוסר אמון, ושימשה בידי אנשי ההנהלה ככלי לסימון והדרת אותו אכר.

"עשו את המים שמה בחלקות [חלקות ההשקאה]. תעלת הבטון חצתה את השדות שלנו על חצי בדיוק. בקיצור אבא אמר שעם האנשים האלה אנחנו לא מסכימים לחלוקת האדמה החדשה. אני מסכים לתת 50 דונם, אבל אני לא מסכים לחתום על חלוקת האדמה החדשה בשום אופן. בקיצור הסכסוך הזה ביבנאל, אז הם התחילו לצעוק והכריזו על אבא וחבריו כפושעים עוכרי ישראל: הם לא נותנים להרחיב את המושבה."⁵¹

ביטוי נדיר לניגודיות שבין מושבות הגליל לבין מושבות יהודה, נמצא בקטע הבא. העדות היא מאמצע שנות ה-30. בן אכר מיבנאל מועבר מטעם 'ההגנה' לסביבת רחובות, ואביו הזקן מבטא את הסתייגותו מכך.

"התמנתי לתפקיד בכיר ב'הגנה' בדרום הארץ. אבא שאל אותי למה אני מרגיש צורך להפקיר את הבית, את המשק ואת אבא החולה וכל זאת רק למען ביטחונם ורווחתם של

⁴⁸ שיינוק, שמואל (לעיל, הערה 32), עמ' 63. 'שכונת יהודה' התיישבו חמישה בני אכרים ומשפחת גרו, יעקב נציג הפועלים במושבה שהתחתן עם דינה קרמר בת אכר.

⁴⁹ מכתב זילבר יחד עם מכתב האופוזיציה: דאר היום, 7.8.1932.

⁵⁰ שפר, גדליה (לעיל, הערה 37), עמ' 13.

⁵¹ שיינוק, שמואל (לעיל, הערה 32), 106-107.

פרדסנים עשירים ומפונקים מרחובות. אם המצב היה הפוך, האם הפרדסנים העשירים היו חשים לעזרתנו ומפקירים את הפרדסים?⁵²

שירשור המתחים שבין קבוצות דור ההורים, מתבטא בקטע שבו מעיד בן אכר מקבוצה אחת על אופי יחסיו עם בן אכר מהקבוצה השנייה: מתקיימת ביניהם מערכת יחסי ברוגז, ושניהם מכירים את הסיבות.

"מה אני אפנה אל י? אני היחסים שלי - אמנם לא רבתי איתו - אבל אין לי איתו יחסים. אפילו שלום ברחוב כשהוא עובר הוא לא אומר. לא, לא. לא היה לי לא טובים ולא רעים, אבל כנראה המשקע מהימים ההם הוא קיים. לי אין קשר איתו, אני אף פעם לא רבתי איתו, פשוט אין לנו קשר. הוא לא טוב ולא רע. אני לא צריך אותו ברוך השם והוא לא צריך אותי. ואין לי ואין לי איתו שום קשר."⁵³

שורשי הניגודים בין קבוצות אכרים ביבנאל, היו המוצא והאידיאולוגיה. ביטוייהם החמורים לפי עדות דור הבנים, היו בתחומי: הקצאת מקורות, מימון, שירותים חקלאיים במושבה, בנייה, מכסות מים ואישור בנים להתיישבות במושבה. פעולה ציבורית בודדת להתארגנות רגעית של אפוזיציה היא המכתב הפומבי. במכתב בקשו תשעה אכרים זקנים לקיים קשר ישיר עם פיק"א בלי התערבות 'הסתדרות האכרים'. במכתב נוסף למשה סמילנסקי כתבו: "בשנים האחרונות העמידה לה ההנהלה למטרה לנשל את זקני המושבה, מרחיקים את בני המושבה מהתיישבות ומבזים את האכרים לפני בניהם הגדולים בשביל להפריד את היחס במשפחה, ומלשינים לפני הפיק"א על האבות והבנים."⁵⁴

העימות הציבורי נבע ממספר גורמים: שנות בצורת, שינוי שיטות הפלחה שנכפו על האכרים ומניעת התיישבות בני האכרים הזקנים במושבה. ימים ספורים לפני הפרסומים בעיתון, נערך ביקור משלחת של אירגון 'בני בנימין' במושבות הגליל, והוא שהניע כנראה את הפרסום. ייתכן וברקע הדברים עמד גם המשפט שהתנהל באותו זמן נגד אחד מנאשמי אירוע שריפת הספרים.⁵⁵

5.3.3 השפעות פוליטיות ביבנאל.

רוב המושבות בגליל שהוקמו על ידי יק"א, מצאו עצמן בתקופת המנדט ללא גוף פעיל ותומך. הלך ונחלש משקלן במוסדות היישוב שתמכו ופיתחו את יישובי 'ההתיישבות העובדת'.⁵⁶ המוסד בעל ההשפעה הגדולה ביותר במושבות הגליל התחתון בתקופת המנדט היתה 'התאחדות האכרים', בראשה עמדו הרדיקלים. בועדי המושבות כיהנו נציגי האכרים הזקנים, הרדיקלים ונציגי התושבים. לא פעם נוצר ניגוד אינטרסים בין 'ההתאחדות' לבין ועד יבנאל, כי זו הראשונה שימשה צינור המימון של פיק"א למושבה, ובגלל האידיאולוגיה הפועלית של

⁵² יצחקי, דוד (לעיל, הערה 6), עמ' 30.

⁵³ שיינק, שמואל (לעיל, הערה 32), עמ' 6, 68.

⁵⁴ שני המכתבים פורסמו יחד עם מכתב של זילבר מ'בני בנימין' ב דאר היום, 7.8.1932.

⁵⁵ הכנות למשפט: מל, תיק 4-312-1-8-51, 14.11.1932.

⁵⁶ בין שאר המחקרים על ירידת מעמד המושבות: דרורי, יגאל, בין ימין ושמאל – "החוגים האזרחיים" בשנות העשרים, תל אביב: מפעלים אוניברסיטאים להוצאה לאור, 1990; שילוח, נעמי, מרכז הולך ונעלם – החוגים האזרחיים בארץ-ישראל בשנות השלושים, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 2003.

ראשיה.⁵⁷ פעילות פוליטית מקומית וארצית נתפסה כגורם העומד לא פעם בניגוד לאורח חיי האכר הפרטי במושבה. לרוב האכרים, "פוליטיקה" לא היוותה מכשיר להשגת יעדים, אלא למניעתם.

האכר היה עסוק בעבודתו בשדה ולא הבין את כוחה של הפוליטיקה ויתרון ההתארגנות. "היינו מנותקים מכל היישוב, את המילה 'תל אביב' רק שמענו. היינו רחוקים מאוד מפוליטיקה ולא הבנו מה זאת פוליטיקה מכיוון שהיינו אנשים פרימיטיביים ודאגתנו היחידה איך לשמור על העבודה, הזריעה והחריש והקציר ואיסוף התבואות ושמירת הרכוש."⁵⁸

ההבדל בין האכרים הזקנים והרדיקלים מיוצג באירוע שהתרחש בליל שבת, בעת בה רוב האכרים היו בבית הכנסת. נשמעה עגלה של אחד מהרדיקלים חוזרת מהשדה ועוברת ברחוב המושבה. שמירת השבת היתה חלק מההסכמות הרחבות במושבה, וביצוע עברה זו ברשות הרבים ברחובה של המושבה ליד בית הכנסת ביטא את עמדת הרדיקלים ושבירת הקונצנזוס.

"הקמת 'התאחדות האכרים' זו שאלה פוליטית. ראשית 'ההתאחדות' היתה כשבאו אלה שנקראו 'רדיקלים'. הם הרגישו כקבוצה ורצו למרוד בהנהגת האכרים הזקנים. הם היו חופשיים בדת. פעם ח. הגיע בליל שבת מאוחר מהשדה, ויצא אליוביץ עם הטלית מבית הכנסת וכמעט לא נתן לו להתיר את הבהמות מהעגלה."⁵⁹

הקטעים הבאים מתארים סלידה מהפוליטיקה לאחר קום המדינה, כאשר היחס השלילי עובר בין הדורות. "המנוול" בסיפור הוא לא אחר מאשר בן גוריון, אותו הכיר דור ההורים כבר בהיותם פועלים בסג'רה, וגיבשו מאז את דעתם עליו. כבר אז הם עמדו על הסתירה שבין התפקוד האישי של הפוליטיקאים, לבין הצהרותיהם ומעשיהם הפוליטיים.

"כשבאתי וסיפרתי לאבי ולדודי שאני ברפ"י יחד עם בן גוריון - נכנסנו לרפ"י למרות בן גוריון - הם כמעט שלא דיברו איתי לא אבי ולא דודי. מה אתה הולך עם המנוול הזה, עם השפל הזה, עם השקרן הזה, עם הרמאי הזה איתו אתה הולך לתנועה? אתה מוקסם מהסיסמאות שהוא זורק לכם. הם הכירו אותו לפני ולפנים מסג'רה, והכירו אותו אחר כך במשך כל הזמן."⁶⁰

הקמת המדינה התקבלה אצל בן האכר כהתרחקות מהמושבה, שנותרה רחוקה ולא מחוברת, בהשפעת השינויים שנוצרו בגישות החברה ומרכיבי זהותה. "ובכן יבנאל הפסיקה להיות מרכז לאט לאט הייתי אומר. עם קום המדינה עם היכנס הישוב לפסים חדשים פסי התארגנות אפשרויות וביטחון אחרים, הוא קשר את גורלו עם מרכזים

⁵⁷ פניית ועד יבנאל להנהלת פיק"א המבקש "להפעיל שוב את עורק החיים של המושבות שנפסק ע"י סגירת עבודת 'ההתאחדות' ולהודיע בהקדם להנהלת 'התאחדות' לנהל את העבודה כרגיל", אצמ, תיק. J15/7326' 12.6.1931.

⁵⁸ שניידר, עמרם, אצמ, תיק J84/1, עמ' 10.

⁵⁹ שפר, גדליה, ריאיון, בית אלון, עמ' 9.

⁶⁰ גפן, ישראל (לעיל, הערה 8), עמ' 20.

הרבה יותר גדולים כבר. הוא קשר את גורלו עם החיבורים אשר המדינה הציבה לכל מקום ומקום.⁶¹

בת אכרים ממייחסת את ירידת החקלאות במושבה לשני גורמים. הראשון היא הכנסה נמוכה מדי בגלל מגבלת מקורות ייצור במושבה, השני הוא חוסר "גב" של ארגון ארצי בעל השפעה. תחושת יתמות כפולה, ללא מוסד תומך וסימן שאלה לגבי ההמשכיות במושבה.

"המשק שלנו היה משק אחד, התחלקנו לשנים אחי ואני אז זה מחצית האמצעים. עכשיו לבסס ממחצית האמצעים זה קשה. ואין לנו עזרה של מוסדות, אנחנו איזה גוף כזה, חורג קצת. לא תנועת המושבים ולא משהו אחר. אז ככה זה קצת קשה בלי גב. בכל מקום שיש גם עזרה מהצד, זאת אומרת המושב או 'תנועת המושבים', או ארגון כזה חזק שיכול לתת לך מהצד סעד, אז זה אחרת. אבל אצלנו הם בודדים. נושרים לאט לאט מהחקלאות."⁶²

קליטת עולים ביבנאל נותרה כנושא רגיש ושנוי במחלוקת לאורך שנים רבות. המניע הרחב לקליטת עולים היתה "הציונות" אבל המימוש בפועל, בתנאי המושבה, חרג מיכולת הקליטה המעשית.

"למה יבנאל קלטה כל כך הרבה עולים? הלא היינו בסך הכל 50 משפחות. למה היא קלטה 500 משפחות? נו, על זה אנחנו בוכים. רצינו, זו היתה ציונות. להגדיל את הישוב, רצו. ציונות! [מתרגז] מה אתה שואל."⁶³

יואל מסביר מפי אביו כי הגורם לקליטת אלפי עולים במושבה הקטנה ביחס, "בפרספקטיבה של חיי עם", נבע מראיית 'המקום הקטן' ככפוף ומשרת את 'המקום הגדול', המדינה. בן האכר-העסקן מבטא יחס דואלי לקליטת העלייה מפרספקטיבת זמן. הוא מסכים עם אביו שזה היה צו הציונות של אותו הזמן, אבל מבכה את השינוי הדמוגרפי והתעסוקתי שנגרם למושבה, שאיבדה בכך את זהותה החקלאית הקודמת. בשתי העדויות לא קליטת עולים היתה הבעיה, אלא מספרם הגדול שנכפה בגלל הפוליטיקה הארצית.

ואני אמרתי לאבא: למה אתם פותחים את המושבה לגלי עלייה כל כך גדולה מעבר ליכולת הקליטה של המושבה? זה אי אפשר לעשות את זה. אנחנו לא נוכל להתמודד עם הדבר הזה לבד. והוא אמר לי: "בפרספקטיבה של חיי עם – זה מה שצריך לעשות". זה הסיפור. המושבה למעשה בקליטת העלייה הזאת איבדה את האיזון הדמוגרפי שלה החקלאי, בהתמודדות בלתי אפשרית עם כל כך הרבה בעיות, עם סיוע אפסי ממוסדות השלטון, משום שלא היינו מחוברים אז לזרמים הקיבוציים ולזרמים המרכזיים."⁶⁴

בציטוט הבא מספר ניסן על הפוליטיקה שמאחורי הקלעים, על המדיניות של מפא"י, שתמכה בקיבוצים על חשבון מושבות כמו יבנאל, ועל כפיפות נציגי מפא"י ביבנאל למדיניות זו, למרות הנזק שנגרם למושבה וגם לעולים עצמם. פירוט על דרכו של המספר לראשות המושבה בהמשך בסעיף 5.5.3.

⁶¹ קוסטיצקי, מתתיהו, הקלטות שרפמן CD 3,12,17, עמ' 10.

⁶² בן צור ראובני, שושנה, שם, עמ' 1-2.

⁶³ ליפשיץ, מוישלה (לעיל, הערה 17), עמ' 37-38.

⁶⁴ צימרמן, יואל (לעיל, הערה 25), 6.8.2001, עמ' 8.

"הייתי שנתיים מ 52 עד 54 [ראש מועצה]. ב 4-53 פנתה גולדה מאיר שרת העבודה שניישוב את העולים מהמעברה בדיור קבע. אני התנגדתי. אמרתי, גולדה, אם את רוצה ליישב עולים, אדמות אין לנו בשבילם – תבנו תעשייה, תעשו משהו ביבנאל. לא ייתכן שתתנו את הכסף לעמק הירדן ואת העובדים תשאירו ביבנאל. נכון שאת דוגלת בקיבוצים אבל אני ביבנאל לא אאשר בנייה. היתה מלחמה עם עמק הירדן. ואני בא לשיבת ההנהלה ויענקל גרו מביא הצעה שלו, של מפא"י: קודם תיישבו אותם ומפא"י מבטיחה שהיא תדאג להם לעבודה. אמרתי להם: תשמעו חברה, הבטחה זה הבטחה כמו שאומרים ביידיש. אני רוצה לדעת מראש: העולים, יש להם פה פרנסה?! יישבו ביבנאל. אין להם פרנסה ילכו לאיפה שיש פרנסה. אני לא איישב עולים שיראו רק את החושך ביבנאל ואת האור במקומות אחרים. אחרי שהם הצביעו [ואישרו הצעת גרו], אמרתי אם זו ההחלטה שלכם, אני לא מנהל את המועצה. קמתי התפטרתי באותו ערב."⁶⁵

סיפור המים בישראל ממשיך להעסיק גם בזמן כתיבת הדברים (חורף 2009). המגזר החקלאי כולו איבד את כוחו הפוליטי, והקובעים בפועל את מדיניות פיתוח מקורות המים הם פקידי האוצר. יואל משמש פה לא רק לאכרי יבנאל, אלא לכלל ציבור החקלאים במדינה ומבכה את אפסות כוחם.

"סיפור המים, תראי, אנחנו נמצאים בסוף המאה באחד המשברים הכי כבדים של מדינת ישראל. אני קורא לזה משבר יום הכיפורים של משק המים, ואני אומר כל כולו משבר מלאכותי ולא מחויב המציאות. משבר מכון מלא רשלנות וזדון של אנשי האוצר, התנהלות של אנשי האוצר. הם ראו את פתרון משבר המים בחיסולה של החקלאות."⁶⁶

5.3.4 הדמות המרכזית במושבה - צימרמן.

לאורך עשרות שנים כיהן שמואל צימרמן, מקבוצת הרדיקלים, בראשות המוסדות המרכזיים ביבנאל ובאזור, ודמותו עלתה לא פעם בזיכרונות בני האכרים בהקשרי פעילויות כלכליות ויחסים חברתיים. כמו מנהיגים ועסקנים רבים, גם לצימרמן היו תומכים ויותר מאלה, מתנגדים. את היחס האישי כלפיו לא ניתן לזהות בדרך כלל במסמכים ופרוטוקולים, אך נמצא לרוב בזיכרונות, בעיקר אלה שערך אורי שרפמן בן המושבה. בסעיף זה נאספו התייחסויות מייצגות לגבי אופיו האישי ולגבי פעולותיו והחלטותיו הציבוריות. בחינת דמותו של שמואל צימרמן, תאיר את החברה ביבנאל מזווית ההנהגה המקומית, לאורה ובצילה צמח דור הבנים. תחילה תוצג זהותו העצמית בקטעים מתוך נאומו בהיבחרו ליו"ר המועצה המקומית הראשונה ביבנאל, כשהיה בשיא כוחו.

"מתוך סיפוק רב נתונה תודתי לחברי במועצה על האמון שבחרה בי מתוך הסכמה כללית לראש המועצה. תפילתי כי רוח השלום וההבנה ההדדית יהיו שרויים בעבודתנו גם להבא.

⁶⁵ ניסן, אליוביץ (לעיל, הערה 21), עמ' 9-10. על תפקודו בהנהלת המושבה בהרחבה, בהמשך הפרק.

⁶⁶ צימרמן, יואל (לעיל, הערה 25), 6.8.2001, עמ' 6; בדומה, יואל ביישיבת ועדת החקירה של הכנסת בנושא משק המים בתאריך 20.9.2001: <http://www.knesset.gov.il/protocols/data/html/water/2001-09-10.html>. האשמות בנושא עיכוב התפלת מים: 'מדוע אין מים? בן אליעזר מאשים את כולם', ידיעות אחרונות, 4.2.2009.

⁶⁷ השם הערבי של מישור הגליל התחתון אלחמא - "ארץ הרפש": סמילנסקי, משה, הצפירה, 19.12.1913.

נזכור ימי בראשית של מושבתנו לפני יובל שנים כאשר ראשוני מייסדיה ובוניה באו לבקעה זו, בקעת "אחמא" [מישורי אדמה חומה מיבנאל עד סג'רה⁶⁷] כיום "בקעת יבנאל". אותו הכוח העליון שהביא את ראשוני המתיישבים לבקעה זו לעבדה ולשמרה, אותו הכוח הנפשי שהודות לו התגברנו על תעלולי השלטון הטורקי הפרא ועל שלטון המנדט התרבותי והמשעבד, כוח זה הוא ששלח את ילדינו ילדי השדה והעמל דרוכים ונכונים לכל מבחן, מנשרים קלו ומאריזות גברו לתת את חייהם הצעירים קורבן על מזבח המולדת. סימן ההיכר של האוכלוסייה שלנו אחד הוא – אוכלוסייה עובדת ונושאת בעול מצוות לאומיות ומעשים טובים. קליטת העלייה: פה ילמדו את העבודה, פה יתקשרו לחיי עמל ויצירה, לחיות על יגיע כפיים ולהוציא את לחמם מהאדמה. ופה ילמדו גם הרגלי חיים לאומיים בריאים, ללא ניגודים מפלגתיים, במסגרת ישראלית ציונית ובקיום המצוות שהתקופה הזו תובעת מאיתנו.⁶⁸

קווים לדמותו והיחס לפעילותו, עולה מזיכרונות בני אכרים ביבנאל, כולל בני משפחתו. העדות הראשונה חיובית ומעריכה, קובעת כי התפתחות יבנאל נבעה מפעילותו של צימרמן כיוזם מקים ומנהל מוסדות וארגונים כלכליים ביבנאל ובגליל התחתון.

"צימרמן בהשפעתו על מר הנרי פראנק [הפקיד הראשי של פיק"א] נכונותו וכשרונו ומסירותו לטובת המושבה התפתחה יבנאל למה שהיא היום. נוסדה חברת 'עלי באר' בראשותו של מר שמואל צימרמן. פעולתו החשובה אחרי המים לטובת המושבה היה חתימת החוזים בין האכרים והפקידות, מה שאיפשר את העברת הנכסים על שם כל אכר. מר צימרמן יסד חברה קואופרטיבית 'תוצרת ואשראי' שעמד בראשה שנים אחדות."⁶⁹

הביקורת בקטע הבא התבססה על חשד שצימרמן שירת שני אדונים, את אכרי יבנאל ומושבות הגליל התחתון, בעומדו בראש 'התאחדות האכרים', ובמקביל היה גם פקיד של פיק"א. הטענות החריפו בתקופת עריכת החוזים בין פיק"א לאכרים, לשם העברת הבעלות על האדמות בתחילת שנות ה-40.⁷⁰

"את ועד המושבה ביבנאל ניהל שמואל צימרמן. הוא ניהל את 'התאחדות האכרים' וגם את ועד המושבה במקביל. על שמואל צימרמן בעצם אמרו שאחת הטענות נגדו, שהוא קיבל משכורת גם מועד יבנאל אבל גם מפיק"א. אז את האינטרסים של מי [שירת]⁷¹?"

האחיינית של צימרמן מחווה דעה מורכבת. מצד אחד יכולת אישית גבוהה בדיבורים ובניהול, שהתבססה על ההשכלה ואמונה חזקה בדרכו. מצד שני היא מעידה כי לא היה איש עבודה בשדה, שם העסיק "עבד כנעני" – תימני מסור.

"את שמואל [דודי] ביבנאל מאוד לא אהבו אותו. בחוץ העריכו אותו מאוד גם בחוגי המרכז החקלאי וגם ב'התאחדות האכרים הכללית' הוא היה איש חכם יודע ספר, ידע לכתוב כשצריך, ידע לנאום יפה מאוד. הוא היה מרגש נורא בנאומים, הוא היה גם מתחיל לבכות

⁶⁸ צימרמן, שמואל, בנאום לאחר היבחרו לראש המועצה המקומית ביבנאל בשיבתה הראשונה, ארכיון יבנאל, פרוטוקול מס' 1, המועצה המקומית יבנאל, 18.2.1951.

⁶⁹ שולמן, משה (לעיל, הערה 5), עמ' 36-37.

⁷⁰ צימרמן בתגובה לביקורת על סעיפי החוזה עם פיק"א: לחוזה שני צדדים: פרוטוקול ועד יבנאל, ארכיון יבנאל, 28.3.1942.

⁷¹ אליוביץ, ניסן (לעיל, הערה 21), עמ' 5-6.

לא פעם בנאומים שלו. והיה לו מזל שהיה לו כמו עבד כנעני פועל תימני מצוין, בנימין, שינהל לו את המשק. אני לא זוכרת את הדוד עובד, רק נותן פקודות בעבודה, אני אומרת את זה בכל הרצינות.⁷²

מרכיב העבודה בשדה היה כל כך מרכזי בחברת האכרים עד כי קבע את היחס לאדם. אדם נמדד בהתאם לחריצותו ויכולתו בעבודת האדמה. צימרמן שעיקר פעילותו היתה בניהול, ספג ביקורת של בן אכרים משום "שלא החזיק מחרשה ביד".

"שמאל צימרמן אני לא זוכר אותו להחזיק מחרשה ביד ולא להחזיק קלשון ביד, היה יוצא לשדה לראות איך עובדים הפועלים. בהובלה הוא לא הרים בקלשון, והוא גם לא עמד על העגלה כי הוא היה שמן וכבד. הוא רק היה הולך עם מגרפת העץ לאסוף אחרי מה שלקחו בקלשון את העומרים."⁷³

הביקורת הבאה מתבססת על הקיטוב החברתי ביבנאל, מפי בן אכר מבית גן. צימרמן נציג קבוצת הרדיקלים היה פקיד, כלומר, לא התפרנס מהעבודה הקשה בשדה, אלא היה "פקיד" המבטא שם גנאי בין האכרים כלפי מישהו שאיננו משלהם, ועוסק בניירות ובדיבורים. המרקם החברתי היבנאלי מתואר בצבעי שחור-לבן ובמיקום גיאוגרפי-חברתי, למעלה הלבנים ולמטה השחורים.

"צימרמן הוא היה פקיד של פיק"א. אז הוא מהפקידים, פקידים מאז ומתמיד היה להם בכיס. ופה הוא מצא את החבורה הזאת של השלישיה יחזקאל ברנדשטטר, דוחובנה ואביגדור ואלה נקראו הרדיקלים, ה'לבנים'. מפה למטה [מבית שפר, באמצע הרחוב העליון] היו ה'שחורים'. למה? לא נכנעו לו! הוא היה שליט, ממש שליט."⁷⁴

בנו יואל מציין שאביו הגיע לארץ כצעיר אדוק עם הסמכה לרבנות, ובביקור אצל אחיו ביבנאל נשבה בקסם המקום. פעילותו הציבורית הענפה התבטאה בייזום, ארגון וניהול גופים באזור, נבעה מקו האופי המשותף לאנשי העלייה השנייה: הם, כנראה בניגוד לאחרים, "חלמו לחמו ועבדו".

"אבא למעשה הגיע לארץ בלבוש רב, הוא למעשה היה רב. אבא בדרכו שלו התמקם בתוך המושבה והתרכז בעבודה ובריכוז הפעילות הציבורית בתוך מושבות הגליל התחתון. הוא היה מהצוות הזה שהקים את 'התאחדות האכרים של הגליל התחתון', הקמת אגודות שיתופיות לשיווק תוצרת, אגודה לשאיבת מים ומכירת מים 'עלי באר'. ואני אומר בביטוי של אבא: הם [אנשי העלייה השנייה] חלמו לחמו והוציאו את לחמם מהאדמה. זה היה תמצית חייהם ותמצית הווייתם."⁷⁵

מבקרו ומצדדיו של צימרמן תמימי דעים, שיכולתו העיקרית היתה כושר הארגון והניהול, תכונה נדירה במושבות הגליל התחתון.

⁷² גרים צימרמן, שרה, הקלטות שרפמן, CD5, עמ' 22.

⁷³ שפר, גדליה (לעיל, הערה 37), עמ' 10.

⁷⁴ אברמסון, עמוס (לעיל, הערה 11), עמ' 3.

⁷⁵ צימרמן, יואל (לעיל, הערה 25), עמ' 2.

5.4 המשכיות בני האכרים : אדמה ופרנסה

בבסיס סיפור החיים של בני האכרים ביבנאל, עמדה מציאות בה לפיק"א ולמוסדות המקומיים היתה שליטה על האדמה והמים והקצאתם, ועל מימון הפעילות החקלאית. לכן היה בידיהם עיקר הכוח וההשפעה על חיי האכר ובניו. לאורך השנים היו אכרים שעזבו את נחלתם וביטלו את החוזה בינם לפיק"א-א, ובמושבה נותרו אכריות פנויות. היכולת לקבוע מי יקבל אכרות ומימון ומי לא, היווה מכשיר שליטה מרכזי בידי המוסדות המקומיים, שהמליצו את מי ליישב ואת מי לדחות.

האדמה, והקצאתה להתיישבות בני אכרים, נשזרת כחוט השני בסיפור חייהם של בני האכרים ביבנאל, וקבעה את מארג החיים המשקיים והחברתיים. מערכת יחסים זו נותרה ברקע, הסמוי בדרך כלל, עד היום⁷⁶.

סעיף זה יבחן את יחס בני האכרים לבעלות על אדמה במושבה, כבנים ממשיכים או כבעלי נחלה משל עצמם, את המניעים הכלכליים בהחלטה על ההמשך בדרך החיים של ההורים כאכרים ביבנאל, ואת הורשת האדמה, כפי שבאה לביטוי בצוואות והשפעתה על היחסים בין היורשים. ההנחה היא, שזיכרונות בני האכרים מזווית מקומית של מושבה בגליל, יעשירו את הסיפור הציוני המקובל של 'גאולת האדמה', במשמעויות המאפיינות את בני האכרים בגליל.

5.4.1 בעלות בנים על אדמה

העברת האדמה במשפחה רב דורית מזמנת מתחים וקשיים. העדות הראשונה על אב ובנו שקיימו במקביל משקים, ויחסיהם נקלעו למשברים בעקבות ויכוחי שליטה על האדמה והרכוש. בעדות השנייה מתוארת משפחה שהאב הזקן מסר לבנו הגדול את הפעלת האכרות והוא עצמו עסק בעבודה צדדית.

"הזקן לישניצמן היה יהודי דתי פנאטי, קראו לו זיידל. ללישניצמן היו שתי אכריות, הבן הבוגר לא היה נשוי אבל היו להם שני בתים. היו ביניהם ויכוחים רבים ואף משפטים."⁷⁷
 "הזקן פייבל ביידץ לא עבד בשדה מכיוון שהיה כבר יהודי מבוגר. הם היו משפחה מרובת ילדים, היתה להם מאפייה. הבן התחיל לעבוד וניהל את המשק."⁷⁸

בקשת בן אכר לאכרות משלו הוזכרה בהקשר קודם. כאן היא מבטאת את מצוקת בני אכרים שבגרו, ומבקשים להמשיך לחיות ביבנאל, ולקבל אכרות לעצמם באמצעות 'התאחדות האכרים' שבידיה הסמכות.

"כידוע לכם משפחתנו גרה במושבה זה יותר משלושים שנה ואבא היה בין הבונים הראשונים של. זה שמונה שנים מיום גומרי את בית הספר 'מקוה ישראל' אני עובד במשק הורי מבלי לסור מדרכי. מצאתי לי את החובה לפנות אליכם אל המוסד שלנו, המוסד שעליו

⁷⁶ ויכוח עכשווי בנושא: אתר אינטרנט <http://www.nfc.co.il/Archive/003-D-20839-00.html?tag=07-00-50> מתאריך 9.3.2007; אתר אינטרנט: <http://www.ometz.org.il/activities2007Part1.asp> מתאריך 28.5.2007.

⁷⁷ אברמסון, טוביה (לעיל, הערה 16), עמ' 13.
⁷⁸ אברמסון, טוביה (לעיל, הערה 16), עמ' 21.

מוטל התפקיד לעזור לבני האכרים בני חברים להסתדר במושבה ובגליל. אני בטוח שלא תשתמטו מלמלאות [כך!] את התפקיד היסודי הזה לגבי הצעירים הרוצים באמת להישאר אכרים לתמיד במושבה. בכבוד ובהוקרה שמואל שולמן.⁷⁹

הקשר לאדמה של בן אכרים מבוסס על שני מרכיבים: על יכולתו להמשיך ולצאת לעבודה בעצמו ולהרגיש טוב בשדה, ועל הצלחתו ששלושת בניו נשארו כבנים ממשיכים במושבה.

"אני נשאיתי עם האדמה עד היום. עד היום אני עוד יוצא לשדה בארבע בבוקר ומרגיש טוב מאוד בשדה. גידלתי חמישה ילדים מהם שלושה השתקעו פה בכפר ושתי בנות בחוץ."⁸⁰

ביקורת של בן אכר מבוגר על מנהלי המוסדות המקומיים, שבידם היתה היכולת להקצאת אדמה ומים. לטענתו הוא ובניו הופלו לרעה, בהשוואה ליחס של הקובעים במקרים אחרים. בחינת הטיעון מעידה על שירשור זיקות ויחסים חברתיים מדור ההורים, שהשפיעו גם בשנים מאוחרות על הענקת זכויות בעלות על אדמה ומים.

"ותפסתי את אריאל [מנהל 'עלי באר'] ואמרתי לו תגיד, אם אתה הולך עכשיו מאשר את הרשימה הזאת שיש להם, שיש לי אותה פה, אז תגיד. אז הוא שואל אותי: כמה אדמה יש לך? אני אומר לו 240 דונם. כמה מים יש לך? יש לנו שתי זכויות מים. טוב, קופץ אסף דרורי: אצלי ברשימה כתוב שאליעזר שיינוק יש לו פה 80 דונם אדמה, ושלוש [בנו] גם כן יש לו 80 דונם אדמה, ויש לכם שתי זכויות מים, היות ושלוש יש לו יחידה מלאה, עזר הוא הבן הממשיך שלך. מה פתאום צריך לתת לך עוד זכות מים? אמרתי לו, תביט, מצב דומה יש לא. שהוא רשום פה ברשימה, יש לו בן אחד ויש לו שתי זכויות מים. ואתה הולך ונותן לו שלישית עכשיו. בקיצור, ויכוח ויכוח - לא יכול לתת לך."⁸¹

מסמכים בנושאי התיישבות ואדמה לבני אכרים, מציגים מזווית מוסדית ומשפטית ופחות אינטימית, את בעיית בני האכרים שרצו להתיישב במושבת הוריהם.

שותפות בבעלות על האכרות בין אב לבנו: "למעשה בני אלימלך אכר בעצמו רשום בטאבו שותף שלי רשמי, לבד מה שהבטחתי לו בעל פה. הוא צריך לשלם לכם חצי הוצאות עבורו מהאכרות. לא התחשבתם בזה, הייתם צריכים לעשות הנחה. ככה אתם תומכים בבנים שיושבים עם הוריהם? בברכת הגאולה והישועה לעמנו וארצנו חברכם אלחנן אליוביץ."⁸²

עם צמיחת דור בני אכרים במושבות הגליל והתבגרותם, החריפה שאלת התיישבות בני האכרים ליד הוריהם במושבת ילדותם. מדי פעם התיישב אחד הבנים באכרות פנויה, אך מצוקת כלל הבנים נותרה: "אחרי תוחלת ממושכה להתיישבות והתאכרות ע"י פיק"א או מוסדות מיישבים אחרים, נאלצים הצעירים לנדוד למרחקים, אינם יכולים להגיע למשאת נפשם: חלקת שדה ופנת בית. והרי הם עוזבים ומוזנחים כבנים חורגים לעם ולמוסדותיו וקרנותיו."⁸³

⁷⁹ שולמן, שמואל אל הנהלת 'התאחדות האכרים': בקשתו לקבל אכרות ולהתיישב ביבנאל, אוסף צימרמן, יבנאל, 20.7.1932.

⁸⁰ מטבייב, שמעון, זיכרונות, אכת, עמ' 2. הזיכרונות משנת 1981 כאשר מטבייב היה בן 69.

⁸¹ שיינוק, שמואל (לעיל, הערה 32), עמ' 3.

⁸² אליוביץ, אלחנן אל חברי הוועד ביבנאל, מל, תיק 8-1-75-4-312, 21.1.1935.

⁸³ קרניאל, נחמן, 'כפר תבור', דאר היום, 30.11.1927.

לאחר גילוי המים ביבנאל בשנת 1932, פעלה פיק"א בתאום עם 'התאחדות האכרים' לחתימת חוזה עם האכרים, המסדיר את קבלת הבעלות על האדמות וסיום תשלום החוב. החוזה כלל קבלת מים תמורת החזרת 50 דונם מאדמת האכר, שנועדו להרחבת המושבה. ב-20.7.1936 כתבה 'ההתאחדות' על משבר ביחסיה עם פיק"א, וציינה את העיכובים בהקצאת מים לבית גן, ואת עיכוב ביצוע התיישבות שישה בני אכרים ביבנאל על אדמת אבותיהם, כיוון שחלק מההורים עדיין לא חתם חוזים עם פיק"א: "הבנים האלה עובדים חרוצים וישרים, עמדו כבר לעזוב את המקום, בעוד שאנו זקוקים לכוחות צעירים". תשובת פיק"א מפריז ציינה לגבי בני האכרים ביבנאל, כי "מר וולפסון השתדל בעצמו שניישב ששה בני אכרים במקום ארבעה שהיה קודם בדעתנו ליישב". בצמוד נשלחו חוזי החכירה לששת בני האכרים. בסוף 1936 כתבו אותם בני אכרים להנהלת פיק"א בקשה: "לא לעכב יותר את סידורנו, בכל הכבוד בשם בני האכרים יעקב גרן, יהודה אליוביץ פרץ ביידיץ". עברו כשלוש שנים עד להסדרת התיישבותם ב'שכונת יהודה', על שמו של יהודה אליוביץ, שנרצח בזמן שחלף.⁸⁴

לאחר פטירת אכר הועברה האכרות לפי הצוואה ליורשים. לדוגמה, זכות הקניין מלאה על האכרות כולל 243, דונם הועברה בשנת 1942 לבן הממשיך, לאחר ששילם את חוב אביו לפיק"א בסך 806.5 לא"י.⁸⁵

עמדת פיק"א בנושא התיישבות בני אכרים לא השתנתה באופן מעשי: "אין זה סוד שפיק"א לא הסכימה בשנים הקודמות לעסוק בהתיישבות בני אכרים. למרות הכל הצלחנו מפעם לפעם לסדר פה ושם בני אכרים. אולם נדמה לי שחל עתה בפיק"א מפנה לטובה, והיא מוכנה לשתף פעולה, בתנאי שההורים יתנו את האדמה וחלק מהאינוונטר ופיק"א [תקציב] לערך 500-600 לא"י ליחידת משק."⁸⁶

שאיפת בני אכרים במושבת הוריהם בגליל להמשכיות ולהתיישבות במושבת הוריהם היתה מוגבלת, וחלק גדול מהבנים שבגרו לא הצליחו לקבל אדמה. במשפחות אחדות נוצרה שותפות, או חלוקת אדמת האכרות בין אב לבנו, או בין מספר בנים יורשים. מערכת היחסים המסובכת שהתקיימה עד להסדר החוזי בתחילת שנות ה-40, בין פיק"א בעלת האדמה, לבין האכרים, יחד עם תפקוד שזכה לביקורת ציבורית של 'התאחדות האכרים', הוסיפו מכשולים בפני התיישבות בנים גם כאשר היו אכריות פנויות.

5.4.2 פרנסת בני האכרים במושבה ובחוץ.

השירות במשטרה ובצבא הבריטי אפשרו לחלק מבני יבנאל קיום מהמשכורת הממשלתית, בלי ההכרח להתנתק מהמושבה. חלק גדול יותר נאלץ לחפש את קיומו מחוץ למושבה.

⁸⁴ המסמכים בהתאמה: 'התאחדות האכרים – אסיפה שנתית, אוסף צימרמן, 1.1.1936'; 'התאחדות האכרים אל פיק"א, מל, תיק 1-57-8-312-4, 20.7.1936; פיק"א אל 'התאחדות האכרים', אצמ, תיק J15/5573, 11.8.1936; פיק"א אל 'התאחדות האכרים', אצמ, תיק J15/5573, 12.8.1936; בני האכרים ביבנאל אל פיק"א, אצמ, תיק J15/7332, 23.11.1936; פרטי-כל, הגרלת מגרשים וחלקות בין ששת בני האכרים ביבנאל, אצמ, תיק J15/7332, 30.7.1939.

⁸⁵ פיק"א לשיינוק שמואל, אוסף שפר-שינוק, 8.11.1942.

⁸⁶ צימרמן, שמואל, פרטי-כל 'התאחדות האכרים', בית אלון, 16.5.1944, עמ' 6.

מעטים עזבו את הארץ וחיפשו את מזלם מעבר לים. יש שעברו לערים, אחרים התיישבו במושבות שהקימה תנועת 'בני בנימין', בנתניה אבן יהודה ועוד.

בן יבנאל שנשאר במושבה חילק את חבריו לאלה שעזבו את יבנאל והתיישבו במושבות החדשות, ולחבריו שנשארו בגליל, "ונרתמו לחיים קשים". להרתם במשמעות של להרתם בעול – להרתם בריתמה, למחויבות וקושי.

"בני הגליל נרתמו לחיים הקשים שהגליל הטיל עליהם. חלק מהמתבגרים עברו להתישבות בבנימינה ונתניה."⁸⁷

האפשרויות הכלכליות המוגבלות במושבה הגלילית, הניע את הבנים המתבגרים לחפש פרנסה מחוץ למושבה. מתוארת יציאת ארבעה בני משפחה, כאשר בבית נשאר רק בן הזקונים, וגם לו היו תוכניות לעזוב.

"אחי הגדולים משה ומרדכי כבר היו מחוץ לבית. המשק לא יכול לפרנס משפחות אחדות וגם אנו התחלנו לרקום חלומות על עזיבה למקומות אחרים. גם דבורה נישאה ועברה לחיפה, רק יגאל נשאר בבית עם אבא. אך גם לו היו תוכניות משלו, הלך ללמוד בכדורי בעידודו של אבא והיה בין מייסדי קיבוץ גנוסר."⁸⁸

כמו בעדות הקודמת, גם בבאה, יש התייחסות לבנות אכרים. הבנות לא נחשבו כממשיכות, לא השתלבו בעבודות האכרות עם האבות, ולא זכו לקבל חלק שווה מהאכרות, בירושה. בנות המושבה נאלצו לחפש מקצוע או עבודה או נישואין, בדרך כלל מחוץ למושבה. כאן דוגמה של שתי בנות יבנאל שהגיעו לקיבוץ.

"אחיו של אחד ממייסדי קבוצת 'השדה' [קיבוץ שדה נחום] היה פקיד ביבנאל, והוא שהביא את בשורת הקבוצה החדשה אל הנוער היבנאלי וקרא להצטרף אליה. כך הגיעו שתי צבריות מיבנאל, בנות דוד צעירות: שושנה שיינוק ז"ל שהיתה לרעייתי ויונינה ליפשיץ שהקימה את ביתה המשפחתי עם חברנו שמואל זקס."⁸⁹

בן אכר שיצא מהמושבה בעקבות גיוסו ל'הגנה', ניסה לחזור ולהקים את ביתו לאחר שהתחתן. התנאים החומריים הדלים, ואי יכולת האכרות לקיים יותר ממשפחה אחת, מנעו ממנו להישאר כבן ממשיך ביבנאל, והוא מימש את ניסיונו הביטחוני והתגייס לנוטרות.

"לאחר טכס הנישואין שנערך בבית הוריה של יפה בתל אביב, ולאחר החגיגה המסורתית והרעשנית בחצר ביתנו ביבנאל, השתקענו בדירה צנועה בת חדר ושירותים שהוקמה בידי אבא לפני שנים. תחילה ניסיתי כוחי בעבודות המשק, אולם עד מהרה התברר לי שישועה לא תצמח לי ממנו מה גם שאחי הבכור שמואל, שעד כה שהה עם משפחתו בקיבוץ שדה נחום, חזר גם הוא הביתה לאחר מות אבא. קשה היה לצפות ממשק דל כשלנו שיפרנס שתי משפחות ואת אמנו הזקנה. התגייסתי לבסוף כנוטר בשכר, מקצוע שסייע רבות למשפחות חקלאים במושבה להחזיק מעמד."⁹⁰

⁸⁷ קוסטיצקי, מתתיהו, מל, תיק 47-1-8-312-4, עמ' 37.

⁸⁸ פייקוביץ, אליאב, מסכת של בזלת, הוצאת המשפחה, עמ' 20, 25-6. מרדכי היה ממייסדי בנימינה, צבי נישא לבת כפרו והתיישב בנתניה.

⁸⁹ אבן-שושן, שלמה, הספד בשלושים למות יונינה, רשימות מהגירה, בהוצאת המשפחה, 13.7.1990.

⁹⁰ יצחקי, דוד (לעיל, הערה 6), עמ' 169.

את שמואל הזכרנו בנושא קליטת המיכון, בשעה שהיה מראשוני מפעילי טרקטור וקומביין ביבנאל כאשר חזר בסיום לימודיו ב'מקוה'. עברו שנים ובריאותו נחלשה, והיתרון היחסי של ידע וניסיון חקלאי איפשרו לו לקבל משרת מדריך חקלאי במושב עולים.

"המדינה קמה בשנת 48 ואני התחלתי לסבול אז עם הגב. יום אחד פגשתי את שרה צימרמן בחיפה, היא אומרת לי: תשמע, 'הסוכנות' ['הסוכנות היהודית'] מחפשת מדריכים חקלאים. אתה סובל מהגב, למה לך לשבת על הטרקטור כל כך הרבה שנים. יצאתי לעבוד בפברואר 49, התחלתי לעבוד בסוכנות. ועבדתי קרוב לעשר שנים."⁹¹

עדויות אלה מתארות מסלולי יציאה שונים של בני אכרים מהמושבה. במקרים אחדים היתה היציאה חלקית, תוך שילוב עבודה והמשך פעילות באכרות ההורים. ברוב המקרים היציאה היתה לתמיד, להקמת מושבות חדשות או למציאת פרנסה כשכירים. בני האכרים נעזרו בניסיון ובידע החקלאי והביטחוני בחפשם עבודה מחוץ למושבה.

5.4.3 צוואות וירושות במשפחות האכרים.

אחד ממאפייני חברת אכרים היא ההמשכיות והעברת ערכים ורכוש מדור לדור. העברת הערכים היא תהליך מתמשך, כפי שהוצג בפרקים הקודמים, ואילו העברת הרכוש מקבלת ביטוי פורמאלי וממוסמך בצוואות ובמסמכי ירושות. לעיתים נוצרים מתחים ואי הסכמות בין היורשים שאינם ממשיכים, לבין הבן הממשיך. ניתן לבחון במסמכים אלה לא רק ערכים כמותיים של אדמה מבנים וכסף, המבטאים את הצד החומרי של חיי האכר, אלא גם את המניעים הגלויים והסמויים, את מעמד האשה ואת ההעברה הבין דורית של ערכים. להלן ייבחנו צוואות והעברת האדמה של שלוש משפחות אכרים ביבנאל, במהלך שלושה דורות.

1. אנשל שיינוק היה ממייסדי יבנאל ב 1901. צוואתו מ 1932 משקפת את מצב המשפחה, מצבו הכלכלי, היקף רכוש, מצב התיישבות בני אכרים וכן את זהותו. סדר הקצאת החלקים בירושה נערך לפי גיל הבנים. לבכור עמנואל צווה האב בית וחלקה בת 10 דונם. לבת לאה שתי חלקות. לבן יוסף "הנמצא כעת באבן יהודה", מטע זיתים וחלקה נוספת. לגדליה הבן הממשיך את שאר החלקות, הבית החצר והאינוונטר. הצוואה קובעת חלופות במקרה ויוסף יחזור ליבנאל תוך שלוש שנים: עיבוד משותף של האדמות והקצאת משאבים לבניית בית ורפת ליוסף. הממשיך/ים ידאגו לכלכלת אמם לפחות בסכום 2 לא"י לחודש ועשרים כבשים. שאר הכבשים יימסרו לממשיכים. זכות הבן הממשיך לבחור לעצמו פרה אחת, ושאר הפרות תחולקנה בשווה לארבעת הבנים. בסוף מצוין כי הצוואה נערכה "כהוגן עפ"י הדת והחוקים". אכרות זו כללה שדות, מטע זיתים, צאן ובקר, שני בתים וציוד חקלאי. למשפחה היו ארבעה בנים: הבכור עיוור שגר בירושלים, בת נשואה מחוץ למושבה, בן שהתיישב לאחרונה באבן יהודה ועתידו שם לא ברור, ובן צעיר, הבן הממשיך. זהות האכר מצוינת בשלושת עקרונות הצוואה: הגינות אנושית, חוקי הדת וחוקי המקום, כלומר אנושיות, יהדות ומקומיות.

⁹¹ שיינוק, שמואל (לעיל, הערה 32), עמ' 139.

לאורך עשרות שנים עיבד גדליה הבן הממשיך את האכרות, כולל אדמות אחיו ושלח להם את הרווח, אם היה. לגדליה ארבעה בנים, מהם הצעיר בנימין הוא הממשיך. בצוואתו העביר גדליה את האדמה לבנו הממשיך. גם עמנואל ויוסף העבירו בערוב ימיהם את האדמה והמים לבן אחיהם בנימין, הנכד הממשיך.⁹²

2. אליעזר שיינוק התיישב ביבנאל ב 1906 לאחר שהחליף את אכרות הוריו במשמר הירדן, באכרות פנויה ביבנאל. לאליעזר נולדו שלוש בנות ובן. לבן הממשיך שמואל ציווה את "כל האכרות, הבית החצר והאינוונטר", לבנות ולנכדה ציווה סכומי כסף. בצוואה יש איסור למכירת שדה ומטע זיתים, "כי היא [הנחלה] צריכה להישאר בעינה לצמיתות לו ולזרעו אחריו. הזיתים יישארו רכוש לצמיתות במקומם". לאחר הסדרת הכספים, אישרו שלושת האחיות חנה הרץ, מתיה חקלאי ושושנה אבן שושן את ביצוע הצוואה וחתמו, שאין להן תביעות מאחיהן. לשמואל נולדו שלושה בנים: האמצעי עודד נפל במלחמת ששת הימים. שלום ואליעזר חיו ביבנאל, ואביהם חילך לשניהם את רוב אדמותיו בחייו. לבן שנפל נולדה בת עדי, ושמואל התייחס לאפשרות שתוצא לחיות במושב. בתחילת שנות ה-80 התאפשרה התיישבות בנים ביבנאל, והוקצו אדמות ומכסות מים למתיישבים. שמואל פנה בבקשות לעגן את זכותה של נכדתו, עדי, כיורשת זכות אביה עודד בתור בן ממשיך, ולהיכלל בהתיישבות הבנים ביבנאל.⁹³

3. שרגא ביידיץ התיישב ביבנאל ב 1913 עם משפחתו בת שבע נפשות: הורים, שלוש בנות ושני בנים.⁹⁴ לאחר פטירת אבי המשפחה קיבל הבן הבכור יוסף את האכרות, בן נוסף פרץ התגייס לנוטרות, ובשנת 1940 במסגרת התיישבות בני אכרים, התיישב ב'שכונת יהודה'. בשנת 1953 היו בבעלות יוסף 196 דונם ובעלות פרץ 21 דונם. בשנת 1974 חזר יצחק בנו של פרץ לאחר שירות ממושך במערכת הביטחון, והקים ביתו ביבנאל. אביו ביקש ממינהל מקרקעי ישראל החלפת אדמות לאפשר את התיישבות הבן. פרץ הוסיף בכתב יד: "פרץ בן אכרים דואג לבן ממשיך ביבנאל", וסיים בפסוק "ושבו בנים לגבולם".⁹⁵ בצוואתו חילק פרץ את רכושו בשווה בין בתו ושני בניו, והדגיש את חשיבות ההרמוניה המשפחתית וההמשכיות ברוח מסורתית.

"יבנאל, תשרי 1990 "בגבורות". צוואה.

אני מצווה בזאת להוריש לבני-ביתי יצחק, תחיה ואהוד את ביתי על כל אשר בו, את המגרש וכל אשר עליו, את חלקות השדה אשר לי ואת חסכונו אשר בבנק למען יחולקו חלק כחלק. ואני תפילה שיזכו לשבת איש תחת גפנו ותאנתו "שבת אחים גם יחד". והיתה זאת להם לברכה.

⁹² שפר, עמנואל אל שפר בנימין, כתב והעברה והתחייבות, אוסף שפר, ירושלים, 11.3.1980; שיינוק, יוסף אל שפר, בנימין, שטר צוואת בריא, אוסף שפר, יבנאל, 29.1.1984.

⁹³ שיינוק, אליעזר, צוואה, אוסף שפר-שיינוק, יבנאל, 11.3.1941; הרץ חנה, חקלאי מתיה ושושנה אבן שושן, אוסף שפר-שיינוק, רבנות טבריה, 27.11.1942; שיינוק, שמואל אל רשם הקרקעות, אוסף שפר-שיינוק, יבנאל, 27.2.1973; דמתי עוזר שר החקלאות אל שיינוק שמואל, אוסף שפר-שיינוק, יבנאל, 30.1.1984. בהתאם.

⁹⁴ ביידיץ, פרץ (לעיל, הערה 19), עמ' 1; פרטי שלוש האחיות על תמונה, אוסף שפר-ביידיץ, יבנאל, אחרי 1988.

⁹⁵ ביידיץ, פרץ, אל מנהל מקרקעי ישראל, אוסף שפר-ביידיץ, יבנאל, 29.3.1974.

"אמן כן יהי רצון" כה-לחי, על החתום פרץ ביידן.⁹⁶

בהיותם בנים של אכרים, הוויית חייהם וזהותם הושפעו מאופי חיי אבותיהם האכרים בתחומי חיים שונים. בסעיף זה הוצגו היבטים חומריים של בעלות על אדמה ופרנסה, כאשר הגישה וההתייחסות כוללות מרכיבי זהות במקביל לשיקולים משפחתיים, כלכליים וחקלאיים מקצועיים. ההמשכיות וחשיבות האדמה כמרכיבי זהות של חברת האכרים ביבנאל הוצגו בסיפור שלושה דורות של שלוש משפחות אכרים ביבנאל, כפי שעלה ברגעי אמת של כתיבת צוואה.

5.5 שינויים בחברת בני האכרים ביבנאל

גם מושבות הגליל שנתפסו כמבודדות, רדומות ולא מפותחות, עברו שינויים מפליגים במהלך שנות תפקוד דור הבנים כעצמאים. העבודה תסתייע בחומרים שחלקם בני הזמן. רוב העדויות כוללות שילוב זמנים, המעיד גם על תקופת עצמאות בני האכרים. בסעיף זה תיבחן השפעת השינויים ביבנאל בתקופת המדינה, כפי שהיא משתקפת מזיכרונות בני האכרים ובעדויות מקבילות.

5.5.1 השתלבות בני אכרים בהנהלת המושבה.

את חיי המושבה הפנימיים וייצוגה כלפי חוץ, ניהלו המוסדות המרכזיים במושבה, האסיפה והועד.⁹⁷

האסיפה: בשנים הראשונות זומנו לאסיפה האכרים, והכוונה לבעלי אכריות בלבד, שרובם היו גברים. במקרה שהבעלות היתה בידי אשה כמו שושנה יפה, ניתנה לה זכות שווה. בשנות ה-20 כתוצאה מתהליך מורכב, זומנו גם התושבים, אלה שאינם אכרים, לאספת המושבה, וניתנה גם להם זכות הבחירה.⁹⁸

הועד היה הגוף האופרטיבי המרכזי של המושבה.⁹⁹ ועד המושבה נבחר בבחירות דמוקרטיות, הרכב הועד ותפקודו הושפעו מיחסי הכוחות במושבה, ומהנכונות והיכולת האישית לפעול בועד, פעילות שלא היתה מתוגמלת בשכר.

אחד הביטויים לאופי חברת אכרים בה הבעלות על אמצעי הייצור, הדיור והכספים נמצאת בידי אב המשפחה היא בחירת אבות המשפחה למוסדות המושבה. מקרה חריג המעיד על הכלל, הוא בחירת בלה אשת האכר בנימין דוכובני, ליו"ר הועד בסוכות תרפ"ב, והתפטרותה

⁹⁶ ביידן, פרץ, צוואה, אוסף שפר-ביידן, יבנאל, 1990.

⁹⁷ הרחבה על תפקידי האסיפה והועד במושבות הגליל התחנן: זלטנרייך, יאיר ואורית מגור, 'אספה', ועד ומוכתר בכפר תבור, 1901-1933, קתדרה 95 (2000), עמ' 100-145; שפר, רפאל, 'אופי אכרות הגליל, המקרה של יבנאל בעשורה השני', עבודת מוסמך, אוניברסיטת בן גוריון, 2004.

⁹⁸ זלטנרייך, יאיר, 'שם', עמ' 78; ש' לנגבוים, 'עדי המושבות ותורמתם להתפתחות המושבות הראשונות 1882-1918', עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית, 1999, עמ' 17; חרובי שמחה, 'חברה בהתהוותה- המושבה יבנאל (ימה) בשנים 1911-1917', כיוונים 18 (1983), עמ' 83-104, הנושא בעמ' 85.

⁹⁹ סקלי, יפה, 'אורח החיים במושבות העבריות בארץ ישראל 1882-1914', עבודת דוקטורט, אוניברסיטת חיפה, 1998, עמ' 174-150.

שלושה חודשים לאחר מכן.¹⁰⁰ האבות היו מקור הסמכות, ולדור הבנים לא התאפשר לתפוש מקום בהנהלת המושבה למשך שנים ארוכות. מידת השתלבותם וביטוייה מציגים תחום נוסף של אופי וזהות קבוצת בני האכרים ותפקודם, במישור הציבורי ארגוני. תחילת השתלבותם בהנהלת המושבה היתה כחברי ועד וראשי ועדות הכפופות לוועד. רק מאוחר יותר נבחרו בני אכרים לעמוד בראש הוועד.

בסעיף זה יוצג תהליך כניסת בני האכרים לניהול המושבה דרך השתתפותם באסיפות הכלליות, ובחירתם לוועד המושבה, המוסד המרכזי של יבנאל. השתתפותם תיבחן בהיבטי תוכן וכמות, ובאמצעות סיפורו של בן האכרים הראשון שהגיע לראשות הוועד ביבנאל. הפרוטוקולים של ועד יבנאל נשמרו החל משנת 1910. רישום חברי הוועד והעומדים בראשו לא תמיד מלא.

בני אכרים באסיפות בתקופת המנדט. כלי לבחינת מידת השתתפות בני האכרים בניהול המושבה הוא השתלבותם באסיפות הכלליות. נבדקו 31 אסיפות בשנים 1925-1948, אשר לגביהן נמצאו פרטים מלאים. באסיפה מ 24.4.1925 השתתף בן האכר הראשון, מתתיהו קוסטיצקי, שהשתייך לקבוצת הבנים הבכורים. באסיפה מ 27.5.1939 נבחר ועד חדש. מתוך 11 מועמדים היו 3 בנים, מתוכם נבחר לוועד הבן הראשון, שמואל יצחקי.

טבלה מס' 12: השתתפות בנים ונשים בלקט אסיפות המושבה.

תאריך	נושא	סה"כ	נשים	בנים	%בנים	בנים שדיברו
24.4.25	מים	31	2	1	3%	-----
7.8.27	מיסים	23	-----	-----	-----	-----
10.2.34	נטיעה	22	-----	3	14%	-----
27.5.39	בחירות	34	-----	?	?	-----
18.5.40	תקציב, מים	27	-----	3	11%	-----
8.3.41	בקר, מיסים	44	5	12	27%	3
19.7.41	מים	23	-----	7	30%	3
30.3.42	חוק התבואה	15	-----	2	13%	2
4.12.43	בחירות	47	10	7	15%	4
6.5.44	בחירות	29	5	7	24%	2
26.1.46	בחירות	33	-----	16	48%	5
31.5.47	חוקה ומועצה מקומית	52	13	12	23%	5
11.1.48	ביטחון	47	7	12	25%	6

¹⁰⁰ ועד יבנאל, פרוטוקול, ארכיון יבנאל, 23.11.1922.

מתחילת שנות ה-40 ניכרת עלייה בהשתתפות בני האכרים באסיפות, גם מספרית וגם איכותית – השתתפותם בדיונים ובחירתם לועדות. השתתפות הנשים הובאה כהשוואה להשתתפות בנים. גם השתתפות הנשים התחזקה מאותה תקופה. הנשים הגיעו בעיקר לאסיפות בנושאי בחירות.

הנושאים בהם התבטאו הבנים באסיפות וזווית ההתייחסות, הציגו גישה אופיינית, לעיתים באופן מנוגד וביקורתי לעמדת דור ההורים והנהלת המושבה.

באסיפה ב 1939 בה נבחר לראשונה בן לועד, התבטא אותו בן נגד עמדת הועד הקודם. בשנת 1941 עלתה שאלת המים מפיק"א תמורת החזרת אדמה, והזכות לקבלת מי המעיינות של המושבה חינום. הבנים התבטאו נגד ובעד חלוקתם לכל. נגד: "יש גבול לחלוקת מי המעיינות – האנשים החדשים לא באו על חשבון מי המעיינות", "לי אין מים אחרים ואני לא יכול לוותר על הזכות לנצל את מי המעיינות". בעד: "המושבה קנתה את המים בשביל כל הציבור", "מי שתייה אי אפשר להגביל, צריך שיהיה לכל הציבור". בן נוסף התייחס לזיכרון הגדול בין האכרים מצד אלה שלא חתמו חוזים: "על מי מדובר בהכשרת שטח השקאה? האם מדובר גם על אלה שטרם יש להם חלקות השקאה [זכות למים]?"

בשנת 1942 החמירה ממשלת המנדט את הפיקוח על התבואה, יעקב ברקוביץ שהיה מעורה בין הערבים, העלה את שיתוף האינטרסים בין הפלחים לאכרים והציע שיטה מוסכמת לגביית מס תבואה: "גם הערבים מתנגדים למחיר שהממשלה קבעה, אני חושב שהשקילה היא הדרך הנכונה."

בשנים 7-1946 התחזקה דרישת בני האכרים לשילובם בהנהלת המושבה, אם כי ללא התארגנות ממשית וללא תוצאות: "יש במושבה הרבה דברים אשר דורשים טיפול וזמן ואת שני אלה יכולים למלאות בהצלחה רבה כוחות צעירים אשר יש להכניסם למסלול העבודה הציבורית בועד המושבה", "הדרישה להכנסת כוחות צעירים לתוך ועד המושבה היא צודקת". "הישוב הולך ומזדקן והחלק הצעיר בהיות ואינו רואה כל התפתחות למקום – עוזב את המושבה."¹⁰¹

בחינת התבטאות בני האכרים מצביעה על גישה ביקורתית מהוססת כלפי ההנהלה הותיקה של המושבה, ובקשתם לאפשר להם השתתפות בהנהלה. מיוצגות שתי גישות מנוגדות לגבי אופי המושבה ומעמד האכרים בה. הראשונה של בנים אשר נטו להחזיק בדעות הוריהם: גישה לוקלית מעמדית הרואה ביבנאל מושבה חקלאית, בה יש לאכרים זכויות רבות משל התושבים. והשנייה, הלאומית הרחבה, הרואה ביבנאל ישוב עברי שצריך להתפתח ללא עדיפות לאכרים.

¹⁰¹ המקורות מארכיון יבנאל, פרוטוקולי אסיפות, ולפי הסדר: 27.5.1939 – שיינוק, שמואל; 15.7.1941 – שיינוק, שמואל וברקוביץ, יעקב; 19.7.1941 – מוקדי, עמוס, קוסטיצקי, מתתיהו; 29.11.1941 – ברקוביץ, יעקב; 26.1.1946 – יצחקי, שמואל, שולמן, שמואל; 31.5.1947 – קוסטיצקי, מתתיהו.

בני אכרים בועד.

ההשתתפות באסיפה היתה אישית ולכן היא מבטאת את התפקוד האישי של משתתפיה, ואילו חברי הועד היו נציגי קבוצה ודעה מסוימות. ההשתתפות בישיבות הועד היתה מחייבת יותר עם יכולת השפעה גבוהה יותר, ולכן מבטאת את רמת התפקוד הציבורי מוסדי של בני האכרים במושבה.

עד שנת 1941 השתתף רק בן אחד בועד ברמת התבטאות מועטה ביותר. בשנת 1942 הוקמה 'ועדת סטלמנט', שתפקידה החשוב היה לקבוע את סדרי מדידת וסימון גבולות השדות ובעלות האכרים עליהם. השתתפות שלושה בנים מעידה גם על שיעור האכריות שעברו לבעלות בני אכרים. משנת 1944 גדלה השתתפות בנים בישיבות הועד לשיעור ממוצע של 3-4. בשנים 1948-9 ירדה השתתפותם בגלל ההתגייסות לצבא. בשנים 1950-1969 כיהנו בין אחד לארבעה בני אכרים בועד, תלוי בתוצאות הבחירות¹⁰².

נבדקו 230 פרטיכלים של ישיבות הועד ביבנאל בשנים 1910-1971. השתתפות בני האכרים בדיוני הועד ודעותיהם נבחנו החל משנת 1939. להלן יובאו רק דברי בני האכרים ועמדותיהם. בן האכרים הראשון שהתבטא בישיבת ועד המושבה היה שמואל יצחקי. הנושא היה זכויות מים ובעלות על חברת המים המקומית שהקימה פיק"א – 'עלי באר'. בהתאם להצעתו, נקבעה אסיפה כללית לדון בנושא. חודשיים לאחר מכן העלה יצחקי תוכנית לקליטת מעפילים בבית גן ויבנאל. ב 1940 בדיון בנושא "כיבוש הקרקע בשרונה", הציע מתתיהו קוסטיצקי לגייס 30 זוגות בהמות לעזרת שרונה, כי: "בזמן האחרון התחילו הערבים בשרונה לחרוש שטחים מאדמתה ואין בכוחותיה של שרונה להתגבר על המעשה הזה". אחד הנושאים שליוו את התיפקוד הציבורי של המושבה, היה הוויכוח לקביעת שיטת גביית המיסים, והמחויבות החלקית לשלמם. באחד הדיונים בו השתתפו ארבעה בני אכרים, טען הראשון נגד יתר גבייה מהאכרים, השני טען שאין הצדקה למשתמטי המס, ושניים תמכו בהצעה להקים מועצה מקומית במקום הועד. כלומר, גוף בעל סמכויות ממשלתיות במקום הסכמות מקומיות: "רק ע"י מועצה נוכל לסדר את כל הענינים במושבה, וע"י זה נעורר את הציבור ליחס אחר כלפי המוסדות הציבוריים במושבה".

הדים להסכם שלא מומש בסופו של דבר, בין פיק"א לאכרי יבנאל, בזמן חתימת החוזים על הרחבת המושבה על האדמה שהוחזרה לפיק"א, נשמעו ב 1944 בדיון על הרחבת המושבה. שני בנים תמכו בתוכנית: "בכל הארץ מטפלים עכשיו בהגדלת המושבות וגם המוסדות המרכזיים מטפלים בשאלה זו ברצינות. מציע לבחור בועדה אשר תטפל בשאלה זו". שמואל יצחקי שהציע את הקמת הועדה נבחר לכהן בה. יחסם של בני האכרים לדת עומת מול יחסם לביטחון בישיבה בשנת 1945, בה התנגד שמואל יצחקי למימון בית המרחץ ושמואל דוכובני גם הוא בן אכר, ביקש את עזרת הועד בגביית מס הביטחון עליו היה מופקד.

¹⁰² מיון, סטטיסטיקה וניתוח כמותי ואיכותני נוספים יתאפשרו על ידי שימוש במאגרי נתונים שרוכזו במהלך המחקר. הכוונה היא לאפשר גישה רחבה למאגרי-נתונים אלה.

אי ההסכמות הפנימיות גרמו למשברים מדי פעם. כשנה לאחר אותו דיון הסביר יצחקי את סיבת התפטרות הוועד: "לא יכולנו להמשיך בתפקידנו בגלל חוסר יכולת לגבות את מיסי המושבה". לראשות הוועד החדש נבחר שוב צימרמן הוותיק, ולתפקיד הגזבר נבחר עמוס ברנדשטטר.

עמוס ברנדשטטר החזיק בתפקיד כחצי שנה עד שהודיע לחבריו בועד, כי: "לרגל התגייסותי לצבא אינני יכול יותר להמשיך בהחזקת הגזברות ומבקש את הוועד לשחררני מתפקידי". הפעם הבאה שנרשמה השתתפותו בישיבות הוועד היתה לאחר המלחמה. הפעם בשמו החדש - עמוס מוקדי: "פעם פחדנו מהקמת מועצה בגלל השלטון הבריטי, יש להבטיח את הגבולות של מס קרקע ולשם כך יש לעשות הסכם ג'נטלמני בין צבור האכרים והפועלים. יסוד הטלת המס צריך להיות מס הכנסה".

בבחירות לועד ב 1951 הציע אברהם ליפשיץ - בן אכר - הנהלה רחבה לועד כדי "להכניס אנשים חדשים להנהלה". לבסוף נבחרה הנהלה מצומצמת בראשות צימרמן הותיק, גרו נציג הפועלים ואברהם ליפשיץ. לראשות 'ועדת הביטחון' נבחרו משה ליפשיץ ועמוס מוקדי, כחברים ב'ועדת חינוך נשות בני אכרים עליזה מוקדי ואיטה שיינוק, ול'ועדה הכספית' אברהם ליפשיץ. בדיון התנגד ליפשיץ לסעיף הוצאות לשרותי דת: "האדם אשר מקבל מכספי הציבור משתמש בתוקף תפקידו לתעמולה פוליטית נגד מוסדות הממשלה - הכוונה לרב המושבה".

באותה שנה עלה נושא הנצחת הנופלים. הסביר ניסן אליוביץ חבר 'ועדת הנוער': "בית התרבות לזכר חללי המלחמה סגור כבר כמה חודשים מחוסר תקציב החזקה, ישנם עוד חובות שעלינו לכסותם. אם הישובים לא ישתתפו בהחזקת בית התרבות, לא נראית אפשרות פתיחתו." הוטל על שלושה בני אכרים ליזום פיתרון. בנושאי ביטחון אמר עמוס מוקדי שצריך לסדר חדר לנשק, ושצריך לפרק את גדר הביטחון שכבר אין לה ערך צבאי.

בתחילת 1952 החליף זמנית אברהם ליפשיץ את צימרמן בראשות הוועד, עד לבחירת יו"ר קבוע. עמוס מוקדי הציע לבקש מצימרמן לחזור לתפקיד עד לאחר הבחירות. ליפשיץ העלה את שאלת אופי "יום העצמאות", והציע לקיימו בשיתוף שלושת הישובים, כולל תושבי המעברות. באותו שבוע התקיימה ישיבת ועד נוספת בה הציע ליפשיץ שצימרמן יחזור לתפקידו. צימרמן השיב שאיננו יכול, ועמוס מוקדי חזר והפציר בו לקבל. הפעם צימרמן קיבל את הבקשה. בבחירות שהתקיימו ב 10.6.52 התמודדו שתי רשימות, ההסתדרות והנוער שקבלו 127 קולות, ומטעמה נבחרו שלושה בני אכרים ואשת בן אכר ורשימת התימנים שקיבלה 60 קולות, ומטעמה נבחרו שלושה מצעירי התימנים. ליו"ר הוועד נבחר יעקב גרו, נציג ההסתדרות. אברהם ליפשיץ הצטרף לדעת צימרמן שנערך עתה "חילוף בין המשמרת הישנה של המושבה ובין המשמרת של הדור הצעיר", וביקש את שיתוף הפעולה של הוותיקים: "יש להצטרף שבועד החדש לא משתתפים כל חלקי הציבור ביבנאל ובייחוד הדור הישן. יבנאל של היום היא פרי של עמל וסבל, לאחר 50 שנות קיום של אנשים אשר מסרו

מחיייהם וממרצם לביצור פני המושבה. אנו מקוים לשיתוף פעולה עם אלה שלא נבחרו והם יתנו את ידם ואת ניסיונם הרב בהנהלת עיני המושבה. הפרידה בין שני הדורות לא תהייה פרידה מעבודה ממשית אלא פרידה מתוארים ותמשיכו לעבוד במשותף איתנו לטובת המושבה."

ניסן אליוביץ היה בן אכרים ראשון שנבחר ליו"ר הוועד ביבנאל, וכיהן בשנים 1952-4. סיפורו האישי על כהונתו יובא בהמשך. להלן על סיום תפקידו מתוך רישומי הפרוטוקול. בישיבה ב 13.5.1954 הכריז גרו בתמיכת מוקדי: "אני מצטער להודיע באופן רשמי לחברנו ניסן אליוביץ שעקב אי ציות להחלטת הסיעה אנו רואים אותו כמוצא מהסיעה ואין אנו יכולים לראותו כראש המועצה להבא." בישיבה הבאה נבחר אברהם ליפשיץ לראשות המועצה, לאחר קבלת התפטרות ניסן אליוביץ, שאמר: "אני מתפטר בגלל שחברי בסיעה היו מעוניינים להכשיל אותי וחתרו תחת, זה התחיל מענייני החינוך." פנינה אברמסון אשת בן אכרים מסיעתו, ענתה: "לדעתי עשה מעשה יפה אליוביץ בשעת משבר כשקיבל את העניינים. הסיבה [להתפטרותו] שאליוביץ עדיין צעיר מדי – במשך השנים תתבגר ותלמד".

5.5.2 דרכו של בן אכרים להנהלה – ניסן אליוביץ.

אלחנן אליוביץ סבו של ניסן, ואביו משה, התיישבו ביבנאל ב 1911 בשתי אכריות. ניסן נולד בשנת 1926 ולמד בבית הספר היסודי ביבנאל. מאחר ולא התקבל ל"מקוה ישראל" בגלל נכות ברגלו, הצטרף למשק אביו וגילה יוזמה חקלאית ועסקית. עיקר סיפורו נסב על דרכו להנהלת המושבה. תחילה כשנבחר לעמוד בראשות החברה החקלאית המקומית 'תוצרת ואשראי', ולאחר מכם בראש ועד המושבה. להלן קטעים מתוך ראיון שנערך במיוחד למחקר זה. סיפורו ניתן ברצף, ובחינת דמותו מתוך סיפורו תיעשה בסופו.

"בקיץ פה בנושא של תפוחי האדמה מתחיל הנושא הציבורי. אז ברנדשטטר היה מנהל האגודה 'תוצרת ואשראי', והודיעו לאבא שלי: איך אתה מוכר תפוחי אדמה בלי האגודה? אז הוא אומר: לא אני עשיתי אותם, לא אני לקחתי מכם כסף - הבן שלי עשה תפוחי אדמה. לא שלחתם אותו ל'מקוה' - הלך לעבוד והוא לא חבר אגודה, הוא יכול למכור לכל מי שהוא רוצה. בקיץ עשו עליו חרם על אבא שלי. צימרמן היה אז החותם מלמטה, יחזקאל ניהל את האגודה. היתה להם חונטה כזו, והודיעו לאבא שלי שלא יקחו את החלב. אמרתי לאבא שלי, לא נוותר. אז אני ויאנו אחי לוקחים את פח החלב והולכים אל יוסף בגדדי, הוא עובד במחלבה מקבל את החלב. אנחנו אומרים לו: אנחנו נותנים חלב, תרשום. הוא אומר: לא, יחזקאל אמר לי לא לקבל מכם. יאנו אחי תפס אותו בצוואר, כמו שהיה שמן יוסף - הרים אותו ואמר: תרשום. הוא רשם, מה הוא יעשה? היה לו ברירה? אחר כך אני אומר ליאנו: בא נעשה לו תרגיל. נקח שק תפוחי אדמה ונכניס לקירור, היה קירור. אז באים ליוסף ואומרים תן מפתח להכניס לקירור. אז הוא אומר: זה אני לא אתן. אבל אז זה היה תקופת 'בני המן', ובקירור אני הייתי הפותח את המנעולים [צוחק] והיינו אוכלים את כל הפירות של צימרמן, של ברנדשטטר, של כל הגדולים. אז אני אומר ליאנו: קח את השק, ניגש, פותח את המנעול ושמים את השק."

בקיצור הסיפור לא ניגמר, אומרים לאבא שלי שיוציאו אותו מהאגודה ולא יקבלו ממנו שום דבר. המשרד היה למעלה בבית העם, אז לוריא היה שמה מנהל החשבונות ויחזקאל עולה למשרד. אני בא עם עגלה, הבאתי ירק לפרות ואני רואה את יחזקאל עולה. אני קם והולך מולו ואומר לו: יחזקאל, תפסיק להתעלל באבא שלי. אז הוא אומר: אתה ילד, אל תתערב. הייתי בן 16. הייתי בריון, הייתי כבר מטר שמונים גובה. כוח לא חסר לי, בקיצר אני ירדתי עם השוט. נתתי לו שוט, השוט הסתובב נתתי משיכה. הוא הסתובב ככה, נפל, שבר את המשקפיים. מעלי עומדים פקין וברקוביץ. ואני רואה צוחקים, מבסוטים: השכיבו את יחזקאל. אני אומר ליאנו: יאנו, התחלתי מלחמה עכשיו.

אני רואה אחרי הצהריים צימרמן עולה מהאוטובוס, הוא עומד ומדבר עם ברנדשטטר על יד הגדר. אני אומר ליאנו: אני אעלה בדרך למשרד כאילו אני הולך לשבור את המשרד. אתה עלה מהחכורה והתחבא בין העצים. עמוס בטח יבוא כי הכיתי את אבא שלו, אני כאילו הולך לשבור את המשרד – אותי רואים. עמוס מגיע, נכנס: ניסן מה אתה עושה?! יאנו נעמד על יד הדלת. נעמד תפס את כל הפתח. עמוס מסתכל, אמרתי לו: עמוס יש לך לחשוב דקה. או אתה יורד בריצה קלה או אנחנו מרסקים אותך ומורידים אותך באלונקה אם תחייך בכלל. אנחנו שנינו כל אחד עולה עליך בכוח. עמוס התחיל לברוח בירידה, אנחנו מוחאים כפיים ואומרים לו: רץ. הוא רץ, מה הוא יעשה? בערב כבר מגיע הסבא שלי, שהוא היה מאוהדיו של צימרמן: אתה יודע – צריך לעשות פשרה ולגמור. אמרתי לסבא: עכשיו תדע התחלתי מלחמה ואני מרסק את צימרמן שלך ואת ברנדשטטר.

עוברות שנים, פורצת מלחמת השיחורור, ונהרגים לנו אנשים. והחבר הטוב שלי אברהם רזניק נהרג. החלטתי להקים בית זיכרון לחללים. היו שלושה ועדים, משמר השלושה בית גן ויבנאל. אני קורא לכולם וכולם תפרנים [עניים] אין לאף אחד גרוש, איך מקימים? אז החלטנו שנעשה מגבית, כל חקלאי ישלם 25 לירות, תושב ישלם 12 לירות. בקיצר בנינו את הבית, פתחנו אותו והכל היה בסדר. אבל הגביה מהאנשים היתה בעייתית לבום [תושב ביבנאל] הלכתי כבר פעמיים.

יום אחד מגיע חיים קרמר עם ג'יפ, הוא היה באיזה סיירת בנגב, שועלי שמשון. הוא בא עם הג'יפ, אנחנו יושבים ואומרים: מה נעשה לבום? אני אומר: אתם יודעים מה, נמלא את האוטו עם אבנים, זה גג של פח, נזרוק לו מטח אבנים – הוא יסתדר. מי היו האנשים? אני, חיים קרמר, יענקל מייזל אללה ירחמו, יואל צימרמן, יהושפט רזניק. יהושפט היה בריון נוראי. בקיצר, באים מול הבית, נותנים מטח אבנים. מי יוצא מהבית? בום. רץ לתפוס את הפושעים. יהושפט היה בדיוק עם אבן, נתן לו בחזה כמעט הרג אותו. בום התהפך, עלינו על הג'יפ והסתלקנו.

בשנת 51 פנו לאנשי 'סולל בונה' שתבנה לנו 15 בתים. נעשה שיכון לבני אכרים. היוזמה היתה של ועד המושבה של יבנאל אני חושב. באים לבנות, אנחנו פותחים ברשימה. ואז ביקשנו את שמואל צימרמן שיהיה לנו יועץ לועדה, היות ואנחנו היינו ילדים צעירים והוא היה מבוגר – הוא קיבל עליו. יום אחד אנחנו קובעים שבשביל להוסיף את העשרה בתים ניסע להיפגש עם שפיצר, היה אז מנהל סולל בונה בטבריה, אני ושמואל צימרמן ניסע. הוא כמייץ ואני כנציג הועדה שלנו ונדבר איתם. קובעים בשש בבוקר, רשל [נהג האוטובוס] יוצא לטבריה – אנחנו נוסעים.

אני רץ גומר לחלוב מסדר רץ, צימרמן איננו. מה, אני אסע לבד?! אני עולה חזרה למרים אומר למרים [צימרמן]: איפה שמואל? היא אומרת, הוא בחיפה היה אז הוא נוסע ישר לטבריה, הוא יסדר את העניינים. זה הרגיו אותי, אמרתי: מה את אומרת יסדר? אתה יועץ שלנו, אני הנציג של האגודה, ככה אתה מתייחס אלי? מזמנים את הוועדים ויושבים שמה. אמרתי לו: תראה, אם היית אומר מראש שאתה נוסע לבד והייתי מסכים איתך – בסדר. אבל סיכמנו שנוסעים יחד, אני לוקח אותך בתור יועץ, שתדריך אותי. אז מה אתה עושה לבד? אני לא מאמין [לך]. בקיצור הוא מתחיל לשכנע את הציבור שכן מאמין. אמרתי להם: אתם יודעים מה, אני אקח את כולכם ואזמין אותכם להצגת טרטיף: איך שכומר אחד דופק את אשתו של ראש העיר והוא לא מאמין. אז תבינו מי מזיין אותכם כל השנים. היחיד שהבין היה שמואל צימרמן, הוא קם התחיל לבכות וברח. עזב את הישיבה.

הגיעה שנת 51 ואנחנו כבחורים צעירים רוצים להתקבל לאגודת 'תוצרת ואשראי' שנוכל לפתח את המשקים שלנו. קוראים לאסיפה, מאשרים אותנו כחברים. קוראים לישיבת הנהלה, אנחנו בוחרים את שולמן ליושב ראש הנהלה, את סיומה לגזבר [אכרים ותיקים מהנהלה הקודמת]. בקיצור היה חסר 1000 לירות לפתוח את המחסן, כשסנדלר עזב הוא לקח את כל הכסף לפיצויים לעצמו ונשארה האגודה בלי גרוש. שולחים את שמואל שולמן וסיומה לבנק. באו לברונר מנהל הבנק והוא אמר: ככה אתם זורקים את סנדלר? לא יפה לא תקבלו אצלי גרוש. אז מה אתם מציעים? שנלך לבקש את שמואל צימרמן שינהל את האגודה. אמרתי: זה בשום אופן לא יהיה. מה פתאום שמואל שדופק את יבנאל כבר שנים שינהל את האגודה, הוא גם לא נבחר. אז מה אתה מציע? אמרתי: אני מקבל לחודש את [ניהול] האגודה ואני אדאג לקבל כסף. ולא היה לי מושג אפילו מה זה.

באתי לברונר, מציג את עצמי, אתמול קיבלתי את ראשות האגודה ואני זקוק דחוף לאלף לירות ואני שואל אותך שאלה ותענה לי לענין: אתה מוכן לעבוד עם 'תוצרת ואשראי' - תן אלף לירות, אתה לא מוכן - שלום, יש בנקים אחרים. אני לתל אביב ואתקשר עם בנק אחר. ואני קם ויוצא. הוא שולח את הסגן שלו: הוא עוצר אותי: אליוביץ, אליוביץ, ברונר קורא לך. אני חוזר: מה קרה? הוא מתחיל: אני מכיר את סבא שלך, לא נעים לי. ברונר, אני רוצה תכל'ס: אתה מוכן לתת לי אלף לירות - גמרנו עסק. אתה לא מוכן, לא גמרנו זה הכל. אז הוא אומר לסגן: תרשום לו צ'ק על 1000 לירות.

עוברת שנה ואני ניבחר למועצה הנבחרת הראשונה של יבנאל. ומקבל את ראשות המועצה יענקל גרו [עסקן ההסתדרות ונציג מפא"י], הכרת אותו בטח. מתחיל דיבור על נושא החינוך ביבנאל. קם יענקל גרו ואומר: לכו לעזאזל, לא רוצה להיות ראש מועצה. ואז נשארים בלי ראש מועצה. מטילים על מרים תנעזר וכולם פוחדים. למה? יבנאל היתה מועצה וקיבלה אישור לבית ספר, בית גן ומשמר השלושה נשארו כמו שהם, לא קיבלו תקציב. ואז היה צריך לפתוח את הבית ספר ואי אפשר לפתוח. יענקל גרו הרים ידיים, והתפטר. באים אלי: ניסן, כבר אתה מנהל את האגודה, תנהל גם את המועצה. אמרתי בסדר נעשה. פה לא קיבלתי כמו באגודה, פה אני לא לוקח, אני אנסה.

אני פותח את הספרי המועצה, ואני רוצה לפתוח את הבית ספר. ליבנאל נותנים תקציב ולבית גן ולמשמר השלושה לא נותנים. אני קורא לועדים ואומר להם: אתם צריכים לשלם כסף. אני זוכר עד היום איך הרשקוביץ מבית גן ובילט ממשמר השלושה אומרים: אין לנו

גרוש, השנה שנת בצורת. אין לנו גרוש. איך אני אפתח את הבית ספר? בינתיים אומר לי, מה שמו מזכיר המועצה: תשמע מגיע רואה פקיד משרד הפנים בטבריה. עד עכשיו היו קונים שני עופות ושני קרטונים ביצים אצל מה שמה, שרה ביידן, ושמים לו באוטו שלא יראה, ככה בכיסא האחורי. אני אומר לו: אני לא נותן שוחד. אנחנו מדינה חדשה אנחנו לא שילטון הטורקים, ואני מבטל את השוחד הזה.

בקיצר אני מקבל את המועצה אני יורד לטבריה לרואה לראות סידור לבית ספר. אני מבקש פגישה עם הממונה על המחוז. אומר לי: הממונה אינו רואה לנכון לקבל אותכם. אמרתי: תודיע לממונה שניסן אליוביץ ומזכיר המועצה היו פה, והיות וזו התשובה אז שלום ולא להתראות.

אני חוזר הביתה ומודיע: לא פותחים את הבית ספר. אומרים לי: מה עושים? אמרתי: יש לכם הצעות? יש לכם ברוך שייתן כסף – אני פותח. אין לכם? אל תבלבלו את המוח, אף אחד לא ילמד. עובר איזה שלושה ימים, אני מקבל טלפון, שר הפנים רוצה לדבר איתך. היה רוקח אז. אומר לי רוקח: למה לא פתחת את הבית ספר? אני מספר לו את הסיפור. הוא אומר: זה לא לטלפון, אתה יכול לבוא אלי מחר? אני בא למשרד, שואלים אותי מה היה ואני מספר את הסיפור. אתה מהיום והלאה מטפל אצלי ישירות. אין לך עם טבריה שום מגע. אני פה במקום מאשר, הם יקבלו את המימון המלא שתפתח את הבית ספר. אמרתי: מחר אני פותח. וככה היה. ואז כל הפניות הייתי פונה ישר למויאל והוא היה נענה יפה מאוד והכל התנהל כסדרו.

מגיע משה דיין להרצאה בשם מפא"י. ואני הכרתי את דיין, ניגשתי אליו: אני רוצה פגישה איתך, דחופה, על נושא הפלפל. אומר משה דיין לאריאל עמיעד מנכ"ל משרד החקלאות: מיד תיתן לניסן כמה פלפל שהוא רוצה. הגעתי למצב שהייתי ראשון בארץ בייצוא פלפל.

יום אחד הוא בא בהצעה אלי: אולי נשלח פלפל לשוויצריה. בא אלי הנהג ואומר: תשמע ניסן, אתם עובדים כל כך יפה והפועלים זורקים את הארגזים והם נפתחים, כואב הלב. אני נוסע איתו, בא אל החברה [פועלי נמל התעופה], עומדים שם איזה שלושה פולנים ותימני אחד והם אומרים: ככה אנחנו עובדים. אמרתי: תראו חברה, או אתם עושים כמו בני אדם, או אני מחר מביא ארבעים יבנאלים ואנחנו נפרוק לבד. אם אתם ככה מתנהגים עם הסחורה שלי אתם לא תעבדו וארבעים יבנאלים יעמדו נגד אלף פועלי נמל אני אומר. פתאום התימני בא ואומר: תגיד לי ועמוס אברמסון גם יהיה? אני אומר לו: בטח יהיה. אז הוא אומר: גמרנו, הולכים להתייעץ. באים, התייעצו: נעבוד איך שאתה רוצה.

אחרי איזה שנתיים אני שוכב בבית חולים ומביאים את התימני הזה. אני אומר לו: מה קרה עם עמוס אברמסון? הוא אומר: הייתי בפלוגה של עמוס ב 48, יום אחד באו ארבעה גיבורים משכונת התקווה, והתחילו לצחוק על עמוס. עמוס הוציא את האֶסֶע, אסע זה מקל. היה לו אסע הוא היה מדבר חצי ערבית. קִרְבֶּץ' אותם, השכיב את כולם. אמרתי לו

[לתימני]: עמוס ביבנאל – מהקטנים. הוא אומר: בעד זה עבדנו.¹⁰³

דרכו: סיפורו האישי של ניסן פורש את דרכו של הבן הראשון שהגיע לניהול ביבנאל, מציין אירועים מאפיינים ומתווה קווים לזהותו. ניסן השתייך לקבוצת הבנים הצעירה יותר, ובהתאם

¹⁰³ אליוביץ, ניסן (לעיל, הערה 21), קטעים מעמ' 2-8. קִרְבֶּץ מלשון קִרְבֶּץ שהוא מקל להצלפה, כנראה בטורקית: יונאי, מרדכי, עם שכנים בדווים, תל אביב: משרד הביטחון ההוצאה לאור, 1983, עמ' 47.

הפער בינו לבין ההנהלה הקודמת של האכרים הותיקים, היה גדול. בגלל נכות לא יכול היה להשתלב בתחום הביטחון והפנה את מרצו ליזמות חקלאית-כלכלית שוברת מוסכמות ומנוגדת להסכמים הקודמים של שיווק מאורגן. ניסן נתמך על ידי שתי קבוצות. כבן למשפחה רב דורית במושבה שלה שתי אכריות ואח בגילו, הרגיש ביטחון לקחת סיכונים ולמרוד תוך פגיעה פיזית בנציגי הוועד. חריפותו ומרדנותו היו חלק מקבוצת חברים קרובה, 'בני המן', שחיפשו אתגרים ולא חששו מאלומות. בחירתו למוסדות המושבה, לארגון הכלכלי 'תוצרת ואשראי' ולמועצה המקומית נבעה מההערכה האישית ומתמיכה לה זכה מחבריו. בחירתו לעמידה בראש שני המוסדות היתה בשעת משבר, כאשר לא נמצא אדם מנוסה ממנו שייקח אחריות. בצד עבודתו הציבורית קיים ניסן את משק אביו כבן ממשיך. ניסן העיד על דרכו הציבורית שעלתה מעסקי תפוחי האדמה.

נושאים: הנושאים שציין כאבני דרך בהם טיפל בדרכו הציבורית הם: חקלאות ושיווק חקלאי, הנצחת חבריו שנפלו במלחמת העצמאות, בניית שיכון לבני אכרים, פתרון בעיות המימון של 'תוצרת ואשראי' ושל המועצה המקומית, חינוך והפעלת בית הספר, חקלאות מודרנית וייצוא, וטיפול אגרסיבי ביחסי עבודה.

תכונות: אישיותו היתה רבת ניגודים: בצד כישרון ונכונות לתרום לכלל, היה עז מצח וכוחני, ובצד יושרה ואי משוא פנים מרד במקובלות. יכול היה להתגייס לעזרת מוסד במשבר ולהתפטר כאשר נדחתה דעתו. על עבודתו במוסדות המושבה לא דרש שכר, ולאדם באשר הוא התייחס בפשטות ובאופן ישיר.

5.5.3 שינויים ביבנאל לאחר קום המדינה.

תקופה זו התאפיינה בשינויים דמוגרפיים מרחיקי לכת בארץ, בגליל התחתון וביבנאל. האוכלוסייה הערבית 'נעלמה' מהסביבה, מאות עולים חדשים התיישבו ביבנאל, ובשנות השמונים התיישבה במושבה קבוצת חסידי ברסלב. מדינת ישראל ומוסדותיה היו המסגרת בה התפתחה המושבה. החקלאות ידעה עליות וירידות, שונו דפוסי הפעילות החקלאית בישראל, ובני האכרים ביבנאל שהמשיכו את המסורת האכרית של אבותיהם, פעלו בתוך עולם שונה ומשתנה. רק מעט משינויי העיתים ומתפקוד בני האכרים נמצא בזיכרונותיהם. סעיף זה ישקף דוגמאות לשינויים שתועדו בעיתונות הזמן.

אורי קיסרי ביקר ביבנאל והתרשם מהרוח הציונית של אכרי המושבה ובניהם. הדגשת עבודת האדמה "ממש", מבטאת את זהות אכרי הגליל, השונה מזהות פרדסני מושבות יהודה. אכרי יבנאל תמימים יותר, רחוקים מפוליטיקה, קולטים עלייה גדולה ומחנכים דור שני של בני אכרים. עמוס שזהותו הפיזית "חסון, שזוף ובוטח", שנלחם על כיבוש הגליל – כמו שאר אכרי יבנאל, לא זכה "להנות" מאדמות כפר הפורעים לוביה: "רוח של כפר ממש. האכרים עובדים כאכרים ממש, הם בני חורין כי שילמו חובם לפיק"א, עלייה קלטו ועל מפלגות אינם משתייכים. המשק מתחלק לחצי פלחה וחצי רפת ולול, ירקות ופרדסים. לאחר מלחמת השחרור מנתה יבנאל עם בית גן ומשמר השלושה, 800 נפש. באה העלייה וכיום

הסך הכל הוא 2000 נפש. יבנאל קלטה ללא עזרה ותקציב מאה משפחות חדשות, אך כמעט ולא נהנתה מאדמות הרכוש הנטוש, למרות שהכפר לוביה אינו רחוק. עמוס מוקדי יליד יבנאל, כאן ביתו וכאן משקו. לעת ערב ראיתי עגלה רתומה לסוס קרבה והולכת. לאחר רגע ירד מהעגלה בחור חסון, שזוף ובוטח נעול מגפיים גבוהות ושוט בידו. בעקבות האב ירד מהעגלה ילד כבן שש ונעלם בחצר. כעבור מספר רגעים חזר ואמר לאביו: "אבא המספוא מוכן, בוא נלך לחלוב את הפרות." ככל בחורי הגליל היה עמוס פעיל ב'הגנה' ובמלחמת העצמאות שימש מפקד פלוגה בחטיבת גולני.¹⁰⁴

קצב שינויים איטי במיוחד בכפר תבור מתואר בכתבה מ 1957. האכרים הזקנים ממשיכים בעבודתם המסורתית, חסרים את הרצון להרים חג-יובל. גם העברת השלטון לדור הצעיר לא התבטאה בשינויים גדולים: "את יובל החמישים המושבה לא חגגה, לא עלה בדעתם של זקני כפר תבור לחוג יובל. שנתיים ימים לאחר מכן התחלף הועד ובלי בחירות ובלי מלחמות העבירו הזקנים את ענייני המושבה לדור השלישי. המושבה הקטנה המשיכה להתנהל כמו תמיד – הפלחים השכימו קום לשדות, ובשעה שלאחר שקיעה חזרו עם הכדים הריקים מהמחלבה."¹⁰⁵

על תחילת התיישבות חסידי ברסלב ביבנאל: "חסידי ברסלב מנסים בימים אלה לרכוש קרקעות פרטיות מידי תושבים ביבנאל. כזכור החליטה המועצה המקומית שלא לאשר לרב שיק להתיישב במושבה."¹⁰⁶ שנה לאחר מכן התבררו ממדי הניגוד בין בני האכרים במושבה, לבין הברסלבים. נחום תגר "כבן ארבעים וחמש, גוף עבה וחזק, ידיים הנושאות בחריציהן דרך קבע את שרידי שמן המכונות החקלאיות, הוא בן המושבה:

"פה להרבה אנשים הסבא שלהם היה דתי והם לא יכולים בקלות לצאת נגד. ישנה איזו מסורת איזה ידע נצבר, אתה אפילו לא מרגיש אותו וזה מה שבעוכרינו. הם עושים נפשות, החלה כאן תנועה של מכירת רכוש, בשלושה חודשים אחרונים נמכרו פה איזה שבעה בתים. וזה חבל, יש איזה רוח כאן שמאחדת את הציבור, ישנם זיכרונות משותפים וחינוך משותף, יש משהו מיוחד ברקע של האנשים כאן".

אבל בינתיים השלוחות הממאירות כבר הופצו, ביבנאל כבר אפשר לחוש בתבוסה.¹⁰⁷ חדרת הברסלבים ליבנאל בניגוד לרצון רוב התושבים, וירידת החקלאות, גרמו לתחושה קשה. בני האכרים חשים שגורל מושבתם נשטט מידיהם, ההחלטות הקובעות מחלישות את יכולת הקיום ושינויים בהרכב האוכלוסייה מאיימים על עתידה הדמוגרפי.

בני הדור השלישי והרביעי סיפרו לעיתון על השינויים הכלכליים והחברתיים, שמשנים את אורח חייהם, ומעמידים בספק את עתיד המקום כמושבה חקלאית: "עכשיו עצוב וסגרירי ביבנאל, כותרות העיתונים מבשרות על "כישלון החקלאי של המושבות שיהיו כמצבת זיכרון

¹⁰⁴ קיסרי אורי, 'יבנאל בריאה ומאושרת', מעריב, 23.4.1954; 'אידיאולוגיה והתמדה ביבנאל', מעריב, 30.4.1954.

¹⁰⁵ זיו-אב יצחק, 'מושבה נשכחת חוגגת יובל שנתאחר', מעריב, 31.5.1957.

¹⁰⁶ וייס שמעון, 'חסידי ברסלב מנסים לרכוש קרקע פרטית מידי תושבים ביבנאל', דבר, 4.2.1986.

¹⁰⁷ דור אהוד, 'הזמן השחור ביבנאל', תותם, 10.7.1987.

לציונות". באדמה שספגה את זיעתם של היגורובים, הקורקינים, לבקוב וקרמר, סזונוב וכל האחרים מבקשים חסידיו החרדים של הרבי נחמן מברסלב להתנחל. רבים מבני הדור השלישי במושבה מחפשים את פרנסתם בכל משלח יד, ובני הדור הרביעי כבר לא ששים לחזור לכאן לאחר הצבא. ואיציק גורן [יגורוב] אומר שבעת כזאת נבחן חקלאי של ממש מי שיודע לזרוע לקצור ולתכנן את משקו בתבונה לבין מי שעבודת האדמה שלו מתבטאת בזה שהוא מצטלם עם רגב אדמה ביד.¹⁰⁸

התבטאות של נכדי המייסדים על יַצְמוֹת עסקית כפתרון לקשיי החקלאות, וחוסר תשובות לעימותים לאומיים וניגודיות דתית: "ריח בורקס מקדם את פני בכניסה ליבנאל, הקונדיטורים הם בניו של החקלאי ישעיהו קרמר. בניו מאסו בהפסדים של הכרוב הסיני שבגידולו הצטיינו. ההסבר הכלכלי הוא פשוט, מאז התוכנית הכלכלית החדשה בת השנתיים הוקפא שער הדולר והמדד נותר חופשי. המדיניות גזלה מהאכרים את הכנסותיהם. ברוך מוציא בורקס מן הארץ. לב האב ישעיהו נשבר ביום שבו נטשו בניו את החקלאות, הוא יקיים את פולחן האדמה עד מות: "בגיל 14 התחלתי לעבוד עם אבא. אבא קיבל אדמה מפיק"א ואני פדיתי את האדמה בכסף מלא, מאתיים דונם חרשתי בעמלי, בגדי עבודה – זה הבגד שלי. חקלאי – האדמה היא הכל בשבילי, הייתי מאושר לו המשיכו ילדי".

גרשון אברמסון נחשב לאחד ממגדלי הירקות המצטיינים של יבנאל: "אתה זוכר איך עמדנו שלושתנו לפני עשר שנים והצטלמנו עם הטרקטור והבלוריות שלנו? חשבנו שנכבוש את העולם." ערן עמיר וגרשון שוב בגלות.

במלחמת ששת הימים, מספר אביק קוסטיצקי נינו של אברהם, ישבו הערבים בני הכפרים ג'יבלי ודבוריה וחילקו את אדמות יבנאל ביניהם. לאביק משק כבשים בן מאתיים ראש והוא מעסיק את מנסור הרועה הערבי. האם גם מנסור חורש את רעת אביק? מי יודע.

יואל צימרמן שנעשה שר החוץ של יבנאל מסביר את הכשל הכלכלי, כיצד עובר גידול הירקות מתכנון ממשלתי ליוזמה פרטית: "באים סוחרים ערבים ומציעים: תגדלו מה שתמצאו ללא מימון ממשלתי. כן, הערבים אורבים לכישלוננו. מהי חקלאות? חקלאות מהווה שטר בעלות של המדינה על הקרקע, כבר אמר סמילנסקי: אם חקלאות כאן – מולדת כאן."

ביום הזיכרון האחרון לחללי מלחמות ישראל, ארע עימות עלוב בין החרדים לבין החילונים ביבנאל. יצאה הוראה מאת הרב שיק בעת שבתו בניו יורק לחדור בכוח לבית הקברות של חללי המושבה ולערוך שם את האזכרה באמצעות רב המקום פרנקל. אבל הרב פרנקל מקפיד לא להניף את דגל המדינה ביום העצמאות, ועמוס מוקדי ששכל את בנו עוזי במלחמת לבנון תבע שהטכס ינוהל בידי רב צבאי ולא בידי רב אנטי ציוני להבנתו. וכך ניצבו

¹⁰⁸ גל נעה, 'הם רצו להיות חקלאים יהודים', דבר, 6.10.1987.

זה מול זה עמוס אברמסון הדתי שדרש את הרב פרנקל מול עמוס מוקדי שהתנגד – שניהם הורים שכולים וצעקו זה אל זה מול הקברים.¹⁰⁹

נחום תגר רואיין לעיתון לאחר 15 שנים מהראיון הקודם: "משפחת תגר הגיעה ליבנאל ב 1923, אביו היה אכר בנשמתו שראה בעיבוד האדמה ערך עליון, ומצד אמו תגר הוא נצר לסובוטניקים, אותם גרים רוסים שעלו לישראל. בשנות השמונים נקלע גם המשק של תגר לקשיים, תושבי יבנאל שאבותיהם התיישבו במקום ועיבדו את האדמה מתוך אידיאל, החלו לחסל את משקיהם ולצאת לעבודה מחוץ למושבה. תגר מבכה את אוזלת היד והרוח של בני האכרים, שידעו פעם לעמוד על זהותם כ"יהודים חופשיים", והיום מאוימים על ידי מציאות שמבטלת את ערכי הדבקות באדמה:

"פעם חקלאות היתה ערך, אחר כך כסף נהייה הערך, כשבגין עלה לשלטון זה התחיל להידרדר. היינו מייצאים פלפל לכל אירופה, התפרנסנו, בנינו בתים. היום יש לי קצת זיתים אני ואשתי עובדים מחוץ למושבה. כשהגיעו העולים ראו בשבת בחור מעשן. אחד צעק לו "מחלל שבת!" והשני אמר: "עזוב אותו, הוא חופשי". הוא אמר 'חופשי', לא 'חילוני', כשאתה אומר 'אני חילוני גאה' אתה אידיוט גאה. 'חילוני' בא ממחלל, מחלל שבת מות יומת. לא צריך לספק להם את זה – אתה 'יהודי חופשי'.

אבא שלי היה אומר: מי שיעבד את האדמה יהיה בעל הבית של הארץ. אנחנו צריכים ללמוד מהערבים. הם מעריכים אדמה יותר מאיתנו, זה בדם שלהם. אתה חושב שמישהו צריך את הגליל? הילדים שלנו לא חוזרים לחיות פה. הם אוהבים את המקום אבל אין להם ממה להתפרנס. אנחנו כמו סיציליה של ישראל, איזור נכשל."¹¹⁰

פגישה עם בני קרמר לאחר 15 שנים: "במשק עמנואל קרמר ובניו ביבנאל יצאו מעבודות לחירות אך בלי לעזוב את הרפת – התקינו רובוט חליבה אשר חולב בעצמו את הפרות. המשק בבעלות שלושה אחים: נועם, גלעד ורמי, הממשיכים את המסורת המשפחתית מבית אבא וסבא לפניו. "אנחנו אוהבים לנסות והקדמה חשובה לנו, אומר גלעד, אני יודע שהבנים לא יחזרו למשק בו חולבים שלוש פעמים ביום בשיטות מיושנות. הכנסת טכנולוגיה ממוחשבת מהווה אתגר גם לבנים". אחד העקרונות שנקבעו כבר לפני שנים היה שמשותיהם אינן מתערבות בנעשה ברפת. זאת כדי לשמור על שלום בית."¹¹¹

מפגש עם צאצאי אברהם קוסטיצקי ממייסדי יבנאל ומחבר הספר 'בטרם האיר הבוקר': "כשאני רוצה לעשות מעט למען הנפש, אמר אריאל שרון, אני חוזר לעיין בספר 'בטרם האיר הבוקר' שכתב אברהם קוסטיצקי מיבנאל". כתב 'קו למושב' הגיע למושבה הוותיקה ונפגש עם נכדיו של אותו קוסטיצקי. "ביבנאל פגשנו ביונתן (76) ובאסף (69), נכדיו של אברהם. היה להם עוד אח שנפל כששירת ביחידה 101 המהוללת של אריק שרון. ישבנו בסלון של אסף, לוגמים משקה קר וטועמים גבינה בתבלינים הגדלים אצל אסף בשדה. מהחלון הרחב

¹⁰⁹ פוקס שרית, 'המוציא בורקס מן הארץ', מעריב, 10.9.1987.

¹¹⁰ 'תגר', חקלאי מיבנאל משחק בדרמת הטלוויזיה שבעה ימים', סוף שבוע מעריב, 2002?

¹¹¹ רוז'נסקי עמי, 'החלוצים מיבנאל', רפת 2002, 29.4.2002.

נשקף מראה פסטורלי של בקעת יבנאל, המוקפת ברכסים המכוסים במטעים, וירוק מלא בעונה זו של השנה.

חלפו שנים, וביבנאל שהיתה מרכז הגליל התחתון, שהו גרעיני הכשרה של רוב הקיבוצים בעמק הירדן, בהמתנים לעלייה על הקרקע, ועל כך גאוותם של אנשי המושבה. אסף מספר כי למושבה הגיע הרצפלד הידוע, והפציר באכרים שיוותרו על חלק מאדמותיהם כדי להקים את קיבוץ אלומות. והאכרים – ויתרו ברצון. אסף ויונתן, דור הנכדים של המושבה, לא בטוחים שסביהם עשו בדיוק את הצעד הנכון בויתור הזה. בפרק הסיום בספר מצטער הנכד שסבא לא זכה לראות בהקמת מדינת ישראל, ומציין כי רבים מצאצאי משפחת קוסטיצקי גרים ביבנאל ומוציאים עדיין את פרנסתם מאדמתה. "ולא היה בהם אפילו יורד אחד מהארץ!", קבע נכדו באחרית דבר לספר.¹¹²

השינויים שעברה יבנאל מאז הקמת המדינה, אילצו בנים ונכדים לנטוש את עבודת האדמה שאיננה מפרנסת. חלקם עבר הסבה מקצועית, רבים עזבו והותירים נמצאים במאבק בין כוחות ההיאחזות והמשכיות האכרות במושבה, לבין כוחות השוק והאקלים החברתי בארץ, השוללים את תרומתם ומחלישים את מעמדם. כניסת קבוצת הברסלבים ליבנאל ורצונה להשתלט על "יבנאל עיר ברסלב" כדבריהם, מאיימת מבפנים על חברת האכרים שנותרה בביתה, קטנה וחלשה.

5.6 זיכרון והנצחה ביבנאל

ההנצחה בתור גורם מתווך בתהליך הנחלתו של מיתוס העבר הקולקטיבי, זוכה לביטוי פיסיו של נופ מוקשה תרבותית בלוחות זיכרון, שמות רחובות, מצבות, אנדרטאות, נכסי תרבות בנויה, שלטי חוצות, פסלים וגני זיכרון. ההנצחה מתקיימת גם באמצעות אוספים במוזיאון וזוכה לביטויים בעל פה ובכתב ולטקסים בימי זיכרון וחגים.¹¹³ תפקיד ההנצחה נחקר בעיקר מזווית לאומית¹¹⁴. לדוגמה, המחקר בארץ בחן את בתי הקברות והמצבות הצבאיות כחלק מביטויי ההתגבשות הלאומיות ושינוייה.¹¹⁵ מחקר ההנצחה מגלה לא רק את היחסים

¹¹² רז'נסקי עמי, 'הספר שהיה מרגיע את אריק', קו למושב, 22.5.2006. ההתייחסות לדברים שכתב הנכד יוסף ארגמן

שהביא את הזיכרונות לדפוס: קוסטיצקי, אברהם (לעיל, הערה 41), עמ' 411.

¹¹³ עמית, עירית, אוניברסיטת בר אילן: 2006, <http://faculty.biu.ac.il/~amitcoi/Course5/lectures/lecture1.doc>.

¹¹⁴ דוגמאות למחקרים במשמעויות ההנצחה הלאומית-פוליטית: Lewis, Bernard, *History, Remembered*.

Recovered, Invented, Princeton: Princeton University Press, 1975; Nora, Pierre, 'Between Memory and

(1989) 26, *History, Les Lieux de memoire*, *Representations*, 26 (1989); עזריהו, מעוז, *פולחני מדינה*, באר שבע: אוניברסיטת תל אביב, 1995;

בר-און, מרדכי, *זיכרון בספר – ראשיתה של ההיסטוריוגרפיה הישראלית*, תל אביב: משרד הביטחון- ההוצאה לאור, 2001.

¹¹⁵ דוגמאות למחקרי הנצחה צבאית: שמיר, אילנה, (עורכת), *גלעד*, תל אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1989;

לוינגר, אסתר, *אנדרטות לנופלים בישראל*, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1993; יערי, ורדה ומשה אורן (עורכים), *הנצחה*

וזיכרון – בין הפרטי ללאומי, תל אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 2002; כץ, יוסי, *לב ואבן- סיפורה של המצבה*

הצבאית בישראל 1948-2006, תל אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 2007.

האמביוולנטיים בין זיכרון והיסטוריה, אלא גם את התגבשות הזיכרון הקולקטיבי¹¹⁶. בשנים האחרונות ניתנת תשומת לב רבה לזיכרון משפחתי ומקומי, במקביל לזיכרון הלאומי. ההנצחה המקומית והמשפחתית נחקרת במטרה לבחון את מרכיבי הזהות בהיסטוריה המקומית¹¹⁷. כיום ההנצחה מתבטאת גם בסרטים, במדיה דיגיטלית ובאתרי יזכור באינטרנט. באתר ארכיון יבנאל מוקדש חלק "לזכר הנופלים" ובו 33 שמות שנפלו בשנים 1936-1997.¹¹⁸

מרחב ההנצחה ביבנאל מרובד בזיכרון אישי, זיכרון קולקטיבי, הספדים, חוברת הנצחה, בית קברות, אנדרטאות, מבנים ושמות מקומות. סעיף זה יבחן את ההנצחה הכתובה ביבנאל בשלושה תחומים, הספדים על מות אדם, חוברות זיכרון, והמצבות בבתי הקברות ביבנאל ובית גן.

5.6.1 הספדי אכרים ובניהם.

ההספד במהותו מדגיש את מפעלות הנפטר ואת תכונותיו התרומיות. על ההספד נכתב "אחרי מות קדושים אמור". עם זאת ניתן לחלץ מנוסח ההספד מידע בצד הערכות. הנפטר כמו המספיד מוכרים לרוב אנשי המקום והזמן, הכרות המחייבת למידת ריסון וענייניות. ההספד כמו ביטויי הנצחה נוספים, מעיד על אופי הנפטר, אופי המספיד ועל אופי החברה בה נשמע ההספד.

בעשורים הראשונים נערכו ההספדים בבית הכנסת על ידי זקני המושבה, בלשון מליצית מתובלת בדברי חז"ל, תוך התייחסות למעמדו של הנפטר ודרכו בחיים.¹¹⁹ בשנים מאוחרות יותר נערך לפני בית הכנסת טכס דתי כולל "קריעה", ובבית הקברות לאחר המשך הטכס הדתי, נישאו הספדים. בהתאם למעמדו של הנפטר, נערכה אזכרה בשלושים ובה נישאו הספדים לזכר דמות הנפטר, לרוב היה מספיד קבוע. במידה והנפטר היה דמות משמעותית במושבה, או שמותו היה בעל משמעות לציבור, פורסם ההספד בעיתונות. להלן קטעים מתוך הספדים לפי סדר כרונולוגי של האזכרות.

"אבדה קשה. במוצ"ש אור ליום י"ד מנחם-אב שבק חיים לכל חי אחרי ייסורי מחלת סרטן ממושכה האכר ר' אנשיל שיינוק ז"ל. בן 61 היה במותו, אחד מבוני המושבה ומייסדה, אכר חרוץ למופת בעבודה, איש היושר והצדק. 25 שנים חרש סקל ושדד באדמותיו ביבנאל. כל תושבי שתי המושבות יבנאל ובית גן לוו את המנוח אל מקום מנוחתו. על יד בית הכנסת הספידו את המנוח האכרים ר' אלחנן אליוביץ ור' י. ברקאי. בהמשכת העבודה במושבה ניוחמו בני ביתו ובני מושבתו."¹²⁰

"נזכור את חברתנו נחמה שולמן, אשר עוד בהיותה ילדה נכנסה לעול היצירה החקלאית, מתוך הקרבה ומסירות יחד עם אביה המנוח אברהם קוסטיצקי ז"ל – מראשוני חלוצי הגליל

¹¹⁶ זרובבל, יעל, 'מות הזיכרון וזיכרון המות: מצדה והשוואה כמטפורות היסטוריות', אלפיים 10 (1994), עמ' 66.
¹¹⁷ Lowenthal, David, *Identity, Heritage and History*, in: Gillis, John R. (Ed.), *Commemorations – The*

Politics of National Identity, Princeton - New Jersey: Princeton University Press, 1994 pp 41-57. עמ' 14.

¹¹⁸ אתר ארכיון יבנאל: <http://www.yavneel.org.il/site/memory.asp>

¹¹⁹ הוכמן, זיוה, 'דפוסי האבל ביבנאל 1901-1980', אוניברסיטת בר אילן, 1980, עמ' 19.

¹²⁰ הרשקוביץ, מנחם, 'בית גן', בוסתנא, 16.8.1933.

ומייסדי יבנאל. בנאמנות ובעבודה חרוצה המשיכה כל חייה וזכתה להקים משפחה עובדת, מושרשת בחיי כפר ואדמה. יהיה זכרה ברוך.¹²¹

"מתתיהו אוהב הבריות ואהוב הבריות. בעבודה – זכור לי כעלם חרוץ העובד עם אביו בשדה, בגורן, בכרם, בט"י – חריש עמוק להכשרת מטע השקדים ובכל עבודה. בביטחון – הקדיש את כל זמנו מרצו ושיקול דעתו הנבונה לענייני הגנה בתקופת המאורעות, הנוטרות וימי קום המדינה. עוד בילדותו ערכו הוא וחבריו קרבות עם נערי הרועים מחוץ לתחום המושבה בידוי אבנים והסתערויות. איש הספר – מתתיהו אהב תמיד לקרוא בספר, בתנ"ך. לימים כשסיימו את ב"הס ופנינו אליו להרצות לנו על ימי בראשית של המושבה מתתיהו נענה ברצון. בעת הצהרת בלפור התקוות היו נלהבות, כל הנוער בגליל מתכנס ביבנאל, הגורן הירוק עטה חוגגים ומתתיהו נואם, נושא חזיונות התישבות. בעשור האחרון התלכדה חבורה ללמוד גמרא ומתתיהו מוצא מקומו בה. השיעור מתרחב והולך: תנ"ך, חקלאות, חי, צומח, אוצר ביטויים, מנהגים ויחסי שכנים בעבר הרחוק ובהווה. יהא זכרו ברוך.¹²²

"פרץ ביידץ הלך מאיתנו בשקט וצנעה כדרכו בחייו. עם מותו נעקרה אבן מאבני היסוד של המושבה בן למשפחות ראשונים. הצטרף בבגרותו לנוער המושבה, גידל את ילדיו לתורה ולעבודה, עשה ימים כלילות בעבודה ובהגנה. פרץ חונן בשיקול דעת בקור רוח ובענווה. איש אשכולות, בעל השכלה תיכונית וסמינר למורים. לילדיו תחיה, יצחק ואודי והנכדים אומר שאחרי אבא וסבא שכזה יש לשמר את המאפיינים שלו לדורות. ת.נ.צ.ב.ה.¹²³

הספדים אלו נבחרו כדי להציג את דמות בני האכרים, כפי שעלו בזיכרון המספידים, וכפי שנחקקו בזיכרון הקולקטיבי ביבנאל דרך ההספדים. הנפטר הראשון הוא אכר מהמייסדים והסופד הוא בן אכרים מהוותיקים. ההספד השני הוא לבת אכרים והסופד הוא אכר ותיק. שלושת ההספדים הבאים נישאו על ידי בני אכרים לבני קבוצתם. את ההספד האחרון כתב בן הדור השלישי לבן הדור השני.

5.6.2 הנצחה בספרים וחברות.

העלאת דמות נפטר בחוברת או ספר זיכרון, היא ביטוי מחושב ומתוכנן, נאספים חומרים ממקורות שונים, מתווסף ביטוי ויזואלי של מבחר תמונות, והעריכה מארגנת את החומרים ליחידה אחת. בסעיף זה ייבחנו שבע חוברות זיכרון וספר זיכרון לחללי יבנאל. חמש מהחוברות הוצאו על ידי המשפחות ושתיים על ידי ישובים, ארבעה פרסומים הם לזכר חללי המושבה ממאורעות 1936-9 ועד מלחמת ששת הימים. להלן קטעים מתוך הפרסומים בסדר כרונולוגי של הופעתם.

1. במלאות שנה לנפילת שלושת בני יבנאל ממארב של ערבים ב 14.3.1937 הוציא ועד מיוחד ביבנאל חוברת "לזכר השלושה". החוברת נפתחת בתיאור הרצח, דברים בהלוויה, בשבעה ובשלושים, מפי אנשי המושבה ונציגי ציבור. לכל נופל הוקדש פרק נפרד, משה זלמן בן ששון, שנקלט כנער אצל דודו האכר והפך למנהיג הנוער היבנאלי, גדליהו גלר פעיל

¹²¹ צימרמן, שמואל, פרוטוקול התאחדות האכרים, ארכיון יבנאל, סוף 1943.

¹²² שפר, גדליה, הספד, אוסף שפר, 23.2.1971. הקישור להכרזת בלפור לא מתאים כרונולוגית.

¹²³ קוסטיצקי, יונתן, הספד, אוסף שפר-ביידץ, אחרי 2.5.2006.

פועלים, ויהודה אליוביץ בן אכרים מיבנאל. פרק נוסף מוקדש למושב 'משמר השלושה' שהוקם במקום נפילתם ולזיכרם. בסוף החוברת ישנם מספר קטעים מעיזבונות הנופלים, והם בעלי תוכן לאומי בולט.

קטע מתוך דברים שכתב אלחנן אליוביץ לזכר בנו יהודה: "את חינוכו הראשון קבל בתלמוד תורה שהתקיים אז ביבנאל, אהוב היה עליו למוד התנ"ך והיה מרבה לקרוא בו ולשנן מתוכו פרקי שירה. לאחר שסיים את בית הספר והוא עודנו נער, נכנס לעבודה במשק והתמסר לו בכל לבו. אוהב-עבודה היה ותמיד עבד בשקט ובסדר. כשהוצע לפניו להמשיך את לימודיו, לא קיבל את הדבר משום שלא רצה לעזוב את עבודת האדמה. בבוא חברו הקדוש משה זלמן היו נוהגים שניהם לאסוף חיטה מהאכרים בגרנות, ובמחירה לרכוש ספרים לספריית המושבה. אהבו לשוטט בכל פינות הארץ ולראות את עתיקות ארצנו הקדושה."¹²⁴

2. ספר הזיכרון לחללי יבנאל יצא בתחילת שנת 1967 ובו הנצחת 30 מבני המושבה, כולל חמישה שנספו בתאונות בשירותם הצבאי. מטרת הספר: "אנו בני דורם כותבים בגאווה ובצער את דברי ההנצחה האלו, למען ישמשו מצבת זיכרון לדורות הבאים. יתברכו אלה בפועלם ובדרכם ימשיכו והילת הזוהר לא תדעך ולא תכבה לעולמים", כלומר העברת הילת הנופלים לחיזוק ממשיכיהם.

שני מנהיגים לאומיים כתבו פתיחה לספר. בן גוריון, שבתחילת דרכו בארץ היה פועל בגליל, ויגאל אלון, בן אכרים מכפר תבור.

בן גוריון כתב על דמות האכר הגלילי: "בגליל מצאנו אכרים יהודיים ממש שחרשו וזרעו וקצרו את פרי עבודתם. אולם רק ביבנאל מצאנו הטיפוס שראינו בחזוננו לפני בואנו ארצה: צעירים משכילים אנשי חזון. מצאנו ביבנאל אכרים (לא אומר כולם) שהם היו הדמויות שריחפו לפנינו, בה מצאנו הרוח שאפפה את העלייה השנייה ולא במילים אלא במעשים. אין זה מקרה שבני יבנאל היו מראשוני הלוחמים במלחמת הקוממיות. רוח גבורה היתה חופפת את יבנאל ויורשי גבורה זו של עובדי אדמה ראשוניים בגליל היו הלוחמים הנערצים במלחמת הקוממיות."

אלון התייחס לאופי צעירי הגליל והיותם למופת לדורות הבאים: "בחבל ארץ אשר מתח חיי הקפץ משוך עליו, בישובים הנתונים בעקת בדידות, בבית הורים חדורי אמונה משכנעת בפשטותה, בחיקו של נוף מרהיב עין, בעבודה מפרכת רבת סיפוק, בזיקה טבעית ובלתי אמצעית אל הארץ היעודה, בהוויה מחשלת זו צמחו והתחנכו דורות הגליליים הצעירים כאזרחים כעובדים וכלוחמים. ההיכרות האינטימית עם הטבע ועם הטופוגרפיה של הזירה, כושר הסבילות הגופני והרוחני המובן מאליו, בהתנדבות למשימות קשות ומסוכנות של בן-הגליל, כל אלה עשאוהו לחייל מבוקש. את בני הגליל ניתן למצוא בכל מבחני ההתישבות והביטחון מאז 1880 ועד היום, וחלקם במערכות ההכרעה וברשימות החללים עולה על

¹²⁴ אליוביץ, אלחנן, 'יהודה אליוביץ', לזכר השלושה, יבנאל: ועד ע"ש שלשת קדושי יבנאל, 1938, עמ' 43.

אחוזם בכלל האוכלוסייה. בבואנו להציב יד לזכר חללי יבנאל אין אנו רק ממלאים חובה כלפי הבנים ומשפחותיהם, שסכנת המוות לא שמה גבול לאומץ ליבם, בהעלותנו את דמותם אנו מחשלים חוליה חינוכית נוספת בשרשרת ההיסטורית של הגבורה הגלילית כמופת לעלומים בזמן הזה ובדורות יבואו."

דמותו של יונתן אברמסון מייצגת דמות בן אכר כגיבור מקומי, שכמו יהודה אליוביץ הוכרע בירי מאחוריו:

"יהונתן נולד במושבה הקטנה בית גן, מאמו ילדת ראש פינה ומאביו יליד רוסיה מעלייה שנייה רכש מספר תכונות של הסתגלות, אומץ ופיקחות. כאחד מכולנו גדל גם הוא, זקוף קומה הן בגופו והן ברוחו. עם תחילת מאורעות 36-39 התגייס מיד לנוטרות והפך לשומר שדות. עם גמר המלחמה [מלחמת העולם השנייה] נכנס יונץ ל'ארגון החייל' על מנת להקים ישוב חדש ומשק חקלאי משותף. בתחילת מלחמת השחרור הוא נלחם בין משחררי חיפה, קרבותיו בואדי ניסנס הופכים לאגדה. הוא עולה בדרגה ומקבל פיקוד על מיעוטים. בכיבוש הגליל בלכתו לקבל את כניעת כפר ינוח, נפתחה לפתע אש מהעורף והוא נפל שדוד.¹²⁵

3. מתוך חוברת זיכרון לדוד קוסטיצקי נכד למייסדים, דברים שכתב מתתיהו קוסטיצקי לזכר בנו שנפל במסגרת פעולות יחידה 101 בגבול רצועת עזה:

"בן נולד לנו, דור שלישי בארץ. משחר ילדותו רכב על הסוס כאחד שקורץ מאותו חומר – סוס ורוכבו. כיוון שגמר את בית הספר העממי ביבנאל, הלך ללמוד בנהלל. דוד נכנס לעבוד במשק, חיפש דרך לחדש ולהתקדם כי רצה להוכיח שמשק חקלאי עשוי לקיים את עובדו בכבוד. הגיע גיל התגייסותו לצה"ל, והעביר את להט מסירותו לשטח החדש. הוא שובץ בחיל התותחנים, אך אי השקט בגבולות הארץ מעורר אותו להצטרף לפלוגות הצנחנים [ליחידת 101], עובר בהצלחה את שלב האימונים, עונד את סמל הצנחנים ומשתתף בכל הפעולות שהזמן דורש. את חייו הצעירים מסר דוד בנונו על הגנת העם והארץ וביטחונם, וזכרו שמור עמנו כחותם הטוהר והזוף. אביו.¹²⁶

4. בחוברת לזכר שני חברי רביבים 'שנים ממשפחה' משולבים צילומי שחור-לבן של עודד שיינוק-שני בן יבנאל:

"קירות בתים מבזלת שחורה, רחוב החקלאים ביבנאל – הבית והחצר של הורי עודד, בית שמואל שיינוק. עודד היה דור רביעי לחקלאים בארץ, אבי סבו היה ממייסדי משמר הירדן, סבו מראשוני הגליל התחתון ועודד הלך לנגב. הייתי מתחננת לפניו: מדוע לא תרשם לאוניברסיטה? אך הוא בשלו: אינני מעוניין בתואר, אני לומד על מנת לדעת.

לספר על עודד פירושו לחשוב בקול דממה, לזכור יד גרומה גוזמת, לראות בצילומיו אור וצל ואדמה - כאילו נשתלבו לו בהם שחור הבזלת של יבנאל עם בוהק השמש בנגב.¹²⁷

¹²⁵ חביב, יפרח (עורך), בקעה זו ונערים אלה – ספר הזכרון לחללי יבנאל, יבנאל: הועדה הציבורית והוצאת מסדה, 1967: לפי סדר הקטעים: שולמן, שמואל, עמ' 16. בן גוריון, דוד, עמ' 17. אלון, יגאל, עמ' 18-19. סזנוב, אלקנה, עמ' 163-164.

¹²⁶ קוסטיצקי, מתתיהו, דוד קוסטיצקי, יבנאל: הוצאת המשפחה, 1956, עמ' 7-9.

¹²⁷ לקט מתוך: שנים ממשפחה, רביבים: הוצאת רביבים, 1967, עמ' 37-41.

החבורות הבאות יצאו לזכר יבנאלים על ידי בני משפחותיהם. לכל חוברת ייחוד, ומתוכן יוצגו קטעים קצרים להמחשת האופייני לאדם ולפרסום.

5. ישראל שרפמן בן אכר מבית גן, אחד מהכותבים המקומיים שחיבר מקאמות בגישה ציונית סוציאליסטית, כתגובה לאירועים במושב ובארץ. משפחתו ליקטה מעיזבוננו בחוברת.

על אביו: "גדול היה האיש ורב חזון/ ידע כי מדינה תקום רק ברצון/ עוד אמר אעבוד את האדמה/ אשמור עלייה ברוח איתנה/ כל אלה קיים ברמ"ח איבריו/ זאת הוריש גם לבניו/ להם ציווה: "שמרו את זו המורשת/ כי אדמה זו בדם מקודשת".

ליובל ה-70 של יבנאל: "הרי נפתלי העוטרים כחומה/ את הבקעה ששנים היתה יתומה/ שקט מסביב ורב המורא/ עת נטשנו אותך מכורה/ חוזרים ימים קדומים/ התעוררי הבקעה, לימים ראשונים/ את יבנאל שהיית חממה לחלוצים ראשונים/ שלמת שורשים, גזע איתן וצמרת עלי שחקים/ ראשוניך זרעו זרע העבודה וההגנה/ תקעו יתד עמוק בזו האדמה/ בכל דור ובכל תקופה/ הלכו בניך בקומה זקופה/ ידעו לשמור על מסורת שנים/ בימים טובים ובימים השחורים."¹²⁸

6. משפחתה של יונינה זקס-ליפשיץ בת אכר מיבנאל, שהיתה ממייסדי קיבוץ שדה נחום, הוציאה לזכרה חוברת הכוללת פרקים מרשימותיה, חלקם על ילדותה במושב:

"כמו בכל חצר במושב גם לנו היו כמה פרות. אז עוד לא היתה 'תנובה' ולכל משפחה היו אמצעי כלכלה שהיא עצמה טיפחה, פרות עופות ירקות. החליבה היתה תפקידם של אחי, גם אמא השתתפה לא פעם בחליבה. בעיקר אהבנו פרה אחת אדומה יפהפיה, ליטפנו ופינקנו אותה והיא הניבה חלב בשפע. היתה מגיבה על כל מבט אוהב שלנו – גלגול של אדם בגוף של בהמה. בוקר אחד יצאו אחי לחלוב וחזרו עם הבשורה – הפרה האדומה איננה, נגנבה. עברו חודשים אחדים ופתאום באמצע הלילה אמא מעירה אותנו ואומרת: הפרה האדומה חוזרת, אני שומעת את געיותיה מראש ההר! לא עברו רגעים אחדים והיא נכנסה בדהרה אל הרחוב, פתחנו את השער וכניסתה לחצר לא תישכח ממני. עמדנו תמהים ומאושרים איך בעל חי שנקשר אלינו נפשית חוזר אחרי חודשים ומוצא את הדרך הביתה."¹²⁹

7. החוברת לזכר עמוס מוקדי בן אכרים ואכר ביבנאל, כוללת דברים שכתבו חברים ובני משפחה. בנפרד יצאה גם חוברת מסיפורי עמוס וזיכרונותיו. נבחרו שלושה קטעים, הראשון מעיד על אחוות הורים שכולים, הנוספים מבטאים אחוות בני הרדיקלים:

"לא רק אב-שכול, לא רק ממפקדי ומייסדי החטיבה, לא רק איכר יבנאלי שורשי, צבר ארץ-ישראלי אמיתי, לוחם וחולם, איש חטיבת גולני, איש עבודה חכם, פשוט ועקשן, סובלני וסבלן, צנוע וביישן, אוהב חיים ואופטימי ללא תקנה, סמל למלח הארץ, לדור תש"ח, דור מקימי המדינה!"

"עמוס, דמותו לוותה אותנו מאז ילדותנו. היכולת להמשיך את מסורת ההורים בתחושת ייעוד ושליחות. דבק באדמה וחרד לה, לימים אמר לי בשיחה קרובה בשעתו הקשה, כי מצא רוגע וניחומים בחיקם של תלמים וברייחותיה של האדמה האם – בה מצא נחמה. עמוס

¹²⁸ שרפמן, ישראל, נצח ישראל, יבנאל: הוצאת המשפחה, 1982, עמ' 19, 37.
¹²⁹ זקס-ליפשיץ, יונינה, רשימות מהמגרה, הוצאת המשפחה, 1990, עמ' 6-7.

הפושט את בגדי האיכר ונלחם במלחמות ישראל בלהט, בגבורה, באמונה עמוקה ונחרצת.¹³⁰

5.6.3 סיפור המושבה במצבות.

פרשנות ההנצחה המודרנית כוללת, בהתאם לגישת נורה, גם הנצחה נופית, אנדרטאות ובתי קברות, ומחפשת בעיקר מרכיבי הנצחה והבנייה לאומיים.¹³¹ המצבה מדברת על הנפטר בשם המנציחים למען העתיד. הטקסט הוא החיבור הבין דורי בין הורה לשאריו, בין שכולים וחללים. שפת המצבות מעידה על תרבות מקומית, הוויית חיים וערכים, היא כוללת נתוני אוכלוסיית מקום ומציגה את קורותיו.

המצבה היא "האלמנט התרבותי הקרוב ביותר לנקבר, עלייה יחקקו קרוביו את פרטי זהותו ויבטאו את יחסם אליו, וינציחו בכיתוב את פרטי דמותו, כפי שירצו לזכרה וכפי שירצו שאחרים יזכרוה".¹³² מבין ארבע תקופות של המצבות בארץ שקבע יזרעאל,¹³³ נמצא שלוש בבית הקברות ביבנאל והמוקדמת ביותר מתאריך 5.5.1902. קישור לעבר הרחוק, התנ"כי נעשה על ידי שימוש משני בפרטים ארכיאולוגיים שנלקחו מחירבת ימה.¹³⁴ בר-לבב קבע שמונה תפקידים לבית הקברות היהודי, כהמשך של השכונה והחיים היהודיים.¹³⁵ חלק מתפקידים אלו מתקיימים גם בבית הקברות ביבנאל.

בתי הקברות של יבנאל ובית גן נבדקו, צולמו ותועדו בעבודת שדה שערכתי ב 2005. זוהו 718 קברים וישנן עדויות על קברים נוספים משנותיה הראשונות של המושבה שלא נמצאו. כמו כן ישנה חלקת קברי מגורשי יפו מ 1917, חלק מקבריהם מתפוררים, ורובם ללא שמות. כתובות על המצבות מסודר לפי תאריכי פטירה:

1. ליפשיץ משה: "משה בר' שאול נפטר ב' אדר תרס"ה 46 במותו."
2. שושני צבי: "האיש המכובד מר צבי שושני נפטר י' שבט התרע"ט."
3. שיינוק אנשלי: "הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת. איש העמל והעבודה ממיסדי יבנאל ובניה האכר אנשיל בר' יהודה ליב שיינוק. נולד ה' מנחם אב התרל"ג נפטר ב"ד אב התרצ"ג."
4. ליפשיץ ברוך: "ברוך בן משה נפטר י"ז אדר תרצ"ד 47 במותו, ליפשיץ, ממיסדי משמר הירדן ממתישבי שמסין מראשוני יבנאל."
5. מוצ'ניק דניאל: "דניאל (דני) מוצ'ניק בן חנה ויעקב 173889 נולד בבית גן נפל בקרב בלוביה ב' סיון תש"ח בן 15 בנפלו."
6. קוסטיצקי מתתיהו: "מתתיהו בן אברהם ושרה קוסטיצקי מבוני יבנאל ומגניה נולד במטולה חנוכה תרס"א נפטר ביבנאל בשבט תשל"א."
7. ברנדשטטר יחזקאל: "יחזקאל ברנדשטטר ז"ל בן הניה ויחזק איש העלייה השנייה מבוני הגליל. נולד בטרנוב ג' תשרי תרנ"א 1890 עלה ארצה תרס"ח 1908 נפ' ה' אלול תשנ"ז 1977."
8. גריס צימרמן שרה: "ד"ר שרה צימרמן גריס בת חיים וחיה חלוצת גידול תפוחי אדמה בארץ. ג' אלול תרע"ג ה' באייר תשמ"ט."

¹³⁰ הר-לב, מוטה, עמ' 9. צימרמן-שחל, חיה, עמ' 11, בתוך: עמוס מוקדי, יבנאל: הוצאת המשפחה, 1996. בנוסף הוציאה

המשפחה גם חוברת נוספת לזכרו: חביב, יפרח (עורך), מסיפוריו של עמוס מוקדי, יבנאל: הוצאת המשפחה, 2002.
¹³¹ רון, עמוס, נופים ייצוגיים ונופים סימבוליים של ראשית ההתיישבות הציונית הכפרית בבקעת כנרת, עבודת דוקטור,

האוניברסיטה העברית, 2001.

¹³² כץ, יוסי (לעיל, הערה 115), עמ' 7-8.

¹³³ יזרעאל, רמי, 'מצבות בית העלמין כבבואה לדמות הקהילה', אריאל 171-172, שם, עמ' 82.

¹³⁴ Saarisalo, Aapeli, Boundary between Issachar and Naphtali, Helsinki: Suomalaisen Tiedekatemian

Toimituksia, 1927, pp 47.

¹³⁵ בר-לבב, אבריאל, 'מקום אחר – בית הקברות בתרבות היהודית', פעמים 98-99 (2004), עמ' 10.

9. **זקס ליפשיץ יונינה**: "יונינה זקס נולדה ביבנאל בסכות תרע"ה 1914 נפטרה כ' סיון תש"ן 1990. נכדה למיסדי יבנאל משפחות ברקוביץ וליפשיץ."
10. **שפר גדליה**: "פ"נ גדליהו שפר (שיינוק) בן אנשל ורחל ממיסדי מטולה ויבנאל. כאבותיו אכר חורש בתלם ישר נולד ביבנאל י"ג בתשרי תר"ע 28.9.1909 נפטר ביבנאל כ"ט כסלו תשנ"ו 6.12.1991."
11. **מוקדי עמוס**: "עמוס מוקדי בן דבורה ויחזקאל לבית ברנדשטטר כ"ט סיון תרע"ו 30.6.1916 ז' אייר תשנ"ה 7.5.1995. הלך בנתיבי תקומת ישראל בארצו "באחת ידו עשה במלאכה ואחת מחזקת השלח" נחמיה ד' י"א."
12. **אברמוביץ סחין עטרה**: "פ"נ מרת עטרה (סחין) אברמוביץ בת יעקב וחיה דבורה סחין ז"ל נכדת ישראל ועטרה לישנסקי ז"ל ושבת נטע והעניע סחין ז"ל פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה כל חייה צדקה ומעש למען עם ישראל התורה והארץ. נולדה בשנת תרע"ז בבית סחין ביבנאל נבל"ע כ"ז אלול תשנ"ו."
13. **ליפשיץ מוישלה**: "דור חדש יקום בארץ ברזל כל לב יעשו ממנו וקברי זר" משה "מוישלה" ליפשיץ בן למיסדים יקיר יבנאל 1909 - 1998."
14. **לבקוב חיימקה**: "בעלי אבינו וסבנו סא"ל חיימקה לבקוב בן אלחנן וסוניה ז"ל איש רעות ושלוה אוהב אדם ואדמה מופת חייו ודרכו סמל לבני דורו תרע"ו - תשנ"ט."
15. **אברמזון עמוס**: "עמוס. עמוס אברמזון בן אריה ואהבה נולד כ"ז ניסן תרפ"ה בבית גן. פעל רבות למען כלל ישראל נפטר בהגיעו לגבורות ביום י"ד סיון תשס"ה. "כי לא יטוש ה' עמו ונחלתו לא יעזוב."

סיפור המקום הנארג מסיפורי אדם, משפחה, נשים וגברים, אכרים ראשונים ובני אכרים, עולה מתוך הטקסטים של ספר חיי המקום ב"בית החיים", הוא בית הקברות ביבנאל, סיפור בן מאה שנים. סיפור הנפטר נכתב לזכר עולם על ידי שאיריו ומבטא את אופי הנפטר, יחסי הדורות ותרבות המקום. במסגרת בחינת זהות בני האכרים ביבנאל, תבחן העבודה מספר מצבות שישקפו חמש קטגוריות לייצוג הזהות המקומית.

א. העולם התרבותי.

ב. קשרי משפחה.

ג. סטאטוס חברתי.

ד. הקשר לאדמה ולמקום.

ה. מבנה המצבה.

א. העולם התרבותי של האכרים ביבנאל מיוצג על ידי שימוש בשפה העברית בלבד, ובלוח השנה העברי לעיתים בצירוף הלוח הכללי. בחלק מהמצבות משולבים ציטוטים מהתנ"ך: "באחת ידו עושה במלאכה ואחת מחזקת בשלח" – מספר נחמיה על הקמת העצמאות היהודית המתחדשת – "הנושאים בסבל" בבניית חומת ירושלים. הבחירה בפסוק זה מסמלת את שילוב העבודה וההגנה במשמעותן הלאומית, שמאפיין את בני יבנאל. "פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה" – מתוך הפרק האחרון בספר משלי, המהלל את הנשים. בחירתו מבטאת הכרה במרכזיות הנשים במשפחת הנפטרת, ובדרך החיים המסורתית של המשפחה. "כי לא יטוש ה' עמו ונחלתו לא יעזוב" ממזמורי דוד המלך בספר תהילים, בו אלוהים מבטיח נקמה ברשעים ובגויים עוד לפני בניית בית המקדש, נושא קרוב ללבו של הנפטר שחזר בתשובה. הצגת הדמויות כוללת כינויים: "ר"ר" כלומר "רב", "מרת",

"האיש המכובד" וכן: "הלך בנתיבי תקומת ישראל", "דור חדש". המינוח קובע קבוצות זהות מסורתיות, חופשיות ולאומיות.

ב. קשרי המשפחה של אוכלוסיית האכרים במושבה המיוצגים בבית הקברות, ממחישים סיפור משפחתי של דורות סבים-הורים-בנים. בבדיקת עומק יתגלו קשרים נוספים ומסועפים. יש משפחות שלהן ארבעה דורות בבית הקברות, עובדה המעידה על המשכיות. היחסים המשפחתיים מתבטאים גם בחידוש מצבות לאחר עשרות שנים על ידי בני המשפחה, כדוגמת צאצאי ליפשיץ שהציבו לסב ולאב מצבה משותפת וסביבה גדר ברזל. בבית הקברות נטמנו שלושה דורות של משפחתם, סב, אב, בן, ובת שעזבה את המושבה בנעוריה ולעת זקנה ביקשה לחזור לאדמת כפר הולדתה. גם שרה גריס צימרמן חזרה להיקבר במכירתה והיא "חלוצת גידול תפוחי אדמה בארץ". משפחת הנפטר ציינה לרוב את שמות ההורים ואת שם המשפחה הקודם. שני בני אכרים עברו את שמות המשפחה עם הקמת המדינה, בנות האכרים אימצו את שמות המשפחה של בעליהן.

ג. הסטטוס החברתי מתבטא בציון זיקת הנפטר לראשוניות המושבה. שמות תואר של "ממייסדי" "מבוני ומגני", לרוב אנשי העלייה השנייה נרשמה השתייכותם: "איש העלייה השנייה". לאיש מאנשי העלייה הראשונה לא צוינה השתייכותו. אנשי העלייה השנייה החשיבו את תאריך עלייתם כמעין לידה שנייה בתור אדם חדש, ולכן תאריך זה צוין לרוב על מצבתם, בדומה למצבת בן גוריון בשדה בוקר. אותם שזכו להיוולד ביבנאל או לפחות בארץ, זכו לאיזכור העובדה במצבתם. משפחת עטרה אברמוביץ סחין ציינה על מצבתה: "נולדה בשנת תרע"ז בבית סחין ביבנאל", כלומר ממש בבית משפחת סחין ממגורשי החורן. על מצבתה רשומים שמות הוריה וארבעת הסבים שזכו ועלו לארץ. העלייה לארץ קטעה את השושלת המשפחתית. הביטוי לכך היא התעלמות מהעבר הגלותי, מעיירת המוצא והאבות שנותרו בה, פרט לאיזכור שמות קרובים שניספו בשואה.

ד. הקשר לאדמה ולמקום מתבטא במספר דרכים, הן בטקסט והן בחומר וצורת המצבה. הטקסט מכיל שיוך מקומי על ידי שימוש בפעלים עבד, בנה, יסד, חרש ועשה. רוב התפקוד מתייחס למושבה עצמה, חלק לגליל כאזור וחלק לארץ, הן כמהות מופשטת, והן כארץ-מולדת הנגאלת ונבנית. השתייכות האבות למושבות ראשונות ולייסודן מוצא ביטוי במצבות: "נולד במטולה", "ממייסדי משמר הירדן, ממתיישבי שמסין, מראשוני יבנאל". פענוח הטרמינולוגיה מראה כי ברוך היה מעשרים מייסדי משמר הירדן ב 1890, מהמשפחות המעטות שנותרו שנתיים בניסיון הנפל להקמת מושבה במזרח בקעת יבנאל, בשמסין, בשנת 1904, ו"מראשוני יבנאל" לא ממייסדיה – כי המשפחה קיבלה אכרות ביבנאל לאחר כישלון ההתיישבות בשמסין, כנראה בשנת 1906. על מצבת "האכר" אנשל שיינוק חקוקה מחרשה באמצע התלם, על בנו גדליה נכתב "כאבותיו אכר – חורש בתלם ישר".

ה. מבנה המצבה יוצג על ידי ארבע תמונות. הקשר לאדמת הבקעה זרועת האבנים, מתבטא גם בחומרי הגלם של חלק מהמצבות. ישנם קברים הבנויים מסד אבני בזלת, בדוגמת בתי

המושבה הראשונים, בשילוב מצבת שיש מקובלת. בדור הראשון נלקחו למצבות כשימוש משני פריטים ארכיאולוגיים מחירבת ימה, ומהריסות בית כנסת עתיק בשרונה. בשנים מאוחרות יותר החל נוהג של שימוש בסלעי בזלת כמצבות. לעיתים מסמלת צורת המצבה סיפור קשה, לעיתים מגובה על ידי טקסט ולעיתים ללא מילים, כמו המענית שמלאכת החריש לא הסתיימה. בצורה סמלית זו ביטאו בני המשפחה את מותו המוקדם של אבי המשפחה. תמונות מס' 9-12: מצבות מבתי העלמין ביבנאל ובבית גן.

10. פירמידת שדה קטומה - אנשל שיינוק

9. עמוד בית כנסת – צבי שושני

11. סלעי בזלת - צילה ומתתיהו קוסטיצקי 12. עץ גדוע ודגל ישראל - מנחם לונץ איש לח"י.

המצבה היא תעודת הזהות של הנפטר ובית הקברות הוא סיפור מושבת אכרים בגליל, שהתמידו בעבודת האדמה ובהגנה עליה, למרות חיי סבל, מתוך אמונה שהעבירו לבניהם ונכדיהם.

5.7 סיכום ומסקנות – זהות בני האכרים ביבנאל

סיכום- זהות בני האכרים ביבנאל

מתוך החומרים שנבחנו בחמשת פרקי התוכן, ניתן לזהות מספר נושאים שקבעו ותרמו לגיבוש הזהות הקולקטיבית של בני האכרים בגליל.

א. סביבת בני האכרים בגליל וילידיות.

ב. עבודה בשדה.

ג. מרכזיות הכוח.

ד. השפעת החינוך.

ה. יכולת התארגנות.

ו. המשכיות בני האכרים ביבנאל.

א. סביבת בני האכרים בגליל וילידיות.

נבדקו דמויות האכרים ובניהם כפי שהצטיירו בזיכרונות בני האכרים, עם קווי אופי והקשרי חיי יומיום, אשר מסמנים את מפת ההתייחסות המנטאלית, ואת מרכיבי הזהות העיקריים של בני הקבוצה.

מוטיב החוזר בהרבה עדויות הוא, הדגשת הראשוניות וזכות אבות "מבוני המושבה ומייסדיה", "מראשוני חלוצי הגליל ומייסדי יבנאל", "נצר למשפחת ראשונים, חקלאים נחשונים", "ימי בראשית של המושבה", "חלוצים ולוחמים מראשוני המתיישבים". ישנה הבחנה ברורה אם כי לא תמיד מוקפדת, בין משפחות המייסדים, לבין משפחות ותיקות במושבה. למייסדים נקשר כתר הייסוד ולאחרים כתר הראשונות.

את העימות שבין שתי קבוצות המייסדים, החורנים והמטולתים, החליף עימות מתמשך שבין המייסדים אנשי העלייה הראשונה, לרדיקליים אנשי העלייה השנייה שהתיישבו ביבנאל בעשור השני. עדויות הבנים מתארות כיצד הועבר העימות שבין קבוצות האבות, לשורות הבנים והפך לחלק מסיפורם שלהם.

ב. עבודה בשדה.

העבודה בשדה יצרה במת-מבחן לכל אכר. קבוצות האכרים נבחנות במדדי עבודה, ידיעתה, עבודה עצמית וההתמדה בעבודת האדמה. העבודה נחשבה "שיר מזמור", לפי הפסוק מתהילים שהמשכו "הריעו לאלוהים כל הארץ" אשר משלים את דמות האכר ובן האכר היבנאלי.

חילוץ מושג מופשט כמו "זהות קולקטיבית" מתוך עדויות בני האכרים, מעלה מגוון התייחסויות, חלקן עקיפות, כמו תיאור העבודה בשדה כשירה או תפילה, או ביטוי מפורש: "נולדנו כאן, חיינו כאן", "אני חקלאי ואכר, אכר וחקלאי – מאה שנה על האדמה במשק ביבנאל". מרכזיות הזהות הקולקטיבית ו'תחושת המקום' החזקה של בני האכרים, גם כאשר עזבו את יבנאל, קיבלה ביטוי מיוחד בתופעת "השיבה הביתה", הצטרפותם לחגיגות שמחת-תורה במושבה ולהבדיל, בקשתם להיטמן באדמתה.

מרכיבי דמויות ההורים השפיעו על הזהות העצמית של בני האכרים, בעיקר במרכזיות נושאי העבודה והאדמה¹³⁶. לאדמה ולעבודת האדמה היה מקום מרכזי בדמות האכר ובנו, ונקבעו כערך עליון לחיוב: "אש להבה" או בביקורת: "שיעבדו אחרים". חוסר הביטחון כמאפיין רגיונאלי של הספר הגלילי, חייב לשלב הגנה בעבודה, "שלח ומחרשה", בתפקוד היומיומי.

ג. מרכזיות הכוח.

בן האכר שמע את השומר בסיבוביו הליליים מאחורי החומה, ראה את יחסי דור ההורים עם השכנים הערבים אשר הלכו והקצינו, ועברו משיתופי פעולה לעימותים קשים. אחד ממאפייני האכרים בגליל הוא השילוב, בין הצדק והתקיפות ביחסים היומיומיים עם הערבים. עבודת האדמה דרשה כוחות פיזיים וכוחות נפש. ההגנה עליה דרשה נחישות ותחושת ביטחון שנבעו מהצמיחה במקום, מההזדהות המלאה עם הבית השדה והסביבה בה התפתחו ואותה הכירו. כבר בגילי הילדות, שימשו משחקי המלחמה כלי להתגבשות והתנסות ביכולות השימוש בכוח. בגילים אלה התחילה כניסת בני האכרים כעוזרים למבוגרים באירועי הביטחון.

כניסת בני האכרים לאחריות על נושא הביטחון ביבנאל נוצרה, כאשר תפקוד דור ההורים לא ענה על צרכי הביטחון של יבנאל במאורעות 36-39. החוצפה והביטחון העצמי ביכולתם ובכוחם, עזרו לבני האכרים ליזום פעילות עצמאית וחדשניות להשגת שקט בסביבה. מעתה הופקדה בידיהם האחריות לנושאי הביטחון במושבה. יכולותיהם המיוחדות של חלק מבני האכרים מיבנאל, גרמו לגיוסם ליחידות הלוחמות של המדינה שבדרך, לצה"ל ולכוחות הביטחון.

ד. השפעת החינוך.

תחום החינוך במושבה הגלילית הורכב מהחינוך הפורמאלי בבית הספר הכפרי, שתוכנית הלימודים בו דמתה לזו של בית הספר היסודי בעיר, ממרכיבי חינוך בלתי פורמאלי, שחלקם היה ייחודי לבני המושבה, ומהשפעת בית ההורים על האמונות והמעשים.

אופי בית הספר ביבנאל נקבע על ידי מעורבות רבה של ההורים, שנאבקו ביניהם על היחס לדת. לאורך שנים לימודי הקודש הועמקו. היחס לתנ"ך היה מרכיב משמעותי בזהות דור הבנים כאחד מביטוייה המעשיים של התחייה הלאומית, ומכשיר מרכזי לגיבוש יסודות חברתיים-תרבותיים משותפים.¹³⁷ בית הספר היבנאלי נבנה ממערכת כלים שלובים של קהילתיות, טכסים, עבודה, טיולים, חינוך בלתי פורמאלי ועזרים ויזואליים.¹³⁸

בני האכרים קלטו מילדותם את החיבור הבלתי אמצעי עם אתרי המורשת היהודית בסביבתם, אותה העמיקו בטיולים ביוזמת המלמד, המורה ובהתארגנות עצמית.

¹³⁶ על קשר בין-דורי מעצב זהות: אפק, עדנה, 'מפגש בין-דורי: צעירים וזקנים, מחשבים וסיפורי חיים', בתוך: בר-סלע, ליאורה (עורכת), משפחה ודעת ב', ירושלים: משרד החינוך, 2003, עמ' 139-134.

¹³⁷ רשף, שמעון ויובל דרור, החינוך העברי בימי הבית הלאומי 1919-1948, ירושלים: מוסד ביאליק, 1999, עמ' 1.

¹³⁸ דרור, יובל, החינוך החברתי-ערכי ב'זרם העובדים' בתקופת המנדט הבריטי (1921-1948) – מעבר לחינוך עכשווי, דור לדור ו' (1994), עמ' 199-206; דרור, יובל, כלים שלובים בחינוך הלאומי: הסיפור הצינני, ירושלים, הוצאת מאגנס, 2008, עמ' 19-22.

בשלושה נושאים הושם דגש מקומי אופייני להוראה בבית הספר במושבה. **העבודה החקלאית** בגינת בית הספר ובכיתה, אשר הוכיחה לעיתים כי הידע של התלמידים עולה על זה של מוריהם. **היחס לתנ"ך** שהיה אבן יסוד בחינוך בהשפעת ההורים. **הטיולים** שחיברו את התלמידים אל סביבת יבנאל, למושב הסמוכות ולעבר התנ"כי של אתרי הזיכרון. דוגמה מאפיינת היא תרומת הטיול להר תבור ומסדר בני האכרים על פסגתו, כמרכיב בזיכרון האישי ובזהותם הלאומית מזווית מקומית.

ה. יכולת ההתארגנות.

לאורך כל השנים לא נוצרה ביבנאל התארגנות בני אכרים צעירים למאבק בין-דורי, בדומה להתארגנות המקומית 'הגדעונים', והארגון הארצי 'בני בנימין'.¹³⁹ היחס השלילי לפעילות ציבורית משקף את החולשה הקבועה של חברת האכרים ביבנאל בתחום ההתארגנות, אידיאולוגיה והנהגה מוסכמת.

בחינת הרכב קבוצת 'בני המן' הצעירה, מאפשרת להישיר מבט ליחסי החברה של הצעירים ביבנאל. בקבוצה היו רק בני אכרים ולא נכללו בה: בנות, בני רדיקלים, בני תימנים ותושבים. הקבוצה זוהתה תחילה כפרחחים שלא מקבלים מרות של בית הספר, בועטים במוסכמות המוסדיות, והיו קבוצת תמיכה לכל אחד מחבריה במשובות נעורים.

הפוליטיקה נתפסה בעיני בני האכרים בתור מערכת כוחות חיצוניים לא אוהדים למושבה, אשר מקרינים על תפקודה וקובעים את גורלה. לעיתים יש לאותה מערכת פוליטית בני ברית ביבנאל, המאמצים את האידיאולוגיה והפרקטיקה של הגוף הארצי. לעיתים בניגוד למה שנתפס בתור האינטרס הנכון והצודק למושבה. הקושי המרכזי הוא חוסר עורף יישובי-פוליטי למושבה ולאכרים. הראייה המקצועית הצרה, הפיזור הגיאוגרפי יישובי ליחידות קטנות, והנטייה לשמרנות, עזרו לשמיטת ההגמוניה ביישוב.¹⁴⁰ בתקופת המנדט התארגנות האכרים היתה לוקלית, רופפת וברמת מיסוד נמוכה.¹⁴¹

ניתן לזהות שלוש תקופות בהשתתפות בני האכרים בהנהלת המושבה. בארבעת העשורים הראשונים ליבנאל, כמעט ולא השתלבו בנים במוסדות המרכזיים. בשנת 1939 תחושת בני האכרים ביבנאל ומעמדם הציבורי התעצמו, בהשפעת עלייתם להנהגת נושא הביטחון. מכאן נפתחה הדרך לשילובם במוסדות המושבה. בשנת 1952 התחולל מהפך, ואת אנשי הדור הישן, החליף דור הבנים, ולראשות הועד נבחר לראשונה בן אכרים.

תהליך השתלבות בנים בהנהלת המושבה היה איטי, מהוסס ואופייני יותר בבקשת הכרה מצד ההנהגה הותיקה, מאשר בנחישות להגיע להנהלה. בפומבי לא התקיים מאבק בין-דורי, למרות מתח טבעי בין הצעירים לזקנים, כמו שנחשף בסיפורו גלוי הלב של אליוביץ. בסיפור

¹³⁹ אלבוים-דרור, רחל, תעודה: 'הגדעונים', קתדרה 46 (1987), עמ' 147-168. למרות שלא הגיעה לתוצאות מעשיות, הוקמה ההתארגנות בזכות מאגר בנים של מושבה גדולה והנהגה כריזמטית, ונחקקה בתודעה הציבורית כחלק ממיתוס הגבורה של גיל"י; על חולשת 'בני בנימין' בעיקר בגלל התארגנות לקויה וכשל מול החדשנות הפועלית: שצמן, ורד, הסתדרות "בני בנימין" – יסודה ופעילותה בין השנים 1919-1929, עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית, 1990, בעיקר עמ' 89-91.

¹⁴⁰ דרורי, יגאל (לעיל, הערה 56), עמ' 202-208.

¹⁴¹ הורוביץ, דן ומשה ליסק, מישוב למדינה, תל אביב: עם עובד, 1977, עמ' 134-137.

מתוארת מערכת יחסים אישית, קבוצתית ובין דורית, בתוכה פילס לעצמו ניסן את דרכו בשוט שהניף על ההנהלה הותיקה.

תכונותיו של ניסן אליוביץ כפי שנתפשו על ידי הציבור, ובהתאם לסיפורו יכולות להעיד על אופי בן האכר הראשון שנבחר לניהול ביבנאל: נחוש, יזם חקלאי-כלכלי, נבון, חסר סבלנות, מכיר ומשתמש בהשפעתו של הכוח ככלי להשגת מטרות, חצוף ובלתי אמצעי. הוא נשען על בני משפחתו ועל קבוצת תמיכה של בני אכרים ממחזורו - 'בני המן'. ירידתו נבעה מחוסר יכולתו לגבש הסכמות רחבות.

ה. המשכיות בני האכרים ביבנאל.

דרך עכשווית לבחינת דור ילידי הארץ, היא בחינתו כתוצר של ניסיון חיים משותף, המתעמת עם יחידות דוריות אחרות. בבסיס דור ילידי הארץ נמצאות חוויות המקום, המדינה והפלסטינים.¹⁴²

הבידול הדורי נוצר תוך השפעה של המשכיות חזקה, האופיינית לחברת אכרים, שינויים בהשפעת 'רוח הזמן' ואירועים מקומיים, אשר עצבו את ערכי הבנים בשילוב של המשכיות ושינוי.¹⁴³

לסולידאריות הבין דורית במשפחה יש השפעה רבה על תפקודה במישור הפונקציונאלי-מרחבי ובמישור הרגשי-נורמטיבי.¹⁴⁴ ייחוד בני האכרים ובידולם מהוריהם במושב בגליל, היו מובהקים לא פחות מהבידול שהביא להיווצרות 'דור בארץ', שהוכר בחברה ובמחקר למרות ניסיונות ערעור שונים.¹⁴⁵

יחסם של בני האכרים לדור האבות מעיד לרוב על הערכה רבה, אם כי לעיתים ישנה ביקורת על אכר מסוים בשל אופיו. מתגלה יחס ביקורתי ושלילי לאכרים שתפקודם נושא אופי גלותי. ההערכה והביקורת מבליטות את הערכים הנחשבים בעיני הבנים. העבודה מהווה מרכיב מרכזי בהערכות האישיות והקבוצתיות של המייסדים "חלוצים ומייסדים חרוצים, כובשים בדם וזיעה". לא "זע" מופשט בשיח אידיאולוגי, אלא זיעת אכר עובד אדמתו, זיעה פיזית ממשית. את פעולת דור ההורים הוקירו הבנים, והעריכו הן את הסבל והן את העבודה, בכך בולטת מידת המשכיות בזהותם.

קשיי החיים והשתלבות בעבודה מגיל צעיר, מעניקים סוג של עמידה איתנה ומתמשכת למרות הקשיים. התנ"ך מלווה את בני האכרים בבית הספר ובלימודי ערב, מהתנ"ך הם שואבים משמעות רחבה לחייהם במקום. יחסם לערבים מורכב מקירבה המבוססת על

¹⁴² הרצוג, חנה, "דור לדור יביע אומר": הדיאלקטיקה של יחסי דורות חברתיים ופוליטיים בישראל, בתוך: הרצוג, חנה, טל כוכבי ושמעון צלניקר (עורכים), דורות מרחבים זהויות: מבטים עכשוויים על חברה ותרבות בישראל, תל אביב וירושלים: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, 2007, עמ' 21-43.

¹⁴³ מלך, גילה, התפתחות ערכים בתקופת ההתבגרות, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, 2001, בתמצית עמ' 144-147. ¹⁴⁴ כץ, רות [ואחרים], 'סולידריות בין-דורית', בתוך: אדר-בוניס, מתת (עורכת), משפחות בראייה סוציולוגית ואנתרופולוגית, רמת אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 2007, עמ' 38.

¹⁴⁵ אלבוים-דרור, רחל, "הוא הולך ובא, מקרבנו הוא בא העברי החדש" – על תרבות הנוער של העליות הראשונות, אלפיים 12, עמ' 104-135; דרור, יובל, 'דור תש"ח בין 'דורות בארץ' – זהותו, יחסו ליהדות ולערבים והגדרת ה'דור', קתדרה 81 (1997), עמ' 133-159.

ראייתם כחיבור לתקופת התנ"ך, כפועלים מסורים מצד אחד וכפורעים בתקופה מאוחרת יותר. ההמשכיות והחיבור לאדמה במחרשה, בזיעה, בלימוד וברצף משפחתי יוצרים אופי אכרי, המחבר את המספידים עם הנפטרים לקבוצת זהות קרובה.

להעברה דורית של מערכות יחסים שנוצרו בין קבוצות המייסדים היתה השפעה מתמשכת, הניכרת גם כיום בקרב בני הדור השלישי והרביעי¹⁴⁶. המשכיות החיים ורציפותם במושבה, התבטאו בהשוואת יכולת עבודה וחריצות הבן בהשוואה להוריו. מאפיין בולט של בני האכרים הוא הקשר ל"מקום", כמרכיב מרכזי של זהות ילדית מקומית: "נולדנו כאן", "גדלתי בשדה", "אכר זה שורשים". ממרחק הזמן והמקום מתאפשרת התפכחות מנאיביות כפרית, שהעניקה למושבה ולאנשיה חשיבות מרכזית: "אנחנו החכמים מכולם".

במבט כולל נראית קבוצת בני האכרים ביבנאל כחברה בעלת מאפיינים ייחודיים השונים מחברת צעירים עירונית ומאנשי ה'התישבות העובדת'. במבט בוחן ניתן לזהות מניעי עומק סמויים המבטאים את מאפייני בני האכרים בגליל, ואת ההשתייכות לקבוצות שקבעו לא פעם את נטיית הלב ותוצאת המעשה.

מסקנות – זהות בני האכרים ביבנאל.

מתחילת תקופת המנדט עבר מרכז העשייה ההתיישבותית ל'התישבות העובדת', ותפקוד חברת האכרים במושבות נותר בשולי ההיסטוריוגרפיה הציונית. שוליות זו התבטאה גם במחקר, לכן מעטים באופן יחסי מחקרי הגאוגרפיה החברתית שבחנו את המושבה העברית. מכאן החשיבות הייחודית לבחינת הזהות הקולקטיבית של בני האכרים ביבנאל, המתבססת על מחקר במקום ומגוון מקורות.

זהות בני האכרים במושבה הגלילית יבנאל נבחנה בעבודה זו בחמישה פרקים, שניתחו את שלבי בניית הזהות הקולקטיבית של בני הקבוצה. מסקנות המחקר מציבות את בני האכרים ביבנאל בתור 'דור' בעל מרכיבי זהות אופייניים להם, השונים מצד אחד מאלה של דור ההורים, האבות המייסדים במושבה הגלילית, ומצד שני שונים מאלה של בני זמנם בארץ, הנוער העירוני.

בני האכרים התייחסו באופן מובהק להבדלים בינם לבין אבותיהם, והבדיקה התרכזת בהבדלים אלה. זהות בני האכרים בגליל מורכבת משני חלקים משלימים ומייחדים אותם משאר הקבוצות בארץ. החלק הראשון מצביע על המשכיות בחלק מזהות ההורים, והחלק השני מציג שינויים שנבעו מצמיחתם במושבה העברית בארץ, בשפה העברית ובתרבות העברית מלידה, מחוברים לעבודת האדמה ולשמירה עליה.

¹⁴⁶ דוגמאות להשפעות מתמשכות ישנן בזיכרונות שרון רוני ואליוביץ ניסן בני אכרים מיבנאל שהוקלטו בעשור האחרון ונמצאים באוסף שפר.

תמצית מרכיבי הזהות הקולקטיבית שנמצאו:

1. מרכזיות הסביבה ומאפייני הילידיות.
 2. העבודה החקלאית בשדה.
 3. מרכיב הכוח בעבודה, בביטחון ובחברה.
 4. השפעת חינוך כפרי לאומי ומסורתי.
 5. חוסר כישורי התארגנות ומנהיגות.
 6. מחוייבות למושבה ולהמשכיות.
- פרק הסיכום בעבודה יבחן את ממצאי המחקר לגבי בני האכרים בגליל, יציג את שאלות המחקר ומסקנותיו. יסכם את תרומות העבודה בתחום המחקרי והמתודולוגי, ואת חידושיה.

פרק 6 – סיכום ומסקנות

בתמצית ניתן לקבוע כי התנועה הציונית שאפה לפתור את "שאלת היהודים" על ידי פיתרון ריבוני, במטרה להיות ככל הגויים. ככל הגויים, כלומר: עם על אדמתו, בארץ משלו. כאשר יבואו היהודים המפוזרים בארצות הגויים אל ארץ אבותינו, יתחברו לאדמתה ויעבדו אותה, יצמח כאן דור ילידי שיהיה חדש ובעל תכונות מנוגדות ל"יהודי הישן", הגלותי. בארץ יצמח דור "בריא בגופו ורוחו" בדמות "היהודי החדש", אשר יהיה אנטייתזה ליהודי הנודד חסר המולדת והשורשים, ובמשתמע יהווה בסיס לאומה העברית המתחדשת.¹ שפירא מזהה ב'דור הבנים' את מגשים דמות "היהודי החדש", אך מבטלת את בני המושבות מאחר והיו לטענתה עשרות בודדות. מכאן קצרה הדרך לקביעתה ש"הדור הראשון של ילידי הארץ הקשור בדמותו של יצחק רבין: זה היה דור הילידים בני הארץ".² מחקרי יסוד בעלייה הראשונה ובמושבות שהתפרסמו במחצית השנייה של המאה ה-20 כמעט ולא בחנו את זהות האכרים, דמותם כמו גם דמות בני האכרים נותרו בשוליים. מחקרים אחרונים נוטים לראות בעלייה השנייה ובצבר בנם את מייצגי "היהודי החדש".³

המושבה העברית היתה היצירה היישובית הראשונה של הציונות, והמעבדה הבלעדית למימוש רעיונות השיבה לאדמה במשך שנות דור, מייסוד המושבות הראשונות ועד לייסוד הקיבוץ הראשון. בתקופה זו נוסדו עשרות מושבות בהן למדו יהודים לחרוש ולזרוע. מייסדי המושבות עלו לארץ עם רכושם כבעלי משפחות רב דוריות. הוקמה מערכת חינוך, והתחילה להיווצר במושבה חברת ילדים קטנה, מקומית.

מושבות הגליל שמרו לאורך עשרות שנים על תפקוד ראשוני במסגרת מודל חברתי וכלכלי של ההתיישבות המושבתית. המושבה בגליל היתה מבוססת על פלחה ועל עבודת האכר, שלא כמו מושבות יהודה שהפכו למושבות פרדסים עתירות עבודה שכירה. פרקי המחקר הקיפו את כל שלבי החיים של קבוצת בני האכרים ביבנאל, כדוגמה לבני האכרים במושבות הגליל בתקופת היישוב.

¹ טשרניחובסקי, שאול, (לעיל, הערה מס' 60 בהקדמה); אוסישקין, מנחם, 'מכתב חוזר' בתוך: קמחי, ד. (עורך), ספר היובל של הסתדרות המורים תרס"ג-תרפ"ח, ירושלים: הסתדרות המורים בירושלים, 1929, עמ' 381.

² שפירא, אניטה, (לעיל, הערה מס' 72 בהקדמה), עמ' 114; שפירא, אניטה, (לעיל, הערה מס' 161 פרק 2), עמ' 247.

³ רשימה חלקית של מחקרי יסוד: הערה מס' 9 בהקדמה. מחקרים אחרונים המזהים בצבר בן ההתיישבות העובדת את דמות "היהודי החדש": פלד, רינה, (לעיל, הערה מס' 76 בהקדמה); ספקטור-מרזל, גבריאלה, (לעיל, הערה מס' 76 בהקדמה); נוימן, בעז, תשוקת החלוצים, תל אביב: עם עובד והמכללה האקדמית ספיר, 2009.

6.1 שאלות המחקר

שאלת המחקר הרחבה היא בחינת זהות והבנת תפקוד בני האכרים בגליל, ככלי להבנת תופעה אנושית כללית. נבדקה הזהות הקולקטיבית של בני האכרים בהשוואה למודלים של "היהודי החדש" ומקומם בהיסטוריוגרפיה הציונית.

צמיחת הדור הצעיר בארץ נבחנה לא מעט במחקר, אך דמות בן האכר, שחוזה את החיבור לאדמה כחווייה טבעית ואינטימית, נותרה בצל. המחקר ההיסטורי בארץ מדגיש את תרומת תנועת העבודה לתקומת האומה ובוחן את החלוץ בשנות ה-20 ואת דמות חניך תנועות הנוער הסוציאליסטיות ובני 'ההתיישבות העובדת' כמייצגי דמותו ומגשימי תכונותיו של 'היהודי החדש' בשנות ה-30 ואילך.

המודל הרצוי של הצעיר העברי בתקופת היישוב, כפי שהשתקף ממטרות החינוך העברי בתחילת תקופת המנדט, ביצירה הספרותית של התקופה ובמרחב השיח הפומבי, היה של "איש עבודת האדמה והטבע, החלוץ והגיבור המחדש את קשריו של העם לארצו כניגוד לעבר הגלות".⁴ באותו מקור מוצגת הבחנה בין שלושה דגמי הצעיר העברי: דגם האכר העברי, הפועל וחבר הקולקטיב. דגם האיכר העברי התפתח במושבות והגדיר את תכונותיו הרצויות של התלמיד בן המושבה.

שאלת הזהות שהעסיקה ומעסיקה את היהודי לאורך הדורות, קיבלה תשובות שונות והוצעו מודלים בהתאם לזמן ולמקום. בתקופת הנאורות התווסף המימד הכללי – היה יהודי בביתך ואדם בצאתך. הוגי הציונות סימנו דגמים שונים לזהות המתחדשת של העם היהודי, שתיווצר כאשר יעלה מארצות פזוריו אל ארץ אבותיו. החיבור בין הארץ והעם יצור כאן "יהודי חדש". תשובות שונות ניתנו לגבי תכונותיו של אותו מודל מדומיין לאורך השנים, ותוך כך גם על שאלות חדשות, מיהו יהודי? מיהו עברי? מיהו ציוני? מיהו ישראלי?

בהרצאה על המסורת היהודית, קריאתה ופרשנותה אמר ביאליק: "והם דרשו את הכתובים, הכל לפי רוח הזמן, לפי רוח המקום ולפי רוח הטבע".⁵ המושגים "רוח הזמן" ו"רוח המקום" חמקמקים מטבעם, ומציינים בדרך כלל תחומי קשר בין חוויה לרישומה, בין אורח חיים לביטוי בטקסט כתוב או בנוף ועשייה. אין חוקר עבר יכול להתעלם מרוח המקום ורוח הזמן.⁶

שאלת המחקר הבסיסית של עבודה זו היא, ברור הזהות הקולקטיבית של בני האכרים בגליל, בהתאם להגדרת שפירא: "צירוף הזהויות האישיות והקבוצתיות השונות, אם כי קשה למצוא דגם אידיאלי של זהות קולקטיבית, אלא תבנית הדמיון שאליה שואפת החברה

⁴ רשף, שמעון ויובל דרור, החינוך העברי בימי הבית הלאומי 1919-1948, ירושלים: מוסד ביאליק, 1999, עמ' 54, 171; דיון על הדיוקן הרצוי של "היהודי החדש" השינויים שחלו בו ומייצגיו: בהקדמה סעיף 8 ובפרק 4 סעיף 5.

⁵ ביאליק ח.נ. על האגדה 3, מתוך: http://benyehuda.org/bialik/dvarim_shebeal_peh46.html

⁶ זרטל, עידית, 'בן-גוריון אהב יהודים', הארץ, 1.9.1995.

להידמות".⁷ בחינת הזהות הקולקטיבית של בני האכרים בגליל חייבה הקשבה לאותן רוחות, לעיתים ברורות ומפורשות, ולעיתים משתמעות וניתנות לפירושים.

המחקר משקף מיקרוקוסמוס מקומי של ההיסטוריה הלאומית, ובכך יכול לתרום לא רק להבנת העבר של קבוצת בני האכרים בגליל בלבד, כי אם להרחבת והעשרת תחומי מחקר בהתפתחות אזורית ולאומית.⁸

שאלת המחקר המרכזית נידונה לאורך חמשת פרקי התוכן, מתוכם נבנתה הזהות הקולקטיבית כפי שעלתה מתפיסתם העצמית של בני האכרים ביבנאל, מתוך עדויותיהם וזיכרונותיהם.

מתוך ממצאי המחקר בשאלה המרכזית, עלו שתי שאלות משנה :

א. מהם השינויים בשמו, באופיו ובמייצגיו בפועל של מודל "היהודי החדש"?

ב. מהו יחס ה'יישוב' לבני האכרים ומקום המושבה והאכר העבריים בסיפור הציוני?

הדיון והמסקנות מהממצאים מאפשרים הרחבת המחקר מהפרטיקולארי לאוניברסאלי, מהמקרה של קבוצת ילידי הארץ במושבה בגליל, להכללה רחבה.

בחינת שאלות המשנה משלבת ממצאים קודמים עם מקורות נוספים, המאפשרים דיון בתהליכים היסטוריים-תרבותיים-פוליטיים בחברת היישוב, שהשפיעו בין השאר גם על הדרת בני האכרים מהסיפור הקאנוני. הדיון בבחינת ממצאי מקרה פרטי של קבוצת אוכלוסייה במקום נתון, מציג בהמשך הפרק, עימות מול קווי התפתחות מרכזיים בחברה היישובית בארץ, ומציע תובנות חדשות בהיסטוריוגרפיה הציונית.

העבודה ענתה על שאלת המשנה הראשונה, תוך בחינת השינויים שעבר מודל "היהודי החדש", ובמייצגיו בפועל בהיסטוריוגרפיה הציונית. שאלת המשנה השנייה – יחס היישוב למושבה העברית ובעיקר לאכר ולבנו – נשארה לא סגורה, וממתינה למחקר נוסף ומרחיב לבחינת סוגיה זו מהיבטים נוספים.

6.2 שיטת המחקר

אופי המחקר הבין-תחומי משלב מתודות מתחומי ידע שונים, ככלים לניהול המחקר ומיצוי מסקנותיו. המחקר משלב היסטוריה מקומית במסגרת הגאוגרפיה החברתית וגאוגרפיה מקומית, ובוחן קבוצת אוכלוסייה "מלמטה". לעדויות בני הקבוצה עצמם ניתן מקום מרכזי בהתאם לגישת ההיסטוריה בעל פה. התכונה העיקרית של מחקר איכותי היא מרכזיות הפרשנות. הממצאים אינם "ממצאים" בלבד, אלא "טיעונים" המציגים את הסיפור.⁹

⁷ שפירא אניטה, 'הקדמה', בתוך: שפירא אניטה, יהודים חדשים יהודים ישנים, תל אביב: עם עובד, 1997, עמ' 174, 10-11.

⁸ Allen, Barbara & Montell, William, Lynwood, *From Memory to History: Using Oral Sources in Local Historical Research*, Nashville: The American Association for State and Local History, 1981, pp 6.

⁹ Stake, Robert E. *The Art of Case Study Research*, Thousand Oaks: Sage, 1995, pp 42.

מטרת הניתוח היא מציאת משמעות תוך סידור וארגון הנתונים, כדי לבנות מודל כולל, המסכם ומסביר את התופעה. תחילה בניית קטגוריות ראשוניות עם הערות הקושרות אותן ליחידות משמעות, ובסיכום בניית קטגוריות סופיות.¹⁰ ברקע המחקר עומד רצון לחשוף פרק עלום בהיסטוריוגרפיה הציונית, להאיר אותו מזווית לא מוכרת, ובכך להעניק לה יתר עומק וגיוון.

מחקר זה מתבסס על גישה ביוגרפית מחקרית, הבודקת סיפורים אוטוביוגרפיים של חברי קבוצה בעלת סגנון חיים דומה, במטרה ליצור את הסיפור הקבוצתי.¹¹ זהות קולקטיבית מתבססת על "צירוף הזהויות האישיות"¹² של 'יחידה דורית', המאופיינת בכך שחבריה שותפים למודעות עצמית קולקטיבית ולסולידאריות משותפת, חשופים לאותה התנסות היסטורית, ומתייחדים באופני חשיבה, תגובות אמוציונאליות וצורות התנהגות משותפות. המחקר ליקט וצרף מזכרונות עשרות בני הקבוצה הנחקרת, כדי ליצור סיפור מאחד, מוכלל ומגובש של קבוצת בני האכרים ביבנאל. שילוב חוויותיהם לאורך שלבי החיים במסגרת המשפחה, החברה ובמושבה, מאפשר בניית זהותם הקבוצתית. סיפור החיים משמש חוליית חיבור בין הפרט לחברה, בין האישי למשותף.¹³ הזהות הקבוצתית נבנית מצירוף חוויות הכלל וחוויות הפרט, כאשר חלק גדול באוכלוסיה זוכרים את אותם עניינים, בעיקר כחוויה אישית, בתור אירועים מעצבים של 'הדור'.¹⁴

נאספו מקורות ראשוניים, כמו מסמכים ותמונות מצאצאי משפחות האכרים במושבה, שפתחו את לבן ואת ארון הגנזים המשפחתי. הנכונות והפתיחות בראיונות הרבים ובהפקדת המקורות, מעיד על נכונות ורצון לשלב את סיפור החיים הפרטי בסיפור הכללי, ואת סיפור בני הקבוצה בסיפור הציוני הרחב. פרקי העבודה בחנו את תחנות חיי בני האכרים והתפתחות זהותם. בחירת המימצאים ואירגונם, הציגו טענות. מסקנות הפרקים יצרו את התשובה המצטברת לשאלת המחקר.

6.3 סיכום המחקר

עבודה זו בדקה את קבוצת בני האכרים בגליל, במטרה לבחון את מקומה של קבוצת שוליים זו בתור קבוצה לגטימית בסיפור הציוני. נבחנו כל תחנות החיים של בני האכרים ביבנאל, זוהו קווי האופי של זהותם המתגבשת. בחינת תפקודם, העיד על ייחודם כקבוצה. בחינת

¹⁰ גבתון, דן, 'תיאוריה המעוגנת בשדה: משמעות תהליך ניתוח הנתונים ובניית התיאוריה במחקר איכותי', בתוך: צבר בן-יהושע, נעמה (עורכת), מסורות וזרמים במחקר האיכותי, לוד: כנרת, זמורה-מודן, דביר, 2001, עמ' 195-208.

¹¹ בן פרץ, מרים, 'מחקר ביוגרפי: זיכרונות של מורים לאחר פרישה', בתוך: צבר בן-יהושע (עורכת), שם, עמ' 497-499.

¹² שפירא אניטה, 'הקדמה', בתוך: שפירא אניטה (לעיל, הערה 7), עמ' 10.

¹³ תובל-משיח, רבקה, זהות, מגדר וסטטוס בסיפורי-חיים של נשים וגברים בישראל, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, 2000, עמ' 48, 283. הגדרה מילונית:

¹⁴ Schuman, Howard and Jacqueline Scott, 'Generations and Collective Memories', in: American Sociological Review, Vol. 54 (June 1989), pp 359-381. האזכור מעמ' 378.

דור בני האכרים כאחד מהדורות המוכרים, פותחת אפשרויות השוואה ובחינה נוספות לקיימות. הוספת מחקר זה על קבוצה דורית של בני אכרים בתקופת היישוב אל המחקר הכללי, מעשירה אותו בתוכן חדש ובתובנות הנובעות מכך, שלא נמצאו בו עד כה. סעיף זה יסכם את ממצאי פרקים 5-1, ויוסיף התבוננות במשמעות המחרשה לזהות בני האכרים. בהמשך יוצגו מסקנות הממצאים.

סיכום – מעגל חיי בני האכרים.

פרק 1 בחן את בקעת יבנאל בגליל התחתון ושדות הגידול של דור בני המקום, מבחינה גיאוגרפית-התיישבותית. נבחנה משמעות חיי היומיום של האכר בזיכרון הקולקטיבי של חברת האכרים ביבנאל.

פרק 2 בדק את מרכיב המשפחה כמיני-מערכת תרבותית, אשר מפתחת מערך פעילות משותף פיזי וערכי, המזרים את סיפורי המשפחה אל המארג הבין-דורי, בו נוצרים מורשת רוחנית, זיכרונות, עקרונות ודרך חיים¹⁵, המעצבים את דור הבנים.¹⁶ הפרק בדק את ההעברה הדורית של הערכים המרכזיים: חשיבות עבודת האדמה, מסורת תרבותית במושבה ויחסים דואליים עם השכנים הערבים.

פרק 3 הוקדש למרכיב החינוך בעיצוב דמות בני האכרים. בית הספר הכפרי וה'חדר' שקדם לו, היו חלק ממערכת החינוך העברי בארץ ישראל. במושבה יבנאל בגליל שהינה חלק מהיישוב העברי בארץ, התפתחה התרבות העברית, אשר הושפעה ממערכת החינוך בתהליכי שינוי והמרה. זהות בני האכרים נבנתה ממפה חינוכית שמטרותיה: בניית הלאומיות העברית, יחס עמוק לסביבה המקומית, השדה כחוויה מרכזית ויחס מורכב לגולה ולשכנים הערבים.

פרק 4 בחן את תחילת היווצרות המאפיינים הדוריים בקבוצת בני האכרים ביבנאל בתקופת הבחרות – תחילת דרכם העצמאית. בזיכרונותיהם סימנו בני האכרים את מרכיבי תפקודם האישי והקבוצתי שהציגו מרקם דורי מורכב, לא תמיד אחיד, אך מעיד על קבוצה בעלת מאפיינים מקומיים. השפעת פעילויות משותפות, כמו: עבודה, ביטחון, חינוך והווי, יצרו את 'הנוער היבנאלי' שהמשיך והשתלב בחברת האכרים הגלילית, יזם ופרץ בתחומי ההגנה והביטחון, פיתח תרבות מקומית למרות שלקה ביכולת התארגנות דלה.

פרק 5 חקר את תקופת החיים הבוגרים דרך סיפור חיים ובחן באמצעותו את הבניית זהות בני האכרים. נבדקו מספר נושאים משקפים: מערכות יחסים חברתיים במושבה, המשכיות ושינוי, ובחינת ביטויי ההנצחה המקומית. שלבי הבגרות וההנצחה משלימים את מעגל חיי בני האכרים, ויחד עם הפרקים הקודמים נוצר סיפור חיים שלם המבטא את זהות גיבוריו¹⁷.

¹⁵ לוטן, אילה, סיפורי-חיים (של בני אותה משפחה) כמקור לניתוח פרשני של דומות משפחתית ושל העברה בין-דורית, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, 2005, עמ' 13, 21.

¹⁶ Rubin, Kenneth and Chung, Ock Boon, *Parenting Beliefs, Behaviors, and Parent-Child Relations*, New York: Psychology Press, 2006, pp168-171.

¹⁷ ספקטור-מרזל, גבריאלה, 'הסיפור של הזהות או הזהות של הסיפור', בתוך: שבילי מחקר 15 (2008), עמ' 18-26.

המחרשה כייצוג זהות בני האכרים בגליל.

המחרשה מחברת את האדם לאדמה, את בן האכר לתרבות אביו, ולכן נמצאת ברקע כל פרקי התוכן. דיון זה במחרשה, מייצג את ליבת זהות בני האכרים, בהיותה סמל לתרבות החומרית במושבה, ומהווה חלק מהזהות המקומית של האכרים, שהקדישו לה ימים ארוכים מחושך עד חושך. טכס החניכה של בן האכר היה החריש בשדה - סמל לבגרות ועצמאות.

"התחלתי לעבוד בגיל 12, לעבוד בשדה. התחלתי לחרוש. היו חורשים עם פרדות ואז אני הייתי הולך אחרי המחרשה והייתי כל כך נהנה. אנשים כבר היו נוסעים הביתה ואני נשארתי לעבוד עד צאת הכוכבים. כשהייתי מאחר היו שולחים את צעירי הכפר לחפש אותי. היו באים לשדה – היו מוצאים עוד אותי חורש. לא יכולתי להיפרד מהתחושה הזאת של העבודה. אפילו הייתי עוזר לפרדות לדחוף את המחרשה, הייתי דוחף יחד איתם."¹⁸

תמונה מס' 13: המחרשה הציונית¹⁹.

בכניסה לבית 'יד לבנים' ביבנאל וברפת של הוכמן (מקום "הפרלמנט"), תלויה תמונת מחרשה [תמונה מס' 2]: "יבנאל – 1907. אברהם רזניק, המחרשה לבנין הארץ. צילם: משהלי". בזכרונותיו מספר מוישלה ליפשיץ על המחרשה והמעשה הציוני:

"יחזקאל ברנדשטטר הוא כשהוא בא ליבנאל, לא היה לו כסף. הוא שמע על אברהם רזניק. בא אליו ואמר לו: שמעתי אתה מלווה כסף. הלווה לי כסף, אני רוצה לקנות מחרשה. אז הוא אמר: תבוא אלי בערב הביתה. הוא בא אליו בערב הביתה. הוא ראה שהילדים יושבים סביב השולחן, צלחת עם בצל, ולחם קצת. זה ארוחת ערב שלהם. אז אחד הילדים לקח בצל גדול. אז הוא צעק עליו שהוא לקח בצל גדול: רק קטנים! אז אמר יחזקאל בלבד: אבוד. והוא יצא לחצר וחזר והביא לו את הכסף. אז הוא אומר: הבט, אתה על האוכל של הילדים שלך חס, איך אתה יודע שאני אחזיר לך? אומר: זה ציונות."²⁰

¹⁸ מטבייב, שמעון, אכת, תיקים אישיים, עמ' 4.

¹⁹ מצילומי מוישלה ליפשיץ, יבנאל, העתק מתמונה התלויה בבית 'יד לבנים' ביבנאל.

²⁰ ליפשיץ, מוישלה, הקלטות שרפמן, CD15, עמ' 28; הסיפור מופיע גם אצל: קוסטיצקי, תמר ואחרים (עורכים), המאה הראשונה יבנאל 1901-2001 – סיפורים בניחות הבקעה, קיבוץ דליה: מערכת, 2001, עמ' 86.

על קיר ההנצחה המרכזי בבית הזיכרון ישנו עיטור מופשט של מחרשה גדולה ותמונות הנפילים כזרעים הטמונים באדמה. ומחרשה של יומיום – העתק של "המחרשה הציונית" - כממתינה לאלה שאינם.

במבואות יבנאל ולאורך הכביש הראשי מוצבות מספר מחרשות כמייצגי זהות מקומית. מחרשות נוספות משולבות בגינות של בתים פרטיים (תמונה מס' 14). במרכז המושבה מוצג פסל מתכת של סוס ומחרשת ענק, להנצחת זכרו של בן אכר חיים קרמר (תמונה מס' 15). האמן דרורי-גרובוסקי הציב פסלי דמות אכר ומחרשתו (תמונה מס' 16) בחיבור שבין החצר הפרטית ליד ביתו לבין הכביש הציבורי. שלושת התמונות נמצאות באוסף המחבר.

תמונה מס' 16.

תמונה מס' 15.

תמונה מס' 14.

פסיפס השדות הניבט מבית הקברות בחום וצהוב, יוצר רקע ריאלי לסמל המחרשה ולכיתובים שעל המצבות, "איש האדמה" "אוהב אדמה", לאותם אכרים שיצרו את נוף בקעת יבנאל בו צמחו, עבדו ונטמנו.

המחרשה מופיעה כמייצג ויזואלי בכניסות למושבה, בנוסטלגיה בגינות בתי אכרים, במרחבים ציבוריים, פרטיים ואינטימיים בסיפור בתמונה ובמצבה. היחס למחרשה נטען בהילה של אידיאלים לאומיים יחד עם זיכרונות וזהות משפחתית. מבחינה סמלית, כמו גם מעשית, המחרשה שימשה בידי האכר ובנו כלי "יצור חקלאי בסיסי, מכשיר כיבוש האדמה וקביעת הבעלות. במחרשה החזיקו שעות, ימים ושנים, ובעזרתה שינו את תצורת הנוף. המחרשה מסמלת את החיבור הפיזי והמנטלי שבין האכר לאדמתו, ומהווה ביטוי וסמל לזהות האכר ובנו.

6.4 מסקנות

בני האכרים בגליל בכלל וביבנאל כדוגמה, היו קבוצה קטנה ביחס לכלל הנוער בתקופת היישוב, קבוצה שמנתה בשלושת העשורים הראשונים של המאה ה-20 מאות בודדות בלבד. מהעבודה עלה כי חברי הקבוצה לא היו מאורגנים במסגרת עצמית או במסגרת ארצית, ופעלו פעילות ספוראדית, לא רצופה במושבה עצמה. היותם בני אכרי יבנאל, צמיחתם במושבה החקלאית, וחיבורם לעבודה מילדות, היו חלק מהמאפיינים המשותפים להם. שפתם העברית מלידה היתה משובצת במילים בערבית בעיקר בתחומי החקלאות, ובביטויים

ביידיש ששמעו בבית ההורים. גישתם לאדמה, לעבודה ולדת, יחסם לערבים, לאידיאולוגיה ול'מקום', הושפעו מ'תבנית נוף מולדתם'.

סיכום מרכיבי הזהות הקולקטיבית של בני האכרים בגליל.

- א. הסביבה וילידיות – ביטאו את תהליך צמיחת בן האכר מהשדה וחיבורו לאדמה ולסביבת המושבה.
- ב. העבודה בשדה - מגיל ילדות עד זיקנה חלק מרכזי בהווה ובתודעה, בסביבה ובכלכלה. דמות בן האכר נוצרה כאיש-עבודה, שזוף, בריא ומחוספס.
- ג. מרכזיות הכוח - החיים במושבה גלילית מרוחקת אילצו את חברת האכרים לפתח את השלח בצד המחרשה בחיי היומיום, ככורח והשקפת חיים.
- ד. השפעת החינוך - באופיו הכפרי-מסורתי היה החינוך פרקטי ומוגבל, ולא עודד להתפתחות ולהשכלה גבוהה.
- ה. יכולת ההתארגנות - תפקוד קבוצת בני האכרים ביבנאל בהשפעת התפלגות בדור ההורים, העיד על יכולת התארגנות נמוכה, שהתבטאה בחילופי דורות מאוחרים בהנהלת המושבה.
- ו. המשכיות בני האכרים - המיוחד לדוריות בני האכרים בגליל ולזהותם העצמית הוא השילוב של 'רוח המקום' של מושבה בגליל, המאותגרת על ידי 'רוח הזמן'. בן האכר שנולד בארץ, דיבר עברית מלידה, החזיק מחרשה בטבעיות והיה איתן בגופו ורוחו, אך גילה גם יחס חם למסורת ושאפה להמשכיות.

מסקנות מרכיבי הזהות הקולקטיבית של בני האכרים בגליל.

בחנית ששת מרכיבי הזהות, מצביעה על מסקנה משותפת: רוב מרכיבי תואמים לתכונות הנדרשות ל"יהודי החדש", פרט לשני מרכיבים. הראשון הוא החינוך, שבניגוד למודל הרצוי, היה לאומי-מסורתי ולא דחה את הדת. השני הוא מרכיב ההמשכיות, תכונה ייחודית, חשובה ומובנת לבניהם של האכרים. קבוצת בני האכרים היא הקבוצה היחידה הנושאת תכונה זו כמרכיב זהות, בשונה מדמויות החלוץ שלא נולד בארץ, והצבר שנולד בעשורים מאוחרים יותר ששאפו לשינוי והקמת עולם חברתי חדש.

שלוש המסקנות הבאות מתייחסות לשאלת המחקר השנייה – מהו מקום המושבה והאכר העבריים בסיפור הציוני-מזוית בני האכרים. השורה התחתונה מצביעה על השפעת כוחות פוליטיים ביצירת סיפור ציוני חסר.

א. התחזקות תנועת העבודה בשנות ה-20 והגעתו להגמוניה בחברת היישוב בשנות ה-30, השפיעו גם על תפיסת מיתוס "היהודי החדש". חלוצי העליות השנייה והשלישית היו ברובם חופשיים, ובמרכז החברה העמידו את האדם במקום אלוהים. בהתאם, פינה "היהודי החדש" את מקומו לדמות "האדם החדש".

ההסבר לדומיננטיות דמות הצבר בן 'ההתיישבות העובדת' כמגשימת מודל "היהודי החדש": "דרגה גבוהה יותר של "היהודי החדש" היה בן הארץ, היליד. "הצברים" הטיפוסיים היו

מיעוט קטן בקרב הנוער בארץ, אך הם שקבעו את דגם דמותו האידיאלית של בן הארץ, הם שעיצבו את הזהות הקולקטיבית הארצישראלית. היה קשר כמעט מובן מאליה בין הדמות האידיאלית של הצבר, לבין האתוס של 'תנועת העבודה'. האתוס של 'תנועת העבודה' הוא שקבע את הערכים, את המערכת המוסרית ונתן לחוויה הקיומית הסבר ומשמעות.²¹

מייצגי "היהודי החדש" לפי החזון הציוני היו בני הארץ שנולדו וצמחו בה, ומרכיבי הילידיות החליפו את מאפייני הגלות. בהיסטוריוגרפיה שנכתבה בארץ, תוך כדי התגבשות היישוב והתבססותו, הפך ה'חלוץ' איש 'תנועת העבודה' למגשים האולטימטיבי. החלוץ לא נולד בארץ, ידיעת העברית היתה קלושה, החיבור לעבודת האדמה נרכש לאט ובייסורים, את השכנים הערבים לא הכיר, אבל המהפכה שערך בחייו, ועליונות המחנה הסוציאליסטי, הפכה אותו למייצג דמות ה"יהודי חדש". בסיכום עולה כי המדרג החברתי הכולל גם את כתר הראשוניות, נקבע על ידי אליטות ותנועות מאורגנות.

ב. בני האכרים בחברת היישוב נבחן בפרקי העבודה, והמסקנה היא שמערכת החינוך של בני האכרים, סביבת חייהם ותפיסתם העצמית לא העניקו להם יתרון, ולא הכשירו אותם למאבק על מקומם בחברת היישוב המתגבשת. בני האכר חסרו השכלה רחבה, אידיאולוגיה ברורה וכומר התארגנות. התארגנות האכרים בארץ היתה בנושאים "פרופסיונאליים" בהתמקדות באינטרסים הכלכליים האופייניים לאכר הפרטי ולבעל הפרדס. מושבות הגליל התחתון הקימו מספר ארגונים כלכליים-מקומיים. בני האכרים לא הצליחו להקים מסגרת משלהם, ונותרו ללא יכולת השפעה פוליטית ביבנאל ובמושבות הגליל, בדומה לחוסר ההשפעה של מעמד האכרים במוסדות היישוב.²² 'המקום הקטן' היה סביבת ההתייחסות והאופק האידיאולוגי של האכר ובנו, לעומת 'המקום הגדול' אליו התייחס ואותו עיצבה תנועת העבודה. את המקום הטבעי של מגשימי מודל "היהודי החדש", שהיו אמורים למלא בני האכרים בני דור הילידים הראשון בארץ ישראל, תפסו החלוצים ובניהם הצברים.

ג. הדרה חברתית-פוליטית היא תופעה מוכרת במאבקים חברתיים על הגמוניה ושינוי. הדרה חברתית (SE= Social Exclusion) מתארת קבוצת אנשים המודרים מתפקוד נורמאלי בחברה בדרכים שונות. ההדרה ממוסדות חברתיים, פוליטיים וכלכליים נובעת מהתחזקות כוחות מסוימים בחברה, מול החלשות כוחה של הקבוצה אשר מודרת מזכויותיה.²³ מדעי החברה שעסקו בתחילת המאה ה-20 בהבנת מבנה חברה ואומה בזהות לאומית אחידה, נפתחים יותר ויותר לבחינת סיפורי המודרים מהסיפור המייצג, הדומיננטי והמקובל. מחקרי

²¹ שפירא אניטה, 1997 (לעיל, הערה 7), הציטוט מעמ' 12-13.

²² למרות כלכלה גלובלית ועליית השפעת התעשייה ועולם המידע, נותר גם כיום כוח פוליטי רב בידי מפלגות אכרים באירופה, למשל בצרפת. בארץ התפתחות ההתיישבות והחקלאות התבססה ברובה על הון לאומי שהעדיף את הפיתרון הסוציאליסטי על פני ההון הפרטי. עליית השמאל התבטאה בהקמת יישובים, מסגרות רעיוניות-פוליטיות-תרבותיות ארציות, אירגונים כלכליים כמו 'ההסתדרות' ומפעליה, הוצאות ספרים, מרכזים אידיאולוגיים, תנועות נוער ועיתונות מסועפת. דלותו של המרכז - הגוש האזרחי שכלל גם את האכרים בהשוואה לשמאל - ביטאה את חולשתו הכמותית והאיכותית.

²³ Stewart, Frances & others, 'Social Exclusion and Conflict', in: Crise Policy Paper, 4.2006, <http://www.crise.ox.ac.uk/SocialExclusionandConflict.pdf>

המגדר מהווים דוגמה בולטת לבחינת הסיפור הכללי מזווית מאתגרת, המעידה לא רק על עולם הנשים, אלא על מבנה החברה כולה.

שילה בחנה את מקום הנשים בעלייה הראשונה, על מנת להוסיף את קולן ודמותן ל"סיפור הציוני הגברי". מחקרה מאירים את האשה ש"נעלמה ונאלמה" מהסיפור הציוני, במטרה להשלים את הסיפור הגברי ולהציג את המציאות הממשית של התקופה.

ברלוביץ פרסמה קובץ יצירות נשים מתקופת היישוב, שבא להפריך מיפוי היסטורי-תרבותי מקובל ושגוי, על ידי העלאת סיפורי נשים מהשוליים התרבותיים-פוליטיים, והתמודדותן המשותקת עם הממסד ההגמוני המרכזי. השם שבחירה לקובץ "שאני אדמה ואדם" לקוח משיר של אסתר ראב, המגדיר בדייקנות את הזהות הנוצרת של היליד בן המושבה: שילוב של אדמה ואדם - חיבור העם והארץ, הוא שיוצר את "היהודי החדש". לטענתה לא רק שקולה של האשה לא נשמע אלא אף הושתק.²⁴

בדיון בדמותו של "היהודי החדש" במחשבה הציונית מצד אחד ובפרקטיקת ייצוגי בתקופת היישוב בארץ, בולטת ההתעלמות הכפולה מקבוצת בני האכרים כנושאי ראשוניות המהפכה העברית כדור ילידי בו התקיימו מאפייניו של "היהודי החדש" העתידי.

הדרה חברתית השתיקה גם את קולו של בן האכר, שלא ידע לדבר, ועם התפוגגות הזיכרון נעלם בן האכר כאובייקט בעל סיפור חיים וזהות קולקטיבית משל עצמו, ובתור סובייקט מהסיפור הציוני, כבן דמותו ומגשימו של "היהודי החדש".

המחקר ההיסטורי והסוציולוגי "לא ספר" את בני האכרים, וקביעת החלוץ ובנו הצבר כמייצגי "האדם החדש" הבליעה קבוצה חברתית שלמה, קבוצה שזהותה טוענת לבכורה. עבודה זו באה להוסיף לסיפור הכללי את דמות בן האכר ואת המושבה העברית כרקע לצמיחתו, ובכך לגוון ולהעשיר את ההיסטוריוגרפיה הציונית מצד אחד, ולהעלות שאלות ותובנות חדשות לגבי הסיפור ההגמוני המקובל, מצד שני.

6.5 תרומה מתודולוגית

סיפורי חיים של קבוצה חברתית מהווים מסמך בעל משמעות כפולה. כסיפור אישי, הוא מעיד על המספר ובמקביל בונה את דמותו, וכאסופת סיפורי חיים, היא מעידה על הקשרי תרבות, מקום וזמן של הקבוצה הנחקרת.²⁵ לפי דינצין שלבי הטיפול במקורות הם: איסוף המידע, ניתוח והבנה, תאור דפוסים והכללה לתופעות רחבות.²⁶

²⁴ שילה, מרגלית, העבריה החדשה, בתוך: אריאל, דוד יואל, מאיה ליבוביץ ויורם מזור, ברוך שעשני אשה?, תל אביב: ידיעות אחרונות, 1999, עמ' 228. שילה, מרגלית, אתגר המיגדר - נשים בעליות הראשונות, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2007, עמ' 13, 35; ברלוביץ, יפה (עורכת), שאני אדמה ואדם, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2003, עמ' 9-13.

²⁵ Vanesia, Jan, *Oral Tradition as History*, Madison, Wis.: University of Wisconsin Press, 1985.
²⁶ נרשם אצל: יוסיפון, מרגלית, 'חקר מקרה', בתוך: צבר-בן יהושע, נעמה (לעיל, הערה 10), עמ' 305-257, בעמ' 264.

התרומה המתודולוגית של המחקר בנוייה בשתי רמות: איסוף המקורות המגוונים, ואירגונם. בנוסף למקורות מחקריים שפורסמו, נאספו ארבע קבוצות שונות של מקורות ראשוניים, ובכל קבוצה אלפי פריטים. אירגון המסמכים וקיטלוגם מאפשר דליית מקורות לפי חיתוכים ונושאים בהתאם לצרכי המשתמש. תוך כדי איסופם והשימוש בהם, שופרו שיטות הקיטלוג.

כלי המחקר: ארבעה מאגרי נתונים הוכנו במהלך המחקר, כתוצאה מעבודת שדה וחיפוש בארכיונים ובאוספים פרטיים. כל מאגר נתונים כולל אוסף מסמכים ראשוניים בדפוס או בקבצי מחשב, וקובץ מפתח באקסל. נרשמו בו נתונים ביבליוגרפים כמו: שם הכותב, מקום הפרסום, תאריך המסמך, וכן תמצית תוכן נפרדת לכל מסמך, בקובץ הזיכרונות יש גם כלי נוסף - תמצית תוכן בשפה חופשית בנפרד לכל דף בנפרד. סינון לפי מילים או נתונים ביבליוגרפים יעלה רשימה של כל המסמכים במאגר, הכוללים את מילות החיפוש הרצויות. בחלק מהמאגרים יש גם עמודת מילות מפתח. נאספו מקורות הכוללים מידע ישיר ולעיתים עקיף על נושאי המחקר. המאגרים ממשיכים לקלוט חומר נוסף, התאריך המצורף לשם הקובץ, מעיד על תאריך עדכון אחרון.

המאגרים:

1. הזיכרונות תמצית 21.9.2009 – כולל 3022 דפי טקסטים.
 2. אוסף העיתונות 21.9.2009 – כולל כ- 2000 מאמרים וידיעות.
 3. אוסף המסמכים 21.9.2009 – כולל 3076 מסמכים, חלקם בני יותר מעמוד.
 4. אוסף תמונות – עדיין לא מופתח, כולל 2000-3000 תמונות.
- דוגמאות לייצוג שני מאגרי מידע, אוסף הזיכרונות ואוסף המסמכים. להלן דוגמה מקבצי האקסל הנלווים לאוסף המסמכים הראשוניים עצמם:

טבלה 13. קטע מתוך אחזור "בני אכרים" בקובץ תמצית הזיכרונות:

מראיין	מקור	עמ'	תמצית	מושבה	קבוצה	דור
ביידץ פרץ	הקלטת שרפמן CD6	21	חקלאי יבנאל הפרישו קרקע ובעזרת הסוכנות, פיק"א	יבנאל	בן אכר	2
גרינברג יצחק	זיכרונות הכל/תימלולי שולמית/CD1-8	4	יחס לפקידות - השליך כסא. בלי הלואות מפיק"א. יחס	ראש פינה	בן אכר	1
לבקוב חיימקה	ממט רזיאל	14	פיק"א יישיבה גם בני אכרים. 5 בתים ל 10 משפחות. ב-29	בית גן	בן אכר	1
סוזנוב אלקנה	זיכרונות הכל/תימלולי שולמית/CD1-21	7	תפקוד 'התאחדות האכרים' הקלה על האכר, תקלות	יבנאל	בן אכר	1

טבלה 14. קטע מתוך אחזור "בני אכרים" בקובץ אוסף המסמכים [לא רצוף, התוכן חלקי]:

תאריך	ישוב	מאת	אל	תוכן	מקור	נושא מרכזי
6/1/30	סג'רה	טפליצקי	צימרמן	סידור בני אכרים	מל 4-312-8-1	בני אכרים
12/3/31	ג-ת	התאחדות		שריפת הספרים,	מל 4-312-8-1	בני אכרים
19/9/31	יבנאל	בן גוריון		אין יציבות פועלים, דורשים שכר גבוה	אבגר ר. 6011	יחסי 1-2
6/9/33	יבנאל	כהן ו	ועד	השקאה ואדמה.	מל 4-312-8-1	נתונים,

בחינת הזהות הקולקטיבית של בני האכרים בגליל, התבססה על עשרות תמלולי ראיונות עם בני הקבוצה, רובם מיבנאל ומיעוטם ממושבות סמוכות. בדרך כלל נבחרו זיכרונות של מספר מראיינים לכל נושא ועניין, על מנת לבסס את מהימנות המחקר. חשיבות הבטחת אמינות והיכולת להסתמך עליהם הושגה על ידי בניית מאגרי נתונים, מהם ניתן היה לשלוף קטעים רצויים ולהצליב ביניהם, תוך שמירת המקור ופרטיו. הזיכרונות האוטוביוגרפיים אשר נשמרים ומאוחזרים באמצעות הזיכרון האפיזודי, מייצגים את ניסיון העבר בראייה אישית וסובייקטיבית.²⁷ על מנת לתארך את הזיכרון האפיזודי ולעגן אותו בהקשר רחב יותר לקבלת "תוקף חיצוני" לממצאים, נבחנו מקורות נוספים בני הזמן, כמו עיתונות ומסמכים.²⁸

איחזור ושילוב מקורות: דרור ריכז עשרה "כלי תיקוף" המסייעים למחקר היסטורי בתחום החינוך, במטרה להתקרב ככל הניתן לאמת היסטורית.²⁹ מחקר זה אימץ את אלה מהם המתאימים לנושא ולגישת המחקר והתפתחותו. היריעה המחקרית כללה מקורות מטווח רב-מימדי של תחומי חקר, בהתאם לתרומתם להבהרת וביסוס פרשנות וטיעון.

הטיפול במקורות הראשוניים (primary sources) והכנתם למחקר, נעשו לפי שיטה מקובלת בתחום ה- Oral History. קביעת אוכלוסיית מחקר מגוונת, מאפשרת ייצוג עדויות תומכות ואף סותרות. תמלול מדויק של המקורות בעל-פה ותמצות הראיונות, התבצע באופן המאפשר אחזור לפי קטגוריות של נושאים, שמות וכו'.³⁰

פיתוח הקטגוריות של אוסף הנתונים נערך תוך הקשבה לקולות השונים ואף כאלה "שכנגד", בחיפוש מרכיבים בולטים שישרתו את מטרת המחקר – בחינת התגבשות הזהות העצמית של בני האכרים בגליל. בחינת מימדים מגוונים של נתונים איפשרה הצגת תהליכים וקשרים והקשרים חברתיים. קידוד נוסף של הנתונים איפשר עידון הקטגוריות, על ידי "ניתוח תוכן להפקת היסקים מתוך המסרים המוצגים בתוכן ובהקשר מסוימים".³¹

הקטגוריות שימשו בסיס ראשוני ואוסף נתונים לבניית פרקי העבודה. הפרקים נקבעו לפי ציר שלבי ההתפתחות של בני הקבוצה, וכל פרק נחלק לפי נושאים המייצגים כל שלב. פרק הבחרות כדוגמה, כולל ארבעה נושאים מייצגים, שיהוו בסיס למסקנות רחבות בהמשך: השאלה הדורית, השתלבות בני האכרים בעבודה, השתלבותם בביטחון ותרבות בני האכרים. כל נושא חולק למספר תתי נושאים בהתאם למצאי הקטגוריות ותוכן מצד אחד, ולפי קו התפתחות המחקר וצרכיו מצד שני.

²⁷ על משמעות הזיכרון האפיזודי בסיפור האוטוביוגרפי: Rybash, John M. 'Aging and Autobiographical Memory: The Long and Bumpy Road', *Journal of Adult Development*, Vol. 6(1), 1999, pp1-12. בעיקר בעמ' 4-5.

²⁸ יוסיפון, מרגלית, 'חקר מקרה', בתוך: צבר-בן יהושע, נעמה (לעיל, הערה 8), עמ' 257-305, בעיקר עמ' 281.

²⁹ דרור, יובל, 'מהם 'כלי תיקוף' המסייעים לנו במחקר ההיסטוריה של החינוך? מיוגון 'דפוס מחקר' מתוך 'יומן מחקר' אישי', בתוך: דור לדור י' (1996), עמ' 43-66.

³⁰ Allen, Barbara (לעיל, הערה 8) עמ' 101-113.

³¹ צבר-בן-יהושע, נעמה, המחקר האיכותי בהוראה ובלמידה, תל אביב: מודן, 1995, עמ' 80-95.

6.6 תרומה מחקרית וחידושים

מחקר זה תורם לגוף הידע המוכר ולדיון האקדמי והציבורי בשלוש רמות. הרמה הראשונה היא מחקרית: המחקר הראשוני בתחום, אשר בחן את תוצאות הממצאים בנושא מקומי, תוך כדי ארגונם בקטגוריות ברצף תחנות החיים. הרמה השנייה היא מתודית: בניית בסיסי נתונים פתוחים, חלקם ממאגרי מידע ומקורות ציבוריים וקיימים, וחלקם בייזום והקמת מאגרי מקורות ונתונים חדשים. ברמה השלישית משווה העבודה את דגמי "היהודי החדש" ומייצגיו בפועל, למחקר הקיים בהיסטוריוגרפיה הציונית.

א. זהות בני האכרים.

חידוש ראשון הוא חשיפת הזהות הקולקטיבית של קבוצת בני אכרים במושבה בגליל - ילידי הארץ. תופעת המושבה העברית והאכר העברי נחקרה מעט ובעיקר בהיבטים מבניים ומוסדיים. מחקר זה בחן תופעה הולכת ונעלמת זו מזווית חברתית. החלוקה לפרקים על פי שלבי מעגל החיים, עשויה לפתוח פתח למחקרי השוואה בין קבוצות אוכלוסייה נוספות. סיפור קבוצת מיעוט של בני האכרים במושבות הגליל נשזר למסכת חיים ייחודית, השונה בתנאי החיים והוויית החיים משאר קבוצות הנוער הארץ ישראלי בתקופת היישוב. הזהות הקולקטיבית של בני האכרים בגליל כוללת: השפעת בית הורים מסורתי, חינוך עברי שבמרכזו תנ"ך מולדת ואמונה בצדקת הדרך, קשר אישי אינטימי ויומיומי לעבודת האדמה מגיל ילדות עד לאחרית החיים, ואחריות אישית וקבוצתית לביטחון ולהגנה על הרכוש והנפש בתנאי ספר פרוץ ושלטון לא אוהד. בני האכרים לא גילו כישורי ניהול, הובלה ופריצת דרך חדשה פרט לתחום הביטחון. היחס המתעלם של היישוב העברי, שלא ראה בבני האכרים קבוצה ראויה, נבע ממרכזיות ודומיננטיות 'ההתיישבות העובדת', אשר מתוכה נגזרה דמות 'הצבר' הארץ-ישראלי.³² תכונות בני האכרים עצמם, שהתבטאו יותר בתפיסה מקומית תכליתית, ופחות בראייה ארצית לאומית רחבה, תרמו מצידם לאותה התעלמות. בני האכרים ביבנאל הדגישו את המוטיבים המרכזיים בזהותם: עבודת האדמה הקשה והמנחמת, המימד הביטחוני שליווה את בני הזמן, מסורת ישראל המהווה חלק מהבסיס הערכי, והרצון החזק בהמשכיות והעברת חשיבות החיבור אדם ואדמה, עם וארץ, לדורות הבאים.

ב. בסיסי נתונים.

במהלך המחקר, נוצר מאגר מידע ממוחשב חופשי ומתרחב למידע בתחום הגאוגרפיה ההיסטורית והחברה היישובית, המהווה חידוש בניהול מידע גאוגרפי היסטורי מבוקר. חטיבה ראשונה של מאגרי המידע נקלטה בארכיון הציוני המרכזי במהלך המחקר (תיקים AK794/1-40). שאר המאגרים מתוכננים לעבור דיגיטציה ולעלות לאינטרנט, לשימוש חכם, עשיר ופתוח לכל.

³² הורוביץ, דן, תכלת ואבק – דור תש"ח דיוקן עצמי, ירושלים: כתר, 1993, עמ' 24-25, 80; אלמוג, עוז, הצבר – דיוקן, תל אביב: עם עובד, 1997, עמ' 13.

ג. תרומה להיסטוריוגרפיה הציונית.

למרות פירסום כמה קבצי מאמרים העוסקים בעלייה הראשונה ומחקרים כמו של שאמה ובן ארצי ואהרנסון הבוחנים את המושבה העברית, מחקרי החברה בארץ נוטים עד היום לראות באנשי עליה השניה והשלישית את המקור ממנו נובעת ונמשכת התפתחות היישוב בארץ. על כן יש בעבודה זו תרומה וחידוש נוסף, המאתגר את התפיסה המקובלת לגבי מייצגי ומגשימי המודלים של "היהודי החדש", על ידי בחינת זהות דור בני האכרים בגליל והצבת אותה קבוצה של הדור הילידי הראשון בארץ, בתור מגשימיו. זהו מחקר מחדש אשר בוחן את המושבה העברית בתור מודל התיישבותי ציוני ראשון, מרחב יישובי-חברתי ההולך ונעלם תוך שינוי צורה פיזית וחברתית, אותו יסדו האכרים החלוצים, ואת דור בני האכרים – דור בני הארץ הראשון – שנולד במרחב זה ובו עוצבה דמותו. הנדבך המחקרי מאפשר הבנה מורכבת יותר של נושאים אלה, ופותח חלון לבחינת המאבקים האידיאולוגיים-פוליטיים שגרמו להדרת המושבה העברית ובני האכרים מליבת הסיפור הציוני.

סוף דבר.

העיסוק בזהות הקולקטיבית הישראלית, הפרכת המונוליטיות ואף שלילת קיומה, ממשיכים להעסיק את המחקר החברתי בארץ גם בשלביו הפוסט-ציונים והתחלת המעבר לפוסט-פוסט-ציונים, המתחולל בשנים האחרונות. מי נכלל בקבוצת ה'אנחנו'? מיהו ציוני ומי ישראלי? מי לא נמצא בקבוצה זו? מה משמעות המיתוג של אמונה ולאומיות? מחקרים עתידיים יוכלו להתייחס גם למחקר זה בתור בסיס להמשך.

לקראת סיום כתיבת המחקר נערכה בחורף 2009 סדרת ראיונות בזק עם צאצאי האכרים ביבנאל, אשר ממשיכים בדרך אבותיהם ומתפרנסים מעבודת האדמה. השאלות חתרו למפוי זהות קולקטיבית או קווי אופי משותפים לדור הממשיכים העכשווי במושבה. דמות בן האכר בתחילת המאה ה-21 דומה באחדים ממרכיביה לדמות דור המייסדים, ושונה במרכיביה האחרים. המרואיינים היו בנים נכדים ונינים ממשיכים, אשר גרים חיים ומתפרנסים כאבותיהם במושבה יבנאל.

הפיתוח החקלאי שינה את שיטות העבודה. במאה ה-21 החליף הטרקטור הממוחשב את המורג ואת בהמות העבודה, את הבקר הערבי הירוד מחליפה מערכת חליבה רובוטית, ואת זרעי החיטה הבלתי מבוררים מחליף גידול זרעי מכלוא של ירקות לייצוא. מספר המשקים החקלאיים הצטמצם ומספר החקלאים הפעילים ירד ויורד.

בראיונות עלו תחושות צער על אי התייחסות המדינה לגורל החקלאות בכלל ולאכרי המושבות בפרט. יחסם לדת אוהד, את התנ"ך הם רואים כמבטא היסטוריה ומורשת יהודית רצויים. הם מתנגדים באופן חריף לכת חסידי ברסלב שהתיישבו ביבנאל לפני עשרים שנה, המאיימת לטענתם, על אופי המושבה. רובם חורשים בתלם האבות מתוך הזדהות ואהבה עמוקה לאדמה, כמרכז הזהות האישית, כביטוי לאורח חיים וכמקור הקיום הכלכלי.

מקורות.**1. ראיונות וספרי זיכרונות**

		מקור עיקרי			
		מושבה		קבוצה	
שם		ליזכרונות		המשכיות	
1	אברמסון גרשון	בן דור2	יבנאל	אוסף שפר	ממשיך
2	אברמסון טוביה	בן דור1	יבנאל	אוסף שרפמן	ממשיך
4	אלון יגאל	בן דור1	כפר תבור	ספרו: בית אבי	עזב
5	אליוביץ ניסן	בן דור1	יבנאל	אוסף שפר	ממשיך
6	אלמוג לאה	בת דור1	יבנאל	אוסף שפר	עזב
7	ביידץ פרץ	בן דור1	יבנאל	אוסף שרפמן ושפר	ממשיך
8	בן-צור ראובני שושנה	בת דור1	יבנאל	אוסף שרפמן	ממשיך
11	ברקאי חיים	בן דור1	יבנאל	אוסף שרפמן	ממשיך
12	גולדמן דוד	בן דור1	כפר תבור	אוסף שרפמן	ממשיך
13	גפן ישראל	בן דור1	בית גן	אוסף שרפמן	עזב
14	גרינברג אבינועם	בן דור1	יבנאל	בית אלון	ממשיך
16	גריס צימרמן שרה	בת דור1	יבנאל	אוסף שרפמן	עזב
17	הוכמן אריאל	בן דור1	בית גן	אוסף שפר	ממשיך
18	המאירי אברהם	בן דור1	יבנאל	אוסף שרפמן	עזב
19	המאירי אלימלך	בן דור1	יבנאל	אוסף שרפמן	ממשיך
21	יגורוב כספי יוסף	בן דור1	מצפה	אוסף שרפמן	ממשיך
22	יזרעאלי שמואל	בן דור1	כנרת	ספרו: היה זה	ממשיך
24	יפה אברהם	בן דור1	יבנאל	אוסף ממת	עזב
25	יצחקי דוד	בן דור1	יבנאל	ספרו: לילות כנען	עזב
26	יצחקי שמואל	בן דור1	יבנאל	אוסף שרפמן	ממשיך
27	לבקוב חיימקה	בן דור1	בית גן	אוסף ממת	עזב
28	ליפשיץ זקס יונינה	בת דור1	יבנאל	אוסף שפר	עזב
29	ליפשיץ מוישלה	בן דור1	יבנאל	אוסף שרפמן	ממשיך
31	מוקדי עמוס	בן דור1	יבנאל	אוסף שרפמן ושפר	ממשיך
32	מטבייב שמעון	בן דור1	כפר תבור	ארכיון כפר תבור	ממשיך
34	נבות ששון	בן דור1	מצפה	אוסף שרפמן	ממשיך
35	סזנוב אלקנה	בן דור1	יבנאל	אוסף שרפמן	ממשיך
36	סזנוב יעקב	בן דור1	יבנאל	אוסף שרפמן	עזב
38	סחין עטרה	בת דור1	יבנאל	אוסף שרפמן	ממשיך
39	פיקוביץ אליאב	בן דור1	כפר תבור	חוברת: מסכת של בזלת	עזב
40	צימרמן יואל	בן דור1	יבנאל	תסכית רדיו	ממשיך
43	קוסטיצקי יונתן	בן דור2	יבנאל	בית אלון	ממשיך
44	קוסטיצקי להיס זיוה	בת דור2	יבנאל	אוסף שפר	עזב
45	קוסטיצקי מתתיהו	בן דור1	יבנאל	אוסף שרפמן ודגן	ממשיך
46	קרמר חיימקה	בן דור1	יבנאל	בית אלון	ממשיך
47	קרניאל מרדכי	בן דור1	כפר תבור	ספרו: מסחאים	ממשיך
48	רוזנצוויג ירמיהו	בן דור1	מנחמיה	אוסף שרפמן וספרו: מנחמיה	ממשיך
50	שולמן שמואל	בן דור1	יבנאל	אוסף שרפמן	ממשיך
51	שיינוק שמואל	בן דור1	יבנאל	אוסף שרפמן ושפר	ממשיך
52	שניידר עמרם	בן דור1	משמר הירדן	ארכיון ציוני מרכזי	עזב
53	שפר גדליה	בן דור1	יבנאל	אוסף שפר	ממשיך
54	שפר עמנואל	בן דור1	יבנאל	אוסף שפר	עזב
55	שרון רוני	בן דור2	יבנאל	אוסף שפר	ממשיך
56	שרפמן אורי	בן דור1	בית גן	ספרו: בית גן מאז ולעולם	עזב
57	שרפמן ישראל	בן דור1	בית גן	אוסף שרפמן וחוברתו	ממשיך

2. ארכיונים ואוספי תעודות

אבג : ארכיון בן גוריון – שדה בוקר , חטיבת יומני בן גוריון.
 אה: ארכיון ההגנה- תל אביב- ראיונות.
 אח: ארכיון החינוך- תל אביב – תיקי מושבות בגליל מס' 424, תיקי מורים.
 אי: ארכיון המושבות יבנאל בית גן ומשמר השלושה – יבנאל – מסמכי מוסדות ופרטים, תמונות.
 אכת: ארכיון כפר תבור- כפר תבור – ראיונות, תעודות מוסדות ופרטים.
 אעי: ארכיון המרכז לעם היהודי – ירושלים – תעודות ודוחות יק"א.
 אצמ: הארכיון הציוני המרכזי- ירושלים – בעיקר חטיבות: J15, J17, KKL5, L2, S2, S15.
 בית אלון: בית אלון – גנוסר – ראיונות, חוברות.
 מל: מכון לבון – ארכיון העבודה – תל אביב – בעיקר תיקים 4-312-8-1-11 עד 4-312-8-1-99.
 אוסף דגן – חיפה- ראיונות.
 אוסף ממש- פתח תקוה – ראיונות עם חיימקה לבקוב.
 אוסף צמרמן – יבנאל – תעודות של מוסדות ביבנאל.
 אוסף שפר – רביבים – מסמכי מוסדות ביבנאל, מסמכים ותמונות מיחידים ומשפחות, תיעוד וראיונות בוידיאו, תסכיתי רדיו.
 אוסף שרפמן – הוד השרון – מסמכי מוסדות ביבנאל, ראיונות, תמונות. [במעבר לארכיון המושבות].

3. עתונות

למרחב	הקיבוץ	החאן	בגליל
מעריב	השקפה	החקלאי	בוסתנאי
קו למושב	חותם	החרות	דאר היום
קונטרס	יבנאל – קרן לכבוד	המאיר	דבר
קרן לכבוד חיילים	חיילים	הנוער והארץ	האור
רפת 2002.	יבנאל-ביטאון	העולם	האחדות
	המועצה המקומית	הפועל הצעיר	האכר
	ידעיות אחרונות	הצבי	הארץ
	לאשה	הצפירה	הגליל
הנצן 4 - סג'רה 1933			אלמה א' - יבנאל 1938
הנצן 5 - סג'רה 1933			אלמה ב' - יבנאל 1938
הנצן 6 - סג'רה 1933			הנצן 2 - סג'רה 1933
הנצן 7 - סג'רה 1933			הנצן 3 - סג'רה 1933
מנחמיה ד' שנה ב' – מנחמיה 1935.			

4. עבודות שדה

עבודת שדה בתאריך 7.12.2002 בית ומבני משק של משפחת אנשל שיינוק ממיסדי יבנאל.
 עבודת שדה בסתיו 2005 צילום בתי הקברות ביבנאל ובבית גן.

5. אתרי אינטרנט:

<http://benyehuda.org/bialik/bia029.html>
http://benyehuda.org/bialik/dvarim_shebeal_peh46.html
<http://benyehuda.org/bialik/matmid.html>
<http://faculty.biu.ac.il/~amitcoi/Course4/syllabus/biograph2004-5syllabus.doc>
<http://faculty.biu.ac.il/~amitcoi/Course5/lectures/lecture1.doc>
<http://www.crise.ox.ac.uk/SocialExclusionandConflict.pdf>
http://www.ha-keshet.org.il/articles.asp?article_id=22
http://www.kkl.org.il/exhibition/exhibition_heb.asp
<http://www.knesset.gov.il/protocols/data/html/water/2001-09-10.html>
<http://www.merriam-webster.com/dictionary/life+cycle>
<http://www.nfc.co.il/Archive/003-D-20839-00.html?tag=07-00-50>
<http://www.ometz.org.il/activities2007Part1.asp>
http://www.tzafonet.org.il/schools/School_Index.asp?SchoolId=24
<http://www.yavneel.org.il/site/memory.asp>

6. ביבליוגרפיה

1. אביצור, שמואל, המחרשה הארץ ישראלית: תולדותיה והתפתחותה, תל אביב: ספרית השדה, 1965.
2. אביצור, שמואל, ממצאים ומאמצים, ירושלים: יד יצחק בן צבי ומוזיאון הארץ, 1986.
3. אבן שושן, אברהם, מלון חדש א', ירושלים: קרית ספר, 1961.
4. אבן-זהר, איתמר, 'הצמיחה וההתגבשות של תרבות עברית מקומית וילידית בארץ ישראל, 1882-1948', קתדרה 16 (1980), עמ' 165-189.
5. אבניאון, איתן, מילה במילה, חולון: איטב, 2000.
6. אבנרי, אריה, ההתיישבות היהודית וטענת הנישול, 1878-1948, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1980.
7. אברמסון, פנינה, כפרי זה הקטן, יבנאל: הוצאת המשפחה, 1982.
8. אדר-בוניס, מתת (עורכת), משפחות בראייה סוציולוגית ואנתרופולוגית, רמת אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 2007.
9. אהרונ, שרה ומאיר, (עורכים), אישים ומעשים בגליל ובעמקים, כפר סבא: מקסם, 1997.
10. אהרנסון, רן ושאל שטמפר (עורכים), זמנות יהודית בעת החדשה: מזרח אירופה וארץ ישראל, ירושלים: מאגנס, 2001.
11. אהרנסון, רן, "פרשת הניסיון הראשון להתיישבות יהודית במוצא", בתוך: אריאל 165-166 (אוגוסט 2004), עמ' 150-159.
12. אהרנסון, רן, הבארון והמושבות: ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל בראשיתה 1882-1890, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1990.
13. אהרנסון, רן, לכו ונלכה – סיורים במושבות העלייה הראשונה, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 2004.
14. אהרנסון, רן, 'נשים וחיי היום-יום בראשית ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל', הקונגרס העולמי למדעי היהדות 10, ב'1, 1990, עמ' 305-311.
15. אהרנסון, רן, "ההתיישבות בא"י - מפעל קולוניאליסטי? ההסטוריונים החדשים מול הגאוגרפיה ההסטורית", ציונות: פולמוס בן זמננו - עיונים בתקומת ישראל, סדרת נושא [1] (בעריכת פ. גינוסר, א. בראלי), אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע, 1996, עמ' 340-354.
16. אהרנסון, רן, 'על ההתיישבות העלייה הראשונה והמחקר הגאוגרפי-ההיסטורי', בתוך: בן-ארצי, יוסי, ישראל ברטל ואלחנן ריינר, נוף מולדתו-מחקרים בגאוגרפיה של א"י ובתולדותיה – מוגשים ליהושע בן אריה, ירושלים: מאגנס, 1999, עמ' 114-133.
17. אוחנה, דוד ורוברט ס. ויסטריך (עורכים), מיתוס וזכרון – גלגוליה של התודעה הישראלית, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1996.
18. אורי, אברהם אבא, לילדי – פרקי זיכרונות, מעגן מיכאל: הוצאת המשפחה, 1979.
19. אילן, צבי, בתי-כנסת בגליל ובגולן, ירושלים: אריאל, 1987.
20. אלבוים-דרור, רחל, "הוא הולך ובא, מקרבנו הוא בא העברי החדש" על תרבות הנוער של העליות הראשונות, אלפיים 12 (1996), עמ' 104-135.
21. אלבוים-דרור, רחל, החינוך העברי בארץ-ישראל א', ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1986.
22. אלבוים-דרור, רחל, המחר של האתמול-האוטופיה הציונית, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1993.
23. אלבוים-דרור, רחל, תעודה: 'הגדעונים', קתדרה 46 (1987), עמ' 147-168.
24. אלון, יגאל, בית אבי, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1974.
25. אליאב, מרדכי (עורך), ספר העלייה הראשונה א', ירושלים: יד יצחק בן צבי ומשרד הביטחון ההוצאה לאור, 1982.
26. אליאב, מרדכי (עורך), ספר העלייה הראשונה, מאמרים, ירושלים: יד יצחק בן צבי ומשרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1981.
27. אלמוג, עוז, הצבר – דיוקן, תל אביב: עם עובד, 1997.
28. אלפי, אורית, 'פורשי צבא הקבע למערכת החינוך בישראל: בחינת מרכיבים סוציולוגיים ופסיכולוגיים במעברי קריירה', עבודת דוקטורט, אוניברסיטת בן גוריון, 2002.
29. אלרואי, גור, 'גולים בארצם? פרשת מגורשי תל-אביב ויפו בגליל התחתון, 1917-1918', קתדרה 120 (2006), עמ' 135-160.
30. אפרת אלישע, גאוגרפיה של האדם, תל אביב: אחיאסף, 1998.
31. אריאל, דוד יואל, מאיה ליבוביץ ויורם מזור (עורכים), ברוך שעשני אשה?, תל אביב: ידיעות אחרונות, 1999.
32. אריאן, אשר (עורך), ישראל דור ההתהוות, תל אביב: זמורה ביתן מודן, 1979.
33. אריה, נילי, דימויים וזיכרונות בתקשורת בין-דורית בגדרה הביל"וית, עבודת מאסטר, האוניברסיטה העברית, 1986.
34. אריה-ספיר, נילי, סיפורי טקסים וחגיגות בתל-אביב בשנים 1909-1936, עבודת דוקטורט, האוניברסיטה העברית, 1997.
35. בართ, רולאן, מחשבות על הצילום, ירושלים: כתר, 1988.
36. ביילין, יוסי, בנים בצל אבותם, רמת גן: רביבים, 1984.

37. בילצקי, אליהו, הדור הצעיר בישראל – אתגרים, תל אביב: 1970.
38. ביתן, אריה, תמורות יישוביות בגליל התחתון המזרחי 1800-1978, ירושלים: הוצאת יד יצחק בן צבי, 1982.
39. בן אמוץ, דן וחיים חפר, ילקוט הכזבים, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1956.
40. בן אריה, יהושע, ארץ בראי עברה: מחקרים בגאוגרפיה היסטורית של ארץ ישראל, ירושלים: מאגנס, 2001.
41. בן ארצי, יוסי, 'ניתוח גיאוגרפי של מקורות היסטוריים – בהדגמת שיחזור המערך הפיזי של משמר-הירדן', אופקים בגיאוגרפיה 6 (1982), עמ' 35-48.
42. בן ארצי, יוסי, המושבה העברית בנוף ארץ-ישראל 1882-1914, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1988.
43. בן ארצי, יוסי, חיפה: היסטוריה מקומית, חיפה: אוניברסיטת חיפה, 1998.
44. בן ארצי, יוסי, י. ברטל, א. ריינר (עורכים), נוף מולדתו, מחקרים בגאוגרפיה של א"י ובתולדותיה, מוגשים ליהושע בן-אריה, ירושלים: הוצאת מאגנס, 1999.
45. בן ארצי, יוסי, 'להפוך מדבר לכרמל': התהוות הכרמל כמרחב נבדל בעיר מעורבת 1918-1948, ירושלים: מאגנס, 2004.
46. בן גוריון, דוד, 'ביהודה ובגליל: קטעי זיכרונות', לוח אחיעבר ב', ניו יורק: 1916.
47. בן יהודה, א', 'מילון הלשון העברית הישנה והחדשה', א', ירושלים: תל אביב: לעם, 1948.
48. בן-אריה, יהושע, ארץ בראי עברה: מחקרים בגאוגרפיה היסטורית של ארץ ישראל, בעריכת אהרנסון, רן וחגית לבסקי, ירושלים: מאגנס, 2001.
49. בן צבי, יצחק, רשמי דרך, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1972.
50. בן-חור, אליהו, לצאת את הגדב, תל אביב: מערכות, 1985.
51. בקי, רות, להתחיל מבראשית, תל אביב: משרד הביטחון ההוצאה לאור, 1988.
52. בראלי, אבי ונחום קרלינסקי, כלכלה וחברה בימי המנדט 1918-1948, באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון, 2003.
53. בר אדון, אהרן, "הניב הגליל" ומבטאו – פרק בתולדות תחיית העברית בארץ-ישראל, קתדרה 24 (1982), עמ' 115-138.
54. בר און, דן, על ה'אחרים' בתוכנו: תמורות בזהות הישראלית מנקודת מבט פסיכולוגית-חברתית, באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 1999.
55. בר גל, יורם, 'מפות ולאומיות: קריאה מחודשת ב'אטלס ישראל', אופקים בגאוגרפיה 55 (2002), עמ' 8-29.
56. בר גל, יורם, שימושי קרקע חקלאיים במושבות קטנות (במבט גיאוגרפי-אזורי), עבודת דוקטורט, האוניברסיטה העברית, 1975.
57. בראון, מרדכי, זיכרון בספר – ראשיתה של ההיסטוריוגרפיה הישראלית, תל אביב: משרד הביטחון-ההוצאה לאור, 2001.
58. בראלי, אבי ונחום קרלינסקי, כלכלה וחברה בימי המנדט: 1918-1948, באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 2003.
59. ברטל, ישראל (עורך), העגלה המלאה: מאה ועשרים שנות תרבות ישראל, ירושלים: הוצאת מאגנס, 2004.
60. ברטל, ישראל (עורך), העלייה השנייה: מחקרים, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1998.
61. ברטל, ישראל, "יישוב ישן" ו"יישוב חדש" – הדימוי והמציאות, בתוך: קתדרה 2, 1977, עמ' 3-19.
62. בר-יוסף, רבקה ואילנה שלח (עורכות), המשפחה בישראל – מקראה, ירושלים: אקדמון, 1969.
63. בר-לבב, אבריאל, 'מקום אחר – בית הקברות בתרבות היהודית', פעמים 98-99 (2004), עמ' 5-37.
64. ברלוביץ, יפה, 'מודל 'היהודי החדש' בספרות העליה הראשונה: הצעה לאנתרופולוגיה ציונית', עלי שיח 17-18 (1983), עמ' 54-70.
65. ברלוביץ, יפה, שאני אדמה ואדם: סיפורי נשים עד קום המדינה, תל אביב: עם עובד, 2003.
66. ברסלבי, יוסף, הידעת את הארץ ה' – בין תבור וחרמון, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1961.
67. ברסלבי, יוסף, הידעת את הארץ ו' – נוף האדם בגליל, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1965.
68. בר-סלע, ליאורה (עורכת), משפחה ודעת ב', ירושלים: משרד החינוך, 2003.
69. בר-סלע, ליאורה (עורכת), משפחה ודעת, ירושלים: משרד החינוך והתרבות, 1997.
70. גולדשטיין, יעקב ויוסי בן ארצי, מושבה לא נושבה: פרשת עין-זיתים 1890-1910, חיפה: הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה, 1991.
71. גולומב, יעקב (עורך), ניטשה בתרבות העברית, ירושלים: הוצאת מאגנס, 2002.
72. גורביץ, דוד וגרץ אהרן, ההתיישבות החקלאית העברית בארץ ישראל, ירושלים: המחלקה לסטטיסטיקה של הסוכנות היהודית לארץ ישראל, 1938.
73. גורביץ, זלי וגדעון ארן, 'על המקום – אנתרופולוגיה ישראלית', אלפיים 4 (1992), עמ' 9-44.
74. גורביץ, זלי, על המקום, תל אביב: עם עובד, 2007.
75. גורני, יוסף, מראש פינה ודגניה ועד דימונה, תל אביב: משרד הביטחון-ההוצאה לאור, 1983.
76. גל, צבי, רמת יששכר – התיישבות קדומה באזור שוליים, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1980.

77. גל-און, מורן, 'טקס, חג וחגיגה – חגי ישראל, חגים לאומיים וחגיגות במושבות הגליל התחתון (1901-1947)', עבודת מאסטר, אוניברסיטת חיפה, 2007.
78. גל-און, שבתאי (עורך), יבנאל, כפר תבור: המועצה המקומית יבנאל, 1995.
79. גלעדי, דן ומרדכי נאור, רוטשילד – "אבי היישוב" ומפעלו בארץ ישראל, ירושלים: כתר, 1982.
80. גלעדי, דן, היישוב בתקופת העליה הרביעית (1924-1929): בחינה כלכלית ופוליטית, עבודת דוקטורט, האוניברסיטה העברית, 1968.
81. גרוס, נתן ויעקב, הסרט העברי: פרקים בתולדות הראינוע והקולנוע בישראל, ירושלים: הוצאת המחברים, 1991.
82. גריס, זאב, 'יבנאל כמשל', פנים 35 (2006), עמ' 23-34.
83. גרן, ויקטור, תיאור גיאוגרפי, היסטורי וארכיאולוגי של ארץ ישראל 6– הגליל א', ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1985.
84. גרץ, נורית, נקודות תצפית, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 1988.
85. דגן, שאול, הפ"ש: פלוגות השדה של ארגון ה"הגנה", תל אביב: משרד הביטחון הוצאה לאור, 1995.
86. דגן, שאול, שנים של זהב: סיפורים גליליים, חיפה: גסטליט, 1982.
87. דהאן, יוסי והנרי וסרמן (עורכים), להמציא אומה – אנתולוגיה, רמת אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 2006.
88. דוד קוסטיצקי, יבנאל: הוצאת המשפחה, 1956.
89. דרור, יובל, 'הגרים הרוסיים בגליל בראשית המאה העשרים', קתדרה 10 (1979), עמ' 34-71.
90. דרור, יובל, 'דור תש"ח בין 'דורות בארץ' – זהותו, יחסו ליהדות ולערבים והגדרות ה'דור', קתדרה 81 (1997), עמ' 133-159.
91. דרור, יובל, הגרים הרוסיים בגליל בראשית המאה ה-20 ספורה של משפחת קורקין, חמדיה [ללא תאריך].
92. דרור, יובל, החינוך החברתי-ערכי ב'זרם העובדים' בתקופת המנדט הבריטי (1921-1948) – מעבר לחינוך עכשווי, דור לדור ו' (1994), עמ' 199-206.
93. דרור, יובל, כלים שלובים בחינוך הלאומי: הסיפור הציוני, ירושלים: מאגנס, 2008.
94. דרור, יובל, 'מהם 'כלי תיקוף' המסייעים לנו במחקר ההיסטוריה של החינוך? מיגוון 'דפוס מחקר' מתוך 'יומן מחקר' אישי', בתוך: דור לדור י' (1996), עמ' 43-66.
95. דרור, יובל, 'סוגיות אישיות ולאומיות בזהות הנוער היהודי החילוני בארץ-ישראל בשנות העשרים והשלשים כפי שהן משתקפות בעיתוני הגימנסיות העבריות העירוניות', עיונים 11 (2001), עמ' 261-305.
96. דרורי, יגאל, בין ימין לשמאל: "החוגים האזרחיים" בשנות העשרים, תל אביב: מפעלים אוניברסיטאים להוצאה לאור, 1990.
97. הוכמן, זיוה, 'דפוס האבל ביבנאל 1901-1980', אוניברסיטת בר אילן, 1980.
98. הורוביץ, דן ומשה ליסק, מישוב למדינה, תל אביב: עם עובד, 1977.
99. הורוביץ, דן, תכלת ואבק – דור תש"ח דיוקן עצמי, ירושלים: כתר, 1993.
100. הירשברג ח. ז. (עורך), כל ארץ נפתלי – הכינוס הארצי הכ"ד לידעת הארץ, ירושלים: החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, 1968.
101. המשרד הארץ-ישראלי של ההסתדרות הציונית, ספירת יהודי ארץ ישראל ב', יפו, 1919.
102. הראובני, מאיר (עורך), כפר תבור (מסחה), כפר תבור: המועצה המקומית, 1976.
103. הרמתי, שלמה, המורים החלוצים, תל אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 2000.
104. הרצוג, חנה (עורכת), חברה במראה, תל אביב: רמות – אוניברסיטת תל אביב, 2000.
105. הרצוג, חנה, טל כוכבי ושמשון צליניקר (עורכים), דורות מרחבים זהויות: מבטים עכשוויים על חברה ותרבות בישראל, תל אביב וירושלים: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, 2007.
106. ואלה תולדות משפחת גרינברג, יבנאל: בהוצאת המשפחה, 1995.
107. וולטש, ניצה, לשמור על הקיים ולבנות את החרב – בני בנימין' 1920-1939, [ח"מ]: [חמו"ל], 2000.
108. וינוגרדוב, זלמן, בקעת כנרות – אדם, אתרים ונוף, ירושלים: הוצאת אריאל, 1998.
109. וינריב, אלעזר, היסטוריה – מיתוס או מציאות – מחשבות על מצב המקצוע, רמת אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 2003.
110. ז'בוטינסקי, זאב, 'בעל בית כזית', בתוך: סיפורים כרך 7, ירושלים: ערי ז'בוטינסקי, 1949, עמ' 207-218.
111. זגורודצקי, מ., מארצנו, ירושלים: הוצאת החקלאי, 1923.
112. זינגר, עמי, 'השיבה לקרקע' – הדגם האידיאולוגי וביטוייו ביצירתו של משה סמילנסקי, עבודת מאסטר, אוניברסיטת תל אביב, 1995.
113. זלטנרייך, יאיר ואורית מנור, 'אספה, ועד ומוכתר בכפר תבור, 1901-1933', קתדרה 95 (ניסן תש"ס), עמ' 100-145.
114. זלטנרייך, יאיר, 'יומן-מחנך-אדם: השתקפות עולמו של מורה גלילי ביומניו האישיים', דור לדור כ"ה (2005), עמ' 7-27.

115. זלטנרייך, יאיר, 'מפגשי תרבויות? מושבות הגליל התחתון בעיני פקידי יק"א ופיק"א', קתדרה 120 (2006), עמ' 107-134.
116. זרובבל, יעל, 'מות הזיכרון וזיכרון המות: מצדה והשוואה כמטפורות היסטוריות', אלפיים 10 (1994), עמ' 42-67.
117. חביב, יפרח (עורך), בקעה זו ונערים אלה – ספר הזכרון לחללי יבנאל, יבנאל: הועדה הציבורית והוצאת מסדה, 1967.
118. חביב, יפרח (עורך), מסיפוריו של עמוס מוקדי, יבנאל: הוצאת המשפחה, 2002.
119. חבס, ברכה (עורכת), ספר העליה השנייה, תל אביב: עם עובד, 1947.
120. חותם, יובל (עורך), 'תור הנעורים': נוער יהודי-גרמני בעידן המודרני, ירושלים: מאגנס, 2008.
121. חזן-רוקם, גלית, 'על חקר התרבות העממית: הקדמה', תיאוריה וביקורת 10, (קיץ 1997), עמ' 5-13.
122. חיסין, חיים, מסע בארץ המובטחת, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1982.
123. חרובי שמחה, 'חברה בהתהוותה- המושבה יבנאל (ימה) בשנים 1911-1917', כיוונים 18 (1983), עמ' 83-104.
124. טנאי, שלמה, שלושה חיצים, מרחביה: ספרית פועלים, 1950.
125. טפליצקי, ז. נעורים בסג'רה: מחיי איכרים בגליל של שנות העשרים, תל אביב: טרקליון, 1986.
126. טריסטרום, הנרי בייקר, מסע בארץ ישראל: יומן 1863-1864, ירושלים: מוסד ביאליק, 1981.
127. טשרניחובסקי, שאול, 'אני מאמין', כל כתבי תל אביב: עם עובד, 1990.
128. יואלי, נעמי, המסכת כתיאטרון – חג ציוני, עבודת דוקטורט, אוניברסיטת תל אביב, 2002.
129. יובל דרור, "דור תש"ח בין 'דורות בארץ' – זהותו, יחסו ליהדות והגדרות ה'דור', קתדרה 81 (1996), עמ' 133-159.
130. יובל, ירמיהו (עורך ראשי), זמן יהודי חדש – תרבות יהודית בעידן חילוני – מאסף אנציקלופדי, ד', ירושלים: כתר, 2007.
131. יונאי, מרדכי, עם שכנים בדווים, תל אביב: משרד הביטחון והוצאה לאור, 1983.
132. יזרעאלי, שמואל, היה זה או חלמתי חלום, כנרת: הוצאה עצמית, 2003.
133. יחזקאל ברנדשטטר ז"ל איש יבנאל, יבנאל: הוצאת המשפחה, 1978.
134. ינקליץ, אסתי, 'האריסות בסג'רה: דגם להתיישבות החקלאית היהודית בארץ-ישראל בראשית המאה העשרים', קתדרה 120 (2006), עמ' 79-106.
135. יעקבא, מאירה, 'התיישבות חיילים בארץ-ישראל לאחר מלחמת העולם השנייה', קתדרה 102 (2001), עמ' 123-158.
136. יערי, ורדה ומשה אורן (עורכים), הנצחה וזיכרון – בין הפרטי ללאומי, תל אביב: משרד הביטחון והוצאה לאור, 2002. כץ, יוסי, לב ואבן- סיפורה של המצבה הצבאית בישראל 1948-2006, תל אביב: משרד הביטחון – הוצאה לאור, 2007.
137. יצחקי, דוד, לילות כנען, כפר תבור: שבתי גל-און, 1995.
138. כהן, אדיר (עורך), החינוך כמפגש, חיפה: אוניברסיטת חיפה בית הספר לחינוך, 1983.
139. כהן, אילת, 'לא משחקים שברו את הכלים', משקפיים 8 (1990) עמ' 55-57.
140. כהן, גמליאל, המסתערים הראשונים, תל אביב: משרד הביטחון והוצאה לאור, 2002.
141. כוגן, מרדכי (עורך), בן-גוריון והתנ"ך עם וארצו, באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון, 1989.
142. כוכבי-נהב, רוני, אתרים במחוזות הזיכרון – ספרי יובל של קיבוצים, רמת אפעל: יד טבנקין ויד יערי, 2006.
143. כץ, יוסי (עורך), החברה להתיישבות יהודים (יק"א): מאה שנות פעילות, 1891-1991, ירושלים: חוג עמיתי קרן קימת לישראל, אוניברסיטת בר אילן, המכון לחקר תולדות קרן קימת לישראל, הקרקע ויישוב הארץ, 1995.
144. כץ, יוסי, היזמה הפרטית בבניין ארץ-ישראל בתקופת העלייה השנייה, רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, 1989.
145. כץ, יוסי, 'הציונות ושיווקה של ארץ-ישראל: מדרכי התיירים הציוניים בתקופת המנדט הבריטי', קתדרה 97 (2000), עמ' 85-116.
146. כץ, יוסי, 'מפעל ה"אחוזות" בארץ-ישראל בין השנים 1908-1917', עבודת מאסטר, האוניברסיטה העברית, 1979.
147. כץ, יוסי, 'שמות מקומות ותפקידים הפוליטי: המאבק הציוני לשמירת שמות המקומות העבריים בתקופת היישוב', מחקרים בגאוגרפיה ט"ו (1998), עמ' 105-116.
148. כרמי, זאב, מחנך ודרכו, חיפה: הוצאת המחלקה לחינוך ולתרבות של עיריית חיפה, 1965.
149. לבונטין, י.י. האכרות, וילנא: דפוס קלצקין, 1911.
150. לוטן, אילה, סיפורי-חיים (של בני אותה משפחה) כמקור לניתוח פרשני של דומות משפחתית ושל העברה בין-דורית, עבודת דוקטורט, האוניברסיטה העברית, 2005.
151. לוי, שלומית, 'מרכיבי הזהות היהודית כמניעי הזדהות יהודית בקרב בני נוער ומבוגרים יהודים בישראל בשנים 1967-1982', עבודת דוקטורט, האוניברסיטה העברית, 1985.
152. לוינגר, אסתר, אנדרטות לנופלים בישראל, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1993.
153. לוינגר, פרץ, 'מבנה חברתי של אכרות', עבודת מאסטר, אוניברסיטת חיפה, 1974.
154. לזכר השלושה, יבנאל: ועד ע"ש שלשת קדושי יבנאל, 1938.

155. ליבליך, עמיה, גלגולו של מקום, ירושלים ותל אביב: שוקן, 2000.
156. ליבליך, עמיה, תמר זילבר ורבקה תובל, מחפשים ומוצאים: 'הבחנה והכללה בסיפורי חיים', פסיכולוגיה ה(1), 1995, עמ' 84-95.
157. ליבנה, אליעזר, אהרן אהרנסון האיש וזמנו, ירושלים: מוסד ביאליק, 1969.
158. ליסק, משה וגבריאל כהן (עורכים ראשיים), תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה, 4 כר' ירושלים: האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים ומוסד ביאליק, 1989-2002.
159. ליפשיץ-זקס, יונינה, רשימות מהמגרה, [ללא פרטים ביבליוגרפיים], אוסף שפר.
160. למדן, מרדכי, נוף ואידיאולוגיה: האידיאולוגיות במעשה הייעור של הקק"ל (1920-1960), עבודת דוקטורט, אוניברסיטת חיפה, 2000.
161. לגנבוים, שולמית, ועדי המושבות ותרומתם להתפתחות המושבות הראשונות 1882-1918, עבודת מאסטר, האוניברסיטה העברית, 1999.
162. מ.י., סואעד, 'היחסים בין הבדואים ליישוב היהודי בשלהי התקופה העות'מאנית', בתוך: גולמי, מוטי (עורך), מדיניות מלחמה מדיניות שלום, תל אביב: משרד הביטחון והוצאה לאור, 1999, עמ' 41-64.
163. מטרני, מיכל, התקשרות למקום, מניע להגירה ופערים בין סביבת המוצא והיעד, חיפה: הטכניון, 1993.
164. מיכאלי, בן ציון, סג'רה – תולדותיה ואישיה, תל אביב: עם עובד, 1973.
165. מילנר, איריס, קרעי עבר – ביוגרפיה, זהות וזיכרון בסיפורת הדור השני, תל אביב: עם עובד, 2003.
166. מלך, גילה, התפתחות ערכים בתקופת ההתבגרות, עבודת דוקטורט, האוניברסיטה העברית, 2001.
167. מנור, אורית, ספרי יובל במושבות הגליל כהשתקפות לזהות ולזיכרון קולקטיביים, עבודת מאסטר, אוניברסיטת חיפה, 2000.
168. משפחת ברקוביץ, בדרך החורן ליבנאל, יבנאל: הוצאת המשפחה, 1980 [?].
169. נאור, מרדכי (עורך), אצבע הגליל (1900-1967), ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1991.
170. נאור, מרדכי (עורך), יבנאל מעשים ומראות, יבנאל: המועצה המקומית יבנאל, 1982.
171. נאור, מרדכי, עבודת-האדמה בתקופת היישוב, בתוך: זמנים 25 (אביב 1987), עמ' 94-101.
172. נוימן, בעז, תשוקת החלוצים, תל אביב: עם עובד והמכללה האקדמית ספיר, 2009.
173. נורה, פייר, "בין זיכרון להיסטוריה, על הבעיה של המקום", בתוך: זמנים 45 (1993), עמ' 4-19.
174. סיון, עמנואל, דור תש"ח: מיתוס, דיוקן וזיכרון, תל אביב: משרד הביטחון – הוצאה לאור, 1991.
175. סמילנסקי, משה, גואלי הקרקע, ירושלים: הלשכה הראשית של הקרן הקימת לישראל, 1949.
176. סמילנסקי, משה, כתבי משה סמילנסקי, ג', ד', תל אביב: [חמול], 1937.
177. ספקטור-מרזל, גבריאלה, 'הסיפור של הזהות או הזהות של הסיפור', בתוך: שבילי מחקר 15 (2008), עמ' 18-26.
178. ספקטור-מרזל, גבריאלה, צברים לא מזדקנים: סיפורי חיים של קצינים בכירים מדור תש"ח, ירושלים, מאגנס, 2008.
179. סקלי, יפה, אורח החיים במושבות העבריות בארץ ישראל 1882-1914, עבודת דוקטורט, אוניברסיטת חיפה, 1998.
180. עבר הדני, א. משמר הירדן – מושבת הספר שנפלה, ירושלים: אריאל [הוצאה מחודשת], 2001.
181. עבר הדני, ההתיישבות בגליל התחתון – חמישים שנות קורותיה, יבנאל: מסדה והתאחדות האכרים בגליל התחתון, 1955.
182. עבר הדני, חיים צימרמן איש הגליל, תל אביב: טברסקי ו'החקלאית', 1954.
183. עוגן, יצחק (עורך), אשר היה, תל אביב: הוצאת המשפחה, 1959.
184. עזריהו, מעוז, 'עברית ועברות: היבטים של יצירת זהות תרבותית', מדעי היהדות 40 (2000), עמ' 77-88.
185. עזריהו, מעוז, פולחני מדינה, באר שבע: אוניברסיטת תל אביב, 1995.
186. עירם, יעקב ושושנה קרים, 'מטרות החינוך העברי-לאומי בתקופת העלייה הראשונה (תרמ"ב-תרס"ג)', דור לדור ד' (1990), עמ' 117-143.
187. עמוס מוקדי, יבנאל: הוצאת המשפחה, 1996.
188. עמיאור, חזי, 'המודרניזציה בענף הפלחה בהתיישבות היהודית בארץ-ישראל בתקופת המנדט', עבודת מאסטר, האוניברסיטה העברית, 2001.
189. עמית, עירית, מקומו של חיים מרגליות קלוזריסקי ביישוב הגליל התחתון 1898-1905, עבודת מאסטר, האוניברסיטה העברית, 1981.
190. ענר, זאב (עורך), על הגורן בליל לבנה, תל אביב: עם עובד, 1980.
191. פארן, ירח, 'בתי הספר במושבות הגליל התחתון – סג'רה, יבנאל, מסחה (כפר תבור), מלחמיה (מנחמיה) – מהקמתם עד כיבוש ארץ ישראל על ידי הבריטים (1918)', דור לדור כה', (2005), עמ' 173-207.
192. פארן, ירח, הקונפליקט בין חרדים לחופשיים ביבנאל כפי שהתבטא במערכת החינוך במושבה בשנים 1902-1926, עבודת מאסטר, אוניברסיטת חיפה, 1993.
193. פיקוביץ, אליאב, מסכת של בזלת, כפר תבור: הוצאת המשפחה [ללא שנה].

194. פלד, רינה, "האדם החדש" של המהפכה הציונית, תל אביב: עם עובד, 2002.
195. פראוור, אהוד, דרכו של הטיול לידיעת הארץ תרמ"ח – תרע"ח, עבודת מאסטר, האוניברסיטה העברית, 1992.
196. פרוני, אמיליה, המשחק – מבט מהפסיכואנליזה וממקום אחר, תל אביב: ידיעות אחרונות – ספרי חמד, 2002.
197. פריינטה, בלהה, קונפליקט בין זהויות והעברת ערכים בין דורית בציונות הדתית בהתנחלויות ומחוצה להן, עבודת דוקטורט, אוניברסיטת בן גוריון, 2002.
198. צבר בן-יהושע, נעמה, (עורכת), מסורות וזרמים במחקר האיכותי, תל אביב: דביר, 2001.
199. צבר בן-יהושע, נעמה, המחקר האיכותי בהוראה ובלמידה, תל אביב: מודן, 1995.
200. צוקרמן, גלעד, ישראלית שפה יפה, תל אביב: עם עובד, 2008.
201. ציונית, שאול, 'מושג של מקום: המקום הגיאוגרפי באספקלריה פילוסופית', עבודת דוקטורט, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2003.
202. קדר ב.ז. (עורך), התרבות העממית, ירושלים: מרכז זלמן שזר, 1996.
203. קולת, ישראל, 'דברי פתיחה', קתדרה 16 (יולי 1980), עמ' 163-164.
204. קוסטיצקי, אברהם, בטרם האיר הבוקר: מסיפורי ראשונים בגליל, תל אביב: משרד הביטחון והוצאה לאור, 1982.
205. קוסטיצקי, רחל ואחרים (עורכים), המאה הראשונה – יבנאל 1901-2001 – סיפורים בניחוח הבקעה, יבנאל: [חמו"ל], 2001.
206. קורצויל, צבי, 'המשפחה כגורם בחינוך – סימפוזיון', בתוך: משפחות בית ישראל י"ח, ירושלים: משרד החינוך והתרבות, 1976, עמ' 398-399.
207. קליאוס, נורית, שיתוף אזורי בין מושבות, עבודת מאסטר, האוניברסיטה העברית, 1974.
208. קמחי, ד. (עורך), ספר היובל של הסתדרות המורים תרס"ג-תרפ"ח, ירושלים: הסתדרות המורים בירושלים, 1929.
209. קרלינסקי, נחום, יזמות פרטית בתקופת המנדט – הפרדסנות העברית 1920-1939, עבודת דוקטורט, האוניברסיטה העברית, 1995.
210. קרניאל, מרדכי, מסחאים – כפר תבור: סיפורים, כפר תבור: עמותת מוזיאון כפר תבור, 1988.
211. קרק, רות (עורכת), גאולת הקרקע בארץ-ישראל רעיון ומעשה, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1990.
212. קרק, רות ויוסף גלס, משפחת ולירו: שבעה דורות בירושלים 1800-1948, ירושלים: גפן, 2005.
213. קרק, רות, 'קרקע ורעיון גאולת האדמה בתרבויות מסורתיות ובארץ ישראל בעת החדשה', אופקים בגאוגרפיה 28-29, 1989, עמ' 44-59.
214. ראב, אסתר, המיית שורשים- מבחר, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1976.
215. רגב, יואב, בית גן: מושבה בגליל התחתון, נתניה: אחיאסף, 2005.
216. רגב, יואב, סובוטניקים בגליל – גרי הצדק במושבות הגליל, תל אביב: אחיאסף, 2009.
217. רובינשטיין, שמעון, מטבעות, מידות ומשקלות, ירושלים: הוצאת המחבר, 1997.
218. רוגל, נקדימון, היוצאים אל ארץ צפון, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1987.
219. רוזד, בתיה, 'התמרחבות במולדת האתנית: בחינה השוואתית של ישראל', עבודת דוקטורט, אוניברסיטת בן גוריון, 2005.
220. רוזנצויג, ירמיהו, מלחמיה - מנחמיה: על חוף הירדן, מנחמיה: הוצאת המחבר, 1989.
221. רוזר, מנחם (ואחרים), הדור השני- הקיבוץ בין המשך לתמורה, (תל אביב): ספרית פועלים, 1978.
222. רון, עמוס, נופים ייצוגיים ונופים סימבוליים של ראשית ההתיישבות הציונית הכפרית בבקעת-כנרת, עבודת דוקטורט, האוניברסיטה העברית, 2001.
223. ריבלין, גרשון (ע), לאש ולמגן – תולדות הנוטרות העברית, תל אביב: מערכות, 1962.
224. ריגר, אליעזר, החנך העברי בארץ ישראל- המטרה והתוכנית, ב', תל אביב: דביר, 1940.
225. רייכל, נירית, בין קרתנות לאופקי-תרבות – הדיוקן התרבותי של התלמיד הארצישראלי בראשית החינוך העברי 1881-1914, עבודת מאסטר, אוניברסיטת תל אביב, 1989.
226. רייכל, נירית, 'ספרי קריאה - סוכני השכלה של "דור הבנים" בראשית החינוך העברי (1890-1935)', דור לדור י"ז (2001), עמ' 7-70.
227. רייכל, נירית, 'שורשים' או 'אופקים': דיוקן התלמיד הארץ-ישראלי הרצוי בשנים 1889-1933, קתדרה 83 (1997), עמ' 55-96.
228. רייכל, נירית, 'אמונת המורה העברי בכוחו לעצב 'יהודי חדש' בארץ-ישראל' (1882-1914), דור לדור י"ט (2002), עמ' 29-50.
229. ריימונט, סטניסלב, אכרים, תל אביב: שטיבל, 1928.
230. רשף, שמעון ויובל דרור, החינוך העברי בימי הבית הלאומי 1919-1948, ירושלים: מוסד ביאליק, 1999.
231. שאמה, שמעון, בית רוטשילד וארץ-ישראל, ירושלים: מאגנס, 1980.
232. שביט, יעקב, 'חברה לאומית ותרבות לאומית עברית – שתי פרספקטיבות', הציונות ט' (1984), עמ' 111-114.
233. שוחט, ע. 'שמות, סמלים והווי בחיבת ציון', שיבת ציון ב'-ג' (1951-2), עמ' 228-250.

234. שחורי-רובין, צפורה, 'רוזה יפה מורה ברוסיה, מנהלת בית-ספר ביפו, איכרה ביבנאל', דור לדור כ"ז (2006), עמ' 155-200; ארליך, ארנה ורות קרק, 'נשים עצמאיות במושבות העלייה הראשונה: המקרה של רחובות 1890-1912', החאן 3 (2007), עמ' 83-99.
235. שילה, מרגלית, אתגר המיגדר: נשים בעליות הראשונות, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2007.
236. שילה, מרגלית, 'מתפיסה מושבתית לתפיסה יישובית כללית', ציון נ"ז א', 1992, עמ' 65-88.
237. שילה, מרגלית, רות קרק וגלית חזן-רוקם, (עורכות), העבריות החדשות – נשים ביישוב ובציונות בראי המגדר, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 2001.
238. שילוח, נעמי, מרכז הולך ונעלם – החוגים האזרחיים בארץ-ישראל בשנות השלושים, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 2003.
239. שלם, מ. וד. זמיר (עורכים), הרועה העברי, מרחביה: אגודת הנוקדים העברים בישראל, 1957.
240. שמיר, אילנה, (עורכת), גלעד, תל אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1989.
241. שמיר, זיוה ואבנר הולצמן (עורכים), נקודות מפנה בספרות העברית וזיקתן למגעים עם ספרויות אחרות, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 1993.
242. שנאן, אביגדור (עורך), הגירה והתיישבות בישראל ובעמים, ירושלים: מרכז זלמן שזר, 1982.
243. שנים ממשפחה, רביבים: הוצאת רביבים, 1967.
244. שפירא אניטה, יהודים חדשים יהודים ישנים, תל אביב: עם עובד, 1997.
245. שפירא, אניטה, יגאל אלון – אביב חלד: ביוגרפיה, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2004.
246. שפירא, אניטה, יהודים, ציונים ומה שביניהם, תל אביב: עם עובד, 2007.
247. שפירא, יונתן, עלית ללא ממשיכים, תל אביב: ספרית פועלים, 1984.
248. שפר, אורי, ההגנה וה"הגנה" בעמקים ובגליל התחתון תר"פ (1920) – תש"ח (1948), קרית טבעון: הוצאת המחבר, 1998.
249. שפר, רפאל, 'אופי אכרות הגליל, המקרה של יבנאל בעשורה השני', עבודת מאסטר, אוניברסיטת בן גוריון, 2004.
250. שצמן, ורד, הסתדרות "בני בנימין" – יסודה ופעילותה בין השנים 1919-1929, עבודת מאסטר, האוניברסיטה העברית, 1990.
251. שרון קירה, עפרה, לך לך סגה משפחתית, [תל אביב]: הוצאת אעלה בתמר, 2002.
252. שרמן, ניל ודניאלה הלר, 'הקמתה והתארגנותה של התאחדות האכרים בארץ ישראל', קתדרה 58 (1991), עמ' 155-171.
253. שרפמן, אורי, בית גן – מאז ולתמיד, כפר תבור: שבתאי גל-און, 2006.
254. שרפמן, אורי, עם נהגים עבריים במלחמת העולם ה-ll, כפר תבור: שבתאי גל און, 1995.
255. שרפמן, ישראל, נצח ישראל, יבנאל: הוצאת המשפחה, 1982.
256. תובל-משיח, רבקה, זהות, מגדר וסטטוס בסיפורי-חיים של נשים וגברים בישראל, עבודת דוקטורט, האוניברסיטה העברית, 2000.
257. (in preparation) Aaronsohn Ran, Geobiography of Aaron Aaronsohn and early modern Levant: One man's land.
258. Allen, Barbara & Montell, William, Lynwood, From Memory to History: Using Oral Sources in Local Historical Research, Nashville: The American Association for State and Local History, 1981.
259. Ashworth G.J. and Brian Graham, Senses of Place: Sense of Time, Ulster: Ashgate, 2005.
260. Corsaro, William A. 'Interpretive reproduction in children's role play', Childhood 1(2), 1993.
261. Dror, Yuval, 'Textbook Images as A Means of 'Nation/State Building': Zionist Geographical Texts 1918 to 1948', in: History of Education Review 33(2), 2004, pp 59-72.
262. Earle Carville, Mathewson Kent and Kenzer Martin (Eds.), Concepts in Human Geography, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 1996.
263. Eisenstadt S. N., Ben-David J., 'Inter-Generation tensions in Israel', in: International Social Science Bulletin, Vol. 7, No. 1, 1956, pp 54-75.
264. Eisenstadt, S. N. Paradoxes of Democracy, Fragility, Continuity and Change, Baltimor, Md: The Woodrow Wilson Center Press, 1999.
265. Gillis, J.R. Commemorations: The politics of National Identity, Prinston: Prinston University Press, 1994.
266. Goldschmidt Walter and Evalyn Kunkel, The Structure of the Peasant Family, American Anthropologist, no. 73 (1971), pp 1058-1079.
267. Griffin, Larry J., "'Generation and Collective Memory" Revisited: Race, Region and Memory of Civil Rights', in: American Sociological Review, 69(4), (Aug. 2004), pp 544-557.
268. Grusec, Joan e, Goodnow and Jacqueline, 'Impact of Parntal Discipline Methods on the Child's Internalization of Values: A Reconceptualization of Current Points of View', in: Developmental Psychology 30(1), (Jan. 1994), pp4-19.
269. Halbwchs, Murice, On collective memory, Chicago: University of Chigaco Press, 1992.
270. Hernandez, Bernardo, and others, Place attachment and place identity in natives and non-natives, Journal of Environmental Psychology 27(4), 2007, pp310-319.

271. Hoskins, G. W., Local History in England, U.S.A: Rowman and Littlefield, 1972.
272. Kenneth, Rubin and Ock Boon Chung, Parenting Beliefs, Behaviors, and Parent-Child Relations, York, New York: Psychology Press, 2006.
273. Lewis, Bernard, History, Remembered, Recovered, Invented, Prinston: Prinston University Press, 1975.
274. Longman, London, 1996 . Williams, Michael, Researching Local History.
275. Lowenthal, David, Identity, Heritage and History, in: Gillis, John R. (Ed.), Commemorations – The Politics of National Identity, Princeton - New Jersey: Princeton University Press, 1994 pp 41-57.
276. Mannheim, Karl, Essays on the Sociology of Knowledge, New York: Oxford University Press, 1952, pp 309-313.
277. Manzo, Lynne C. and Douglas D. Perkins, 'Finding Common Ground: The Importance of Place Attachment to Community Participation and Planning', in: Journal of Planning Literature 20(4), 2006, pp 335-350.
278. Methodological Aspects', in: Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 96 (5), (Dec. 2005), pp 467-476.
279. Miller, Robert, Researching Life Stories and Family Histories, London: Sage, 2000.
280. Mitchell W.J.T. Landscape and Power, Chicago: Chicago University Press, 1994.
281. Mitchell, Don, Cultural Geogaphy – A Critical Introduction, Oxford: Blackwell, 2000.
282. Muller, Edward, K. 'Historical Geography, Geographical History and the American Way', Historical Geography Vol. 32 (2004), pp7-18
283. Nora, Piere, 'Between Memory and History', Les Lieux de memoire, Representations, 26 (1989) , pp 7-24.
284. Pain Rachel, Introducing Social Geography, London: Arnold, 2001.
285. Hoggart, Keit, Lees, Loretta and Davies, Anna (Ed.), Researching Human Geography, London: Arnold, 2002.
286. Passi, A. Regional and Place: Regional Identity in Question, Progress in Human Geography 27, (2003), pp 475-485.
287. RAPPORT DE L'ADMINISTRATION CENTRALE AU CONSEIL D'ADMINISTRATION POUR L'ANNEE 1903, PARIS: IMPRIMERIE R. VENEZIANI, 1904.
288. RAPPORT DE L'ADMINISTRATION CENTRALE AU CONSEIL D'ADMINISTRATION POUR L'ANNEE 1923, PARIS: IMPRIMERIE R. VENEZIANI, 1924.
289. Roberts, Brian, 'Biography, Time and Local History-making', Rethinking History Vol. 8(1), 2004, pp 89-102.
290. Robrtson, Iain and Penny Richads (Eds.), Studying Cultural Landscapes, London: Arnold, 2003.
291. Rubin, Kenneth and Chung, Ock Boon, Parenting Beliefs, Behaviors, and Parent-Child Relations, New York: Psychology Press, 2006.
292. Rybash, John M. 'Aging and Autobiographical Memory: The Long and Bumpy Road', Journal of Adult Development, Vol. 6(1), 1999, pp1-12.
293. Saarisalo, Aapeli, Boundary between Issachar and Naphtali, Helsinky: Suomalaisen Tiedeakatemia Toimituksia, 1927.
294. Schuman, Howard and Jacqueline Scott, 'Generations and Collective Memories', in: American Sociological Review, Vol. 54 (June 1989), pp 359-381.
295. Shamai, Shmuel, 'Measuring Sence of Place: Methodological Aspects', in: Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 96 (5), (Dec. 2005), pp 467-476.
296. Sills, D. L. (Ed.), International Encyclopaedia of the Social Sciences, New York: The Macmillan Company & The Free Press, 1968.
297. Sobel, Zvi, A Small Place In Galilee: Religion, Social Conflict In An Israeli Village, New York: Holmes & Meier, 1993.
298. Stake, Robert E. The Art of Case Study Research, Thousand Oaks: Sage, 1995.
299. Stewart, Frances& others, 'Social Exclusion and Conflict', in: Crise Policy Paper, 4.2006.
300. Tiller, Kate, English Local History: An Introduction, Great Briain: Sutton Publishing, 2002.
301. Tuan, Yi-Fu, Space and Place – The Perspective of Experience, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1977.
302. Vanesia, Jan, Oral Tradition as History, Madison, Wis.: University of Wisconsin Press, 1985.

subjects with an emphasis on economic interests that were characteristic of the farmer and the citrus grove owner. The farmers' sons did not succeed in establishing a framework for themselves and were left with no capability to influence politics in Yavne'el and in the other moshavot in the Gailee. This was similar to the inability of the farmers to have influence in the Yishuv institutions. The natural place of the farmers' sons as the model of the "new Jew" was taken over by the pioneers and their sabra children with the strengthening of the Workers Movement in the Yishuv.

Contributions and new interpretations

Contributions and new interpretations of this paper can be found in two areas: The sphere of the methodology of first source data base building, including dynamic keys that are open to any user, and the sphere of double research: first research in uncovering the collective identity of the generation of farmers' sons in the Galilee and also challenging the accepted Zionist historiography by placing the son of the farmer as the realization of the dream of the "new Jew".

Chapter 3 Education and its influence on the sons of Yavne'el

Education in the Moshava was a combination of a modern and a traditional approach. This produced a traditional- national approach to education. This chapter explores how the local educational system, the "heder" and the primary school, influenced the sons of the farmers, in combination with informal education and activities in free time.

Chapter 4 The farmers' sons – adolescence. The word adolescence includes within it "liberty" and the meaning of freedom and choice of the young men and women. This is the beginning of the independence of the sons of the farmers of Yavne'el which is expressed in agricultural work, in security and in local culture. This chapter asks when and how the period of adolescence influenced the development of the sons in the Moshava in the Galilee, not only as an age group, but also as representatives of a particular generation of local sons in Yavne'el.

Chapter 5 The farmers' sons- life cycle.

A life story is built upon the way that a person describes his life and gives it meaning and in this way builds an identity either consciously or unconsciously. The phases in the life cycle of the individual and the society are part of human culture and show continuation and change. This chapter discussed events that were shared by the sons in Yavne'el, and contributed to the character and self- identity of the sons of the farmers in the Galilee.

Chapter 6 Conclusions

This chapter summarizes the research done concerning the collective identity of the group of sons of farmers in the Galilee. The discussion about examples of the "new Jew" presents the first model and its development including representatives of it in the society of the Jewish settlements. All of the observations drawn from the research are given in the conclusions, with an emphasis on the place of the farmers' sons on the map of the examples of the "new Jew". The two last sections deal with contributions of the paper and future research that can be done.

Conclusions of the research

The farmers' sons in the Gailee, their education, their surroundings and their individual independent beliefs, did not give them any advantages and did not prepare them for the fight for recognition in the society of the developing New Yishuv society. They did not have broad educations, a clear ideology or the ability to organize. The organization of the farmers focused on professional

studied period is photographs in which the life of the farmers in the Galilee is shown. The research sources that give a theoretical basis are the various research books and studies, and books depicting the place and subject.

Stages in the processing of first hand sources

1. Transcribing audio and video sources
2. Establishing separate digital data bases for memories, documents, and newspaper articles.
3. Identifying the source of the document, including the date and then writing the information on the document.
4. Listing the bibliographical data of the sources in Excell format.
5. Summarizing the contents of the source into a column format in the Excell format.
6. Collection of printed sources in chronological order.

Stages of Retrieval of Data

1. When searching for sources in a particular subject characteristic words are printed in the contents column or bibliographical data is printed in the bibliography column.
2. A list of data is seen, and within it suitable data is marked.
3. If the data is not suitable, another search is made using similar words.
4. According to the information received, the original sources are again checked and a reduced list is obtained.
5. From within this list the suitable data or quote is chosen.

Chapters of the Thesis

Chapter 1 Yavne'el : Physical and Social Panorama. This chapter presents information about the settlement itself and the social fabric of this Moshava in the Lower Galilee. The aim of the chapter is to show the conditions persisting in the area and how the farmers functioned. Within this framework the sons of the farmers developed. This chapter will be the geographic and settlement data base from which emerged the collective identity that is discussed in the following chapters.

Chapter 2 The Influence of the family home on the sons. In many cases the farmer families were multi-generational. The children grew up close to their grandparents who were religious Zionists. This chapter explores the influence of the family home and its functions as remembered by the sons of the Moshava, as a first stage in the development of their collective identity.

Case study became an accepted tool in historical and geographic research, and is used to broaden local knowledge and deepen understanding in a defined area of study and in broader connections. The case study contributes on one hand to the deciphering of the research questions and to the improvement of the particular research tools, and on the other hand helps deepen knowledge and understanding of the general phenomenon by comparing its contribution to knowledge in other areas.

Oral history: in the 1970's Oral History was accepted as a distinct discipline. It is used when studying the history of societies and people that left no acceptable written sources and therefore "have no history", like natives, women and those who were part of the elite society.

Memory and Life-story: This area of research is derived from oral history. What makes it unique is the use of reflections of the past that are given at a later time. The statements made try to present the personal meaning within the frame of the wide social one, of the public and private events, and also information that does not exist in formal archive sources.

Qualitative Research is used to understand certain phenomena through rules and principles. In his thoughts, the researcher produces anew the atmosphere, thoughts, emotions and motivations of the subjects of his research. The explanation belongs to the area of known information as seen in objects and behavior found during events. The area of hidden information is the new interpretation of known information. In the final stage of the research a theoretical structure is formed from information found in the field. In this stage the researcher uses theoretical concepts in describing the subject studied in order to raise the analysis to an abstract and broad level, as seen in the final chapter.

Sources and their adaptation

The study of the collective identity of the sons' of the farmers of Yavne'el was based upon the memories of members of this group when interviewed, usually at a late age. These are personal testimonies of their lives, their functions and the social fabric in the Moshava, which are the basis of their identity. Another kind of source are the documents from the period studied that are connected to the moshava, the people and their relations, and articles about the moshavot in the Galilee that were published during the period studied. A further source from the

The geographic boundaries are the area in the Lower Galilee in which five Moshavot were founded at the beginning of the 20th century: Yavne'el, Menahamia, Kvar Tavor, Seger, and Beit Gan. The sons of the farmers who grew up in the Yavne'el Valley were connected to the geographic panorama, its fields, the street of the Moshava, the school, the synagogue and community center as the panorama of their youth which left its mark on them throughout their lives.

Time boundaries: Time in historic research is composed of a number of layers- the time of the incident, the time that the background of the incident arose, the time of the sources about the incident, the time of the research, and the time that the research will be read in the future. The time of the research is the period of the "New Yishuv", and concerning the Moshavot in the Lower Galilee, the period in which these settlements were established from 1901 to 1904 and until the War of Independence in 1948- 1949. The life story is usually told about the past in the present tense with its aims in the future including three different time periods.

The period that precede and influenced the research period depend upon the individual's memories. Some people began with the Jewish village in Eastern Europe at the end of the 19th century and the Aliyah of the family to Palestine. In this way the past is part of the memories and identity of the speaker, and therefore the time boundaries of this paper widened and demanded difficult decisions.

Methods and Phraseology

This research has an interdisciplinary character and therefore integrates research disciplines used in historical geography, social geography, and cultural geography. Mixing them allows flexibility in the research being done based upon known methods and models.

The main methods used in this study are:

The main question raised in this research is the baring of the collective identity of this group of farmers' sons in the Galilee before the State of Israel was declared. This question is discussed in the chapters in which the collective identity is built through the perceptions of the farmers' sons as seen through their memories and statements. The main components of this collective identity were found to be:

1. The importance of the surroundings and the characteristics of the native born.
2. Agricultural work in the fields.
3. The component of strength in work, security and society.
4. The influence of Hebrew village education which was national and traditional.
5. The absence of leadership and organizational abilities.
6. Commitment to the Moshava and to the continuity.

From within the findings of the research of the main question, two secondary questions arose:

1. The model of the "New Jew"- the changes in the name, the character and its representation.
2. The relation of the Yishuv to the farmers' sons and the place of the Moshava and the Hebrew farmers in the Zionist story.

The discussion and the conclusions allow the expansion of the research from the particular to the universal, from the case of a group of the native born in a Moshava in the Galilee to a wide generalization, as seen in the final chapter.

The Boundaries of the Research

When planning this paper three areas were decided upon: the population of the research, the geographical boundaries and the time span of the work.

The population of the research is the sons of the farmers who were born in the first two decades of the twentieth century. This leaves place for secondary decisions like the inclusion of farmers' sons who came to the Moshava as young children, and the inclusion of those who left the Moshava at various ages, but who consider themselves as sons of the Moshava. The common denominator of those in this group is that they are all sons of farmer families in the Moshava in the Galilee who lived at the same time, under the same conditions, with the same education, and had similar and common experiences which created the collective identity that this paper discusses.

Summary

Background

The human and physical scenery of the Moshava changed from the days of the first settlers who built the village and plowed their land with animals. These were the days of the first Hebrew teachers who fashioned the idea of Hebrew education, the members of The Shomer and the farmers who guarded the borders of the settlement and the fields, the Arab "neighbors" and the relations with them that were both close and cautious at the same time, and the sons of the farmers who received a traditional – national education- an education that was Hebrew village oriented.

In the 1920's the political Left grew strong and later monopolized the society of the Yishuv in the 1930's. This influenced literature and research and caused the "workers' settlements" to become all important. This pushed the Jewish Moshavot to the sidelines of public consciousness. The Hebrew farmer was the pioneer in building the Hebrew village in which the first generation of native born sons grew up, was seen by many as the exploiter of "foreign labor".

The social exclusion silenced the voice of the farmer's son. Speaking out and organizing were not his strong side. As the memory of the Moshava faded, the farmer's son disappeared as the object of a life-story and as a collective identity as such, and also as part of the Zionist story in the identity of the "new Jew". This work intends to add the farmer's son and the Hebrew Moshava to the general Zionist story as part of its background, and therefore to enrich the story on one hand, and on the other hand to bring up questions about the accepted and dominant story.

The Research Questions

The aspiration of the Zionist ideologues was to bring the scattered remnants of the Jewish people back to the land of their fathers. It would be here in the Land that from the connection between the land and the people the "new Jew" would be born. He would be strong in body and mind, would work the land and speak Hebrew as his first language- the opposite of the Diaspora Jew. The Hebrew Moshava was the first social-physical structure that was created in the New Yishuv. It was only a generation later that the first kibbutz developed. The first generation of the native born was the farmers' sons. But it was the pioneers and the native born "sabras" who were seen as the "new Jews". The farmers' sons hardly have a place in Zionist historiography. This paper wants to add their story to the Zionist historiography.

Chapter 6 - Summary and Conclusions

6.1 Research questions	320
6.2 The work's method.....	321
6.3 The research summary	322
6.4 Conclusions.....	325
6.5 The methodology contributions	328
6.6 The research's contributions and new interpretations.....	331

Appendices.....	333
------------------------	------------

Summary in English.....	XIII-XIX
--------------------------------	-----------------

Table of Contents in English.....	VII-X11
--	----------------

Chapter 5 –Life cycle of the farmers' sons in Yavne'el

5.1 Forward.....	265
5.2 Relations and esteem among the generations in Yavne'el.....	266
5.2.1 The attitude of the sons in the Moshava to the fathers.....	266
5.2.2 Relations between the sons and self image.....	268
5.2.3 Family ties in the farmer's family in the Moshava.....	272
5.3 The system of relations in the society of the farmers in Yavne'el.....	274
5.3.1 The relations between groups of farmers in the Moshava.....	274
5.3.2 Contrasts between groups of farmers.....	275
5.3.3 Political influences in Yavne'el.....	278
5.3.4 A central character in the Moshava – Zimmerman.....	281
5.4 Continuity of the farmers' sons: land and livelihood.....	284
5.4.1 Ownership of the land by the sons.....	284
5.4.2 Livelihood of the farmers' sons in the Moshava and outside it.....	286
5.4.3 Last testaments and inheritances of the farmers' families.....	288
5.5 Changes in the Society of the farmers' sons in Yavne'el.....	290
5.5.1 Integration of the sons in the management of the Moshava.....	290
5.5.2 The path of a son to management – Nissan Eliowitz.....	295
5.5.3 Changes in Yavne'el after the War of Independence.....	299
5.6 Memorials and memories in Yavne'el.....	303
5.6.1 Eulogies of the farmers and their sons.....	304
5.6.2 Memorials in books and pamphlets.....	305
5.6.3 The story of the Moshava through gravestones.....	309
5.7 Summary and conclusions – the lifecycle of the farmers' sons in Yavne'el.....	313

Chapter 4 –The Sons of the Farmers - adolescence

4.1 Forward.....	210
4.1.1 The generation question.....	210
4.1.2 The generation of the sons in Yavne'el.....	212
4.2 Integration of the sons in work and on the farm.....	213
4.2.1 The sons and the development of the farm.....	213
4.2.2 The sons and the entrance of machinery.....	214
4.2.3 The sons and integration of work and security.....	216
4.2.4 The sons – settlement in the Moshava.....	218
4.3 The integration of the sons in security.....	223
4.3.1 The youth of Yavne'el and defense of the area.....	224
4.3.2 The sons in the Police Force and in the British Army.....	228
4.3.3 The development of active defense in the area.....	230
4.3.4 Myths concerning the identity of the youth of the Moshava.....	234
4.3.5 The sons in the War of Independence.....	239
4.3.6 Generations of security in Yavne'el.....	240
4.4 Culture and Education of the Farmers' sons.....	241
4.4.1 Formal Upper School Education.....	241
4.4.2 Informal Education.....	243
4.4.3 The Youth of Yavne'el through the example of Moshe Zalman.....	244
4.4.4 The Social life of the youth of Yavne'el.....	248
4.4.5 Local culture of the farmers' sons.....	250
4.5 Summary and conclusions – adolescence of the farmers' sons in the Gailee.....	256

Chapter 3 – Education and its influence on the sons of Yave'el

3.1 Forward: "Hebrew" Education and the village school.....	157
3.2 The Education System in Yavne'el – data.....	158
3.2.1 Educational institutions in the Moshava.....	159
3.2.2 The number of pupils.....	161
3.2.3 The religious attitudes of the residents of Yavne'el.....	162
3.2.4 The programs of education and the leaders.....	162
3.3 The influence of the "heder" on the sons of Yavne'el.....	164
3.3.1 The first "heder" in Yavne'el.....	165
3.3.2 The "reformed heder".....	166
3.3.3 The characteristic and the unique in the "heder".....	167
3.4 The influence of the "Hebrew" school and its teachers on the sons of the farmers.....	168
3.4.1 The teachers in the school in Yavne'el.....	169
3.4.2 The attitude of the settlement to the teachers and their influence.....	172
3.4.3 Studies in the village school.....	174
3.4.4 Education under the conditions of the Moshava in the Gailee.....	175
3.4.5 Educational relations In the Lower Gailee.....	176
3.5 Informal Education in Yavne'el.....	178
3.5.1 Free time activities	179
3.5.2 Influence of the surroundings on the farmers' sons.....	184
3.5.3 Participation of the pupils in work.....	187
3.5.4 Security and the school children.....	190
3.6 Reflections of the children's world through school pamphlets in the Galilee.....	193
3.6.1 Pamphlets from the schools in the Galilee.....	193
3.6.2 Reflections on life events in the Moshava and analysis.....	194
3.7 Summary and conclusions: Education and its influence on the farmers' sons.....	202

1.5.1 Field cultivation in the Lower Galilee.....	76
1.5.2 Tree planting in the Moshava.....	78
1.5.3 The work of the farmer in the Galilee.....	80
1.5.4 Mixed cultivation in the Galilee	88
1.6 Neighbors and relations.....	87
1.6.1 National Institutions.....	87
1.6.2 Service Centers and commerce in the area.....	90
1.6.3 Local institutions in the Lower Galilee.....	91
1.6.4 Jewish settlements in the area.....	92
1.6.5 Arab neighbors in the area of Yavne'el.....	94
1.7 Summary and Conclusions- Yavne'el within its physical and social panorama.....	96

Chapter 2 – The Influence of the Family home on the sons

2.1 Forward – the centrality of the family.....	101
2.2 Grandparents in the family story of the farmer.....	102
2.2.1 Grandparents in the Aliyah process.....	102
2.2.2 Grandparents during the phases of settlement.....	103
2.2.3 Contribution of the Grandparents on Culture in the Moshava.....	104
2.2.4 The relations of the sons to the grandparents.....	105
2.3 The Influence of various elements in the parents' lives.....	106
2.3.1 The attitude of the parents towards the Diaspora and Aliyah.....	106
2.3.2 Religious tradition in the farmer families.....	111
2.3.3 Activities in the home and in the yard.....	116
2.3.4 Farming in the Moshava.....	120
2.3.5 Functions of the farmer.....	124
2.3.6 Elements of the farmers' culture.....	128
2.4 Characteristics and functioning of the parents.....	136
2.4.1 Attitudes of the parents to their Arab neighbors.....	136
2.4.2 Aid and Charity in the Moshava.....	144
2.4.3 Sickness and Death in the farmers' families.....	149
2.5 The Influence of the Parents' home in Yavne'el in the memories of the sons..	152
2.5.1 Summary and conclusions - Influence of the family home.....	153

Table of Contents

Table of Contents	9
List of Tables and Pictures	13
List of maps/ list of drawings and list of appendices	14
Summary	15

Forward

1. Background.....	20
2. The subject of this paper.....	20
3. The condition of the research.....	22
4. Boundaries of the research.....	26
5. Sources and processing.....	28
6. Methodology and Basic Lexicon.....	31
7. Chapters of the paper.....	34
8. The evolution of the examples of the "new Jew" and his embodiers.....	37
9. Contributions of the paper.....	43

Chapter 1 – Yavne'el – Physical and social Panorama

1.1 Geographic and Social Phraseology.....	44
1.2 Geography and Population in the Eastern Lower Galilee.....	47
1.2.1 Ownership of the land in the Lower Galilee.....	49
1.2.2 The Yavne'el lands.....	50
1.2.3 Farming in the Moshava.....	52
1.2.4 The Population of the Lower Gailee.....	54
1.2.5 The Population of Yavne'el.....	56
1.3 The Structure of Yavne'el and the farmer's house.....	58
1.3.1 The house and the yard of the farmer in Yavne'el.....	60
1.3.2 The structure of the Moshava and its institutions.....	62
1.3.3 Roads in the Yavne'el Valley.....	64
1.4 The Valley and its fields.....	66
1.4.1 Names and places in the Valley.....	66
1.4.2 Panorama of the Valley.....	68
1.4.3 The fields of the Moshava and of the sons' of the farmers.....	72
1.5 Farming in the Galilee.....	75

This work was carried out under the supervision of:

Dr. Ran Aaronsohn and Prof. Yuval Dror

The Self-identity formation of 2nd generation peasants
in the Galilee ,illustrated by Yavneel

Thesis submitted for the degree of
"Doctor of Philosophy"

By Rafael Sheffer

Submitted to the Senate of the Hebrew University of Jerusalem

June 2009.

The Self-identity formation of 2nd generation peasants in the Galilee ,illustrated by Yavneel

Thesis submitted for the degree of
"Doctor of Philosophy"

By Rafael Sheffer

Submitted to the Senate of the Hebrew University of Jerusalem

June 2009.